STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03920

VEGEN YUDISHE SHRAYBER

Samuel Niger

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש. ניגער.

װעגען יודישע שרייבער.

קריטישע אַרטיקלען.

ערשטער באַנד.

פאַרלאַג
ש. שרעבערק

פערקויף געז. „צענטראל" װאַרשא

Printed in Poland.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

בתיה'ן.

פונ׳ם פערפאַסער.

די שטודיעס, וואָס זענען צונויפגענומען דאָ אין איין בוך און וואָס דער אויטאָר קוקט אויף זיי, ווי אויף ליטעראַרישע פּראָבעס׳ פראַגמענטען, פאָראַרבייטען, וואָרום זיי זענען נישט פון איין גוס און עס פעהלט נאָך אין זיי קלאָרקייט, איבערזיכטליכקייט, שלמות פון דער פאָרם — זענען אַלע אינגאַנצען אָדער טיילוויז געדרוקט געוועזען אין פערשידענע צייטשריפטען. אָבער איידער זיי זענען אָבגעגעבען געוואָרען צום איבערדרוקען זענען זיי, ווי ווייט עס איז מעגליך גע־ ווען, פעררייכט געוואָרען הן אין דער שפראַך, הן אינ׳ם אינהאַלט. מאַנכער לעזער וועט שפירען אין זיי אפשר איין גוסט און איין גייסט— יעדער פון די אַרטיקלען איז דאָך אָבער פאַר זיך אַ זאַך, פונקט אַזוי ווי יעדער פון די שרייבער, וואָס עס רעדט זיך וועגען זיי, איז פאַר זיך אַ וועלט אָדער אַ וועלטעלע. די פערגלייכונגען, וואָס זענען געפּרובט געוואָרען צו מאַכען דאָ צווישען פערשידענע דיכטער, זענען אויסען, ווי דער לעזער וועט זעהען, ניט דאָס גלייכע, וואָס אין זיי, אַרויסצו־ געפינען, נאָר, פערקעהרט, דאָס, וואָס שיידט זיי אָב איינעם פונ׳ם אַנ־ דערן. דאָס אָבגעשיידטע, דאָס איינענע איז וויכטיג דערהויפּט אין אַזאַ יונגער, ערשט אויפקומענדיגער ליטעראַטור, ווי די יודישע, וואו עס זענען נישטאָ נאָך כמעט קיין טראַדיציעס, און איטליכער געהט זיך מיט זיין איינענעם וועג — — — —

ערשטער באַנד

אינהאַלט:

שלום יעקב אַבראַמאָוויץ (מענדעלי מוכר ספרים) . . . . 7.

שלום עליכם . . . . 71.

י. ל. פרץ . . . . 135.

דאָס בוך („פאָלקסטימליכע געשיכטען" פון י. ל. פרץ.) . . . . . . 179.

דוד פינסקי . . . . 203.

שלום יעקב אבראמאוויץ

מענדעלי מוכר ספרים

שָׁלוֹם יַעֲקֹב אַבְרַאמָאוויטש.

מֶענְדֶעלִי מוֹכֵר־סְפָרִים

(צו זיין 75=יעהריגען יובילעאום).

I.

...אַבראַמאָוויטשעס ליטעראַרישער נאָמען — מ ע נ ד ע ל י מ ו כ ר ס פ ר י ם — איז מעהר ווי אַ געוועהנליכער פסוידענים, ער איז אַ געשטאַלט, אַ איבערגאַנגס-טיפּ פון אַ איבערגאַנגס-צייט: מיט אַ סך געזיכטער, נאָר מיט איין שמייכעל אויף זיי אַלעמען; מיט איין רוהיגען, איינגעהאַלטענעם, כמעט פערגליווערטען און דאָך לעבעדיגען שמייכעל... אַ לעבעדיגע עראינערונג פון אַ געשטאָרבענער עפּאָכע... אַבראַמאָוויטש האָט זי אָבגעוואַשען, אָנגעטון אין בגדים פון איין פאַרב און איין שטיק און בעהאַלטען לזכרון פאַר די קומענדיגע דורות...

דאָס יודישע לעבען איז נישט געשטאַנען אויף איין אָרט, ס'האָט דורכגעמאַכט פערשידענע צייטען, „עפּאָכען"; אויף יעדע פון זיי האָט מענדעלי זיך אָבגערופען, זיך אָבגערופען אויף זיין אייגענעם שטייגער; יעדע פון זיי האָט ער בעגלייט מיט זיין איראָנישען, נישט גאַנץ אָפּענעם בליק, מיט זיין שמייכעל, וואָס איז אַמאָל בייז, אַמאָל מילד, אָבער שטענדיג אונפערטרוילּיך... דאָך איז זיין ווארצעל געבליבען שטעקען אין דער פריהערדיגער תקופה, אין דער תקופה, וואָס אָנגעהויבען האָט זי זיך פאַר איהם און וואָס ער האָט דאָך איינגעקריצט אין איהר זיין נאָמען, אַריינגעשריבען אין איהר זיינעם אַנ'אייגענעם קאַפּיטעל. דאָס איז די תקופה, ווען איין מענש מיט אַ שאַרף אויג האָט געקענט שוין זעהען, אַז די השכלה האָט צוויי פּנימ'ער: איינס אַ י ו ד י ש ל י כ ע ס, „באהליך", אין דער היים, אויף די שאַלקעס און אין דער ווייבערשער שול, וואו מען איז געזעסען בעהאַלטענערהייד, מיט מסירת-נפש און מיט דער הנאה, וואָס מ'האָט פון אַ זאַך, וואָס

מען טאָר נישט, און געלערנט דקדוק און דייטשען אלף-בית, און גע-
קוויקט זיך מיט די „קורצע שורה'לעך", און געקאָכט זיך וועגען דער
„טאַקסע" און וועגען דעם רב, וואָס וויל נישט מתיר מאַכען „קטניות
בפסח", — און דאָס צווייטע געזיכט — אַ ד י י ט ש ע ס, — „בצאתך", אין
דער פרעמד, אין „דער ג.ויסער וועלט", וואוהין דער משכיל, דער
פריהערדיגער אידעאַליסט און יודישער פאַטריאָט, פלעגט אַוועקגעהן,
בעקומענדיג אַ דיפלאָם, אַ הכשר אויף אַראָבוואַרפען פון זיך דעם יאָך
פון דער אַלטער, בית-המדרש'דיגער יודישקייט. מען האָט שוין גע-
קאָנט, זאָג איך, זעהען דאַמאָלס, אַז אויפ'ן עץ הדעת פון דער השכלה
וואַקסען, אַ חוץ גן-עדן-עפּלעך, אויך אַנדערע, נישט אַזוינע געשמאַ-
קע. מענדעלי האָט עס געזעהען. מיט די פינגער האָט ער געטייט
אויף דעם, וואָס איז פאַר אַנדערע נאָך בעדעקט געוועזן מיט אַ שליי-
ער... די מעלה — און דאָס פּראָבלעם — פון אַ מענשען, וואָס איז
מעהר ווי אַנ'עכאָ פון זיין צייט, — בעשטעהט דערין, וואָס, זיי-
ענדיג אַליין פערבלענדעט פון דער צייט, צו ווע?כער ער געהערט,
עפענט ער איהר דאָך די אויגען. געוויס האָט מענדעלי ביי זיין צייט
גענומען אַ סך, ער האָט איהר אָבער געגעבען מעהר, וויפיעל ער האָט
גענומען; די סמנים, וואָס די השכלה-צייט האָט אויף איהם איבערגע-
לאָזען, זענען ריין-אויסוועניגסטע. אינערליך האָט אויף מענדעלי'ן די
השכלה שפּעטער אַ פערקעהרטע ווירקונג געהאַט: זי האָט איהם געטרי-
בען צו ווערען א ו י ס משכיל, אַריינצוברענגען אין דער יודישער לי-
טעראַטור טענדענצען, וואָס דעם טיפּישען משכיל זענען זיי פרעמד.
דער טיפּישער משכיל — ווי בכלל יעדער טיפּישער אָנהויבער פון אַ
נייער תקופה — איז נאַאיוו; ער רעדט, דאַכט זיך, וועגען שכל הישר,
אַליין איז ער אָבער אַ ראָמאַנטיקער, דער קאָפּ איז ביי איהם אָנגע-
שטאָפּט מיט פאַנטאַזיעס; ער האָט ליעב מליצה, ד. ה. זיסע און שע-
נע — און ס'מאַכט נישט אויס, ווען פּוסטע — רייד; פון קלאָרע דבורים
האַלט ער נישט, ער קעהרט זיך אָב פון זיי מיט פעראַכטונג; קלאָר
איז אין זיינע אויגען נאָר דאָס קומענדיגע, דאָס געווינשטע; אינ'ם
ה י י נ ט זעהט ער שאָטענס און הערט נאָר דעם פליגעל-גערויש פון די
פלעדערמייז אין דער דונקעלער לופט, — פּרטים געהען איהם נישט
אָן... הכלל, ער האָט אַ שם פאַר אַנ'אפּיקורס — און אין דער ברוסט
צאַפּעלט זיך ביי איהם, נעבעך, אַ גלויביג, אַ קינדיש האַרץ. אַבראַ-
מאָוויטש איז אָבער דער היפּך פון דעם, דער היפּך פון קינדישקייט

(אפשר דערפאר האט ער אזוי ליעב די קינדהייט און גיט איהר אב זיינע הארציגסטע שורות); ער איז דער היפך פון ראמאנטיק, ער איז ניכטערקייט, קלארקייט; ער איז געבוירען געווארען מיט אנ'אויג, וואס זעהט דאס קלענסטע, דאס ווייטסטע, אפילו זיך אליין זעהט ער גוט (ווי הויך דארף מען זיך שטעלען צו זעהען זיך!), ער איז אנ'אנא-ליטיקער, ער איז די פערקערפערטע פקחות. ווען ער מאכט זיך תמ'-עוואטע, איז די פקחות נאך קענטיגער; פון אלע יודישע שרייבער איז ער דער געניטסטער אין לעבענס-זאכען: ווען ער רעדט מליצה, איז עס מעהר נישט ווי מליצה, לשון, סטיליזאציע, דער אינהאלט איז שטענדיג ביי איהם אנ'איינפאכער, א רעאלער.

ער איז אלזא נישט קיין טיפישער משכיל, ער האט געשאפען א נייעם טיפ משכיל, ער האט געשאפען מענדעלי'ן: א משכיל, וואס בלייבט אינוועניג, אין דער אידישער מאסע; א משכיל א רעאליסט, א משכיל א סקעפטיקער, א הומאריסט. (ס'ארא אונגעריכטע צונויפפארונג!). אין איהם זענען פארהאן סתירות, ער זאגט אליין, אז אין איהם זיצען צוויי מענדעליך; אבער וואו האט איהר געזעהען א פערשטעלטען, וואס זאל זיין הארמאניש? און מענדעלי איז א פער-שטעלטער. שוין אט די סתירות גופא, אויב איהר ווילט, איז א נייס: אין דער השכלה-ליטעראטור זענען נישטא קיין מענשען מיט סתירות, דארט איז נישטא קיין קאמפליצירטקייט. די מענשען זענען דארט אנגעצויגען אזוי ווי אויף שנירלעך, דא אזא סארט שנירעל, דא — אנ'אנדערער; אינמיטען מישט זיך אריין א מאל דער צבוע'ק, אבער צביעות איז נישט קיין אינוועניגסטע סתירה. מענדעלי האט אריינגעבראכט אין דער יודישער ליטעראטור די אינוועניגסטע סתירות, דעם אינוועניגסטען קאמפף, ער איז געקומען מיט ספקות, וועלכע האבען זיך דעם משכיל נישט גע'חלומ'ט אפילו — — —

דאך, אויסווענינסטע סמנים האט דער משכיל, ווי געזאגט, איבערגעלאזט אויף מענדעלי'ס שאפען, אויסערליך האט מענדעלי נישט ליעב זיך אבצושיידען פונ'ם כלל: צווישען דעם פרומען פארצייטיגען עולם איז ער א פרומער און א פארצייטיגער, צווישען משכילים — א משכיל; ער איז „אי אהין, אי אהער", עהנליך צו יאקאבזאהן אינ'ם „קליינמענשעלע". דאס זענען אבער איינצעלהייטען, קליינינקייטען נישט מעהר. פון די איינצעלהייטען און קליינינקייטען, וואס זענען

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער צייט, אין וועלכער מען לעבט, איז זיך שווערער אַמאָל צו בעפרייען, ווי פון איהרע גרונד-יסודות.

ווילען מיר אויפזוכען די גרונד-יסודות פון מענדעלי'ס שאַפען, מוזען מיר זיך ווענדען נישט צו דער השכלה, נאָר בכלל צו דער סביבה, אין וועלכער מענדעלי איז אויסגעוואַקסען: די השכלה איז נאָר איינע פון די קרעפטען, וואָס האָבען געווירקט אין דער סביבה. זי האָט רעאַגירט טאַקע אויף אַלע כחות פון דעם אַרומיגען לעבען, און אַז מען רעדט ווענען איהר, רעדט מען ווענען אַ געוויסען פער-האַלטען זיך צו אַלע קרעפטען, צו אַלע עלעמענטען פון דער אי-דישער סביבה; מענדעלי איז אָבער צו נאָהנט צום לעבען, ער זאָל עס געניסען פון אַ צווייטער האַנד; ער האָט זיין חיות געשעפט פון ערשטען מקור, און מען דאַרף זיך דעריבער ווענדען נישט צו דער השכלה, וואָס איז מעהר נישט, ווי אַ אידעאָלאָגישע אָבשפּיגלונג פון לעבען, נאָר צום לעבען זעלבסט.

II.

אין דאָס לעבען פון יענער צייט פיהרט אונז אַריין די יוגענד-ביאָגראַפיע אַבראַמאָוויטש'עס.

זי דערנעהנטערט אונז, אגב, נישט נאָר צום אויסווענינסטען, סביבה'שען, נאָר אויך צום מעהר אינטימען — פּערזענליכען קוואַל פון מענדעלי'ס שאַפען.

אין זיינע ווערק איז פאַרהאַן אַ סך אויטאָביאָגראַפישעס: דער גרעסטער און — אין קינסטלערישען זין — בעסטער טייל פון זיין שאַ-פען איז אָנגעזעטיגט נישט אַזוי פון קינסטלערישער פאַנטאַזיע, ווי פון קינסטלערישער ערינערונג. קיינער פון די יודישע שרייבער איז נישט אַזוי נאָהנט צום טיף פון מעמואַרען-שרייבער, ווי מענדעלי, קיינער פון זיי, אַ חוץ שלום-עליכם'ען, האָט אַזוי פיעל נישט אויסגענוצט זיינע אויסווענינסטע פּערזענליכע ערפאַהרונגען, ווי ער, און קיינער האָט גאָרנישט געהאַט, דוכט מיר, אַזוי פיעל אויסווענינסטע — און דערצו נאָך אַזוינע ריין יודישע — ערפאַהרונגען. איינס פון די לעצטע ווערק זיינע, שלמה ר' חיים'ס, אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער

ליטאָ (1898), — האָט ער געשריבען לכתחילה אָנשטאָט אַנ׳אויטאָביאָ-גראַפיע.

שלמה ר׳ חיים׳ס — דאָס איז שלום יעקב בן חיים משה אַבראַמאָוויטש. קאַפּוליע (Копылъ) מינסקער גוב., סלוצקער אויעזד — דאָס שטעדטיל, וואו ער איז אין 1835 געבוירען געוואָרען, איז אַ טיפּיש ליטווישׁ שטעדטיל. געהערט צו אַ פּריץ. אַז ס׳איז פאַר-האַן אַ פּריץ, זענען פאַרהאַן מעשות, לעגענדעס וועגען פּריץ; פאַר-האַן יודען מקורבים דעם פּריצ׳ס, איינגעהער אין „הויף". דער פּריץ בעהמט צינזען ביי שטעדטיל; דער פּריץ מאַכט גזירות אויף יודען, טוט חסדים מיט יודען... אין די בענעמונגען פון שטעדטיל צום „הויף" שפּיגלען זיך אָב, ווי אין אַ טראָפּען וואַסער די זון, די בענעמונגען פונ׳ם געטאָ צו דער וועלט. אויפ׳ן קאַפּוליער תּושב ווירקט נישט נאָר די צוציהונגס-קראַפט פון „קהל", פון געטאָ, נאָר אויך די אָבשטויסונגס-קראַפט פון „הויף", פון דער פרעמדער אַרומיגער וועלט. הינטער קאַפּוליע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד, יעדענפאַלס לאָזט זיך אַראָב אַ שלייער אַ געדיכטער, און מען זעהט דורך איהם בעפעלדיגע פאַנטאַסטישע געשטאַלטען: די הרי-חשך, די מדבריות מיט די עקדישען, סמבטיון מיט די רויטע יודעלעך... ליטעראַטור, וואָס איהר מקור זענען זכרונות פון קאַפּוליע, דאַרף האָבען — און זי האָט טאַקי ביי מענדעלי׳ן — אַנ׳אייגענאַרטיגע, נישט גאָר קיין געוועהנליכע פאַרב; מענשען, וואָס קומען פון דער וועלט, פון „איראָפּע", קאָן די אַמאָל אויסקומען מאָדנע פרעמד. אַנ׳אמת׳ער יוד אָבער זוכט נישט קיין כבוד ביי דער „וועלט", ער האַלט זי פאַר אַ קנאַפּער מבינ׳טע...

אַזוי-צו-אַזוי, קאַפּוליע איז אַנ׳איינגעפונדעוועט, יחוס׳דיג שטעד-טיל מיט אַנ׳אַלטען בית-עולם, מיט פּנקס׳ן, נאָך פון פאַר דער ער-שטער שרפה... אַ שכן האָט זי — אַ באַרג, מ׳רופט איהם „שלאָס". אַ סברה, אַז אַ מאָל, גאָר פאַרצייטען, זענען געזעסען דאָרט פירשטען ליטווישע, האָבען געלעבט אַ פירשטליך לעבען, און זיי איז אודאי אויפ׳ן זינען גאָר נישט אַרויף, אַז ווען עס איז וועלען יודישע קינדער, חדר-יונגלעך, קונדסים מיט פערשמירטע פּנים׳לעך, זיך שפּיעלען דאָ אין ניס שבת און יום-טוב און בין-הזמנים... און אַלטע יודען און יודענעס וועלען האָבען, וואָס צו דערצעהלען... אויף די פריזבעס זומער און אין די לאַנגע, אומעטיגע ווינטערדיגע אָוועגדען נעבען גרויסען אויוועו, ביי׳ם „לוטשניק", און אונטער׳ן אויוון אין שוהל און אויף דער אוי-

בערשטער באַנק אין באָד, להבדיל, האָט מען טאַקע נישט געשוויגען: שלום יעקב אַבראַמאָוויטש האָט זיך בערג מיט מעשות אָנגעהערט. מעשות פון דוכס'ן און פון מכשפים און פון גלחים און פון משומדים און פון „בערלינער" און פון נאַפּאָלעאָנען און פון תוגר און פון נישט גוטע און פון שפּרעכערס און טאָטערס... די טאָטערס האָבען געוואוינט, אגב, טאַקע גופא אין קאַפּוליע, אין דער גוי'שער גאַס, פערשטעהט זיך — ערלים; פאַר שטעדטעלדיגע, פאַר אייגענע האָט זיי קיינער נישט געהאַלטען. אין זייער גאַס, אַז מען פלעגט געהן, פלעגט מען נעמען אַ שטעקען, און מיט אַ שטעקען איז מען אויך נישט גאָר זיכער געווען. דאָך פלעגט דער קליינער ר' מענדעלי זיי זעהען אי אין דער היים שבת, ווען דער ערל פלעגט די לייכטער אַראָבנעהמען און די ערל'-טע — די ציג אויסמעלקען; אי אין שוהל, וואו ער, דער שבת-גוי, פלעגט לעשען די ליכט; אי אין מאַרק אויפ'ן יריד, אי אויפ'ן וועג, וואָס פיהרט אין וואַלד, וואוהין דער היציגער אומרוהיגער שלום יעקב פלעגט זיך פערקלייבען אַ מאָל... און די אַלע שטעדטישע אָדער דאָר-פישע גאַוורילע'ס און מיקיטע'ס, וואָס זענען צווייט איבער מענדעלי'ס ווערק און זענען געמאָלט אַזוי וואַרהאַפטיג און מיט אַזאַ הומאָר, אָט די אַלע שבת-גויים און אַזוי גויים, שפּרעכערס און שפּרעכערינס, סיי די, וואָס זענען מבין, סיי די, וואָס זענען נישט מבין בלשון, — זיי אַלע האָבען נישט איינמאָל שבת זיך מיט קאַפּוליער חלה געקוויקט און פערביסען ביי אַ קאַפּוליער שענקער אָהן אַ פּאַטענט; גלייך פון שטעדטיל אָדער פון דאָרף, פרישע, לעבעדיגע, ווילדע און גוטמוטיגע, אַזוינע פרעמדע און דאָך נאָהנטע — האָט זיי מענדעלי אין דער יודישער ליטעראַטור אַריינגעבראַכט...

אָבער וויכטיגער איז דאָס, וואָס קאַפּוליע האָט מענדעלי'ן געגע-בען שטאָף פאַר זיינע יודישע פאַרשוינען, פאַר זיינע קהל'ס-לייט, זיינע גבירים און קבצנים, קאָכלעפלעך און טעלערלעקער און בטלנים, שדכנים, מלמדים, מקבלים, מחברים, קליינע מענשעלעך; פאַר זיינע יודינעס און „קליינע יודעלעך", — כל הקהל הקדוש הזה, די גאַנצע הייליגע, אָרימע, געליעבטע און געהאַסטע עדה.

אין קאַפּוליע זענען געווען אַלע אינסטיטוציעס און חברות, אָהן וועלכע אַ קהלה איז קיין קהלה נישט: אַ שוהל-הויף מיט קלויזען מיט אַ תלמוד-תורה, מיט אַ קהלס-שטיבעל, מיט אַ הקדש, מיט אַ חברה-קדישא, מיט אַ טאַקסע, מיט אַ באָד, להבדיל, מיט רבנים, דיינים,

חזנים, גבאים, כלי-קודש, רופאים, באַנקעס-שטעלער, בעל-מופתים, אָבשפרעכער — מיט אַ „מסור" אפילו. אין קאַפּוליע האָט דער קינפטיגער פאָלקס-דיכטער אָנגענומען זיך מיט איינדריקען און געשטאַלטען פונ'ם קהל'שען און שטוביגען לעבען אין יענער צייט.

קאַפּוליע איז אָבער נישט נאָר אַ מוסטער-שטאָדט געווען פון יו-דישע „פּאַראָנדקעס", פון יודישע פּרנסות, פון יודישען דלות; קאַפּו-ליע איז אויך געווען אַ מקום-תורה, „איין אָרט פון תורה פון אייביגע יאָהרען, וואו די איינוואוינער זענען כמעט אַלע לומדים; וואו דער בית-המדרש, דער קלויז איז פול מיט בעלי-הבתים און בעלי-הבית'לעך, וואָס זיצען און לערנען, אויך מיט ישיבה-בחורים, פּרושים פון דער פרעמד, וואָס פערלאָזען ווייב און קינד, קנייטשען די גמרא און עסען טעג; וואו אַלע פּאַרנאַכט בין מנחה למעריב, פערקלייבען זיך אַרום בעזונדערע טישען בעלי-מלאכות און נאָך אַנדערע פונ'ם עולם, צו הע-רען אַ גוט וואָרט פון די פירזאָגער דאָרט — ביי איין טיש — מדרש, ביים צווייטען — „עין יעקב", ביים דריטען — פסוק, ביים פיערטען — חובת הלבבות וכדומה אַזעלכע חקירה- און מוסר-ספרים; וואו שבת און יום-טוב ווערן פון בעלעמער נעבען אָרון-קודש געזאָגט פלאַמענדי-גע דרשות, וואָס צינדען אָן דאָס האַרץ פון די כנסת ישראל מיט היילינער ליעבע צו דער שכינה, וואָס זענען געווירצט מיט טרייסט-ווערטער פון די נביאים, מיט משלים, קלוגע, שאַרפע, גלייכווערטלעך פון די חכמים, מיט אַ קול, מיט אַ ניגון, וואָס דערקוויקט, צוגעהט זיך אין אַלע אבר"ים" *)... אין איינער פון די דאָזיגע שוהלען האָט געלעבט יונגעלוויז אויך שלום יעקב. דאָ, אינ'ם „בית-היוצר לנשמת האומה", אינ'ם ווערקשטאַט פון דער פאָלקס נשמה, האָט ער אַריינ-געזויגען אין זיך דעם פאָלקס-גייסט און טראַדיציע, דאָ האָט ער די קליאַטשע, די כנסת ישראל, אין דער געשטאַלט פון אַ פרינץ גע-זעהען, דאָ האָט ער געלעבט אַ לעבען פול רוחניות, אַ לעבען, וואָס האָט קיין שייכות נישט צו דער ווירקליכקייט און צום חשך און צום דלות פון דער ווירקליכקייט... בעת ער איז אַריינגעטון געווען אין חומש, איז ער אַרומגערינגעלט געווען מיט „ווייגגערטנער, טייטלען, פייגען, מילגרוימען און איילבערטען, פימסענהאָלץ און ביקסענבוימער".

---

*) שלמה ר' חיים'ס.

פון לעבעדיגע מיני בעשעפענישען האָט ער געוואוסט: „אַ ווילזילטיער, אַ לינדעוואָרם און אַ פיפערנאָטער, אַ לעמפערט, אַ אינד, וואָס טוט טון גלוסטען אויף קוואַלען וואַסער, אַ שור הבר און אַ טירקעלטויב"*). ער איז אויסענגעוועזן אין אַרם נהרים, אין כנען, אין מצרים, אין פרס ומדי, אין שושן הבירה דאָרט און נאָך אין מדינות, פון הודו ביז כוש, אויך אין דער וויסטעניש און מדבריות, און אָנגעזעהען און אָנגעהערט זיך דאָרט זעהר פיעל וואונדערליכע זאַכען **). דער תלמוד, דער פאַרצייטיגער ריעז, „דער עוג מלך הבשן פון דער וועלט-ליטע-ראַטור", ווי מענדעלי רופט איהם אָן אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, דער תלמוד איז אין זיינע אויגען געווען עפּעס אַ יריד אויפ'ן הימעל, עפּעס קויפט מען און מען פערקויפט און מען בייט, און מען שרייט און מען דין-תורה'ט זיך... דער תנא-קמא און אַנדערע וואונדערליכע אונ-בעקאַנטע נעמען האָבען אָבגעלעבט אין זיין פאַנטאַזיע, געקריעגען פלייש און בלוט... מיט פערגעניגען און ענטציקונג האָט ער אומגע-שפּאַצירט אינ'ם „ברייטען און ווילדען פעלד" פון די אגדתות, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב אויף דער ערד און די ערד ווערט פער-הימעלט ***). די אגדה האָט געשפּייזט זיין פאַנטאַזיע, דער פלפול — זיין מוח; ווי עס ווייזט אויס, האָט דער מוח נאָך מעהר פעולה געהאַט, ווי די פאַנטאַזיע, און דער שפּעטערדיגער „יודישסטער יוד" („יהודי היהודים") איז, ווי אַלע זיינע חברים, יונגעלווייז שוין „אַ קליין יו-דעלע" געווען: אויפ'ן גאַס שפּיעלט ער זיך, שטיפט, בטבע איז ער אַ קאָכיגער, אַ הייסבלוטיגער, „אַ יונגעל מיט ביינער", אָבער אין חדר צי אין קלויז ביי דער גמרא, — דאָ ווייזט זיך אין איהם אַרויס די רוהיגקייט און מיושב'דיגקייט פון שפּעטערדיגען תלמיד-חכם; „לערנט ער, איז געלערנט, ער איז מיט דעם גאַנצען קאָפּ אַריינגעטון אין לערנען"... פיער אַ זייגער פאַרטאָג ווינטער, אַלע שלאָפען נאָך, וועקט איהם דער טאַטע — אינגאַנצען איז ער אַלט דאַן אַ יאָהר עלף — אין שוהל געהן לערנען אַ בלאַט גמרא. אַזוי ווי אַלע יודען אַמאָל, האָט אויך ר' חיים משה, אַבראַמאָוויטשעס פאָטער, געזעהען איבערגעבען דעם זוהן די ירושה פון די עלטערן, די הייליגע תורה, ער זאָל זיין

*) שלמה ר' חיים'ס, **) דאָרט, ***) ספר זכרון.

בעוואָפֿנט גייסטיג און קאָנען דיענען, ווי פּייערבערג רופט עס, אין גאָט'ס גווארדיע...

דער פאָטער האָט געהאַט אויף אַבראַמאָוויטשען קינדווייז אַ גרויסע און, ווי עס ווייזט אויס, אַ גוטע ווירקונג. ער איז געווען אַ למדן, אַ עהרליכער יוד, אָבער אויך וועלטליך: מיט אַ פען אין האַנד, אַ בעל-לשון, אַ ריידער; „ער איז געווען, ווי מען זאָגט, אי צו גאָט, אי צו לייט. זיין צייט איז געווען אָבגעגעבען צו דער פרנסה, צו תורה און אויך צו שטעדטישע זאַכען. יאָהרענלאַנג האָט ער געהאַלטען די טאַקסע פון פלייש אין שטעדטיל, יאָהרענלאַנג אַוועקגעווען אַ קאַזיאָנער רב דאָרט, נישט בעלוינט צו ווערען דערפאַר. פלעגט אויך זאָגען אומזיסט אַ שיעור גמרא מיט פוסקים פאַר יונגע לייט. זיין הויז איז געווען תמיד פול, דער אַריין, יענער אַרויס, קיין זאַך האָט מען נישט געטון אָהן איהם. וואו ערגיץ אַ שפּאַרעניש, אַ לאָדעניש, איז ער געווען דער פערמיטלער; בשעת עפּיס אַ נויט אין כלל-זאַכען פלעגט מען אָנקומען צו זיינס אַנ'עצה און וועגען אַלסדינג מיט איהם זיך מישב געווען" *). ווי עס ווייזט, איז ער געווען דאָס פאָרבילד, ווען מענדעלי האָט געשאַפען שפּעטער די סימפּאַטישע געשטאַלט פונ'ם קלוגען, רוהיגען תּלמיד-חכם, דעם שטאָדטישען בעל-עצה, ר' בנימין („אַנ'אַלטע מעשה"; אין העברעאיש: „לא נחת ביעקב"). אין מענדעלי'ן אַליין, אין זיין געלאַסענקייט און זיין לעבענס-קלוגהייט, אין זיין דערקענען אַ מענשען, אין זיין ליעבע צום „דרך-הממוצע" איז פאַרהאַן אַ ניצוץ פון דער דאָזיגער חשוב'ער פערזענליכקייט...

דאָס, וואָס זיין פאָטער'ס הויז איז פול געווען תמיד — „דער אַריין, יענער אַרויס", — דאָס האָט אַבראַמאָוויטשען קינדווייז שוין געגעבען די מעגליכקייט צוצוקוקען זיך צו כל-ערליי פאַרשוינען, צו כל-ערליי מינים יודען און יודענעס, צוצוהערען זיך צו זייערע רייד, אַכטונג צו געבען אויף זייערע תנועות. שוין קינדווייז האָט אַבראַמאָוויטש אַרויסגעוויזען די שאַרפקייט פון זיין אויג און די הנאה, וואָס ער האָט פון נאָכקרימען, פון מאַכען אַנ'אָנשטעל. „ס'איז אין איהם געלעגען בטבע, זאָגט מענדעלי וועגען שלמה'ן, ד. ה. וועגען זיך, — ס'איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס, אויפצוכאַפּען באַלד ביים

---

*) שלמה ר' חיים'ס.

ערשטען בליק יענעמס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה ווי ביי אַנדערע *).

דער פּאָטער האָט אַזוי ווי געשפּירט, אַז פון זיין זוהן וועט אַרויסוואַקסען אי"ה אַ גדול, האָט ער געלעגט אויף איהם כּחות מעהר, ווי אויף אַנדערע קינדער: צו זעקס יאָהר גיט ער איהם אָפּ צו איינעם פון די בעסטע מלמדים, ער זאָל לערנען ביי איהם תּנ"ך. תּנ"ך פלעגט מען מיט קינדער לערנען דאַן ווייניג: ראשית, איז תּנ"ך סתּם קיין למוד נישט, וויסען דעם טייטש פון פסוק — אויך מיר אַ קונץ. אַ יונגעלע, נישקשה, קאָן בעשטעהן וויסען אַ בלאַט גמרא מיט אַלע אויסרעדעניש; וויעדער שמעקט פון תּנ"ך מיט מליצה, מיט השכלה. אַבּראַמאָוויטשעס פּאָטער איז פון השכלה געווען ווייטליך, אָבער אַ מליץ איז ער געווען אַ פערברענטער, תּנ"ך האָט ער ליעב געהאַט, האָט ער געוואָלט אויך זיין קינד זאָל עס קענען. דערמיט האָט ער אַבראַמאָוויטשען געגעבען דעם שליסעל צו לשון, ס'איז געווען אייגענטליך דער אָנהויב פון זיין השכלה...

אָט אַזוי האָט מענדעלי זיין ערשטען, הגם נאָך זעהר שוואַכען, טריט צו דער השכלה געמאַכט מיט דער הילף פון זיין אייגענעם פּאָטער, מיט דער הילף פון אַ פרומען יודען, אָהן אַ שווערען קריזיס, אָהן אַ מלחמה מיט די אַרומיגע און אָהן דער ראָמאַנטיק, וואָס אין אַ מלחמה. שפּעטער, ווען ער איז גרעסער געוואָרען, אונטער דער ווירקונג פון איבערגאַנגס-אַלטער און פון דער נאַטור, וואָס אין תּנ"ך און אַרום שטעדטיל, האָט אָנגעהויבען אין איהם עפּיס אויפצוכאַפּען זיך, עפּיס האָט איהם געצויגען ערגיץ, — שפּעטער האָט ער מיט זיך אַליין געפיהרט אַ שטרייט, בעהאַלטענערהייט. אין די מחשבות פלעגט ער „זינדיגען" און תּשובה טון, ווי דער שטייגער איז פון קינדער עלוים, אָבער אַנדערע זאָלען איהם רודפ'ן — וועגען דעם ווערט אין זיין ביאָגראַפיע נישט גערעדט. אפילו מיט גאָטלאָבער'ן דעם אפּיקורס אין אַ צייט אַרום אין קאַמענעץ איז ער בעקאַנט געוואָרען דורך אַ פרומען יודען; אַוועקגעפיהרט צו גאָטלאָבער'ן האָט איהם דער שמש פון שוהל, וואו ער האָט געלערנט. דערפאַר, קאָן זיין, איז אַבראַמאָוויטש אַוועק פון שוהל, פון די ד' אמות של הלכה, נישט קיין פערביטערטער, ווי

*) שלמה ר' חיים'ס.

דאָס רוב משכילים אין יענער צייט; די יודען פון אַלטען דור, די פרומע, זענען נישט געווען זיינע פערזענליכע שונאים. און דאָס איז אפשר איינע פון די סבות, וואָס ער האָט זיך פערהאַלטען צום אַלטען דור מיט מעהר סבלנות, מיט מעהר אַכטונג, ווי אַנדערע משכילים; וואָס ער האָט געזעהען אין זיי נישט נאָר „פאַנאַטיקער", נאָר אויך מענשען, און ער האָט דאָס יודישע פאָלק נישט איינגעטיילט, ווי אַנדערע שרייבער פון זיין צייט, אין „פינסטערע" (חשוכים, מורדי-אור) און „אויפגעקלערטע" (משכילים, נאורים), נאָר אין אונטערדריקער און אונטעדריקטע, אין עהרליכע און נישט עהרליכע, און האָט אויף דעם אופן איינגעפיהרט, אָנשטאָט דעם רעליגיעזען, דעם סאָציאַל-עטישען שטאַנדפונקט. שוין אין זיין ערשטער יודישער ערצעהלונג, אינ'ם „קליינמענשעלע", וואו עס זענען פאַרהאַן נאָך שפורען פון דער אַמאָליגער, נאַאיווער השכלה, — שוין דאָ איז ד"ר שטיינהערץ, ווייל ער האָט אַ שטיינערנעם האַרץ, ווייל ער איז נישט קיין עהרליכער מאַן, צוגערעכענט צו די איסור וואַרגערס, צו די קליינמענשעלעך, — הגם ער איז אַ געבילדעטער, אַ משכיל. פערקהערט, אַ רב איז פאַרהאַן דאָ דוקא אַ סימפאַטישער (הגם קינסטלעריש איז ער אַ שאָטען, אָהן בלוט און פלייש), און יצחק אברהם תקיף פערלאָזט זיך אויף איהם, אַז ער וועט פיהרען די תלמוד-תורה אינאיינעם מיט גוטמאַנ'ען דעם משכיל, און עס וועט נישט זיין קיין מחלוקת צווישען זיי. גוטמאַן אַליין איז אַ ביסעל פערצוקערט, און אויך וועקער אין דער „טאַקסע" איז אידעאַליזירט, אָבער אויך זיי זענען פריהער ווי אַלץ נישט סתם משכילים, נאָר עהרליכע לייט, אידעאַליסטען, יודישע פאַטריאָטען. אויך דער משכיל רפאל (ווינשפינגעריל) איז פריהער ווי אַלץ אַ עהרליכער, געביטער, וועלטליכער סוחר. און וויפיעל אַזוינע עהרליכע לייט, איידעלע נאַטורען, אידעאַליסטען ווייזט אונז מענדעלי צווישען די אַלטע, די פרומע? וואו האָבען מיר ביי די שרייבער-משכילים געהאַט אַ ר' בנימין („אַנ'אַלטע מעשה"), אַ ר' אברהם (ווינשפינגעריל")? מענדעלי מוסר'ט אַמאָל די פרומע, אָבער נישט פאַר זייער פרומקייט, אפילו נישט פאַר זייערע נאַרישע אַבערגלויבענס, נאָר דערפאַר, וואָס די פרומקייט און דער אַבערגלויבען ווערען אויסגענוצט פון די תקיפים, די קהלס-לייט, אין זייערע שמד-שטיק געגען „שטאָדט", געגען די אָרימע...

הכּלל — די השכּלה איז פאַר אַבראַמאָוויטשען נישט געווען אַ אונגעריכטע זאַך, אַזוי ווי אַ בליץ, וואָס פערבלענדעט די אויגען אין מיטען דער כמאַרע, זי האָט נישט געהאַט פאַר איהם דעם חן, דעם געשמאַקען טעם פון אַ טרפה׳ר זאַך, וואָס עס איז אַ סכנה צוצוגעהן דערצו און מ׳דאַרף איינשטעלען דאָס לעבען; דערפאַר איז זי איהם נישט איינגעבאַקען געווען אַזוי אין האַרצען, און ער האָט זיך מיט איהר אַזוי נישט „געצאַצקעט״, ווי אַנדערע משכּילים...

ווען זיין פערהאַלטען זיך צו דער השכּלה, איבריגענס, וועט אונז נאָך אויסקומען צו רעדען. דאָ האָבען מיר געוואָלט נאָר אָנווייזען אויף די טיעפע וואָרצלען, וואָס אונזער פאָלקס-דיכטער און פאָלקס-ערציהער האָט אינ׳ם אַלטען דור: — אַז זיין אייגענער פאָטער, אַנ׳-אַלטפרענקישער יוד, האָט אויף זיין ענטוויקלונג געהאַט אַ גוטע, אַ פאָזיטיווע ווירקונג.

אָבער אַ חוץ דעם פאָטער מוז מען נאָך איינעם דערמאָהנען, נאָך איינעם פון אַלטען דור, וואָס אַבראַמאָוויטש איז איהם דאַנקבאַר געבליבען, און וואָס אין זיין אויטאָביאָגראַפיע רעדט ער וועגען איהם מיט אַכטונג און ליעבע, דאָס איז — ר׳ יוסי ראובן׳ס אָדער, ווי ער רופט איהם אין שלמה ר׳ חיים׳ס, ליפּא דאובנ׳ס דער מלמד. דאָס איז געווען „איינער פון יענע מענשען, אין וועלכע גאָט האָט אַריינגעלעגט אַלע גוטע מתנות: גייסט, האַרץ און געפיהלען, נאָר פערגעסען זיי אָבער געבען אַ קלייניגקייט — מזל״. *) איינע פון יענע בלומען, וואָס אין דער געטא-לופט, אָהן שטראַהלען פון דער זון, זענען זיי צודאַרט געוואָרען, נאָך איידער זיי האָבען אויפגעבליהט. „זיין טון און אַלץ מיט אַנאַנדער האָט בעשיינפּערלעך געוויזען, אַז אין איהם איז דאָ דאָס פינטעלע, דער ברען פון אַ קינסטלער. ער האָט געהאַט אַ האַנד צו שניצען, צו מאָלען, צו שרייבען און צו קריצען אויף קופּער און אויף שטיינער, נישט צו מאַכען זיך דערויף אַ פּרנסה, נאָר גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז געווען זיין בעסטער פערגניגען; ווייל עס האָט איהם דערצו עפּיס געטריבען און ער האָט בעדאַרפט, געמוזט מייסטערן״. **) יונגעלוויז האָט מענדעלי געקענט נאָך אַזוינע קינסטלער-למדּ-ווא׳ניקעס, שטומע נשמות, פּאָעטען, וואָס האָבען

*) שלמה ר׳ חיים׳ס. **) דאָרט.

אונז זייערע ליעדער נישט איבערגעלאָזען; אין סוף ערשטען טייל פון שלמה ר׳ חיים׳ס מאַכט אונז מענדעלי בעקאַנט מיט אַ פּאָר אַזוינע שע-נע, קינדישע, פּאָעטישע נאַטורען: דאָס איז איי זיק דער שמ״עד און הערצל קיילעס דער סטאָליער. „ביידע האָבען געווירקט אויף שלמה׳לעס גייסט, דערהאַלטען אין איהם דאָס יונגע פייער׳ל, ביידע זענען איהם געווען זעהר טייער און צו ביידע האָט איהם דאָס האַרץ שטאַרק געצויגען״. זיי זענען אָבער געווען בעל-מלאכות, פּראָס-טע מענשען; אויף שלמה — אַבראַמאָוויטשען האָבען זיי געווירקט נישט מיט די רייד מיט זייערע, נאָר מיט זייער בענעמען זיך, מיט זייער האַרציגקייט, מיט זייער קינדישקייט; אַנדערש איז אָבער יוסי ראובנ׳ס,— ער איז געווען אַבראַמאָוויטשעס רבי. פריהער האָט ער געלערנט מיט איהם תנ״ך, דערנאָך — גמרא. „בשעת דעם לערנען ביים טיש פלעגט דער רבי זיצען מיט עפּיס אַ׳נאַרבייט—מאָלען אָדער שטעכען אַ חתימה׳לע״... *) שפּעטער, ווען ער איז געוואָרען אַ שרייבער, האָט מענדעלי געוויזען, אַז ער איז נאָך מעהר בריה, ווי זיין רבי, אין דער דאָזיגער דאָפּעלטער אומנות: — קנעלען — און מאָלען אַ בילד דער-ביי, זיין איין ערציהער פאַר׳ן לעזער, זאָגען איהם מוסר, און בעת מעשה שאַפען שענע, ריין קינסטלערישע געשטאַלטען...

מיר זעהען, וואָס פאַר אַ גוטע ביישפּיעלען און וואָס פאַר אַ פיינע ערציהער עס זענען פאַר מענדעלי׳ן געווען זיינע רביים, דער פאָטער און יוסי ראובנ׳ס דער מלמד. נאָר אויב זיי האָבען אַ חלק אין זיין לעבענס-פילאָזאָפיע און אין זיין פּאָעזיע, האָט, דוכט מיר, די מוטער זיינע אַ שייכות צו דער זעלטענער זויבערקייט פון זיין סטיל און צו זיין פעראַכטען די אונזיכטיגקייט פון קאַבצאַנסק, ווי אויך צו דער עטוואָס סענטימענטאַלער האַרציגקייט פון זיין רחמנות-ליריק. די מוטער האָט ווייכער, וואַרימער געמאַכט זיין שטרענגקייט. מיט אַ שטי-לער צערטליכער ליעבע שילדערט זי מענדעלי אין „שלמה ר׳ חיים׳ס״, און איהר איידעלע געשטאַלט ווערט בולט׳ער, ווען ער פערגלייכט זי מיט אַנ׳אַנדער פרוי פון אַנ׳אַנדער משפחה: „ס׳איז, זאָגט ער, אַ גרוי-סער חילוק צווישען טויבע-סאָסיען, חנא׳ס ווייב, און דער מאַמע זיי-נער. טויבע-סאָסיע איז אַ ברייט-ביינערדיגע, אַ יאָדערדיגע; איהרע

---

*) שלמה.

הענד, איהר פּנים זענען עפּיס מגושם, פערברענט-פערבראָטען פון דער זון. געהט זי — איז געגאַנגען, מען פיהלט, אַז זי שטעלט אַ פוס; רעדט זי — איז גערעדט מיט לעפּצען אויף דער געמבע. זי איז גוט, אָבער פראָסט. זי איז פרום, וויינט ביי ליכט-בענשען, כליפּעט, ווי באַלד זי דערהערט פון דער פירזאָגערין אַ קול, כאָטש זי פערשטעהט נישט קיין וואָרט. אַקעגען-זשע שרה, די מאַמע זיינע, איז אַנ׳ איידעלע, אַ שוואַכע, האָט קליינע ווייסע הענד, מיט דינע בלויע אָדערלעך, אַ פערפרומט בלייך פּנים, מיט דינע ליפּען — אינגאַנצען עפּיס אַ רוחניות און אַז זי געהט, דוכט זיך, זי שוועבט א. אַ. וו."

שפּעטער, אַז ר׳ חיים משה, אַבראַמאָוויטשעס פאָטער, איז געשטאָרבען (אינגאַנצען איז ער אַלט געווען דאַן 41 יאָהר), און זיין פרוי איז אנ׳אלמנה געבליבען, אָהן מיטלען צום לעבען, האָט אבראַמאָוויטש — ער איז געווען דאַן אַ יונגעל פון אַ יאָהר 14 — געמוזט זיך שיידען מיט זיין מוטער. ער האָט זיך אַרומגעוואַלגערט אין סלוצק און אין ווילנאָ אין ישיבות, און אַז ער איז אין אַ פּאָר יאָהר אַרום געקומען צוריק אין שטעדטיל, האָט שוין זיין מוטער געהאַט אַ צווייטען מאַן, אַ מילנער. זי האָט געוואוינט מיט איהם אין מ ע ל נ יק י, 10 וויאָרסט פון שטעדטיל. אַבראַמאָוויטש האָט זיך בעזעצט אין מעלניקי. און דאָ אַ פּנים האָט זיך דאָס ערשטע מאָל בעוויזען צו איהם „די מוזע". יונגעלוויז, נאָך זייענדיג אין שטעדטיל, האָט ער געפיהלט אָפּט אין זיך עפּיס „אַזוינס, וואָס לאָזט זיך נישט דערקלערען, אַ מין ציהעניש אַזעלכע, וואָס אָהן אַ נאָמען"; אין אַזוינע מינוטען פלעגט דאָס „קליין יודעלע" אויסטון זיך פון שפּאַן, נאָכגעבען דעם יצר הרע און אַוועקגעהן אין פעלד אָדער אין וואַלד אַריין שפּאַצירען; אַנ׳אַנדערס מאָל פלעגט ער זיך „צוגיסען אין אַ טרעלעלייקען — אין אַ ניגונ׳דעל פון זמירות און אַ וויינענדיגס צו אַ בעדעקענס אָדער געזאָגט ברכי נפשי הויך אויפ׳ן קול, צוקייענדיג איטליכעס וואָרט און געפיהלט דערביי עפּיס גאָר אַ בעזונדער טעם"... *) אַז מען קאָן שרייבען, אויסגיסען דאָס האַרץ אין אַ שיר, אין מליצה, — האָט ער נאָך נישט געוואוסט. ערשט אין מ ע ל נ י ק י הויבט ער אָן שרייבען.

*) שלמה.

אין העברעאישע שירים בעזינגט ער די נאַטור. „דער טייך פלעגט איהם צופלעסקען, דאָס וואַלד-עכאָ — אָבענטפערן". אַ חוץ דעם טייך און דעם וואַלד האָט זיינע שירים קיינער נישט געהערט. ער איז געווען איינזאם, די נאטור אַרום — ווילד. דאָס דערפיל איז אַרומרינגעלט מיט וועלדער, עס „ליגט פערבאָרגען אין אַ ווינקעל, אָבגעריסען פון דער וועלט, ווייט פון מענשען און פונ׳ם טראַקט, נאָר קליינע שמאָלע וועגעלעך שלענגלען זיך דורך דעם וואַלד, דורך טאָלען און בערגלעך, און פיהרען צו דערפער, וואָס ליגען צוזייט אַרום און אַרום. און ווען מענשען זענען דאָ זעלטען, עס רעש׳ט נישט, עס קאָכט נישט, ווי אין שטעדט, דערפאַר שוויבעלט און גריבעלט דאָ אין די וועלדער, אין די זומפען און פעלדער אַלערליי בעשעפעניש, חיות און עופות, דערפאַר לאָזט זיך דאָ הערען אַלערליי קולות: אַ געזאַנג פון פויגעל, אַ קראַקען, אַ קוואָקען, אַ שמוצערן, אַ גרילצען זומער, אַ וואָיען, אַ היילען פון הונגעריגע וועלף ווינטער און אַ מאָל אַ ברומען כון אַ פערבלאָנדזשעטען בער אויך — און אין דעם דאָזיגען קאָנצערט פערטראָגט זיך אַ רוישען פונ׳ם וואַסער ביים אַראָבפאַלען אויף די רעדער, אַ קלאַפּען, אַ מאָלען פון דער מיהל" *). איך ברענג מיט אַ כיון די דאָזיגע לאַנגע ציטאַטען, מיר זאָלען זעהן דערביי, ווי מענדעלי מאָלט די נאַטור, מיט וואָס פאַר אַ זיכערהייט און מיט וואָס פאַר אַ ברייטקייט. ער איז קאַרג אויף ווערטער, ער איז פּינקטליך, ביי איהם איז אַלץ געמאָסטען און געוואויגען, נאָר ביסלעכווייז, ביסלעכווייז מאָלט זיך אויס פאַר אונז דאָס בילד ביז׳ן לעצטען שטריכעלע, ביז׳ן לעצטען פּינטעלע. דאָס רוב גיט זיך איהם איין אין סוף מיט איין וואָרט צונויפגיסען די אַלע פּרטים אין איין גאַנצעס...

נאָך אין שטעדטיל ביי זיך, אין קאַפּוליע, האָט אַבראַמאָוויטש זיך צוגעוועהנט צו די שענהייטען פון דער נאַטור. קאַפּוליע ליעגט אויף אַ באַרג אין זעהר אַ שענעם אָרט. „די טאָלען באַרג-אַראָב זענען ערטערווייז בעזעצט, בעוואַקסען מיט גרינוואַרג. זיי ציהען זיך ווייט אַרום דער שטאָדט, צו-וואַרפענדיג זיך אין פערשיעדענע פּאַנאָראַמעס: גערט׳נער, פעלדער און פעלדלעך פון ניס, אויך געמייזאַכטסען, גרינבעוואַקסענע זומפען מיט פּליושניק (זשאַוער) און הושענות, צווישען

*) שלמה ז. 4—3.

וועלכע עס רינען קוואַלען וואַסער, עס שווירבלען און גריבלען מיני עופות. אויף יענער זייט טאָלען, ווייטער בערג, ווייטער פעלדער, וועלדלעך און וועלדער" *). די אָפּט פּערזאָניפיצירטע און פּערזיפיציריע-טע, אָבער תמיד רעאַליסטישע און וואונדערליך-קלאָרע נאַטור-שילדע-רונגען, וואָס זענען צושפּרייט איבער מענדעלי׳ס ווערק, — האָבען מיר צו פאַרדאַנקען נישט נאָר די רייזען, וואָס ער האָט שפּעטער געמאַכט איבער וואָלין, אוקראַינאַ און פּאָדאָליען, נאָר אויך זיין לעבען יונ-געלוויז אין קאַפּוליע און אינ׳ם דערפיל מעלניקי. ער האָט דאָרט ליעב געקריעגען אַלץ, וואָס וואַקסט און לעבט. פון מענשען האַלט ער נישט שטאַרק: ער איז צו-גוט מיט זיי בעקאַנט; אין חיות און עופות אָבער איז ער פערליעבט, דאָס לעבען וואָלט ער אָבגעגעבען פאַר זיי ער טוט און עסק׳ט זיך מיט זיי, זיי דיענען איהם אַלסביישפּיעלען און משלים, און זיינע בעלעטריסטישע ווערק זענען אַזוי ווי דער המשך פון דער נאַטור-געשיכטע (תולדות הטבע), וואָס ער האָט פערפאַסט...

און אין דער אייגענער צייט, ווען ער בעזינגט די נאַטור, — שרייבט ער אַ „דראַמע" (אין חרוזים). אייגענטליך, וואָס איז אַזוינס אַ דראַמע, ווייס ער נישט אויף קלאָר, נאָר ער האָט געלייענט דאָס האַלב-וועלטליכע מוסר-ווערק פון ר׳ משה חיים לוצאַטו, „לישרים תהלה" (אַ שורה אַלעגאָרישע דיאַלאָגען און סצענעס)—האָט ער עס גע-נומען פאַר אַ מוסטער. געדרוקט געוואָרען, פערשטעהט זיך, איז די „דראַמע" נישט, נאָר פון דער אויטאָביאָגראַפּיע אַבראַמאָוויטשעס דער-וויסען מיר זיך, אַז זי האָט געטראָגען אַ סאַטירישען כאַראַקטער.

III.

שוין אין די ערשטע אונזיכערע פּראָבען פון מענדעלי׳ס פּען ווייזען זיך אַרויס אויף דעם אופן צוויי הויפּט-שטריכען פון זיין גאַנ-צען שפּעטערדיגען שאַפען: — 1) די ליעבע צו דער נאַטור, 2) די סאַטירע. „ווי נאָר איך האָב אָנגעהויבען שרייבען, זאָגט אַבראַמאָוויטש, האָט זיך בעוויזען צו מיר דער שטן, מעפיסטאָפעל דער מלאך פון

*) שלטה.

שפּאָט, וואָס געוועלטיגט איבער מיר אין דער געשטאַלט פון מענדע־לי מוכר ספרים, און האָט מיך אָנגעלערנט אָבצושפּאָטען פון מענשען און אַראָבצרייסען פון זיי די מאַסקע" *)...

נאָר ווער ווייסט, צי וואָלטען די ערשטע ליטעראַרישע פּראָבען מענדעלי'ס נישט געווען אויך די לעצטע, צי וואָלט ער נישט געוואָרען אַ קאַפּוליער איידעם, און עס וואָלט נישט צוגעקומען נאָך איינער צו די ליפּא ראובנ'ס, די הערצל קיילעס און אַנדערע מושלמים, וואָס זענען געבליבען מלמדים; קינסטלער, וואָס זענען געוואָרען סטאָליאַרעס, — ווען נישט אַ אונגליקליכער — ניין, אַ גליקליכער — צופאַל, וואָס האָט דעם 17־יעהריגען מושלם אַרויסגעפיהרט פונ'ם ליטווישען שטעדטיל און געמאַכט פון איהם אַ וואַנדערער?

אין דער ליטאָ זענען געווען דאַמאָלס הונגער־יאָהרען, אַ מורא'דיגער יקרות. ווי תּמיד אין אַזאַ צייט, זענען יודען געשטאַנען אויפ'ן וועג, די פּעקלעך אויף די פּלייצעס, גרייט צו וואַנדערן... געטומעלט האָט זיך וועגען כּערסאָנער גובערניע. דאָרט האָבען זיך אָנגעהויבען דאַן די קאָלאָניעס. פּלוצלונג קומט אָן אַ יוד אין קאַפּוליע, אברהמ'ל דער קרומער האָט מען איהם גערופען, — ער איז געווען פריהער אַ שטעדטעלדיגער, דערנאָך איז ער אַוועק „אין דער וועלט" — און דערצעהלט נסים, ממש וואונדער פון וואָלין. „וואָלין, זאָגט ער, איז אַ געבענשט אָרט, מיט אַלעם גוטען. קוילעטשען עסט מען דאָרט גאָר אין מיטען דער וואָך, ווײַן טרינקט מען דאָרט, ווי וואַסער, הײַנט זייער ראָסעלפלייש, קנאָבעל, „פּראַסקעס", „פּאַליאַרטשיקעס", איז אַ מאכל מאכלים א. אַ. וו. נאָר די מענשען די דאָרטיגע זענען גראָב, פערשטאָפּטע קעפּ, יודען פונ'ם היגען ווינקעל קאָנען זיי אין זאַק אַרײַננאַרען און מאַכען גוטע געשעפטען, מלמדים פון אונזער קאַנט האָבען דאָרט די בעסטע קנעלונגען. א. אַ. וו." **) נון, פאַר אונזער יונגען אַבראַמאָוויטשען, וואָס איהם האָט שוין דערעסען דאָס לעבען אינ'ם ווינסטען, אָרימען שטעדטיל (ער האָט שוין ווידער געוואוינט אין שטעדטיל, נישט אין מעלניקי ביים שטיף־פאָטער) — פאַר'ן יונגען אַבראַמאָוויטשען עפענט זיך אַ נייע פּערספּעקטיוו — וואָלין! אברהם'על דער קרומער רעדט אַיין זיינער אַ מומען, אַנ'עגונה, זי זאָל פאָהרען

*) ספר הזכרון. **) „די אַלטע מעשה".

מיט איהם (ער האָט אַנ'אייגען פערדעל מיט אַ וועגיל) זוכען איהר מאַן; ער נעהמט זיך איהם אָן געפינען. אגב אורחא, וועט ער דעם פלימעניק איהרען, אונזער אַבּראַמאָוויטש'ען, אויך נעהמען, און וועט איהם ברענגען קיין וואָלין, אין דאָס גליקליכע לאַנד, וואו ער וועט זיך דערשלאָגען צו אַ תכלית אי"ה. די עגונה און איהר פלימעניק לאָזען זיך איינרעדען; אין אָנהויב פריהלינג, נאָך פסח, לאָזט מען זיך אין וועג אַריין.

אין וועג ווייזט זיך אַרויס, אז אברהם'על איז אַ שווינדלער און אַ שנאָרער דערצו. די עגונה איז ביי איהם מעהר נישט, ווי אַ מיטעל אויסצונאַרען נדבות ביי יודען, רחמנים בני רחמנים. אין יעטוויידען שטעדטיל שטעלט ער זיך אָב, נעהמט ביים רב אַ כתב, קלייבט געלד „פאַר דער וויסטער עגונה נעבאַך", און וועגען דעם ציעל פון איהר רייזע האָט ער אינגאַנצען פערגעסען. אין איין שטעדטיל איז ער זיך מישב און וויל דעם יונגען, עלענדען, געראָטענעם בחור'ל, וואָס פאָהרט מיט איהם, חתונה מאַכען: אין דער אמת'ן, אַז מען האָט אַזאַ בחור'ל, ווי לאָזט מען עס אַרויס פון האַנד נישט צו כאַפען שדכנות-געלד, אַזאַ כשר פערדינסט'על? דער בחור'ל אָבער האָט געהאַט, ווי עס ווייזט, גאָר אַנדערע פלענער אין קאָפּ. בשום אופן וויל ער נישט בלייבען אַנ'איידעם ביים שטעדטעלדיגען נגיד אויף קעסט. זיי פערלאָזען דאָס שטעדטיל און וואַנדערן ווייטער. וואָס ווייטער ווערן די נויט אַבּראַמאָוויטשעס, די עלענדקייט און די דערנידערונגען זיינע אַלץ שרעקליכער. ער געפינט זיך אין אַ חברה פון קבצנים, שנאָרער, ער זינקט אַלץ טיעפער און טיעפער אינ'ם תהום פון דלות. „די גרויסע יודישע טאָרבע" הענגט איהם ממש אויפ'ן רוקען, — די גרויסע יודישע טאָרבע, וואָס פון דאַן אָן שטעהט זי איהם תמיד פאַר די אויגען: „וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, שרייבט ער שפּעטער, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע; וואָס איך זאָל נישט וועלען עפּיס דערצעהלען אָדער זאָגען, קומט מיר אַפיר די טאָרבע". מענדעלי, וואָס האָט געזאָגט, אַז „ווירקען אויף אַ פאָלק מענשען קען נאָר אַזעלכער, וואָס איז ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש; וואָס האָט געליטען איינע צרות, געפיהלט איינע וועהטאָגען מיט זיי", — מענדעלי האָט אָבגעריכט גלות און איז געוועזען נע-ונד, אַזוי ווי דאָס פאָלק, אויף וועלכעס ער האָט געווירקט, און אַזוי ווי דעם פאָלק, האָט אויך איהם דאָס גלות, דאָס נע-ונד זיין רייכער און

גוצליכע ערפאַהרונג געגעבען. ער איז בעקאַנט געוואָרען מיט יודישע קהלות, שטעדט און שטעדטלעך, ער איז דערגאַנגען, אַז זיי האָבען אַלע איין נאָמען: קאַבצאַנסק (קבציאל), און אַז פון קאַבצאַנסק פיהרט דער וועג קיין גלופסק (כסלון)... ער האָט געזעהען די קליאַטשע, די כנסת ישראל, אין כל המעגליכע צושטאַנדען: אי דאַן, ווען מען שלאָגט און מען טרייבט זי דערפאַר, וואָס זי פיטערט זיך אויף פרעמדע פעלדער, — און זי זיפצט שטילערהייט און זוכט אַ קאַפ גראָז, אַ ביסעל היי; אי דאַן, ווען זי ליגט אין קאַבצאַנסק אויפ'ן שוהלהויף, וואַרעמט זיך אויפ'ן זון און מעלה-גרה'ט, און אויך דאַן, ווען עס עפענט זיך איהר פלוצלונג דאָס מויל, זי הויבט אָן רעדען, להבדיל, ווי אַ מענש, און דערמאָנט זיך, אַז אַמאָל, גאָר אַמאָל, איז זי אַ פרינץ געווען... אין אַלע צושטאַנדען האָט מענ-דעלי אוין זיין וואַנדער-וועג דאָס וואַנדער-פאָלק געזעהען, זיך צוגע-קוקט צו אַלע זיינע גענג, צו אַלע זיינע אָנשטעלען און תנועות, צו זיין גאַנצען הילוך, איינגעזויגען אין זיך די גרויע פאַרבען און דעם ריטמוס פון זיין שפראַך, געליטען זיינע צרות און געפיהלט זיינע וועהטאָגען, — און שפעטער, אַז ער האָט זיך אָבגעטיילט פון פאָלק, געשטעלט זיך אויף אַ העכערער מדרגה פון קולטור און געוואָלט זיך צוריק צום פאָלק אומקעהרען, האָט ער גענומען ביי איהם אַ נאָמען פאַר זיך, אַ מין פאָלקס-פאַספאָרט, און גערעדט מיט איהם אויף זיין לשון: אמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים...

נישט אַזוי גרינג אָבער איז אָנגעקומען אַבראַמאָוויטשען דאָס אַרויסראַטעווען זיך פונ'ם תהום, וואו ער האָט געזונקען. נאָך היבשע עטליכע חדשים האָט ער זיך אַרומגעשלעפט אויף אברהם'לס וועגיל מיט דער עגונה און איהר קינד, ביז אַ צופאַל האָט איהם צונויפגע-פיהרט נעבען קאַמענעץ-פאָדאָלסק אויפ'ן וועג מיט אַ בעקאַנטען פון זיין שטעדטיל, עפּיס אַ משורר'ל ביי אַ חזן, וועלכער האָט איהם אויסגעלייזט פונ'ם שנאָרערס הענד און געבראַכט קיין קאַמענעץ. אין קאַמענעץ האָט ער זיך בעזעצט אין אַ בית-המדרש — דאַרף מען דען אַ בעסער אָרט? דער בית-המדרש איז אין יענער צייט געווען דער מרכז פונ'ם גייסטיגען און געזעלשאַפטליכען לעבען ביי יודען; ער איז געווען די יודישע אַקאַדעמיע און דאָס יודישע פאָלקס-הויז... דורך די בית-המדרש-לייט איז אַבראַמאָוויטש בעקאַנט געוואָרען מיט אברהם דוב גאָטלאָבער, דעם בעריהמטען אין יענער צייט משורר, וועל-

כער איז געווען אין דער יודישער קאַזיאָנער שול אַ לעהרער. אַב-ראַמאָוויטש האָט דאַן נאָך נישט געוואוסט, אַז איהם איז באַשערט צו זיין אַ שרייבער ביי יודען, נאָר אַזאַ מנהג איז שוין געווען: ווען מען פלעגט אריינגעהן צום ערשטען מאָל צו אַ משורר אָדער סתם צו אַ משכיל, אַ מפורסם, פלעגט מען אַרויסנעהמען פון קעשענע צו-קנייטשטע, נאָר זעהר שען געצאַצקעטע בויגעלעך פאַפּיר מיט מליצה,— ס'איז געווען אַ מין רעקאָמענדאַציע. אַבראַמאָוויטש האָט גאָטלאָבער'ן געוויזען זיין „דראַמע". האָט ער איהם אַנ'עצה געגעבען — „לערנען זיך". צי ווייל ער האָט דערשפּירט אין איהם טאַלאַנט אָדער ווייל גלאַט צו אַ משכיל, אַז ס'קומט צו ישיבה-בחור, ראַט ער איהם ביל-דען זיך,— ווי-זשע אַנדערש? אַבראַמאָוויטש האָט שוין לאַנג „געדורשט נאָך בילדונג", ווי זיין ביאָגראַף דריקט זיך אויס; האָט ער זיך צו-געכאַפּט צו איהר מיט פלייס, מיט אַ ברען. השכלה-ספרים האָט איהם גאָטלאָבער געגעבען פון זיין ביבליאָטעק, רוסיש און דייטש לייענען האָט איהם געלערנט די טאָכטער דעם פּאָעט'ס. אינגיכען האָט ער חתונה געהאַט, גענומען די טאָכטער פון אַנ'אָרטיגען גביר, אַ האַלבען משכיל, נאָר די פרוי איז אַ פּראָסטע געווען, נישט קיין פּאָר פאַר איהם, גט ער זי אָב. דערנאָך האַלט ער עקזאַמען און ווערט אין דער קאַזיאָנער יודישער שול אַ לעהרער. אין אַ יאָהר אַרום דרוקט זיך אָב אין „המגיד", אין דער העברעאישער צייטונג, וואָס האָט דאַן אָנגעהויבען אַרויסצוגעהן, זיין ערשטער אַרטיקעל. ער איז געדרוקט געוואָרען אָהן אַבראַמאָוויטשעס וויסען. אַזוי ווי אין די דערצעהלונגען זיינע, שפּילען אויך אין זיין לעבען אַ ראָליע צופעליגקייטען, און אויך זיין אַריינטרעטען אין דער ליטעראַטור איז געשעהען דורך אַ צו-פאַל. ביי איהם אין צימער האָט זיך געוואַלגערט אַ בויגען פּאַפּיער, וואָס ער האָט אָנגעהויבען שרייבען, אַלס אַנ'ענטפער אויף אַ בריעף פון זיינעם אַ פריינד. געדעדט האָט זיך אין פּאַפּיר וועגען „חנוך" (ערציהונג). איינעם אַ משכיל, אַנ'אַריינגעהער ביי אַבראַמאָוויטשען אין שטוב, איז עס געפעלען געוואָרען, האָט ער עס אַוועקגעשיקט גאָט-לאָבער'ן. אין אַ קורצע צייט אַרום ברענגט אַבראַמאָוויטשען דער פּאָסט-טרעגער אַ נומער „המגיד" מיט זיין אַרטיקעל, מיט אַ בריעף פון זילבערמאַן, דעם רעדאַקטאָר, וואָס בעט איהם שיקען וואָס אָפטער „די פרוכט פון זיין פעדער".

אַזוי ווערט אַבראַמאָוויטש אַ שרייבער.

IV.

זיינע ערשטע אַרטיקלען האָבען געמאַכט אויף די לעזער אַנ׳-איינדריק (קיין סך, אגב, האָבען די לעזער דאַן נישט געפאָדערט). אין זיינע אַרטיקלען האָט אַבראַמאָוויטש, צווישען אַנדערעס, אָנגעוויזען אויף דער נויטיגקייט צו לערנען רוסיש מיט יודישע קינדער. מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש איז, ווי דאָס רוב לעהרער פון די קאַזיאָנע שולען, געווען דאַמאָלס אַנ׳„אַסימילאַטאָר“. ער איז געווען נאָך, פשוט, יונג, האָט ערשט דורכגעמאַכט די גילדענע וואָך פון זיין השכלה און האָט נאָך נישט געהאַט צו איהר די קריטישע, סקעפּטישע בעציהונג, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבייט ביי איהם שפּעטער. דערצו איז עס געווען אַ רעאַקציע געגען דער איינזייטיגער, ריין-רעליגיעזער ערציהונג פונ׳ם אַלטען חדר, וועלכער איז, לויט דער מיינונג פון די משכילים, געווען ווייט פון לעבען און זיינע רעאַלע בעדערפנישען... אייגענטליך איז אין רוסיש געווען נאָך אַ קלענערע בעדערפעניש, און ווער רעדט דאָס בערדיטשעווער דייטש, וואָס מען האָט אין די רעגירונגס-שולען געלערנט, איז געווען געוויס ווייטער פון לעבען, ווי די חדרים, און אויב זיי זענען געווען נאַר צו גאָט און נישט צו לייט, זענען די שקאָלעס געווען נישט צו גאָט און נישט צו לייט: יודען האָבען דאַן געלעבט נאָך אָבגעזונדערט, מיט דער אַרומיגער וועלט איז מען נישט געווען אַזוי אויפגעטראָגען, ווי איצט, און טאָמער איז אויסגעקומען אַמאָל ריידען מיט אַ גוי אָדער אַ פּריץ, האָט אַ יודען „דער מוח נישט אויסגעדאַרט“, מען האָט גערעדט, ווי מען האָט געקאָנט...

מען דאַרף אַלזאָ נישט מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש האָט זיך דאַמאָלס שוין אָנגענומען פאַר די רעאַלע לעבעדיגע בעדערפנישען פונ׳ם יודישען פאָלק. אלא וואָס-דען? ביי אַ טייל פון די גבירים, די אַקציזניקעס, די גרויסשטעדטיגע סוחרים און פּאָדריאַדטשיקעס האָט זיך אָנגעהויבען דאַן אַרויסצעווייזען אַ טענדענץ צו קולטורעלער אַסימילאַציע מיט דער רוסישער געזעלשאַפט, אַ טענדענץ, וואָס איז פון די 60-טע יאָהרען אָן, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשטאַרקען אין רוסלאַנד דער האַנדעל און די אינדוסטריע — געוואָרען אַלץ שאַרפער און שאַרפער. די שטרעבונג פון די דאָזיגע העכערע שיכטען איבערצוגעהן צו די אַרומיגע נישט יודישע קולטור-פאָרמען, — האָט

געפונען חן אין די אויגען פון די משכּילים. זיי האָבען געזעהען אין איהר דעם איבערגאַנג פון „פינסטערניש“ צו „ליכטיגקייט“, און פון גרויס היץ האָבען זיי די בעדערפנישען פון אַ קליינעם הייפעלע פון פאָלק צונויפגעמישט מיט די הצטרכות׳ן פונ׳ם גאַנצען פאָלק. דעם דאָזיגען טעות אין חשבון האָט געהאַט אַבראַמאָוויטש אינאיינעם מיט אַנדערע משכּילים. דאָך איז אין זיין רוסיש-פּרעדיגען געווען אַ רעאַליסטישע טענדענץ, הגם אַ נעגאַטיווע: רוסיש האָט געדאַרפט פערנעהמען דעם אָרט פון דייטש. אין די רעגירונגס-שולען איז דייטש געווען די אונטעררי͏כטס-שפּראַך; די „בערלינער“ האָבען פון דער עלע-מענטאַר-שול דער יודישער געוואָלט מאַכען אַ מין ווערקשטאַט פון יונ-גע משכּילים׳לעך, און היות ווי אָהן דייטש איז אַ משכּיל קיין משכּיל נישט, האָבען אָרימע יודישע קינדערלעך, קינפטיגע שניידער, שוס-טער און קאַראַבעניקעס, זיך געפּייניגט און פערטייטשט חומש און חיי-אדם אויף טייטש. מענדעלי איז איינער פון די ערשטע געווען, וואָס האָבען דערפיהלט די אוננאַטירליכקייט פונ׳ם משכּילישען דייטש. דאָס רוסיש לערנען איז אויך געווען געקינצעלט, געמלאכה׳ט, דאָך איז עס נישט געווען אַזוי קאָמיש, ווי דאָס דייטש...

אַלזאָ, אין דער ערשטער משכּ׳לישער אַרבייט אַבראַמאָווי-טש׳עס זענען פאַרהאַן שוין סמנים פון זיין שפּעטערדיגען נעאָ-משכּילי-שען רעאַליזם, פונ׳ם רעאַליזם, וואָס איז אין מענדעלי׳ס שאַפען וויכ-טיג נישט ווייניגער, ווי זיין ליעבע צו דער נאַטור און זיין נייגונג צו סאַטירע.

דער רעאַליזם איז נאָך קענטיגער אינ׳ם ליטעראַריש-קריטישען ספר׳ל „משפּט שלום“, וואָס איז געשריבען געווען אין 1859. מיט פינף יאָהר פריהער, איידער אין דער העברעאישער ליטעראַטור איז אַרויסגעטרעטען פּיסאַרעוו׳ס תּלמיד, אורי קאָוונער, — מיט פינף יאָהר פריהער הויבט דער יונגער אַבראַמאָוויטש אָן אַ שטרייט געגען דער מליצה-ראָמאַנטיק, געגען דער ראָמאַנטיק פון ווערטער, דער ראָמאַנ-טיק, וואָס קומט נישט פון אַ הויכער, נאָר פון אַ ענגער וועלט, און ער איז די ערשטע שוואַלב פון דער נייער רעאַליסטישער שטרעמונג אין דער העברעאישער ליטעראַטור (איך זאָג מיט אַ כּיון: אין דער העברעאישער, ווייל די יודיש-ליטעראַטור, ווי ווייט מען קאָן רעדען וועגען אַזאַ ליטעראַטור פאַר מענדעלי׳ן, — איז פון אָנהויב אָן געווען און האָט אַנדערש נישט געקאָנט זיין, ווי רעאַליסטיש).

זיין דאַמאָלסדיג פּראָגראַם האָט אַבראַמאָוויטש שפּעטער אַזוי פאָרמולירט: „איך האָב געוואָלט מיט'ן גאַנצען האַרצען, אַז אונזערע מליצים און דיכטער זאָלען נישט רעדען קיין הויכע פראַזען (לא ישיתו בשמים פיהם לדבר גבוהה, גבוהה), זאָלען נישט נעהמען פאַר שטאָף צו זייער שרייבען די „בנות לוט", „אשת פוטיפרע" וכדומה פאַרשוינען א. אַ. וו., נאָר זיי זאָלען זיך אָבגעבען מיט ממשות'דיגע זאַכען (לשונם תהלך בארץ), זיי זאָלען זיך צוקוקען צום לעבען פון פאָלק און צו אַלץ, וואָס טוט זיך ביי איהם אין דער היים און אין קהל, און זאָלען עס איהם אַלץ אָבשילדערן; זיי זאָלען זעהען אויסבעסערן זיין געשמאַק מיט אַ ריינער, אַ שענער און אַ לאָגישער שפּראַך, אויך זאָלען זיי איהם גוטע קלוגע לעקציעס געבען, עס זאָל פערשטענדיגער ווערען" *). אַלזאָ, דריי זאַכען: רעאַליזם פון'ם אינהאַלט; אַ שענע, אָבער אַ ריינע, אַ לאָגישע שפּראַך; קלוגע לעקציעס (דידאַקטיק).

דאָס האָט אבראַמאָוויטש געפאָדערט פון אַנדערע — און אויך פון זיך; דאָס איז געוועזן זיין פּראָגראַם. זיין ווייטערדיגע אַרבייט איז די אויספיהרונג פון דעם פּראָגראַם.

אין 1862 נעהמט ער זיך אַרויסגעבען דאָס „תולדות הטבע", אַ בעאַרבייטונג פון אַ דייטשער נאַטור-געשיכטע. ער מאַכט רייך מיט זיין אַרבייט די העברעאישע שפּראַך, הויבט אָן אין איהר שאַפען אַ מאָדערנע נאַטור-וויסענשאַפטליכע טערמינאָלאָגיע; זיין עיקר כונה אָבער איז בעקאַנט צו מאַכען דעם יודישען לעזער מיט די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען, ער זאָל זיך צוגעוועהנען צום רעאַלען דענקען, אָנשטאָט די אונקלאָרע, אָפט פּוסטע, מליצה'דיגע פראַזען פון דער „הימלישער טאָכטער".

אין דער אייגענער צייס שרייבט ער אויף העברעאיש אַן'ערצעהלונג פון'ם רעאַלען לעבען, „למדו היטב". ווי מען זעהט פון „האבות והבנים", וואָס איז שפּעטער אַרויס (1868), איז די שפּראַך אין דער ערצעהלונג, אמת, אַ קלאָרע און נישט אַזאַ אַבסטראַקטע, ווי ביי די אַנדערע מליצים, אָבער נאָך אַלט-מאָדיש, ריין-ביבליש, האַלבע פּסוקים. און עס קאָן זיין, אַז שרייבענדיג אָט די פון'ם רעאַלען לעבען גענומענע ערצעהלונג, האָט ער דערפיהלט צום ערשטען מאָל, וואָס פאַר

*) ספר הזכרון, תרמ"ט.

אַ בעדייטונג עס האָט פאַר'ן פאָלקס-שרייבער די פאָלקס-שפּראַך. פריהער ווי אַלץ איז זי אַליין אַ טייל פונ'ם פאָלקס-לעבען; נישט בענוצען זי, נישט אַריינבעהמען זי אין דער ליטעראַטור אַריין, הייסט האָבען פאַר זיך אַ שטיק פאָלקס-לעבען און נישט אָבשפּיגלען עס. דערצו איז די פאָלקס-שפּראַך נישט אַנ'איינפאַכער, אַ געוועהנליכער טייל פונ'ם פאָלקס-לעבען און פאָלקס-שאַפען; ס'איז אַ טייל, אין וועלכען אַלע איבעריגע טיילען שפּיגלען זיך אָב, אין וועלכען זיי געפינען זייער אויסדריק, אָהן וועלכען זיי זענען שטום. וועלען געבען אַ בילד פונ'ם פאָלקס-לעבען אָהן דער פאָלקס-שפּראַך, הייסט, לויט'ן געוויסען תלמודישען פערגלייך, אויפהיטען דעם וויין, צוברעכענדיג דאָס פאַס. אַבראַמאָוויטש האָט עס (ווען אונבעוואוסט אפילו) דערפיהלט. ער האָט געפיהלט, אַז דאָס בעהעפט-זיין פונ'ם פאָלק מיט זיין שפּראַך איז איי- גענטליך נאָך גרעסער, אינערליכער, ווי דאָס בעהעפט-זיין פונ'ס וויין מיט'ן פאַס: דאָט איז די פערוועבונג פון דעם שאַפער און דער שאַפונג, פון דעם אינהאַלט און דער פאָרם. ער האָט עס געפיהלט אַלס פאָלקס- מענש און — פריהער ווי אַלץ — אַלס קינסטלער און רעאַליסט. רעאַ- ליסטיש-קינסטלעריש קען מען דעם ריטמוס פונ'ם פאָלקס-לעבען נישט איבערגעבען אָהן דעם ריטמוס פון דער פאָלקס-שפּראַך.

שפּעטער האָט אַבראַמאָוויטש זיך (און אויך אַנדערע) אויסגעלערנט איבערצוטראָגען מיט גרויס מיה און קונסט דעם ריטמוס, דעם שטייגער פון דער פאָלקס-שפּראַך אין דער פון איהם בערייכערטער און פער- פיינערטער העברעאישער שפּראַך; ער האָט זיך אויסגעלערנט געבען אין העברעאיש אַנ'אָבשפּיגלונג, אַ ווידערקלאַנג פון יודיש, דאָך איז עס מעהר נישט, ווי אַנ'אָבשפּיגלונג, אַ ווידערקלאַנג. מיט דער הילף פון זיין שפּראַך-אינסטינקט און שפּראַך-קונסט האָט ער צוגעפּאַסט די בוך-שפּראַך צו דער פאָלקס-שפּראַך. מאַכען זי אַליין פאַר אַ פאָלקס- שפּראַך — האָט ער נישט געקאָנט: צו אַ פאָלקס-שפּראַך מוז מען האָבען אַ פאָלק... אין דער צייט אָבער, וועגען וועלכער מיר ריידען, אין דער צייט, ווען אַבראַמאָוויטש האָט אָנגעהויבען שרייבען, — איז העברע- איש אפילו נאָך נישט צוגעפּאַסט געוועזן צו די איינפאַכע, פרישע, קרעפטיגע אויסדריקען פון פאָלק. אין „האבות והבנים״ — וואו עס ווערט, אגב, איבערגע'חזר'ט עטליכע מאָל די נויטיגקייט, צו שרייבען פונ'ם רעאַלען לעבען, פונ'ם פאָלקס-לעבען — אין „האבות והבנים״ איז אַבראַ- מאָוויטש געצוואונגען, צו ברייגגען עטליכע מאָל אונטען, אין די אָנ-

מערקונגען, פראָסט יודישע, נישט העברעאישע, אויסדריקען, כּדי עס זאָל נישט פאַרלוירען געהן דאָס כאַראַקטעריסטישע פונ׳ם געשפּרעך. *) אין די איבעריגע פעלען זעצט ער דאָס געשפּרעך איבער פון יודיש, איז עס אָבער אַ איבערזעצונג: אַ געזיכט אָהן אַ אויסדרוק, אין וואָרט איז קיין חיות נישטאָ, דער דיאַלאָג איז טויט, מען מוז עס איבערזעצען צוריק אויף יודיש, וועט דאַן ערשט זיין אַ אילוזיע פון לעבען.

איז די גלייכסטע זאַך שרייבען לכתחילה אויף יודיש.

און אַ דאנק אַבראַמאָוויטש׳עס עצה און השתדלות הויבט אָן צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון „המליץ", אַרויסצוגעבען אין אָדעס אַ יודיש בלאַט, „קול מבשר", וואו עס דרוקט זיך צום ערשטען מאָל דאָס „קליינע מענשעלע".

V.

נאָר איידער מיר געהען איבער צו די יודישע ווערק אַבראַמאָוויטש׳עס, מוזען מיר נאָך קלערער מאַכען די בעציהונג זיינע צו דער יודישער שפּראַך. דאָס איז אַזאַ וויכטיגער מאָמענט אין דער געשיכטע און, אַזוי צו זאָגען, אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דער יודישער ליטעראַטור, אַז עס לוינט זיך לענגער אויף דעם אָבצושטעלען. אין אַבראַמאָוויטש׳עס כּתבים געפינען מיר ערגיץ נישט קיין רמז אויף די ריין-קינסטלערישע מאָטיווען, וואָס צוליעב זיי איז איהם יודיש געווען באַהעגט און נויטיג; ער גיט אונז אַנ׳אַנדער טעם — אַ סאָציאַל-עטישען; דער גרעסטער טייל פונ׳ם יודישען פאָלק פערשטעהט נישט די הייליגע שפּראַך, רעדט יודיש, מאַמע-לשון, הייסט „וואָס, פרעגט אַבראַמאָוויטש, וועט בלייבען דעם שרייבער פון זיין גאַנצער מיה און זיין האַרצענס-בעגעהר, ווי באַלד ער וועט זיין פאָלק נישט ברייגען קיין נוצען?" (ומה הוה לסופר בכל עמלו ורעיון לבו אם לא יועיל לעמו?) **).

---

*) „הזנבות והבנים", אָדעסאַ ז. ז. **) ספר הזכרון.

איז עס אייגענטליך די אַלטע נוצענס-טעאָריע, די צדקה-טעאָריע פון „לכם ולא לי”, אַלץ פאַר אייך, אָרימע ברידערלעך; די טעאָריע, וואָס פון איהר האָבען געהאַלטען אַלע אינטעליגענטען-משכילים ביז און נאָך אַבראַמאָוויטש'ען. יודיש, האָבען געזאָגט, און זאָגען אויך איצט, די משכילים-פיאָנערען און משכילים-עפיגאָנען, — יודיש איז קיין שפראַך נישט פאַר אונז, געבילדעטע מענשען. יודיש איז סתם נישט קיין שפראַך, ס'איז אַ זשאַרגאָן, אַן'אָנשיקעניש פון זיין ליעבען נאָמען, אַ פלוך פון גלות א. אַ. וו. מעהר נישט — די אָרימע ברידער אונזערע — זיי זענען ווילד, פערפינסטערט, זעהען די וועלט נישט, קאָנען נעבאַך קיין „שפראַך” נישט, מוז מען דערוויילע, בלית-ברירה, ריידען מיט זיי אויף זייער לשון — וואָס טוט מען נישט פון השכלה וועגען? אייזיק מאיר דיק, אַבראַמאָוויטש'עס פאָרגענגער, האָט דעם דאָזיגען השכלה-שטאַנדפונקט, דעם בלית-ברירה-שטאַנדפונקט קלאָר און בילדליך אויסגעדריקט: „צוואַר, שרייבט ער אין דער הקדמה צו „שבעים-מאָהלצייט”, — צוואַר, דער זשאַרגאָן (אידיש-טייץ) איז אין אַלגעמיין גאָר קיין שפראַך, הלואי וואָלטען מיר עס געקענט און גע-שפראָכען בעסער אין אונזער לאַנדעס-שפראַך, ווי אַלע אונזערע אידי-שע ברידער א. אַ. וו.” אלא וואָס דען, למאי שרייבט ער זשאַרגאָן און געברויכט נישט, ווען נישט די לאַנדעס-שפראַך, איז לכל הפחות די אַלטע, הייליגע, היסטאָרישע שפראַך? אויף דעם ענטפערט ער: „אַנ'אַלטען בנין צושטערען קען מען דורך קלעפ פון אַ פראָסטער האַק, נישט דורך אַ שטאָך פון אַ דינעם גילדענעם נאָדעלע” *). „זשאַרגאָן” איז אַ האַק, וואָס מען דאַרף מיט איהר ברעכען די ווענט פונ'ם גייס-טיגען געטאָ; אַז די ווענט וועלען פאַלען, וועט מען די האַק מעהר נישט ברויכען... קאָן מען, זאָג איך, מיינען, אַז אויך פאַר אַבראַמאָ-וויטש'ען איז זשאַרגאָן מעהר נישט געווען, ווי אַ האַק, אַ מיטעל; אין דער אמת'ן איז עס נישט אַזוי. אַז מען הערט זיך גוט אַיין אין מענדעלי'ס רייד, פיהלט מען, אַז ער נעהמט זיך פאַר יודיש, נישט בלויז דערפאַר, ווייל דאָס פאָלק, די אָרימע ברידערלעך נעבאַך, דאַר-פען עס האָבען, נאָר אויך ווייל איהם אַליין איז עס נויטיג.

---

*) А. М. Паперна. “Изъ Николаевской эпохи„. Пере-житое II. 18 стр.

גישט ער טוט חסר מיט'ן זשאַרגאָן, וואָס ער לאָזט זיך אַראָב צו איהם און „פערפלעקט" מיט איהם זיין פעדער, נאָר פערקעהרט, דער זשאַרגאָן טוט איהם אַ טובה, וואָס ער פערענטפערט איהם זיין לע-בענס-פראַגע, זיין פערזענליכע פראַגע, די פראַגע פון יעדען פאָלקס-שרייבער: — למי אני עמל? — פאַר וועמען אַרבייט איך? דאָס פינטעלע איז אויפ'ן א י ך...

ווען די יודיש-פראַגע וואָלט נישט געווען פאַר אַבראַמאָוויטש'ען קיין א י ך-פראַגע, ווען יודיש-שרייבען וואָלט ביי איהם געווען נאָר אַ צדקה-זאַך, וואָלט ער נישט געלאַכט אַזוי ביטער פון די בעל-לשונ'ס, די בעל-גאוה'ניקעס, וואָס שעמען זיך מיט יודיש און האַלטען עס פאַר אַ ווייבערשע, אַנ'עם-הארצ'ישע זאַך; וואָלט ער נישט ג ע ז א ר ג ט אַזוי פאַר יודיש: מען זאָרגט נישט פאַר אַ זאַך, וואָס טויג נאָר אַ מ י ט ע ל צו זיין; מען מאַכט קיין ווענען נישט פון דעם, וואָס איז היינט פאַר-האַן און מאָרגען — אויס. די שרייבער-משכילים, וואָס פאַר זיי איז יודיש געווען נאָר אַ זאַך פון ה י י נ ט — האָבען עס בעוויזען. זעלטען ווער פון זיי האָט געמיהט זיך, זיין יודיש זאָל זיין ריין, שען; אויף יודיש האָט מען געשריבען אַבי ווי, אַבי וואָס. אפילו די, וואָס האָ-בען געצאַצקעט אין ה ע ב ר ע א י ש יעדעס וואָרט, געזוכט עס זאָל זיין „על טהרת השפה", האָבען אויף יודיש גערעדט „שיחות חולין", גראַם-שטראַם, האַלב-דייטשיש, פּאָלאָווינאַ-רייסיש. יודיש איז די שפראַך פון מאַרק, פון קיך; פאַרהאַן דאָ, מיט וועמען אײדעלקייט צו פראַווען! נישקשה, זיי וועלען פערדייען, די שניידער-יונגען און די דינסטמוידען, זיי וועלען לעקען די פינגער. זיי פערשטעהען זיך דען אויף בעסערס? און טאָמער וועט עס אַריינפאַלען צו אַ אינטעליגענט, וואָס האָט זיך צושיידט מיט דאָס ביסעל יודישקייט און בענקט נאָך דער באָבען, וועלען איהם א ו ד א י הנאה טון, שאַרף הנאה טון, די אַלע „ווערטלעך", די יודישע „וויצען". זיי וועלען זיס זיין צו זיין גומען, אַזוי ווי טשאָלענט און אַנדערע נאַציאָנאַלע מאכלים, וואָס קאָסטען נישט טייער און דערמאָנען אָן די אַלטע, ליעבע, נאַרישע צייטען...

מ'ען איז זיך מיט יודיש בעגאַנגען נישט ווי מיט אַ „דינסט-מויד", נאָר ווי מיט אַ שטיפקינד, וואָס מ'האַלט פאַר וויטיג ג ע ב ע ן א י ה ם צו פ י ה ל ע ן, אַז עס איז אַ שטיפקינד... אַבראַמאָוויטש איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט בעוויזען, אַז ס'איז נישט אַ פרעמדס, נאָר אַנ'אייגענס, טאַקע אַנ'א י י ג ע נ ס, אַ ירושה פון פיעל דורות. אין

האַרצען האָבען עס געפּיהלט אפשר אויך אַנדערע, אַ חוץ איהם: וועל־כער איידעלער מענש איז אייגענטליך אימשטאַנד זיך אָבצוקעהרען, ווי אַ פרעמדער, פון זיין מאַמעס און זיין קינדהייטס-שפּראַך — אפילו ווען זי איז „נישט אַזוי שען״? ווער זוכט שענהייט, וואו עס איז פאַר־האַן חן געזונג, דער יודישער חן? אפשר, זאָג איך, האָבען עס גע־פּיהלט אויך אַנדערע, אַ חוץ אַבראַמאָוויטש׳ען, זיי האָבען אָבער גע־שעמט זיך מודה צו זיין... אַבראַמאָוויטש האָט זיך מודה געווען.

דער שאַרפער קוק און דער רעאַלער פערשטאַנד האָבען איהם נישט געלאָזען זיין פערנאַרט אין חשבון. דערצו האָט ער געפּיהלט, אַז ער ווערט, נאָכ׳ן פאָלק, דער צווייטער פאָטער פון יודיש, און ער האָט עס געגומען כאָליען און טוליען, אַזוי ווי אַ קינד. הערט מען אויף זאָרגען פאַר אַ קינד, ווען עס איז שוואַך, ווען עס גוסס׳ט אפילו? ווערט עס דאַן נישט ליעבער, נישט ציטערדיגער? צום ליעבע־געפּיהל קומט צו דאָס געפּיהל פון רחמנות: אויף זיך אַליין, אויף דער אייגענער ליעבע איז אַ רחמנות... „הבת לא רוחמה״ רופט מענדעלי אָן יודיש. די האַרציגקייט, וואָס אינ׳ם דאָזיגען וואָרט, קאָן מען דורך אַנ׳אַנדערעם נישט איבערגעבען. „יהי מה״, זאָגט ער. עס מעג זיין, וואָס עס וועט זיין: „ארחם את היהודית״, אַזוי ווי איינער זאָגט: איך קאָן מעהר נישט צוקוקען, ווי מען בעגעהט זיך מיט איהר... „דער יצר-הרע פון רחמנות״, ווי מענדעלי רופט עס אָן ערגיץ, איז גרויס, מענדעלי אַליין ליידט פון איהם שטאַרק, און עס איז שוין אַ טבע ביי איהם צו רעדען בלשון נעבאַך, רעדט ער אויך וועגען יודיש אויפ׳ן נעבאַך-לשון, אָבער פונ׳ם רחמנות-נעבאַך קוקט אַרויס צו אונז אַ רייכע, כאָטש אַ פערבאָרגענע ליעבע.

און שפּעטער, ווען ער האָט אָנגעשריבען דאָס „קליין מענשעלע״ און איבערגעלעבט די ערשטע פרייד פון פרייען, אונגעצוואונגענעם און אונגעקינצעלטען שרייבען, — שפּעטער איז צום ליעבע-געפּיהל צוגעקו־מען דאָס געפּיהל פון דאַנקבאַרקייט און פון יענער מוטערליכער גע־טריישאַפט, מיט וועלכער דער שאַפער קוקט אויף זיין שאַפונג, און ער רעדט שוין נישט בלשון רחמנות. „חשקה נפשי ביהודית״, מיין זעעל זאָגט ער, האָט זיך בעהעפט צו דער יודישקע, „וארשתיה לי לעולם״, און איך האָב זי מיר פערקנס׳ט אויף אייביג...

ער האָט ליעב געהאַט די שפּראַך, האָט ער געקאָנט אין איהר

שאַפען; ער האָט געשאַפען אין איהר, האָט ער זי דעריבער נאָך מעהר ליעב געהאַט.

ער האָט אָבער נישט נאָר געשאַפען דורך דער שפּראַך, זי איז אַליין ביי איהם אַ שאַפונג. די אין טרערען און גאַל אויסגע-ווייקטע, פערוויינטע און אָבשפעטענדיגע, אָרימע אין פאַרבען און ריי-כע אין „פינטעלעך", אָפט נישט דערזאַלצענע און שטענדיג פערפעפער-טע, ווילדע און פקחות'דיגע יודישע שפּראַך — דאָס איז דער רייכער אוצר, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אין פאָלק געפונען, דאָס איז די שע-נע מתּנה, וואָס ער האָט דעם פאָלק צוריקגעגעבען. די מתּנה, — ווייל גענומען האָט ער ביים פאָלק טיילען און טיילעכלעך און אומגע-קעהרט האָט ער איהם אַ גאַנצע זאַך; גענומען האָט ער שטיקלעך שפּיגעל-גלאָז, וואו דאָס פאָלק זעהט זיך אברים-ווייז, אומגעקעהרט איהם האָט ער אַ שפּיגעל, וואו עס זעהט זיך אינגאַנצען, ווי עס שטעהט און געהט. דער, וואָס וועט נעהמען אויף זיך די אויפגאַבע, די דאַנקבאַרע אויפגאַבע, אָבצושילדערן אויפ'ן סמך פון מענדעלי'ס ווערק דעם פּסיכאָלאָגישען און סאָציאַלען טיפּ פון אַ יודען, דערהויפּט פון אַנ'אַלט-פרענקישען געטאָ- און בית-מדרש-יודען, — דער וועט געפי-נען זיין שטאָף נישט אַזוי אין די פּיהרונגען און טואונגען פון מענ-דעלי'ס פּאַרשוינען, ווי אין זייער שפּראַך, אין זייערע רייד.

יעדער שרייבער האָט סמנים, לויט וועלכע מען דערקענט איהם, מענדעלי'ן דערקענט מען נאָך זיין שפּראַך. נישט ווייל זי איז אַנ'-אייגענאַרטיגע: — וועלכען שרייבער'ס שפּראַך איז נישט אייגענאַרטיג? — נאָר ווייל זי איז אַנ'אייגענע. קיינער, אַ חוץ איהם, האָט זי ניט. עס האָט זי דאָס פאָלק, וואו איהר ערשטער מקור איז, אָבער ביי'ן פאָלק איז זי אַ ווילד-גראָז; ביי מענדעלי'ן — אַ בלום. אַ בלום אויפגע-האָדעוועט אין אָראַנזשעריע. ווייל זי איז אויפגעהאָדעוועט אין אָראַנ-זשעריע, היט זי נישט אויף שטענדיג איהר פרישקייט, איז זי צו-גלאַט, צו אויסגעצוואָגען, דערפאַר איז זי אָבער ריין, נישט בעוואַק-סען מיט גראָז, און האָט אַ חוץ דעם לעבענס-חן, נאָך אַ חן — פון קונסט. מענדעלי'ס שפּראַך איז אַ פּאָעמע; און אַ דאַנק איהר זענען די איינפאַכסטע ערצעהלונגען זיינע — פּאָעמעס...

„איבער אַ ווערק, ליעב אייניקעל, שרייבט דער זיידע צו שלום-עליכם'ן, איבער אַ ווערק בעדאַרף מען שוויצען, מען בעדאַרף פיילען איטלי-

כֿעס וואָרט; געדענקט וואָס איך זאָג אייך: פּיילען, פּיילען!" *) און ער פּיילט און שלייפט זיין שפּראַך, פּיילט און שלייפט זי, נישט צוליעב זיין ווערק, נאָר צוליעב איהר אַליין, ווייל זי איז אַליין ביי איהם אַ קונסט-ווערק. פערגלייכט מען פערשיעדענע אויסגאַבען פון מענדעלי'ס ווערק, זעהט מען, מיט וואָס פאַר אַ ליעבע, מיט וואָס פאַר אַריינטון זיך, ער זאָרגט פאַר יעדעס וואָרט, פאַר יעדעס פּינטע-לע: דאָ מאַכט ער עפּיס איבער, דאָרט פערמעקט ער עפּיס אָדער שטעלט עפּיס אַריין; די פרעמד-קלינגענדיגע ווערטער, וואָס טרעפען זיך אין די ערשטע אויסגאַבען פון די ערשטע ווערק, ווערען אין די שפּעטערדיגע אויסגאַבען פערביטען מיט ווערטער, נעהנטערע צום גייסט פון יודיש, אַזוי, אַז עס איז נישטאָ גאָר כּמעט ביי מענדעלי'ן קיין ווערטער אָדער אויסדריקען, וואָס זאָלען נישט איינגעוואָרצעלט זיין אין דער פאָלקס-שפּראַך אָדער פאָלקס-ליטעראַטור (טייטש-חומש, מוסר-ספרים, תחינות). אַלס רעאַליסט, נעהמט ער די פאַרשוינען זיינע פון לעבען, — און אויך די שפּראַך נעהמט ער פון לעבען; נישט נאָר די איינציגע ווערטער, נאָר אויך די פערשיעדענע פערבינדונגען זייערע. ער איז אָבער אַ קינסטלערישער רעאַליסט, קאָפּירט ער נישט דאָס לעבען, ער נעהמט דעם תּמצית, דאָס טיפּישע, און אויך אין זיין שפּראַך איז פאַרהאַן דאָס טיפּישע, די עסענץ פון דער פאָלקס-שפּראַך, כאָטש זי איז נישט קיין פאָלקס-שפּראַך, נאָר אַ קולטיווירטע, סטיליזירטע ליטעראַטור-שפּראַך.

די גרויסע ראָליע, וועלכע עס שפּיעלט די שפּראַך ביי מענדע-לי'ן, פיהרט דערצו, אַז ער כאַפּט איבער אַמאָל די מאָס, און עס קאָן זיך דוכטען, אַז ער שפּיעלט זיך מיט דער שפּראַך; ער שרייבט:

„די מלאכה הויבט זיך געוועהנליך אָן מיט כל עבודת פּרך: פּאַמאָניצעס טראָגען, וואַסער אָנטראָגען, מיט דעם בעל-הבית'ס קינדערלעך זיך אַרומטראָגען, דער בעל-הבית'טע ביים אָנקויפען אַלצדינג צו-טראָגען, שטיקלעך אַרבייט אַהין-אַהער אָבטראָגען, מיט בעל-הבתּישקייט שטענדיג זיין פערטראָגען, און איטליכענס קאַפּריז, קלעפּ און בעליידיגונג איבערטראָגען". **) אָדער:"... און

*) זעה די הקדמה צו „סטעמפּעניו" שלום עליכם'ס.

**) „דאָס קליינע מענשעלע".

ליגענדיג מיר אַזוי האָב איך אומעטום געקוקט, אַלצדינג בעטראַכט,
אַ ביסעל אויך געטראַכט און זיך פערטראַכט" *)...

אַנ׳אַנדער מאָל דריקט זיך דאָס שפּראַך-שפּיעל ביי מענדעלי׳ן
אויס דערין, וואָס אויף אַלטע ווערטער און ווערטלעך מאַכט ער אַ ניי-
עם פשט און לעגט אַריין אין זיי אַ נייע כוונה. צום ביישפּיעל, ריי-
דענדיג וועגען בין-הזמנים, זאָגט ער: „די מלמדים לויפען דענסמאָל,
געהען צו קינד", ד. ה. געהען זוכען קינדער, תּלמידים. בעזונ-
דער אָפט זאָגט ער נייע טייטשען אויף אַלטע ווערטער פֿין די העברע-
אישע בעאַרבייטונגען פון די יודישע ווערק. דער, וואָס פערשטעהט
נישט קיין יודיש, וועט נישט כאַפּען אַ מאָל דעם פערפאַסערס מיין,
ער וועט נישט דערטאַפּען דעם שפּיץ, די פּעפּער פון די ווערטלעך;
דער יודישער לעזער אָבער וואונדערט זיך און קאָן זיך נישט אָב-
וואונדערן, זעהענדיג די קונסט, מיט וועלכער מענדעלי פּאַסט צו צו
די שאַרפע, אָפט פּיעל-דייטיגע ווערטלעך פונ׳ם היינטיגען געטאָ- און
זשאַרגאָן-יודען — ווערטער, וואָס זענען בעשאַפען גאָר אין אַנ׳אַנדער
עפּאָכע און צוליעב אַנדערע צוועקען...

בעוואוסטזיניג האָט מענדעלי אין דער צייט, ביי וועלכער
מיר האַלטען, נאָך נישט געקוקט, קאָן זיין, אויף יודיש, ווי מיר
האָבען דאָ אָבגעשילדערט: אין דער הקדמה צו פּרק-שירה רעדט ער
נאָך אַלץ וועגען המון, ווייבער און פּראָסטע מענשען, וועלכע מען טאָר
נישט איבערלאָזען אָהן גייסטיגע שפּייז. נאָר אויב מיר זאָלען אין זינען האָ-
בען נישט דאָס אונמיטעלבאַרע, פערבאָרגענע געפיהל, נאָר די „טעאָר-
יע", האָט מענדעלי אויך צו העברעאיש דאַן פערהאַלטען זיך אַזוי ווי
אַנדערע משכּילים. אויך וועגען העברעאיש רעדט ער אין דער הקדמה
צו דער ערשטער אויסגאַבע פון „האבות והבנים", אַזוי ווי עס וואָלט
געווען מעהר נישט, ווי אַ מיטעל צו בילדונג, אַ פּאָרשטופּע צו דער
לאַנדס-שפּראַך; ער קלאָגט זיך אויף די אינטעליגענטען-אויפקלערער, וואָס
זיי בענוצען זיך ווייניג מיט דער העברעאישער שפּראַך, וועלכע קאָן
זיין „אַ מליץ", אַ פערמיטלערין צווישען זיי און דעם פאָלק...

אָבער דאָס גאַנצע שאַפען מענדעלי׳ס האָט געוויזען, אַז פאַר איהם
אַליין איז אי העברעאיש, אי יודיש געווען אַ סך מעהר, ווי אַ „מיטעל";

*) „די קליאַטשע".

אַז אי העברעאיש, אי יודיש האָט ער געשריבען נישט פאַר די, וואָס נויטיגען זיך אין „בילדונג״, נאָר פאַר׳ן גאַנצען פאָלק. אַזוינע ווערק, ווי „יודעל״ אָדער די „קליאַטשע״, קאָן אַ פּראָסטער מענש גאָר נישט פערשטעהן, ווי עס דאַרף צו זיין. מען האָט עס אַבראַמאָוויטש׳ען אויפגעוואָרפען אַפילו: „אויב די ביידע ספרים, האָט געשריבען איינער, וואָס האָט געקוקט דאַן אויף יודיש, ווי אויף דער אָרימער שפּראַך פון דער אָרימער מאַסע — אזיב די ביידע ספרים, די „קליאַטשע״ און „יודעל״, האָבען זיך אַ בעריהמטען נאָמען געמאַכט, איז דער נאָמען נישט פון דעם המון, אָבער נאָר פון זיינע חברים, די משכילים און מחברים אין לשון קודש. דאָס פאָלק קויפט זיי נישט און לעזט נישט, און זעלבסט ווען מען לעזט איהם פאָר, פערשטעהט איינער פון טויזענד, וואָס דאַראַן האַנדעלט זיך א. א. וו. בלייבט מיר אַלזוי די פראַגע: פאַר וועמען האָט ער די „קליאַטשע״ און „יודעל״ געשריבען אין „זשאַרגאָן״?*). דער משכיל, וואָס האָט אַליין געשריבען — און אָפט שען געשריבען — יודיש, האָט זיך נישט געקאָנט דאַן פאָרשטעלען, ווי אַזוי שרייבט מען עס יודיש פאַר זיך און פאַר גלייכע, נישט פאַר נידעריגערע פון זיך. אַבראַמאָוויטש׳ען איז עס אויך שווער אָנגעקומען, אין איהם איז פאָרגעקומען אַ שטרייט. נישט איינמאָל האָט ער זיך געמוזט פערענטפערען פאַר זיך און זיינע פריינד, ער האָט אָבער דאָך געשריבען יודיש פאַר זיך און פאַר נאָך אַזוינע, ווי ער. ער איז נישט געקומען צו דער יודישער ליטעראַטור אַזוי ווי אַ זייטיגער, אַ פרעמדער, אַנ׳אורח; ער איז פון אָנהויב געווען אַ תּושב אין דער פאָלקס-ליטעראַטור, אַנ׳איינוועניגסטער מענש. מענדעלי מוכר ספרים איז נישט ש. י. אַבראַמאָוויטש, דער קאַזיאָנער לעהרער, דער אפיקורס. מענדעלי מוכר ספרים איז אַ פעדעמיל, איינגעוועבט אינאַיינעם מיט זיי, מיט די לעזער, אינ׳ם גרויסען שטיק מאַטעריע, וואָס געהט אין דער וועלט פון אייביגע צייטען אונטער דער נאָמען יוד; ער איז „ביין פון זייער ביין, פלייש פון זייער פלייש״; ער פאָהרט מיט זיי אויף איין וועגעלע, פיהרט די אייגענע ספרים, די אייגענע כפול-שמונה׳דיגע ציצית, רצועות, שופרות, הייעלעך, מזוזה׳לעך, וואָלפציינדלעך, מויערקעפּלעך, קמיע׳לעך, וואָס אלתר יכנה״ז; רעדט

*) הויז-פריינד 1889: „די יודישע שפּראַך און איהרע שרייבער.

מיט זיי אויף זייער לשון, זיי שטעקען איהם אָב אַ שלום-עליכם, רו-פען איהם ר׳ קרוב און פרעגען: מה שמכם, וואוהין פאָהרט׳ס אַ יוד?

VI.

און דערמיט אַליין שוין האָט מענדעלי זיך אָבגעטיילט פון אַנ-דערע משכילים, וואָס ער איז געקומען צו די יודישע לעזער אָהן בער-דיטשעווער דייטש, וואָס ער איז געקומען צו זיי, ווי אַן׳אַלטער בע-קאַנטער, ווי אַ זייערינגער: „די קליאַטשע״, זאָגט מענדעלי, איז געשריבען אויף אַ הויכען גאַנג, אויף דעם גאַנג, ווי די אַלטע האָבען געשריבען״. ער האָט געוואוסט די קראַפט פון דער ירושה, ער האָט זיך געוואָלט איינפלעכטען אין דער קייט פון די אַלטע. און אַז ער האָט אַרויסגעגעבען דאָס „פרק-שירה״ (1875), האָט ער גע-וואָלט, עס זאָל ווערען אַ פאָלקס-ספר׳ל, אַ מין „קו הישר״ אָדער „שבט מוסר״, האָט ער עס „פערדייטשט אין שירים און גוט דערקלערט, בכדי איטליכער יוד בעזונדער זאָל גוט פערשטעהן זיין טיי-ערן ווערט, ווי שען עס איז גאָר, אַ גאָטס וואונדער״. און האָט גע-מאַכט אויף דעם אַ פירוש אויף לשון-קודש — „טוב-טעם״ — „הנותן טעם לשבח ומפרש על פי חכמת הטבע ודברי חז״ל א. אַ. וו., און אין סוף האָט ער אויפגעשריבען: תּם ונשלם הפרק שירה, בעזרת הבוחר בשירי זמרה, — יודישליך, אַזוי ווי עס וואָלט געטון יעדער כשר׳ער מחבר... זאָל אַ יוד זיך נישט בעגוגענען מיט׳ן „ספר הברית״, זאָל ער וויסען, וואָס די חוקרים, די „טבעיים״ זאָגען, און בעת מעשה טאָקע פערשטעהן אויך דעם פשט פון אַ מדרש, פון אַ מאמר חז״ל; איין זאַך שליסט נישט אויס די אַנדערע; פערקעהרט, זיי ווערען נאָך מעהר בעטעמ׳ט אינאיינעם.

און נישט נאָר אין דעם נוסח פון זיין שרייבען האָט ער אויפ-געהיט די טראַדיציע פון ריב״ל, ביי וועמען דאָס נייע איז צונויפגע-גאָסען, צונויפגעוואַקסען געווען מיט דאָס אַלטע; אויך אין זיינע גע-דאַנקען, אין זיין סאַטירע אפילו, איז ער מעהר יוד, מעהר אינווע-ניגסטער מענש, מעהר נאָהענט צום פאָלקס-לעבען און פאָלקס-גייסט, ווי אַנדערע משכילים פון זיין דור.

אַ דאַנק זיין נאָהענטקייט צום פאָלקס-לעבען און צום לעבען בכלל, איז ער אין אַ סך פּרטים קאָנסערוואַטיווער פון די איבעריגע משכּילים, אין אַנדערע פּרטים אָבער איז ער, אַ דאַנק דעם זעלביגען לעבענסגעפיהל, ראַדיקאַלער פון זיי.

קאָנסערוואַטיוו איז ער אין פראַגען, וואָס האָבען קיין שייכות נישט צו „בין אדם לחברו״, אין פראַגען, וואָס זענען נוגע, אַ שטייגער, רעליגיעזע מנהגים: אַ סימפּאַטישער טיפּ פון אַ משכּיל ביי איהם איז רפאל, פון יענעם מין משכּילים-למד-וו׳ניקעס, וואָס, „זענען נישט אָבגעזונדערט געווען פון איבריגען עולם נישט אין דער יודישקייט, נישט אין דער הלבשה״ *); יצחק אברהם תּקיף, וועלכער טוט תּשובה און ווערט אַ משכּיל פאַר׳ן טויט, בעט אין זיין צואה, אַז אין דער תּלמוד-תּורה, אויף וועלכער ער לאָזט געלד, זאָל געלערנט ווערען, חוץ יודישקייט און לשון קדש, אויך דאָס לשון פונ׳ם לאַנד און וועלט-ליכע זאַכען (אין אַ פריהערדיגער אויסגאַבע שטעהט: יודיש, רוסיש, שרייבען און רעכענען —), „בכדי צו מאַכען פון די קינדער יודען און מענשען צוגלייך, זיי זאָלען טויגען צו גאָט און צו לייט״, און די פיהרער, בעט ער, זאָלען זיין דער רב און גוטמאַן דער משכּיל: „מיט אייך ביידע, זאָגט ער, וועט אין די נייגעמאַכטע שולען זיך פעראייניגען תּורה מיט חכמה״ **); שפּעטער אַ צייט, אין דער הקדמה צום „ספר הבהמות״, חזר׳ט איבער אַבראַמאָוויטש, אַז „דת״ און „לאומיות״ זענען ביי אונז איינס; אין „האבות והבנים״ לאַכט ער אויס פון איין זייט די נחום הקמחי׳ס, די משכּילים-בטלנים, משכּילים-שנאָרער, די בעל-לשונ׳ס, וואָס געשיכטע איז ביי זיי — „די טעכטער פון לוט״ און פּאָעזיע — „סחור סחור הטחור בחור״; פון דער אַנדער זייט אָבער — די משכּילים, וואָס ווערען פערבלענדט פון דער השכּלה און פערוואַרפען אינגאַנצען דאָס יודישקייט. וועגען די דאָזיגע משכּילים-דייטשלעך זאָגט ער אין „יודעל״, אַז דער חלוק צווישען זיי און די פאַנאַטיקער פון אַלטען דור איז די זאַך: „איהר פרומע גלויבט אין אַלטע זאַכען אָהן אונטערשייד, זיי (די דייטשלעך) חאַפּען ווי הייסע

*) ווינשפינגערל.

**) דאָס קליינע מענשעלע.

לאָקשען נייע רייד. די לייט מיינען, וואָס אַלט איז נאַריש און שלעכט, און איטליכע זאַך, וואָס ניי, איז קלוג און רעכט".

אָבער דער אייגענער אַבראַמאָוויטש, וואָס אין דער קריטיק פון'ם יודישען לעבען און זיינע פערעלטערטע פאָרמען האָט ער ליעב דעם דרך-הממוצע, — דער אייגענער אַבראַמאָוויטש איז ראַדיקאַל, יעדענ-פאַלס ראַדיקאַלער פון אַנדערע משכילים, וואו עס רעדט זיך וועגען די סבות פון דער יודישער לאַגע און דער יודישער, מאַטעריעלער און גייסטיגער, אָרימקייט.

די סבות פון דער אָרימקייט פערשטעהט אַבראַמאָוויטש טיעפער אַ סך, ווי אַנדערע משכילים (פון'ם דאָזיגען טיעפען פערשטעהן נעהמט זיך אייגענטליך אויך זיין קאָנסערוואַטיזם בנוגע צו די אַלטע איינגעוואָרצעלטע לעבענס-פאָרמען). זיי, די משכילים, מיינען, אַז שולדיג אין אַלץ איז די „פינסטערניש"; די ערגסטע פיינד פון'ם יודישען פאָלק זענען די „מורדי אור", די „פלעדערמייז", ווי נאָר עס וועט אַ שיין טון אין דער יודישער גאַס „די זון פון דער השכלה" — איז אַ סוף-אַנ'עק צו אַלע צרות. אַבראַמאָוויטש פערשטעהט, אַז די פינסטערניש איז נישט די סבה, נאָר אפשר גאָר דאָס רעזולטאַט פון אַלע צרות; די סבה ליגט אַנדערשוואו: „בעטראַכט זיך אדרבה אַליין, זאָגט דער אשמדי צו ישראליק'ן, — בעטראַכט זיך אַליין, אויב דו ביזט נישט ריין משוגע. פאַר דיר שטעהט אַ פערמאַטערטע, אַ הונגעריגע קליאַטשע, וואָס זי בעדאַרף נויטיג אין לעבען אַריין כאָטש אַ ביסעל מנוחה, אַ מעסטיל האָבער, אַ בינטעל היי, ווילסטו איהם גאָר בעווייזען אַ הא אין סדור און אַלץ אויסדרינגען, ווי גוט, ווי שען עס איז זיך אויסצולערנען עפּיס קונצען"; אין „ווינשפינגעריל" זאָגט דער אונבעקאַנטער: „היגע יודען, נעבעך, בעדאַרפען ברויט, נישט קיין ספרים", און אַז מענדעלי'ן פערדריסט כלומרשט, וואָס ער „צושטערכעט איהם זיין קרעמיל", זאָגט ער איהם: „חלילה, נישט אייערע דאָזיגע ספרים מיין איך; יענע מיין איך, יענע, וואָס אַלץ מיט שטראָף-ווערטער, מיט עצות און אַ געפּילדער: פּע, הבלים, פּע, אָבגעלאָזט-קייט! גוואַלד, בילדונג!" יענע, די השכלה-ספרים, מיינט ער, און ער ענדיגט: „גענוג, כ'לעבען, סליחות!" מ'דאַרף טון עפּיס ממשות'-דיגעס. מען דאַרף, הייסט עס, אויסוואָרצלען די סבות, וואָס שאַפען די לאַגע פון קאַבצאַנסק און גלופּסק. און די סבות, מיינט מענדעלי, ליגען אין דער אויסוועניגסטער אונגערעכטיגקייט בנוגע צו

יודען פון איין זייט, און אין די אינוועניגסטע סאָציאַלע אונגע-רעכטיגקייטען — פון דער אַנדער זייט.

אויף דער אויסוועניגסטער אונגערעכטיגקייט איז פאַרהאַן אַנ׳אָנצו-הערעניש אין דער „קליאַטשע״, און נאָך קלערער אין דער „טאַקסע״: „וואָס העלפט עס, זאָגט פּיקהאַלץ, אַז זיי האָבען, נעבאַך, נישט קיין מזל, אַז זיי זענען, נעבאַך, אונגליקליך און פון כמה שנים שטיקט מען צונויף אַלע אינאיינעם אין איין אָרט, ווי די שאָף, אַז זיי זעהען פאַר זיך נישט קיין וועלט און קאָנען נישט עטעמען קיין פרייע לופט״. דערפון איז נישט געדרונגען, אַז פּיקהאַלץ איז חלילה געשטאַנען אין אָפּאָזיציע צו דער רעגירונג; אדרבה אין דער רעגירונג, וועלכע האָט דאַן, אין די 60-טע יאָהרען, געמאַכט אַ מינע פון אַ רעפאָרמאַטאָר — אין דער רעגירונג האָ-בען די משכילים, און מענדעלי בתוכם, געגלויבט; פון קיר״ה האָט מען געוואַרט אויף יודען ישועות ונחמות... און טאַקע דערפאַר האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעגאָסען אויף דער אינוועניגסטער, דער יודישער „רעגירונג״ — אויף די בעל-טובות, די בעל-טאַקסעס, די קהל׳ס-לייט, די „כנופיה״...

די העברעאישע ליטעראַטור, די ליטעראַטור פונ׳ם מאַטעריעל און גייסטיג העכער שטעהענדיגען בעל-הבת׳ישען אינטעליגענט, האָט זיך מעהר אינטערעסירט מיט רעליגיעז-גייסטיגע, ווי מיט סאָציאַלע פּראָ-בלעמען. זי האָט מלחמה געהאַלטען נישט מיט די גבירים, נאָר מיט די רבנים, מיט די עלטערן-פאַנאַטיקער. זי האָט געפאָדערט פרייהייט פון גייסט, און אויך אין „האבות והבנים״, וואו עס זענען פאַרהאַן שוין רעאַליסטישע און סאָציאַלע מאָטיווען, איז די הויפּט-פּראָבלעם דאָך אַ גייסטיג-משכילישע: דער שטרייט פיהרט זיך צווישען דעם פרו-מען פאַנאַטישען פאָטער און דעם זוהן, וואָס לייענט טרפה-פסול׳ן. אָבער די פאָלקס-ליטעראַטור, די ליטעראַטור אויף יודיש — זי האָט פון אָנהויב אָן זיך אינטערעסירט מעהר מיט דעם גביר, ווי מיט דעם רב, מעהר מיט׳ן גבאי, ווי מיט׳ן רבי׳ן; אין רב האָט זי אין ערגסטען פאַל געזעהן דעם נגיד׳ס אַגעוועהר, און איהר סאַטירע האָט, אַ חוץ עטליכע אויסנאַהמען, אַ סאָציאַלען כאַראַקטער. „אין טוניעיאַדעווקע, זאָגט מענדעלי, איז דאָ אַ ווערטיל: פון וואָס מען זאָל נישט שמועסען, מוז אַרויסקומען אויפ׳ן טויט, און פון וואָס מען זאָל נישט ריידען אויף אַיין אסיפה, מוז מען אויסלאָזען מיט דער טאַקסע

פון פלייש". און אויך די פאָלקס-שרייבער, וואָס האָבען טוגעיאַדעוו-קע געוואָלט אויסבעסערן — פלעגען אויסלאָזען שטענדיג מיט דער טאַקסע. זי איז געווען די „סבה פון אַלע סבות"... די ליטעראַטור אין אַנ׳איבערגאַנגס-צייט האָט שטענדיג, אַ חוץ אַ גוטען, אַ געליעבטען העלד, וואָס זי לויבט אין הימעל אַריין, נאָך אַ העלד, אַ בייזען, אַ רשע, וועלכער ליגט ביי איהר צעהן איילען אין דער ערד. די בייזע פּאַר-שוין פון דער השכלה-ליטעראַטור אין העברעאיש איז געווען — די חומרא, אין יודיש — די טאַקסע.

מענדעלי האָט אָבער די טאַקסע פערשטאַנען ברייטער, טיפער, ווי אַנדערע. אַזוי ווי די טאָרבע איז ביי איהם נישט גלאַט אַ טאָר-בע, אַ לעכערדיגער, שמוציגער זאַק, מיט וועלכען מען געהט איבער די הייזער, נאָר אַ סימבאָל פון דעם יודישען דלות, פון דעם יודי-שען לעבען-פון-ווינט, פון די „יודישע פּרנסות", אַזוי איז אויך די טאַקסע ביי איהם אַנ׳אויסדריק פון די אינוועניגסטע סאָציאַלע אונגע-רעכטיגקייטען, וואָס פערביטערן און פערפינסטערן דאָס יודישע לעבען, אַנ׳אויסדריק פון די קהל׳שע יודישע „פּאַראָנדקעס", פון דער גאַנצער כנופיה בעל טובות, בעל עצות, כלל-פערזאָרגער, גבירים, שתדלנים, קאָכלעפעל, טעלערלעקער. די אָרימע אין קונסט-בילדער, אָבער רייכע אין געדאַנקען און אין פאַטאָס סאַטירע, וועלכע מענדעלי האָט אָנגע-שריבען נאָכ׳ן „קליין מענשעלע" און וועלכע האָט פאַר אַ מאָטאָ דעם פסוק — „משוד עניים מאנקת אביונים עתּה אקום" — די דאָזיגע סאַטירע רופט זיך „די טאַקסע אָדער די באַנדע שטאָדט-בעלי-טובות": דער עיקר איז דאָ נישט דער בעל-טאַקסע (אַ בעל-טאַקסע בעגעגענען מיר אין „פּריזיוו" דוקא אַ סימפּאַטישען מענשען, וועלכער ליידט אַליין פון די בעל-טובות), דער עיקר ווערט אַרויסגעשטעלט צום שאַנד-סלופּ די באַנדע, דער גאַנצער הערשענדער קלאַס פון יענער צייט, אָנגע-הויבען פון ר׳ איציק וואָלף ספּאָדיק, דעם פרומען צבוע׳ק, און ר׳ יודעלע שטאַנדהאַפט, דעם משכיל׳ישען צבוע׳ק, און געענדיגט מיט ר׳ אהרן קנעכטבאַרג, דעם קאָכלעפעל, ר׳ מענדעלי דעם געלען, דעם שטאָדט-שייגעץ, דעם בילער, וואָס דיענט ביי די בעל-טובות און פאַלט אָן, אויף ווען מען הייסט איהם, און די דיינים, וואָס זענען אויך, נעבאַך, אין די הענד פון די בעלי טובות, און מוזען זיי אונטערבאַמקען...

די „טאַקסע" איז אַזוי ווי אַ באָמבע געווען אין דער גלופּסקער

קהל׳ס-וועלט. אָבער די באָמבע איז אָנגעפילט געווען מיט גאַל, מעהר מיט גאָרנישט; די גאַל האָט געפּלאַצט, און עס האָט קיינעם נישט גע־שאַדט (דער פערפאַסער האָט עס פאָראויסגעזעהן: דער סוף פון דער סאַטירע איז זעהר אַ פעסימיסטישער). אַ טומעל איז דאָך געוואָרען — אַ שרעק. דער איינדריק איז געווען אַ גרעסערער, ווי פונ׳ם „קליין מענשעלע" (הגם ליטעראַריש איז די „טאקסע" אָרימער פונ׳ם „קליין מענשעלע"): די באַנדע-לייט, די בעל-טובות פון גלופסק, האָבען עס אָנגענומען פאַר אַ פּאַמפלעט, פאַר אַ חוצפה; פון די „צאן קדשים" אָבער האָט נישט איינער דאָ צום ערשטען מאָל דערשמעקט דעם ריח פון פולווער — פון סאָציאַלען קאַמפף, פון קאַמפף פאַר׳ן המון געגען די גבירים.

דער המון אַליין ווערט נאָך אין דער „טאַקסע" נישט אַרויסגע־שטעלט פאַר אַ קעמפפער (אייזיק זאַאיקע איז אַ קרבן פון נאַאי־ווער, פאַנאַטישער עהרליכקייט, נישט פון קאַמפף), דער המון איז נאָך דערשלאָגען, אונטערטעניג, ער בעט זיך רחמים ביי דער כנופיה, ער קאָן מעהר נישט, ווי זיפצען: „אַז אָך און וועה איז אונז"; דערפאַר אָבער איז דער פאָרשטעהער פין דער אינטעליגענץ, וועקער, אַ פראָ־טעסטאַנט, אַ היציגער קאָפּ און אַנ׳עכטער פאָלקס-פריינד, ער איז דער ערשטער סאָציאַלער דרשן אין דער יודישער ליטעראַטור. „ניין! שרייט ער, די גאַל ווערט צוזעצט, מען קאָן זיך שוין נישט מעהר איינהאַלטען! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס זעהט אַזעלכע עולות און שווייגט! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס איז אַ טרוס (אַ פחדן), וואָס האָט מורא צו זאָגען דעם אמת! פערפלוכט זאָל זיין דער, וואָס פער־שטאָפּט די אויערן נישט צו הערען די יללות און די קרעכצען פון די אומגליקליכע, פון בעליידיגטע און נויט-בעדערפטיגע; פערפלוכט, פער־שאָלטען אַלע, וואָס פערקויפען זייער געוויסען, אַלע, וואָס זענען אימ־שטאַנד צו העלפען מיט אַ וואָרט, מיט דער פען און שטעהען פון וויי־טען, טאָמער וועט זיי חלילה עפּיס דאָס מינדעסטע שאַדען!... וואָס זאָל איך מיך בעהאַלטען? א. אַ. וו. איך קאָן נישט שווייגען! איך מוז געהן אַרויסזאָגען דעם אמת גאַנץ פריי, זאָל כאָטש די וועלט וויסען!" און ער געהט און האַלט דרשות פאַר׳ן פאָלק, אין לעבעדיגע בילדער שילדערט ער די נויט און די אָרימקייט פון דער יודישער מאַ־סע, אין זעהר העפטיגע, כאָטש זעהר אונקלאָרע, אויסדריקען פראָטעס־טירט ער געגען די יודישע בעל-טובות...

שפּעטער, אין אַ יאָהר 12-15 אַרום, האָבען אויך אין דער העֶ-ברעאישער ליטעראַטור געגומען קלינגען שטימען פון סאָציאַלען פּראָ-טעסט; דאָס זענען געווען אָבער אַנדערע שטימען: דאָס זענען געווען אָבקלאַנגען פון דער אַרומיגער נישט-יודישער וועלט. אין די שירים פון יהל״ל און אויך אין די מאמרים פון „האמת״ האָט זיך גערעדט נישט וועגען יודישע סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען, נאָר וועגען דער סאָ-ציאַלער אונגערעכטיגקייט, דער סאָציאַלער פראַגע בכלל; עס האָט גע-טראָגען אַן אַבסטראַקטען כאַראַקטער. ביי יודען איז נאָך נישט געווען גאָר קיין „פּראָלעטאַריאַט״, עס זענען געווען בעלי-מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט און געווען נגידים. וועקער האָט אָבער גע-רעדט אין נאָמען פון אָט די בעלי-מלאכות, קליינע קרעמער, אָרימע לייט; מיט זיין מויל האָט גערעדט צו אונז דאָס יודישע לעבען, די יודישע נויט. דערמיט שיידט זיך זיין פּראָטעסט אָב פון די שפּעטער-דיגע פּראָטעסטען אין די 70-גער יאָהרען.

פון דער אַנדער זייט אָבער געהערט וועקער צו אַ דור, וואָס האָט נאָך נישט קיין אידעאַל, נישט קיין סאָציאַלען, נישט קיין נאַ-ציאָנאַלען: זיינע פאָדערונגען זענען מעהר נעגאַטיווע, ווי פּאָזיטיווע. עס איז געווען דאַמאָלס אַן׳איבערגאַנגס-צייט; אַזוי ווי שטענדיג אין אַזאַ צייט, האָט מען געמוזט אַ סך צושטערען, איידער מען האָט אָנגעהויבען צו בויען. וועקער איז, אַזוי ווי זיין נאָמען, טאַקע מעהר נישט ווי אַ וועקער, ער איז אָבער דער ערשטער וועקער, דער אָנזאָגער פון דער סאָציאַלער דיפערענצירונג, פון דעם סאָציאַלען קאַמפּף, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען שפּעטער און וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין דאָס יודישע לעבען גאָר נייע טענדענצען... די „טאַקסע״ — האָט דע-ריבער אַ ווערט נישט נאָר פאַר דער יודישער ליטעראַטור-געשיכטע, נאָר אויך פאַר דעם היסטאָריקער פון די געזעלשאַפטליכע בעוועגונגען ביי יודען אין דער צווייטער העלפט פון׳ם פאָריגען יאָהר הונדערט.

VII.

און אויב די „טאַקסע״ איז דער אָנהויב פון׳ם סאָציאַלען פּאַ-טאָס אין דער יודישער ליטעראַטור, איז די „קליאַטשע״, וועלכע איז

אַרויסגעגאַנגען שפּעטער מיט פיער יאָהר (1873), — דער אָנהויב פון׳ם נאַציאָנאַלען פּאַטאָס.

די „קליאַטשע״ האָט מענדעלי אַרויסגעגעבען אָנשטאָט אַ צווייטען טייל פון דער טאַקסע, און עטליכע קאַפּיטלעך זענען פאַרהאַן טאַקע אין איהר, וואָס דערמאָהנען אָן דער „טאַקסע״, — דאָס זענען די קאַ־פּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען די צרות, וואָס די קליאַטשע, די כּנסת ישראל, האָט אויסצושטעהן אין דער היים בּיי זיך, פון די היימישע בעלי־טובות. דער עיקר אָבער דאָ איז די לאַגע, וואָס יודען פערנעהמען אין דער פרעמד, צווישען די אומות; עס ווערען נישט געשטעלט פערשיעדענע טיילען פון׳ם יודישען פאָלק איינע אַנט־קעגען די אַנדערע, אַזוי ווי אין דער „טאַקסע״, נאָר דאָס פאָלק, גע־נומען אין גאַנצען, ווערט אַנטקעגענגעשטעלט דער וועלט... מענדעלי גיט אַ טראַכט פון דער יודישער מאַסע צום יודישען פאָלק... כּמעט אַלץ, וואָס מיר האָבען אין גלות געשאַפען ביז׳ן סוף פון׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט, אָנהויבענדיג פון דער אגדה, — האָט איין העלד: די אומה; די שענע שולמית אַפילו איז געוואָרען אין גלות אַ משל אויף דער „אומה הישראלית״. פאַר דער „קליאַטשע״ האָבען מיר דרך־ארץ שוין דערפאַר גופא, וואָס איהר העלד איז ווידער — די נאַציע. די מאַסע איז געווען און געבליבען אַ שקאַפּע, די נאַציע אָבער — זי איז אַמאָל אַ „פּרינץ״ געווען! די שקאַפּע וועקט אונזער רחמנות — און וואָס איז נאָך אַזוי אָרים און אָהנמעכטיג ווי רחמנות? אָבער דער פערשאָלטענער פּרינץ, ווען ער הויבט אָן ריידען, מע־גען מיר איהם זעהען אין דער געשטאַלט פון אַ קליאַטשע, — צינדט זיך אָן אונזער ליעבע. „די קליאַטשע האָט פּלוצלונג אַ זיפץ געטון. איהר זיפץ האָט אין האַרצען זיך אָפּגערופען, ווי אַ דונער. איך בין פערציטערט געוואָרען, פייערדיגע געפיהלען פון רחמנות האָבען ווידער אָנגעצונדען מיין בלוט, איין זיפץ איהרער האָט אין מיר אָנגעמאַכט אַ גאַנצע איבערקעהרעניש און מיך ווידער שטאַרק געצויגען צו איהר, ווי אַ מאַגנעט״. ווי אַ מאַגנעט, דאָס איז די שפּראַך פון ליעבע, נישט פון רחמנות. און ווען מיר לייענען מיט קאָפּ דאָס דריטע קאַפּיטעל און פיהלען דעם קאַמפּף, וואָס קומט פאָר אינווענדיג אין ישראליק׳ען, צווישען זיין ליעבע און זיין האַס צו דער קליאַטשע, — זיין ליעבע פאַר דעם אָדער פון פּרינץ, וואָס שלאָגט נאָך אין איהר, און זיין האַס פאַר איהר שטומער אונטערטעניגקייט, פאַר איהר פערדישע גע־

דולד, — ווען מיר לייענען עס און הערען, ווי ישראליק גיט איינ-מאָל אַ געשריי: „אומגליקליכער פרינץ, בידנע קליאַטשע!” — פיהלען מיר, אז דאָס איז דער קאַמפף, וואָס קומט פאָר אינוועניג אין דער קליאַטשע גופא, דער קאַמפף צווישען דער פרינצישער נשמה און דעם שקאַפּישען גוף, צווישען דעם שענעם „אַמאָל” און מאוסען „היינט”... „אתה עבד ומלך”! — דו ביזט אַ קנעכט און אַ קעניג! זאָגט אַבראַמאָוויטש אין „האבות והבנים” וועגען דעם יודישען פאָלק; אין דער „קליאַטשע” (און אין אַנדערע שפּעטערדיגע ווערק מענדעלי'ס) איז אויך אָבגעשפּיגעלט דער קאַמפף, דער אינוועניגסטער קאַמפף, וואָס קומט פאָר אינ'ם יודישען פאָלק צווישען דאָס קנעכטישע און דאָס קעניגליכע.

דער אינוועניגסטער קאַמפף אָבער איז דער אָנהויב פון דער אינ-וועניגסטער בעפרייאונג: די „קליאַטשע” איז דער אָנהויב פון דעם יו-דישער בעפרייאונגס-אידעע. זי איז דער אָנהויב פון דעם חשבון-הנפש, וועלכען דאָס יודישע פאָלק האָט אָנגעהויבען מאַכען אין סוף פון'ם 19-טען יאָהרהונדערט... אייניגע קאַפּיטלעך אין דער „קליאַטשע”, די קאַפּיטלעך, וואו עס רעדט זיך וועגען טענות, וואָס עס האָבען צו יודען די אומות העולם, מאַכען דעם איינדריק, אַזוי ווי זיי וואָלטען געשריבען געוועזען נישט פאַר יודען; אין דער אמת'ן אָבער איז עס אַ פּאָלעמיק געגען די יודישע אינטעליגענטען אין יענער צייט. געוועזען אינטעליגענטען אַזוינע ביי יודען, וואָס זענען געשטאַנען אייגענטליך אויפ'ן זעלביגען שטאַנדפּונקט, וואָס די גויים; יודען, האָבען זיי גע-טראַכט, זענען טויגעניכטסען, ליידיגגעהער, אַ אונפּראָדוקטיווער עלע-מענט; יודען זענען ווילד, פאַנאַטיש, פערדאָרבען; זאָלען זיי זיך אויסבילדען, אַוועקוואַרפען די נאַרישע מנהגים, די אַלטע טראַדיציעס, זאָלען זיי ווערען לייטען גלייך, זיך נעהמען פאַר אַרבייט, פאַר שענע פּרנסות, — וועט מען זיי געבען פּראַוועס; פריהער — נישט...

— „קיין טאַנץ געהט נישט פאַר'ן עסען! האָט געענטפערט אויף דעם די „קליאַטשע”: וואָס פאַר אַ שייכות, איך בעט אייך, האָט עסען און דאָס נויטיגע בעדערפניש מ'ט בילדונג? מיט וואָס פאַר אַ יושר קאָן מען יענעם נישט לאָזען עסען, עטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּיס קונצען? איטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם כל אַ לעבעדיגע זאַך, פאַרזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקע נאָר פון זיינטוועגען, בכדי

דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען". א. אז. וו. — „מען זאָגט, איך זאָל מיך לאָזען לערנען. פרעג איך דיר, ערשטענס, חכם מיינער, פאַר וואָס הייסט מען עס דוקא מיר?" די „קליאַטשע" וויל נישט זיין מעהר קיין „אתה בחרתנו", קיין אויסנאַהם אין דער וועלט — זי פאָדערט גלייכהייט. זי פאָדערט דאָס רעכט אויף חסרונות, נישט נאָר אויף מעלות. און זי וויל רעכט, נישט קיין רחמנות: „איך בין דיר מוחל, זאָגט זי, דיין רחמנות". איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אַרבייטען, מען זאָל מיך נישט אַזוי פלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפניש צו דערהאַלטען מיין נשמה טאַקע נאָר גלאַט פון רחמנות, ווייל עס איז פשוט אַ צער-בעלי-חיים. איך וויל אַפילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי טעמא, וואָס מען האָט און וואָס מען קאָן פון מיר האָבען נוצען, דאָס זענען אַלטע מעשיות א. אז. וו. איך וויל גאָר נישט הערען קיין רחמנות, קיין נוצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע אַלעבעדיג בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַפּראַווע, דאָס רעכט צו לעבען"...

פאַר אונז זענען די דאָזיגע ווערטער נישט ניי, דאַן אָבער איז עס געוועזען אַ נייע פסיכאָלאָגיע, אַ נייע שפּראַך... און דער היסטאָריקער וועט די דאָזיגע שורות בעטראַכטען געוויס ווי דעם מאַניפעסט פון דעם אויפגעוואַכטען און שטאָלץ-געוואָרענעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין. דער באָדען פאַר נאַציאָנאַליזם אינ'ם היינטיגען זין איז אין יענער צייט נאָך נישט פאַרטיג געוועזען, די השכלה האָט נאָך נישט אָבגעטון איהר ארבייט, דער „אַנטיטעזיס" איז אין דער אינטעליגענץ נאָך זעהר שטאַרק געוועזען, און אויך מענדעלי האָט נישט געהאַט נאָך קיין פּראָגראַם קיין נאַציאָנאַלעס, ער האָט זיך אַליין נישט אָבגעגעבען נאָך קיין רעכענונג פון זיינע געדאַנקען, און ער האָט נישט שטאַרק געגלויבט אין זייער ווירקונג. אַזוי ווי די „טאַקסע", דער סאָציאַלער פּראָטעסט, ענדיגט זיך מיט אַ קרעכץ און אַ נכנע'דיגען געבעט צו גאָט און דער רעגירונג, אַזוי ענדיגט זיך אויך מיט אַ קרעכץ און עס שפּירט זיך אַ צובראָכען געמיט אין דער „קליאַטשע", אינ'ם אויסדריק פונ'ם נאַציאָנאַלען געפיהל.

דאָך איז די „קליאַטשע" זעהר אַ וויכטיגער גרעניץ-צייכען צווישען דעם ערשטען משכיל'ישען און דעם צווייטען נאַציאָנאַליסטישען פּעריאָד פון דער קולטורעלער אויפוואַכונג פונ'ם יודישען פאָלק; אַ גרעניץ-

סלופּ צווישען דער „קנעכטשאַפט אין ר. יהייט״ — און דער פּרייהייט אין קנעכטשאַפט...

VIII.

מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט לענגער אויפ׳ן ריין-פּובליציסטישען אינהאַלט פון דער „טאַקסע״ און דער „קליאַטשע״, ווייל אין די דאָזיגע ווערק איז די פּובליציסטישע טענדענץ זעהר קלאָר אויסגעדריקט, און דער עיקר, ווייל בכלל איז מענדעלי דאָ נאָך מעהר פּובליציסט, ווי בעלעטריסט. אַ פּובליציסטישער עלעמענט איז פאַרהאַן אין אַלע, אַפילו אין די שפּעטערדיגע, ווערק מענדעלי׳ס; נאָר דאָרט איז די פּובליציסטיק אַזאַך פאַר זיך, זי שטערט נישט דעם קינסטלער צו טון זיין קינסטלערישע אַרבייט, און עס טרעפט זיך אַמאָל, אַז זי גיסט זיך צונויף אין איין גאַנצעס מיט דער בעלעטריסטיק און עס ווערט אַ משל מיט אַ נמשל, און מיר האָבען, ווי שלום עליכם האָט עס ריכטיג אָנגערופען, בילדער מיט צוויי געשטאַלטען, אַ רעכטע זייט מיט אַ לינקער זייט, איין איבערצוג מיט אַנ׳אונטערשלאַק; ווייל מען — קאָן מען די אונטערשלאַק פערשטעלען פון זיך, האָט מען אַ ריין קינסטלערישע זאַך. אין די פריהערדיגע מענדעלי׳ס ווערק אָבער, און בעזונדער אין דער „טאַקסע״ און אין דער „קליאַטשע״, וואַרפט זיך די ערשטע זאַך אין די אויגען „דער אונטערשלאַק״, די פּובליציסטיק, זי פילט אָן די גאַנצע לופט, זי שאַפט דעם גרונד-טאָן פון די ווערק.

נאָר וואָס איז עס אַזוי?

געבוירען איז אַבראַמאָוויטש אַ קינסטלער, אַ מאַלער פון איינציגע קליינע, אין זיך פערענדיגטע און נישט פערוויקעלטע נאַטור- און לעבענס-בילדער, אַ פּסיכאָלאָג פון סאָציאַלע טיפּען, פון מענשליכע „אָנשטעלען״, פון מענשליכער פערדאָרבענהייט, וואָס ווען ער שילדערט זי, איז ער שטאַרק און טיעף, און פון מענשליכער איידעלקייט, וועלכע איז שטענדיג ביי איהם זיסליך, סענטימענטאַל; געבוירען, זאָג איך, איז מענדעלי אַ קינסטלער, און אויך בלייבען אין דער ליטעראַטור וועט נישט דער לעהרער, נאָר דער שפּראַך-מייסטער, נישט דער סאָציאַלער דענקער, נאָר דער סאָציאַלער פּסיכאָלאָג, נישט דער מוסר-זאָגער, נאָר דער

קינסטלערישער עטנאָגראַף און קינסטלערישער היסטאָריקער; אָבער די צייט, ווען ער איז אַריינגעקומען אין דער יודישער ליטעראַטור, די צייט איז געווען אַזאַ, אַז מען האָט נישט געטאָרט נאָכגעבען דעם יצר-הרע פון קונסט, מען האָט זיך נישט געקאָנט פערגינען דעם נחת צו שאַפען צוליעב שאַפען. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען דער, וואָס איז געבוירען געווען צו פרעגען, אַזוי ווי אַ קינד, אַזוי ווי אַ קינסטלער, האָט געמוזט ווערען אַ געבער פון ענטפערן, אַזוי ווי אַ זקן, אַ בעל-יועץ; דער ליריקער האָט געמוזט ווערען אַ דרשן; דער עפיקער — אַ משפיל-זאָגער; דער הומאָריסט — אַ סאַטיריקער... דאָס איז געווען אַ צייט, קורץ, ווען פון פענעס מאַכט מען פיילען, און יבנה-לייט, יושב-אהל׳ניקעס, „גורטען אָן די לענדען״ צו געהן אין מלחמה...

„איך טו דאָס, זאָגט וועקער, איך טו דאָס, וואָס אונזערע עלטערן האָבען געטאָן אַמאָל בשעת חורבן דאָרטען אויף די טייכען בבל׳ס. אויף די ווערבעס דאָרט האָבען די משוררים אויפגעהאַנגען זייערע פידלען, זיי האָבען מעהר נישט געוואָלט זינגען, שפּיעלען, נאָר קלאָגען, יאָמערן און טרויערן... גענוג זינגען, גדליה! גענוג שרייבען שירים, מליצות. בשעת אונזער פאָלק, אונזער אָרים פאָלק ליידט אויף דעם טייך גנילאָפּיאַטאָוקע, צערייס איך די סטרונעס פון דער יודישער פידעל. יודען זענען נישט געבוירען געוואָרען צו זינגען, צו שפּיעלען... מען מוז האָבען אין זינען ערנסטערע זאַכען...״ און מענדעלי נעהמט זיך פאַר „ערנסטערע זאַכען״. ער צערייסט די סטרונעס פון זיין פידעל און נעהמט דאָס טייטעל אין האַנד. ער פערלאָזט יבנה, דאָס שטילע געצעלט פון שטילען שאַפען, און געהט אַרויס אויפ׳ן עלאַכט-פעלד.

אָבער דער, וואָס איז געבוירען צו זיין יוחנן בן זכאי קאָן נישט בלייבען קיין יוחנן מגוש חלב. סטרונעס, בעזונדערס די, וואָס קלינגען אין האַרפען, קאָנען פלאַצען אַליין; צערייסען זיי איז שווער... און ווען מענדעלי פלעגט פון די סטרונעס נעהמען פלעכטען אַ נעץ, כדי זיי זאָלען קענען „נוצען״ צו עפּיס, פלעגט נישט איינמאָל זיך דערהערען פלוצלונג אַ קלאַנג אין דער שטיל. דאָס איז געווען די בענקשאַפט נאָכ׳ן פידעל, און נישט איינמאָל פלעגט מענדעלי אַליין זיך נישט איינהאַלטען מעהר, און פלעכטענדיג די נעץ, פלעגען די בענקענדיגע פינגער שטילערהייד ציהען קלאַנגען פון די סטרונעס... דער קינסטלער פלעגט זיך אַריינמישען דעם פובליציסט אין די רייד...

די נאַטור-שילדערונגען, וואָס זענען פאַרהאַן לרוב אין די ערשטע, אַזוי ווי אין די לעצטע ווערק מענדעלי׳ס, און וואָס אָפּט האָבען זיי צום עצם ווערק, צום ספור המעשה, נאָר אַ קנאַפּע שייכות — די נאַטור-שילדערונגען זענען מעהר נישט, ווי אַ צינז, וואָס מענדעלי דער פּובליציסט און מוסר-זאָגער פלעגט צאָהלען שטילערהייט מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער זאָל רוהיג זיין און נישט ציהען פונ׳ם שלאַכט-פעלד צוריק אַהיים, אין דאָס שטילע געצעלט פונ׳ם שטילען שאַפען. די פאַרשוינען, די מענשען, וואָס מענדעלי, פאָהרענדיג אויפ׳ן וועגעלע מיט ספרים, בעגעגענט אויפ׳ן וועג — זיי דאַרף דער פּובליציסט פאַר זיך, זיי דאַרף ער אין מויל אַריינלעגען זיינע משלים, זיינע שטעכווערטלעך, זיין מוסר; די „נאַטור” אָבער — זי גיט ער אָב במתּנה מענדעלי׳ן דעם קינסטלער, ער מעג זיך קוויקען מיט איהר, וויפיעל זיין האַרץ געלוסט. און מענדעלי דער קינסטלער לאָזט זיך נישט בעטען. טרעפט זיך איהם אַ שטיקעל נאַטור, אַ וועלדעלע, איין בוימעלע אפילו, — צעשפּיעלט ער זיך אויף אַלע כּלים. איצט איז זיין וועלט. און ער לאָזט שוין די פּען נישט אַרויס פון זיין האַנד, ווּאו ער וועט נישט אויסמאָלען דאָס לעצטע שטריכעלע, דאָס לעצטע פּינטעלע... איך וואָלט אַ סך זייטלעך בעדאַרפט פערשרייבען, ווען איך וואָלט בריינגען ביישפּיעלען פון מענדעלי׳ס מאָלען די נאַטור; איך וויל בריינגען נאָר עטליכע שורות, וואו עס איז הומאָריסטיש אָבגעשילדערט, ווי אַזוי דער יוד, דער בעל-תּכלית, וואָס זיצט אין מענדעלי׳ן, שטראָפט דעם קינסטלער, וואָס אין איהם: „אונטערוועגענס איינמאָל שבעה עשר בתּמוז, גאַנץ פריה, זיץ איך מיר, דערצעהלט מענדעלי, אויף דער קעלניע פון מייןביידעל אין טלית און תּפילין, מיט דער בייטש אין דער האַנד, גאַנץ יודישליך. די אויגען זענען מיר צוגעמאַכט, בכדי נישט אָנצוקוקען ביים דאַוונען די ליכטיגע וועלט. מעשה-שטן אָבער איז זי, די נאַטור, ווי הייסט מען עס, געווען וואונדער-שען, גאָר אַ בילד, און עס האָט מיך געצויגען עפּיס, ווי אַ כשוף, אַ קוק צו טון. איך האָב אַ היבשע צייט זיך געראַנגעלט מיט מיר אַליין. דער יצר-טוב זאָגט: פע! מען טאָר נישט. דער יצר-הרע אַקעגען טאָרעט: נישקשה, האָב הנאה, נאַרעלע! און עפענט מיר דערביי טאַקע אויף מיין אויג. עס טוט מיר אַ שיין, נאָר ווי אויף צו להכעיס, עפּיס אַ בילד-שענע פּאַנאָראַמע; פעלדער געשפּרענגעלט מיט בליהענדע רעטשקע ווייס ווי שניי, נעבען געלב-גילדענע ראַצאָמאָרענע פּאַסען פון ווייץ און מאַט-

גרינליכע, הויכגעוואַקסענע קוקורוזעס; אַ שענער גרינער טאָל, בע־דעקט פון ביידע זייטען מיט וועלדלעך, ניסבוימער. אונטען פליצט אַ טייכעל, ריין, קלאָר, ווי אַ קריסטאָל, אין וועלכען עס טוקען זיך די שטראַהלען פון דער זון און בעלעגען עס מיט פינקעלדיגע, גילדענע פליטערלעך. די שאָף און די קוה אויף דער פאַשע דאָרט זעהען פון דערווייטענס אויס ווי טונקעלע, רויטע, געפלעקטע פינטעלעך... פע, פע! מוסר'ט דער יצר-טוב א. אַ. וו.". דער יצר-הרע אַליין, דער קינסטלער, וואָס אין מענדעלי'ן, פיהלט, אַז ער האָט זיך שוין צו־פיעל נאָכגעגעבען, און בעפרידיגט דעם יצר-טוב, דעם מוסר-זאָגער, דעם בעל-בכי דערמיט, וואָס ער „וואַרפט איהם אונטער" אַ מאָל אַ שטיקעל „נאַטור": אין דער „קליאַטשע" אין איין אָרט שענקט ער איהם אַזאַ טייערן געשענק, ווי דעם „סאָלאָווייטשיקעל". „שפיעל, זאָגט ער, סאָלאָווייטשיקעל, שפיל, איך וויל אַ ביסעל וויינען!" דער סאָ־לאָווייטשיקעל שפילט און אונטער זיין אומעטיגען, זיסען אַקאָמפּאַני־מענט בעטראַכט מענדעלי דערוויל די יודישע „פּאַראָנדקעס"...

אַ חוץ אין די נאַטור-שילדערונגען איז מענדעלי (שוין אין די ערשטע ווערק זיינע) אַ מייסטער, ווען עס בעגעגענען זיך איהם פאַר־שוינען, וואָס געהערן צום פאָלק, צום פּראָסטען עולם, פאַרשוינען, וואָס האָבען קיין שייכות נישט צום קהל און קהל'שע ענינים, אַזוי ווי, אַ שטייגער, אין „פישקע דער קרומער", חיים-חנא חיה-טריינעס, אַ פאַנטאָפעל-העלד, און חייה-טריינע אַליין, אַ יודענע אַ קאָזאַק, פון די מיני יודענעס, וואָס מענדעלי האָט ליעב צו שילדערן, ווען ער רעדט וועגען יודינעס, נישט וועגען פרויען (פרויען גיבען זיך מענדעלי'ן ווענינגער אַיין, איידער יודינעס).

קינסטלער אין די ערשטע ווערק זיינע איז מענדעלי אויך דאַן, ווען ער רוקט זיך אָב אויף אַ ווייל פון דער יודישער גאַס, פון קאַבצאַנסק, פון דער „יודישער טאָרבע"; דאַן דערפיהלט ער זיך פּטור פון מצוות, פון מוסר, פון שטעכווערטלעך; דער קינסטלער וואַרפט אַראָב פון זיך דעם ראָק, וואָס דער „יהודי היהודים", דער מוסר-זאָ־גער האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט, ער דערפיהלט זיך פריי און מיט אַ ברען כאַפּט ער זיך צו צום פענזיל און מאָלט, און מאָלט, און מאָלט. זיין אויג טרינקט די פאַרבען פון לעבען, אַזוי ווי אַ וואַנדע־רער טרינקט פון אַ קוואַל, וואָס האָט זיך איהם ענטפּלעקט אין דער וויסטעניש... וואָס איהם זאָל נישט קומען אין דער האַנד, וועט ער

אויסמאָלען, אָבצאַצקענען: אַ דאָרפישע קרעטשמע — איז אַ דאָרפישע קרעטשמע, דעם אַרענדאַר'ס ציג — איז דעם אַרענדאַר'ס ציג, אַ רוי-טער קאָלנער מיט מעשענע קנעפ — איז אַ רויטער קאָלנער מיט מעשע-נע קנעפ („פישקע דער קרומער").

אָבער ווי נאָר ער פאָהרט צוריק אַריין אין קאַבצאַנסק, אין דער יודישער גאַס אַריין, אַזוי ווערט זיין וועגעלע גלייך אַ בימה, און ווער עס געהט נאָהענט צו איהם צו הויבט אָן דרש'ענען...

אַ גליק, וואָס יצחק אברהם תקיף, דאָס קליינע מענשעלע, האָט געהאַט אַנ'אָרימע מאַמע און קינדווייז האָט ער זיך אויסגעוואַל-גערט אין כל-ערליי אָרימע הייזער, געהאַט צו טון מיט איינפאַכע מענשען פון פאָלק, מיט עזריאל דעם מלמד, לייזער דעם שניידער, מיט אַ חזן אַנ'אַרומפאָהרער; אַ דאַנק דעם האָבען מיר אפילו אין אַזאַ ליטעראַריש שוואַכער זאַך, ווי „דאָס קליינע מענשעלע", אַ גאַנצע שורה געשטאַלטען און בילדער, וואָס פערשאַפען אונז אמת'ן פערגעניגען.

דאָס פאָלקס-לעבען, אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום כאַראַקטער, צו דער שפּראַך, צום בענעמען זיך פון פאָלק — דאָס קאָן מענדעלי נישט שילדערן אַנדערש, ווי קינסטלעריש. די פאָלקס-געשטאַלטען זע-נען שען אפילו אין אַזוינע נישט גאַנץ קינסטלערישע ווערק, ווי „האבות והבנים", די „טאַקסע" און אַנדערע; דערמאָנט זיך אויף לאה'ן, אפרים'ס ווייב, די פראָסטע יודענע און אַנדערע פאָלקסמענשען אין „האבות והבנים", ווי, אַ שטייגער, דער שמש, די קינדער, וואָס רייצען זיך מיט איהם, חנה די טוקערין... אָדער בתיה און טויבע-לאה אין דער „טאַקסע"... ישראליק'ס מאַמע אין דער „קליאַטשע"... „פישקע דער קרומער" איז קינסטלערישער, ווי „דאָס קליינע מענשעלע", נישט נאָר, ווייל עס איז געשריבען נישט מיט אַזאַ אָפענער פובליציסטישער טענ-דענץ, ווי דאָס לעצטע, נאָר אויך, ווייל די סביבה, אין וועלכער מענדעלי פיהרט אונז אַריין דאָ, איז נאָהענט זעהר צום פאָלק און צו דער גאַטור — צו די צוויי טיעפסטע קוואַלען פון מענדעלי'ס שאַפען.

„פישקע דער קרומער" איז אין דעם ערשטען פעריאָד פון מענ-דעלי'ס ליטעראַרישער אַרבייט (איך רעכען דעם דאָזיגען פעריאָד ביז „מסעות בנימין השלישי", 1878) דאָס רייכסטע פון די בעלעטריסטישע

ווערק, אַזוי ווי די „קליאַטשע" איז די שענסטע פובליציסטישע זאַך *).

פרובט מען מאַכען אַ סך-הכל פונ׳ם דאָזיגען ערשטען פעריאָד פון מענדעלי׳ס אַרבייט, אַזוי מוז מען זאָגען, אַז די קונסט מענדעלי׳ס אינ׳ם דאָזיגען פעריאָד איז פריי און גאַנץ נאָר דאַן, ווען זי שטעהט אויף אַ נייטראַלען באָדען, אויף אַ באָדען, וואָס האָט קיין שייכות נישט צום קהל און קהל׳ישע געשעפטען; דאָס איז דאַן, ווען זי האָט צו טון אָדער מיט דער נאַטור אין דער פאָלקס-שפּראַך (וועלכע איז פאַר מענדעלי׳ן, אגב, אויך אַ שטיק נאַטור, וואָרום, הגם מען קען זי בעפּוצען, מוז זי דאָך, אין גרונד גענומען, בלייבען, ווי זי איז) און דעם איינפאַכען פאָלקס-מענשען, אָדער מיט דער פאָלקס-פּסיכאָלאָגיע, געגנומען אַלס גאַנצעס...

אונז איז שווער, אונמעגליך כמעט פאַרצושטעלען זיך אַבראַמאָוויטש׳ען אַנדערש, ווי ער איז; אָהן זיינע שוואַכקייטען קאָנען מיר איהם נאָך ווייניגער אפשר פאָרשטעלען זיך, ווי אָהן זיינע מעלות; די מאַסקע מענדעלי׳ס איז אין אַבראַמאָוויטש׳עס געזיכט אַזוי איינגעוואַקסען, אַז מיר קאָנען נישט וויסען, וואָס וואָלט אַבראַמאָוויטש געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערען אין אַנ׳אַנדער צייט, אין אַנ׳אַנדער סביבה, ביי אַנ׳אַנדער פאָלק. אפשר וואָלט צו זיין קינסטלערבלוט נישט צוגעמישט זיין קיין איין טראָפּען פובליציסטען-טינט; אפשר וואָלט ער דאָס, וואָס ער איז „נישט אויסען", מיט אַנ׳אמת טאַקע נישט אויסען געווען און וואָלט נאָר מאָלען בילדער און מאַכען לעבעדיג פּייזאַזשען, — מיר קאָנען עס נישט וויסען, און צו וואָס אייגענטליך טויג עס אונז צו וויסען? מענדעלי איז אונז ליעב, אַזוי ווי ער איז. און אַזוי ווי ער איז—איז אין זיין קלאָרען איידעלען קינסטלערישען

---

*) צום דאָזיגען פעריאָד געהערט נאָך אַ חוץ אַ פּאָר העברעאישע מאמרים און קליינע יודישע ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב ניט דערמאָנט — די איבערזעצונגען אין חרוזים פון „פרק שירה" (1875), פון שבת׳דיגע זמירות (זמירות ישראל) און פון תהלים, און „יודעל", אַ ספור המעשה אין שירים. די אָפּטמאָל שענע געדאַנקען און חקירות, וואָס בעגעגענען זיך דאָ, קלינגען אונז פרעמד: מיר האָבען זיך אָבגעוועהנט פון אַזאַ אַרט שרייבען; איבער דער שפּראַך אָבער איז מענדעלי אויך דאָ אַ אויבערהאַר, און דער ליבהאָבער פון יודיש וועט דאָ נישט ווייניג נוצליכעס געפינען.

בלוט אַריינגעקאַפּעט טראָפּענס גאַל, זיינע ווערטלעך זענען צונויפגע-
מישט מיט שטעכווערטלעך, זיין הומאָר — מיט סאַטירע.

IX.

אפילו די ווערק פונ׳ם צווייטען פעריאָד, די ווערק, וואָס ווע-
רען וואָס אַמאָל רייִנער אינ׳ם ליטעראַרישען און קינסטלערישען זין, —
אַפילו זיי זענען, ווי געזאָגט, ניט פריי פון מוסר, פון משלים, בע-
האַלטענע כונות; אין אַ בריעף שרייבט מענדעלי: „איך האָב ליעב, אַז
אַ חוץ דעם שענעם פנימ׳על, זאָל אין אַ קאַרטינקע אויך זיין לעבען,
שכל און געדאַנק, ווי אין אַ לעבעדיגען מענשען. אַ קאַרטינקע בעדאַרף
אַ חוץ שענע מליצה אויך מיך לאָזען עפּיס הערען״ *). דאָך
ליובט זיך שוין מענדעלי אינ׳ם צווייטען פעריאָד צו מאָלען סתם שענע
פנימ׳לעך; ער מיהט זיך יעדענפאַלס, אַז דער געדאַנק, וועלכען ער וויל
אונז לאָזען הערען, זאָל האַרמאָנירען מיט׳ן „שען פנימ׳ל״, זאָל עס
חלילה נישט פערוואָלקענען.

אַ שריט צום צווייטען, פיינערען אינ׳ם קינסטלערישען זין, טייל
פון זיין שאַפען, האָט מענדעלי געמאַכט מיט זיין וואונדערליכען „מסעות
בנימין השלישי״ (1878).

דאָ איז שוין וועניגער זייטיגע זאַכען און מעהר קינסטלערישע
רוהיגקייט, מעהר אויסגעהאַלטענקייט, ווי אין די פריהערדיגע ווערק.
דער גאַנצער טאָן איז שוין דאָ מעהר אַ הומאָריסטישער, ווי אַ סאַטי-
רישער... דער סאַטיריקער מאַכט אַ וועזען פון דאָס אונווירדיגע און
קליינליכע. זיין „הייליגער חוב״ איז דערפון אָבצולאַכען; דער הומאָ-
ריסט מאַכט קיין וועזען נישט דערפון, ער איז העכער פון דעם, און
ער האָט קיין „חובות״ נישט אויף זיך. ער האָט אַ רעכט — צו שמייכ-
לען, שמייכעלט ער... וועגען זיך אַליין זאָגט מענדעלי: „און אַז איך
פערציה די ליפּען, דאַכט זיך, עס שוועבט אויף זיי אַ מילד שטע-

---

*) זעה די אויבען ציטירטע הקדמה צו „סטעמפעניו״.

*) הקדמה צו קליינמענשעלע.

כעדיג שמייכל״ *) ; אין אַ פריהערדיגע אויסגאַבע שטעהט : אַ„שטעכע־דיג געלעכטערעל״. אוןביידע נוסחאָות זענען ריכטיג. פריהער איז מענ־דעלי׳ס שמייכעל געווען שטעכעדיג: עס איז געווען סאַטיריש ; דערנאָך איז עס געוואָרען מילד־שטעכעדיג : צו דער סאַטירע איז צוגעקומען דער הומאָר. די סאַטירע און דער הומאָר זענען צוויי עלעמענטען אין מענדע־לי׳ס שאַפען, אַזוי ווי די פובליציסטיק און די בעלעטריסטיק. דיביידע עלעמענטען, דער סאַטיריש־פובליציסטישער און דער הומאָריסטיש־קינסט־לערישער, האָבען זיך געראַנגעלט שוין אין די ערשטע ווערק מענדעלי׳ס ; אָבער אין „מסעות בנימין השלישי״ האָט צום ערשטען מאָל דער קינסט־לערישער הומאָר די אויבערהאַנד בעקומען איבער דער מעהר פובליציס־טישער סאַטירע. וועגען דער טאַקסע אַפילו רעדט זיך שוין דאָ נישט אַזוי בייז ווי פריהער. אַ כונה, אמת, האָט מענדעלי אויך דאָ געהאַט : ער איז אויסען געווען אָבצושפאָטען פון דער טוניעיאַדעווקער בטלנות און ליידיגגעהעריי, פון דער יודישער וועלט־פרעמדקייט, פון דער ספעציפיש יודישער קליינשטעדטילדיגקייט, וועלכע האַלט זיך פאַר אַ„אתה בחרתנו״ און איז זיכער, אַז הינטער טוניעיאַדעווקע לאָזט זיך אַראָב דער הימעל אויף דער ערד. נאָר וואָס פאַר אַ כונות דער פערפאַסער האָט נישט געהאַט, — אונז פערשאַפט עס ריין עסטעטישעס פערגעניגען.

שרייבענדיג דאָס דאָזיגע ווערק, האָט מענדעלי געהאַט פאַר זיך אַ גרויסען מוסטער, דאָס אונשטערבליכע ווערק פון סערוואַנטעס. אונ־שטערבליכע ווערק ווערען נישט געשריבען צוויי מאָל, איז איבעריג צו זאָגען, אַז קיינער וועט נישט פערגלייכען דאָס שענע „מסעות בנימין השלישי״, וואו דער עיקר איז דער יודישער, אויב מען קאָן זאָגען אַזוי, „עטנאָגראַפישער״ הומאָר — מיט דעם „דאָן קיכאָט״, וואו עס איז פאַרהאַן אַ אייביגער, אַלמענשליכער אינהאַלט. וויכטיג איז אָבער די זעלבסטשטענדיגקייט, מיט וועלכער מענדעלי האָט פערידישט דעם דאָן קיכאָט. ער האָט פעריודישט דעם אינהאַלט, נישט נאָר די פאָרם. אַ דאָן קיכאָט, אַזוי ווי מיר פערשטעהען איהם ביי סערוואַנטעס, קאָן אין טוניעיאַדעווקע נישט אויסוואַקסען. דאָן קיכאָט האָט קינדישע פאַנ־טאַזיעס, ער האָט אָבער אויך קינדישע עקשנות ; בנימין איז אַ יודענע, פונקט ווי דער חבר זייגער, סנדר׳ל. דאָן קיכאָט האָט פאַר

*) הקדמה צו קליינמענשעלע, יובילעאום־אויסגאַבע 1907.

קיינעם קיין מורא נישט; בנימין שרעקט זיך פאַר אַ הונט, און אַז ער דערזעהט אַ גוי אין וואַלד, פאַלט ער אין חלשות, — ער מיינט, ס'איז אַ גזלן. דאָן קיכאָט שטעהט געגען דער וועלט, אַזוי ווי די תמימות געגען דער פאַלשקייט, אַזוי ווי דער עקסטאַז געגען דער ניכ-טערקייט. ווי שטעהט בנימין אַנטקעגען דער וועלט? פשוט, ווי אַ נאַר געגען קלוגע, ווי אַ בטלן געגען מענשען, וואָס זענען געניטער פון איהם און קאָנען איהם אַריינגאַרען אין זאַק. פון אַנדערע טונעיאַדעוו-קער שיידט ער זיך אָב נאָר דערמיט, וואָס ער האָט אַ ביסעל מעהר פאַנטאַזיע פון זיי און וואָס ער האָט זיך אָנגעלייענט מעשיות פון אלדד הדני, אלקסנדר מוקדון און די רויטע יודעלעך. אַחוץ דעם איז ער אַ טונעיאַדעווקער, אַזוי ווי אַלע טונעיאַדעווקער; אַזוי ווי שטענדיג ביי מענדעלי'ן, קומט אויך דאָ דער פרט צו געבען אָנצוהערעניש אויפ'ן כלל...

„מסעות בנימין השלישי” געהערט יעדענפאַלס צו די זעלטענע ביי מענדעלי'ן ווערק, וואָס זענען „מעור אחד”, פון איין שטיק. מען האָט שוין נישט איין מאָל אָנגעוויזען אויף דעם, וואָס מענדעלי'ס ווערק, בעזונדערס די גרעסערע, זענען ס'רוב אַ מעשה איבער אַ מעשה און אַ מעשה אין אַ מעשה; מען קאָן זיי זעהר גרינג צוטיילען, און יעדע מעשה, יעדעס בילד וועט זיין פאַר זיך אַ זאַך; אינאיינעם זענען זיי בעהעפט, צונויפגעקלעבט מיט קונצען. מען דאַרף עס דאָך מענדעלי'ן נישט אויפוואַרפען. אַזוי ווי יעדען אייגענאַרטיגען שרייבער, דאַרף מען אויך איהם מעסטען מיט זיין אייגענער מאָס. ער האָט זיך נישט אָנגענומען געבען אונז מעשיות, וואָס יעדע פון זיי זאָל האָבען אַנ'אָנ-הויב, אַ מיטען און אַ סוף, וואָס יעדע פון זיי זאָל זיין מיט אַ בעזונ-דער פאַבולע, אויף אַ בעזונדער טעמע. מענדעלי'ס מעשיות האָבען אַלע איין טעמע: דאָס יודישע לעבען. יודעל, דער קראַנקער יודעל, דאָס קראַנקע יודישע פאָלק, איז נישט נאָר דער העלד פון דער פאָעמע אין חרוזים, וואָס טראָגט דעם נאָמען: ער איז דער העלד פון אַלע מענדעלי'ס ווערק. די כל-ערליי יודען און יודענעס און „קליינע יודעלעך”, וואָס מיר בעגעגענען ביי מענדעלי'ן, זענען פעדים, איינגעוועבט אין דער מאַטעריע, וואָס טראָגט דעם נאָמען יוד; מענ-דעלי מיינט נישט די פעדים, ער מיינט די מאַטעריע. דערציעהלט ער אונז פון ר' יעקב, איז ער מוסיף, אַז ס'איז „פון די מיניר

יעקב׳ס, וואָס זענען דאָ אַצינד, און וואָס וועלען זיין אויך שפּעטער אין אַלע יודישע ערטער, כּל זמן פון די קינדער ישראל וועט נאָך בלייבען אַ זכר און אין זיי וועט נאָך שלאָגען אַנ׳אָדער" (די אַלטע מעשה); ער דערצעהלט אונז נישט פון ר׳ יעקב׳ן, נאָר פון דעם מין ר׳ יעקב׳ס.

דאָס הייסט אָבער נישט, אַז ער האָט נישט קיין אויג פאַר דאָס אינדיווידועלע. ניין, צוזאַמען מיט די פּאַרשוינען, פון וועמענס מויל עס רעדט מענדעלי אַליין, האָבען מיר אין זיינע ווערק צעהנדליגער נעמען, וואָס יעדערער פון זיי, אַז מען זאָל איהם אָנרופען, וועט ער אויפוועקען אין אונזער זכרון סמנים, בולט׳ע, פּלאַסטישע סמנים, לויט וועלכע מיר קאָנען איהם דערקאָנען און אָבשיידען פון אַלע אַנדערע; אפילו אין דער „טאַקסע", וואָס איז געשריבען מיט אַ טענדענץ און אין וועלכער עס פיגורירען גבירים, קהל׳ס-לייט, וואָס מענדעלי זעהט אין זיי נאָר דאָס גביר׳ישע, דאָס קהל׳שע — אפילו אין דער „טאַקסע" איז ר׳ איציק וואָלף ספּאָדיק נישט דער אייגענער, וואָס שמעיה תּם, און ר׳ יוסף מהיכי-תּיתי וועט איהר נישט פערבייטען אויף ר׳ יודעלע שטאַנדהאַפּט, און ווער רעדט אַזוינע ווערק, ווי „פישקע", „דער פּריזיוו", „דאָס ווינשפינגערל", „די ישיבה של מעלה", „שלמה ר׳ חיימ׳ס"— דאָ האָט איהר אַ גאַנצע עדה טיפּען און געשטאַלטען: גבירים, בעל-מלאכות, סרסורים, שדכנים, קרעמער, מלמדים, קהל׳ס-לייט, משכילים; פערשיעדענע סאָרטען יודינעס אפילו: אין איין „ווינשפינגעריל" האָט זיך מענדעלי פערגונען געבען אונז אַ גאַנצע גאַלעריע מיט יודינעס, אַ מין ווייבערשע שוהל, און יעדע יודינע איז אַ יודינע אויף איהר שטייגער: טריינע-סאָסיע איז טריינע-סאָסיע, מלכּה-טויבע — מלכּה-טויבע, יענטיל איז פאַר זיך אַ בעל-הבית׳טע, און דער ליעבער מוהמע-רייזע׳ן, דער בעל-אַכסניה׳טע, וועט קיינער נישט צונויפמישען מיט דער מומע שיינצען... זאָל אַ מאַלער די אַלע געשטאַלטען פּרובען אילוסטרירען, וועט ער פאַר יעדע פון זיי געברויכען אַנדערע שטריכען, עס וועט זיין אַנ׳אַלבום אַ גאַנצער... ניין, מענדעלי איז אַ מייסטער אויף דאָס אינדיווידועלע. אלא וואָס דען? ער וויל, אַז יעדע זאַך, וואָס ער שאַפט, זאָל לעבען אַ דאָפּעלט-לעבען: דאָס אייגענע, אינדיווידועלע לעבען, און דאָס לעבען פונ׳ם מין, צו וועלכען ס׳געהערט. דער געוועהנליכער קינסטלער זעהט דאָס אַלגעמיינע דורך דאָס אינדיווידועלע, מענדעלי זעהט ביידע זאַכען מיט אַמאָל: ער איז אַ מין דאָפּעלט-זעהער.

דאָך, ווען זיינע פארשוינען וואָלטען געווען פּערזענליכ־קייטען, וואָלט ער זיך בענוגענען, קאָן זיין, מיט דאָס פּערזענ־ליכע, וואָס אין זיי; איצט אָבער, אַז ער האָט צוטאָן מיט אַקוּ־פּע מילבען („גל של נמלים"), מוז ער אין זיינען האָבען, נישט יעדע מילב בעזונדער, נאָר די גאַנצע קופּע, די גאַנצע עדה. אַ גליק־ליכער אינסטינקט זאָגט איהם אונטער, אַז די גרויסע ווערדע ווערען די ווערק זיינע האָבען ערשט דאַן, ווען זייער טעמע וועט זיין נישט איינציגע איינוואוינער פון קאַבצאַנסק, נאָר קאַבצאַנסק אינגאַנצען, דער איינציגער קאַבצאַנסקער איינוואוינער איז שטאָף פאַר אַ הומאָריסטישע סקיצע; גאַנץ קאַבצאַנק, קהל — דאָס איז אַ גרויסאַרט'גע פּאָעמע!

און נאָך אַ זאַך:

ווען מענדעלי' וואָלט קאָנען זיך בענוגענען מיט שילדערן דאָס אינווענינסטע לעבען, וואָלט ער אויך אין אַלטען דור אין קאַבצאַנסק געפונען, אַ חוץ „מילבען", — פּערזענליכקייטען, וואָס יעדע פון זיי איז אַ וועלט, אין וועלכער עס לוינט אַריינצוקוקען (האָט דאָך פּרץ שפּעטער ענטפּלעקט אַזוינע וועלטען); אין מענדעלי'ן אָבער לעבט אַ תאוה צו פּלאַסטיק, צו אויסערע פאָרמען, און אויסערליך האָט זיך אין יענער צייט דער יוד, דער טיעפסטער אפילו, נאָר ווייניג וואָס אָבגעשיידט פון דער אַרומיגער סביבה: „איז דען דאָ נאָך, פרעגט מענדעלי, אַ אומה אויף דער וועלט, וואָס דער גאַנצער שטייגער לע־בען פון איטליכען בעזונדער זאָל זיך ציהען פונ'ם געבוירען ווען ביז דעם שטאַרבען אויף איין נוסח, ווי ביי אונז, יודישע קינדער?" ער ברענגט ביישפּיעלען דערצו און לאָזט אויס: „מיר זענען אַנ'עדה פון מילבען, וואָס ווי איינע, אַזוי די אַנדערע, אַלע גלייך. אין דער נאַטור־געשיכטע, זאָאָלאָגיע, ווערט גערעדט וועגען דעם מין מילבען בכלל, אָבער נישט וועגען איטליכען מילב בעזונדער".

און עס איז נאָר צו בעוואונדערן דאָס שאַרפע אויג, מיט וועל־כען ער האָט דאָך אויסגעפאָרשט די זאָאָלאָגיע פון איינצעלנע „מילבען", הגם זיין ציעל איז געווען און געבליבען דאָס גאַנצע מילבען־נעסט.

דאָס מילבען־נעסט, דאָס שטיק מאַטעריע, וואָס רופט זיך יוד — אָט דאָס שאַפט די איינהייטליכקייט פון יעדען ווערק מענדעלי'ס און פון אַלע אינאיינעם, און אַזוי ווי איהר וועט זיך נישט וואונדערן אויף אַ רייזענדען, וואָס ער קלייבט זיין שטאָף „אָהן אַ סיסטעם", און ווי נאָר עס טרעפט זיך איהם אָן עפּיס אַ אינטערעסאַנטע זאַך, פער־

צייכענט ער עס גלייך, אַזוי דאַרף מען זיך נישט וואונדערן אויף מענ-דעלי׳ן, וואָס ער מאָלט אָב יעדע פיגור, וואָס איהם קומט אויפ׳ן אויג, יעדען פסיכאָלאָגישען יודישען שטריך, וואָס ער בעמערקט, הגם „צום ענין" האָט עס נישט אַזאַ שטאַרקע שייכות, נאָר ווייל עס האָט אַ שייכות צום אָרט, איבער וועלכען ער רייזט אַרום אין זיין וועגעלע, צו דער גרופע מענשען, מיט וועלכער ער וויל אונז בעקאַנט מאַכען. אַבראַמאָוויטשעס ערצעהלונגען — דאָס איז איין גרויסעס קינסטלע-רישעס מעמואַרען-בוך פונ׳ם קלוגען, געניטען, אין אַלע וויג-קעלעך אויסגעוועזענעם מענדעלי מוכר ספרים, איין גרויסעס קינסטלערישעס מעמואַרען-בוך, וואו איהר געפינט אַלץ, וואָס איהר ווילט: פאָלקס-פאָעזיע און פאָלקס-פסיכאָלאָגיע, קולטור-געשיכטע און עטנאָגראַפיע, מאָראַל און הומאָר, — און וואו אַלץ דיענט נאָר צו איין צוועק: בעקאַנט מאַכען אונז דורך לעבעדיגע בילדער מיט דעם פאָלקס-לעבען און פאָלקס-כאַראַקטער פון די יודען אין געטא. מענדעלי איז דער נייער יוסיפון אונזערער.

אָבער הויפּטזעכליך איז ער דער יוסיפון פון דער פאָרלעצטער עפּאָכע, פון דער עפּאָכע, ווען דער געטא- און בית-המדרש-יוד איז געווען נאָך אַלץ, דאַכט זיך, איינגעגלויבט אין זיך, נאָר זיין יונגע-רער זוהן איז שוין געשטאַנען אָן אַ זייט און געקוקט אויף איהם, ווי אויף אַ מומיע, אַ גוף אָהן אַ נשמה, און ערגיץ אין דער הויך אויף אַ שאַלקע איז געזעסען שוין דער אַלטער, דער קלוגער, מיט׳ן קיהלען פערגליווערטען שמייכעל אויף די ליפּען, מיט די קנייטשען אויפ׳ן געזיכט, געשאַרפט די טרוקענע געלבליכע געניצנע פעדער, גענעצט דעם פינגער און געמאָסטען זיך איבערקעהרען אַ בלאַט אין פנקס...

אין די לעצטע ווערק זיינע, אין די 90-טע יאָהרען, האָט מענ-דעלי געפּרובט מאָלען יודען פון דער נייער צייט, פון דעם ושבו-בנים-לגבולם-פעריאָד (בישיבה של מעלה, אַ גרויע האָר, און אַנד.) און אויך פאַר די דאָזיגע יודען האָט ער קלאָרע, קלוגע, אָפט שאַרפע ווערטער, — אָבער נישט מעהר ווי ווערטער. „קול דברים שומעים ותמונה אינם רואים". נישטאָ קיין געשטאַלטען. און עס איז לייכט צו פערשטעהן, פאַרוואָס. די נייע נאַציאָנאַלע בעוועגונג איז די בעוועגונג פון דער אינטעליגענץ. אין דער אינטעליגענץ זענען אָהן קיין שום ספק אויסגעוואַקסען נייע סאָציאַל-פסיכאָלאָגישע טיפּען; זיי זענען נאָך

אָבער אָהן פלייש און אָהן בלוט, זיי זענען נישט פלאַסטיש, די נשמה הענגט זיי נישט „אויף דער נאָז", אינ'ם קוק פון די אויגען, אין די בעוועגונגען פון די הענד, אין די קנייטשען פון די בגדים. מענדעלי איז דער גרויסער קערפּער-שילדערער, דערפאַר איז ער געווען און געבליבען דער שילדערער פון דער עפּאָכע, ווען דער יודישער קערפּער האָט נאָך געהאַט זיין אייגענע חצוניות, זיין אייגענעם הילוך...

X.

נאָך „מסעות בנימין השלישי" האָט מענדעלי אַוועקגעלעגט די פען און אַ לאַנגע צייט געשוויגען. אינמיטען האָבען אויסגעבראָכען די פּאָגראָמען. כמעט פאַר אַלע גרעסערע שרייבער פון דער השכלה-עפּאָכע זענען די פּאָגראָמען פון די 80-טע יאָהרען געווען אַ „ווענדע-פונקט". אַזוי ווי דורך אַ בליץ איז בעלויכטען געוואָרען דאָס יודישע לעבען, עס איז אַראָבגעפאַלען אַ שלייער, מען האָט דערזעהן דעם חורבן. אין מענדעלי'ס וועלט נאָר האָט עס נישט אַנגעמאַכט קיין איבערקעהרעניש. דער פּער-אַסער פון דער „קליאַטשע" איז צו די פּאָגראָמען געווען מעהר, ווי אַנדערע, צוגעגרייט: עס איז געווען פאַר איהם אַ ניי בלעטעל פון אַן אַלטער געשיכטע. אויפ'ן האַרצען איז דערפון אָבער נישט גרינגער געווען. און דאָס שווייגען, אין וועלכעס מענדעלי איז פון 1878 פערזונקען געווען, איז נאָך טיפער געוואָרען. „די צרות, שרייבט ער שפּעטער, אין 1884 אין דער הקדמה צום „פּריזיוו", — די צרות אין דער לעצטער צייט האָבען פערשטיינערט מיין האַרץ, אַזוי אַז די צונג האָט זיך נישט געלעגט צו ריידען און די האַנד צו שרייבען אַ וואָרט. דאָס איז אַזאַ שווייגען, וואָס מאַכט זיך מיט אַ מענשען, ווען שטאַרקע יסורים טרעטען צו מיט אַמאָל, און קאָסט איהם געזונד און לעבען אַ סך מעהר, ווי קרעכצען און וויינען מיט בלוטיגע טרעהרען; וואָס אויב אַזעלכעס געדויערט אָהן עפּיס אַ הילוך פון דער זייט, איז מען אין אַ גרויסער סכנה צו ווערען אויס מענש". די צרות האָבען נישט אויפגעהערט, דאָך האָט מענדעלי צוריק גענומען זיך פאַר דער פען, און געלאָזען אָבדרוקען אין 1884 דעם נאָר-וואָס דערמאָנטען „פּריזיוו", אַ דראַמע אין פינף אַקטען. דאָס רוב שרייבער

האָבען זיך גענומען דאַן פאַר נייע נאַציאָנאַליסטישע טעמעס, מענדעלי האָט זיך אומגעקעהרט צו זיין אַלטער טעמע. „עס האָט מיך עפּיס גע-צויגען, זאָגט ער, אַהין אין יענעם ווינקעל פונ'ם יודישען לעבען, וואו עס געפינען זיך מיינע אַלטע בעקאַנטע פּאַרשוינען, פון וועלכע איך פלעג אַמאָל דעם עולם דערצעהלען משונה-ווילדע, וואונדערליכע מעשיות", און אין „פּריזיוו" איז דער ריין קינסטלערישער הומאָריסטישער טאָן פון „מסעות בנימין השלישי", נישט שוואַכער, נאָר שטאַרקער געוואָ-רען. עס פיהלט זיך, אַז מענדעלי איז מיטביידע פיס איבערגעגאַנ-גען אויפ'ן באָדען פון קונסט. די פידעל, אויף וועלכער ער האָט זיך נישט פערגונען צו שפּיעלען אַמאָל, וועלכע ער האָט נישט איינמאָל שוין אויפגעהאַנגען אויף דער שטומער, טרויעריגער ווערבע פון גלות-שפּאָט- און מוסר—די פידעל ווערט מענדעלי'ן אַלץ נעהענטער און ליעבער. אַ פּובליציסטישע טענדענץ, און אַ שטאַרקע טענדענץ, איז פאַרהאַן אויך אין „פּריזיוו", אָבער עס פיהלט זיך אַ שטרעבונג צונויפ-צופּאָרען זי מיט דער קינסטלערישע וואַרהאַפטיגקייט. אלכסנדר, אַ אינטעליגענט פון די 80-סטע יאָהרען, וועלכער וויל פערנעהמען צוריק די שטעלע, וואָס פיקהאָלץ (אין דער „טאַקסע") האָט אַוועקגעוואָרפען, די שטעלע פון אַ ראַבינער, וואָס אַרבייט פאַר'ן כלל,—אַלכסנדר איז, ווי אַלע אינטעליגענטען פון נייעם דור ביי מענדעלי'ן, אָהן פלייש און אָהן בלוט; די עצם אינטריגע פון דער דראַמע איז, ווי ווידער אַמאָל אָפּט ביי מענדעלי'ן, צופעליג, געקינצעלט. דערפאַר אָבער די פאָלקס-טימליכע פּאַרשוינען, ווי אַ שטייגער פייבוש גאָטסוואונדער דער לאַנד-שדכן, מענדעל דער משרת, דוואָסע די קיכמויד, שמואליק דער אויסגעדיענטער ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאַט, „גלאַט אַ יוד" ר' אליה, איציק דער קרעמער, אָדער שפּרינצע, שמחה מאַריאַשעס ווייב, אָדער אפילו די עטוואָס מגוזמ'דיגע ר' יוחנ'צע דעם רב'ס און זיין זוהן חאַצקעל—אַלע זיי שפּראָצען מיט זאַפט און לעבען.

אין אַ פּאָר יאָהר אַרום נאָכ'ן „פּריזיוו", שוין וואוינענדיג אין אָדעס, קעהרט זיך מענדעלי אום צוריק צו העברעאיש. אין 1887 הויבט זיך אָן דרוקען אין „היום" זיין „בסתר רעם". מענדעלי שטעלט פאָר פאַר דעם העברעאישען לעזער אונזער אַלטע בעקאַנטע גלופּסק (כסלון) מיט איהרע פּאַרשוינען, מיט איהר גאַנצען חן. דערביי פער-געסט ער נישט דערמאָנען אונז, אַז גלופּסק איז דער נאָמען פונ'ם

גאַנצען יודישען תחום, און אַז גלופּסקער בלוט רינט אין יעדערן פון אונז, אין דעם אָרימען, אַזוי ווי אין דעם רייכען, אין דעם אינטע-ליגענטען נישט ווייניגער, ווי אינ'ם פּראָסטען מענשען פון פאָלק. דער-נאָך שילדערט ער, ווי זיין שטייגער, מיט אַ משל, די צייט נאָך די פּאָגראָמען. די פּאָגראָמען אַליין מיידט ער אויס צו שילדערן, עס פיהלט זיך דער וועהטאָג, וואָס ער טראָגט אין האַרצען, נאָר — „ווען איך פאַל אַריין אין עצבות, זאָגט מענדעלי אין דער העברעאישער ער-צעהלונג „בישיבה של מעלה"„—דוקא ווען די עצבות פערשטאַרקען זיך, ווילט זיך מיר לאַכען". און מענדעלי לאַכט אין „בסתר רעם", ער האָט דעם מוט צו לאַכען, דעם מוט, וועלכען עס גיט דער קינסט-לעריש-הומאָריסטישער קוק אויפ'ן לעבען.

די איבריגע העברעאישע ערצעהלונגען מענדעלי'ס זענען טיילווייז נייע, טיילווייז איבערזעצונגען פון יודיש,—איבערזעצונגען, דורך וועל-כע מענדעלי האָט בעשאפען כמעט אַ נייעם פּראָזאַ-סטיל אין העב-רעאיש, אַ סינטעז פון אַלע ענטוויקלונגס-פּאַזען, וועלכען די העברעאי-שע שפּראַך האָט דורכגעמאַכט ביז אַהער.

אין דער אייגענער צייט הערט מענדעלי נישט אויף צו שרייבען יודיש. אין 1889 געהט אַרויס דאָס גרעסטע און רייכסטע, הגם נישט דאָס איינהייטליכסטע, פון אַלע זיינע ווערק—„דאָס ווינשפינגערל", (שפּעטער איז עס אַרויס אין העברעאיש מיט'ן נאָמען „בעמק הבכה"). אין די ניינציגער יאָהרען האָבען מיר אַ גאַנצע רייהע נייע העברעאישע און יודישע ערצעהלונגען. אין די נייע ערצעהלונגען, אין די העברע-אישע בעזונדער, בעגעגענען מיר אָפט נייע פּאַרשוינען: חובבי-ציון, לאומיים, בעלי-תשובה'ניקעס; בכלל אָבער ווערען דאָ איבערגעחזר'ט די אַלטע מאָטיווען מענדעלי'ס: צום רעש פון חבת-ציון, פון די קאָ-לאָניעס און די היציגע יונגע-לייטלעך „לאומיים" פערהאַלט ער זיך מיט דעם אייגענעם ביטערען סקעפּטישען שמייכעל, ווי צום אימפּעט פון דער השכלה און משכיל'ישע טומלער. די אַלטע געדאַנקען זענען דאָ נאָך קלערער, עס ווערט געמאַכט אַ סך-הכל, זכרונות ווערען געזאַמעלט, אין „בימים ההם" און אין „שלמה ר' חיים'ס" (חיי שלמה) טראָגען זיי אַ פערזענליכען אויטאָביאָגראַפישען כאַראַקטער, אָבער קיין נייע שטרי-כען צו מענדעלי'ס שאַפען און סטיל געפינען מיר נישט אין זיי. מענ-דעלי איז שוין פריהער פאַר אונז געשטאַנען, ווי אַ גאַנצע, אַ לעבעדי-גע געשטאַלט מיט אַלע איהרע חן-גריבעלעך.

און ווען עס וואָלט מעגליך געווען אויסדריקען אין איין וואָרט דעם תמצית פון אַזאַ פּערזענליכקייט, ווי אַבראַמאָוויטש, וואָלט איך צום פריהער געברויכט׳ן בעגריף דאָפּעלט-זעהער, צוגעגעבען דאָס וואָרט סטיליזאַטאָר. אַבראַמאָוויטש טוט און סטיליזירט, ד. ה. ער שאַפט זיין סטיל, זיין שאַפענס-ריטם, נישט פון זיך, „פון קאָפּ"; ער האָט תמיד מוסטערן פאַר זיך, — מוסטערן פון פאָלקס-לעבען, פון דער פאָלקס-ליטעראַטור, פון דער פאָלקס-שפּראַך. זיין ערשטער מוסטער איז — מענדעלי מוכר ספרים אַליין; דאָס איז זיין ערשטע מאַסקע. איינמאָל האָט ער זי אָנגעטון, פון דאַן אָן איז זי אַ פערגליווערטע געבליבען ביי איהם אויפ׳ן געזיכט, ער געהט און שטעהט און פאָהרט און רעדט נישט ווי אַבראַמאָוויטש, נאָר ווי מענדעלי מוכר ספרים. אַמאָל פערגעסט ער זיך, פערגעסט אויף דער מאַסקע, וואָס ער טראָגט, און מיר הערען פּלוצלינג זיין אייגענע שטים, נאָר דאָס איז אַ יוצא מן הכלל; דער כּלל איז די מאַסקע. און די תּאוה צו דער מאַסקע... מיט וואָס פאַר אַ פערגניגען שרייבט מענדעלי אַ הקדמה צו זיין ספר אינ׳ם סטיל פון אַנ׳אַלטען מחבר, הויבט אָן: „אמר מענדעלי מוכר ספרים, זאָגט מענדעלי מוכר ספרים: געלויבט איז דער בורא, וואָס בעשטימט דעם גאַנג פון די גלגלים..." און חתמ׳עט זיך „הקטן מענדעלי מ"ס." מיט וואָס פאַר אַ הנאה לאָזט ער רעדען, אָנשטאָט זיך, ר׳ בנימין השלישי, אָדער ער ברענגט אַ פּסוק און פערטייטשט איהם, ווי דער רבי אין חדר: „ווי אַ אינד, וואָס טוט טאָן גלוסטען קוואַלען וואַסער", „בין המשפתים" — „צווישען די געמאַרקען", „והשפיפון — און דער „פּיפּערנאָטער"... ווי אָפט רעדט ער מיט׳ן לשון פון שרה בת-טובים... „די גאַנצע וועלט, זאָגט מענדעלי, איז לויטער גלגולים", און אויך אין מענדעלי׳ן אַליין זיצט אַ גלגול. ער איז ער — און נישט ער. די דאָפּעלטקייט איז דער מקור פון יעדער סטיליזאַציע: דער אינהאַלט איז אַנ׳אייגענער, די פאָרם — נישט; דער אינהאַלט געהערט איי-נעם, די פאָרם — אַ גאַנצען דור, אַ גאַנצער עפּאָכע. דערפאַר איז דער סטיליזאַטאָר אַזוי ווייט פונ׳ם נאָכמאַכער. דער נאָכמאַכער גיט אונז דעם סטיל פון איינעם, אַ יחיד, דער סטיליזאַטאָר — דעם סטיל פון אַנ׳עפּאָכע. איהם קען מען נישט נאָכמאַכען, מען מוז איהם שאַפען. כּדי איהם צו דערפּהילען, מוז מען אַליין האָבען אַ טיעפעס און איידעלעס סטיל-געפיהל. מענדעלי האָט עס. זעלטען ביי ווענען פון די יודישע

שרייבער איז דער סטיל אַזוי אויסגעהאַלטען און „פון איין גוס״ ווי ביי איהם.

נאָר די דאָפּעלטקייט ליגט נישט נאָר אין דעם סטיל זיינעם, זי איז זיין צווייטע, און אפשר זיין ערשטע נאַטור. מיר לייענען אין „שלמה ר׳ חיים׳ס״: „עפּיס האָבען צוויי נשמות — אַ מלאך מיט אַ רוח — געשטעקט אין איהםביידע אינאיינעם. ער איז געוועזן אי זייגעשפּאַרט, האַרט, ווי אַ שטיין, אי ווייך, ווי אַ טייג, לאָזענדיג זיך פיהרען אַמאָל ביי דער נאָז; אי בייז, אי מילד, גוט, ווי די וועלט; אי ביטער-גאַל, אי צוקער-זיס; אי ערנסט, אי אַ קאַטאָוועס-טרייבער; אי אומעטיג פערטראַכט, אי לוסטיג פרעהליך״. דער הומאָר און די סאַטירע, דער מילדער שמייכעל און דער שטעכעדיגער שמייכעל, די סענטימענטאַלע זיסליכקייט און די ביטערע גאַל — די דאָזיגע אַלע סתירות געפינען זיך אין דער נאַטור מענדעלי׳ס. ער איז נישט נאָר אַ דאָפּעלט-זעהער, אויך זיין פיהלען איז אַ דאָפּעלטעס. נישט נאָר ער זעהט, ווי פון די איינצעלנע פעדים וועבט זיך אַ מאַטעריע, און ווי די מאַטעריע צושיט זיך אין איינציגע פעדים; נאָר אויך ער פיהלט, ווי איין מאַטעריע ווערט מגולגל אין אַן אַנדערע, ווי דאָס ערנסטע ווערט קאָמיש און דאָס קאָמישע — ערנסט.

זיין אייגענע בעציהונג צו זיינע פּאַרשוינען די קאַבצאַנסקער איז אי אַן ערנסטע, אי אַ הומאָריסטישע; אָט מאַכט ער פון זיי חוזק און אָט פּאַלט ער זיי אויפ׳ן האַלז און וויינט אויף זייער גורל דעם ביטערען. זיין עצם לאַגע צווישען די קאַבצאַנסקער איז אַ דאָפּעלטע; ער איז אי אַ תושב, אַן אַלטער בעקאַנטער, אי אַן אורח ביי זיי; ער איז אי אַן אייגענער, אי אַ פרעמדער, ער איז אַן אייגענער, — קאָן ער זיך צוקוקען צו אַלץ, נישטאָ פאַר איהם קיין פערבאָרגעניש; איז ער אָבער אויך אַ פרעמדער: האָט ער זיין אייגענעם קוק אויף אַלץ. ער איז אַן אייגענער — רעדט ער מיט זיי אויף זייער לשון; ער איז אַ פרעמדער — לעגט ער אין זייער לשון אַריין זיינע אייגענע כונות. ער מאַכט אָנשטעלען... וואָלט ער נישט געהערט צו דער ליטעראַטור, וואָלט ער — איך בין זיכער — געהערט צום טעאַטער; אין איהם זיצט אַ שוישפּילער. שוין פון קינדערווייז אָן „איז אין איהם געלעגען בטבע עפּיס אַזוינס אויפצוכאַפּען באַלד ביים ערשטען בליק יענעמ׳ס אַ מינע, אַ וואָרט, וואָס עפּיס נישט אַזוי, משונה, ווי ביי אַנדערע. ער פלעגט וואונדער-שען נאָכמאַכען אַבי וועמען, מיט אַלע פּאָסטעמקעס, ווי

יענער רעדט, ווי יענער שטעהט און געהט, אַזוי אַז מען פלעגט זיך האַלטען ביי די זייטען פאַר געלעכטער, זעהענדיג און הערענדיג איהם. בעזונדערס ליעב האָט ער געהאַט נאָכצומאַכען גיטעל די זאָגערין, ווי זי קושט די מזוזה ביי'ם אַריינקומען אין שטוב, אָנגעטון אין דער יו־פע אויף איין אַרבעל... א. אַז. וו." די קונסט פון דער מאַסקע האָט ער אַריינגעטראָגען אין דער ליטעראַטור. זיין אויפגאַבע איז געווען אַראָבצורייסען די מאַסקע פון לעבען, די מ א ס ק ע, וואָס איז נישט קיין קונסט, נאָר אַ מלאכה, נישט קיין שאַפונג, נאָר אַ פערדאַרבונג. ווייל ער האָט זי געקענט, די מאַסקע, האָט ער זי געוואוסט, וואו צו זוכען, און קיינער פון די יודישע סאַטיריקער האָט נישט געוויזען אַזוי קלער, ווי מענדעלי, די "יודישע אָנשטעלען", די אַלע גמרא-פשט'לעך און אויבער-הסבות און קאָפּ-שטיקלעך פונ'ם יודישען לעבען און שטרע־בען; קיינער האָט אונז נישט ענטפּלעקט אַזוי דייטליך און שאַרף, ווי מענדעלי, דעם א ו נ ט ע ר ש ל אַ ק פונ'ם יודישען כאַראַקטער, פון דער יודישער שפּראַך...

XI.

אינקורצען וועגען די גרונד-שטריכען פון מענדעלי'ס שאַפען האָבען מיר אָט די שורות:

די טיפסטע קוואַלען, פון וואַנען עס שעפּט איהר חיות מענדע־לי'ס פען, איז ד אָ ס ל ע ב ע ן פ ו ן פ אָ ל ק א ו ן ד י נ אַ ט ו ר.

מענדעלי האָט דער ערשטער די סאָציאַלע דיפערענצירטקייט און סאָציאַלע אונגלייכהייט אין דער יודישער געזעלשאַפט בעמערקט, און ער איז איינער פון די ערשטע, וואָס האָבען אין דער השכלה-צייט אונזער נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין געוועקט.

ער איז אויך איינער פון די ערשטע, וואָס האָבען געשריבען יו־דיש נישט נאָר פון צדקה און רחמנות וועגען; איינער פון די ערשטע, וואָס האָבען די יודישע שפּראַך קולטיווירט און געבראַכט זי צו דער מדרגה פון אַ ליטעראַטור-שפּראַך; אין העברעאיש האָט ער אַ נייעם ריי־כען און בויגיגען פּראָזאַ-סטיל געשאַפען.

פאַרנעהמט ער זיך מיט'ן י ח י ד, איז ער אַ גרייסער ק ע ר פ ע ר־

שילדערער; שטעלט ער פאָר דעם כּלל — איז ער אַ טיעפער פסיכאָלאָג.

די קומענדיגע דורות וועלען זעהען אין איהם דעם קולטור-היס-טאָריקער... דער קינסטלער מענדעלי איז אַ גרויסער בריה אויף קליינע אין זיך פערענדיגטע לעבענס-זאַון נאַטור-בילדער; מענדעלי דער היסטאָריקער אָבער, ווי אויך דער פאָלקס-פסיכאָלאָג, גיט אונז אַ ברייטעס בילד פונ'ם קולטורעלען און סאָציאַלען לעבען פון דער יודישער מאַסע.

אין זיין גאַנצען שאַפען איז פאַרהאַן עפּיס אַ פערשטעלטקייט, אַ דאָפּעלטקייט: זיין סטיל איז סטיליזאַציע, ער איז זיינער — און נישט זיינער; אינ'ם אינהאַלט שטרייט ביי איהם דאָס מענשליכע מיט דאָס קינסטלערישע, דאָס פּובליציסטישע מיט דאָס בעלעטריסטישע, די סאַטירע מיט'ן הומאָר; אין זיין העלד, אינ'ם יודישען פאָלק, זעהט ער אויך אַ צווייאיגקייט: ס'איז אי אַ קליאַטשע, אי אַ פּרינץ... און ער לאַכט און וויינט: לאַכט פון דער מאוס'ער קליאַטשע און וויינט אויפ'ן גורל פונ'ם אומגליקליכען פּרינץ...

שלום עליכם.

שָׁלוֹם-עֲלֵיכֶם.

שלום עליכם, אַזוי ווי אַ סך שרייבער, וואָס ליטעראַטור איז
ביי זיי דאָס לעבענס-ציעל און- מיטעל, שרייבט פיעל. פיעל, טרעפט
אָבער, איז דער טייטש — צופיעל: דען אַזוי ווי דער אונפראָדוקטיווער
מאַכט נאָך אַנדערע, מאַכט דער צופיעל פראָדוקטיווער נאָך זיך אַליין,
ער ווערט ביי זיך אַליין אַ מאָדעל, אַ נוסח... מען וויל נישט פערלאָ-
זען דעם וועג, וואָס האָט געפיהרט צום גליק, בפרט, אַז מען האָט
איהם אַליין אויסגעטראָטען... הייסט עס, אַז אונזער שרייבער האָט
שוין אין די ערשטע ווערק זיינע אַנטפלעקט אונז זיין אינווענינגסטעס
געזיכט און די ווייטערדיגע — זענען מעהר נישט ווי קאָפּיעס? ניין.
פערקעהרט, אָפּט דוכט זיך אונז אויס, אַז אפילו איצט, ווען ער האָט
שוין געשריבען צעהנדליגער בענד, האָט נאָך זיין ריהרעוודיג געזיכט
פערבאָרגען אין זיך קנייטשען און שמייכלען, וואָס קיין אויג האָט נאָך
נישט געזעהן; אָפּט דוכט זיך אונז אויס, אַז די גאַלערייע פון ביל-
דער, וואָס לעבט ביי איהם אין דער פאַנטאַזיע און אין דעם זעל-
טענעם זכּרון, וועט זיך ציהען און ציהען, אָהן אַ סוף און אָהן אַ
אויפהער, וואָרום מיר זעהען בעשיינפערלעך, ווי ער לאָזט נישט אָב
פון אויג זיינע כּתרילעווקער יודעלעך, ווי ער געהט זיי נאָך שריט ביי
שריט, ווי ער מאַכט-מיט זייערע נסיעות, זייער וואגלעניש פון שטעד-
טיל אין שטאָדט אַריין און פון איין מדינה אין דער אַנדערער, ווי
ער גיט אונז אָב חשבונות פון אַלע זייערע געננ און פאָסטעמקעס, פון
אַלע זייערע נייע האָפנונגען און וועהטאָגען, און ווי אפילו מיט די

ווערטער די נייע, וואָס מישען זיך צו צו זייער מבוהל׳דיגער, נאָך נישט געשטעלטער שפּראַך, מאַכט ער אונז בעקאַנט, הכלל — אָבּט זעהט ער אונז אויס צו זיין דאָס אָפּענע אויג און אָפּענע אויער פון דער יודישער וועלט; דער לעבעדיגער, געהעווידיגער פּנקס, וואו עס ווערט קלאָר און דייטליך פערצייכענט אי דער נעכטען, אי דער היינט פון אונזער לעבען. דאָך, אינאיינעם מיט די נייע קערנדלעך, וואָס ער זאַמעלט, שיט ער אויפ׳ן כוס אויך אַלטע, פערלעגענע; אינאיינעם מיט די נייע בילדער, וואָס ער שאַפט און ענטפלעקט פאַר אונז, שטעלט ער אויס קאָפּיעס אויך פון די אַלטע, און היות אַזוי ווי קאָפּיעס, איבערגעקייטע זאַכען, האָבען נישט דעם פריהערדיגען טעם, דאַרפען מיר, אויב מיר ווילען פערזוכען דעם אמת׳ן טעם פון זיין שאַפען, אין זינען האָבען נישט אַלע זיינע ווערק, נאָר זייערע וויכטיגסטע מוסטערן און קוואַלען. יעטווידען דיכטער מוז מען אָוועקשטעלען, ווען מען וויל איהם שאַצען, אויף דער העכסטער הויך, וואָס ער האָט ווען עס איז דערגרייכט, בפרט נאָך אַזאַ, וואָס לאָזט זיך אַמאָל מיט אַ כיון אַראָב אין דער ניעדער און מישט זיך צונויף מיט׳ן עולם: — איהם מוז מען אודאי אַרויפבריינגען אויף זיין אמת׳ער מדרגה, איידער מען פרובט זיך מאַכען פון איהם אַ בילד.

I.

נעבען די מוסטערן פון שלום עליכמ׳ס ווערק האָב איך אין דער קורצער פאָררעדע דערמאָנט די קוואַלען... שעפּט דען דער דיכטער פון אַנדערע ברונענס, אַ חוץ די אייגענע? איך וויל זיך נישט אַריינלאָזען אין חקירות וועגען דער דאָזיגער פראַגע; עס איז קלאָר, אַז פאַר דעם, וואָס וויל מיט אַנ׳אמת געניסען דעם דיכטער, איז וויכטיג נישט דאָס פרעמדע, נאָר דאָס אייגענע, וואָס אין איהם. דאָך לוינט צו רעדען וועגען דער השפעה, וואָס דער שרייבער אונזערער האָט בעקומען פון דרויסען, ווייל די קאָן אונז ווייזען דעם וועג, וואָס פיהרט צו דעם אינעווייגסטען קוואַל פון זיין שאַפען...

צוויי נעמען בעטען זיך אויפ׳ן פען, ווען מען שרייבט וועגען

דער דרויסענדיגער לופט, וואָס שלום-עליכם האָט אַריין- און-
אַרויסגעעטעמט, צוויי נעמען, וואָס זענען ווייט איינער פונ׳ם אַנדערן,
ווי מערב פון מזרח, און וואָס עס איז שווער זיי גאָר צו דערמאָנען
איינס נעבען דעם אַנדערן אָהן אַ „להבדיל״ — דאָס זענען: מענדעלי
מוכר ספרים און... שמ״ר. מענדעלי׳ן האָט שלום-עליכם אַליין אָנגערו-
פען „זיידע״, מיט דעם יחוס פון אַ „איבערגעגעבענעם איניקעל״ האָט
ער זיך אַליין אויסגעבעריהמט; נאָר וואָס פאַר אַ קרובה׳שאַפט האָט ער
צום מחבר פון די „העכסט-אינטערעסאַנטע״ ראָמאַנען — אויף דערויף
וועט זיך דער נישט גאָר געניטער לעזער חדוש׳ען. בעט איך איהם
האָבען געדולד אַ ווײַלע, עס וועט איהם גלייך, האָף איך, קלאָר ווע-
רען, וואָס פאַר אַ שייכות עס האָט דער ערשטער יודישער שונד-שריי-
בער מיט דעם גרעסטען יודישען הומאָריסט. די דאָזיגע שייכות וואָלט
איך אויפ׳ן יודישליכען שטייגער געפּרובט אַזוי אויסדריקען: אין דער
צייט, ווען מענדעלי איז שלום-עליכם׳ס יצר-טוב, איז שמ״ר — זיין יצר-
הרע... נאָר דאָס וואָלט געקאָנט אויסגעטייטשט ווערען, אַז שלום-
עליכם׳ן ציהט צו דער שמ״ר׳שער „העכסטאינטערעסאַנטקייט״, מעהר
נישט ער איז גובר אין זיך אָט די מאוס׳ע תאוה; דער אמת איז
אָבער דער היפּוך דערפון: שמ״ר איז פאַר אונזער פאָלקס-דיכטער,
ווען ער האָט אָנגעהויבען צו שרייבען, געווען דאָס פּינטעל,
וואָס האָט איהם אָבגעשטויסען פון זיך; געצויגען האָט איהם
צו מענדעלי׳ן. דאָס פערהאַלטען זיך פון שלום-עליכם׳ן צו אָט די צוויי
עקען פון דער יודישער ליטעראַטור וואָלט געקאָנט דעריבער פערגליכען
ווערען מיט דעם פערהאַלטען זיך פון אַ שטיקעל אייזען צום צד,
וואו עס ליגט, און צום מאַגנעט, וואָס איז נישט גענוג נאָהענט צו
איהם צוגערוקט: עס ליגט אונטען, אָבער עס הויבט איהם פון אָרט
און עס ציהט איהם אַרויף, אַרויף. — שמ״ר איז געווען פאַר שלום-
עליכם׳ן אַ שטיין אויפ׳ן וועג, מענדעלי — אַ שטערן: ביי׳ם ליכט פון
שטערן האָט ער געוואָלט אָבשאַרען דעם שטיין. וויל מען געברויכען
דעם יודישליכען אויסדריק, וואָס איז מיר פריהער אויפ׳ן פען געקו-
מען, קאָן מען זאָגען, אַז שמ״ר איז געווען דער יצר-הרע פונ׳ם יו-
דישען לעזער, און פון אָט דעם לעזער׳ס, נישט פון זיין אייגענעם
האַרצען, האָט שלום-עליכם געדאַרפט אַרויסטרייבען, אויסראָטען די קליפּה
פון שונד. נישט דעם וועג צו זיך אַליין, צו זיין אייגענער קראַפט
האָט ער געפונען פערשטעלט דורך דער שונד-ראָמאַנטיק, נאָר דעם

וועג — צום לעזער. ער, דער לעזער, האָט נישט אָנגעהויבען צו ווי-סען גאָר, אַז עס ליגט איהם אַ שטיין אויפ׳ן וועג: מענדעלי׳ס שטערן האָט געלויכטען צו הויך, צו ווייט פון איהם, קוים-וואָס-קוים אַ שטראַהל פון זיין ליכט פלעגט דערגרייכען אַהער, אין דעם ענגען פינסטערן ווינקעל, וואו עס האָט זיך געפונען דאַמאָלס דער יודיש-לעזער. שלום-עליכמ׳ן איז בעשערט געווען אָנצוצינדען זיין ליכט טאַקי אָט דאָ אונ-טען, אין רעכטען מיטען פונ׳ם יודישען עולם: איהם איז בעשערט גע-ווען צו ווערען אַ לייטער, וואָס פיהרט פון אויבען אַראָב, הגם אויך — פון אונטען אַרויף.

אייזיק מאיר דיק איז בטבע געווען נאָהענט צום יודישען לעזער, האָט ער אַליין אָבער אויפגעשטעלט שפעטער אַ מחיצה צווישען איהם און זיך: ער האָט געשריבען דייטשמעריש; מענדעלי׳ן איז בטבע פרעמד דער פראָסטער לעזער; ער איז אַ פאָלקס-שרייבער, אָבער נישט קיין שרייבער פאַר׳ן פאָלק. גאָר אנדערש איז שלום-עליכם: „איך שרייב מיינע ראָמאַנען, לייענען מיר אין „אַ בריעף צו אַ גוטען פריינד״, — צו-מיינסטען פאַר׳ן המון-עם, דאָס הייסט פאַר אַזאַ מין עולם מענשען, וואָס זענען נאָך פרעמד פון הויכע געדאַנקען, אָדער, ווי מען רופט דאָס אָן, אידעען; פריהער, איידער מען זאָל זיי פאָרשטעלען דורך איין ערצעהלונג הויכע אידעען, מוז מען זיי בעקאַנט מאַכען ביסלעכווייז מיט אַלע מדרגות פון דעם לייטעריל, וועלכעס פיהרט אונז גלייך אין יענעם וועלטיל, וואָס ווערט אָנגערופען פּאָעזיע — — — מען מוז געהן מיט׳ן פאָלק בהדרגה, נישט געכאַפּט, טריט ביי טריט, פון דער נידעריג און ביז אַלץ העכער און העכער״ (די יודישע פאָלקס-ביבליאָטעק, II 1889). אָט אין דעם פרט, אינ׳ם פרט פון אָנ-הויבען בויען די יודישע ליטעראַטור פון אונטען, „פון דער נידעריג אָן״, — האָט שלום-עליכמ׳ן מקדים געווען, ווען מען זאָל נישט רעכענען לינעצקי׳ן, נאָר איין בעדייטענדער שרייבער: יעקב דינעזאָהן. דינעזאָהנ׳ס ראָמאַנען, בעזונדערס די ערשטע, זענען אַזוי ווי בליימע-לעך, וואָס זענען אַויסגעוואַקסען אינ׳ם נישט אַרומגעצוימטען און נישט אויסגעיעטען גאָרטען פון דער פאָלקס-ליטעראַטור גופא: אַזוי ווי דאָס פאָלקס-געמיט וואָלט וועלען ברענגען דורך זיי אַ שטומען, אָבער אַ לע-בעדיגען בעוויז, אַז דער מענש פון פאָלק איז נישט מחויב צו לייע-נען דוקא „די אייזערנע פרוי״. און „די בלינדע יתומה״, כדי עס זאָל איהם פערנעהמען פאַר׳ן האַרצען און אין איהם זאָל זיך אָנצינדען די

פאַנטאַזיע; אַזוי ווי אין דער שטיל און אונבעוואוסטערהייט וואָלטען זיי, די דאָזיגע ליעבע, נאַאיווע, וואַרימע ערצעהלונגען, גע-פיהרט שוין מלחמה געגען דער קאַלטער, נאַר איינגעגעסענער קליפּה פונ'ם שמ"ריזם. שלום עליכם אָבער האָט זיך בעוואוסטזיניג גע-שטעלט די אויפגאַבע צו פערמאוס'ען אין די אויגען פונ'ם יודישען לע-זער די ראָמאַנען, מיט וועלכע ער האָט זיך געקוויקט, און אונטער-צוטראָגען איהם, אָנשטאָט זיי, אַנדערע, נאַטירליכערע און געזינטערע שפּייז. „שמר'ס משפּט" (1888) איז די בייזעסטע, אָבער נישט די איינ-ציגע און נישט די ערשטע קויל, וואָס שלום-עליכם האָט געשיקט אין דער מחנה פון שמ"ר עט קאָמפּ. אין די ערשטע גרעסערע ערצעהלונ-גען זיינע (און נישט נאַר אין די ערשטע, אפילו אינ'ם „וויאיגריש-נעם ביליעט", וואָס איז געדרוקט ערשט מיט אַ יאָהר צעהן צוריק, און אפילו אין „מבול") — לאָזט ער נישט דורך די געלעגענהייט אויסצולאַ-כען און אָבצוחוזק'ן די „שמר"שע ראָמאַנען-שרייבער". „ווען דער אוי-בערשטער, לייענען מיר אין דעם „ערשטען אַרויספּאָהר": ווען דער אויבערשטער זאָל מיך געוועזן בענשען מיט אַ טאַלאַנט, ווי אַנדערע שרייבער, למשל, די וואָס מאַכען העכסט אינטערעסאַנטע ראָמאַנען, וואָלט איך אַזוי אָנגעהויבען מיין ערשטע געשיכטע: אַ גרויסער געוואַל-טיגער שטורם-ווינד א. א. וו." — אַ פּאַראָדיע אויף די ליעבהאַרציגע „נאַטור-בעשרייבונגען" פון די שונד-שרייבער; אָבער נאָך אַ מעהר געלונ-גענע פּראָבע פון אַ קאַריקאַטור אויף „אַנ'עכטאינטערעסאַנטען ראָמאַן אין פיעל טייל מיט איין עפּילאָג" געפינען מיר אינ'ם זיעבעטען קאַפּיטעל פון דער דאָזיגער ערשטער עכט-הומאָריסטישער ערצעהלונג שלום-עליכם'ס, און אָט דאָס פּאַראָדירען איז אַזוי געלונגען, אַז ווען דער שפּעטערדיגער היסטאָריקער פון דער יודישער ליטעראַטור זאָל נישט געפינען קיין איין-אייגציגען עקזעמפּליאַר פון שמר"ס כתבים און ער זאָל וועלען ווייזען אַ לעבעדיג בילד פון דעם דאָזיגען, אומשטיינס געזאָגט, שטייגער שרייבען, וועט ער זיך קאָנען בענוגענען מיט אָט דעם פּלאַן צו אַ פּאַראָדיע, וואָס שלום-עליכם האָט דאָ געמאַכט.

מיט זיינע שטעכווערטלעך און זיין חוזק מאַכען פון דעם דאָזי-גען סאָרט ראָמאַנען איז דער שרייבער, ווי עס פערשטעהט זיך פון זיך אַליין, געווען אויסען מלחמה צו האַלטען געגען דעם שונד-געשמאַק, וואָס אַ ביסעל שטעקט ער טאַקע אין דער טבע פונ'ם פּראָסטען לעזער, דער עיקר אָבער נעהמט ער זיך פון די אוננאַטירליכע אומגעלומפּערטע

פאַנטאַזיעס, וואָס אין דער גאַסען-ליטעראַטור. דורך דעם דאָזיגען שטרייט געגען דעם בולוואַר-געשמאַק האָט ער געוואָלט צוגרייטען דעם לעזער צו זיין אייגענעם, איינפאַכען, נאַטירליכען, נאַטוראַליסטישען שטייגער שרייבען און, פערקעהרט, דורך דיביישפּיעלען פון זיין איי-גענעם שניט צו שרייבען — פערמאוס'ען נאָך מעהר די שונד-שרייבע-ריי. ער פערלאָזט זיך אָבער נישט אויף די ביישפּיעלען און לעבעדי-גע מוסטערן, זיי זאָלען ריידען אַליין פאַר זיך; ער שעמט זיך נישט אָנצעווייזען מיט'ן פינגער אויף זיי און אויסצוטייטשען די בעדייטונג, וואָס זיי האָבען, דעם מוסר, וואָס מען קאָן נאָך פון זיי אַראָבנעהמען; דעם פאָרלעצטען קאַפּיטעל אין „סטעמפּעניו", ווען ער פיהלט, אַז דער לעזער וועט שוין פון איהם נישט אַנטלויפען, ער איז שוין צוגע-בונדען צו איהם, הויבט ער אָן אַזוי: „אַ שטילע ווער־טשערע! זאָגט דער לעזער, אַ פּנים, שטאַרק נישט צופרידען, מחמת ער איז ערצויגען געוואָרען אויף יענע „העכסט אינטערעסאַנטע" ראָמאַנען, וואו מען היינגט זיך און מען טרינקט זיך, וואו מע סמ'ט זיך און מע שיסט זיך, אָדער וואו פון אַ מלמד ווערט אַ גראַף און פון אַ דיענסט-מיידעל אַ בת-מלכּה און פון אַ בעהעלפער אַ פּיפערנאָטער... וואָס זאָל איך טון, אַז ביי אונז איז נישטאָ קיין גראַפען מיט קיין בת-מלכּה'ס? ביי אונז זענען פאַרהאַן פּראָסטע יודען, פּראָסטע ווייבלעך, יודישע טעכטער און יודישע כּלי-זמר". „ואני און איך, דער מחבר פון דער דאָזיגער אמת'ער געשיכטע, זאָגט ער האַלב-איראָניש, האַלב ערנסט אינ'ם „ערשטען אַרויספאָהר" — איך בין נישט קיין ראָמאַניסט, נאָר אַ היסטאָריקער, וואָס מוז אָבהיטען דעם אמת און חס-ושלום נישט דורכלאָזען קיין שפּרינקעלע, עס זאָל דערפון חלילה קיין רעה נישט אַרויסקומען דער וועלט", — ענדיגט ער שלום-עליכם'דיג; מיינען אָבער מיינט ער דער עיקר טאַקע צו ווייזען דעם חילוק, וואָס צווישען די ראָמאַניס-טען, וועלכע דערצעהלען מעשיות, וואָס נישט געשטויגען און נישט גע-פלויגען, און איהם, דעם „היסטאָריקער", דעם רעאַליסט, וואָס „מוז אָבהיטען דעם אמת".

דער רעאַליסט, וואָס ער שטאָלצירט מיט איהם אַזוי אין די ערשטע ווערק, איז אויסען, ווי מיר זעהען, צוויי זאַכען: ערשטענס, — אַ נעגאַטיווע: אַרויסצוטרייבען פונ'ם יודישען ראָמאַן די „פערדרעהטע, פערפּלאָנטערטע אינטריגעס, ריהרענדע און האַרצרייסענדע סצענעס, וואו מע גנב'עט, מע גזל'ט אין מיטען העלען טאָג, וואו מע טראָגט

מתים פון די קברים, וואו מע שלאָגט זיך, מע הרג'עט זיך ביז'ן טויט איבער אַ שען מיידעל אַ ברונעטין, אָדער אַ פיינעם בחור אַ בלאָנדין"; וואו „חנצ'ע און מירקע און ברײַנדעל האָבען גאָר קיינמאָל נישט גע-הערט, אַז ס'איז דאָ אויף דער וועלט אַ קראָם, אַ קלויט, אַ שיינק, אַ טייטש-חומש — ניין! חנצ'ע און מירקע און בריינדעלע זיצען אויף ווייכע סאַמעטענע דיוואַנעס, מיט קליינע ווייסע הינטעלעך אויף די הענד און זינגען זיסע סענטימענטאַלע ליעדעלעך פון „ליעבע" („שמר'ס משפט" ז. 13). אָט די דאָזיגע ווילדע, פוסטע נאַרישע פאַנטאַזיעס, גענומען פון פראַנצויזישע און אַנדערע בולוואַר-ראָמאַנען, האָט דער רעאַליסטי-שער שטייגער שרייבער געדאַרפט אויסראָטען; דאָס איז, ווי געזאָגט, ז"ין נעגאַטיווע אויפגאַבע געווען. און זיין פּאָזיטיווע — איז געווען: צו געבען דעם לעזער איינפאַכע נאַטירליכע רעאַליסטישע שילדערונגען פון דעם יודישען לעבען, פון דעם לעבען, וואָס איז איהם גוט בעקאַנט, צו דערצעהלען איהם אָנשטאָט בייקעס פון גראַפען מיט בת-מלכה'ס, מיט פּיפּערנאָטערס, מעשיות וועגען „פּראָסטע יודען, פּראָסטע ווייבלעך, יודישע טעכטער און יודישע כלי-זמר".

אָבער ביי פּראָסטע יודען, פּראָסטע ווייבלעך, יודישע טעכטער, איז ליעבע (וועניגסטענס די, וואָס אין די ראָמאַנען) נישט אַזאַ אָפטע זאַך, און אין זיין ערשטען ראָמאַן, וואָס ער האָט געשטעלט אַנטקעגען די שונד-ראָמאַנען, אין „סענדער-בלאַנק", איז ער אין זיין האַס צום שמ"ריזם געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט געפּרובט שרייבען „אַ ראָמאַן אָהן אַ ראָמאַן" (אַזוי רופט זיך די דאָזיגע ערצעהלונג). פאַר'ן יונגען העלד מאַרקוס איז ער אַפילו נישט ערב, אַז ער וואָלט אַנטלאָפען, וואו דער שוואַרצער פעפער וואַקסט, ווען ער „זאָל געווען בעגעגענען ערגיץ אַ מין ראַזאַ אָדער יעליזאַבעטאַ", — „וואָס קאָן איך אָבער טון, זאָגט ער, מיט מיין יונגען העלד, אַז עס האָט זיך איהם פּאָרט נישט גע-טראָפען דער צופאַל? קאָן איך איהם דען מיט גוואַלד זאָגען: געה, מאַרקוס, ליעב זיך איין, שרייב פלאַם-פייערדיגע בריוולעך, ווער צו-גאַנגען, ווי אַ וואַקס, הייבג זיך, טרינק זיך, אַבי איך זאָל האָבען שטאָף אויף אַ העכסט אינטערעסאַנטען ראָמאַן?" און ער לאָזט זיין יונ-גען העלד אַוועקגעבען די גאַנצע בענקשאַפט און ליעבע פון זיין האַר-צען דער „הימלישער טאָכטער", דער השכלה, אַבי צו ווייזען, אַז מען קאָן אויסקומען אין אַן ערצעהלונג אויך אָהן פלאַם-פייערדיגע ליעבע-בריוולעך.

די כּונה שלום-עליכם׳ס אין „דעם ראָמאַן אָהן אַ ראָמאַן" איז גע-וויס געווען אַ גוטע, אָבּער מען קאָן נישט זאָגען, אַז ער האָט דאָ ערגרייכט זיין ציעל מיט מיטלען, וואָס זענען דורכאויס קינסטלעריש. בעזונדערס, ווען מען דערמאָנט זיך, אַז פאַר דעם דאָזיגען ראָמאַן האָט ער שוין געשריבּען אַזוינע עכטע הומאָריסטישע און עכטע שלום-עליכם׳ישע זאַכען, ווי „דער ערשטער אַרויספאָהר" אָדער דאָס „מעסערל", — אַז מען דערמאָנט זיך אָן דעם, קאָן מען זיך נישט בעפרייען פון׳ם אייַנדריק, אַז מיט זיין „סענדער בלאַנק" האָט אונזער שרייבער געוואָלט אַזוי ווי שאַפען אַ מין בריק פון׳ם „העכסט אינטערעסאַנטען" צום ליטעראַרישען ראָמאַן, אַז ער האָט דאָ געוואָלט, אַזוי ווי „אַריינגאַרען" דעם לעזער אין דער ליטעראַטור אַריין; אונטעררוקען איהם אַ זאַך, וואָס אי עס זאָל דערמאָנען אָן דעם „העכסט אינטערעסאַנטען" ראָמאַן, אי עס זאָל דאָך זיין דער היפוך דערפון.

אָן די ראָמאַנען פון׳ם לעצטען מין דערמאָנען דאָ שטאַרק די „מאַדאַם סאַני" און „מאַדאַם רעוועקאַ" און דער עיקר דער סטיל, וועלכען דער שרייבער האָט האַלב אויף קאַטאָוועס, האַלב ערנסט גע-באָרגט ביי שמ״ר׳ן און זיינע חברים; אָט איז אַ ביישפּיעל: „... אָבער ווי פערוואונדערט און פערשטוינט איז ער געוואָרען, אַז ער האָט אַליין מיט זיינע אויגען דערזעהען, ווי צוויי הויכגעשעצטע און געעהרטע דאַ-מען שטעהען אונטער דער קיך-טהיר, און אַז די דאַמען האָבען איהם דערזעהען א. אַז. וו."

אין די וויטערדיגע ראָמאַנען, אין „סטעמפעניו" (1886) און אין „יוסעלע סאָלאָוויי" (1889), איז פאַרהאַן שוין ליעבע — אָבער יודישע ליעבע. „אַ יודישער ראָמאַן" — איז דער אונטער-טיטעל אי פון׳ם ערשטען, אי פון׳ם צווייטען ראָמאַן. אַ יודישער ראָמאַן — איז ווידער אַ פּיק דעם שמר׳יזם מיט זיינע פאַל-דע-קאַק-ראָמאַנען און ווידער אַן׳אָנצוהערעניש אויף ריין יודישע, ד. ה. אויף רעאַליסטישער לעבענסשילדערונג. „אַ יו-דישער ראָמאַן, לייענען מיר אין דער פאָררעדע צו „סטעמפעניו", וואָס איז געשריבּען געוואָרען לכבוד דעם זיידען ר׳ מענדעלי, — „אַ יודישער ראָמאַן דאַרף זיין אַנדערש פון אַלע אַנדערע ראָמאַנען, מחמת דאָס יודישע לעבען בכלל און די אומשטענדען, ביי וועלכע דער יוד קאָן ליעב האָבען (שלום-עליכם האָט אין זינען, פערשטעהט זיך, דעם יודען פון אַלטען דור — ש. נ.) זענען גאָר נישט גלייך, ווי ביי אַלע אַנ-דערע פעלקער. היינט אויסער דעם האָט דאָך דאָס יודישע פאָלק זיין

אייגענעם כאַראַקטער, זיין אייגענעם יודישען גייסט מיט בעזונדערע מנהגים און רגילות׳ן, וואָס זענען גאָר פערענדערט, ווי ביי אַנדערע אומות. אָט די נאַציאָנאַלע סמנים אונזערע, וואָס בלייבען תּמיד עכט-יודיש, מוזען זיך אַרויסווייזען אין אַ יודישען ראָמאַן, אויב ער איז נאָר באמת גענומען פונ׳ם לעבען.״ און היות אַזוי ווי דער עיקר איז ביי איהם טאַקי, אַז עס זאָל זיין „גענומען פון לעבען״, זענען די הויפּט-פּאַרשוינען פונ׳ם ראָמאַן און דער ראָמאַן גופא פון אָנהויב ביז׳ן סוף יודיש. סטעמפעניו איז אַ כּלי-זמר און שטאַמען שטאַמט ער אויך פון כּלי-זמר: איז שוין רעכט, וואָס ער „פיהרט ליעבעס״; וואָרום דאָס רוב כּלי-זמר, לייענען מיר אין אַנ׳אַנדער אָרט ביי שלום-עליכם׳ן: „דאָס רוב כּלי-זמר זענען געכאַפּט, זאָגט מען. די פּרנסה זייערע איז אַזעלכע, מען האָט צו טון מיט מיידלעך און מיט ווייבלעך, און ווען? אויף חתונות, אויף פאַרשפּיעלען און אויף חתן-מאָלס. פון פרומקייט איז מען ווייט, פון יודישקייט — אָבגעריסען, היינט די הלבשה זייערע, דאָס אָנטון זיך ביי זיי איז אומעטום און פון תּמיד אָן מעשה פּראַנט״. מען דאַרף דערפאַר קיין בעסערן העלד נישט האָבען פאַר אַ יודישען ראָמאַן, ווי סטעמפעניו. אַ יודישע העלדין איז אָבער אויך רחל׳ע: קיין איין רגע פערגעסט זי נישט, אַז זי האָט אַ מאַן, אַז זי איז אַ יודיש ווייבעל; די ליעבע צו סטעמפעניו ברענט אין איהר, ווי אַ שטיל פייערל, וואָס זי בעהאַלט עס פון זיך אַליין. וואָס מעהר זי בעהאַלט עס, אַלץ טיעפער דרינגט עס אין דער נשמה אַריין און די געפאַהר ווערט אַלץ גרעסער; זי איז זי אָבער גובר, זי „קעהרט זיך אום אויפ׳ן גלייכען וועג״. דער סוף פון ראָמאַן איז, בכן, פּונקט אַזוי יודישליך, אַזוי שטיל און צניעות׳דיג, ווי דער אָנהויב.

עס פיהלט זיך דאָך עפּיס אַ געצוואונגענהייט אין דעם דאָזיגען ערשטען יודישען ראָמאַן, הגם די הויפּט-פּאַרשוינען האָבען אין זיך אַזוי פיעל יודישען חן און יודישען ליריזם און תּמימות, און די זייטיגע פּאַרשוינען זענען געשילדערט מיט יענעם עכטען, נאַטירליכען, פּאָלקסטימליכען הומאָר, וואָס שלום-עליכם איז אַזאַ בריה אויף איהם. די געצוואונגענהייט שפּירט זיך דער עיקר אין דעם בענעמען זיך פון רחל׳ען: דאָס שוועבען, וואָס זי שוועבט צווישען דעם געפיהל פון ליעבע צו סטעמפעניו און דער געטריישאַפט, וואָס זי מוז געטריי בלייבען צו איהר מאַן — איז נישט גענוג ווייך געשילדערט. צו האַרט, צו האַמעטנע זענען די שיניעס, וואָס פיהרען זי איבער פון איין

אינוועניגסטען מצב צום אַנדערן, און אין דעם גאַנצען בענעמען זיך איהרען פיהלט זיך דעם פערפאַטער׳ס סכעמע, עס פיהלט זיך זיין כונה צו געבען אונז אַ יודישען און דוקא אַ יודישען ראָמאַן. און אָט דאָס איז אַלץ דערפאַר, וואָס פאַר זיינע אויגען שטעהט כסדר דער פיינד, דער „העכסט אינטערעסאַנטער" ראָמאַניסט, און וואָס ווי אַ שאַרפען כלי-זיין געגען איהם, ווי אַ געגען-גיפט, וויל ער שאַפען אַ ראָמאַן, וואָס זאָל זיין וואָס איינפאַכער און וואָס נעהנטער צום לעבען, דער עיקר צום יודישען לעבען.

אין דעם צווייטען יודישען ראָמאַן, אין „יאָסעלע סאָלאָוויי", איז נישטאָ שוין אַזאַ תמימות און שוין נישטאָ אויך אַזאַ גאַנצקייט און אויסגעהאַלטענקייט אינ׳ם געבוי פונ׳ם ווערק, ווי אין זיין „סטעמפעניו", דערפאַר אָבער פעהלט דאָ אויך יענע געצוואונגענהייט: אסתר און יוסעלע זענען נישט נאָר ברייטער — זיי זענען אויך פרייער געשילדערט, ווי רחל און סטעמפעניו.

בכלל אָבער איז אינ׳ם צווייטען, גרעסערן יודישען ראָמאַן דער אייגענער פלאַן, וואָס אינ׳ם ערשטען, און אויך די הויפט-פאַרשוינען זענען דאָ כמעט די זעלביגע, וואָס דאָרט: אסתר איז פונקט אַזאַ יודישע טאָכטער, פונקט אַזאַ שטילע העלדין, ווי רחל׳ע; אַזוי ווי יענע דערשטיקט אויך זי אין זיך איהר יוגענד און איהר ליעבע, און טוט, וואָס עס דאַרף טון אַ כשר יודיש ווייבעל: בלייבען געטריי דעם מאַן, ווער ער זאָל נישט זיין; און אויך יוסעלע, דער מייסטער אויף זינגען, איז אַ גלגול פון סטעמפעניו, דעם בריה אויף פידעל שפיעלען. אַזוי ווי דער, געהערט אויך יענער צו דער קינסטלער-באָהעמע, וואָס אין דער יודישער וועלט האָט זי גאָר אַ בעזונדער כאַראַקטער, בעזונדערע סמנים, און וואָס אין אַ געוויסען גראַד געהערט צו איהר שלום-עליכם אַליין. די פרעהליכע, אָבער גאָר נישט גליקליכע קינדער פון אָט דער באָהעמע פערלירען זייער היים, די גייסטיגע אַזוי גוט, ווי די מאַטעריעלע, נאָך אין דער יוגענד; מיט אַ געבוירענעם, אָבער נישט קיין קולטיווירטען טאַלאַנט, פול מיט לעבען, אָבער אָהן כאַראַקטער, אומרוהיגע, בעוועגליכע און דאָך פאַסיווע, וואַנדלען זיי אַרום איבער דער וועלט, ביז עס געפינט זיך איינער פון אַ ניעדריגערען, אָבער אַ שטאַרקערען מין, וואָס נעהמט זיי „אין דער האַנד אַריין" (ביי סטעמפעניו איז עס פריידעל, ביי יוסעלען — גדליה-באַס און דערנאָך הערשעלע די דאַמע). דאַן

ווערען זיי ווי די פרייע פויגעלעך, וואָס פלוצלונג האָט מען זיי געכאַפּט און אַריינגעזעצט אין שטייג. זיי זינגען נאָך און שפּיעלען נאָך; די פליגעלעך אָבער זענען אַראָבגעלאָזען, און טאָמער פּרובען זיי זיך אַמאָל אַ הויב טון, שלאָגען זיי זיך אָן אָן די ענגע ווענטעלעך פון שטייג און בעקומען וואונדען, וואָס וועלען זיך קיינמאָל, נעבעך, נישט אויסהיילען — — —

אי סטעמפעניו, אי „יוסעלע סאָלאָוויי" האָט אַ טרויריגען, אַ ביטערן סוף, און דאָס איז אויך אַזוי ווי צו להכעיס דעם שונד-ראָמאַן, וועלכער האַלט שטאַרק פונ׳ם כלל: „ענדע גוט — אַלעס גוט". אָבער אין „יוסעלע סאָלאָוויי" ווערט געקעמפפט געגען דעם שמ"ריזם נישט נאָר דורך דעם איינפאַכען, רעאַליסטישען, קינסטלערישען שטייגער שרייבען, נישט נאָר דורך דעם, וואָס פון דיענסט-מיידלעך ווערען דאָ נישט קיין בת-מלכה׳ס און פון מאַזעפּעווקע ווערט נישט קיין פּאַריז, נאָר עס בלייבט מאַזעפּעווקע; געגען דעם שמ"ריזם ווערט דאָ, אַזוי ווי אין „סענדער בלאַנק", געקעמפפט אויך דורך דעם, וואָס ביי איהם, ביי׳ם שמ"ריזם, ווערט אָבגענומען, אַזוי צו זאָגען, זיין אייגען געוועהר: זיינע אייגענע מיטלען, זיינע אייגענע פאַרשוינגען ווערען אויסגענוצט, און עס ווערט געוויזען, אַז אַפילו אָט די פּרימיטיווע מיטלען, אָט די שונד-פאַרשוינגען, ווען זיי פאַלען אַריין אין רעכטע הענד, קאָז פון זיי ווערען עפּיס רעכטס און זיי קאָנען מאַכען אַ נישט אין ערך קינסטלערישען, מענשליכערען איינדריק, ווי די שוהל-הויף-ראָמאַנען. צום ביישפּיעל, דער סוף פון ראָמאַן, וואו י ו ס ע ל ע קעהרט זיך אום צוריק אין שטעדטעל אַריין גראָד אין דער נאַכט, ווען אסתר האָט חתונה מיט דעם אַלמן, דעם בעל-הלואה, אלתר פּעסיס; איז עס נישט קיין צוזאַמענטרעפעניש, וואָס מען בעגעגענט עס דוקא ביי די „העכסט אינטערעסאַנטע" ראָמאַניסטען? און דאָך געהערען די קאַפּיטלעך, וואו עס ווערט בעשריבען, ווי ל י י ז ע ר ד ע ר ב ע ל - ע ג ל ה פיהרט י ו ס ע ל ע׳ן פון קאַשפּעראָווע קיין מאַזעפּעווקע און ווי יוסעלע קומט אָן צו דער רעכטער שמחה — צו די ריהרענדסטע און חנ׳עוודיגסטע קאַפּיטלעך אינ׳ם גאַנצען ראָמאַן! אָדער פּ ע ר ע ל ע ד י מ אַ מ ע: איז זי נישט אַרויסגעשפּרונגען פון איינעם פון יענע מעשה-ביכלעך, וואָס ל א ה ׳ ל ע ד י פּ אָ ק אָ י אָ ו ו ע לייענט איהר פאָר? און דאָך איז אפילו אָט די פּ ע ר ע ל ע מיט דער ל א ה ׳ ל ע ן צונויף געקומען דעם יונגען ראָמאַניסט און האָבען איהם די מעגליכקייט געגעבען בעקאַנט צו מאַכען אונז, אגב

אורזהא, מיט לאה׳צעס חתן, לוי מאַטעל מיט זיינע בריוולעך, און מיט פערעלע׳ס משרת, בעריל אייזיק מיט זיין שענער טבע „אויס-צעוואַקסען נאָר דעמאָלט, ווען מען האָט איהם בעדאַרפט״ און מיט נאָך אַנדערע פאַרשוינען.

קורץ, מיר זעהען, ווי שלום-עליכם האָט אויסגענוצט אַלע מע-גליכע מיטלען, אַבי צו דערנעהנטערן זיך צום יודישען לעזער, אַבי צוצוגעוועהנען איהם צו ליטעראַטור, אַזוי ווי ער וואָלט פון אָנהויב אָן געפיהלט, אַז אויב דער זיידע האָט געלעגט דעם פונדאַמענט פון דער יודישער ליטעראַטור, איז איהם, דעם אייניקעל, בעשערט — צו שאַפען אַ יודישען לעזער. דער מאַ-סען-לעזער אין יענער צייט איז געווען אין די הענד פון די, וואָס האָבען איהם בעשאַפען, ד. ה. אין די הענד פון די שוהל-הויף-שריי-בער; האָט מען געמוזט מיט זיי קאָנקורירען, אויב מען האָט געוואָלט געווינען דעם לעזער פאַר זיך. צוליעב אָט דער קאָנקורענץ האָט מען אַ חוץ פער׳מאוס׳ען די שלעכטע זייטען פון דער שמ״ר-ליטעראַטור, וואָס איז זעהר לייכט געווען, געמוזט אויך איבערנעהמען די גוטע, די כשר׳ע זייטען איהרע, וואָס דאָס איז שוין גאָר נישט אַזוי גרינג גע-ווען: מען האָט געמוזט זיך אויסלערנען אינטערעסאַנט צו זיין פאַר דעם לעזער. און דאָס, וואָס עס האָט זיך נישט גע-קאָנט אויסלערנען א. מ. דיק, וועלכער איז אייגענטליך געבוירען גע-וואָרען צו זיין אַ אמיזאַנטער דערצעהלער, — ווייל ער האָט גע-מוזט נעבאַך קנעלען נאָכאַנאַנד מיט׳ן לעזער; דאָס, וואָס נאָך ווייני-גער האָט זיך געקאָנט אויסלערנען מענדעלי, ווייל ער איז פער-ליעבט אין זיין קונסט און אָבשלייפען ווי געהעריג איז אַ יודישען זאַץ אָדער אָבמאָלען אַ פייזאַזש איז ביי איהם בילכער, ווי טויזענדער לע-זער, — אָט דאָס האָט לייכט און שנעל זיך אויסגעלערנט דער לייכ-טער און פלינקער שלום-עליכם. מיט זיין לעבעדיגער תפיסה האָט ער פערשטאַנען, אַז די אונוויסענהייט פונ׳ם יודישען לעזער איז סוף כל סוף נישט די איינציגע אורזאַך פון שמ״ר׳ס ערפאָלג; ער האָט פער-שטאַנען, אַז עס שטעקט עפּיס אַ כישוף אין די שוהל-הויף-ראָמאַנען און אַז געגען אָט דעם כשוף וועלען נישט העלפען קיין שום אָבשפרעכע-נישען — — — יעדע פערפלאָנטערטע מעשה, זאָגט דער פראָקוראָר אין „שמ״ר׳ס משפט״, דער פּראָקוראָר, וואָס זוכט נאָר חטאים אויפ׳ן בע-שולדיגטען, „יעדע פערפלאָנטערטע מעשה ווילט זיך אויסהערען, דען

אפילו אַ שענע בבא-מעשה איז אויך יעדער אַמאָל אַ בעלן צו הע-רען, און אַז סע איז נישטאָ קיין פיש עסט מען קאַרטאָפליעס, און אַז עס איז נישטאָ קיין בעסערס קייט מען שטרוי, דערום כאַפּט דער המון עס און קייט שטרוי, דערום נעהמט זיך יעדער געמיינער יוד און יעדע פשוט'ע יודינע אַ ראָמאַן פון שמ"ר און שבת ביי טאָג נאָכ'ן טשאָלענט, אַז מען קאָן אַראָבוואַרפען אויף אַ מינוט דעם עול פון פרנסה, אַז מען קאָן כאַטש אויף אַ רגע פערגעסען, אַז סע איז דאָ אַ קלייט, אַ קראָם, אַ מעקלעריי, אַ פריך, אַ פּראָצענטיל, און מען זעצט זיך אויס אַ גאַנץ רעדיל ווייבער, יונגלעך, מיידלעך, און מע הערט די ווילדע משונה אומגעלומפּערטע מעשיות, די נסים ונפלאות פון דעם מלמד דעם לאָרד, דעם קוירענקעהרער דעם גראַף, די ליעבע פון יענקעל דעם בחור מיט די בלאָנדע האָהר צו רחל'ע דער ברונעטין מיט די רויטע באַקען, ווי די רויזען, און די שענע ליעדער מיט די היי-סע טרערען, וואָס זיי טוען זינגען און פערגיסען אַ קעגען דער בלאַס-ליכטיגער לבנה און אויסהערען דאָס זיפצען מיט'ן קרעכצען פון די אומגליקליכע ליעבענדע א. אַז. וו." נישט אומזיסט אַלזאָ קאָכט זיך דער עולם אַזוי שטאַרק אין שמ"ר'ס ראָמאַנען; ער געפינט דאָרט אַ אונגאַ-טירליכע, אַ אומגעזונדטע, אַ אומגעלומפּערטע בעפרידיגונג, אָבער דאָך אַ בעפרידיגונג פון זיינעם אַ געזונטען, אַ נאַטירליכען בעדערפניש, פונ'ם בעדערפניש אַראָבצוואַרפען אויף אַ מינוט דעם עול פון פרנסה, פערגעסען אויף אַ ווייילע דאָס רעאַלע לעבען מיט זיין אומעט און זאָר-גען, מיט זיין ענגשאַפט און קנעכטשאַפט און איבערטראָגען זיך אין אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס, וואו אַלץ איז אַזוי ניי און אַזוי אומגעריכט, וואו עס געשעהען נסים ונפלאות: אָרימע ווערען רייך, פון אַ דיענסט-מיידעל ווערט אַ גרעפין, פון אַ מלמד אַ לאָרד; בריקען ווערען גע-בויט איבער די אָבגרונדען, וואָס שיידען אָב מענש פון מענש, קלאַס פון קלאַס; אַ ברייטער הימעל עפענט זיך אויף פאַר די אויגען, אַ האָפ-נונג וואַכט אויף אין האַרצען, און אַפילו די טרערען, וואָס ווערען פערגאָסען אויף די אומגערעכטיגקייטען, וואָס געשעהען אין דער וועלט אָדער אויף די שטערונגען, וואָס עס בעגעגענען אויף זייער וועג די „העלדען" און „העלדינס" פון ראָמאַן, — אַפילו די טרערען זענען נישט קיין וואָכעדיגע, נישט קיין פיינליכע, נאָר טרערען פון מיטלייד און בעפרייאונג, טרערען, וואָס וואַשען אָב ריין די נשמה און מאַכען לייכטער די אויגען... שלום-עליכם האָט עס געוואוסט, איהם איז קלאָר

געווען, אַז פריהער ווי אַלץ מוז בעפרידיגט ווערען אַט דאָס נאַטירליכע בעדערפניש פונ׳ם פאָלקס-לעזער, דאָס בעדערפניש, וואָס די שמ״ר-לי-טעראַטור האָט אַזוי גוט פערשטאַנען עס אויסצונוצען, און אַז כדי אַט דאָס נאַטירליכע בעדערפניש זאָל צופרידען געשטעלט ווערען, און די „העכסטאינטערעסאַנטע״ שונד זאָל פערלירען דעם פונדאַמענט, אויף וועלכען זי האַלט זיך, — איז נויטיג, אַז צו דעם קינסטלערישען רעאַ-ליזם, זאָל צוקומען די קינסטלערישע פאַנטאַזיע, צו דער נאַטירליכ-קייט — די יום-טוב׳דיגקייט און אונגעוועהנליכקייט. און שוין די ערשטע ווערק שלום-עליכם׳ס, וואו דער עיקר איז נאָך דער רעאַליזם און די נאַטירליכקייט, — זענען בעשאָטען מיט דעם חן׳עוודיגען טאָן פון אונגע-וועהנליכע פאַסירונגען און כל׳ערליי פאַנטאַזיעס.

ס׳איז אָבער אַ טעות צו מיינען, אַז שלום-עליכם האָט זיך גע-דאַרפט אָנטון אַ כח צו מאַכען, זיינע ווערק זאָלען זיין „אינטערע-סאַנט״, נישט נאָר „ניצליך״ פאַר׳ן לעזער. פערקעהרט אַ כח האָט ער זיך געמוזט אָנטון אין „סטעמפעניו״, וואו ער האָט נאָך אַזוי ווי גע-פיהלט אויף זיך דאָס שטרענגע אויג פונ׳ם זיידען, וואָס צוליעב זיין כבוד וועגען האָט ער דעם ראָמאַן געדרוקט, — און ער האָט געהאַלטען זיין פען און זיין פאַנטאַזיע אויפ׳ן צוים. בטבע אָבער איז די ליעבע צום רעאַליזם, צום זשאַנר-בילד בעהעפט ביי איהם מיט דער ליעבע צו מאָלען פאַנטאַזיעס און צו דערצעהלען וואונדערליכע מעשיות, און אויך דער ווייכער סענטימענטאַלער ליריזם (וואָס די שונד-ראָמאַנטיק האָט אַזוי ליעב צו עקספּלאָאַטירען) איז ביי איהם נישט קיין געמאַכטע, נאָר אַ געבוירענע זאַך. ער האָט געהאַט אויף דעם אופן אַלע מעלות, וואָס זענען נויטיג געוועזען אויף צו דערגרייכען דעם ציעל, וואָס ער האָט זיך געשטעלט: צו שאַפען אַ יודישען לעזער, וואָס זאָל דאָס בע-דערפניש, וואָס ער האָט געזוכט פאַר איהם א בעפרידיגונג אין דער „שונד״, צופריעדענשטעלען דורך דער ליטעראַטור. ער איז אַזוי ווי גע-שיקט געוואָרען פון דער השגחה עליונה אָנצונעהמען דעם יודישען לע-זער פאַר׳ן האַנד און צופיהרען איהם „פון דער ניעדער אָן אַלץ העכער און העכער״. וואָרום נישט פון דער הויך, פון אַ פיעדעסטאַל האָט ער אַראָפּגערעדט און אַראָפּגעשמייכעלט צום עולם, בעשיידען און שטאָלץ, ווייך און שטרענג, אַזוי ווי מענדעלי, נאָר פון עולם גופא איז ער אַרויסגעוואַקסען, אַזוי ווי אליהו הנביא אין די פאָלקס-מעשיות וואַקסט אויס כלוצלונג אויף אַ יריד. אין איין רעדיל איז ער געשטאַנען מיט

איהם, מיט'ן עולם: „אַ פשוט'ער, גוטער ברודער אָהן חכמות, אַ שלום-עליכם", ווי ער האָט זיך אַליין פאָרגעשטעלט אינ'ם „ערשטען אַרויס-פאָהר". דער לעזער האָט איהם נישט געדאַרפט גלויבען אויפ'ן וואָרט, אַז ער איז „אַ פשוט'ער, גוטער ברודער, אָהן חכמות", ער האָט עס געזעהען בחוש, בעשיינפערלעך, און פון דער ערשטער מינוט אָן איז ער איהם גרייט געווען אָבצושטעקען אַ שלום-עליכם, ווי אַנ'אייגענעם מענשען, אַנ'אַלטען בעקאַנטען.

נאָך וויכטיגער אָבער איז דאָס, וואָס פון דער ערשטער מינוט אָן איז איהם געפעלען געוואָרען דער דערצעהלער, נישט נאָר די ערצעהלונג. דערמיט האָט דער לעזער פון פאָלק געמאַכט דעם וויכטיגסטען טריט: דעם טריט פון דער אונפּערזענליכער ער-צעהלונג צו דער פּערזענליכקייט פונ'ם דערצעהלער. שמ"ר איז מיט זיין גאַנצער „העכסטאינטערעסאַנטקייט" געווען און געבליבען פאַר'ן לעזער אַ טרוקענער, טויטער ראשי-תיבות; האָט איהם אַנ'אַנדערער אונטער דעם זעלבען ראשי-תיבות אונטערגעטראָגען אַ שענע געשיכטע, איז עס אויך אָנגעגאַנגען פאַר גוט געלד; איז שייך, דער מענש פון פאָלק זאָל „פערעהרען", אַ שטייגער, דעם פאָנאָגראַף אָדער דעם קינע-מאַטאָגראַף, וואָס-איז, ער זינגט איהם, אָדער ער ווייזט איהם שענע זאַכען? אַזוי איז שייך געווען דער לעזער זאָל פערעהרען שמ"ר'ן! שמ"ר'ס פּערזענליכקייט האָט ער נישט געפיהלט און נישט געקאָנט פיה-לען, אַזוי ווי ער פיהלט נישט און קאָן נישט פיהלען די „פּערזענ-ליכקייט" כונ'ם שוסטער, וואָס נייהט איהם שיך, זיי מעגען זיין ווי גוט. שמ"ר איז געווען נישט מעהר, ווי אַ רעיעלע פירמע. שלום-עליכם'ס לעזער אָבער האָט נישט געקאָנט בלייבען ביי'ם ספור-המעשה, ביי'ם שטאָף, ווי אינטערעסאַנט און אַפילו „העכסטאינטערע-סאַנט" עס איז נישט געווען: שטענדיג, אין יעדער שורה, אין יעדעם וואָרט האָט ער געפיהלט, אַז קיינער, אַ חוץ שלום-עליכם'ן, וואָלט נישט געקאָנט דערצעהלען די מעשה אָט אַזוי, ווי זי איז דערצעהלט, נישט געקאָנט שטעלען די טראָפּ אָט דאָרט, וואו זי איז געשטעלט. איך זאָג, אַז דאָס איז דער וויכטיגסטער טריט, וואָס דער יודישער לעזער האָט געמאַכט, ווייל וואָס איז דען דער אונטערשיעד צווישען אונקונסט און קונסט, צווישען שונד און ליטעראַטור, אויב נישט דאָס, וואָס דאָרט איז דער עיקר דער שטאָף פון דער ערצעהלונג און דאָ — דער גייסט פונ'ם דערצעהלער?

אין די לעצטע יאָהרען פערנעהמט אויך ביי שלום-עליכם'ן אין די ראָמאַנען אַ גרויסען, אַ צו-גרויסען אָרט דער שטאָף. אַנשטאָט דעם וועלען אינטערעסאַנט זיין, וואָס האָט זיך גענומען אין די ערשטע ראָמאַנען פון ריין אינוועניגסטע קינסטלערישע מאָטיווען — בעוויזט זיך די שטרעבונג צו זיין עקסטאינטערעסאַנט, די שטרעבונג, וואָס איהרע סבות זענען אָהן קיין שום ספק אויסערליכע, וואָרום, ווען זיי וואָלטען געהאַט אַ וועלכע נישט איז שייכות צום אינעוועניגסטען לעבען פון אונזער שרייבער, וואָלט עס הייסען אַ ירידה פון זיינע קינסטלערישע מעגליכקייטען, אין דער צייט ווען זיי, אָט די אינעוועניגסטע מעגליכקייטען פון אונזער דיכטער, האַלטען אָהן קיין שום ספק אין וואַקסען, נישט אין פאַלען; אַ דאַנק די פיעלע נסיעות איבער'ן תחום און איבער דער וועלט, וואָס ער האָט געמאַכט פאַר'ן לעצטען צעהנדליג יאָהר, האָבען געמוזט די גייסטיגע האָריזאָנטען זיינע ברייטער, די ערפאַהרונגען — רייכער און פערשיעדענאַרטיגער ווערען; דאָס האָט בשום אופן נישט געקאָנט שאַטען דער פאַנטאַזיע דער קינסטלערישער; הייגט וועגער רעדט דער הומאָר, דער פרייער, בערוהיגטער קוק אויפ'ן לעבען, ער שטאַמט דאָך געוויס פון אַ מקור, וואָס קאָן נישט פערשטאָפּט ווערען, פון אַ מקור, וואָס מוז, פערקעהרט, וואָס ווייטער אַלץ ברייטער זיך עפענען, וואָרום ער, דער הומאָר, איז דאָך איינע פון יענע מדות, וואָס, אַזוי ווי גוטער וויין? ווערען זיי בעסער און געשמאַקער מיט דער צייט... אלא וואָס דען? עס מוזען זיין אויסערליכע סבות, וואָס צוליעב זיי גיט אָב דער דיכטער אין זיינע לעצטע ראָמאַנען דעם אויבען-אָן דעם שטאָף, דעם ספור המעשה, און די וויכטיגסטע פון אָט די אויסערליכע סבות מוז זיין די אונגליקליכע מאַטעריעלע אַטמאָספערע, אין וועלכער דער יודישער ליטעראַטור קומט אויס צו לעבען, די פערפלוכטע צייטונגס-אַטמאָספערע, ביי וועלכער דער שרייבער מוז אויסשטעהען טאָג-טעגליכע נסיונות און מוז זיין בעוואָפענט מיט בעזונדערע מאָראַלישע כלי-זיין, אויב ער וויל בלייבען אַ בעל-הבית אויף זיינע קינסטלערישע קרעפטען; אַ לאַגע, וואָס ביי איהר מוז דער שרייבער, וועלכען עס איז בעשערט צו פערבינדען זיין טאָג-טעגליך אויסקומעניש מיט זיין אייביגען לעבען, — זיין אַ קרבן, נישט קיין כהן פון זיין קונסט, און וואָס גרעסער זיין טאַלאַנט און זיין שם איז ביי דעם עולם, אַלץ שווערער איז איהם אויסצומיידען אָט דעם נאַרישען ביטערען גורל, אַלץ שווערער ווערט אָבצוטיילען

בײַ איהם אין די ווערק דאָס, וואָס געהערט איהם אַליין פון דעם, וואָס איז אינספּירירט פונ'ם... לעזער. געוויס זענען די לעצטע ראָמאַנען פון אונזער שרייבער רייכער און פיעלפאַרביגער און אינ'ם גע־זעלשאַפטליכע זין אויך אינטערעסאַנטער פון די פריהערדיגע, די „יודישע ראָמאַנען", געוויס זענען זיי לויט זייער פערנעהם און ברייטקייט די איינציגע אין דער יודישער ליטעראַטור. וואָלטען זיי געווען טיעפער און פּסיכאָלאָגיש בעדייטענדער, וואָלטען זיי געקאָנט כמעט פערדיענען דעם נאָמען דיאַספּאָראַ-ראָמאַנען, וואָרום זיי ריהרען דאָך אָן נישט נאָר די פערשיעדענסטע גרופּען פונ'ם יודישען פאָלק, נאָר אויך די פערשיעדענסטע לענדער, און זיי וואָלטען געקאָנט זיין אַנ'אָנצוהערעניש אויף דעם גרויסען וואַנדער-און-וואונ-דער-ראָמאַן, אויף דעם אַהאַספער-ראָמאַן, וואָס די מאָדער-נע יודישע ליטעראַטור איז שולדיג דעם יודישען פאָלק, און וואָס זי מוז און וועט איהם שאַפען. און דאָך — און דאָך איז, בײַ דעם גאַנצען ווערט און אינטערעס, וואָס די דאָזיגע, לויט דעם אינהאַלט מאָדערנע און לויט דעם פאָרם אַלט-מאָדישע, ראָמאַנען האָבען, — דער אָבגרונד צווישען זיי און די „העכסטאינטערעסאַנטע" ראָמאַנען אַ סך אַ קלע־נערער, ווי דער, וואָס איז געווען צווישען די לעצטע און די „יודישע ראָמאַנען". דאָרט איז די טענדענץ צו ערציהען און אויסצובעסערען דעם לעזער געווען שטאַרקער און בולט'ער, ווי די טענדענץ איהם צו געפעלען — און דאָ איז פערקעהרט; דאָרט האָט געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע, אַחוץ דער פּסיכאָלאָגיע פון די איינציגע פאַרשוינען, אויך די אידעע פונ'ם גאַנצען ווערק, צום בײַשפּיעל די אידעע פון דער יודישער ליעבע, דאָ זענען נאָר די פיעלע איינציגע פערזאָנען געשיל־דערט מעהר אָדער ווייניגער פּסיכאָלאָגיש און קינסטלעריש, דאָס גאַנ־צע אָבער האַלט זיך אויף צופעליגע בעגעגענישען און אינטריגעס, דאָס גאַנצע וויל זיין נישט וואָס גאַנצער, נאָר וואָס „שפּאַנענדער", נישט וואָס איינהייטליכער, נאָר, פערקעהרט, וואָס פערשיעדנאַרטיגער און פערפּלאָנטערטער, דאָס גאַנצע, מיט איין וואָרט, שטרעבט צום שטאָפּליכען, נישט צום קינסטלערישען. ראיות איז איבעריג צו ברייגען: די, וואָס האָבען געלייענט די ראָמאַנען, בעזונדערס דעם האַלב-נאַטפּינ־קערטאָנישען „מבול", האָבען עס לייכט געקאָנט בעמערקען. פאַר די, וואָס האָבען זיי נישט געלייענט, איז גענוג צו פערגלייכען די נעמען פון די ער־שטע און די לעצטע ראָמאַנען. די ערשטע האָבען זיך גערופען: „סענדער

בלאַנק", „סטעמפּעניו", „יאָסעלע סאָלאָוויי"; ווי איינפאַך און ווי שטיל! ווי רופען זיך די לעצטע ראָמאַנען? „דער מבול"! „בלאָנדזשענדע שטערן" !! „דער בלוטיגער שפּאַס"!! אַ אויסערגעוועהנליכער ראָמאַן!!! די אויסרוף-צייכענס, פערשטעהט זיך, געהערן מ י ר, אָבער זענען זיי דען איבריגע? בעטען זיי זיך דען נישט נאָך די דאָזיגע נעמען? פיהלט מען דען אין זיי נישט דעם גייסט פון דער טעגליכער פּרעסע, פון דער כראָניק, פון דער סענסאַציע? ווייזען זיי אונז דען נישט, אַז די טענדענץ זיך אַראָבצולאָזען צום לעזער, די טענדענץ, וואָס איז אייגענטליך געווען ביי שלום-עליכם'ן פון אָנהויב אָן, האָט זיך צ ו פ י ע ל פערשטאַרקט? און ווייזען זיי אונז דען נישט, אַז די פערשטאַרקונג פון אָט דער טענדענץ קאָן ברייגען צו דער געפאַהר, אַז, אָנשטאָט דער שרייבער זאָל פיהרען דעם לעזער „פון דער נידער אָן ביז אַלץ העכער און העכער", ווי עס איז פריהער געווען, זאָל פערקעהרט, גאָר דער לעזער און פערלעגער האָבען די העזה צו פיהרען דעם שרייבער — און פיהרען נישט אַלץ העכער און העכער, נאָר פערקעהרט?

אַזאַ געפאַהר איז פאַראַן געוויס, און אויב זי איז נישט אַזוי גרויס, איז עס נאָר דערפאַר, ווייל זי קומט, ווי געזאָגט, פון דרויסען, ביי'ה פון דער אינווענינסטער ענטוויקלונג פונ'ם שרייבער. אין דעם א י נ ו ו ע נ י ג ס ט ע ן סטיל פון זיין שאַפען איז ער אַזוי זיכער און אָריגינעל, אַז ס'איז נישטאָ אַזוי שטאַרק וואָס מורא צו האָבען, טאָמער, וועט דער א ו י ס ו ו ע נ י ג ס ט ע ר, פון זייטיגע אומשטענדען דיקטירטער סטיל איהם אינגאַנצען פערדאַרבען אָדער פערשטעלען. אפילו אין די אויבענדערמאָנטע ראָמאַנען מיט די „סענסאַציאָנעלע", כמעט אַמעריקאַנישע נעמען זענען פאַראַן צעהנדליגער, הונדערטער זייטען, וואָס קיינער, אַ חוץ שלום-עליכם'ן, האָט זיי נישט געקאָנט אָנשרייבען, און, ווען עס וואָלט נישט אויסגעזעהן, ווי אַ פּאַראַדאָקס, אָדער ווי אַ חנ'דעל, וואָלט איך געזאָגט, אַז אין דער עצם זאַך, וואָס אַ שרייבער מיט אַזאַ טאַלאַנט נעהמט און געברויכט האַלב-ערנסט פּרימיטיווע און פּרימיטיווסטע מאַניערען פון שוהל-הויף- אָדער, ווי מען רופט עס אָן ביי די דייטשען, הינטערטרעפען-ליטעראַטור, אין אָט דער עצם זאַך איז פאַראַן עפּיס הומאָריסטישעס, שלום-עליכם'דיגעס, עפּיס אַזוינס, מיט וואָס עס וועט זיך אודאי שעמען דער קליינשטעדטילדיגער „עס-נעט" און אין וואָס עס וועט אָבער דוקא געפינען גאָר אַ בעזונדער

געשמאַק דער, ווענען עס האָט דערעסען די גלאַטקייט און די קאָרעקטהייט און די ליטעראַרישקייט פון די כשר'ע מיטעלמעסיגקייטען.

אויב איך האָב זיך אָבגעשטעלט אויף די ביי דער „שונד" געבאָרגטע אונליטעראַרישע פאָרמען פון די לעצטע שלום-עליכם'ס ראָמאַנען, האָב איך עס געטאָן, ערשטענס, כדי דער לעזער זאָל דאָך זעהען נישט נאָר דעם גלייכען וועג, נאָר אויך די קרומע הינטערוועגען פון אונזער שרייבער'ס שאַפען און, צווייטענס, האָב איך עס געטון, ווייל די דאָזיגע ראָמאַנען גיבען אונז אַ קלאָרען בעגריף וועגען די צוויי טענדענצען אין שלום-עליכם'ס שרייבען, וועגען וועלכע מיר האָבען אָנגעהויבען צו רעדען גאָר אין אָנהויב, וועגען די צוויי טענדענצען, וואָס זענען אויסגעדריקט אין די נעמען מענדעלי און שמ"ר. אין די נאָר וואָס דערמאָנטע ראָמאַנען האָט דאָס, וואָס מען קאָן אָנרופען אינוועניגסטער סטיל, אַ מענדעלי-טענדענץ, און דאָס, וואָס הייסט אויסוועניגסטער סטיל, אַ שמ"ר-טענדענץ. נאָך מעהר: פאַר די דאָזיגע ראָמאַנען פאַסט שוין גאָרנישט אַזוי שלעכט דער אויסדריק, וואָס איך האָב פריהער מורא געהאַט, ער זאָל נישט פאַלש אויסגעטייטשט ווערען, דער אויסדריק: מענדעלי איז שלום-עליכם'ס יצר-טוב, שמ"ר — זיין יצר-הרע. אין די דאָזיגע ראָמאַנען זעהען מיר בעשיינפערלעך, ווי דאָס מענדעלישע, כ'מיין דאָס אָריגינעל-פאָלקסטימליכע, ציהט איהם אַרויף, אַהין, וואו עס שוועבט זיין גייסט, זיין טאַלאַנט; דאָס שמ'ר'ישע אָבער, דאָט טריוויאַל-פאָלקסטימליכע, שלעפט איהם אַראָב, צום לעזער, צום עולם-גולם — — —

דעם פריינד פון דער יודישער ליטעראַטור קאָן דאָס דאָזיגע צוגרויסע צוכאַסען זיך צום לעזער נישט שטאַרק געפעלען, דער היסטאָריקער פונ'ם יודישען לעזער אָבער וועט זעהען אויך דערין אַ פאָזיטיווע, אַ נוצליכע זאַך. פאַר דעם, וואָס וועט זיך שטעלען אויף אַן אָביעקטיווען, אויף אַ היסטאָרישען שטאַנדפונקט וועט דאָס העלפען שאַפען אַ לעזער פאַר דער ליטעראַטור אויסקומען פונקט אַזוי נוצליך, ווי דאָס אָנטייל נעהמען אינ'ם שאַפען אַ ליטעראַטור פאַר'ן לעזער. נאָך דעם, פאַר אונז דערווייל נאָך מאָדנע קלינגענדיגען זאַץ: „שמ"ר האָט געהאָלפען מאַכען פונ'ם נישט-לעזער אַ לעזער", וועט ער, דער היסטאָריקער שטעלען: „שלום-עליכם אָבער האָט, אַ חוץ אַנדערע גרויסע פערדיענסטען, געהאַט אויך דעם פערדיענסט, וואָס אַ דאַנק איהם איז דער שמ"ר-לעזער געוואָרען ... אַ שלום-עליכם

לעזער". „אין דער צייטונג, — וועט שטעהן ווייטער אַ ביישפּיעל, וואו אויף איין זייט פּלעגט זיך דרוקען „די פערשלייערטע דאַמע" און אויף דער אַנדערער „דער בלוטיגער שפּאַס", — אין דער דאָזיגער צייטונג, ווען מען זאָל די אָבזוכען אין אַרכיוו, קאָן מען זעהען בחוש, ווי דער לעזער פון פאָלק, דער גאַסען-און-מאַסען-לעזער, האָט זיך דאַן געפונען צווישען צוויי קרעפטען, איינע האָט איהם געשלעפּט נאָך אַראָב און אַראָב, צוריק צו שמ"ר'ן און צו זיינע חברים, אין דער צייט, ווען די אַנדערע, די שלום-עליכם'שע, האָט, אַליין זיך אַראָבלאָזענדיג, איהם געצויגען ארויף"...

שלום-עליכם אָבער — און דאָס קאָנען מיר שוין זאָגען נישט וואַרטענדיג אויף דער „היסטאָריע" — שלום-עליכם האָט צוגעצויגען צו דער יודישער ליטעראַטור נישט נאָר דעם מאַסען-לעזער פון פאָלק; — זיין השפּעה דערגרייכט ביז די אַזוי אָנגערופענע העכערע שיכטען: אויך דאָרט לייענט מען איהם און מען האָט פון איהם הנאה. עס זע-נען פאַרהאַן ביי אונז שרייבערס, וואָס מען האָט פאַר זיי אפשר מעהר אַראָבפאַל, מעהר יראת-הכבוד, ווי פאַר שלום-עליכם'ן, אָבער עס זע-נען נישטאָ ביי אונז קיין שרייבערס, וואָס זייערע ווערק זאָל מען לייענען מעהר ווי שלום-עליכם'ס — — פון וואַנען נעהמט זיך עס? איינער וועט זאָגען: ס'נעהמט זיך פון זיין הומאָר: הומאָריסטען ווערען שטענדיג געלייענט מעהר ווי אַלע אַנדערע; אַנ'אַנדערער וועט מוסיף זיין: ער איז פּאָפּולער ביי'ן עולם, ווייל ער שרייבט פּאָפּולער; מ'דאַרף זיך קיין איין האָר נישט אָנשטרענגען כדי איהם צו פערשטעהן. און אָט די ביידע ערקלערונגען, וואָס זענען איינס דאָס אַנדערע ממלא, זענען געוויס ריכטיג. איך מיין אָבער, אַז די ערקלערונג, די, וואָס איז כולל אויך יענע אין זיך, ליגט דערין, וואָס אין די אויגען פונ'ם דורכשניטליכען יודישען לעזער איז שלום-עליכם עפּיס אַנדערעס ווי ליטעראַטור, ער איז עפּיס אַזוינס, וואָס איז אי ווייניגער, אי מעהר ווי ליטעראַטור: ווייניגער — ווייל ס'איז נישטאָ אין איהם די שטרענגקייט, די אָבגעזונדערטקייט, די „געזעצטקייט" פון ליטעראַ-טור; מיט אַנדערע ווערטער, ווייל ער רופט נישט אַרויס דאָס דיס-טאַנץ-געפיהל, וואָס אַ קינסטלעריש ווערק רופט געוועהנליך אַרויס ביי די, וואָס געניסען עס; ער איז אָבער מעהר ווי ליטעראַ-טור, ווייל ער איז איינגעוואַקסען, איינגעוועבט אַזוי אינ'ם יודישען לעבען, אינ'ם יודישען מיליע, אַז ער איז שוין לאַנג געוואָרען אַליין

אַ שטיק יודיש לעבען, אַ שטיק יודיש מיליע,—ער איז געוואָרען אַליין אַ שטיק כתרילעווקע. אויסמעקען שלום-עליכם׳ן פון דער יודישער סביבה איז פונקט אַזוי אונמעגליך, ווי אויסמעקען פון דאָרט די בעריהמטע חזנים און שפּיעלער׳ס, די „סטעמפעניו׳ס” און די „יאָסעלע סאָלאָוויי׳ס”. עס איז מיר אַ וואונדער, וואָס שלום-עליכם, וואָס האָט שוין אונז דערצעהלט וועגען דרייפוס׳ן אין כתרילעווקע און וואָס האָט שוין צייט געהאַט אונז אָבצומאָלען די „גימנאַזיע” און דעם טעאַטער און דעם ציוניזם און די רעוואָלוציע און די דומא אין כתרילעווקע, האָט נאָך נישט אויפגעשריבען דעם קאַפּיטעל: שלום-עליכם אין כתרילעווקע. דאָס וואָלט דאָך געווען אַזאַ עכט-יודיש זשאַנר-בילד! ווען מיר וועלען פערמאָגען אַנ׳אמת יודישען זשאַנר-מאַלער, און ער וועט האָבען אַ געפיהל אין אידיליע און הומאָר, בין איך זיכער, אַז איינס פון זיינע חנ׳עוודיגסטע בילדער וועט אונז ווייזען, ווי אין אַ בעל-הבתישער שטוב, וואו אויף די ווענט הענגען פּאָרטרעטען פונ׳ם גר״א און פון מאָנטעפיאָרע און פון דאָקטאָר הערצל, אַרום אַ גרויסען טיש מיט פונאַנדערגענומענע פליגלען און אַנ׳אַלטמאָדישען ירושה-סאַמאָוואַר, וואָס האַלט אין אָבקיהלען, זיצען אין אַ חול-המועד׳יגען טאָג, אין פערשיעדענסטע פּאָזעס, מיט רוהיגע און שמייכלענדיגע פּנימ׳ער, יודען מיט און אָהן בערד, איינער אין אַ יאַרמעלקע, ווייבער אין פּאַריקען און מיט די אייגענע האָהר, און ווייבער אין מאָדע-פריזורען און קינדער פון פערשיעדענער עלטער, רוהיגע און שטיפער — זיצען און הערען זיך איין, ווי איינער פון די יונגע, אַודאי אַנ׳איידעם אויף קעסט, לייענט, אָנגעלענט אויף אַנ׳אָבגערוקטען שטוהל, מיט גאָר אַ בעזונדער ברייטקייט, אַ „שטיקעל” שלום-עליכם. דער אַלטער אין דער יאַרמולקע, — זאָל עס זיין אַ זיידע? האָט אויפגעהויבען די אויגען מיט די ברילען פונ׳ם דיקען ספר, אין וועלכען ער האָט אַריינגעקוקט; אין טהיר פון אַ זייטיגען צימער האָט זיך פּלוצלונג בעוויזען מיט אַ דאַנקבאַרען פערטראָגענעם פּנימ׳ל אַ יודיש טעכטער׳ל, אַ גימנאַזיסטין, מיט אַנ׳אָפענעם גוי׳עשען לעהרבוך אין האַנד, און דאָרט פון ווייטען ביי דער קיך-טיר שטעהט אַ פּאָרזיכטיגע, גרייט צו ענטלויפען, מיט פערקאַשערטע אַרבעל און אַנ׳אָפענעם מויל, די יודישע דינסט... אַלע פון קליין ביז גרויס, פרום און נישט פרום, משכיל און אָרטאָדאָקס, מאַנסביל און פרויענצימער, די בעל-הבית׳טע און די דינסט, דער בעל-הבית און זיין אָנגעשטעלטער, אָרעם און רייך — אַלע פיהלען אַ טעם

אין שלום-עליכם׳ן, יעדערן האָט ער עפּיס צו דערצעהלען, איטליכען פערטרייבט ער די צייט און די מחשבות. אַפילו די, וואָס לייענען קיינמאָל נישט קיין ליטעראַטור, ווייל זיי ווייסען נישט, מיט וואָס מען עסט עס, אָדער ווייל זיי האַלטען סתם נישט פון די מעשה-ביכלעך, אַפילו די, אַז זיי הערען, ווי מען לייענט פאָר שלום-עליכם׳ן, נויגען זיי צו דאָס אויער: זיי קאָנען נישט ביישטעהן בײ׳ם נסיון... אַפּילו די, וואָס זענען ווייט פונ׳ם יודישען לעבען און פון דער יודישער ליטעראַטור נאָך ווייטער, אָדער די, וואָס יודישע ליטעראַטור איז ביי זיי רעכט, נאָר נישט קיין „זשאַרגאָן”, און אַפילו די, וואָס האָבען זיך פערגעסען אָדער גאָר קיינמאָל נישט געקאָנט לייענען יודיש, — אַז זיי דערהערען דעם נאָמען שלום-עליכם לעבען זיי אָב! שלום-עליכם שטעהט העכער פון אַלע פאַרטייען. ער איז אַ מין סימבאָל פון דער יודישער איינציגקייט... אַמאָל פלעגט מען זאָגען, אַז אויב איינער וויל וויסען, צי עס געפינען זיך יודען אַרום איהם, זאָל ער אָנהויבען זאָגען מיט דעם ימים-נוראים׳דיגען ניגון: ית—ג—דל; אויב עס געפינט זיך דאָ אַ יוד ערגיץ, וועט ער גלייך געוויס אונטערכאַפּען: ויתקדש; איצט קאָן מען די זעלביגע פּראָבע מאַכען מיט אַ „שטיקעל” שלום-עליכם: דער גרעסטער „אַסימיליאַטאָר”, אַז ער וועט דערהערען שלום-עליכם׳ן, וועט ער זיך נישט איינהאַלטען און בעטען: נאָך... נישט אַפּילו, נאָר דוקא דער „אסימיליאַטאָר”, וואָרום ערגיץ קוויקט מען זיך נישט אַזוי מיט שלום-עליכם׳ן, ערגיץ פיהלט מען נישט אַזאַ „פּיקאַנטען” טעם אין איהם, ווי ביי אָט די כּלומרש׳ט-יודען. זיי פערשטעהען, דאַכט זיך, נישט קיין יודיש — שלום-עליכם׳ן פערשטעהען זיי. אַ חוץ אַ פּאָגראָם, בעהמט זיי, דאַכט זיך, קיין זאַך נישט דורך אינ׳ם יודישען לעבען — שלום-עליכם בעהמט זיי דורך. אַ פּאָגראָם עפענט אין זיי אויף דעם פערבאָרגענעם קוואַל פון יודישע טרערען, שלום-עליכם — דעם וועניגער טיעפען, אָבער נישט וועניגער בעהאַלטענעם קוואַל פון יודישען געלעכטער. ווען מען זעהט, ווי זיי קאָכען זיך אין הערען עפּיס פון שלום-עליכם, קאָן מען מיינען, אַז דאָס גאַנצע יודישקייט זייערס איז אַריין אין אָט דעם בענקעניש נאָך אַ לעבעדיג בילד פון כתרילעווקע. אָדער פערקעהרט: מען קאָן מיינען, אַז אין דער קאָמישקייט פון די כתרילעווקער זוכען זיי אַ טרייסט צו דעם טראַגיזם פון די, וואָס זענען אַנטלאָפען פון כתרילעווקע; אַזוי ווי איינער זאָגט: פאָרט בעסער, ווי דאָרטען בלייבען... ווי די מעשה איז: שלום-עליכם איז פאַר זיי

נישט קיין יודישע ליטעראַטור (יודישע ליטעראַטור איז געשאַפען „פאַר דער מאַסע״, נישט פאַר די „אינטעליגענטען״): שלום-עליכם פאַר זיי איז אַ גרוס פון דער היים, אַ כתרילעווקער מומע, אַ יודישער וויץ, אַ מין דערצעהלען אין פריידען קינדערשע נאַרישקייטען. שלום-עליכם איז פאַר זיי נישט קיין יודישע ליטעראַטור, ער איז די נאָהענטע יודישע פערגאַנגענהייט. פאַר דער רוהיגקייט פונ׳ם נאַציאָנאַלען געוויסען איז די פערגאַנגענהייט נישט אַזוי געפעהרליך, בפרט די נאַרישע, די כתרי-לעווקער פערגאַנגענהייט, און בפרט די, וואָס דער הומאָר האָט אונז בעפרייט פון איהר. שלום-עליכם׳ס הומאָר — דאָס איז די וויכטיגסטע סבה, צוליעב וועלכער דער יודישער „אינטעליגענט״ שעמט זיך נישט צו לייענען אָדער, ריכטיגער, צו הערען ווי מען לייענט שלום-עליכם׳ן. נישט נאָר די פרעהליכקייט פונ׳ם הומאָר איז גובר די שעמעוודיגקייט, נאָר אויך ווייל דורך דער הומאָריסטישער בעלייכטונג רוקט דער שריי-בער אָב די יודישע סביבה, וועגען וועלכער ער דערצעהלט, פון די, פאַר וועמען ער דערצעהלט עס; ער רייסט איבער די פעדים צווישען איהם און זיי און בעפרייט זיי אויף דעם אופן פון דער מאָראַלישער פעראַנטוואָרטליכקייט פאַר איהר.

מען קאָן דעריבער זאָגען, אַז אויב דעם פראָסטען, נישט גע-בילדעטען לעזער האָט שלום-עליכם צוגעצויגען דורך דעם, וואָס ער האָט זיך אַליין און די פאַרשוינען זיינע דערנעהנטערט צו איהם, האָט ער ביי׳ם לעזער פון דער „אינטעליגענץ״ אויסגענומען דערמיט, וואָס ער האָט איהם געגעבען, פערקעהרט, די מעגליכקייט אַ קוק צו טון אויפ׳ן יודישען לעבען — פון דערווייטען. שלום-עליכם איז דער איינציגער יודישער שרייבער, וואָס רוקט אונז צו אַזוי נאָהענט צום רעאַלען יודישען לעבען — און האַלט אונז דאָך אַזוי ווייט פון איהם; דערפאַר לייענט איהם אי דער נאָהענטער, אי דער ווייטער: דעם נאָהענטען, פראָסטען לעזער פון פאָלק שרעקט ער נישט אָב דורך צו-שטרענגע ליטעראַטור-פאָרמען, דעם ווייטען, דעם יו-דישען אינטעליגענט, פערטרייבט ער נישט דורך צו-ערנסטע יודישע לעבענס-פראָבלעמען. צום ערשטען איז ער צוגעפּאַסט דורך זיין פרעהליכען „העכסט-אינטערעסאַנטען״, אויסוועניגסטען סטיל, צום לעצטען — דורך זיין נאָך פרעהליכערען, ווייל נאָך הומאָריסטישערען אינוועניגסטען סטיל.

דער ערשטער איז אָהן קיין שום ספק אַ גרעסערער און זיכערערער

געווינס פאַר דער יודישער ליטעראַטור, ווי דער לעצטער; פון דער אַנדער זייט אָבער געפעהלט יענעם הויפּטזעכליך די שוואַכע, די „שמ"ר'ישע, דעם אָבער, פערקעהרט, — די שטאַרקע, די „מענדעלי-שע" זייט פון שלום-עליכם'ס שאַפען — דער הומאָר.

וועגען אָט דעם הומאָר וועלען מיר רעדען אין דעם צווייטען קאַפּיטעל, וואו פון דער מעהר אויסוועניגסטער שמ"ר-טענדענץ וועלען מיר איבערגעהן צו דער מעהר אינוועניגסטער און קינסטלערישער „מענ-דעלי"-טענדענץ.

II.

מיט דער מענדעלי-טענדענץ אין שלום-עליכם'ס שרייבען מיין איך די אַלגעמיינע טענדענץ צו זיין פאָלקסטימליך, יודישליך-אָריגינעל. געוויס איז די דאָזיגע טענדענץ ביי אונזער שרייבער אַן'אייגענע, אַן'-אינוועניגסטע, נישט קיין איבערגענומענע; דאָך איז זי פערבונדען מיט דעם, אויף וועלכען שלום-עליכם האָט פון אָנהויב אָן געקוקט, ווי אויף זיין „זיידען". דער זיידע און דאָס אייניקעל, ווי מיר וועלען זעהען ווייטער, זענען נישט נאָר צוויי בעזונדערע צורות, נאָר טאַקע צוויי גאָר בעזונדערע פערזענליכקייטען; דער ערשטער האָט דעריבער נישט געקאָנט זיין קיין קוואַל, וואָס זאָל גענוג זיין אויף צו נעהרען דעם צווייטען; נאָך וועניגער האָט ער געקאָנט זיין אַ מוסטער, אַ מאָ-דעל, וואָס דער זאָל קאָנען אָדער וועלען איהם נאָכמאַכען מיט אַלע הידורים. ער איז געווען נאָר אַ שטערן, וואָס האָט בעלויכטען דעם וועג, וועלכען אונזער שרייבער האָט אַליין זיך אויסגעטראָטען. נאָך ריכטיגער איז צו זאָגען, אַז ער איז געווען פאַר אונזער דיכטער דאָס, וואָס פאַר'ן חזן דער קאַמער-טאָן: ער האָט איהם געהאָלפען „אָנשטע-לען דעם האַלז", ער האָט איהם געוויזען דעם טאָן, וואָס ער זאָל בעהמען, דעם שניט, וואָס ער זאָל זיך שניידען אויף איהם.

דער שניט מענדעלי'ס פיהלט זיך פריהער ווי אַלץ אין דער אַל-געמיינער טעמע און אין דער סביבה, וואָס שלום-עליכם בעשעפטיגט זיך מיט זיי: אַזוי ווי ביי יענעם, אַזוי איז אויך ביי איהם די הויפּט-טעמע: — דאָס לעבען פון דעם יודישען כלל, די סביבה: —

כּתרילעווקע (קאַבצאַנסק). פּרטים, יחידים, וואָס האָבען זיך אָבגעטיילט פון קהל, זיך דערווייטערט פון כּתרילעווקע, זענען פאַרהאַן אויך ביי איהם, און אַ סך מעהר, ווי ביי מענדעלי׳ן, נאָר, אַזוי ווי ביי׳ן לעצטען, זענען זיי אויך ביי איהם מעהר נישט ווי אויסנאַהמען, און סוף-כּל-סוף זענען זיי נאָר אַ קאָנטראַסט צו דער גאַנצקייט פון דער אינדיפערענצירטער מאַסע, וואָס פילט אָן דעם חלל פון זיינע ווערק. און דערצו, אַז ס׳קומט טאַקע צו מאָלען אָט די יחידים, זענען ביידע, אי מענדעלי, אי שלום-עליכם בריות, נאָר אויף וויפיעל קאַבצאַנסק און כּתרילעווקע שטעקט נאָך אויך אין זיי, אין אָט די אינטעליגענטען, די יחידים. כּתרילעווקע און קאַבצאַנסק מאָלט אונז שלום-עליכם אויך דאַן, ווען ער קלייבט זיך אַריבער מיט זיינע פאַר-שוינען אין וויען, אין אַנטווערפען, אין לאָנדאָן אָדער אין ניו-יאָרק: אַזוי ווי דער „זיידע״, אַזוי איז אויך ער געוועזען און געבליבען דער שילדערער פונ׳ם געטא-יודען, אַלץ איינס, צי דאָס געטא איז אַרום אָדער אין דעם יודען.

אָבער נישט נאָר אין דער אַלגעמיינער טעמע פיהלט זיך די קרובה׳שאַפט צווישען מענדעלי׳ן און שלום-עליכם׳ן; זי שפּירט זיך אויך אין איינציגע פאַרשוינען: אריה-לייב אינ׳ם „ערשטען אַרויספאָהר״, ווען ער קומט אָן מיט זיין חבר אין דער גרויסער שטאָדט אַריין, דערמאָנט נישט ווילענדיג אָן בנימין השלישי; די בעל-הבית׳טע פון דער אכסניה, וואו די קליינשטעדטילדיגע משכּילים פון דער נאָר וואָס דערמאָנטער ערצעהלונג שטעלען זיך אָב, איז אַ נאָהענטע קרובה פון רייזע דער בעל-אכסניה׳טע אין „ווינשפינגעריל״: ביי ביידען אונטער די געוואַלדען און קולות און קללות פיהלט זיך אַ שטילע, אַ ווייכע, אַ יודישליכע, אַ מוטערליכע גוטהאַרציגקייט; ווייטער, די ביאָגראַפיע פון סענדער בלאַנק איז עהנליך צו דער לעבענס-בעשרייבונג פונ׳ם „קליינעם מענשעלי״, און מנחם מענדיל מיהופּעץ — איז ער נישט קיין גלגול, קיין ווייטערדיגע, קאָנזעקווענטערע דורכפיהרונג פון אלתר יכנה״ז?

נאָר נאָך מעהר ווי אין די פאַרשוינען איז די ווירקונג מענ-דעלי׳ס קענטיג אין דעם סטיל שלום-עליכם׳ס. אמת, זיין סטיל איז אַזוי אייגענאַרטיג, אַז אפילו די יסודות זיינע, וואָס שטאַמען פון מענדעלי׳ן, האָבען מיט איהם זיך אַזוי צונויפגעגאָסען, אַז ס׳איז שווער זיי גאָר צו דערקענען און אָבצוזונדערן, אָבער איינציגע ערטער זענען

דאָך פאַרהאַן ביי אונזער שרייבער, וואו דער שניט און דער שטייגער פון מענדעלי׳ס שרייבען האָט זיך אויפגעהיט אין זיין ריינער גע-שטאַלט — איז אָט דאָרט קאָן מען זעהען די פעדים, וואָס ציהען זיך פון ז יי ד ע ן צום א יי נ י ק ע ל; אַזוינע ערטער זענען פאַרהאַן אין דער בעשרייבונג פון דער „שטאָדט כתרילעווקע״, אין „עולם הבא״, אפילו אין אַזאַ עכט שלום-עליכם׳ישער זאַך, ווי „אַ מעשה אָהן אַנ׳עק״; איך וועל דאָ בריינגען אַ ציטאַט פון דער ערצעהלונג „אויפ׳ן פידעלע״: „דאַכט זיך, וועמען בעדאַרף עס אָנגעהן, למשל, אַז אַ יודיש בחור׳ל געהט זיך שבת בייטאָג שפּאַצירען אַ ביסעל ווייטער אונטער דער שטאָדט? צי ס׳איז טאַקע מעהר נישטאָ וואָס צו טון, נאָר נאָכקוקען, אין זינען האָבען יענעם? וואָס העלפען אָבער די אַלע טענות, אַז עס ליגט שוין אַזוי ביי אונז אין דער נאַטור, ביי יודען, הייסט דאָס, גוט צוקוקען זיך צו יענעם, אַכטונג געבען, געפינען חסרונות און גע-בען עצות. למשל: צוגעהן צו אַ ווילד פרעמדען בשעת ער דאַווענט און צורעכט מאַכען איהם דעם „של ראש״ פון די תפילין; אָדער אָב-שטעלען איהם, בשעת ער לויפט און איז פערטראָגען, אַז עס האָט זיך ביי איהם ד אַ כ ט ז י ך פערקאַטשעט אַ הויז; אָדער אָנווייזען יענעם מיט׳ן פינגער, ער זאָל נישט וויסען, וואָס איהר מיינט: צי די נאָז, צי די באָרד, צי וועלכע גוטע יאָהר? אָדער צונעהמען ביי יענעם פון די הענד, בשעת יענער מוטשעט זיך און וויל עפּיס עפענען און זאָ-גען איהם: איהר קאָנט נישט, לאָזט מיך; אָדער אָבשטעלען זיך בשעת יענער בויט אַ שטוב און אויסזעצען איהם אַ חסרון, אַז די סטעליע איז, דאַכט זיך, צו הויך, די חדרים צו גראָם און די פענסטער אומגעלומ-פערט ברייט, כאָטש נעהם צעוואַרף די שטוב און שטעל זיך בויען גאָר איבער אַ נייס!... אָט אַזוי, הערט איהר, איז שוין ביי אונז איינ-געפיהרט פון קדמונים, פון ששת ימי בראשית״.

איך האָב געבראַכט אָט דאָס לאַנגע ציטאַט נישט נאָר, ווייל מיר האָבען אין איהם אַ פיין שטיקעל מענדעלי מו״ס, נאָר אויך ווייל דאָס לאָזט זיך אויס מיט אַ שורה, וועלכע ווייזט אונז צו גלייכער צייט, אַז די עהנליכקייט צווישען דיביידע פאָלקס-שרייבער איז דאָך מעהר נישט ווי אַ אויסערליכע; „מיר וועלען מיט אייך, לאָזט אויס שלום-עליכם דעם אָקאָרשט געבראַכטען שטיקעל מוסר: מיר וועלען מיט אייך די וועלט נישט איבערמאַכען, מיר זענען דאָס גאָר נישט מחויב״. און הגם ער זאָגט עס איראָניש, גלויבט איהר איהם מיט׳ן גאַנצען האַרצען, אַז

ער איז עס טאַקע גאָר נישט מחויב, אַז עס איז גאָר נישט זיין זאַך איבערצומאַכן די וועלט, — אין דער צייט, וואָס מענדעלי, ווען ער איז מוסיף צו אַזוינע שטיקלעך מוסר זיין — „נישט דאָס בין איך אויסען”, זייט איהר, פערקעהרט, זיכער, אַז ער איז עס זעהר און זעהר אויסען.

און אָט דאס איז דער ערשטער אונטערשיעד צווישען די ביידע שרייבער.

מענדעלי וויל „איבערמאַכען די וועלט”, שלום-עליכם — נישט. מענדעלי, אַלס שרייבער, איז אַנ'אַקטיווער, אַ מאַנסבילשער כאַראַקטער, שלום-עליכם, פערקעהרט, אַ פּאַסיווער, אַ פעמינינער כאַראַקטער.

אין די מינוטען, ווען ער איז נאָר קינסטלער האָט אויך מענדעלי אין עצם ליעב זיך אונטערגעבען דער ריין עסטעטישער פאָרם (און אין איהר איז שטענדיג פאַרהאַן עפּיס אַ רוהיגקייט, אַ פּאַסיוויטעט). נאָר דאָס איז די מעשה, וואָס, צוליעב פערשידענע אורזאַכען, איז מענדעלי נישט נאָר קינסטלער; אָפט וואַכט אין איהם זיין צווייטעס איך, זיין אונרוהיגעס, קעמפּפערישעס, פּובליציסטישעס איך, וואָס איז אַזוי שטאַרק, אַז עס צווינגט דעם קינסטלער מענדעלי זיך איבערצוגעבען אין זיינע הענד, זיך בעהעפטען מיט איהם און ווערען מיט איהם איינס, און אָט דאַן ווערען עס בעשאַפען יענע וואונדערליכע אייגענאַרטיגע בילדער, וואָס שלום-עליכם זאָגט אויף זיי אין זיין הקדמה צו „סטעמפעניו”, אַז „זיי האָבען אין זיך צוויי געשטאַלטען, אַ רעכטע זייט מיט אַ לינקע זייט, איין אויבערצייג מיט אַנ' אונטערשלאַג”; דאַן טרעט עס אַרויס פּאַר אונז יענס דאָפּעלט און דאָך גאַנץ געזיכט, וואו פון דעם רוהיגען קוק פונ'ם קינסטלער לייכט אַרויס די אומרוהה פונ'ם מוסר-זאָגער, וואו דאָס זיסע שמייכעל פונ'ם הומאָריסט בעהעפט זיך מיט דעם ביטערן — פונ'ם סאַטיריקער... ביי שלום-עליכם'ן זענען אויך פאַרהאַן נישט ווייניג סאַטירישע און פּובליציסטישע שטעלען; נאָר אין דער צייט, ווען מענדעלי איז מיט זיין סאַטירע און פּובליציסטיק אַזוי צונויפגעוואַקסען, אַז איהר קאָנט איהם גאָרנישט אָבטיילען פון זיי, איז, פערקעהרט, פאָרשטעלען זיך שלום-עליכם'ן אין דער געשטאַלט פון אַ מוסר-זאָגער און אַנ'עצות'געבער — זעהר אַ שווערע זאַך: שלום-עליכם איז אַ הומאָריסט, און נאָר אַ הומאָריסט. דער מאַלער, וואָס וועט אונז וועלען ווייזען אין אַ פּאָרטרעט דעם עצם, דעם תמצית פון זיין איך, וועט אונז ווייזען זיין

שמייכל, יענעם שמייכעל, וואָס איז נישטאָ אויף די ליפּען, ווייל עס איז צוגאָסען איבער׳ן גאַנצען וועזען, ווייל עס איז אַליין דאָס גאַנ-צע וועזען... שמשון הגבור׳ס קראַפט איז געווען בעהאַלטען אין די לאָקען; אויך שרייבער זענען פאַרהאַן, וואָס זייער גאַנצע גבורה ליעגט אין איין פּונקט. צו דעם מין שרייבער געהערט אויך שלום-עליכם, וואָס זיין קראַפט איז — זיין הומאָריסטישער קוק אויפ׳ן לעבען. און דער הומאָריסטישער קוק איז פערבונדען מיט דער פריהער שוין דער-מאָהנטער פּאַסיוויטעט. פּאַסיוויטעט איז אָפט דער טייטש — זיך אונטער-געבען דעם לעבען: דאָס איז אַ וואָכעדיגע, אַ טרויעריגע פּאַסיוויטעט; פאַרהאַן אָבער אַ העכערע, אַ ליכטיגערע, אַ יום-טוב׳דיגערע, — די, וואָס נעהמט זיך, פערקעהרט, פונ׳ם שטעהען העכער פאַר׳ן לעבען: דאָס איז די הומאָריסטישע פּאַסיוויטעט. דער הומאָריסט איז נישט צופריעדען מיט דער וועלט, אָבער זיין אונצופריעדענהייט, ווייס ער, איז אויך נישט מעהר, ווי אַ טייל פון דער וועלט, מיט וועלכער ער איז נישט צופריעדען... ער איז אַ קינד פונ׳ם פּעסימיסט, אָבער ער איז אַ שמייכלענדיג קינד, וואָס גלעט אויס די קנייטשען אויפ׳ן כמורען געזיכט פונ׳ם פאָטער. ער זאָגט צו איהם: דו נעהמסט די וועלט צו ערנסט, דו האַלטסט פון איהר און פאָדערסט פון איהר מעהר, וויפיעל זי האָט; קוק אויף אָט די קלייניגקייטען פון וייטען (פון אַ געהעריגער ווייטקייט זעהט אויס אַלץ קליין), וועסטו זעהען, אַז ס׳איז פאַרהאַן מעהר פון וואָס צו לאַכען, ווידער וויינען — דו ביזט געערגט, וואָס זי געפעלט דיר נישט, די וועלט; אָבער פאַר-האַן אַ זאַך, וואָס איז געערגטער פאַר געערגטיגקייט: דאָס איז די דערבאַרעמדיגקייט... דו ביזט פּעסימיסטיש, ווייל... דו ביזט צופיעל אָפּטימיסט. דו מיינסט, די וועלט פערדיענט, מען זאָל זי שטראָפען; אָבער זי פערדיענט נישט מעהר, ווי פערגעבונג... אַזוי לאָזט אויס דער קאָנזעקווענטער און דערפאַר פרעהליכער פּעסימיסט און לאַכט, וואָס ער האָט זיך בענאַרישט און געוואָלט אויף אימיצען ווירקען, אי-מיצען קליגער מאַכען; ער לאַכט, — ווייל די אייגענע נאַרישקייטען פערגיט ער פונקט אַזוי גוט, ווי די פרעמדע...

פערגעבונג — יאָ, אָט דאָס איז דער ביטערסטער וואָרצעל און צוגלייך אויך די זיסעסטע פרוכט פון יעדען אמת׳ן הומאָר. דער טיי-ערסטער, דער מענשליכסטער שטריך אין טביה דעם מילכיגען איז טאַקע דאָס, וואָס ער, דער פּראָסטאַק, קאָן אַלץ פערשטעהן און

פערגעבען. פערשטעהן און פערגעבען איז אַ מדה טובה פון פילוסו-פים; אָבער אין יעדען עכּטען הומאָריסט שטעקט אַ שטיק פילוסוף; אויך טביה דער מילכיגער איז אַ פילוסוף, — נאָר מיט'ן האַר-צען, נישט מיט'ן קאָפּ: דאָס איז נאָך בעסער. דער קאָפּ איז ביי איהם, ווי ביי אַ ישוב'ניק אַנ'עם-הארץ, נישט שטאַרק איבערגע-שפּיצט, זיין געמיט אָבער פערמאָגט די ציכטיגע ריין-פילאָזאָפישע פע-היגקייט איבערצוקעהרען יעדע זאַך אויף דער לינקער זייט און אויסצוגע-פינען דעם שטאַנדפּונקט, פון וועלכען מען קאָן אַלץ פערענטפערן. אָט דערצעהלט ער, ווי ער פּרובט ריידען מיט זיין טאָכטער, צייטיל, וועגען לייזער וואָלפ'ען, דעם רייכען אלמן, וואָס שדכנ'ט זיך צו איהר: „נישט בעשערט, זאָג איך דיר, טאָכטער מיינע, קומען אויפ'ן גרייטען, ווערען אַ בעל-הבית'טע אויף אַלדיס גוטס, און אונז אַ שטי-קעל נחת דערלעבען, זאָג איך, אויף די עלטערע יאָהרען פאַר אונזער האָראָוואַניע, זאָג איך. טאָג ווי נאַכט אין דער טאַטשקע איינגעשפּאַנט, קיין גוטע מינוט, נאָר דלות, נאָר דחקות, נאָר שלים-שלים-מזל אַרום און אַרום"... אַזוי זאָגט ער צו איהר ווייך און מיט האַרץ און מיט רחמנות, ווי זיין שטייגער איז, נאָר מען קאָן מיינען, אַז אָט-אָט ווערט ער ברוגז און קומט אַריין אין כּעס; דערהערט ער אָבער ווי זי, צייטיל, רופט זיך אָב מיט אַ געוויין: „איך, טאַטע, איך וועל מיך שטעלען, זאָגט זי, פאַר אַ דיענסט, ליים וועל איך טראָגען, ערד וועל איך גראָבען". דערהערט אַזוינע רייד פון זיין טאָכטער, פער-שטעהט ער איהר האַרץ אויך. אַ טיעף מענשליכעס, טיעף פאָטער-ליכעס מיטלייד הערט זיך אין זיין ווייטערדיגען דערצעהלען: „וואָס וויינסטו, נאַריש מיידעל, זאָג איך צו איהר, איך זאָג דיר דען עפּיס, נאַרעלע? צו איך האָב טענות צו דיר? גלאַט, זאָג איך, ס'איז ביטער און פינסטער, רעד איך מיר אויס דאָס האַרץ, שמועס מיך אויס מיט איהם, מיט'ן רבונו של עולם, ווי אַזוי ער פיהרט מיט מיר; ער איז, זאָג איך, אַנ'אב-הרחמן, האָט רחמנות אויף מיר, פיינט זיך אויס גע-גען מיר, ר'זאָל נישט שטראָפען פאַר די רייד, זאָג איך, רעכענט זיך, ווי מיט אַ טאַטען, און געה שריי חי-וקים! נאָר מסתמא, זאָג איך, בעדאַרף אַזוי צו זיין; ער איז אויבען אין דער הויך, זאָג איך, און מיר זענען דאָ אין דער ערד, טיעף, טיעף אין דער ערד, מוזען מיר זאָגען, אַז ער איז גערעכט און זיין משפּט איז גערעכט, וואָרום, אַז מיר זאָלען וועלען שמועסען טאַקע דאָס אייגענע ווידער צוריק,

בין איך דען נישט קיין גרויסער נאַר? וואָס שריי איך? וואָס פּי׳דער איך? וואָס הייסט, זאָג איך, איך, קליין ווערימעל, וואָס פּויזשע אַרום דאָ אויף דער ערד, וואָס אַ מינדסט ווינטעלע, אַז גאָט וויל נאָר, מאַכט פון מיר אַ תּל עולם אין איין כּהרף עין, שטעל איך מיך אַרויס מיט מיין נאַרישען שכל און וויל איהם זאָגען דעות, ווי אַזוי צו פיהרען דאָס וועלטיל זיינס? מסתּמא, אַז ער הייסט אַזוי, בעדאַרף זיין אַזוי. וואָס העלפט דאָ טענות?״ אין דער דאָזיגער איידעלער, אָבער טיעפער איראָניע פון דעם מילכיגען, וואו פלוצלונג האָט זיך צורעדט אין איהם דער פילוסוף, — אין דער דאָזיגער איידעלער און דורכנעהמענדיגער איראָניע דערקענט מען נישט דעם פרומען, נאָר, פערקעהרט, דעם קלוגען יודען; דערקענט מען נישט דעם בעל-בטחון, נאָר דעם פרעהליכען פּעסימיסט, וואָס ווייס, אַז ווען מען וויל, קאָן מען אויף אַלץ האָבען אַ תּירוץ און אַז מען וויל איז זאַוף קיין זאַך קיין תּירוץ נישטאָ און אַז דעריבער איז גלייכער נישט צו פרעגען קיין קשיות און נישט אַריינצולאָזען זיך אין טענות צום רבונו של עולם... „וואָס העלפט דאָ טענות?״ מען דאַרף זעהען נאָר נישט בלייבען שטעקען, ווי אַ נאַר, אין דעם אייגענעם פּערדרוס, נישט נתפּעל ווערען פון איהם, און דאָס איז מעגליך, ווען מען שטעלט אַוועק די אייגענע ליידען און פריידען פאַר אַ העכערער אינסטאַנץ, ווי די געוועהנליכע, ווען מען גיט זיך אָב אין די הענד פון׳ם פּאַטוס, נישט ווייל מען געטרויט נישט די אייגענע קרעפ-טען, נאָר ווייל מען שטעלט זיך העכער פון זיי. די אומגעריכטע איידעלקייט און קאָמפּליצירטקייט פון פיהלען, וואָס מען זעהט ביי טביה׳ן, וועלכער איז דאָך אין פלוג אַ איינפאַכער, פּראָסטער יוד, — נעהמט זיך נאָך דערפון, וואָס אַ דאַנק דעם בעהאַלטענעם הומאָר קומט ער-ביי די בעגרענעצטקייט פון די אונמיטעלבאַרע איינדרוקען, און זיין אונטערגעבען זיך דעם לעבען הערט אויף צו זיין אַ געצוואונגענעס, אַ שקלאַפישעס און ווערט אַ אונטערגעבען זיך, וואָס בעפרייט דעם מענשען. —

דאָס דאָזיגע פון׳ם הומאָר שטאַמענדיגע, בעפרייענדיגע „לאָזען געהן מיט דער נאַטור״ שאַפט יענעם מאַנטעל פון פריעדען, גנעדיג-קייט און נאַכגיביגקייט, אין וועלכען עס איז אויך איינגעוויקעלט טביה׳ס פערהאַלטען זיך צו זיינע אייגענע ליידען און פריידען און וועלכער פערשפּרייט זיך אויך אויף זיינע בעציהונגען צו אַנדערע מענ-

שען. אָט קומט צו איהם מאָטיל קאַמזויל, אַ שניידער-יונג פון אַנאַטעווקע. נאָך אַ לאַנגען שמועס מיט כל׳ערליי אָנצוהערענישען, גיט ער איהם, דער שניידער-יונג, צו וויסען: „די מעשה פון דער געשיכ-טע איז אַזוי; איך און אייער טאָכטער צייטעל האָבען זיך געגעבען דאָס וואָרט שוין לאַנג, שוין העכער אַ יאָהר, אַז מיר זאָלען זיך נעה-מען״. טביה ווערט בייז און אַפילו שפעטער, ווען ער לאָזט זיך שוין איינרעדען, פערדריסט איהם נאָך אַלץ די מעשה און ער קאָן בשום אופן נישט פערשטעהן: וואָס הייסט זיי אַליין האָבען זיך געגעבען דאָס וואָרט? וואָס איז דאָס פאַר אַ וועלט געוואָרען? — „נאָר אַז איך האָב אַ קוק געטון, זאָגט ער, אויף מיין מאָטלען, ווי ער שטעהט זיך אַזוי דעם קאָפּ אַראָבגעלאָזט, ווי אַ זינדיגער מענש, מיינט דאָס גאַנץ ערנסט אָהן קיין שום חכמות דערביי צו האָבען, האָב איך מיר מישב געווען. לאָמיר זיך נאָר גוט בערעכענען טאַקי דאָס אייגענע וויעדער צוריק, וואָס ברעקיל איך מיך דאָ אַזוי און וואָס מאַך איך דאָ אָנשטעלען״? און אַז ער האָט גוט בערעכענט טאַקע דאָס אייגענע וויעדער צוריק, איז אַלץ געוואָרען רעכט. מאָטעל קאַמזויל איז געוואָרען „אַ גאַנץ פיין בחור׳ל, אַנ׳ארבייטס-יונג, קאָן געבען אַ ווייב ברויט און דערצו נאָך אַנ׳עהרליך יונגעל אויך, היינט וואָס האָב איך צו איהם? — טביה, זאָג איך צו מיר אַליין, מאַך נישט קיין פוילע תנועות און זאָג באָם, ווי אין פסוק שטעהט: סלחתי כדבריך — לאָז זיין מיט גליק!״ אָט אַזוי טייטשט טביה פסוקים און אָט אַזוי קאָן ער די מלאכה פון „בערעכענען דאָס אייגענע וויעדער צוריק״! ער וואָלט גע-ווען דער אומגליקליכסטער מענש אין דער וועלט, ווען ער וואָלט נישט פערמאָגט אָט די פעהיגקייט אַראָבצוקוקען מיט אַ בערוהיגטען שמייכעל אויף זיין אייגענער ביטערער מערכה, ווען אין איהם וואָלט נישט גע-לעבט די וואונדערליכע קראַפט, וואָס שטעלט אַוועק דעם מענשען הע-כער פון גליק און אומגליק; ער וואָלט געווען אַנ׳איוב, וואָס פער-שעלט דעם טאָג פון זיין געבוירען ווערען, ווען ער וואָלט נישט פער-שטאַנען צו פערבינדען, אַזוי ווי קהלת, דעם אַמאָליגען „הבל הבלים״ מיט דעם לעצטען מעהר קלוגען, ווי פרומען פסוק: „האָב מורא פאַר גאָט און היט אָב זיין געבאָט״...

„ווי אַזוי גאָט פיהרט איז גוט״, — מיט אָט דעם פרומען טאָן פון „ד׳ נתן ד׳ לקח״ היבט אָן טביה צו דערצעהלען די טרויריגע גע-שיכטע מיט זיין טאָכטער חוה, נאָר ער פערטיעפט גלייך דעם נאָ-

איווען טייטש-חומש-טאָן און זאָגט: — „דאָס הייסט, עס בעדאַרף זיין גוט, וואָרום פּרובט זיין אַ חכם און מאַכט בעסער! אָט האָב איך געוואָלט זיין אַ קלוגער, געדרעהט דעם פּסוק אַהער, געדרעהט דעם פּסוק אַהין, געזעהען עס העלפט נישט האָב איך צוגענומען די האַנד פון'ם האַרצען און האָב געזאָגט צו זיך אַליין: טביה, ביזט אַ נאַר! דו וועסט די וועלט נישט איבערמאַכען, דער אויבערשטער האָט אונז געגעבען צער גדול בנים, איז דער טייטש: פון קינדער האָט מען צרות און מען מוז דאָס אָננעהמען פאַר ליעב". און ס'איז אַ טעות צו מיינען, זאָג איך נאָכאַמאָל, אַז פון טביה'ס מויל רעדט דאָ דער גלות-יוד, דער נעבאַך-יוד, דער נכנע, דער נחום איש-גמזו, דער באָנצע שוייג; ניין, אין טביה'ן (ווי עס האָט ריכטיג בעמערקט ה. ד. הורוויץ אין זיין אַרטי-קעל „סאָציאַל-עקאָנאָמישע טיפּען אין דער יודישער ליטעראַטור") אין טביה'ן זענען נישט אָבגעטעמפּט, ני"ט אָבגעשוואַכט די געזונטע מענש-ליכע חושים; ער ווייס, וואָס גוט איז, און ער פיהלט זעהר טיעף די ביטערקייט פון לעבען, נאָר אַזוי ווי ער קאָן זי נישט גובר זיין פון דרויסען, וויל ער זי פערזיסען פון אינווענ֗יג, פערזיסען מיט דער זיסקייט פון'ם הומאָר, — און נאָר אין אָט דעם איידעלען הומאָריס-טיש-סאַרקאַסטישען זין נעהמט ער אָן די וועלט „פאַר ליעב"; נאָר דאַן ערשט, ווען ער איז זי גובר פון אינעווענ֗יג, גיט ער זיך איהר אונ-טער אויסערליך, דען טביה, חזר איך נאָכאַמאָל איבער, איז נישט פּראָסט אַ פרעהליכער קבצן, וואָס האָט זיך שוין צוגעוועהנט צו די צרות און עס אַרט איהם נישט מעהר. ניין, עס אַרט איהם זעהר שטאַרק, נאָר ווייל אין איהם לעבען פערשיעדענע געפיהלען און ער זעהט די וועלט, ווי יעדער הומאָריסט, פון פערשיעדענע זייטען, שטעלט ער זיי איינס געגען דאָס אַנדערע און ווערט אויף דעם אופן אַ האַר איבער זיי... אָט שטעלט איהם אָב אויפ'ן וועג חוה, זיין טאָכטער, וואָס איז אַנטלאָפען מיט כוועדקען דעם שרייבער פון דאָרף. זי וויל מיט איהם ריידען, מיט טביה'ן, הויבט זיך אָן ביי איהם אין האַרצען אַ שרעקליכע מלחמה; עס שטרייטען מיט אַנ'אַנדער דאָס פרום יודישע האַרץ און דאָס האַרץ פון אַ טאַטען. אויף אַרגע איז גובר דער בע-ליידיגטער שטאָלץ און די עקשנות פון'ם גאָטספאָרכטיגען יודען, און ער, טביה, טרייבט מיט אַ ווילדער קראַפט און האַסט דאָס פערדיל, און אַנטלויפט פון זיין אייגען פלייש און בלוט, און מיר פיהלען בשעת מעשה, אַז ער איז „נישט קיין יודענע", ווי עס קאָן זיך אויסדוכטען,

נאָר דוקא אַ כאַראַקטער, וואָס אַז מען דאַרף קאָן ער זיין שטאַר-קער פון אייזען. אָבער אין אַ רגע אַרום פליהט איהם דורך אַ געדאַנק: „טביה! דו שטעלסט אויף זיך צופיעל! וואָס וועט דיך אַרען, אַז דו וועסט זיך אָבשטעלען אַ ווײַלע אויסהערען, וואָס וויל זי? אפשר האָט זי דיר צו זאָגען אַזעלכעס, וואָס דו דאַרפסט דאָס וויסען? אפשר, אַ קשיה אויף אַ מעשה, האָט זי חרטה און וויל זיך אומקעהרען צוריק? אפשר ליעגט זי ביי איהם אין דער ערד און בעט ביי דיר, דו זאָלסט איהר העלפען אַרויס פון גיהנם? אפשר און אפשר און נאָך אַ סך אַזעלכע אפשר'ס פליהען מיר דורך אין קאָפּ, און זי שטעלט זיך מיר פאָר אַלס אַ קינד און איך דערמאָהן מיך אינ'ם כרחם אב אל בנים — נישטאָ קיין שלעכט קינד ביי אַ טאַטען, און איך פייניג מיך און איך זאָג אויף זיך אַליין, אַז איך בין אסור לרחם — נישט ווערט, וואָס די ערד טראָגט מיך! וואָס? וואָס קאָכסט דו, דו משוגע'נער עקשן? וואָס טאַראַבבענעסט דו? נעהם, דו אכזר איינער, פערקערעווע דאָס וועגעלע צוריק און בעט זיך מיט איהר איבער. זי איז דיין קינד נישט קיי-נעמס!" אָט אַזוי אַמפערט זיך טביה מיט זיך אַליין, אָט אַזוי שוועבט ער אום צווישען זיינע געפיהלען, טיעף בעריהרט, אָבער נישט איב-גאַנצען בעהערשט פון זיי, — נישט קיין זיעגער, אָבער אויך נישט בע-זיעגט... זיין שמייכעל פערקבייטשט זיך אין אַ טיעפען קנייטש פון טראַגיזם און ווערט אָבער צוגלייך בעלויכטען מיט'ן ווייכען, רוהיגען, עלעגישען שימער פונ'ם גאָט-געבענשטען הומאָר... עס טרעפען איהם אומגליקען אויף אומגליקען און מיר האַלטען זיך איין און בעליידיגען איהם נישט מיט אונזער קליינעם רחמנות-געפיהל, ווייל מיר זעהען, אַז די צרות דערשלאָגען איהם נישט, דערנידעריגען איהם נישט, נאָר, פערקעהרט, זיי מאַכען איהם נאָך טיעפער און מענשליכער...

אין טביה דעם מילכיגען האָט שלום-עליכם אונז געוויזען דאָס טיעפעניש פונ'ם הומאָריסטישען טיפּ מענשען, ער האָט פאַר אונז אין די אויגען אויסגעקעהרט דעם הומאָר אויף דער לינקער זייט, און מיר האָבען דערזעהען, וואָס טוט זיך דאָרט אונטען אונטער די פסוקים מיט די ווערטלעך, מיט די המצאות. און בכלל איז טביה דער מילכיגער דאָס איינציגע ווערק, וואו מיר האָבען דעם אונטער-שטען, דעם טיעפערען שלום-עליכם'ן. מען האָט אין טביה'ן געוואָלט זעהען דעם פאָרשטעהער פון דער אַלט-פרענקישער קליינשטעדטילדיגער יודישער מאַסע, מען האָט אין איהם געוואָלט זעהען נאָר דעם יודען;

מיר דוכֿט אָבער, אַז דוקא אין דער שילדערונג פֿון אָט דעם איינפאַכֿען תּמ׳עוואַטען וואָלינער ישוב׳ניק, — מיר דוכֿט, אַז דוקא אָט דאָ האָט שלום-עליכם זיך אויפֿגעהויבען איבער דאָס שפּעציפֿיש יודישע, און הגם טביה האָט געוויס אַלע גענג און פּאָסטעמקעס פֿון אַ טיפּישען יודען און כאָטש אין זיין הומאָר איז פֿאַרהאַן אַ שטאַרקע אָנצוהערעניש אויף דאָס טיפּיש יודישע לאַכֿען מיט קרעמענעס, האָט ער דאָך אין זיך עפּיס אַזוינס, וואָס איז נישט אין ערך רייכֿער און פֿרישער ווי די קאַלטע בייזע פֿערביסענע יודישע איראָניע, און דער גאַנצער מענש אין איהם איז מיט צעהן קעפּ העכֿער פֿון דעם געוועהנליכֿען פּראָסטען קליינשטעדטעלדיגען יודען.

אויב מען וועט זעהען דערין אַ אידעאַליזאַציע פֿון טביה׳ן, מוז מען געדענקען, אַז אָט די אידעאַליזאַציע איז נישט מעהר ווי אַ ווייטער-שפּינען דעם פֿאָדעם, וואָס דער דיכֿטער האָט אונז אַליין אין האַנד געגעבען. שלום-עליכם האָט טביה׳ן אַליין אידעאַליזירט. ער פֿערהאַלט זיך צו איהם גאָר אַנדערש, ווי צו די איבעריגע כּתרילעווקער. די יודען און יודינעס פֿון כּתרילעווקע זענען כּמעט אַלע ביי איהם קאָמיש; טביה איז הומאָריסטיש (דער חילוק צווישען די ביידע זאַכֿען איז קלאָר: דער קאָמישער פּאַרשוין איז אַן׳אָביעקט צום לאַכֿען; דער הומאָריסטישער — לאַכֿט אַליין). צו זיינע אַנדערע פּאַרשוינען לאָזט זיך שלום-עליכם אַראָב, ווען ער שילדערט זיי; טביה׳ן האָט ער אויפֿגעהויבען צו זיך: ער האָט איהם געשענקט די שענסטע פֿון די פֿעהיגקייטען, וואָס ער אליין פֿערמאָגט, — די פֿעהיגקייט צו לאַכֿען. דאָס איינפֿאַכֿע לאַכֿען אין „טביה דעם מילכיגען" איז אפשר נישט אַזוי ריין, נישט אַזוי שטאַרק, נישט אַזוי נאַאיוו, ווי אומעטום ביי שלום-עליכמ׳ן, דערפֿאַר אָבער איז דאָ דאָס גייסטיגע לאַכֿען, דער הומאָר, פֿון טיעפֿסטען, פֿון איידעלסטען סאָרט; דער הומאָר, ווי מיר האָבען געזעהען, איז דאָ אַזוי ווי זַ פֿרישע, אַ קלאָרע, אַ דורכזיכֿטיגע לופֿט, אַזוי ווי אַ צווייטע אַטמאָספֿערע, וואָס רינגעלט אַרום טביה׳ן און נעהמט אָב ביי זיין לעבענס-לאַסט דאָס געוויכֿט, די שווערקייט. אינאיינעם מיט׳ן הומאָר האָט שלום-עליכם געשענקט אָבער זיין געליעבטען העלד נאָך אַ אונגעוועהנליכֿע בייגעוודיגקייט פֿונ׳ם גייסט, אַ זעלטענע ווייכֿקייט און צאַרטקייט און איידעלקייט פֿונ׳ם געמיט; ער האָט איהם אָבגעגעבען, קורץ, דאָס בעסטע פֿון זיך אַליין... איך האָב טביה דעם מילכֿיגען אָנגערופֿען דער געליעבטער העלד

שלום-עליכמ׳ס, איך האָב איהם געמעגט אָבער אָנרופען דער געליעבטעסטער העלד. וואָרום הגם אונזער שרייבער האָט נישט פיינד אויך די בעריהמטע העלדען פון זיינע ראָמאַנען, ווי אַ שטייגער אַ סטעמפעניו׳ן, אַ יאָסעלע סאָלאָוויי, אַ ראַפּאַלעסקאָ׳ן פון די „בלאָנדזשענדע שטערן״, איז דאָך זיין ליעבע צו די לעצטע פון אַנ׳אַנדער מין. דאָס איז אַ „הערצאישע״ ליעבע, אין דער צייט, ווען טביה׳ן האָט ער ליעב, אַזוי צו זאָגען, מענשליך. די דערמאָהנטע און אַנדערע פאָעטיזירטע העלדען פון שלום-עליכמ׳ס ראָמאַנען שטעהען שוין דערפאַר גופא העכער פון אַלע אַרומיגע, וואָס זיי זענען ראָמאַן-העלדען; זיי זענען, קאָן מען זאָגען, הערצען „לויט דער פּראָפעסיע״. דערצו זענען זיי אַלע טאַקע נישט קיין געוועהנליכע בשר-ודמ׳ס, גאָט האָט זיי געבענשט מיט אַזעלכע מעלות, מיט אַזעלכע טאַלאַנטען, וואָס קיין פּראָסטער מענש האָט עס נישט: איינער איז אַ וואונדערליכער פידעל-שפּיעלער, דער אַנדערער — אַ בעריהמטער זינגער, דער דריטער — אַ געניאַלער שוי-שפּיעלער. אָבער טביה — ער איז זיך אַ יוד פון אַ גאַנץ יאָהר, אַ געוועהנליכער האָלץ-פיהרער, אַ מילך-פערקויפער, אַ פּראָסטער ישוב׳ניק. טביה איז אונטער שלום-עליכמ׳ס פען ערשט געוואָרען טביה. וואָרום ווען די העלדען פון די ראָמאַנען לאָזען זיך אַריין אין ווייטע דרכים, שוועבען אין הויכע עולמות און „ריידען מיט פּאָעזיע״ — איז עס קיין חידוש נישט; טביה דעם מילכיגען אָבער האָט דער דיכטער געמוזט אויסלערנען צו רעדען און צו טראַכטען אָט דאָס, וואָס ער רעדט און טראַכט, ווען ער געהט אַוועק פון די גביר׳ישע קונצען זיינע און בלייבט אַליין מיט דער נאַטור, אַליין מיט זיך... טביה דעם מילכיגען האָט דער דיכטעד פערטרויט זיין אייגענע ראָליע, די ראָליע פון אַ הומאָריסטישען דערצעהלער, פון אַ מענשען-קענער, פון אַ פּאָרטרעט-מאַלער, פון אַ וויצען-זאָגער, פון אַ שפּראַך-מייסטער, קורץ, די ראָליע פונ׳ם דיכטער, — און דעריבער איז דאָס בוך „טביה דער מילכיגער״ נישט נאָר דאָס סימפּאַטישסטע און ריהרענדסטע, נאָר אויך דאָס אינטימסטע בוך שלום-עליכמ׳ס.

דעם שרייבער פון די דאָזיגע שורות האָט טביה דער מילכיגער מיט זיינע מעשיות אַזוי גערירט, אַז איהם וואָלט זיך וועלען נאָך ריידען און ריידען וועגען איהם, און אין דער אמת׳ן איז טאַקע וועגען איהם און זיין משפּחה און די פאַרשוינען, מיט וועלכע ער בע-

געגענט זיך, פאַרהאַן נאָך אַ סך, אַ סך צו זאָגען; נאָר עס איז צייט איבערצוגעהן צום צווייטען געליעבטען העלד פון אונזער דיכטער: דאָס קינד.

טביה, האָבען מיר געזאָגט פריהער, האָט קיין גלייכען נישט צווישען די פאַרשוינען שלום-עליכם׳ס (בעריל דער רויטער, דער „פרעהליכער קבצן" פון דער פרעהליכער ערצעהלונג „מיט׳ן עטאַפּ", דער-מאָנט אַ ביסעל אָן טביה׳ן, ער איז דאָך נישט גלייך צו איהם). נאָר דאָס איז אַלץ צווישען די דערוואַקסענע כתרילעווקער; די קינ-דער פון כתרילעווקע אָבער שילדערט שלום-עליכם פונקט מיט אַזאַ ליעבע און אַזאַ פּאָעטישער צערטליכקייט, ווי טביה׳ן. אַזוי ווי דאָס גרויסע קינד—טביה, אַזוי זענען אויך זיי, די קליינע קינדער, ביי איהם קיינמאָל נישט קאָמיש, נאָר, פערקעהרט, ריהרענד.

און איין זאַך קומט דאָ צו ביי די קינדער, וואָס ביי טביה׳ן איז נישטא: טביה איז סוף כל סוף נישט קיין אַבסאָלוטע אויסנאַהם אין דער יודישער ליטעראַטור; זיינע געשיכטען, ווי געלייטערט זיי זאָלען נישט זיין דורכ׳ן הומאָר, זענען זיי פאָרט אומעטיגע, טרויעריגע געשיכטען; אומעט און טרויער איז דאָך אָבער די שטימונג פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור ביז שלום-עליכם׳ן, שוין נישט גערעדט דערפון, וואָס אין טביה דעם מילכיגען, אַז מען זאָל זיך גוט אַ גריבעל טון, קאָן מען געפינען אַ פּאָר בעקאַנטע שטריכען פון אונזער אַלטען ב[illegible]טען רב מענדעלי מוכר ספרים. מיט זיינע קינ-דער-ערצעהלונגען אָבער האָט שלום-עליכם אַריינגעטראָגען אין דער יודישער ליטעראַטור גאָר אינגאַנצען אַ נייע לופט. קינדער האָט אויך דער זיידע ליעב, האַרציג ליעב, אָבער אין גלופּסק און אין קאַבצאַנסק זעהט ער נישט קיין קינדער, נאָר קליינע יודעלעך, קינדער אָהן קינדהייט; „הערשעלע איז געווען אַ פערשייט קינד, אַלע-בעדיגס, אַ ריהרעוודיגס", אָבער זיין יוגענד, דערצעהלט אונז מענדעלי ווייטער, זיין יוגענד „איז פערגאַנגען געשווינד, אָבגעבליהט גיך, און ער איז קינדווייז נאָר געוואָרען אַ קליין יודעל! דערשלאָגען, פערטראַכט, מיט אַ פערזאָרגט פנים און אַלע פּאָסטעמקעס פון אַ גרויסען בעווייבטען יודען. עס האָט איהם נאָר געפעהלט אַ בערדיל". און נישט נאָר מענ-דעלי. אויך פרץ זעהט נאָר די „בלאַסע, גרינע, געלע און איינגערינ-טע פנים׳לעך" (ל"ג-בעומר) פון די יודישע קינדער. אַפילו שלום-עליכם האָט געוועסט געפּרובט מאַכען אַ רייד אין „יאָסעלע סאָלאוויי" וועגען

„די יודישע יונגלעך, וואָס וואַקסען אויס און ווערען אַלט פאַר דער צייט, פאַרטיגע יודעלעך”, נאָר דאָס איז מעהר נישט געווען, ווי אַנ'-אָבצאָהל דער טראַדיציע צו קלאָגען זיך אויף — דער יודישער מערכה; מיט זיינע אַנדערע ווערק האָט ער אונז געוויזען, אַז ער פערהאַלט זיך צו יודישע קינדער גאָר נישט, ווי צו די „פאַרטיגע יודעלעך”; ער האָט אונז געוויזען, אַז ער האָט קיין רחמנות נישט נעבעך אויף זיי, ווי מענדעלי, נאָר פערקעהרט, ער שפירט דעם לעבעדיגען לוסטיגען קוואַל, וואָס שלאָגט אין זייערע הערצער, ער איז גרייט אַליין זיך אָבצוטונקען און אָבצופרישען זיך אין אָט דעם חיות'דיגען קוואַל, אין דעם קינדערשען געלעכטער, אין דער קינדערשער זאָרגלאָזיגקייט; ער זעהט אין דעם די איינציגע פרייד, די איינציגע טרייסט פונ'ם יודישען לעבען. זיי, די קינדער, זענען די איינציגע כתרילעווקער, וואָס זענען נישט קיין כתרילעווקער, זיי זענען די איינציגע כתרילעווקער, וואָס חכמ'ענען זיך נישט, וואָס וויצלען זיך נישט, וואָס קאָנען לאַכען פון גאַנצען האַרצען, וואָס קאָנען שפּיעלען און פרעהען זיך, — און ער לאַכט מיט זיי אינאיינעם און שפּיעלט זיך מיט זיי און פרעהט זיך מיט זיי אינאיינעם: ער איז מעהר אַ זייעריגער, ווי אַ אונזעריגער. ווער ווייס, צי איז עס נישט קיין עולה פון אונז, דערוואַקסענע, וואָס מיר האָבען צוגענומען ביי זיי, ביי די קינדער, שלום-עליכם'ן; ווער ווייס, צי האָט ער נישט געדאַרפט שרייבען פאַר זיי, נאָר פאַר זיי:

— הערט, יודישע קינדער, איך וועל אייך דערצעהלען אַ מעשה מיט אַ מעסערל; נישט קיין אויסגעטראַכטע מעשה, נאָר אַנ'אמת'ע, וואָס האָט זיך געטראָפען מיט מיר אַליין...

— היינט וועל איך אייך, קינדער, שפּיעלען אַ ביסעל אויפ'ן פידעל. נישטאָ, אַזוי דאַכט זיך מיר, קיין שענערס און קיין בעסערס, ווי אַז מען קאָן שפּיעלען אויפ'ן פידעל...

אָדער:

— טרעפט, קינדער, וואָסער יום-טוב איז דער בעסטער פון אַלע יום-טובים? חנוכה!...

אָדער:

— קינדער, איך וועל אייך דערצעהלען אַ מעשה מיט אַ פאָהן...

מען דאַרף האָבען אַליין אין זיך עפּיס קינדישעס, כדי צו קאָנען זיך אויפרעדען מיט קינדער אַזוי פּראָסט, אַזוי איינפאַך; מען

דאַרף נאָך אַליין אין זיך פיהלען דעם יונגעל, כדי צו זעהען דעם טיעפען אונטערשיעד, וואָס איז פאַרהאַן צווישען דעם לעצטען און דעם דערוואַקסענעם יודען, וואָס האָט שוין גענומען אויף זיך דעם יאָך פון גלות, דעם יאָך פון תורה און מצוות און פון צער גדול בנים און דאגת הפרנסה; מען דאַרף נאָך אַליין אין זיך פיהלען דעם יונגעל, כדי צו קאָנען איהם אַוועקשטעלען ווי אַ קאָנטראַסט, ווי אַ פּראָטעסט געגען דעם דערוואַקסענעם גלות-יודען...

— וואָס דרעהסטו זיך, ווי אַ דייטש אויפ׳ן קאָרעק? — מאַכט צו מיר דער טאַטע, בשעת מיר געהען אַלע אינאיינעם צום זיידען רב מאיר צו דער סעודה, און איך דערזעה פון דערווייטען די כאַליאַסטרע (די פורים-שפּיעלער).

— ביזט שוין, קיין עין הרע, אַ היבש יונגעל, קאָנסט געהען אַ ביסעל גיכער, — זאָגט די מאַמע, — אם ירצה השם שבת הגדול ווערסטו אַכט יאָהר, ביז הונדערט און צוואַנציג.

—געה! געה! —מאַכט צו מיר דער רבּי רב איצי, מיין מלאך המות, און דערלאַנגט מיר אַ שטורך פון הינטען, —אָט אַזוי מוסטערט דער אַלט-פרענקישער יוד זיין אַ כ ט י אָ ה ר י ג קינד און וויל איהם „מאַכען פאַר אַ מענשען", פאַר אַ קליין יודעלע. אָבער דאָס קליינע יודעלע איז גאָר נישט צופריעדען דערמיט. ער לאָזט אַראָב, ווי ער זאָגט, די אויגען אין דער בלאָטע און געהט גלייך מיט אַלע, פערטיעפט אין אומעטיגע מחשבות, טרויעריגע געדאַנקען: „תמיד מיט אַלע גרויסע! שטענדיג מיט׳ן רבּי׳ן!... אין דערפריה און ביינאַכט און שבת און יום-טוב!... רב איצי׳ס רויטע נאָז מיט טאַבאַקע, איינגעזונקען זאָל זי ווערען!" מען לאָזט איהם נישט געהן צו דער „כאַליאַסטרע, צו קעניג אחשורש, ד. ה. צו קאָפּעל דעם שניידער מיט דער גאָלדענער קרוין". און דער נסיון איז צו גרויס; זיין קינדיש האַרץ, וואָס איז געוועהנט זיך נאָכצוגעבען, האַלט עס נישט אויס, און ער גנב׳ט זיך סוף כל סוף אַרויס פון זיידענס שטוב און געהט אַוועק מיט די שפּיעלער; ער מאַכט פּשוט אַ מ ר י ד ה געגען דעם שטרענגען און לאַנגווייליגען רעזשים פון די דערוואַקסענע.

און דאָס איז נישט די איינציגע מרידה.

„לאָז ער מיר מוחל זיין, דער טאַטע מיינער אויף יענער וועלט (דערצעהלט נאָך אַ יונגעל שלום-עליכמ׳ס). איך האָב איהם נישט געקאָנט פערשטעהען, וואָס איז ער געווען פאַר אַ מענש, וואָס ווערדליג די מאַמע דערצעהלט זיך אָן פון איהם, פלעגט ער כסדר אָדער לער-

נען אָדער דאַוונען. שוין-זשע האָט איהם קיינמאָל נישט געצויגען, ווי מיך, אין דרויסען אַרויס זומער אין דערפריה, בשעת די זון ברענט נאָך נישט אַזוי שטאַרק, הויבט ערשט אָן אַרויסטרעטען אויפ׳ן גרוי-סען הימעל א. אַז. וו.? וואָס פאַר אַ טעם, פרעג איך אייך, האָט אין אַזאַ געטליכען פריהמאָרגען דאָס וואָכעדיגע דאַוונען? וואָס פאַר אַ טעם האָט נאָך דעם דאָס זיצען און לערנען אינ׳ם ענגען וויסטען חדר א. אַז. וו. א. אַז. וו.״ דער זוהן פיהלט נישט דעם טעם, וואָס דער טאַ-טע האָט אין לערנען און אין דאַוונען, וואָרום ער לעבט גאָר אין אַנ׳אַנדער וועלט, אין אַ וועלט, וואו ס׳איז נישטאָ קיין ענגשאַפט און קיין אומעט, קיין גלות און קיין יאָך פון גלות, קיין יוד און קיין גוי. ווען חדר-יונגלעך פיהרען מלחמה מיט שקצים („ל״ג בעומר״), איז עס נאָר, ווייל זיי, „די שקצים״, זענען „פלשתים״, דאַרפען די „בני ישראל״ מיט זיי מלחמה האַלטען. ווי זשע אַנדערש? אָבער אָט שפּיעלט זיך פּייטיל זעהר פריינדליך מיט פעדקאַ׳ן, און אַז עס קומט פריהלינג כאַפּען זיי זיך ביידע אַרויס „אויף גאָט׳ס וועלט, וואָס האָט זיך געעפענט פאַר זיי ביידען גלייך״, און ביידע נעהמען זיי זיך פאַר די הענד און מע לאָזט זיך לויפען אַהין צום באַרג, וואָס שמייכעלט צו זיי ביידען גלייך: קינדער, אַהער! און מע שפּרינגט אַקעגען דער זון, וואָס גריסט זיי ביידען גלייך און רופט זיי ביידען צו זיך: „קינ-דער, אַהער! און אַז זיי מיעדען זיך איין לויפענדיג, זעצען זיי זיך ביידע אַוועק אויף גאָט׳ס ערד, וואָס וויס נישט קיין יוד, וואָס וויים נישט קיין גוי,—קינדער, צו מיר, צו מיר!״ („פסח אין דאָרף״). זאָ-לען דאָרט די טאַטעס מיט די מאַמעס מאַכען בלבולים איינע אויף די אַנדערע, בלוט-בלבולים; זאָלען זיי מורא האָבען, ציטערן איינע פאַר די אַנדערע, — וואָס געהט עס אָן זיי, די קינדער? זיי, וואָס האָבען נאָך נישט פערזוכט דאָס גיפטיגע עפּעל פון עץ-הדעת, זיי, וואָס לע-בען נאָך ריין און געזונד, ווי אין גן-עדן? וואָס געהט עס זיי אָן? און אויב מיט אונז, דערוואַקסענע, קעהרט עס זיך יאָ אָן,—זאָלען מיר נישט ווינשען, ווייניגסטענס, צו האָבען אַ האַרץ, וואָס פיהלט, און אַנ׳-אויג, וואָס זעהט כאָטש די אונשולד פון די קינדער? שלום-עליכם האָט אַזאַ האַרץ, אַזאַ אויג. אָט האָט דער כמורנער משכיל, דער פערבי-סענער ליטוואַק שאַצקעס געמאַכט אַ גאַנצע טראַגעדיע, רחמנא לצלן, פון דעם יודישען פאַר פסח; און ביי שלום-עליכמ׳ן איז געוואָ-רען דערפון די „ערב-פסח׳דיגע עמיגראַציע״, דוקא איינע פון די

פּרעהליכסטע, לוסטיגסטע געשיכטען. פאַרוואָס? ווידער אַמאָל, ווייל שאַצקעס דער משכיל, דער אפיקורס האָט געקוקט אויף דער וועלט סוף-כל-סוף מיט די אומרוהיגע, מיעדע, פער׳פּלפּול׳טע, פערהאַוועטע אוי-גען פון די בית-המדרש- און פריץ-יודען, פון די מאַרק- קראָם- און קיך-יודענעס מיט זייערע ברוגז׳ע, פערשמייעטע, פערהאָרעוועטע צורות, ער האָט געפיהלט אויף דעם זעלביגען שניט וואָס זיי, מעהר נישט, ער האָט זיך פערהאַלטען צו דעם קריטישער; שלום-עליכם אָבער האָט גע-בען דעם כמורען יודען, דעם טאַטען, וואָס איז ברוגז אויף דער „עמיגראַציע" פון אַלקער אין קיך און פון קיך אין קעלער און פון קעלער אויפ׳ן בוידעם, און נעבען דער מאַמען, דער יודינע, וואָס איז שרעקליך אַריינגעטון אין כשר׳ן און רייניגען לכבוד פּסח — דער-זעהען אויך דאָס קינד, דעם חדר-יונגעל, דעם קונדס, וואָס פאַר איהם איז די ערב-פּסח׳דיגע „עמיגראַציע" אַ גאַנצע שמחה, אַנ׳אמת׳ער יום-טוב. „מיר דאַכט, זאָגט ער, איך וואָלט אַ בעלן געווען, ס׳זאָל זיין אַלע וואָך ערב פּסח און מען זאָל אַלע וואָך דאַרפען קריכען אויפ׳ן בוידעם. ערשטענס, איז דאָס קריכען אַליין עפּיס אויך אַ שטי-קעל עסק. אַ שטייגער, אין מיטען וואָך איך זאָל מיך אויסציהען, וועט מען מיך לאָזען קריכען אויפ׳ן בוידעם? און איצט שפּאַן איך אויף די טרעפּ, ווי אַ מזיק. אונטען שפּאַנט מיר נאָך דער טאַטע און זאָגט מיר: „פּאַוואָלינקע, פּאַמעליכען". וואָס מיר פּאַוואָלינקע, וואָס מיר פּאַ-מעליכען? איך פיהל, אַז ביי מיר זענען אויסגעוואַקסען פליגלען, איך פליה, איך פליה!" און אין אַ מינוט אַרום, אַז עס טרעפט זיך אַ סבה און ער טוט זיך נעבאַך אַ לאָז צו דער טהיר פונ׳ם בוידעם און... „טראַך-טאַראַראַם מיט׳ן קאָפּ אַראָב און מיט די פיס אַרויף איבער אַלע טרעפּ" — איז אויך אָהן בייז! „ווי איהר זעהט, דערצעהלט ער, בין איך געבליבען געזונד און שטאַרק. הלואי ווייטער נישט ערגער, בלתי נאָר (לאָזט ער אויס אויף טביה׳ס — שלום-עליכמ׳ס שטייגער —) דער איינער שראַם, וואָס ביי מיר אויפ׳ן פּנים און וואָס דער אָטעם איז מיר געוואָרען פון דעמאָלט אָן קירצליך און וואָס אַז איך רייד פינ-טעל איך מיט די אויגען עד היום הזה"... און אייך לאַכט זיך פונ-דעסטוועגען, אַז איהר לייענט עס, הגם עס איז גאַנץ טרויעריג; איהר פיהלט, אַז דער יוד, וואָס דערצעהלט עס, ווען ער וואָלט געווען נאָך איצט אַ קינד, וואָלט ער ווידער געקראָכען אויפ׳ן בוידעם און ווידער געוואונדערט זיך אויפ׳ן טאַטען, וואָס ביי איהם איז עס אַנ׳-

אָבקומעניש. קינדער געהען אַזוי גיך, אַזוי גרינג איבער פון געוויין צו געלעכטער!

און וואָס פאַר אַ טייער געשענק דער יודישער ליטעראַטור און דעם יודישען לעזער איז אָט דאָס קינדישע געלעכטער! יודען מיט בערד, ווען זיי לאַכען שוין אַמאָל, איז עס דאָך אַ לאַכען מיט קרע-מענעס, אַפילו טביה דער הומאָריסט קאָן נאָר שמייכלען, ווייך און האַרציג, אָבער נישט לאַכען ברייט און פריי און הויך אויפ'ן קול, נישט לאַכען, אַזוי ווי די קינדער לאַכען ביי שלום-עליכם'ן — מיט'ן גאַנצען כח, מיט'ן גאַנצען האַרצען!

וואָס פאַר אַ ליעבע מתנה איז עס פאַר אונז, קלאָגמוטערס, אָט דאָס קינדישע געלעכטער! און ס'איז גאָר קיין צופאַל נישט, וואָס דוקא שלום-עליכם האָט פערמאָגט אונז צו שענקען אָט די האַרציגע מתנה. דער הומאָריסט און דאָס קינד האָבען ביידע איין גרויסע מעלה בשותפות: דאָס איז די אינוועניגסטע זאָרגלאָזיגקייט. דאָס קינד ווייס נישט פון לעבענס זאָרגען, דער הומאָריסט האַלט נישט פון זיי; דערפאַר פערשטעהען זיי איינס דאָס אַנדערע אַזוי גוט, דערפאַר זענען אַלע הומאָריסטישע שרייבער — שרייבער פאַר קינדער... ס'איז אינטע-רעסאַנט, וואָס אַ חוץ טביה'ן האָט אונזער דיכטער נאָר נאָך איינעם פון זיינע וויכטיגערע פאַרשוינען בעשענקט מיט אַ הומאָריסטישען קוק אויפ'ן לעבען, און דער דאָזיגער איינער איז — מאָטעל, פייסי דעם חזנ'ס יונגעל. אינ'ס ליעבען בוך, וואָס טראָגט דעם דאָזיגען נאָמען מיט דעם אונטער-קעפּיל „כתבים פון אַ יונגעל אַ יתום", — אינ'ם דאָזיגען אויסגעצייכענטען בוך זענען, ווי תמיד ביי שלום-עליכם'ן, כמעט אַלע אַלע פאַרשוינען קאָמיש און טראַגי-קאָמיש, און נאָר איינער איז הו-מאָריסטיש, נאָר איינער קוקט אויף זיי אַלעמען אַראָב פון עפּיס אַ הויכקייט, מיט עפּיס אַ איידעלען שמייכעל, וואָס איהר ווייסט נישט, צי לייכט פון איהם אַרויס איינפאַכע קינדישע אונשולד אָדער אַ טיעפער נאָר געלייטערטער שמערץ; נאָר איינער שיידט זיך אָב פון אַלעמען און שטעהט אַזוי ווי אָן אַ זייט פון זייערע ליידען און פריידען: — דאָס איז מאָטעל! אויף די אַלע כתרילעווקער, וואָס זייערע פּיינען און יסורים זענען בעשריבען דאָ אין די „כתבים", האָבען מיר רחמנות, אָבער נישט מעהר ווי רחמנות; אויף מאָטלען, כאָטש ער שטעהט אויס נישט ווייניגער, אויב נישט מעהר נאָך צרות פון אַלע איבעריגע, אויף מאָטלען האָבען מיר קיין רחמנות נישט: מיר ליעבען איהם! מיר

ליעבען איהם, ווייל ער נויטיגט זיך נישט אין אונזער הילף, ווייל מיט זיין שמייכעל, פול מיט ליכט און טרייסט, קאָן ער אונז אפשר אַליין פון אונזער נויט אַרויסהעלפען; מיר ליעבען איהם, ווייל אין איהם לעבט די געבענשטע קראַפט, וואָס מיט איהר כשוף קאָן דער מענש זיך אַליין פון זומפף אַרויסציהען, די געבענשטע קראַפט, וואָס ווען זי איז נישט קיין מתנה פון גאָט, איז זי פאַרהאַן נאָר אָדער ביי די, וואָס זענען שוין זעהר געניט אין לעבען, אָדער ביי די, וואָס זענען נאָך גאָרנישט געניט: — דאָס איז די קראַפט פונ'ם געטליך רו־היגען הומאָר, די קראַפט, וואָס נאָר אַ דאַנק איהר קאָן אונז מאָטיל דערצעהלען אָט די אַלע אונענדליכע, אונבעשרייבליכע וואָגלענישען און קלעמענישען און מאַטערנישען — אינ'ם טאָן פון אַ אידיליע!

אַז ער וועט אויסוואַקסען, מאָטעל, וועט ער אויסוואַקסען אַ טביה; שוין איצט שטעקט אין זיין נאַטור אַ שטיק טביה, — איז ער דערווייל נאָך אָבער אַ יונגעל, איז זיין נאַטירליכער הומאָר נאָך נישט אַזוי פערוואָלקענט, ווי ביי טביה'ן, וואָס איז אַ טאַטע פון קינדער און האָט צער גדול בנים; ביי איהם איז דער הומאָר אַ סך אונשולדיגער, ריינער, ליכטיגער, ווי ביי זיין נאָהענטען קרוב טביה: „איך ווייס נישט, זאָגט ער, וואָס די מאַמע בעוויינט אַזוי די קינדער. די קינ־דער זענען, דאַכט זיך, גאַנץ פרעהליך; אַז זייער מאַמע הויבט אָן רע־דען נאַרישקייטען, צולאַכען זיי זיך". און אַזוי ווי אַלע קינדער, אַזוי קאָן אויך ער לאַכען, נישט נאָר שמייכלען, ווי טביה — — —

און אַז מיר פרעגען זיך: שלום-עליכם אַליין — צו וועמען שטעהט ער נעהנטער, צו טביה'ן, צי צו מאָטעל דעם חזנ'ס יונ־געל? — ענפערן מיר: צום לעצטען. וואָרום אויך ער אַליין קען זיך נישט צופריעדענשטעלען מיט'ן טראַגישען, מיט'ן טביה'שען שמיי־כעל, אויך ער אַליין האָט ליעב צו לאַכען פראָסט און אָהן קיין שום כונות; „לאַכען איז געזונד — דאָקטוירים הייסען לאַכען" — איז דאָס מאָט־טאָ פון זיינע ווערק; „אַלע דריי האָבען געלאַכט, געשמאַק גע־לאַכט, הנאה געהאַט פון זייער לאַכען" („דער בלוטיגער שפּאַס") — אָט אַזוי לאַכט מען ביי שלום-עליכם'ן; געשמאַק און מיט הנאה! ראַיאַ מאַנאָ, דער נביא, וואָס נאָמבערג דערצעהלט פון איהם אין זיין אינדישער לעגענדע, — האָט געזעהען דעם גאָט פון געלעכטער: האָט ער צוויי פנימ'ער געהאַט; איינס האָט געלאַכט, דאָס אַנדערע — געטרויערט... אויך ביי שלום-עליכם'ן איז פאַרהאַן, ווי מיר האָבען

געזעהען, אַ טרויעריג פּנים; ס'איז אָבער פּערשטעלט: אָפּען איז דאָס דאָזיגע, וואָס לאַכט און מאַכט לאַכען; אין דעם ליגט דער חן, דער כשוף שלום-עליכם'ס. פרעהליכע געשיכטען פרעהליך דערצעהלען קאָנען אויך אַנדערע; אָבער קיינער, אַ חוץ איהם, קאָן נישט נעהמען אומעטיגע, אָפּט זאָגאַר לאַנגווייליגע מעשיות און דערצעהלען זיי אַזוי, אין אַזאַ טאָן, מיט אַזעלכע ווערטער, אַז מיר זאָלען הנאה האָבען, לעקען די פינגער און גאָר נישט טראַכטען שוין וועגען דער עצם זאַך, און גאָרנישט פרעגען קיין קשיות, אַזוי ווי עס פרעגט נישט אַ קינד, ווען מען דערצעהלט איהם אַ מעשה'לע: וואָס איז דער שכל, דער תכלית דערפון. אַבי ס'איז שען! די טרויעריגסטע געשיכטען, וואָס ער דערצעהלט אונז פון יודישען לעבען (און ער דערצעהלט אונז דאָך שטענדיג כמעט טרויעריגע געשיכטען) רופען אַרויס נישט קיין זיפץ פון טיעפען האַרצען, נאָר אַ שמייכעל אויף די ליפען און אָפּט גאָר אַ ברייטען געלעכטער. ער קאָן שטענדיג אַריינטון אין זיין דערצעהלען עפּיס אַזוינס, וואָס מאַכט דעם שמערץ ווייכער, שטילער, אָדער עפּיס אַזוינס, וואָס פערשטעלט איהם פון אונז, וואָס מאַכט, מיר זאָלען איהם פערגעסען. מיר זאָגען אַ דאַנק שלום-עליכם'ן נישט דער-פאַר, וואָס ער וועקט אין אונז געדאַנקען און געפיהלען, נאָר, פער-קעהרט, דערפאַר, וואָס ער פערטרייבט אונז די רעיונות, וואָס ער קעהרט אונז אום אונזער רוהיגקייט. מיר דאַנקען איהם דערפאַר, וואָס ער האָט געמאַכט דאָס קינד פאַר זיין לעזער, אָבער אויך דערפאַר, וואָס ער האָט זיין לעזער אויסגעלערנט צו ווערען צוריק אַ קינד אויף אַ ווייל'ע... אינ'ם ערשטען קאַפּיטעל, רעדענדיג וועגען שלום-עליכם'ס מיהען זיך צו זיין אינטערעסאַנט פאַר'ן לעזער, האָבען מיר צו-בויפגעבונדען די דאָזיגע שטרעבונג מיט דער „שמ"ר"-טענדענץ און האָ-בען געזעהען, אַז זי האָט געהאַט די מעלה, וואָס זי האָט צוגעצויגען נייע לעזער צו דער יודישער ליטעראַטור; מען מוז אָבער צוגעבען, אַז שלום-עליכם האָט נישט נאָר געשאַפען נייע לעזער פאַר זיך, ער האָט איבערגעאַנדערשט אויך דעם אַלטען יודישען לעזער: ער האָט איהם איינגעוועהנט צו לייענען פון פערגניגען וועגען, צו זוכען (אפשר אונבעוואוסטזיינ) אין דער ליטעראַטור עסטעטישען גענוס, נישט נאָר מאָראַלישען נוצען. געוויס איז נישט יעדער, וואָס לייענט פון פער-גניגען וועגען, אַ מענש מיט אַ עסטעטישען געשמאַק. די שונד-לעזער לייענען דאָך אויך ס'רוב פון פערגניגען וועגען! דער לעזער פון שלום-

עליכם׳ס ווערק אָבער געניסט ווילענדיג נישט ווילענדיג די שענהייטען, וואָס די דאָזיגע ווערק פערמאָגען, און דאָס גופא, וואָס ער לאַכט און שמייכעלט אינאיינעם מיט׳ן דיכטער, שוין דאָס גופא בעפרייט איהם, ווי בעל-מחשבות האָט בעמערקט, פון דער וואָכעדיגער וועלט, אין וועלכער ער געפינט זיך שטענדיג, פון דער וועלט, וואָס איז פול מיט דאגות און תכליתים-זוכעניש; שוין דאָס גופא שטעלט איהם העכער פון יענעם יודען פון אַלטען דור, וואָס פרעגט ביי פרץ׳ן „אינ׳ם פאָסט-וואַגאָן": „וואָס טויגען זיי, די מעשיות? וואָס פאַר אַ תכלית שטעקט דערינען?" דער יודישער לעזער, וואָס איז געוועהנט צו קנייטשען דעם שטערן, האָט זיך אויסגעלערנט נישט צו זוכען קיין כונות, ער איז געוואָרען אַ ביסעלע הומאָריסטישער, האָט געקריגען אַ ביסעלע געמיט, און אַזוי האָט ביסליכווייז די יודישע ליטעראַטור אָנגעהויבען אַריינצודרינגען אין דער יודישער פאַמיליע, אין דעם יודישען גאַסט-צימער: ביידע, אי די יודישע ליטעראַטור, אי דער יודישער לעזער זענען פריינדליכער, געמיטליכער געוואָרען, ביידע האָבען זיך צוגערוקט נאָהענטער איינס צום אַנדערן.

ווי עס איז פריהער דערמאָנט געווען האָט אויך שלום-עליכם ליעב אַמאָל אָבצורוקען זיך פונ׳ם לעזער און אַ מוסר-טון איהם. בעזונדערס אין די ערשטע ווערק זיינע פלעגט ער זיך מתקנא זיין אָפט אָן דעם אויפקלערונגס-טייטעל, וואָס אַנדערע שרייבער אין יענער צייט האָבען אין האַנד געהאַלטען; אָבער שוין דעמאָלט פלעגט ער זיך פערגינען דעם פערגניגען זיך אויפצוהויבען מיט זיין שמייכעל נישט נאָר איבער די פאַרשוינען, וואָס ער האָט זיי געשילדערט, נאָר אויך איבער זיך אַליין מיט זיין מוסר; שוין דעמאָלט פלעגט ער טון אָפט, וואָס אַלע הומאָריסטען טוען: אַריינמישען די אייגענע פערזאָן אין דעם גאַנג פון דער ערצעהלונג — און קלענער מאַכען אויף דעם אופן די דיסטאַנץ צווישען זיך און דעם לעזער...

אַריינמישען די אייגענע פערזאָן אין דער ערצעהלונג — דאָס טוען אַלע הומאָריסטען און שלום-עליכם אויך בתוכם, נישט ווייל די צניעות, נאָר, פערקעהרט, ווייל די גדלות פעהלט זיי, צוליעב וועלכער מענשען האָבען ליעב אָפט צו פערדעקען זיך אַליין... עס איז שווער צו זאָגען אין צוויי ווערטער, וואָס אַזוינס ליעגט אינ׳ם הומאָר, נאָר וואָס אין איהם איז נישטאָ — דאָס קאָן מען זעהר לייכט אויסזריקען: אין איהם איז נישטאָ קיין דיסטאַנץ-געפיהל און קיין פאַטאָס. דער פאַטאָס

מאַכט הייס די לופט אַרום, דער הומאָר מאַכט זי קיהל און היימיש — אַ מחיה...

פאַטעטיש ווערט דער הומאָריסט נאָר, ווען ער שטעהט פאַר אַ קראַפּט, וואָס ער האָט זי נאָך נישט „איינגעביסען", נישט ביי־געקומען, פאַר אַ קראַפט, צו וועלכער ער האָט נאָך אייגענטליך נישט קיין הומאָריסטישע בעציהונג: אַזוי קאָן שלום-עליכם נישט שרייבען אָהן מליצה און התפעלות וועגען דער ליעבע און איהר מוטער — דער נאַטור; פאַר אָט די ביידע קרעפטען האָט ער נאָך אַראָבּפּאַל, דרך-אר'ץ, ער לאָזט נאָך אַראָב פאַר זיי די אויגען. פאַר דער נאַטור־קראַפט אינ'ם מענשען, פאַר דער ליעבע, קריגט איהר נאָך ביי איהם אָפּט אַנ'איינפּאַך, פּראָסט, נאַאיוו, שמייכעלדיג וואָרט; פאַר דער אויסערליכער נאַטור — זעלטען; זי איז שטענדיג כמעט „הימליש", „געטליך" און ווערט זי איינפאַך, פּראָסט געשילדערט, איז זי גאָר לאַנגווייליג... (דאָ האָבען מיר ווידער אַ חילוק צווישען דעם „זיי־דען" און דעם „אייניקעל": דער ערשטער האָט צוויי „העלדען", וואָס מיט זיי בעשעפטיגט ער זיך תמיד: די מאַטעריע, וואָס געהט אום איבער דער וועלט מיט דעם נאָמען „יוד",— און די נאַטור; זי פערנעהמט ביי איהם דעם אויבען-אָן. שלום-עליכם גיט איהר אויך אָב גרויס כבוד, אָבער מעהר נישט דערפאַר, ווייל זי איז ביי איהם אַ גאַסט — נישט קיין תושב, ווי ביי מענדעלי'ן, — אַ גאַסט, וואָס מען מוז איהם פיין צונעהמען און מאַכען אַ מינע, אַז ער איז שטאַרק אָנגעלייגט, און דער אמת'ן אָבער פיהלט מען זיך מיט איהם גאָרנישט אַזוי היימיש...).

היימיש פיהלט זיך שלום-עליכם נאָר, ווען ער איז נישט מחויב צו רעדען מיט התלהבות און כאַפּען התפעלות, ווען ער נעהמט זיך נישט אָן צו זאָגען מוסר און עצות צו געבען, ווען ער קאָן שמייכלען, לאַכען און זיך שפּיעלען, — זיך שפּיעלען מיט'ן לעזער און מיט זיך: דאָס איז, ווען ער האָט צו טון מיט זאַכען אָדער מענשען, וואָס ווערען אונטער זיין פען הומאָריסטיש אָדער קאָמיש.

III.

ווענען די הומאָריסטישע העלדען האָבען מיר גערעדט שוין: זיי זענען ווייניג. אונז בלייבט זיך אָבצוגעבען אַ רעכנונג פון די קאָמי-שע פּאַרשוינען, וואָס זענען זעהר פיעל ביי שלום-עליכם׳ן.

דער הומאָר איז אין זיינע ווערק, אַזוי ווי אויך אין לעבען, אַ טאַלאַנט פון איינציגע פּערזענליכקייטען, דער קאָמיזם איז אָבער אַנ׳ענין, וואָס ליעגט נישט אין פּערזאָנען, נאָר אין זאַכען; ער גע-הערט צו דער סיטואַציע, צו דער סביבה, וואָס אַרום; דערפאַר איז ער נישט אַזוי פּערזענליך, ווי דער הומאָר, ער איז אַ מאַסען-זאַך; און דעריבער ליעגט אויף איהם מעהר, ווי אויפ׳ן הומאָר, די אַלגע-מיינע, לאָקאַלע פאַרב, די מיליע-פאַרב, און עס איז פאַרהאַן דערי-בער נישט נאָר „נאַציאָנאַלער״ קאָמיזם, נאָר אויך קאָמיזם פון איינציגע סאָציאַלע גרופּען, אפילו פון איינציגע פּראָפעסיעס. שלום-עליכם שיל-דערט אונז אייגענטליך נישט דעם „נאַציאָנאַלען״, נאָר דעם פּראָווינ-ציעלען יודישען קאָמיזם, דעם כתרילעווקער קאָמיזם; אין זיין ספּע-ציאַליזירונג געהט ער אין פלוג נאָך ווייטער: ער שטעלט די טראָפּ אויף איין פּונקט פון דעם כתרילעווקער חוכא-וטלולא-לעבען — אויף די יודישע פּרנסות פון כתרילעווקע, און נישט אויף די פּרנסות סתם, נאָר אויף יענע גאַנץ בעזונדערע פּרנסות, וואָס „אָנהויבען הויבען זיי זיך אָן (ווי מיר לייענען אין דער פאָררעדע צו דער צווייטער אויפ-לאַגע פונ׳ם „מנחם מענדיל״), דאַכט זיך, גאַנץ נישקשה׳דיג, מיט אַזוי פיעל בטחון און גלענצענדע האָפנונגען, און אויסלאָזען לאָזען זיי זיך אויס צוממיינסטען מיט שלים-שלים-מזל, ווי ביי מנחם מענדלי׳ן״, — אויף יענע פּרנסות, הייסט עס, וואָס געהערען צו דער נאַציאָנאַל-פּאַ-טאָלאָגיע מעהר ווי צו דער נאַציאָנאַל-עקאָנאָמיע, און וואָס טאַקי דער-פאַר גיבען זיי אונז אַ בילד, אָדער — וואָס איז אַמאָל נאָך וויכטיגער, ווי אַ בילד — אַ קאַריקאַטור — נישט נאָר פונ׳ם „ווירטשאַפטליכען״, נאָר אויך טאַקע פונ׳ם אינווענינגסטען פּסיכאָלאָגישען לעבען פון דער כתרי-לעווקער וועלט, און דער פּראָטאָטיפּ פון אַ סך קאָמישע פּאַרשוינען שלום-עליכמ׳ס — מנחם מענדיל מיהופּעץ, וואָס אין פלוג איז ער דאָך מעהר נישט, ווי דער רעפּרעזענטאַנט פון אַ געוויסער יודישער „פּראָ-פעסיע״, ווערט דער פאָרשטעהער פון אַ גאַנצער לעבענס-קולטור...

יאָ, דער ווערט פונ׳ם איינציגאַרטיגען „בריעפענשטעלער״, וואָס רופט זיך אָן „מנחם-מענדיל״, ליגט דערין, וואָס פון דעם פרנסה-קאָמיזם פון דעם קלאַס לופט-מענשען איז געוואָרען אַ גייסטעס-קאָמעדיע פון אַ גאַנ-צען פאָלק. און געשעהען איז עס נישט צוליעב דער גרויסער ראָליע, וואָס דער דאָזיגער קלאַס מענשען שפּיעלט אין דעם לעבען פונ׳ם גאַנצען פאָלק, נאָר ווייל אַזוי ווי אין „טביה דעם מילכיגען״ האָט דער דיכטער אונזערער פון דער פסיכאָלאָגיע פון דעם וואָלינער ישוב׳ניק זיך אויפגעהויבען ביז צו אַלגעמיינ-מענשליכע געפיהלען, אַזוי האָט ער זיך דערגרונטעוועט אין די בריוועלעך פון דעם יעהופּע-צער שלימ-מזלניק ביז צו אַלגעמיינ-יודישע כאַראַקטער-שטריכען.
„די יודישע פאָלקס-משוגעת אין דער געשטאַלט פון אַ יודישען סוחר׳ל״, — אַזוי כאַראַקטערעזירט מנחם-מענדל׳ין בעל-מחשבות, וואָס זיין (ערטערווייז פאַרטייאישער) אַרטיקעל וועגען אָט דעם ענין איז אַנ׳אוצר, פון וועלכען עס מוז שעפּען, ווילענדיג נישט ווילענדיג, יע-דערער, וואָס פּרובט געבען אַ פאָלשטענדיג בילד פון שלום-עליכם׳ס שאַפען... „אַ פאָלקס-משוגעת״, וואָרום שוין תיכף אינ׳ם ערשטען בריעף מנחם-מענדעל׳ס ווען איהר לייענט: „שטעל דיר פאָר, איך געה מיר אַרויס מיט׳ן שטעקיל אין גרעצק אַריין, אַזוי הייסט דאָ אין אָדעס די גאַס, וואו יודען האַנדלען, האָב איך צוואַנציג טויזענד גע-שעפּטלעך; וויל איך ווייץ — איז ווייץ, קלייען — איז קלייען, וואָל — איז וואָל, מעהל, זאַלץ, פעדערן, ראָזינקעס, זעק, הערינג, — הכלל, וואָס אַ מויל קאָן אויסרעדען, געפינסטו אין דעם אָדעס״, — ווען איהר לייענט אָט די התפעלות׳דיגע רייד מנחם-מענדעל׳ס וועגען דעם רחבות פון אָדעסער געשעפטען, דערפיהלט איהר גלייך, אַז איהר האָט דאָ צו-טון נישט מיט אַ יודען, וואָס זוכט נעבאַך פרנסה צו שפּייזען ווייב און קינדער, נאָר מיט עפּיס אַ מאַניע, מיט עפּיס אַ דיבוק, אַ ווילדען יצר-הרע, וואָס קלייבט זיך פּלוצלונג אַריין אינ׳ם יודען און נישט נאָר אינ׳ם לופט-יודען, און טרייבט איהם: לויף, יאָג-זיך, האווע, שמאַיע, שווינדעל, פערגעס אָן ווייב און קינד, פערגעס אָן זיך אַליין, שטאַרב פאַר אַ גראָשען — און וואַרט אויף מיליאָנען! איהר פיהלט, אַז איהר האָט דאָ צו טון מיט אַנ׳האַזאַרד, מיט אַ תאוה צופיהרען געשעפטען (און נישט דוקא מאַטעריעלע געשעפטען) צוליעב די עצם געשעפטען, אָהן קיין שום ציעל און תכלית. איהר פיהלט, אַז דער בעריהמטער „טעלעאָלאָגיזם״ דער יודישער (דאָס האָבען אַ מיין, אַ ציעל אין אַלץ)

איז אַ בלבול אָדער אַ נישט פּערדינטער שבח... שוין מענדעלי מו"ס דערצעהלט אונז, ווי ער האָט מיט אלתר יכנה"ז, ווען ער האָט זיך בעגעגענט מיט איהם אין וועג, געביטען תחינות אויף בבאַ-מעשיות, מענה-לשון׳ס אויף טויזענד און איין נאַכט, שיר-המעלות׳ן אויף קמיע׳לעך...ביידע צדדים האָבען פונ׳ם גאַנצען משא-ומתן קיין גראָשען אין די אויגען נישט געזעהען און געבליבען שטאַרק צופריעדען, גלאַט פונ׳ם האַנדעל אַליין; מען האָט דאָך געטון, געהאַנדעלט, געמאַכט געשעפטען, נישט געזעסען ליידיג.

שוין ביי מענדעלי׳ן האָבען מיר געזעהען אַלזאָ, אז דאָס, וואָס מיר האָבען נישט קיין וואורצלען אין דער ערד און דאָס, וואָס אין אונזער פאָלקס-אָרגאַניזם לעבט איין פונקציע, די האַנדעלס-און בייט-פונקציע, אויפ׳ן חשבון פון אַלע איבעריגע, מוז עס פיהרען דערצו, אַז דער ענין פון בייטען, פון קויפען-און-פערקויפען, פון מעקלערן און סרסור׳ן און שווינדלען (אויך אין דער גייסטיגער ספערע) זאָל ווערען ביי אונז אַ געוועהנהייט, אַ הצטרכות, אַ ליידענשאַפט, אַ קליפה, אַ כח, וואָס טרייבט אונז צו טון עס מיט גוואַלד, על פי אימפעט, צי מיר דאַרפען עס, צי נישט... נאָר ביי מענדעלי׳ן איז עס מעהר נישט, ווי אַ ש ט ר י ך אינ׳ם כאַראַקטער פונ׳ם יודען; ביי שלום-עליכם׳ן איז עס אויסגעוואַקסען ביז צו דער מדרגה פון אַ ט י פּ. פון דער „נישט אויסגעקלערטער פיגור", וואָס דער אויטאָר האָט, ווי ער דערצעהלט אין דער פריהער - דערמאָנטער פאָררעדע, בעגעגענט „אינ׳ם 1892 יאָהר אויף דער אָדעסער קליינער בערזע", — איז געוואָרען די אַלגעמיינע „פלאַטאָנישע אידעע" פון דער יודישער „פרנסה"; מיר האָבען דערזעהן פאַר זיך נישט סתם אַ שלימ׳מזל׳ניק, וואָס פערשטעהט נישט קיין געשעפט און וואָס איהם געהט שלעכט אין געשעפט, נישט סתם אַ לופט-מענשען, אַ דרעה-קאָפּ; מיר האָבען דערזעהען פאַר זיך דעם בלינדען ענטוזיאַסט פון דעם עקאָנאָמישען מעשה-עונן, דעם דאָן-קישאָט פון דער „קליינער בערזע" אין אָדעס, דעם נאַאיווען און איינגעשפּאַרטען פאַנטאַסט, וואָס ווען שיינע שיינדעל פון כתרילעווקע, דער וייבערשער ס אַ נ ט ש אַ - פ אַ נ ט ש אָ, שרייבט איהם, ער זאָל נישט זיין קיין משוגע׳נער, זאָל „אָבשניידען פון די געשעפטען" און קומען צוריק אַהיים, קיין כתרילעווקע, — ענטפערט ער איהר גאָר אפילו נישט אויף דעם, דערמאָהנט גאָר וועגען דעם נישט. אַזוי ווייט איז ער פון זיין כתרילעווקער וייב מיט איהר כתרי-

לעווקער רעאַליזם; און אַזוי שטאַרק איז ער איינגעגלויבט אין די „מיל־יאָנען“, אַז ווען זיין געליעבטע אָדעס, זיין פריהערדיגע דולציגעאַ, נאַרט איהם אָב און ער כאַפּט אַ מאוס׳ען פּסק פון איהר מיט איהר בערזע, פּערלירט ער נישט דעם מוט, ער גלויבט זיך איין גלייך אין יעהופּעץ, און אַז פון יעהופּעץ ווערט אויך גאָרנישט מיט נישט, האָפּט ער אויף וואַרשוי. — ער הערט נישט אויף צו האָפען און צו פאַנטאַזירען: יעדעס נייע בריוועלע זיינס צו זיין ווייב שיינע שיינדיל איז אַ התפּעלות׳דיגע ענטפּלעקונג פון אַ נייער „אינזעל־אוטאָפּיע“! ניין, דאָס איז נישט קיין פּאַראָדיע אויף דעם יודישען בטחון: דער בטחון איז פּאַסיוו און רוהיג; מנחם מענדיל אָבער האַוועט און שמאַיעט און נישטערט און קאָכט זיך און זוכט אַלץ נייע גליקען. די יודישע מדה, וואָס איז פּערקערפּערט אין איהם, ווי אין אַ גלענצענדער קאַריקאַטור, איז די מדה פון אוטאָפּיזם, וואָס ווירקט ביי אונז אי אינ׳ם געזעלשאַפטליכען, אי אינ׳ם אינדיווידועלען לעבען; פון יענעם אומפּראָדוקטיווען אוטאָפּיזם, וואָס טראָגט אַריין אַ ברען און אַנ׳אימפּעט און אַנ׳איילעניש און אַ זעלבסט-נאַרעריי און אַ גיכע אָבקיהלונג אין אַלץ, וואָס מיר טוען; פון יענעם היסטאָרישען אוטאָפּיזם, וואָס זעהט אויס ווי אַנ׳אַנעמיש קינד מיט אַ גרויסען קאָפּ און דאַרע, ווי שטרוי דינע פיסלעך, און וואָס נעהמט זיך דערפון, וואָס זייענדיג אַ הענדלער-און-פּערמיטלער-פאָלק האָבען מיר זיך צוגעוועהנט צו קוקען אויפ׳ן לעבען נישט ווי אויף אַ פּראָצעס (אַזוי ווי עס קוקט אויף איהם דער אַרבייטס-מענש), נאָר ווי אויף אַ שורה פון איינציגע אַקטען, וואָס אָדער זיי גיבען זיך איין אָדער נישט — עס ווענדט זיך אָן דער מזל׳דיגער שעה און אָן דער גליקליכער קאָמבינאַציע.

מנחם-מענדיל, ברייט פערשטאַנען, איז אָבער נישט נאָר אַ ביי־זע קאַריקאַטור אויף אָט דער „אוטאָפּיע“, וואָס זיין גאָט איז דער איינפאַל און זיין גאָטעס-דיענסט — די קאָמבינאַציע: אין מנחם מענדלי׳ן איז פאַרהאַן נאָך עפּיס אַזוינס, וואָס מאַכט איהם אונז שיער נישט סימפּאַטיש אין אַ געוויסען גראַד: דאָס איז דאָס, וואָס ער רעדט וועגען זיינע אונמעגליכסטע ווילדסטע פּלענער און פּראָיעקטען מיט דער אויפריכטיגקייט און תמימות פון אַ גלויביגען. יאָ, איך חזר איבער: אָט דאָס גופא, וואָס מאַכט איהם אַזוי לעכערליך, מאַכט אויך, אַז מיר זאָלען אַנ׳אַנדער מאָל פון איהם פשוט גערירהט זיין; וואָרום אויב ביי אלתר יכנה״ז האָבען מיר געזעהען, ווי פון דער געוועהנהייט צו

בייטען און קאָמבינירען איז געוואָרען אַ טויטע אויטאָמאַטישע רגילות, „אַבי נישט לעדיג צו זיצען״, — זעהען מיר, ווי די זעלביגע געוועהנהייט וואַקסט אויס ביי מנחם-מענדיל פון יעהופעץ ביז צו אַ קולט, ביז צו אַ בלינדער און זיסער אמונה... צווישען די אַלע מינים ליגנערס, וואָס שלום-עליכם רעכענט אויס אין זיין „ערשטען ראָמאַן״ איז פאַרהאַן איינער, „וואָס בשעת ער זאָגט אָב דעם ליגען מיינט ער אַליין, אַז ער האָט געזאָגט אַן׳אמת, און איז איבערצייגט, אַז יענער מיינט אויך, אַז ס׳איז אַן׳אמת און בשעת מעשה האָט ער באמת הנאה״. אָט צו דעם מין „ליגנער״ געהערט מנחם-מענדיל, אָבער אייגענטליך איז ער שוין גאָרנישט קיין ליגנער, ער איז נאָר אַ „מענש, וואָס לעבט אינ׳ם עולם הדמיון, אַ מענש, וואָס פאַנטאַזירט״, אַ מחבר, אַ פּאָעט, אַ טרוימער: ווען ער רעדט וועגען געשעפטען, טראָגט איהם דער קאָפּ און עס ברענען איהם די אויגען, ווי אין אַ היץ-קרענק, ער איז שכור פון דער האָפנונג אויף „מיליאָנען״, ווי פון אָפּיום, און ער איז קיין קאָפּ נישט מגזם, ווען ער שרייבט דעם ווייב, אַז מאָרגען געהט ער איהר קויפען ברילליאַנטען און, אגב, וועט ער זיך אַראָבכאַפּען קיין וואַסילקאָוו און מאַכען דאָרט גילדע און באַלד וועט ער איהר קויפען אַ הייזעל אויף איהר נאָמען „פאַר אַ קערביל צוואַנציג טויזענד״... ער איז קיין האָר נישט מגזם, ער מיינט עס גאַנץ ערנסט, מיט׳ן גאַנצען האַרצען, מיט׳ן גאַנצען ברען פון זיין מזרח-פאַנטאַזיע, — און וואָס איז ער שולדיג, וואָס זיין ווייב שיינע-שיינדעל איז אַ כתרילעווקער פּקחית, און הגם אין האַרצען גנב׳ט זיך איהר אַריין אַ האָפנונג, וואָלט זי דאָך וועלען זעהען זיך מיט מזומנים, וואָרום קרעפּלעך אין חלום, זאָגט די מאַמע איהרע, איז נישט קיין קרעפּלעך... נאָר אַ חלום... וואָס איז ער שולדיג, וואָס אינ׳ם קליינשטעדטיל כתרילעווקע איז נאָך געבליבען אַ זכר פון יודישע געשטעלטקייט און איינגעזעסענקייט און וואָס דעריבער זענען די כתרילעווקער חכמים טאַקע נישט מסוגל צו פערשטעהן די „מיליאָנען״-פּלענער און די רויטשילד-פאַנטאַזיעס פון די יעהופּעצער מעקלערס? ער אַליין אָבער מיינט עס זעהר ערנסט מיט די גילדענע געשעפטען, און פון אָט דעם קאָנטראַסט צווישען דעם פּראָזאַאישען כתרילעווקע און די שיער נישט פּאָעטישע יעהופּעצער לופט-שלעסער נעהמט זיך איינער פון די פיעלע קינסטלערישע חנ׳ען, וואָס ליעגען אויסגעגאָסען אויף דער קאָרעספּאָדענץ צווישען מנחם מענדיל און שיינע שיינדעל: דער קאָנ-

טראַסט צווישען אָט די ביידע וועלטען מאַכט יעדער איינציגע פון זיי קענטיגער, בולט'ער. ווען מען געהט איבער פון מנחם-מענדעל'ס אַ בריוועלע צו שיינע שיינדיל'ס, דערפיהלט מען תיכף גאָר אַנ'אַנדער לופט... דאָך איז פאַרהאַן עפּיס אַ אינווענינגסטע קרובה'שאַפט צווישען אָט די צוויי סאָרטען בריעף: אין איינעם ווערט געוויזען, וואָס ווערט פון די יעהופּעצער גייס, וואָס מנחם-מענדיל שרייבט, אין כתרילעווקע, וואָס פאַר אַ פּנים בעקומען זיי דאָרטען; אין דעם אַנדערן, פּערקעהרט, זעהען מיר, וואָס ווערט פון אַ כתרילעווקער, ווען ער פאַלט אַריין אינ'ם הו-האַ פון יעהופּעץ. און אָט דאָס קרומע-לאָהמע אָבשפּיגלעניש, וואָס איין שטאָדט בעקומט אין דער שיין פון דער אַנדערער, — מאַכט, אַז זיי זאָלען ווערען ביידע עהנליך איינס צו דאָס אַנדערע: אַז זיי זאָלען ווערען ביידע קאָמיש. און עס איז זעהר גוט (הגם עס איז מעהר נישט ווי אַ צופאַל, קאָן זיין), וואָס אין די לעצטע טיילען פון „מנחם-מענדל" זענען שוין נישטאָ מעהר קיין בריוועלעך פון שיינע שיינדיל: אין די לעצטע בריוועלעך זיינע הויבט מנחם-מענדיל אַליין אָן צו פיהלען זיין דערשלאָגענקייט, זיין שלים-שלימזל. ער ניכטערט זיך אויס אַ ווײַלע פון די יעהופּעצער גליקען און עס וואַכט אויף אין איהם צוריק דער כתרילעווקער קליין מענשעלע מיט קליינע השגות, — עס ווערען אונז געוויזען די פּעדים, וואָס ציהען זיך דאָך פונ'ם יודישען יעהופּעץ צו כתרילעווקע, און ממילא איז קיין אָרט נישטאָ דאָ פאַר די בריוולעך פון שיינע שיינדיל, וועלכע ווייזען, פּערקעהרט, די פערפרעמדקייט צווישען אָט די ביידע מקומות... ערשט ווען מיר לייענען דורך מנחם-מענדיל'ס בריעף ביז'ן סוף זעהען מיר, ווי ווייט ער איז נאָך נישט אינגאַנצען קיין יעהופּעצער, קיין גרויסשטעדטיגער; ערשט דאַן זעהען מיר, אַז דער חילוק צווישען איהם און זיין ווייב בעשטעהט טאַקע נאָר אין דעם, וואָס זי איז נאָך אַנ'איינגעפונדעוועטע, אַנ'איינגעוואָרצעלטע כתרילעווקער'ן, וואָס זיצט, ווי אַ וואָרעם אין חריין און מיינט, אַז קיין זיסערס איז נישטאָ, ווערענד ער, וואָס שטאַמט אויך פון כתרילעווקע, איז ווי אַ הערבסט-בלאַט, וואָס דער ווינט האָט איהם שוין אָבגעריסען פון בוים, און איצט שוועבט ער אין לופטען, דער ווינט טראָגט איהם און יאָגט איהם אין אַלע פיער עקען, אָהן אַנ'אָבהאַלט און אָהן אַנ'אָנהאַלט..... און עס איז נישטאָ גאָר קיין ספק, אַז מעהר נישט דערפאַר, וואָס ער איז אָקאָרשט אַוועק פון כתרילעווקע

און קיין יעהופעץ איז ער נאָר-וואָס געקומען — מעהר נישט דערפאַר
פיהלט ער שוין די קלײנקייט און קלײנליכקייט פון כתרילעווקע, נאָך
נישט אָבער די פוסטקייט פון יעהופעץ. די אונגעהויערע פוסטקייט
קומט איהם פאָר דעריבער, ווי אַ אונגעהייערע רחבות, די שפעקולאַנ-
טען- און מעקלער-שטאָדט ווערט אין זיין פאַנטאַזיע אַ שטאָדט פון גיל-
דענע מעגליכקייטען, אַ שטאָדט פון טויזענד און איין נאַכט... דאָס
איבערוואַקסען די ענג געוואָרענע גרעניצען פון קלײנשטעדטיל און
דאָס נישט-דערוואַקסען זיין צום נייעם גרויסשטעדטי-
שען לעבען — אָט דאָס איז די אָביעקטיווע און סאָציאַלע זייט פון
מנחם מענדיל׳ס קאָמעדיע, און אָט דער אָביעקטיווער און סאָציאַלער
יסוד מאַכט די קאַריקאַטור פון מנחם מענדיל מיעהופעץ פאַר אַ קאַרי-
קאַטור אויף דער גאַנצער געשיכטע פונ׳ם יודישען פאָלק אין מזרח
אייראָפע פאַר דער לעצטער תקופה, וואָרום סיי דאָס גשמיות, סיי
דאָס רוחניות פונ׳ם יודישען פאָלק אין געטא לעבט איצט איבער אַ
קריזיס טאַקע צוליעב דעם, וואָס דער חורבן פונ׳ם שטעדטיל, פון
דער ביזהעריגער רעזידענץ פון דער יודישער אייגענאַרטיג-
קייט, האָט זיך אָנגעהויבען, ווען די שטאָדט, דער נייער מרכז
פונ׳ם יודישען לעבען, איז מסוגל געווען אַריינצונעהמען אין זיך נאָר
אַ טייל פון דער שטעדטיל-וואַנדערונג... אָט דאָ, אויפ׳ן וועג,
וואָס פיהרט — און ברייגגט נישט — פון שטעדטיל אין
שטאָדט אַריין, אָט דאָ מאַכט איהר אָפטען און פרעהליכען שפאַציר
די מוזע פון שלום-עליכמ׳ס הומאָר; אָט דאָ בעגעגענט זי זיך, נישט
נאָר מיט מנחם-מענדלי׳ן, נאָר אויך מיט די אַנדערע פאַרשוינען; אָט
דאָ קוקט זי זיך צו צו זייער קאָמישען הילוך, צו זייערע פעקלעך מיט
די קלומקעס; אָט דאָ הערט זי זיך איין אין זייערע פערשפיצטע און
נאַרישע רייד, קוקט זיי אַריין אין די דערשראָקענע כיטרע און צו-
גלייך תמ׳עוואַטע בלאָנדזשענדיגע אויגען — גיט שטיל און אַמאָל בי-
טער אַ שמייכעל — און פליהט אַוועק... יאָ, קלאָר און דייטליך דאַרף
געזאָגט ווערן, אַז דער חורבן פון כתרילעווקע, נישט כתרילעווקע,
איז דער הויפט-שטאָף פון שלום-עליכמ׳ס הומאָר, — דער חורבן פון
כתרילעווקע, וועלכער איז אַ פראָצעס, וואָס האָט זיך נאָך ביז איצט
נישט געענדיגט און וואָס לאָזט נאָך אַלץ נישט צו-זיך-קומען דער צו-
רודערטער און דערפאַר קאָמיש געוואָרענער מאַטעריעלער
און גייסטיגער קולטור פונ׳ם יודישען פאָלק, לאָזט נאָך אַלץ נישט פאַ-

לען דעם פּאָרהאַנגג פון דער צעזייט-און-צעשפּרייט-קאָמעדיע, לאָזט נאָך אַלץ נישט שטיל ווערען דעם — צווישען שטעדטיל און שטאָדט געבוירענעם — מאָנאָלאָג פון „גימנאַזיע”, צו ענדע ברייגגען די — אויך דאָרט אויסגעוואַקסענע — כּתבים פון מאָטעל דעם חזנ׳ס, מעשיות פון טביה דעם מילכיגען, בריעף פון מנחם-מענדיל מיעהופּעץ...

ווען כּתרילעווקע וואָלט געווען די אייגענע כּתרילעווקע, וואָס אַ מאָל, שטיל און אונבעוועגליך, ווי דאָס געמויזאַכטס, וואָלט שלום-עליכם אפשר גאָר נישט געהאַט אַזוי פיעל שטאָף פאַר זיינע מעשיות. אומשטיינס-געזאָגט, וואָס מען קאָן דאָרט הערען און זעהען ביי די קליינע מענשעלעך מיט די קליינע השגה׳לעך; איז אָבער דער דיכ-טער מיט׳ן שאַרפען אויג און נאָך שאַרפערען חוש השמיעה געקומען דוקא אין דעם מאָמענט, ווען כּתרילעווקע האָט זיך גענומען ריה-רען פון אָרט, ווען אַזוי ווי עפּיס אַ פרעמדע פערבאָרגענע האַנד האָט אַריינגעוואָרפען אַהין אַ שטיק הייוען, און עס האָט אָנגעהויבען צו „יאוירען”. די כּתרילעווקער האָבען אָנגעהויבען צו בעקומען פון דער וועלט אַלץ פרישערע און אַנדערע נייעס: — אַז ס׳איז פאַרהאַן דאָרט אַ באַהן, האָבען זיי אין אָנהויב אַפילו נישט געוואָלט גלויבען: „וויס איך, האָבען זיי געזאָגט, דאָס האָבען פוסטע מענשען אויסגע-טראַכט”, און אַז איינער האָט זיי געשוואוירען, אַז ער איז אַליין מיט דער באַהן געפאָהרען, האָבען זיי זיך דאָך געהאַלטען פאַר דאָס זייעריגע, אַז „ס׳וועט נישט אויסגעהאַלטען ווערען”. פאַוואָלינקע אָבער האָט זיך צוגערוקט די באַהן ביז צו כּתרילעווקע, זיי האָבען עס דערזעהן מיט די אייגענע אויגען, און צי עס איז זיי געפעלען געוואָרען, צי נישט, — נאָר פלוצלונג האָט זיי אָנגעהויבען ענג צו ווערע אין כּתרילעווקע, און עס האָט זיי אָנגענומען דער חשק זיך דורכצופאָהרען מיט דער באַהן, און ביסלעכווייז האָט מען זיי אָנגעהויבען צו בעגעגענען אין די וואַגאָנעס, און ביסלעכווייז האָבען זיי זיך אָנגעהויבען דאָרט צו פיהלען, ווי פיש אין וואַסער, זענען געוואָרען אַזוי היימיש, אַזוי ברייטליך האָבען זיי זיך צולעגט דאָרט, אויף די בענק, אַז דער וואַגאָן האָט אָנגעהויבען אויסצוזעהען, ווי אַ שטיק כּתרילעווקע, וואָס האָט זיך אָבגעריסען פון פונדאַמענט און געלאָזען זיך לויפען, הענדום, פענדום, ווי אַ ווילדער רוח, אין דע׳ וועלט אַריין, ער האָט אָנגעהויבען אויסצוזעהען, ווי כּתרילעווקע אויף דער רייזע, — און שלום-עליכם האָט די כּתרי-לעווקער געשיכטען געקאָנט שוין אָנרופען פשוט „אייזענבאַהן-געשיכטען”...

יודען האָבען אָנגעהויבען צו פיהרען זייערע געשעפטען אין וואַגאָן, און יעדעס מאָל, ווען מ נ ח ם - מ ע נ ד י ל האָט זיך געקליבען צו קומען צוריק אַהיים צו שיינע שיינדלען מיט די קינדערליך, פלעגט זיך איהם מאַכען מעשה-שטן עפּיס אַ גילדענעס געשעפט אין וואַגאָן, און ער פלעגט בלייבען ווידער ווייט פון כתרילעווקע — — — אָבער כתרילעווקע אַליין האָט זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַלץ נעהנטער צו יעהופּעץ, זי האָט זיך געמאַכט אויף איהר אייגענעם שטייגער אַ טראַמוויי („כתרילעווקער טראַמוויי") און אפילו אַ טעאַטער („כתרילעווקער טעאַטער"), און זינט מען האָט אויפגעהערט צו בעטען זיך ביי כתרילעווקער קינדער, זיי זאָלען געהען אין די „שקאָלעס" אַריין, האָבען זיי זיך אָנגעהויבען צו שטופּען אַהין אַליין מיט מסירת נפש, און אַפילו שיינע שיינדעל די יענטע האָט אָנגעהויבען זיך נאָכצופרעגען אין איהרע בריוועלעך אויף דרייפוס'ן און אויף די, וואָס פערשרייבען זיך קיין ארץ-ישראל, — און מנחם מענדיל אין זיין לעצטען בריוועל מאַכט שוין גלייך אַ שפּרונג קיין האַמבורג, און פון דאָרט וועט ער פאָהרען קיין אַמעריקאַ, וואוהין „די גאַנצע וועלט פאָהרט איצט", און פון אַמעריקאַ וועט ער שיינע שיינדלען שיקען שיפסקאַרטען פאַר איהר און פאַר די קינדער... קורץ, כתרילעווקע האָט זיך געלאָזען אין וועג אַריין... און וועגען אָט דער נייער רייזע פון די נייע „בנימין השלישי'ס" איז ביי שלום-עליכם'ן פאַרהאַן שוין אַ גאַנץ בוך, — דאָס זענען די שוין פריהער דערמאָהנטע גאָלדענע כתבים פון מ אָ ט ע ל ד ע ם ח ז נ ' ס י ו נ ג ע ל... אַמעריקאַ, און ווי כתרילעווקע זעהט ד אָ ר ט אויס, האָט ער אונז געשילדערט אין זיין גרויסען ראָמאַן „בלאָנדזשענדע שטערען" — — — און אָט דערפאַר, וואָס ער פערנעהמט זיך שוין נישט אַזוי מיט דעם אַלטען, רוהיגען, פערגליווערטען, פערשלאָפענעם כתרילעווקע, ווי מיט כ ת ר י ל ע װ ק ע א ו י ף ד ע ר ר ײ ז ע, מיט כתרילעווקע, וואָס מיט געוואַלד האָט מען עס אויפגעוועקט פון שלאָף, געגעבען אַ שטעקען אין דער האַנד און געהייסען זיך לאָזען אין וועג אַריין, — אָט דערפאַר נעהמט זיך נישט אויס ביי איהם קיין שטאָף, וואָרום הגם מיר זעהען אומעטום אַלץ די אייגענע פאַרשוינען, און עס שפּיעלט זיך אָב פאַר אונז אַלץ די אייגענע קאָמעדיע, — די טרויעריגע קאָמעדיע פונ'ם כתרילעווקער יודען, וואָס בלייבט געטריי זיין כתרילעווקער היים, הגם ער איז שוין לאַנג פון איהר פעריאָגט געוואָרען, — בייטען זיך דאָך, אַ דאַנק די וואַנדערונגען, — די דעקאָראַציעס, דער הינטער-גרונד און די בעלייכטונג,

אַזוי, אַז פון דעם אָרימען איינטאָניגען כּתרילעווקע איז געוואָרען אַ אונענדליכע פּאַנאָראַמע פון מאַלערישע סצענעס, בילדער, פּאָרטרעטען און קאַריקאַטורען; די איין-און-איינציגע טעמע איז, אַזוי ווי יענעס קריגעל בוימעל, געבענשט געוואָרען און זי שעפּט זיך גאָר נישט אויס... זי בייט די קאָלירען און ענדערט זיך, אַזוי ווי גלאָז-ברוך געגען זון, אויף טויזענדערליי אופנים... אָט זעהען מיר זיי, די כּתרילעווקער פאַרשוינען, ביי זיך אין דער היים, ווי זיי לעבען איינס פונ׳ם אַנ-דערן, האָבען נחת פון קינדער און צער גידול בנים, קריעגען זיך פאַר דרייפוס׳ן און דערצעהלען פון רויטשילדען; אָט בעגעגענען מיר זיי אין בויבעריק אויפ׳ן דאַטשע; און אָט ווערט אויף זיי פּלוצלונג אַ בהלה און זיי אַנטלויפען פון כּתרילעווקע און טרעפען זיך אָן אויפ׳ן וועג מיט קאַזאָדאָיעווקע, און אָט שפּרעכען זיי אויפ׳ן פּתח דרייטש אין „לעמ-בערג״, האָבען צו טון אין וויען מיט דער „אַליאַנץ״ און מיט „עזרא״ אין אַנטווערפּען און אָט כאַפּט גאָר איינער פון זיי „די גראָבע עט-ליכע טויזענדער״ און לאָזט זיך אַוועק אין די „וואַרעם-בעדער״, און עס וואַקסט גאָר אַ שפּאָגעל נייעס כּתרילעווקע און עס רופט זיך „מאַר-יענבאַד״... אָט אַזוי פערשפּרייט זיך כּתרילעווקע גאָר להבדיל אַזוי ווי לעתיד לבא ארץ ישראל, איבער אַלע לענדער פון דער וועלט, און אויב מיר האָבען געזאָגט פריהער, אַז שלום-עליכם און מענדעלי — ביי-דע שילדערן כּתרילעווקע, מוזען מיר צוגעבען, אַז נאָר אין דער צייט פון „סטעמפּעניו״ און „יאָסעלע סאָלאָוויי״ איז געווען נאָך ביידענס כּתרילעווקע גלייך, נאָר דאַן, ווען אַ חוץ די אָרימע לייט, וואָס געה-ען איבער די הייזער, זענען די חזנים, שפּיעלער און מגידים געווען כמעט די איינציגע כּתרילעווקער, וואָס האָבען „גערייזט״. שפּעטער אָבער, אַז די כּתרילעווקער זענען כמעט אַלע געוואָרען היימיש אין די וואַגאָנעס און האָבען זיך אַ לאָז געטון מיט קינד און קייט אין דער וועלט אַריין, שפּעטער האָט שלום-עליכם׳ם כּתרילעווקע, הגם עס איז אין תוך גענומען געבליבען די אייגענע, וואָס ביי מענדעלי׳ן, אָנגעהוי-בען דאָך צו ענדערן איהר געשטאַלט און צו ווייזען זיך יעדע ווײַלע אין אַ נייעם קאָסטיום, מיט אַ נייער מאַסקע...

און עס קאָן זיין, אַז טאַקע דאָס איז די סבה, וואָס ביי שלום-עליכם׳ן איז נישטאָ יענע שענע, הגם עטוואָס איינאַרטיגע קיילעכדיג-קייט, יענע קלאַסישע אָבגעשלאָסענקייט און יענע געזעצטקייט, וואָס ביי מענדעלי מוכר ספרים. ווען מען שילדערט אַנ׳עדה, וואָס שטעהט

אויפ׳ן וועג, דער שטעקן אין האַנד, דאָס פעקיל אויף די פּלייצעס, אַנ׳עדה, וואָס שטעהט אויף דער גרעניץ צווישען פערשיעדענע לענדער און פערשיעדענע תקופות,—קאָן מען נישט זיין אַזוי איינגעשלאָסען אין זיך און אַזוי ריטמיש, ווי ווען מען שטעהט, ווי מענדעלי, אין אַ סביבה, וואָס הגם זי מאַכט שוין איהר סך-הכל, ליעגט זי דאָך נאָך אין די אייגענע גרעניצען און קיין שאָטען פון דרויסען פערשטעלט נישט איהר נאַטירליכע פאַרב... פערגלייכט מען די שפּראַך,—ריכטיגער: די שפּראַכען — וואָס שלום-עליכם געברויכט אין די פערשיעדענע ווערק זיינע, מיט דעם שטרענגען, געשטעלטען, געטאָקטען, אומפערענדערליכען, סטיליזירטען לשון מענדעלי׳ס,— זעהט מען ערשט דאַן דעם חילוק צווישען אַ שפּראַך פון מענשען, וואָס זיצען אויפ׳ן אָרט, אָבגעטיילט פון דער גאַנצער וועלט אַרום, און אַ וואַנדער-שפּראַך, וואָס אויפ׳ן וועג מישען זיך צו צו איהר כל׳ערליי עלעמענטען פון אַרום.

דער וואַנדער-וועג פון שלום-עליכם׳ס שפּראַך פיהרט אָבער נישט נאָר פון שטאָדט צו שטאָדט און פון לאַנד צו לאַנד, נאָר אויך פון קלאַס צו קלאַס און פון תקופה צו תקופה: נישט נאר רעדען ביי איהם די ניויאָרקער יודען אַנדערש ווי די מאַזעפּעווקער, די יעהופּעצער אַנדערש ווי די כתרילעווקער, די בעסעראַביער אַנדערש ווי די ליטוואַקעס,—אויך די פאַרשוינען פון פערשיעדענע קלאַסען, פון פערשיעדענע פּראָפּעסיעס זענען פאָרגעשטעלט ביי איהם יעדער מיט זיין לשון, און די דאָזיגע פאַרשוינען גופא האָבען אָהן דעם ציוניזם גערעדט אַנדערש ווי מיט איהם, פאַר דער רעוואָלוציע — נישט אַזוי ווי נאָך איהר.

און נישט נאָר די פאַרשוינען זיינע, — ער אַליין האָט זיין שפּראַך געענדערט, געבויגען אין אַלע זייטען פאַר דאָס לעצטע צעהנדליג יאָהר. און דאָ האָט שוין געוויס געווירקט נישט אַליין די אָביעקטיווע סבה, וואָס מיר האָבען פריהער דערמאָהנט, נאָר אויך די אינוועניגסטע עלאַסטיציטעט פון זיין נאַטור, יענע פעמינינישע בייגעוודיגקייט און צופּאַסונגס-פעהיגקייט, דורך וועלכער ער שיידט זיך אַזוי שטאַרק אָב פון מענדעלי׳ן מיט זיין שטרענגען, געשטעלטען, פונדאַמענטאַלנעם, מענליכען כאַראַקטער.

די דאָזיגע בויגעוודיגקייט שרום-עליכם׳ס ווייזט זיך אַרויס נישט נאָר אין דער פּאַסיוויטעט פון זיין סטיל, וואָס לאָזט צו צו זיך כל׳ערליי ווירקונגען פון דער זייט; זי ווירקט אויף זיין גאַנצען שטייגער שרייבען, וועלכער איז, ווי געזאָגט, קיינמאָל נישט אַזוי געמאָסטען און

געוואויגען, ווי ביי מענדעלי׳ן. ווען מיר לייענען אין „פעסיל דעם רבינ׳ס", ווי פ י י וו ע ל „שיט ווי פון אַ זאַק, עס גיסט זיך ביי איהם ווי פון אַ פאַס, און עס ציהט זיך ביי איהם אָהן אַנ׳אָבשטעל און אָהן אַנ׳אויסלאָז, ווי ביי יענעם פּאָקוסניק, וואָס ציהט אלערליי סטענגעס פונ׳ם מויל, רויטע, גרינע, געלע, בלויע און מען ווייסט נישט, ווען לאָזט זיך אויס ביי איהם רויטע, און ווען הויבט זיך אָן גרינע, ווען לאָזט זיך אויס געלע און ווען הויבט זיך אָן בלויע" — דוכט זיך אונז, אַז אַזוי ריידען אייגענטליך אַלע פאַרשוינען שלום-עליכם׳ס, נישט נאָר פייוועל כל-בו׳ניק, — און אַזוי שרייבט אויך שלום-עליכם אַליין. ער גיט דעם שטאָף זיינעם די פולע פרייהייט, ער עפענט איהם אויף טהיר און טויער, ער ווייזט איהם קיינע גרענצען נישט אָן, און זעהר אָפט גיסט ער זיך אַריין, דער שיטערער פליסיגער שטאָף, אין זיין ווערק און פערפלייצט איהם פון אַלע זייטען ביז איבער די ברעגען, און עס דוכט זיך אויס, אַז מיר געפינען זיך נישט אין אַ טעמפעל פון קונסט, נאָר אינ׳ם כאַאָס פון לעבען, אַזוי ווי ווען נאָך איידער עס האָט אַרויס-געקלונגען דאָס געטליכע גרענצען-און-פאָרמען-שאַפענדע „יהי אור!", וואָלט שוין דער שטאָף, דער כאַאָס, בעקומען לשון און אָנגעהויבען צו ריידען.

און אויך דאָ איז שולדיג געוויס נישט נאָר די צורודערטקייט, דאָס נע-ונד זיין, דער תהו-ובהו צושטאַנד פונ׳ם „נייעם כתרילעווקע", וואָס שלום-עליכם שילדערט, און נישט נאָר דער נ אַ ט ו ר אַ ל י ז ם, וואָס איז ביי איהם אַ קונסט-מעטאָדע, נאָר אויך אַלץ די אייגענע פּ אַ ס י ו ו י-ט ע ט פון דער הומאָריסטישער נאַטור, וועלכע האָט נישט אין זיך די שטייפקייט צו נעהמען דעם צולאָזענעם „שטאָף" אין האַנד אַריין און לערנען איהם דרך-ארץ...

און פון אָט דער פ ע ר ש י ע ד ע נ ע ר ב ע צ י ה ו נ ג צום שטאָף (נישט נאָר פון דער פערשיעדענהייט פונ׳ם שטאָף גופא) ביי שלום-עליכם׳ן און מענדעלי׳ן — נעהמט זיך דאָס, וואָס ביים ל ע צ ט ע ן אין די ווערק פיהלען מיר זיך, ווי אין אַ סאָד זומער, וואו מען הערט דעם זאַפטיגען רוהיגען אָטעם פון די צייטיגע פירות, וואָס קוקען שווער און מיט חשיבות אַראָב פון די צו דער ערד אַראָבגעזונקענע צווייגען, אין דער צייט ווען אין שלום-עליכם׳ס לוסטיגען גאָרטען פלאַטערט אום לייכט און פריש די גרינע גרינקייט פון אָנהויב פריהלינג. די שטילע שפּעטערדיגע בליהונג פונ׳ם פרוכט-בוים בעהאַלט זיך נאָך

צניעות׳דיג אין בעכערל, נאָר אָט האָט זיך ברייט און יוגענדליך און לוסטיג צעלאַכט דער ווייסער מאַי... וואָרום אויב עס איז ריכטיג, וואָס איינער אַ קריטיקער האָט געזאָגט, אַז אין מענדעלי׳ן לעבט אַ וואָלינער מיט אַ ליטוואַק צוזאַמען, איז אַן׳אמת אויך דאָס, אַז אין שלום-עליכם׳ן איז קיין זכר נישטא פון׳ם כמו-רען, אין געדאַנקען פערטועגעם ליטוואַק, און אויב מענדעלי האָט אונז געגעבען אַ סך-הכל, אַזוי צו זאָגען, אַן׳אַלגעבראַאישע פאָרמעל פון׳ם יודישען לעבען, האָט אונז שלום-עליכם געוויזען נאָר איינציגע (דערפאַר אָבער קאָנקרעטערע) שורות ציפער, וואָס מען דאַרף זיי ערשט בע׳חשבונ׳ען... דער דאָזיגער אונטערשיעד צווישען מענדעלי׳ן און שלום-עליכמ׳ן ווייזט אונז דעם עצם מהות, דאָס אונטערשטע און אינווייניגסטע פון זייער ביידענ׳ס שאַפען. מיט אַנדערע ווערטער קאָן מען עס אויסדריקען אַזוי: ביי מענדעלי׳ן ווערן מיר געפיהרט פון כלל צום פרט; ביי שלום-עליכמ׳ן, פערקעהרט, פון פרט צום כלל; מענדעלי גראָבט זיך צום שורש, וואָס פון דאָרט ציהט זיך דער זאַפט צו די צווייגען; שלום-עליכם פערקוקט זיך אויף די צווייגען און אויף יעדעס איינציג בלעטיל אַפילו; הכלל — ביי מענדעלי׳ן הערשט דאָס טיפּישע, ביי שלום-עליכמ׳ן, — דער פּאָרטרעט.

אויך ביי מענדעלי׳ן איז פאַרהאַן ווענינ אָבגעזונדערטע טיפען, ביי איהם איז אָבער אַלץ טיפּיש, „אַלגעבראַאיש", פון׳ם ערשטען וואָרט ביז׳ן לעצטען. ביי שלום-עליכמ׳ן איז אויך דאָס טיפּישע פּאָרטרעטיזירט (אינדיווידואַליזירט). אַן׳אויסנאַהם איז מנחם-מענדיל מיעהו-פען. אינטערעסאַנט איז אָבער, אַז דער דיכטער האָט זיך נישט בערוהיגט, וואו ער האָט נעבען דעם טיפּ מנחם-מענדיל נישט אויסגעמאָלט אויך אַ גאַנצע שורה פּאָרטרעטען זיינע: מנחם-מענדיל אַליין צייגט אונז אין זיינע בריוועלעך אַ גאַנצע קאָלעקציע פון זיינע חברים מעקלערס און שפּעגעלאַנטען („דער יודעל פון קאַמעניץ", „דער יוד פון די זאַוואָדען", „טענדעווערענדעס", „טודרוס", „לייבע לעבעלסקי"). איינעם פון זיי, דעם „מוצלח", האָט ער זיך געפּרובט אפילו „בעשרייבען", ווען ער האָט זיך שבעטער גענומען פאַר דער „בכבוד׳יגער פרנסה"; און וואָס איז מאַלקין פון׳ם „מבול", אָדער אליהו, מאָטעל דעם חזנ׳ס ברודער, אָדער בראָנזענטאַלער פון דער „פרעהליכער קאָמפּאַניע", אָדער מיהטער שװאַלב פון די „בלאָנדזשענדע שטערן",—

אויב נישט קיין אינדיווידואַליזירטע פּאָרטרעטען פון דעם טיפּ מנחם-מענדיל?

אַחוץ מנחם-מענדיל האָט שלום-עליכם נאָר נאָך איין טיפּיש געשטאַלט (ווען מען זאָל נישט רעכענען די געשטאַלט פון אַ יודי-שער פרוי, וואָס ער האָט אונז געגעבען אין די „יודישע ראָמאַנען" און וואָס איז נישט איבעריגס אינטערעסאַנט) געפּרובט שאַפען אין דער ראָמאַן-טרילאָגיע: „סטעמפּעניו" — „יאָסעלע סאָלאָוויי" — „בלאָנדזשענדע שטערן": דאָס איז די קינסטלער-געשטאַלט, וואָס שטאַמט פון דער שוין פריהער כאַראַקטעריזירטער יודישער באָהעמע. זי שפּיעלט ביי איהם די ראָליע פון אַ העלד, נישט פון אַ געוועהנליכען פּאַרשוין. אין איהם איז נישטאָ קיין קאָמישע שטריכען, און ער איז אויך נישט הומאָריסטיש, — ער איז פערקעהרט, פּאַטעטיש, העראָאיש. ער איז אָבער נישט קיין אַקטיווער העלד, נאָר, פערקעהרט, אַ ליי-דענדער, אַ פּאַסיווער (דאָס איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר שלום-עליכמ'ן). פון קינדהייט אָן שוועבט ער אַרום אין אַ וועלט פון חלומות — און כל זמן ער לעבט בלייבט ער אַ קינד און אַ בעל-חלומות: מיט שטאַרקע געפיהלען און אַ שוואַכען כאַראַקטער; מיט אייביגע שטרעבונגען — און אָהן אַ ציעל; מיט אַ אייביגען זוכען — און אָהן אַ וועג; מיט אַ שטענדיגער בענקעניש — און אָהן אַ בעפרידיגונג; מיט די אויגען, מיט דער נשמה אין הימעל, אין די עולמות עליונים פון קונסט און פּאָעזיע און נגינה, און מיט די פיס — אין זומפּ, וואוהין עס פערפיהרען איהם אַנדערע, שטאַרקערע, פּראַקטישערע, וואָכעדיגע-רע פון איהם... קורץ, אַ שענער, אַ הויכער סאָרט העלד, נאָר אַן'אומ-גליקליכער, אַזאַ, וואָס רופט אַרויס ביי'ן לעזער מיטלייד און בעוואונ-דערונג, אַזאַ, וואָס שטעלט צופריעדען אי די פאַנטאַזיע, אי דעם סענטימענטאַליזם פון'ם פּאָלקס-מענשען... אָט דעם מין קינסטלער-טיפּ האָט שלום-עליכם געפּרובט שאַפען, אָבער די דאָזיגע פּראָבע האָט זיך איהם נישט גאָר גוט איינגעגעבען, זי האָט זיך איהם נישט געקאָנט גוט איינגעגעבען! דאָס הומאָריסטישע און דאָס סענטימענטאַלע לאָזט זיך נאָך פאָרען, אָבער דאָס הומאָריסטישע און דאָס פּאַטעטישע — דאָס נישט! אין סטעמפּעניו און יאָסעלע סאָלאָוויי איז נאָך פאַרהאַן אַ ביסעל קינסטלערישעס פלייש און בלוט: זיי שטעקען נאָך אינ'ם אַרומי-גען מיליע און זענען נאָך נישט אַזוינע „העלדען"; לעאָ ראַפאַלעס-קאָ אָבער, וואָס שלום-עליכם האָט געוואָלט איהם אויפהויבען מיט אַ

טרעפ העכער און וואָס ער טראָגט זיך אַרום עוי, אפילו מיט אַלגע-מיינע פלענער (הגם עס בלייבט ביי די פלענער) צו רעפאָרמירען דעם יודישען טעאַטער און צו שאַפען אַ יודישע קונסט — לעאָ ראַפאַלעסקאָ איז אַ שאָטען, נישט קיין לעבעדיגער מענש; לעאָ ראַפאַלעסקאָ איז די לעצטע און די העכסטע מדרגה, וואָס שלום-עליכם האָט געפרובט אַרויסברענגען אויף איהר זיין קינסטלער-טיפ, און אָט דער לעאָ האָט זיך איהם גאָרנישט איינגעגעבען.

און אַ חוץ דעם דאַרף מען געדענקען, אַז אויך דעם דאָזיגען טיפ, אַזוי ווי דעם מנחם-מענדיל'שען, האָט ער געמיהט זיך צו אינדי-ווידואַליזירען. וואָרום הגם דער פידעלשפּיעלער סטעמפעניו, דער זינגער יאָסעלע און דער שוישפּיעלער ראַפאַלעסקאָ זענען אין גרונד גענומען איין און דערזעלביגער טיפ, זענען זיי דאָך דריי גאָר בעזונדערע פּאָרטרעטען. — —

און מען קאָן זאָגען דעריבער, אַז שלום-עליכם, ווען ער וואָלט געווען אַ מאַלער, וואָלט ער געווען אַ ערשט-קלאַסיגער קאַריקאַטוריסט און פּאָרטרעטיסט און עס איז קיין קשיה נישט, ווי אַזוי קאָן מען פעראייניגען די קאַריקאַטור, וואָס שטעלט די טראָפּ אויף דאָס טיפּישע, מיט דעם פּאָרטרעט, וואָס דער עיקר ביי איהם איז דאָס אינדיווידועלע געזיכט. אין שלום-עליכם'ן זענען פאַקטיש פעראייניגט אָט דיביידע סתירות, ער האָט די פעהיגקייט אויסצוטיילען און אָבצוזונדערן יעדען פּאַרשוין פון דער קופּע מענשען, וואו ער בעגעגענט איהם, אָנצובינדען איהם ערגיץ אויף אַנ'אבר אָדער אויף אַ בגד אַ סימן, מיר זאָלען איהם דערקענען און נישט פערבייטען אויף אַנ'אַנדערן, — און אין דער זעל-ביגער צייט לאָזען אין זיין אינדיווידועלען בילד עפּיס אַלינייע, אַ פערבאָרגענעם פאָדעם, וואָס פערבינדט איהם מיט דער סביבה, פון וואַ-נען ער שטאַמט.

און דאָס אייגענע איז ביי איהם אויך אין דער שפּראַך. דאַכט זיך יעדער רעדט ביי איהם אויף זיין אייגענעם לשון, יעדערער האָט זיך זיינע אייגענע ווערטליך מיט זיינע אייגענע פסוקים, דאָך פיהלט זיך אין זיי אַלעמען דער אַלגעמיינער אונטער-טאָן, די נשמה פון דער פאָלקס-שפּראַך *).ביידע זאַכען זענען פאַראַן, אַלזאָ, אין זיין שריי-

*) איינס פון די מיטלען, דורך וועלכע שלום-עליכם מאַכט ריטמיש און קאָמיש,

בען: אי דער אייביגער ריטמוס פונ׳ם כלל, פון דער סביבה, אי דאָס מאָמענטאַנע פונ׳ם פרט. מעהר נישט דער אונטערשיעד איז, וואָס דער כלל-ריטמוס איז די אומבעוואוסטע קראַפט, וואָס ווירקט אין איהם, אין דער צייט, ווען דאָס אַכטונג-געבען אויף די אינדיווידועלע פרטים איז ביי איהם אַ בעוואוסטזיניג קונסט-מיטעל, אַ מעטאָדע, וואָס איז פערשפיצט ביי איהם ביז צו דער לעצטער מעגליכקייט. זעלטען ווען, צום ביישפיעל, וועט איהר בעגעגענען ביי איהם אַ פאַרשוין, וואָס עס זאָל נישט בולט זיין ביי איהם אַ וועלכער נישט איז קענטיגער, כאַ-ראַקטעריסטישער טייל פון זיין חצוניות, הגם פאַר דעם גאַנג פון דער געשיכטע איז עס גאָרנישט וויכטיג, נאָר גאָרנישט: זאָל מען וויסען, מיט וועמען מען האָט דאָ צו טון (ביישפיעלען דערצו קאָן מען גע-פינען אויף יעדען בלעטיל פון שלום-עליכם׳ס ווערק).

און אָט דאָס שאַרפע אויג, וואָס אונזער שרייבער האָט פאַר דאָס אָבגעזונדערטע, און בעזונדערס פאַר דאָס קאָמיש-אָבגעזונדערטע, איז אויך איינע פון די אייגענטימליכקייטען, וואָס גיבען איהם די מעגליכקייט צו וואַריאירען זיין כתרילעווקע-טעמאַ אויף טויזענד-ערליי אופנים און צו געבען אונז אָפט אָהן אַ שיעור מאָמענט-בילדער פון איין זאון דערזעלביגער פיגור, אַזוי, אַז אין דער יודישער ליטעראַטור איז נישטאָ קיין איין שרייבער, וואָס זאָל האָבען בעשאַפען אַזאַ גרוי-סע משפחה, אַזאַ עדה, קאָן מען זאָגען, כון אינדיווידואַליזירטע פאַר-שוינען, ווי שלום-עליכם.

דעריבער איז דאָס אויפזוכען די אורבילדער, אַזוי צוזאָגען די טאַטעס פון דער „בעפעלקערונג״, וואָס פילט אָן די ערד, וועלכע שלום-עליכם האָט בעשאַפען, — נאָר אַ האַלבע אַרבייט; די אַנדערע העלפט איז — דאָס אויפצעהלען און סאָרטירען און בעשרייבען די צעהנ-

אבער זיכטליך די לאַנגע פערפלאָנטעטע מאָנאָלאָגען פון זייַנע פאַרשוינען, איז — דאָס לאָזען א׳בערהזור׳ן נאָך געוויסע הפסקות איין און דאָס זעלביגע וואָרט אָדער ווערטיל; דאָס „צוטשעפען זיך״ צו איין וואָרט איז בכלל כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פאָלקס-שפראַך און ש. ע. נוצט עס אָפט אוים. אַ שטייגער. אז ס׳איז געקומען צו דער רעטאָנדע, מען זאָל פערקויפען די רעטאָנדע, זאָגט די מאַמע: אַלסדינג וועט זי פערקויפען, נאָר נישט די רעטאָנדע; פרעגט זי דער טאַטע: אויף וואָס דאַרפסטו די רעטאָנדע? אין אַמעריקע דאַרף מען נישט קיין רעטאָנדע א. אז. וו. (מאָטעל דעם חזנ׳ס).

דליגער, אויב נישט הונדערטער, איינציגע בירגער פון דער דאָזי-גער יודישער מלוכה... דער, וואָס וועט האָבען דעם מוט זיך צו נעה-מען פאַר אָט דער אַרבייט (ער וועט מוזען בעוואָפענען זיך מיט גע-דולד און מיט ... אַ מיקראָסקאָפּ), וועט בעקומען זיין לוין. איך וויל דאָ נאָר אין סוף זאָגען, אַז אויב אין שלום-עליכם׳ן איז פאַרהאַן עפּיס אַ לייכטקייט, להיפוך צו מענדעלי׳ן, וואָס וועגען זיינע כתבים האָט ביאַליק וואונדערליך-שען געזאָגט, אַז זיי האָבען וואָג, — שפּירט זיך די דאָזיגע לייכטקייט נאָר, ווען מען נעהמט יעדעס איינציגע ווערק בעזונדער; נעהמט מען זיי אָבער אַלע אינאיינעם, דאַן האָבען זיי אויך אין זיך אַ אונגעהויער קינסטלערישעס און נאַציאָנאַלעס געוויכט. אַ זעהר פעסטען און חשוב׳ען בנין זעהט מען פאַר זיך, ווען מען נעהמט אַרום מיט איין קוק אַלע זיינע ווערק, — אַ בנין, וואָס האָט נישט קיין פיעל גאָרענס און קיין הויכע טורעמס, דערפאַר אָבער אַ ברייטען פונ-דאַמענט און זָהן אַ שעור קאַמערן, וואו אין אַ שפּיעלעוודיגער, ריטמי-שער אונאָרדנונג רוהען און עטעמען, ווער שטאַרקער, און ווער שוואַכער צעהנדליגער, הונדערטער לעבעדיגע נפשות — — אַ זאַמלונג פון „יודישע אַנעקדאָטען” איז שלום-עליכם פאַר אַ טייל פון דער יודישער אינטעלי-גענץ; אָבער פאַר דעם יודישען פאָלק איז ער דער אוצר פון יודישען הומאָר, דער שפּיגעל פון יודישע העויות, דאָס מוזעאום פון יודישע פּרנסות, די ענציקלאָפּעדיע פון יודישער פאָלקסטימליכקייט, דער פּנקס פון יודישע וואָגלענישען, דער פרייַד פון דעם יודישען קינד...

י. ל. פּרץ.

י. ל. פּרץ.

I.

ווער עס זוכט דעם ברענפּונקט, וואו אַלע, סיי די העלע, סיי די בלאַסע שטראַהלען פון אונזער ליטעראַטור אין דער היינטיגער צייט קלייבען זיך צונויף, — בלייבט שטעהן ביי פּ ר צ׳ן... אַבראַמאָוויטש איז דער אָנהויב, דער יסוד, נישט דער מיטען, נישט דער מיטעלפּונקט פון דער נייער ליטעראַטור. אין די צייטען פון השכלה און שטראָפ־רייד און בייזע קריטיק און עזות, ווען דאָס אַלטע גוטע און פרומע לעבען איז נאָך פעסט געווען, און מען האָט געקעמפּפט געגען דעם, און אַז מען האָט עס געשילדערט, איז עס נאָך רעאַליזם, נישט ראָ־מאַנטיק געווען ווי איצט, אין יענע צייטען, ווען די ש ע נ ע ליטעראַ־טור איז ביי אונז נאָך נישט אָבגעשיידט געווען פון דער נ ו צ ל י־כ ע ר, און דער יחיד דער יודישער, די פּערזענליכקייט, האָט נאָך געשטעקט איינגאַנצען, אַזוי ווי אַ קערענדיל אינ׳ם זאַנג, אין כלל, — אין יענע צייטען איז מענדעלי דער לעהרער, דער שטראָפער, נישט נאָר דער קינסטלער, געווען דער העכסטער און טיעפסטער אויסדריק פון דער יודישער ליטעראַטור, איהר פונדאַמענט און טורם צוגלייך. די נייע דורות האָבען דעם טורם נישט העכער געמאַכט, זיי האָבען ברייטער געמאַכט אָבער דעם פונדאַמענט: צו מענדעלי׳ן מיט דער טיעפער אייגענאַרטיגקייט פון זיין שפּראַך, וואָס איז די שפּראַך פון אַלעמען און פון קיינעם נישט, אַ חוץ פון איהם אַליין, מיט דער האַרמאָנישער אָבגעשלאָסענקייט פון זיין גאַנצער געשטאַלט, וואָס מען דערקענט זי שוין פון ווייטען, צו מענדעלי׳ן מיט זיין שטאָלצען און שענעם געטריי זיין זיך אַליין קאָן זיך נאָך עד היום קיינער נישט

פערגלייכֿען. אַזאַ קיילעכֿדיג-אָבגעטאָקטען שטעמפּעל, ווי מענדעלי׳ס, האָט נאָך קיינער אויף דער יודישער שפּראַך און ליטעראַטור נישט אויסגעלייגט, קיינער האָט אונטער דעם לעבען, אונטער דעם פיהלען און דענקען פונ׳ם יודישען פאָלק אַזאַ ברייטען סך-הכל נישט אונטערגעפיהרט. דאָס יודישע פאָלק אָבער איז ביי׳ן סך-הכל נישט שטעהן געבליבען, די פריהערדיגע שורות האָט עס אין פּנקס געלאָזען — און געשריבען נייע. נייע ציעלען האָבען אין דער ווייטעניש דורכֿ׳ן נעפּיל געגומען לייכֿטען, נייע וועגען זוכֿט מען... נייע פאָרמען... מענדעלי וועט אונז שטענדיג זיין איינגעבאַקען אין האַרצען, ער וועט אונז תּמיד זיין מעהר ווי אַנ׳עראינערונג פון דער קינדהייט, נישט בלויז ווי ירושה-אוצרות וועלען אונז זיינע ווינשפּינגערלעך טייער זיין. מיר פיהלען נאָך איצט, ווי דער שטאָלצער גרויער קאָפּ גיט אַכֿטונג אויף אונז פון ווייטען, ווי אַ זיידע. פּרץ, כאָטש ער האָט שוין אויך „אייניקלעך”, איז ער נאָך זיי אָבער קיין זיידע נישט געוואָרען, ער זיצט אויבענאָן צווישען זיי, אָבער אויך געהן געהט ער פאָראויס, ווי אַ וועגזוכֿער, אויב נישט ווי אַ פיהרער... צום הימעל קוקט דער גרויער קאָפּ מיט הייסע אויגען און זוכֿט דאָרט, ווי אַ וואַנדערער, זיין שטערן... נישט איין שענע, נישט איין אומגעריכֿטע זאַך האָט ער אויף זיין וואַנדער-וועג געפונען, — נאָר נישט די רוה... ער איז „אַ פערבענקטע, אייביג זוכֿענדיגע פּערזאָן”, אַזוי ווי יואל דער כּליזמר; אַזוי ווי דאָס זוכֿען וואָלט איהם מעהר צופריעדענגעשטעלט, ווי דאָס געפונענע. עפּיס לעבט אין איהם אַ דורשטיגקייט, כ׳האָב שיער נישט געזאָגט — אַ זשאַדנעקייט פון גייסט, אַ מורא, טאָמער לאָזט ער עפּיס דורך, טאָמער פאַרפעהלט ער עפּיס, אַ פערלאַנג, כמעט אַ תאוה אַלץ אויסצופּרובען, נישט גלאַט צולייגען די הענד, ווי אַ דילעטאַנט, נאָר זיין דער ערשטער, דער מייסטער אומעטום; ער ווערט נישט מיעד צו זוכֿען פּעהלערן ביי זיך אַליין, צו קאָריגירען זיינע אייגענע ווערק, ער איז גרייט שטענדיג אָנצוהויבען פון דאָס ניי. ער, דער לעהרער פון אַ סך, הערט נישט אויף צו לערנען; אַזוי ווי אַ ביהן, זויגט ער פון יעדער בלום, אַזוי ווי אַ קנאָספּע אין פריהלינג עפענט ער זיך אויף און שיקט זיין דופט אַנטקעגען יעדען זונענשטראַהל... וואָס האָט אויף פּרצ׳ן קיין רושם נישט געמאַכֿט? וואָס האָט איהם נישט פרוכֿטבאַר געמאַכֿט? און וועלכֿע אידעען-בלום, וואָס

ער האָט, ווי די ביהן, זי געזויגען, האָט ער, אויך אַזוי ווי די ביהן, נישט בעפרוכטעט?

איז דען נישט געווען אַ מאָל קיין נאָהענטע קרובה'שאַפט צווישען איהם און די משכילים? הערט זיך נישט דער (איצט אַ ביסעל פערזייערטער) השכלה-ריח פון זיין „שטריימעל" פון „ל"ג בעומר", פון דער סקיצע, וואָס רופט זיך „צום עולם התהו"? „זאָגט מיר אויך, ווער פון אייך וועט זיך מאַכען פון דער תורה אַ סחורה און וועט זי פערקויפען אויפ'ן קווינט און אויפ'ן לויט, אויפ'ן גלעזיל, ווי בראָנפען אין שענק... ווער פון אייך וועט מאַכען מאָנאָפּאָלען אויף כשר'ן ווײן, האַנדלען מיט הכשרים אויף מעהל, אַריינשטעקען דאָס גאַנצע יודישקייט אין אַ חליצה-שוך אָדער צומאַכען נאָך דאָס קלענסטע חומרה'לע, צו-וואַרפען נאָך אַ דראָבנע שטויבעלע צו דער גלות-טאַטשקע, — זאָגט מיר, ווער, וועל איך איהם אַרויסשטעלען אָהן רחמנות פון בויד און וואַרפען די פערד אונטער די פיס, ווייל נאָר פערדס פּאָדקעוועס קאָנען אַרויסשלאָגען אַ פונק פון אַזוינע פינסטערע קערפער!" דאָס זענען נישט די איינציגע שורות ביי פרץ'ן, וואו מען פּאַרנעהמט דעם נאַאיווען משכיל'ישען פּאַטאָס; אין דער פּובליציסטיק ביי איהם זענען פאַרהאַן נאָך אַ סך ציילען, וואָס אויך זיי זענען משכיליש-קלאָר, מתנגדיש-קאַלט און פאַר אונזער איצטיגער צייט טויט, איז עס דערפאַר, ווייל— קלאָר איז שניי —

און שניי איז קאַלט, שניי איז טויט, — ווי עס האָט זיך שפּעטער ערשט אַרומגעזעהן (אין דער „גאָלדענער קייט") לאה, וואָס פריהער איז זי אַליין געווען אַ משכיל'טע און געשריען: „ליכט זאָל זיין, ליכט!"...

צו דען איז אָבער פרץ אַפילו אין די משכיל'ישע מאָמענטען זיינע נישט העכער מיט אַ קאָפּ פון די אַמאָליגע משכילים? האָט ער דען דעם בעגריף פון דער השכלה גופא נישט ברייטער, נישט טיעפער געמאַכט?

און האָט ער דען שפּעטער נישט געלערנט אין חדר ביי דעם שאַרפסטען פיינד פון דער השכלה — ביי דעם חסידיזם? ער, דער קריטיקער פון די אַלטע פאַרצייטיגע נאַרישקייטען, איז געווען דער ענטפלעקער פון די אַלטע פאַרצייטיגע שענהייטען; ער, דער פאָרווערטס-געהער, איז איינער פון די ערשטע, וואָס האָבען געזוכט אַ בריק פון היינט צום אַמאָל; רוהענדיג מיט איין ברעג פון זיין גאָל-

דענער קייט אינ׳ם טאָל פון רעאַליסטישער וואָכעדיגקייט, האָט ער דערגרייכט מיט׳ן אַנדערן ברעג די שפּיצען פון ראָמאַנטיק, דאָס ליכ-טיגע קעניגרייך פון די „שבת-און-יום-טוב׳דיגע יודען”...

השכלה און חסידות, קריטיק און ראָמאַנטיק — זענען אָבער נישט די איינציגע צוויי עקען פון זיין שאַפען.

אָט האָט איהר נאָך: אין איהם איז פאַרהאַן עפּיס אינדיווידואַליס-טישעס, ביי איהם איז אַנ׳אַריסטאָקראַטישער סטיל, — און דאָך האָבען אין איהם איבערגעלאָזען שפּורען אי דער דעמאָקראַטיזם, אי דער סאָצ-יאַליזם, וואָס אין די ניינציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט האָ-בען זיי אָנגעהויבען צו געוועלטיגען איבער אַ געוויסען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ. צוריק אָבער האָט איהם דער דעמאָקראַטיזם נישט געשטערט צו שרייבען זאַכען, וואָס דאָס פאָלק פערשטעהט נישט (ער האָט זיך שטענדיג צוגעפּאַסט צום גייסט פון פאָלק, נישט צו זיין איינגעבילדעטקייט); דער סאָציאַליזם איז קיין מניעה נישט געווען, ווען עס האָט זיך איהם געגלוסט אָנצושרייבען אַ בייזע סאַטירע געגען דער „קומענדיגער האַרמאָניע”: „אַ רייזע אין די צייט”...

און ווייטער:

ער קען די פּראָסטע, געזונטע, „יאָדערדיגע” שפּראַך פון בעל-עגלה און טרעגער, די קללות און געשרייען פון דער מאַרק-יודענע, די גראָבע וויצען פונ׳ם שניידער-יונג, — נישט וועניגער בעקאַנט איז איהם אָבער דער-זוהר-לשון, די איידעלע, שאַרפע, קורצע, רמזים פון מקובלים, לומדים און גוטע יודען. ער האָט געשילדערט די קעלער-שטוב — און די הויכע פענסטער. דאָס פּרימיטיווע פאָלקס-ליעד און די טיעפע תורה פון חסידות — ביידע זענען קוואַלען פון זיין שאַפען... דעם אַלטען יודישען נביא און ... היינע׳ן — ביידען האָט ער נאָכגעזונגען. און דען נאָר זיי?

אין זיינע ווערק האָבען אַנ׳אָבקלאַנג געפונען די פערשיעדענסטע ריטמען און פערשיעדענסטע מאָטיווען: סאָציאַלע און פּסיכאָלאָגישע, רעליגיעזע און פילאָזאָפישע. דעם גרונד-מאָטיוו פון זיין שאַפען איז פּונקט אַזוי שווער צו געפינען, ווי די גרונד-ריכטונג זיינע... צו וואָס-ער ריכטונג אין דער יודישער ליטעראַטור געהערט פּרץ? אָבער נישט אין דער יודישער ליטעראַטור דאַרף מען זוכען די ריכטונג פּרצ׳ס, נאָר פערקעהרט, אין איהם — די ריכטונגען פון דער נייער יודישער ליטעראַטור; אין איהם איז דער אָנהויב פון זיי אַלע כמעט: פּרץ

איז אַ יודישע ליטעראַטור-געשיכטע אין מיניאַטור... דען נישט נאָר דער אינהאַלט איז בּיי איהם אַ רייכער און זאַ פערשיעדענאַרטיגער, — אויך די פאָרם.

עפּאָס, ליריק און דראַמע — אַלץ האָט ער אויסגעפּרובט.

פון די עפּישע פאָרמען פעהלט בּיי איהם איינע זעהר אַ וויכטיגע — דער ראָמאַן; דער ראָמאַן, וואָס הויבּט זיך אָן איצט בּעוויזען אין דער ליטעראַטור, האָט זיין שורש נישט אין פּרצ'ן. דערפאַר אָבּער רעכענט מען איהם פאַר'ן פאָטער פון דער נאָוועלע אין דער יודישער ליטעראַטור. אויבּ נאָוועלע איז אַ קורצע ערצעהלונג, איז עס ריכטיג כּמעט: פּרץ האָט געשריבּען דורכאויס קורצע זאַכען. איך זאָג „כּמעט ריכטיג", ווייל אויך בּיי אייזיק מאיר דיק געפינט מען שוין קורצע ערצעהלונגען. אין דער אמת'ן אָבּער איז די קורצקייט אין דער נאָוועלע נאָר אַנ'אויסוועניגסטער סימן. קינסטלערישע געבּומען קאָן מען פּרצ'ס „ערצעהלונגען און בּילדער", ווי עס רופט זיך אין דער ערשטער אויסגאַבּע פון זיינע ווערק, פּונקט אַזוי נישט רופען סתם נאָוועלען, אַזוי ווי מען קאָן דעם „ווינשפינגעריל" אָדער „פּישקע דעם קרומען" נישט אַ נאָמען געבּען סתם ראָמאַן אָדער סתם עפּאָס. דער אמת אָריגינעלער שרייבּער גיסט אויס זיינע ווערק אין זיין אייגענעם פורעם און די סקאַרבּאָווע נעמען פערדונקעלן אָפט מעהר, ווי פּיעל זיי פערטייטשען. פּרץ דער ערצעהלער, אַזוי ווי פּרץ דער ליריקער און דראַמאַטיקער, האָט זיך אויך זיין אייגענעם פורעם. דער חילוק צווישען איהם און אַזאַ שרייבּער ווי מענדעלי, אַ שטייגער, איז דער, וואָס מענדעלי האָט זיך אויסגעאַרבּייט אַ פורעם, וועלכער ער האָט נישט אויפגעהערט, אמת, צו שלייפען, וועלכער איז אין תּוך געבּומען אָבּער געבּליבּען בּיי איהם איינער און דער זעלבּער, אין דער צייט ווען פּרץ האָט, פערקעהרט, נישט אויפגעהערט צו בּייטען זיינע פאָרמען, נישט אויפגעהערט אויסצוזוכען אַלץ נייע און נייע. זאַכען ווי „דער משולח", „מענדיל בּריינעס" און אַנדערע זענען נאָהענט טאַקע צום טיפּ פון נאָוועלען; „וואָס הייסט נשמה?", „אַ משוגענער בּטלן" זענען פּסיכאָלאָגישע שטודיען, וואָס האָבּען שוין אַריין פּרצ'שע פאָרם... אינ'ם „משוגענעם בּטלן" איז דער מאָנאָלאָג נאָך פּערוועבּט מיט'ן דיאַלאָג, שפּעטער טיילען זיי זיך אָבּ איינס פונ'ם אַנדערען, און פּרץ שרייבּט אַ גאַנצע שורה ערצעהלונגען — מאָנאָלאָגען, און אויך דעם ריינעם דיאַלאָג בּענוצט ער: נישט נאָר

„ער און זי” און די שטימונגס-רייכע „סצענע מיט מוזיקאַלישער בעגליי-טונג” — „נאָך קבורה”, אויך די איבריגע איינאַקטערס פּרצ׳ס דאַרפען אַלע בעטראַכט ווערען נישט ווי דראַמעס, נאָר ווי מעהר אָדער ווע-ניגער געלונגענע דיאַלאָגישע ערצעהלונגען. שלום-עליכם׳ן האַלט מען פאַר׳ן בעסטען מאָנאָלאָגען-שרייבער, פּרץ איז דער מייסטער פון דיאַלאָג אין דער יודישער ליטעראַטור. אָבער אויך די פאָרם פון בריעף, וועלכע שלום-עליכם האָט אויף זיין שטייגער געוואוסט צו בענוצען אַזוי גליקליך אין „מנחם מענדיל”, „מאַריענבאַד”, „בלאָנ-דזשענדע שטערן” און ביי אַנדערע געלעגענהייטען, — אויך די בריעף-פאָרם געפינען מיר ביי פּרצ׳ן: „האשה מרת חנה”, „פיער דורות — פיער צוואות”. איהר באַגעגענט ביי איהם אָבער אויך די אַרכאַאי-זירענדע ערצעהלונגס-פאָרם, אינ׳ם נוסח פון די פאַרצייטיגע ספרים, מיט אויפשרייבעכצען אין קעפּיל פון יעדען קאַפּיטעל בעזונדער: „בשעת מגפה”, „יוחנן מלמד׳ס מעשה׳לעך”, „דריי חופות”... פּרצ׳ן איז נישט איינמאָל געלונגען אויך דאָס, וואָס טורגעניעוו האָט אָנגערופען אַ ליעד אין פּראָזע... אויך רייזע-בילדער האָט ער אונז געגע-בען... אָבער וואָס פאַר אַ נאָמען וועט דער, וואָס האָט ליעב נעמען, געבען אַזוינע זאַכען, ווי די „קלאָץ-געשיכטען”? און וואָס זענען אַזוינס די מעשה׳לעך פּרצ׳ס? אין געמייזעכטס? לאָמפּען-מוסר? דער גולם? זענען עס אַלעגאָריען? ליעדער אין פּראָזע? קליינע פּאָ-עמעס? סתם פאַנטאַזיעס? זיי זענען דאָס אַלץ אינאיינעם, אָבער פריהער ווי אַלץ זענען עס מעשה׳לעך, — אַנ׳אייגענאַרטיגע ליטעראַרישע פאָרם, וואָס פּרץ האָט זי אַליין, פאַר זיך, בעשאַפען און אַליין איהר אַ נאָמען געגעבען. דער, וואָס וועט שרייבען אַ יודישען ליטעראַטור-לעהרבוך און וועט נישט נאָכטאַנצען אַנדערע, וועט צווישען אַלע פער-שיעדענע ליטעראַרישע מינים, דערמאָנען אויך דעם מין מעשה׳-לעך, וואָס דערוויל געפינען זיי זיך נאָר ביי פּרצ׳ן...

אָבער אַלץ, וואָס מיר האָבען אויסגערעכענט איז נאָר אַ טייל פון די סאָרטען עפּיק, וואָס פּרץ האָט אויסגעפּרובט: ער האָט געשרי-בען, אַ חוץ דעם, שטימונגס-בילדער, אידיליען, הומאָ-רעסקען, אויך פּאָעמעס און — זעהר אַ געליעבטע פאָרם פּרצ׳ס — אַלעגאָריען...

אויך דראַמעס שרייבט פּרץ. דראַמעס רעאַליסטישע און (כ׳ווייס נישט, ווי זאָל איך עס אָנרופען... נישט-רעאַליסטישע).

אין זיין ליריק געפינען מיר נישט קיין קלענערע רייכקייט פון מינים, ווי אין זיין עפיק: מאָדערנעס און היסטאָרישעס, ראָמאַנטיק און סאַטירע, פאָלקס-לידער, באַלאַדען און פּאָעמעס און אַלעגאָריען און סצענעס און דיאַלאָגען, — און וואָס נישט?

יאָ, מיט רעכט קאָן מען אָנרופען פּרץ'ן: דער פּראָבען-מייסטער; ער האָט אונז געגעבען פּראָבען כמעט פון אַלע ליטעראַטור-פאָרמען. מיר געפינען ביי איהם מוסטערן אויך פון דעם, וואָס אויף דער גרעניץ צווישען דער שענער און דער פּובליציסטישער ליטעראַטור, — מוסטערן פון פעליעטאָן-דיכטונג. „אַ פעליעטאָן, זאָגט ער אין איינעם פון זיינע „פעליעטאָנישע געדאַנקען", — אַ פעליעטאָן איז אַ קלוג נאַרישקייט, פּובליציסטיק — נאַרישע חכמה". און ער האָט געפּרובט אויך דאָס לעצטע: ער שרייבט פּובליציסטיק. איינפאַכע פּובליציסטיק, אויפקלערערישע („וועגען געשיכטע") און ליריש-פילאָזאָפישע („דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער"). און פּאָפּולער-וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען שרייבט ער נישט? אַז מען האָט געדאַרפט אַ בראָשיורע וועגען... כאָלערע, האָט עס אָנגעשריבען פּרץ. „סאָציאָלאָגיע" אין די בעריהמטע „בלעטליך" האָט געשריבען — פּרץ. „קיין זאַך, וואָס האָט אַ שייכות צו ליטעראַטור, קאָן זאָגען וועגען זיך פּרץ, איז מיר נישט פרעמד". אפילו די ווערק, וואָס אַנדערע האָבען געשאַפען, זענען איהם „נישט פרעמד"; וועגען אַ סך פון זיי האָט ער געשריבען רעצענזיעס און קריטישע אַרטיקלען; אויך רעפעראַטען האַלט ער וועגען יודישע שרייבער... נישט איינמאָל איז ער געווען אַ רעדאַקטאָר און אַנ'אַרויסגעבער פון זאַמעלביכער און זשורנאַלען... ערשט דער היסטאָריקער וועט אָבשאַצען, ווי געהעריג איז, די ראָליע, די אַלזייטיגע ראָליע, וואָס פּרץ האָט געשפּיעלט אין דער ענטוויקלונג פון דער יודישער ליטעראַטור.

II.

אונז אינטערעסירט דאָ די פּסיכאָלאָגישע זייט פון אָט דער פיעלזייטיגקייט.

פאַרהאַן אַ דילעטאַנטישע פיעלזייטיגקייט, די, וואָס פּרץ האָט

אַזוי שאַרף אויסגעלאַכט אין „כל-בו״... וואָס איז עס פאַר אַ חיה, אָט דער כל-בו? „אָהן ביינער, פון סאַמע ווייך פלייש, און דאָס קעפּיל האָט זיך לויז געדרעהט אויפ׳ן האַלז, ווי אויף אַ גוט געשמירט שרייפעל! ער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט און מיט׳ן קעפּיל געדרעהט קיין מזרח, קיין מערב, קיין צפון, קיין דרום — וואו איהר ווילט נאָר אַליין!״ אַז דאָס דאָזיגע „פיעל-זייטיגע״ בעשעפעניש שטאַרבט אַוועק, און דער מלאך המות פרעגט איהם, ווער איז ער, שוויגט ער: ער ווייס אַליין נישט, ווער ער איז. „טויזענד אויגען האָט דער מלאך המות, און מיט יעדען אויג זעהט ער אינ׳ם כל-בו איין אַנדער בעשעפעניש״. פון די אַנדערע מינים נשמות, צו וועלכע דער מלאך ווענדט זיך מיט זיין פראַגע, רעכענט אויך קיינער דעם כל-בו נישט פאַר אַנ׳אייגענעם: יעדער מין זעהט אין איהם אַ קליין פּיצעל זיינס, נאָר אַזוי פיעל פרעמדס. צום סוף גיט דער כל-בו אַרויס אויף זיך אַליין אַ פסק: „איך געהער דאָך, זאָגט ער, שטיקליכווייז צו אַלע מינים, זאָל יעדער מין זיך זיך צונעהמען זיין חלק״... פּרץ׳ס שאַפען געהערט אויך שטיקלעכווייס צו מינים, אין איהם איז אויך פאַרהאַן עפּיס אַ בויגעוודיגקייט, עפּיס אַ מין געהערען צו אַלעמען און צו קיינעם נישט, דאָך וועט קיינער, פערשטעהט זיך, נישט זאָגען, אַז ס׳איז דאָס „זיין אויף אַלע ירידען״, דאָס חבר׳ן זיך מיט אַלעמען פונ׳ם אָהנבייגערדיגען כל-בו. ווען איינער פון די, אין וועמענס חדר פּרץ איז געגאַנגען, וואָלט געפּרובט וועלען „צונעהמען זיין חלק״, וואָלט ער איהם נישט געפונען, נישט דערקענט, וואָרום פּרץ גיסט איבער אַלץ, וואָס ער נעהמט ביי אַנדערע, אין זיין אייגענעם, אין זיין פּרצ׳שען פורעם!

דער דילעטאַנט, דער כל-בו, לעבט נישט מיט זיין אייגענעם לעבען, ריכטיגער, זיין אייגען לעבען איז דאָס לעבען פון אַנדערע, ער שמייכעלט-צו אַנדערע, ער קוקט אַהין, וואו זיי קוקען, בויגט זיך אַהין, וואו זיי בויגען זיך, קיין אייגענעם שמייכעל, קיין אייגענעם קוק, קיין אייגענעם בויג אַפילו האָט ער נישט, אָהן אַ חוט השדרה איז ער, דער ווינט שאָקעלט איהם. פּרץ אָבער האָט זיין אייגען לעבען; זיין פערזענליכקייט, ווי רייך אין געשטאַלטען, ווי בויגעוודיג זי זאָל נישט זיין, קוקט זי דאָך אַרויס צו אונז פון יעדער שורה, פון יעדעם קנייטש... מעהר נישט — ער בעהאַלט זיך נישט אין זיין שאַלעכץ, ער שטעהט אין דער וועלט מיט אַנ׳אָפענעם אויג און אַנ׳אָפענעם אויער. ער זעהט צַלע פאַרבען און הערט אַלע קלאַנגען, וואָס קומען פון

אַרום, אָבער ער כאַפּט זיי נישט-אויף פרעמדע, קאַלטע, ווי זיי זענען, ער נעהמט זיי אַריין אין זיך, זיי ווערען זיינע, — מאַכען זיי רייכער, פאַרביגער זיין אייגען בילד, פערוועבען זיך מיט זיין אייגענער מעלאָדיע... איז עס אַ חסרון? ניין, אודאי אַ מעלה, אַ זעלטענע מעלה פאַר אַ יודישען שרייבער, וואָס אָהן דאָס אַרויסקוקען, דאָס אַרויספליהען איבער די מויערן פון געטא, וואָלט ער געבליבען איינגעשלאָפען אינעווייניג אין דער דונקעלער ענגקייט.

אין דער מעלה אָבער שטעקט דאָך אַ געפאַהר: די צו-גרויסע רייכקייט פון פאַרבען קאָן אַמאָל פערבלענדען דאָס אויג, אָנשטאָט צו דערפרעהען; אינ׳ם שפּע פון טענער איז שווער אַמאָל צו כאַפּען דעם גרונד-טאָן — פיעלקאַנטיגקייט איז שען, פיין, ווען ס׳איז די פיעלקאַנטיגקייט פון אַ פּיראַמידע, וואו אַלע קאַנטען געהען זיך צונויף, גיסען זיך צונויף אין איין שפּיץ. אָבער בעהאַלט זיך דען נישט די שפּיץ פון פּרצ׳ס פּיראַמידע, פערלירט זי זיך דען נישט אין די וואָלקענס ערגעץ? מיר זעהען פיעל מעהר און וועניגער שאַרפע קאַנטען, מיר זעהען אויך ווי זיי ציהען זיך אַלע אין איין זייט, — צי איז קענטיג אָבער אויך די שפּיץ, דאָס פּינטעל, וואו זיי בעהעפטען זיך אַלע אינאיינעם, גיסען זיך צונויף אין איין גאַנצע אָבגעשלאָסענע פיגור? צי דוכט זיך אונז נישט אַמאָל, אַז, אַזוי ווי אין בעריל חנצה׳ס זיצען עטליכע פאַרשוין, אַזוי זיצען אויך אין פּרצ׳ן עטליכע פּרצ׳ס? צי דוכט זיך אונז נישט, אַז דאָס אונדורכזיכטיגע געוועב פון זיין שאַפען איז געוועבט פון פערשיעדענע שטאָפען, געשפּונען פון פערשיעדענע פעדים, — איז נישט פון איין שטיק?

מיר האָבען דערמאָנט די פערשיעדענע קוואַלען, וואָס ער האָט געטרונקען פון זיי: די השכלה און דאָס חסידות; די פערשיעדענע סטילען פון זיינע ווערק: דעם רעאַליסטישען און דעם ראָמאַנטישען; די פערשיעדענע פאָלקס-גרופּען, וואָס ער האָט געשילדערט: דעם פּראָסטען עולם — און די יחסנים, די לומדים, די גוטע יודען; מיר האָבען געזעהען פערשיעדענע סתירות פון זיין שאַפען: זיין דעמאָקראַטיזם, זיין ווערען שרייבען פאַר׳ן פאָלק — און זיין געטריי בלייבען דעם גייסטיגען אַריסטאָקראַטיזם, — אָט די גאַנצע פיעלזייטיגע רייכקייט אינאיינעם מיט דער אונקאָנצענטרירטקייט ווייזט זיך אַרויס ביי איהם אָבער אין די איינציגע ווערק, אַזוי ווי אין זיין שאַפען בכלל. נעהמען מיר די ערצעהלונגען, די מעשה׳לעך. זעלטען ווען

ווייכט נישט אָב אין זיי פון דער הויפּט-טעמע, זעלטען ווען די אַסאָציאַציעס פאַרפיהרען איהם נישט צו גאַנץ אַנדערע ענינים. אפילו אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען", וואו די טעכניק איז בעסער, אויסגעהאַלטענער ווי אין אַנדערע זאַכען, וואו דער שטאָף אַליין שאַפט די איינהייטליכקייט פונ'ם ווערק, — אפילו אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען" זענען פאַרהאַן זאַכען, וואָס זענען נישט מעור-אחד, נישט פון איין גוס: „ביי'ן גוסס צוקאָפּענס" בעשטעהט פון צוויי העלפטען, וואָס די אידעע, נישט די פאַבולע, בעהעפט זיי אינאיינעם; די דריי געשיכטען פון די „דריי מתנות" זענען אויך נאָר דורך דעם געדאַנק פערבונדען איינע מיט די אַנדערע; „אַראָבגעלאָזטע אויגען" איז ווידער אַ פאַראַלעל פון צוויי בעזונדערע מעשיות; היינט פון וויפיעל מעשיות איז צונויפגעשטעלט דאָס שענע און שענסטע „מסירות נפש", די פאַנ-טאַסטישע „דריי חופות"? פון די חסידישע ערצעהלונג איז בעזונדער כאַראַקטעריסטיש פאַר פּרצ'ס שטייגער צו דערצעהלען „אַ גלגול פון אַ ניגון": דאָ זעהט מען בחוש, ווי ער האָט ליעב צו שילדערן נישט ווי אַזוי אַ זאַך ווערט, נאָר ווי אַזוי זי ווערט מגולגל. „מיט די אייגענע ציגעל, זאָגט ער, קאָן מען שטעלען אַ שוהל און אַ קלויס-טער, אַ פּאַלאַץ און אַ תּפיסה, און גאָר אַ הקדש"; און ער ווייזט אונז אַלץ, וואָס פונ'ם ציגעל קאָן ווערען, אַלע גלגולים זיינע... אויף דער קראַפט פון אַסאָציאַציעס, אויף דעם אינעווענינסטען זכרון פון מוח און נשמה, מעהר ווי אויף דעם אויסווענינסטען געדעכטניש פון ראיה און שמיעה — האַלט זיך דער גאַנג פון זיינע געדאַנקען, פון זיין פאַנטאַזיע. די ריינע פּלאַסטיק פון דעם פאָרם ליידט ביי איהם דעריבער פון די אָנגעוואָרפענע. נישט גאָר גוט בעהעפטע פּלאַסטען פונ'ם אינהאַלט. אַמאָל דוכט זיך, אַז ער זעהט פאַר זיך אין דער ווייטעניש איין שטערן, אַ העלען און אַ ווינקענדיגען, ער געהט צו איהם, גאָט-אָט דערנעהנט ער זיך צו איהם, אָבער ניין, ער קאָן לאַנג אין איין פּינטעל נישט קוקען, ער מוז זיך אָבקעהרען, זיך אומקו-קען... דער שטערן ווערט צורינען, אַ נעפּיל פערשטעלט איהם, עס בלייבען נאָר שטראַהלענדיגע פעדים, בעגילטע פאַסיקלעך... אַזוי-ווי ביי אַלע שרייבער, וואָס אַ חיל פון רעיונות בעלאַגערט זיי פון אַלע זייטען און זיי מוזען זיך איהם אונטערגעבען, — אַזוי ווערט ביי איהם אויך די טעמע בעשאַפען אינ'ם עצם פּראָצעס פון איהר בעאַרבייטונג, ווי שניי אַ הייפעל, וואָס מען קייקעלט איבער אַ פריש בעשנייטען אָרט:

עס קלעבט זיך אַ שנייעלע צו אַ שנייעלע ... א. אַ. וו. אַ פּאָדים, וואָס וויקעלט זיך אַרויף פון אַ קנויל, אַ געהיימען, אויף אַ שפּינדעל אַן׳אָפענעם, אַזוי שטעלט זיך אונז פאָר דער פּראָצעס פון שאַפען: דער שעפער לאָזט פונאַנדער דעם קנויל, וואָס האָט זיך אָנגעקליבען ביי איהם אין דער פאַנטאַזיע, פעדימווייז, פעדימווייז פלאָנטערט ער איהם פאַנאַנדער און וויקעלט אַרויף אויפ׳ן שפּינדעל פון ווערק; פּרץ וויקעלט זיינע שאַפונגס-פעדים אַראָב נישט פון איין, נאָר פון עטליכע קנוילען. דערפאַר זענען די ערצעהלונגען זיינע אָפט ווי די מעשה׳לעך פון יוחנן מלמד: — „אַזוי-ווי אַ רעדיל אין אַ ראָד, — אַ מעשה בתוך מעשה״...

III.

דער דאָזיגער אָרגאַנישער פעהלער פון פּרצ׳ס טעכניק (און נישט נאָר פון זיין טעכניק) האָט אָבער אויך אַ מעלה אין זיך. אַ דאַנק דעם, וואָס דער ספור-המעשה און אויך די געדאַנקען רייסען זיך אי-בער אַמאָל, און פערבינדען זיך ווידער, אַ דאַנק דעם מאַכען די ער-צעהלונגען אויף אונז אַן׳אַנדער מאָל אַן׳איינדריק פון אימפּראָווי-זאַציע. מיר האָבען נישט צו טון מיט אַן׳אָבגעטעקטען „ווערק״, מיר פיהלען נישט די קאַלטקייט פונ׳ם שלייפען. נישט אַ „ליטעראַט״, נאָר אַ געשפּרעך-פיהרער שטעהט פאַר אונז, — אַ לעבעדיגער, אַ בליצענ-דער, אַ שפּילעוודיגער, מיט אַ שפּילעוודיגער, אַ בויגעוודיגער, אַ קלו-גער, אַ וואַרימער, אַ ביסעל אַ סענטימענטאַלער שפּראַך. ער דערצעהלט אונז אַ מעשה, אין דער — נאָך איינע, פערבייגעהענדיג — אַ רעיון, אַ וויץ, אַ גוט וואָרט, אַ טייטש; מיר ווייסען נישט, צי ס׳איז אַן׳אמת, צי האָט ער עס אויסגעטראַכט פון קאָפּ; צי דערצעהלט ער עס גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין, די צייט צו פאַרברייינגען, אָדער ער האָט עפּיס אַ מיין, אַ כונה. מיר פיהלען, אַז ער מאַטערט זיך נישט, ער האָט הנאה פון שמועסען, און אויך מיר קלייבען נחת און הערען, ווי ער, אונזער געשפּרעך-פיהרער, שפּרינגט פון ענין צו ענין, פון גע-דאַנק צו געדאַנק; מיר האָבען קיין צייט נישט אַ טראַכט צו טאָן ווע-גען דעם בילד, וואָס ער האָט אונז נאָר וואָס אויסגעמאָלט, און מיר

האָבען שוין אַ גאַנצען אַלבאָם פאַר זיך, אין קאָפּ ביי אונז טאַנצען
אַרום געשטאַלטען, בילדער, רעיונות, און זיי טשעפּען זיך איינע אָן
די אַנדערע, ווי רינגלעך אין אַ קייט... מיר קוקען דעם דערצעהלער
אין געזיכט נייגיריג, פיהלען, ווי עס צאַפּלען און פלאָנטערן זיך ביי
איהם אין מוח, אין האַרצען פאַנטאַזיעס, זכרונות, האַלב-געבוירענע
רעיונות, שאָטענס פון געפיהלען, אָבגעריסענע טענער, גלגולים פון
נגונים; מיר זעהען, ווי עס בייט זיך דער אויסדריק ביי איהם אויפ׳ן
געזיכט, ווי עס הויבט זיך די שטים, און אָט ווערט זי ווייכער, שטי-
לער, ווי עס רונצעלט זיך דער שטערן, ווי עס קייטלען זיך, ציג-
דענדיג און לעשענדיג איינע די אַנדערע, בילדער, געדאַנקען, ווי זיי
בליצען אויף אין די אויגען און מאַכען שאָקלען די ליפּען... מיר ווע-
רען נישט מיעד צו הערען זיינע ווערטלעך און וויצען, זיינע משלים,
וואָס זענען אָפטמאָל מגידיש, אָבער תמיד פּאָעטיש, בילד-שען, מיט
נישט גאָר קיין טיעפע אָבער קלוגע כונות, מיט נישט גאָר קיין קלאָ-
רע, אָבער דאָך דורכזיכטיגע סודות, מיט אַ איראָניע, וואָס שטעכט
זיך, אָבער אָהן בייז: ער האָט ליעב אַמאָל סתּם אַזוי זיך אַ ווערטיל
צו טון... אונז פערדריסט נישט שטאַרק, ווען מיר מוזען מפסיק זיין:
מיר ווילען דעם פאַדעם פון דער ערצעהלונג נישט פערלירען; מיר
האָבען נאָך איהם גאָר נישט געפונען אפשר... וואָס אַרט עס אונז?
געפעלט אונז דען נישט ביי פּרצ׳ן יעדע שורה בעזונדער? אינ׳ם קאָנ-
קורס צווישען דעם טייל און דעם גאַנצען, — וואָלט דען נישט
אָפּט ביי איהם געוואונען דער טייל? און די סבה איז דאָס, וואָס
זעהר אָפט, ווי מיר האָבען געזאָגט, גיט ער אונז נישט קיין פּאַרטיגע
אויסגעשליפענע זאַכען, וואָס-דען? ער שלייפט זיינע דימענטען פאַר
אונז אין די אויגען, ער צינדט נישט אָן קיין ליכט, וואָס ברענט אַליין
זיכערער און העלער, נאָר ער שיט פונקען, ער איםפּראָוויזירט...

אָבער דאָס, וואָס קאָן נישט שאַדען אין אַנ׳ערצעהלונג, שאַדט
אין אַ דראַמע. אין דער ערצעהלונג איז פאַרהאַן אַנ׳ערצעהלער, ער
מיט זיין פּערזענליכקייט האָט די קראַפט צו מאַכען אַ בינטעל פון די
צושאָטענע פונקען. אין דער דראַמע אָבער מוז דער שטאָף אַליין פאַר
זיך ריידען, ער מוז אַליין זיין גאַנץ און איינהייטליך. אָבער גאַנצ-
קייט און איינהייטליכקייט פונ׳ם שטאָף פעהלט ביי פּרצ׳ן אָפט אויך
אין די דראַמעס. „שוועסטער״, איינאַקטער... אין דער נייער בעאַר-
בייטונג פעהלט דער נישט קלוגער סענטימענטאַלער סוף פון דער ער-

שטער אויסגאַבע, אָבער דאָס מאַכט נאָך קענטיגער, אַז דער גורל פון די דריי שוועסטער איז פערבונדען סאָציאַל, מאָראַליש, אָבער נישט פּאַקטיש, נישט דורך דער האַנדלונג. אויך אינ׳ם איינאַקטער „אַ פריה־מאָרגען״, וואָס איז איבערגעמאַכט פון דער סקיצע „משופע״, — איז מעהר פאַרהאַן איינהייט פון דער סאָציאַלער סביבה, אין וועלכער אַלע פּאַרשוינען לעבען, ווי פון דער האַנדלונג. אויך אין דער דראַמע „וואָס אין פידעלע שטעקט״ (פריהער: „כליזמר״) איז יעדער אַקט כמעט אַ בעזונדערע זאַך, הגם די פּאַרשוינען זענען די זעלביגע; דער דריטער אַקט איז אַ גלגול פון אַ זעלבשטענדיגער סקיצע, וואָס רופט זיך „אַ כליזמרס־טויט״... די „גאָלדענע קייט״, וואָס צווישען אַלע פּרצ׳ס דראַמעס איז זי די רייכסטע אין אינהאַלט, בעשטעהט אייגענטליך אויך נישט פון איינער, נאָר פון עטליכע דראַמעס; ווער איז דער הויפּט־פּאַרשוין, וואו איז דער צענטער פונ׳ם דאָזיגען ווערק (אַ ווערק, אפילו נישט קיין דראַמאַטישעס, מוז דאָך האָבען אַ צענטער) — אויף דעם איז שווער צו ענטפערן; סיידען מען זאָל פאַר׳ן העלד פון דער דראַמע רעכענען די גאָלדענע קייט, דעם חסידיזם אַליין. דאָס איז אָבער,— פאַר אַ דראַמע ווענינגסטענס, — אַ ביסעל אַ צו אַבסטראַקטער „העלד״... מען קאָן, אמת, נישט וויסען, וואָס וועט פון דער „גאָלדענער קייט״ ווערען אין די קומענדיגע „בעאַרבייטונגען״ (דריי מאָל איז זי שוין בעאַרבייט געוואָרען), ס׳איז אָבער קלאָר, אַז מעהר איינהייט קאָן אַריינגעבראַכט ווערען אין די פּרטים, נישט אין דאָס גאַנצע... אפילו „אין פּאָליש אויף דער קייט״, וואָס האָט שוין, בעזונדערס אין דער נייער בעאַרבייטונג, אַ שטיקעל גאַנצקייט אין זיך, אפילו אין דער דאָזיגער זאַך איז אין סוף שווער צו זאָגען, וואו איז דאָ אייגענטליך דאָס פּינטעל, דער צענטער, ווער איז דער העלד פון דער דראַמע: ער, דער קלויזניק, דער „זינדיגער״, אָדער אפשר גאָר זי, די טאָכטער ברכיה׳ס...

נאָר פּרץ, וועט מען זאָגען, דאַרף נישט קיין צענטראַלען העלד, ער דאַרף בכלל נישט די איינציגע פּערזאָן, ווייל ער שאַפט אַ נייע דראַמע, וואו דער העלד איז די מאַסע, דער קאָלעקטיוו, נישט דער יחיד.. זאָל זיין אַזוי, זאָל זיין, אַז ס׳איז מעגליך אַזאַ דראַמע צו שאַפען: פּרץ אָבער האָט זי נאָך נישט געשאַפען. די בעסטע ראיה איז — „ביי נאַכט אויפ׳ן אַלטען מאַרק״, וואו ער איז נעהענטער ווי אין אַנדערע עקספּערימענטען צוגעגאַנגען צו זיין „נייעם

פּרינציפּ" אין דער דראַמע, וואו עס איז שוין טאַקע אַזוי גוט ווי גאָר נישטאָ קיין דראַמאַטישע פּערזאָנען, קיין כאַראַקטערען, נאָר שטימען און קלאַנגען און שאָטענס, שטימען און קלאַנגען און שאָטענס פון לעבעדיגע און פון טויטע, פון מענשען און פון געצען, פון גלעקער און פון זייגערס און פון בלעכענע העהנער אפילו... פון דעם אַלץ האָט געדאַרפט ווערען עפּיס אַ מין כאָר, אַן׳אָרקעסטר, אַ „קאָלק", אַ „דור", אַ „מאַרק", קורץ, עפּיס אַ גאַנצע זאַך, אַן׳אָרגאַניזם, ס׳איז אָבער גאָרנישט ניט געוואָרען (ווענינגסטענס, אין דער אויפלאַגע, וואָס מיר פּערמאָגען); אפילו קיין איינפאַכע מאָזאַאיק, וואָס האָט געקאָנט דערפון אַרויסקומען, איז נישט געוואָרען, און נישט ווייל איין „שטים" זאָל זיך נישט קלעפּען צו דער אַנדערער. ניין, צונויפקלעפּען קאָן מען זיי לייכט, עס איז אָבער מעהר נישט ווי צונויפגעקלעפּט, עס פעהלט די לעבעדיגע גאַנצקייט, עס פעהלט דער הייסער לעבענס-אָטעם. דער דיאַלאָג, פאַר זיך גענומען, עטעמט ביי פּרצ׳ן שטענדיג כמעט פריי, פריש, לעבעדיג; מיר האָבען שוין פריהער געזאָגט, אַז פּרץ איז אַ גרויסער בריה אויף דיאַלאָג, — אָבער נישט אויף דראַמע. פון די אַלע דראַמאַטישע זאַכען, וואָס ער האָט געשריבען און איבערגעשריבען, איז די רעאַליסטישע קאָמעדיע „אַמאָל איז געווען אַ מלך..." אפשר די איינציגע, וואָס קאָן מאַכען אַן׳איינדריק אויפ׳ן סצענע, נישט נאָר אין בוך; אין די איבעריגע זאַכען פעהלט, ווי מיר האָבען געזעהן, די איינהייט פון דער האַנדלונג, אַ נישט איז — די האַנדלונג גופא.

אין מאַטערלינקס, אין טשעכאָוו׳ס שטימונגס-דראַמע איז אויך, אמת, דער עיקר נישט די האַנדלונג, אָבער דאָרט איז פאַרהאַן דערפאַר אַ ריטם, אַ מוזיק, וואָס פילט אָן און פילט אויס די גאַנצע לופט; אָנשטאָט די דראַמאַטישע כאַראַקטערען איז פאַרהאַן דאָרט אַ דראַמאַטיש-סימבאָלישע אַטמאָספערע. דאָס פעהלט אָבער אין דער דראַמאַטיזירטער אָדער, ריכטיגער, דיאַלאָגיזירטער ליריק פון י. ל. פּרץ. אין דער דראַמע, וואו פריהער ווי אַלץ איז נויטיג גאַנצקייט און קאָנזעקווענטקייט, טראָגט ער אַריין די אַלע סתירות און דעם גאַנצען פראַגמענטיזם פון זיין גייסטיגער פּערזענליכקייט. אָט פאַרוואָס פּרץ איז געווען און געבליבען אַן׳ערצעהלער, און נישט קיין דראַמאַטיקער...

IV.

אַ פיעל-זייטיגקייט אינאיינעם מיט אַ אונקאָנטצענטרירט-זיין, אַ גרויסע, נאָר אַ צובראָקעלטע עשירות, — דאָס איז, אַלזאָ, פּרצ׳ס מאַכט און אָהנמאַכט. מיר האָבען גערעדט אָבער מעהר פון דער פּאָרמאַלער זייט. ווילען מיר אריינקוקען אינ׳ם תוך פון פּרצ׳ס שאַפען, קאָנען מיר אָנווייזען אויף דריי פּונקטען, וואָס איז לייכט זיי צו ענטפּלעקען אין זיינע ווערק, ווען מען בעטראַכט זיי אַלע אינאיינעם. ליידער מוזען מיר נעהמען פאַר די דאָזיגע דריי פונקטען דריי פרעמד-ווערטער:

דאָס אינטעלעקטואַליסטישע;

דאָס עטישע;

דאָס ראָמאַנטישע...

מיר מיינען, אַז מיט די דאָזיגע דריי יסודות ווען מיר שוין האָבען אַ ג אַ נ צ ע כאַראַקטעריסטיק פון אונזער שרייבער: אַ ג אַ נ צ ע כאַראַקטעריסטיק, וואו עס איז קיין גאַנצער כאַראַקטער נישטאָ, איז סתם אַ שווערע זאַך; אָבער אַ פאָדעם גיט עס אונז דאָך צו האַלטען זיך פאַר איהם און צו וויסען, וואו איין און וואו אויס אינ׳ם לאַבירינט פון פרצ׳ס ווערק.

נעהמען מיר דעם ערשטען טייל פונ׳ם פאָדעם, דעם ערשטען פונקט: דאָס א י נ ט ע ל ע ק ט ו אַ ל י ס ט י ש ע.

ביי קיינעם פון אונזערע דיכטער איז נישטאָ אַזאַ שפע פון ג ע ד אַ נ ק ע ן, ווי ביי פּרצ׳ן. אויך מענדעלי מוכר ספרים איז אַ דענקער; ביי איהם איז עס אָבער ל ע ב ע נ ס-קלוגהייט: ביי איהם איז יעדער געדאַנק אַ סך-הכל פון געוויסע לעבענס-ערפאַהרונגען, — אַ סך-הכל פון די געמאַכטע און אַ מוסר פאַר די קומענדיגע ערפאַהרונגען. אָבער ביי פּרצ׳ן איז, ווי ביי איינעם פון זיינע פאַרשוינען, „נישט דאָס וויסען דער עיקר, נאָר דאָס קלערען״. „וויסען, לייענען מיר אין זיינעם אַנ׳אַפאָריזם, — וויסען איז איינפאַך ליכט, העלער טאָג. נאָר דאָס ליכט פיהלט נישט אויס דעם רוים, דער טאָג — די צייט, דאָס וויסען — דאָס לעבען״... ווען דאָס וויסען וואָלט אויסגעפילט דאָס לעבען, וואָלט דאָס לעצטע, ווענינגסטענס פאַר פּרצ׳ן, געווען לאַנגווייליג: וויסען אַלץ הייסט רוהיג זיין, פּרץ קאָן די רוה נישט סובל זיין; וויסען אַלץ הייסט גלויבען, אַז אין דער וועלט פון אידעען איז פאַרהאַן עפּיס שטענדיגעס, פּרץ מיינט, אַז „נישט וואָהר און נישט פאַלש זענען אידעען,

נאָר פריש און אַלט, בליהענדיג אָדער פערוועלקט... אַז מען טראָגט אייך צו אַ אידעע, בויגט צו די נאָז: פרישע נעהמט און שטעקט אייך אויף דער ברוסט, אַלטע — וואַרפט אַרויס״. די נייע אידעע ברענגט איהם נישט אַ נייעם אמת, נאָר נייע שפּייז פאַר׳ן אינטעלעקט; זי צושטערט די רוה, זי שאַפט בעוועגונג, זי צינדט אָן פייערלעך אין די אויגען — דאָס איז איהר פערדינסט; מוז זי נאָך אמת זיין? די עסטעטישע נאַטור ליעבט די פעסטע פאָרם, די אינטעלעקטואַליסטישע — דעם פליסיגען אינהאַלט; דער עסטעט קלויבט נחת פון דעם, וואָס איז געוואָרען, דער אינטעלעקטואַליסט — דערפון, וואָס האַלט אין ווערען. אויב מענדעלי, אויב אַש זעהט די סטאַטיק, דאָס איינגעפונדעוועטע, דאָס אומבעוועגליכע פון לעבען, איז עס, ווייל שרייבער ווי מענדעלי, ווי אַש בעטראַכטען; אויב פרץ איז דינאַמיק, איז עס, ווייל פרץ טראַכט... מען זאָל עס נישט פאַלש פערטייטשען: טראַכטען, אינטעלעקטואַליזם פון אַ דיכטער איז נישט קיין — קאָפּ-אַרבייט: מיט׳ן קאָפּ אַרבייט יעדערער, וואָס האָט... אַ גוטען קאָפּ; דער דיכטער אַרבייט מיט זיין גאַנצען איך. נאָר דאָס איך איז נישט ביי אַלע דיכטער גלייך. ביי איינעם שטעקט עס אין דער קלאָרקייט, אין דער ריינקייט, אין דער שאַרפקייט פונ׳ם זעהען, — איז זיין שרייבען ריין, קלאָר, דורכזיכטיג און טיעף, ווי אַ פרישער אַ לעבעדיגער קוואַל; דעם אַנדערענס איך איז בעהאַלטען אין דער צאַרטקייט, אין דער שכרות פונ׳ם האַרצען, עטעמט זיין שרייבען מיט דער היימליכקייט, מיט׳ן שטורם פון האַרצען, שמייכעלט עס מיט דעם שמייכעל פון אַ קינד; ביי דעם דריטען, בעת ער שרייבט, איז אַנ׳אָפּענער קאָפּ, די שכינה רוהט אין קאָפּ ביי איהם, דאָרט שפּיגעלט זיך די וועלט און דער טרוים פון קינסטלער, פון דאָרט פאַלען פאַסען ליכט, וואָס אָהן אַ מאָס ברענט עס און פערברענט, מיט אַ מאָס עפענט עס די בלום און צייטיגט די פרוכט. דער אינטעלעקט איז, אַלזאָ, נישט דער מקור פונ׳ם שאַפען ביי׳ן אינטעלעקטואַליסטישען קינסטלער: דער מקור איז זיין גאַנצעס פון גאָט געבענשטעס איך; דער אינטעלעקט אָבער איז דער צענטר, וואו די געהיימע קרעפטען בעגעגענען זיך און שלאָגען פונקען... נישט פון אַנאַליזירען, פון אויסרעכענען קומט דער געדאַנק צום קינסטלער, נאָר פון עפּיס אַ בליץ, וואָס האָט זיך אָנגעצונדען און ס׳איז ליכטיג געוואָרען אין קאָפּ; ס׳איז אונגעריכט פאַר איהם אַליין; אויך פריהער האָט דער געדאַנק אין

איהם געלעבט, נאָר ער איז פערדעקט געווען, איצט איז ער ענט-דעקט געוואָרען. יאָ. דאָס איז טאַקע דער אונטערשיעד צווישען גע-וועהנליכע געדאַנקען און אינטואיטיווע: יענע זענען ערפינדונגען, די—ענטדעקונגען. און ווייל זיי זענען ענטדעקונגען, דאָס הייסט, ווייל זיי זענען געווען, נאָך איידער מען האָט זיך דערוואוסט פון זיי, ווייל זייער געבורען ווערען איז גלייך צו אַנ'ערוואַכען, צו אַנ'אַרויסוויקלען זיך פון אַ פריהערדיגער עקסיסטענץ, ווערען זיי נישט געבוירען דערפאַר הוילע, נאָר, ווי דער קינסטלער-אינטעלעקטואַליסט אוא יילד זאָגט, אין אַ העמדיל, אין אַ בילד. אויך פרץ'ס געדאַנ-קען זענען געדאַנקען—בילדער. אויך ביי איהם זענען זיי נישט אויס-געדרונגענע, נאָר געזעהענע, געטרוימטע. אָבער אַזוי ווי ער זעהט יעדען געדאַנק אין אַ בילד, אַזוי זעהען מיר ביי איהם אין יעדען בילד—אַ געדאַנק. אויך „דאָס שטעדטיל” אַש'ס, ווען מיר לייענען עס, לאָזט איבער ביי אונז געדאַנקען אין קאָפּ, אָבער נישט דאָס איז דער שרייבער אויסען געווען. ער איז אויסען געווען צו געבען אונז אַ שטיק לעבען, וואָס ער האָט געזעהען, אַזוי ווי ער האָט עס געזעהען; פרץ איז אויסען די געדאַנקען, און ווען פאַר איהם זאָל עס זיין אפילו אומבעוואוסט, אין לעזער וועקט זיינס אַ ווערק אויף פריהער ווי אַלץ דאָס געדאַנקען-לעבען.

אין דער מאַסע רעיונות דריקט זיך אויס דעריבער דאָס אינטע-לעקטואַליסטישע אין פרץ'ן, נאָר זיין גאַנצעס שאַפען איז אַ קינס-טלעריש-אינטעלעקטואַליסטישעס... נעהמט די שטריכען, וואָס אַלע וועלען מודה זיין, אַז זיי זענען נישט צופעליגע ביי אונזער שרייבער: דאָס אַפאָריסטישע, דאָס פּאַראַלעלענהאַפטע, דאָס אַלעגאָרישע,—די שטריכען, וואָס זענען שייך צום תוך, נישט נאָר צום סטיל פון שרייבער,—זענען זיי אַלע דריי דען נישט קיין סמן פון אינטע-לעקטואַליזם?

דער אַפאָריזם. וואָס איז אַזוינס אַנ'אַפאָריזם? אַ אונטערשטע שורה. ווער ציהט זי אונטער? דער אינטעלעקט (דער וויסענשאַפטלי-כער אָדער דער קינסטלערישער). דער נישט-אינטעלעקטואַליסטישער, דער נאַאיווער אויג- אָדער געפיהל-קינסטלער ליעבט די פרטים. ער ליעבט דאָס קאָנקרעטע, דער אַפאָריזם איז אַנ'אַבסטראַקציע, איז ער איהם פרעמד. פרץ'ן איז ער נאָהענט. פרץ האָט איהם אין דער יו-

דישער ליטעראַטור, אין דעם יודישען סטיל, קאָן מען זאָגען, דער ערשטער איינגעפיהרט.

און דאַן די פּאַראַלעלען. ווי אָפּט בעגעגענט מען זיי ביי פּרצ׳ן! אָט פּערגלייכט ער די לעבענס-שענהייט מיט דער שענהייט פון דער קונסט („וועלכע?”), דעם בריסקער רב מיט דעם ביאַלער רבי׳ן („צווישען צוויי בערג”) און אָט זענען פּאַראַלעלען צווישען די אַמאָליגע און היינטיגע דורות: „פיער דורות — פיער צוואות”, „וואָס אַמאָל וועניגער”; און „אויף אַ זומער-וואוינונג”, „פּורים-שפּיעלער”, „ביי׳ם גוסס צוקאָפּענס”, „אַראָבגעלאָזטע אויגען” — זענען עס נישט אַנטיטעזען און פּאַראַלעלען? און די „גאָלדענע קייט”? ווערען נישט פערגליכען די פערשיעדענע ריינגען איהרע? אָבער ווער פערגלייכט? דער אינטעלעקט.

אויך די אַלעגאָריע, די קינסטלערישע אַפּילו, איז אינטעלעקטואַליסטיש. דאָס בילדליכע איז פאַר דעם אַלעגאָריען-שרייבער אַ מיטעל, נישט קיין ציעל פאַר זיך; דאָס ציעל איז ביי איהם די אידעע, דער מוסר-השכל. די אַלעגאָריע איז געבויט אויף אַנאַלאָגיע און אַנאַליז, דורך וואָס זי שיידט זיך אָב פונ׳ם סימבאָל, וועלכער איז אַ סינטעז; אין איהר פיהלט זיך די דאָפּעלטקייט פון פאָרם און אינהאַלט, אין דער צייט ווען אין דעם נאַאיווען שאַפען איז פאָרם און אינהאַלט — איינס; נאָר דער אינטעלעקט שיידט פאַנאַנדער צווישען זיי און פּרובט זיי דערנאָך ווידער בעהעפטען, נאָר דער אינטעלעקט, ווען ער וויל זיך אָנטון אין אַ בילד, אַלעגאָריזירט. מאַנכע פּרצ׳ס ווערק זענען אַלעגאָריש אַפּילו, ווען זיי זענען נישט קיין אַלעגאָריען; אָבער ער שרייבט אויך ספּעציעלע אַלעגאָריען. זיי זענען שטענדיג כמעט ערצעהלונגען, נישט קיין גלאַטע, קאַלטע משלים. זענען זיי לעבעדיג, קינסטלעריש, — פּערשטעלט עס, אָבער עס שוואַכט נישט אָב אין זיי דאָס געדאַנקליכע.

דאָס געדאַנקליכע ווייזט זיך אַרויס אויך דערין, וואָס ער איז אָפּט זעהר סאַטיריש און זעלטען ווען הומאָריסטיש. אונז וועט נאָך אויסקומען צו ריידען וועגען דאָס סאַטירישע ביי פּרצ׳ן; דערוויל איז גענוג צו זאָגען, אַז עס קומט פונ׳ם מאָראַלישען פּאַטאָס, אין דער צייט ווען דאָס הומאָריסטישע נעהמט זיך פון געמיט. די סאַטירע ביי־זערט זיך, אַזוי ווי זי וואָלט אָקאָרשט געקומען פון עץ הדעת, און דאָס וויסען פון גוט און בייז לאָזט איהר נאָך נישט רוהען, זי קאָן נאָך

דערמיט נישט שלום מאַכען, זי א׳ז דאָס פּאַטאָס פון אונזער געוויסען, מיט איהר שטרענגען בליק מע׳ט זי אַלץ אָב און שאַצט אָב, און וועגט אָב מיט אַ פּאַרטיגער מאָס און אַ פּאַרטיגער וואָג, אין דער צייט ווען אין דעם הומאָריסט׳ס אויגען האָט יעדע זאַך איהר אייגענע מאָס און איהר אייגענע וואָג; ער, דער הומאָריסט, לאָזט אַלץ געהן „מיט דער נאַטור״, און די סאַטירע וויל אַלץ איבערמאַכען, פערריכטען, אויב נישט פערניכטען; זי האָט שטענדיג אַ ציעל פאַר זיך, אַ ציעל, וואָס ליעגט אויסער און העכער פון די זאַכען, מיט וועלכע זי פ׳רנעהמט זיך. אָבער ווער שטעלט זיך ציעלען? ווידער אַמאָל דאָס בעוואוסטזיין, דער אינטעלעקט.

דאָס אינטעלעקטואַליסטישע, דאָס שכל׳דיג טיעפע און פערטיעפטע איז דאָס, וואָס טיילט פּרצ׳ן שאַרף אָב פון אַנדערע יודיש-פּוילישע שרייבער, און שטעלט איהם אַוועק מיט אַ קאָפּ העכער פון זיי. מיט אַ קאָפּ אינ׳ם בילדליכען און אינ׳ם איינפאַכען זין פון דעם וואָרט. וואָרום ווען מ׳זאָל ריידען וועגען הארציגקייט, וועגען הייליגער תמימות און הייליגער פּראָסטקייט, איז פּרץ נישט דער ערשטער צווישען די יודישע שרייבער, וואָס שטאַמען פון פּוילען: טיעפקייט פון געדאַנק מיט אומשולד פון געפיהל פּאָרט זיך זעהר זעלטען. דאָך איז זיין, פּרצ׳ס, געדאַנק פרישער, זאַפטיגער, לעבעדיגער, ווי די ליטווישע גריבלעריי. אין איהם בעהעפט זיך די ליטווישע עמקות מיט דער פּוילישער סענטימענטאַליטעט... די סענטימענטאַליטעט אָבער איז איינער פון די סמנים, וואָס כאַראַקטעריזירען דאָס עטישע אין פּרצ׳ן, געהען מיר איבער צום צווייטען וויכטיגען פּונקט אין זיין שאַפען — דאָס עטישע.

V.

איהר וועט נישט געפינען ביי איהם קיין עטישען אַני-מאַמין, קיין בעשטימטען מאָראַלישען אידעאַל. אין זיין עטישען פיהלען איז ער פּונקט אַזוי אימפּרעסיאָניסט, איינדריקס-מענש, ווי אין זיין פילאָזאָפירען און דענקען, ווי אין זיין גאַנצען שאַפען, דאָך רינט שטיל אין זיינע אָדערן בלוט פון אַ מאָראַליסט. ער פערשטעלט זיין מאָראַליזירען (אויף פערשטעלען, איז ער אַ מייסטער), ער מאָראַליזירט, ווי אַ קינסטלער,

זיין קונסט אָבער בלייבט דאָך מאָראַליסטיש: איהר צוועק איז דאָס גוטע, דאָס הויכע און דערהויבענע, דאָס שענע איז איהר מיטעל; די פאָרם איז איהר וויכטיג, נאָך וויכטיגער אָבער — דער איינהאַלט... „וועלכע איז שענער?” פרעגט אין פרצ׳ס אַ בילד יעדער, וואָס געהט פאַרביי אין גאָרטען און זעהט, ווי אַ ניינצעהניעהריג מיידעל נעהמט אַרום מיט דער אַלבאַסטער-האַנד דעם מאַרמאָרענעם געטליכען האַלז פון ווענוס, — „וועלכע איז שענער? די פון שטיין, צי די פון פלייש?” וועלכע איז שענער: פרישע, בליהענדיגע, מענשליכע לעבענס-שענהייט, צי די רוהיגע, מאַרמאָרענע, געטליכע שענהייט פון דער קונסט? „ביידע שענער”, וועט קינדליך ענטפערן דער עסטעטישער גייסט, וואָס פערשטעהט נישט אַזוינע פראַגען; דעם עטישען גייסט אָבער, פרצ׳ן, איז די שענהייט פון לעבען, קאָן זיין, טייערער, נעהנטער ווי די קונסט-שענהייט; דער עטישער גייסט — דאָס איז דער מענשליכער, דער סאָציאַלער גייסט. אויף מענדעלי׳ן האָט די צייט, ווען ער איז אויסגעוואַקסען, אויך געפרובט אָנטון אַ סאָציאַלע מאַסקע, אַ מאַסקע פון אַ מאָראַליסט, אַ שטראָפער; אין די שטילע טיעפענישען פון זיין איך אָבער איז ער — גאָרנישט מעשה-יוד-שביוד — פערליעבט אין דעם געטליכען ווענוס-מאַרמאָר, אין דעם סטיל, אין דאָס ווי; פרץ, פערקעהרט, האָט דעם אויסזעהן פון אַ עסטעט, וואָס ליעבט און שעצט דאָס אויסערליכע, די פאָרם; דער עיקר ביי איהם אָבער איז פאָרט דאָס אינוועניגסטע, דאָס „וואָס”. אויב עס איז ריכטיג די מיינונג, אַז דאָס פינטעלע יוד איז דאָס עטישע פינטעלע, איז דאַן נישט מענדעלי, נאָר פרץ דער יוד שביוד („יהודי היהודים”). מענדעלי, ווען ער זאָגט מוסר, איז ער פאַטעטיש, דאָס הייסט, ער געהט אַרויס אַ ביסעל פון די כלים, פון זיך; שטיל, רוהיג, האַרמאָניש, איז ער דאַן, ווען ער שילדערט, ווען ער נעהמט דאָס לעבען אַזוי, ווי עס איז, ווייל דאַן איז ער — ער, דאַן לעבט אין איהם די עפיש בעטראַכטענדיגע, די עסטעטישע נאַטור, די נאַטור, וואָס צוליעב איהר זעהט ער אין דער וועלט נאָר עפּיס שטעהענדיגעס, רוהענדיגעס, סטאַטישעס. אין פרצ׳ן איז דער קינסטלער און דער אידעען-מענש אַ סך ענגער פערבונדען, ווייל זיין עצם קונסט איז אַ אידעען-קונסט. און אויב אין נייע אידעען גלויבט ער מעהר ווי אין וואָהרע, איז עס נישט נאָר צוליעב דער בעוועגליכקייט און דער נייגיעריגער שאַפונגס-לוסט פונ׳ם אינטעלעקטואַליזם, וואָס אין איהם; אויך דאָס

ע ט י ש ע פיהרט דערצו. דער עטישער כאַראַקטער איז,— דער היפוך פונ׳ם עסטעטישען,— אַ אומרוהיגער און אַנ׳אַקטיווער כאַראַקטער: איז דאָס זוכען פאַר איהם וויכטיגער, ווי דאָס געפינען; דער עטישער נאַטור ציהט צום „לעבען״, און פאַר׳ן „לעבען״ איז דער רעלאַטיווער אמת פרוכטבאַרער, ווי דער אַבסאָלוטער. דער רעלאַטיוויזם, די גייסטיגע בעוועגליכקייט און אומרוהיגקייט פרצ׳ס איז גיכער אַ ראַיה, ווי אַ סתירה צו זיין עטיציזם.

אַ ראיה איז אויך ד אָ ס אַ ל ע ג אָ ר י ש ע, וואָס מיר האָבען דערמאָנט פריהער, ווי אַ סמן פון אינטעלעקטואַליזם. אין דער אַלעגאָריע, האָבען מיר געזאָגט, איז די פאָרם אַ מיטעל, דאָס ציעל איז דער אינהאַלט; מיט דער אַלעגאָריע איז מען אויסען אַלזאָ נישט קיין עסטעטישע, נאָר אַנ׳עטישע ווירקונג.

און אויך די ס אַ ט י ר ע איז ע ט י ש און נישט, אַזוי ווי דער הומאָר,— ע ס ט ע ט י ש. דער ה ו מ אָ ר י ס ט פערמעגט די פעהיגקייט צו ג ע נ י ס ע ן ד אָ ס א ו נ פ אָ ל ק אָ מ ע נ ע; אויך ער זעהט די שוואַכקייטען פון דער וועלט, אָבער ער שטעהט אַזוי ווייט פון זיי, אַז זיי זעהען איהם אויס לעכערליך קליין און אונבעדייטענד; ער קוקט פון אַזוי הויך אויף זיי אַראָב, וואו די לופט איז צו דין, צו פיין, אַז אַזוינע שווערע ערדישע בעגריפען, ווי נוצליך און שעדליך, זאָלען קאָנען זיך אויפהאַלטען אין איהר, און ווען זיי וואָלטען געקאָנט זיך דאָרט אויפהאַלטען, וואָלטען די מענשליכע שוואַכקייטען אויסגעקומען פון דאָרט גיכער נוצליך, ווי שעדליך, ווייל זיי ווערען וועניגסטענס די איינטאָניגקייט פון דער וויסטער פלעכע, וואָס מען זעהט דאָרט אונטען... דער סאַטיריקער, פערקעהרט, געהט צו נאָהענט צו די מענשען און זייערע שוואַכקייטען, אַזוי נאָהענט, אַז אָט-אָט ווערלען איהם אַליין בעפאַלען די שאָטענס; ווי התראות שוועבען פאַר זיינע אויגען די פלעקען די טונקעלע, ער קאָן נישט בלייבען נייטראַל, ער מוז זיך שיצען, און, ווען דער הומאָריסט שטעהט רוהיג, פריידליך און שמייכעלט, שטעהט ער אַ בעוואָפענטער, אַ צוהיצטער, דאָס בלוט קאָכט אין איהם, די אויגען בליצען און אויף די ליפען איז שוים... אינטערעסאַנט איז, וואָס מענדעלי איז ס אַ ט י ר י ק ע ר דאַן, ווען ער איז פ ו ב ל י צ י ס ט, ווען ער מישט זיך אין די קהל׳שע עסקים; אין די מעהר ק י נ ס ט ל ע ר י ש ע זאַכען אָבער, אין מ ס ע ו ת ב נ י מ י ן ה ש ל י ש י, אין וו י נ ש פ י נ ג ע ר י ל, אין ש ל מ ה ר׳ ח י י מ׳ ס, איז

ער הומאָריסט. פּרץ איז, ווי עס פּאַסט פאַר אַ אַקטיווער עטישער נאַטור, זעלטען ווען הומאָריסטיש אפילו אין די „הומאָרעסקען" זיינע, זעלטען ווען ער מישט זיך נישט אריין אַליין שטילערהייד אין דאָס, וואָס ער דערצעהלט אָדער בעשרייבט. און ווייל ער מישט זיך אַריין, קאָן ער נישט סובל זיין די עולות, די נאַרישקייטען, די שוואַכקייטען, און ער זאָגט מוסר און שטעכווערטליך. אַזוי פיעל מוסר און שטעכווערטליך, ווי ביי פּרץ'ן, דוכט מיר, קאָן מען נישט געפינען ביי קיין יודישען שרייבער, אפילו נישט ביי מענדעלי'ן אין די פּובליציסטיק. מיר הויבען אָן פון דער ליריק. ווען מען זאָל נישט רעכענען די ליעבע-ליעדער, וואָס זענען געשריבען אין גייסט און גוסט פון הײנע, זענען זיי, אַ חוץ אַ פּאָר אויסנאַהמען, דורכאויס כמעט סאַטיריש:

נישט קיין בלימעל איז מיין מוזע,
אויף דער וויעזע וואַקסט זי נישט;
נישט קיין שמעטערלינג, וואָס זוכט
אַלע בלומען אויף און קושט...
נישט קיין נאַכטיגאַל מיין מוזע,
האָט קיין טרעלען, האָט קיין זיסע...
ז'איז אַ יודינע אַיין אַלטע,
אַ-נ-געשרומפּענע, אַ מאוסע.
אַיין עגונה מיט יתומים
און פערשפּרייטע אויף דער וועלט;
און אַנ'אביונ'טע אַ גרויסע,
און זי שרייט נאָר, און זי שעלט...

„אַ יודינע אַנ'אַלטע, אַנ'איינגעשרומפּענע, אַ מאוסע" — איז צו ענוות'דיג. אמת איז נאָר, אַז זי, די מוזע פּרץ'ס, איז נישט שטענדיג פאַרפּוצט, ווי געהעריג איז; איהר שפּראַך איז נישט תמיד פּאָעטיש, נישט תמיד ריין. אפשר נעהמט זיך עס פון איהר פאָלקסטימליכקייט? שוין אין דעם ציטריגען ליעד גופא קלינגט די ערשטע סטראָפע שענער, ווייכער, ווי די איבעריגע. אָבער דורכאויס אמת איז די לעצטע שורה, וואו עס שטעהט, אַז זי, די מוזע, שרייט נאָר און זי שעלט... „ר' חנינה בן דוסא (אַ תלמודישע זאגע)" איז דאָס איינציגע געדיכט ביי פּרץ'ן, וואו עס הערט זיך אַ גוטמוטיגער הומאָריסטישער טאָן; די איבעריגע זענען אַלע כמעט בייז און בייסענדיג.

און נישט נאָר די אָריגינעלע, אויך די איבערזעצטע. בעגעגענט ער אַ זאַך, וואָס „שעלט", אַרבייט ער עס איבער אויף יודיש; אַזוינע זאַכען האָט ער געפונען ביי די דייטשע שאַמיססאָ און היינע, ביי דעם רוסישען נאַדסאָן, ביי דער פּוילישער קאָנאָפּניצקאַ; איז אַ חידוש, וואָס ער האָט איבערגעזוונגען קאַפּיטלען פון די נביאים? ווער קאָן בעסער „שעלטען", ווער האָט מעהר עטישען פּאַטאָס אין זיך, ווי דער נביא?

הערט, איהר הירטען, הערט, איהר טריקעס,
עס וועט קומען אייער טאָג!..
איך וועל מאַכען אייער חשבון,
עס וועט זיין צו אייך אַ קלאָג!

די שפּראַך איז דאָ האַרבער, האַרטער, ווי אויף לשון קודש אין יחזקאל, — דער תּוך איז דער זעלביגער; און אין אָט די דאָזיגע אָריגינעלע און איבערזעצטע מוסר- און געדאַנקען-ליעדער ווייזט זיך אַרויס דער עטיציזם פּרצ'ס שאַרף פּונקט אַזוי, ווי דער אינטעלעקטואַליזם

אָבער אויך אַ גרויסער טייל פון די ערצעהלונגען און די „מעשה'לעך" ביי פּרצ'ן זענען סאַטיריש און דורך דעם גופא שוין מאָראַליסטיש. סאַטירישע נאָטען זענען פאַרהאַן אויך אין די דראַמעס: „שוועסטער", „אַ פריהמאָרגען", „וועגען קינדער", „ביי נאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק", אפילו אין דער דראַמע „אין פּאַליש אויף דער קייט"; אויך די קאָמעדיע „אַמאָל איז געווען אַ מלך" איז אַ סאַטירישע קאָמעדיע, הגם עס קלינגט אין איהר אַ הומאָריסטישער אונטער-טאָן...

דער לייט-מאָטיוו פון די סאַטירישע זאַכען אין פּראָזע, ווי אויך אין דער ליריק — איז אַ סאָציאַלער; מיר האָבען שוין פריהער געזאָגט, אַז דער עטישער גייסט איז אַ סאָציאַלער גייסט... אויך דאָס האָבען מיר דערמאָנט, אַז קיין בעשטימטען אידעאַל דאַרף מען נישט זוכען ביי פּרצ'ן. קאָן מען, צום ביישפּיעל, אָנרופען מיט'ן נאָמען דעם סאָציאַלען אידעאַל פּרצ'ס? ניין. ער גלויבט, אַז משיח „דאַרף ערשט קומען און נישט נאָר פאַר זיין פאָלק אַליין..."; ער גלויבט, אַז „געמשפּט און אויסגעלייזט מוז ווערען די וועלט"; אָבער ווער דאַרף זי משפּט'ן און ווי אַזוי זי דאַרף אויסגעלייזט ווערן — דאָס איז נישט קלאָר; נישט קלאָר איז אפילו, ווי אַזוי דאָס יודישע פאָלק דאַרף נאָך פּרצ'ן נאָך גע'משפּט און אויסגעלייזט ווערען; אָבער קלאָר

אין, אַז ער ליידט דערפון, וואָס דער משפט, וואָס די אויסלייזונג איז נאָך נישטאָ; קלאָר איז, אַז מיט אַלע זיינע אמת'ע געדאַנקען און אמת'ע געפיהלען איז ער אין דער מחנה פון די, וואָס וואַרטען אויף דער גאולה.

אין דער מחנה פון די, וואָס ליידען, ליידט מעהר ווי אַלע אַנדערע און איז מעהר ווי אַלע אַנדערע פערשקלאַפּט — ווער? די פרוי פון אָרימאַן, בעזונדערס די פרוי פונ'ם יודישען אָרימאַן, וואָס אַליין זיצט ער אין קלויז און זי מוז אַלץ בעזאָרגען; האָט צו איהר פּרץ גאָר אַ בעזונדער מיטלייד. אין אַ גרויסען טייל פון זיינע ערצעהלונגען און דראַמעס טוט ער און שילדערט איהר לאַגע, איהר ביטערע מערכה...

האַלט ער דעם אַרבייטער פאַר אַ גרויסען יחסן? ער האָט פערפאַסט „ביי דעם פרעמדען חופּה-קלייד", ער האָט בעזונגען די „דריי נייטאָרינס"; ער האָט אָבער געשריבען אויך די קאָמעדיע — „אַ מאָל איז געווען אַ מלך"... אומסימפּאַטיש איז דער אַרבייטער אויך דאָ נישט, אדרבה, יאָסעל איז אַ וואוילער, אַ געטרייער, אַ האָראָפּאַשנער יונגער-מאַן, אָבער דערפאַר טאַקע וואַרפען מיר אַנ'אומחן אויף גבריאל'ן, וואָס שיסט אין איהם, דערפאַר וואָס ער אַרבייט ביי זיין שוועהר, וואו מען שטרייקט, — און גבריאל — דאָס איז דאָך דער פּאָהנטרעגער ביי די אַרבייטער! וואַרפען מיר אַנ'אומחן אויף איהם, — וואַרפען מיר אַנ'אומ'חן אויף דער פּאָהן, וואָס ער טראָגט. אמת, ער איז געמאָלט נישט מיט שוואַרצע פאַרבען; די שטרייקערינס, וואָס האָבען רחמנות אויפ'ן אָרימען רואינירטען בעל-מלאכה, וואָס זיי שטרייקען, ווייל גבריאל רעדט זיי צו, זאָגען, אַז ער „טוט זיין שליחות", אַזוי ווי אימעצער וואָלט איהם געגוויט, אַזוי ווי עפּיס אַ דבוק וואָלט אין איהם געזעסען. און ער אַליין וואָלט אודאי רחמנות געהאַט אויפ'ן אָרימען בעל-מלאכה, און אויף זיך אַליין, נאָר — „ווער האָט צייט דערצו? — מלחמה!" איז ער אַלזאָ נישט קיין שלעכטער יונג, אָט דער גבריאל, מעהר נישט, ער „האָט קיין צייט נישט", ער איז פערשמאַיעט, פערשכור'ט, פער'כשופ'ט כון דער קאַמפּפס-אַטמאָספערע, פון די הייסע רייד, פון די געהיימע בעפעהלען, פון די רויטע פאָהנעס; ער איז אַ ביסעלע קינדיש, אַ קאָפּעלע בטלניש-אידעאַליסטיש און אַ טרערעלע — קאָמיש... מעהר האָט דער דיכטער אין דער דאָזיגער טיפּישער פיגור פון דער יודישער אַרבייטער-בעוועגונג אין 1905 — נישט געפונען; שטאָף פאַר אַ קאָמעדיע... איז דאָרט קיין אַנדער שטאָף נישט געווען? פּרץ

האָט יעדענפאַלס אויסגעניצט נאָר דעם, און עס איז קלאָר, אַז דער אַרבייטער אין זיין שילדערונג איז אַ סימפּאַטישע פיגור, ווען ער אַרבייט און ליידט און איז געדריקט, דאַן איז ער ווערט מען זאָל מיט-ליידען מיט איהם, אַזוי ווי דאָס זענען ווערט אַלע, וואָס ליידען און זענען געדריקט.

פרצ'ן, אַ־זוי ווי דעם גרעסטען טייל יודישע פאָלקס-שרייבער, אינטערעסירט נישט די אָדער יענע סאָציאַלע גרופּע אינ'ם יודישען פאָלק, נאָר די גאַנצע און דיפערענצירטע אָרימע פאָלקס-מאַסע. די דאָזיגע פאָלקס-מאַסע איז ער,—וועניגסטענס אין דעם ערשטען רעאַליסטישען פעריאָד פון זיין ליטעראַטור-אַרבייט—אויסען געווען מיט זיין שרייבען; אויף איהר האָט ער געוואָלט ווירקען, פון איהר האָט ער געוואָלט אַרויסטרייבען דעם „באַנצע שוויג”, זי האָט ער עס געמיינט, ווען ער האָט געשריבען אין דעם פּראָגראַם-אַרטיקעל צו זיינעם אַ זשורנאַל: „מיר ווילען בילדען דאָס פאָלק, מאַכען אויס נאַרען—קלוגע, אויס פאַנאַטיקער—געבילדעטע מענשען; אויס ליידיג-געהער און לופטשלינגער—אַרבייטער, ניצליכע, אָרענטליכע מענשען, וואָס אַרבייטען פאַר זיך און דעם כלל קומט דערפון אַ טובה אַרויס”... ער האָט געוואָלט דאָס אייגענע, וואָס אַמאָל מענדעלי מוכר ספרים און אַנדערע משכילים—דעמאָקראַטען, נאָר ביי איהם איז געווען שוין וועניגער מליצה און מעהר קלאָרקייט, וועניגער קריטישעס און מעהר פּאָזיטיוועס. „קומט צוריק צום פאָלק, זייט זיין עמוד ענן בייטאָג, זיין עמוד אש ביינאַכט!”—אַזאַ קלאָרע און פּאָזיטיווע רעדע צו דער יודישער אינטעליגענץ איז פריהער, אין דער צייט, ווען ס'איז געשריבען געוואָרן „די קליאַטשע”, נישט מעגליך געווען צו האַלטען; דאַן איז נאָר מעגליך געווען די קריטיק פון דער אינטעליגענץ, וואָס דערווייטערט זיך פון פאָלק און זיינע בעדערפנישען.

און נאָך אַנ'אונטערשיעד איז פאַרהאַן צווישען פּרצ'ס סאָציאַלע און בילדונגס-מאָטיווען און די, וואָס זענען געווען ביי די שרייבער פון דער השכלה-צייט. ביי די השכלה-שרייבער איז די קריטיק פונ'ם פּאַט-ריאַרכאַלען יודישען לעבען אויסען דאָס קאָלעקטיוו-יודישע און דאָס ספּעציפיש-יודישע. פרץ פערנעהמט זיך אין דעם ערשטען פעריאָד פון זיין שאַפען אויך מעהר נאָך מיט דעם מיליע, אין וועלכען דער יוד לעבט, ווי מיט דעם יודען אַליין; עס ציהען זיך נאָך פעדים, וואָס פערבינדען דעם פאָטער פון דער נייער אינדיווידואַליסטיש-פּסיכאָלאָגישער

ליטעראַטור מיט די זיטען-מאָלער פון דיק׳ס און מענדעלי׳ס חדר; אָבער איהר בעגעגענט שוין ביי איהם דאַן אפילו דעם יודישען י ח י ד, דעם איינציגען עקזעמפּליאַר, און שוין דאַן פיהלט איהר ביי איהם אינ׳ם יחיד דאָס אַלגעמיין-מענשליכע, נישט נאָר דאָס ספּעציפיש-יודי-שע; שוין דאַן איז דאָס יודישע ביי איהם אָפט נאָר אַ ראַם פאַר דאָס מענשליכע: ב אָ נ צ ע ש ו ו י י ג, ד אָ ס ש ט ר י י מ ע ל אפילו האָט אַנ׳אַל-געמיין-מענשליכען אונטערשלאַק. מען קאָן מיינען, אַז דערפאַר איז טאַקע דער אופן שרייבען ביי איהם נישט אַזוי האַרמאָניש, נישט אַזוי גאַנץ, ווי אַ שטייגער ביי מענדעלי׳ן, ווייל די ראַם פונ׳ם ספּעצי-פיש-יודישען האָט געמוזט פּלאַצען, זיך אָנשפּאַלטען, ווען דאָס מ ע נ-ש ל י כ ע, וואָס איז איינגעפּאַסט אין דעם, האָט גענומען אויסגלייכען די גלידער, זיך שטעלען אויף די פיס... דאָס זוכען דעם מ ע נ ש ע ן א י ן ד י י ו ד ע ן — דאָס איז, וואָס שיידט אָב פּרצ׳ן פון מענדעלי׳ן, וועל-כער שילדערט דעם יודען און דעם מענשען.

דערפאַר דאַרף מען נישט מיינען, אַז די סאָציאַלע מאָטיווען, וועגען וועלכע מיר האָבען גערעדט ביז אַהער, זענען די איינציגע אָדער אפילו די וויכטיגסטע מאָטיווען אין פּרצ׳ס שאַפען: דער מענש איז נישט נאָר אַ ס אָ צ י אַ ל ע בעשעפעניש, — און אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צום מענשען, האָט אַ שייכות צו פּרצ׳ן. דאָס א י נ ד י ו ו י ד ו-אַל-פּסיכאָלאָגישע, — דאָס איז דאָס נ י י ע, וואָס ער האָט שוין מיט די ערשטע ווערק זיינע אַריינגעטראָגען אין דער יודישער ליטעראַטור. אויב מיר האָבען זיך אָבגעשטעלט לענגער אויף די ס אָ צ י אַ ל ע מאָ-טיווען, איז עס נאָר דערפאַר, ווייל אין זיי ווייזט זיך דאָס ע ט י-ש ע, וואָס איז אין איהם, אַרויס שאַרפער ווי אומעטום. און וועגען דאָס דאָזיגע ע ט י ש ע ריידען מיר איצט.

דאָס האַלטען פונ׳ם אינהאַלט, פונ׳ם שטאָף, פון די געדאַנקען, מעהר ווי פון דער פאָרם, דאָס אַלעגאָרישע, דאָס סאַטירישע, דאָס סאָציאַלע, — דאָס אַלץ האָבען מיר געבראַכט ווי אַ אילוסטראַציע; אָבער נישט נאָר דע-רין שטעקט דאָס עטישע פון אונזער שרייבער: עס עטעמט פון זיין ג אַ נ-צ ע ן ש אַ פ ע ן אַרויס. זיין שטעהן אין רעכטען מיטען לעבען, זיין פּרו-בען זיך אַריינמישען אין דעם, זיין אַקטיוועס פערהאַלטען זיך צו אַלץ, וואָס ער דערצעהלט און שילדערט, זיין האַסען און זיין מיטליידען און זיין פאַראַכטען, — דאָס פיהלען מיר אומעטום כסדר אין אַלע זיינע ווערק, און דאָס דערנעהענט איהם צום טיפּ „דיכטער“, וועלכען ער האַלט

פאַר'ן אידעאַלען טיפּ, להיפּך פונ'ם טיפּ „קינסטלער". „פריי, זאָגט פּרץ, איז דער „קינסטלער", ער מעג מאָלען דעם אויפגאַנג, דעם אונטערגאַנג פון דער זון; ים, שטורם און סטעפּ; נאָכיאָגען זומער־פויגעלעך, פונקען פון קוימען ביים שמיעד; גאָלדגלאַנצען פון אויגען אויף בלאַסע געזיכטער בעזינגען. נישט פריי איז דער דיכטער: זיין וועג איז דער טוריסטען־וועג, וואָס שלענגעלט זיך צווישען פעלזען און אָבגרונדען און אויף דער הויך, וואו עס שפּיעלט זיך די הויכע מענשליכע טראַגעדיע; וואו, צווישען שרעק, געפאַהר און שגעון, עס ווערען געוואויגען די גרעסטע מענשליכע פּראָבלעמען: וואָס איז לעבען, וואָס איז טויט? ווער בין איך און וואוהין פיהרט מיין וועג?" און נאָך קלערער: „דער דיכטער איז אייגענטליך קינסטלער. נאָר דאָס ליים, דער מאַרמאָר, דער גראַניט איז ביי איהם אין דער האַנד — דאָס פאָלק, די וועלט, דאָס לעבען: זיי ענדערט ער, זיי מאָדעלירט ער, זיי שאַפט ער איבער". דער אונטערשיעד צווישען דעם טיפּ „קינסטלער" און דעם טיפּ „דיכטער" איז נאָהענט צום חילוק, וואָס מיר האָבען געמאַכט צווישען דעם עסטעטישען טיפּ שרייבער און דעם עטישען. פּרץ, זעהען מיר, שטעלט העכער נישט אין ערך דעם „דיכטער", דעם עטישען טיפּ, ווי דעם עסטעטישען טיפּ — „קינסטלער"; די העכסטע, די טיעפסטע דיכטונג זוכט ער אין אַזוינע פילאָזאָפיש עטישע ווערק, ווי קהלת און איוב...

VI.

און איצט געהען מיר איבער צום דריטען און לעצטען און וויכטיגסטען פון די דריי הויפּט־שטריכען אינ'ם שאַפען פון אונזער דיכטער — דאָס ראָמאַנטישע.

דאָס אינטעלעקטואַליסטישע און דאָס עטישע נעהמט־דורך דאָס גאַנצע שאַפען פּרצ'ס; דאָס ראָמאַנטישע איז נאָר איין מדרגה אין זיין שאַפען — די העכסטע. אין אָנהויב איז ער געווען ריאַליסט, אַזוי ווי די פריהערדיגע יודישע שרייבער. זיין ריאַליזם איז געווען מעהר אַ אינוועניגסטער, אַ פּסיכאָלאָגישער, אָבער אַ גרויסען אָרט האָט פערנו-

מען אין איהם אויך די אויסערליכֿע אַרומיגקייט, די סביבה-מאַלעריי, די מאַלעריי פון די מדות און מנהגים, וואָס שוין דאַן, אין סוף פון די אַכֿציגער יאָהרען, האָבען זיי געהאַלטען אין אָבשטאַרבען, נאָר, ווי זכרונות פון דער יוגענד, האָבען זיי נאָך אינ'ם דיכֿטער'ס פאַנטאַזיע געוועקט קינסטלערישע געשטאַלטען... שטאָף פאַר ראָמאַנטיק אָבער קאָן ווערען דאָס, וואָס לעבט-אויף (וועניגסטענס, סוביעקטיוו, פאַר'ן דיכֿטער), נישט דאָס, וואָס גוסס'ט. אין דער רעאַלער, וואָכע-דיגער יודישער סביבה, האָט פרץ דערפאַר שטאָף פאַר זיין ראָמאַנטישער פאַנטאַזיע געפינען נישט געקאָנט; דאָרט איז געווען שפייז פאַר דעם סענטימענטאַלען געפיהל פון רחמנות פון איין זייט, פאַר סאַטי-רע — פון דער אַנדערער; די רעאַליסטישע שילדערונגען פרצ'ס זענען אָדער סענטימענטאל, אָדער איראָניש. צום גייסט פון ראָמאַנטיק דער-נעהנט ער זיך, ווען ער קעהרט זיך אָב פון דער געגענוואַרט מיט איהר קאַלטען רעאַליזם.

איך זאָג: ער דערנעהנט זיך צום גייסט פון ראָמאַנטיק, ווייל אינגאַנצען זיך בעהעפטען מיט איהם איז מעגליך נאָר, ווען מען האָט זיך בעפרייט אינגאַנצען פון דער שווערער משא, וואָס דאָס לע-בען הענגט-אָן אויף אונז נאָר. ווען מען האַלט די אויגען צוגעמאַכֿט, אָדער ווען זיי קוקען בלויז אינווענינג אין זיך אַריין, אָדער ווען זיי זענען אויפגעהויבען, ענטציקטע, נאַאיווע און ברייט-געעפענטע, צום הימעל, נאָר דאַן קאָן מען פלאַטערן און שוועבען פריי אין דער וועלט פון וויזיאָנען און פאַנטאַזיעס, אין דער וועלט, וואָס ווייס נישט פון גרעניצען און פון שאַרפע, פעסטע ליניעס. פרץ האָט אָבער שפע-טער אפילו, אין דער אייגענטליכֿער תקופה פון ראָמאַנטיק, נישט אָב-געקעהרט אינגאַנצען זיין בליק פון לעבען און זיינע גרעניצען, היינט ווער רעדט שוין פריהער, אין דעם פעריאָד פון קריטיק און רעאַליזם, ווען זיין אויג האָט געטון און געזעטיגט זיך מיט די גרויע פאַרבען פון דער יודישער גאַס, — פון „קלאָץ” און „קעלערשטוב”; דאַן האָט ער געקאָנט נאָר איין טראָט טון צו דער ראָמאַנטיק — אין דער באַ-לאַדע „מאָניש” אַ שטייגער — און אויך דער טראָט איז געווען אַ קליי-נער און נישט קיין זיכֿערער: אַ קעלט פון איראָניע וועהט פון די „ראָמאַנטישע” בילדער, וואָס בעגעגענען זיך דאָ; איהר פיהלט, אַז ס'איז אַ פאָרם, נישט מעהר; די פאַנטאַזיע טראָגט אייך נישט אַריבער אין אַ נייער, אַ פרייער וועלט, וואו עס איז נישטאָ מעהר די לאַסט

פון דער רעאַליטעט; וואוהין איהר קעהרט זיך, טרעפט איהר אָן דאָס קאַלטע, קלוגע שמייכֿעל פון דער ניכֿטערקייט...

אַ דרייסטערן, הגם נישט קיין וואַרעמערן אָטעם פון ראָמאַנטיק הערען מיר אין אַ טייל פון די „מעשה׳לעך” פרצ׳ס: אַ טייל פון זיי איז געשריבען אין זעהר אַ פאַנטאַסטישען סטיל (אויב פאַנטאַסטישעס איז נישט דאָס אייגענע, וואָס ראָמאַנטישעס, איז עס דאָך אַ טייל דערפון). דאָ הערען מיר, ווי לאָמפען זאָגען מוסר („לאָמפען-מוסר”), ווי אַ שקאַפע דין-תורה׳ט זיך („דער דין תורה”), ווי העכֿט שמועסען צווישען זיך („העכֿט”), ווי אַ קאַלב חכמה׳ט זיך („אַ קעלבערנער קל-וחומר”), ווי אַ רויז טרוימט אויפ׳ן וואָהר („אַ רויז”), ווי היהנער פאַנטאַזירען („היהנערשע חלומות”), ווי „די לבנה פאַרצעהלט”... דאָ זעהט מען, ווי ענג דעם געדאַנק און דער פאַנטאַזיע פרצ׳ס איז אין די שמאָלע, שטרענגע ראַמען פון דער אַלטעגליכֿקייט, דאָ זעהט מען, ווי ליעב ער האָט דאָס אונגעוועהנליכֿע, דאָס גע׳חלום׳טע... אָבער וויעדער נאָר אינ׳ם סטיל, אין דער פאָרם; דער אינהאַלט איז נאָך אויך דאָ גאַנץ וואָכֿעדיג, ראַציאָנאַליסטיש און רעאַליסטיש.

די דאָזיגע מישונג פונ׳ם רעאַליסטישען נוסח מיט דעם אומרעאַליסטישען איז זעהר אַנ׳אָפטע זאַך ביי פרצ׳ן. זי טרעפט זיך נישט נאָר אין די „מעשה׳לעך” און אין דער באַלאַדע „מאָניש”; אין דעם איינאַקטער „ס׳ברענט”, וואָס הויבט זיך אָן גאַנץ איינפאַך און פראָזאַאיש, דערהערען מיר פלוצלונג אַזוינע רייד, ווי: ...„דיין וועלט איז פאַר מיר אַ גאָרטען מיט רויזען געוועזן... פלאַמענדיגע רויזען... און ווייסע אויך...” א. אז. וו. און אין אַ פראָסטער לאַכֿעדיגער מעשה מיט אַ שניידער, וואָס, ווען נישט די פינטעלעך מיט די אָבגעהאַקטע שורה׳לעך מיט דעם גאַנצען קורצעטעמדיגען סטיל פרצ׳ס, וואָלט עס געוועזן אַ שטיקעל... שלום-עליכם, אין אַזאַ מעשה לייענען מיר וועגען אַ חלום מיט אַ פאַלאַץ מיט אַ פריצ׳טע, וואָס מען ברייננגט צו איהר חתנים און זי זעהט זיי אָן פריהער דורך אַ לעכֿיל אין טהיר, און אַז מען ברייננגט צו איהר דעם יודען דעם שניידער געפינט ער חן אין איהרע אויגען, און ער בלייבט ביי איהר אין פאַלאַץ א. אַז. וו. — ביז ער כֿאַפט זיך אויף און דערוויסט זיך, אַז שכור׳ערהייד איז ער אַ חתן געוואָרען פאַר דער אַלטער מויד, יונה דוואָשעס טאָכֿטער... פון די גאָלדענע חלומות צוריק צום אומעטיגען, ניכֿטערן, וואָכֿעדיגען לעבען!

די חלומות זענען שוין פון אָנהויב אָן געוועזן אַ מין בריק, וואָס

פערבינדט ביי פרצ׳ן די רעאַלע וואָכעדיגע וועלט מיט דער וועלט פון ראָמאַנטיק און פאַנטאַסטיק. דער חלום בעפרייט אונז פון די שווערע קאַלטע קייטען, וואָס עס לייגען אויף אונז אַרויף די געזעצען פון דער לאָגיק, דער חלום איז דער יום-טוב פון אונזער פאַנטאַזיע; אין חלום קאָן מען פלאָנטערן זיך אין די רעיונות, וויפיעל מען וויל, שפּרינגען פון איין ענין צום אַנדערן, פון איין פאַנטאַזיע צו דער צווייטער, — דאָס, וואָס פרץ האָט ליעב אַזוי, — און שוין אינ׳ם ערשטען רעאַליסטישען פעריאָד, ווען עס צושפּיעלט זיך אין איהם די פאַנטאַזיע, דערצעהלט ער אונז מעשׂות מיט חלומות; שפּעטער האָט ער זיך פאַרגונען אַפילו אַ דראַמא צו מאַכען פון אַ חלום: „אין פּאָליש אויף דער קייט (אַ חלום פון אַ קלויזניק)”... דער בעל-חלומות איז דער גרעסטער אימפּראָוויזאַטאָר, איז ער שוין פון נאַטור אויס אַ מיטהעלפער און אַ שותף פּרצ׳ס.

די ראָמאַנטיק אָבער איז מעהר ווי אַ געוועהנליכער חלום, זי איז דאָס, וואָס מ׳ רופט אָן אַ חלום אויף דער וואָהר, זי איז אַ המשך פון אונזער טרוים-לעבען; אין מיטען טאָג וועבט זי אונז אַרום מיט דער שטילער דונקעלקייט, מיט די צויבער-שאָטענס פון דער נאַכט; זי איז די בלום, די בלויע בלום, „וואָס קיינער זעהט נישט און וואָס איהר דופט פילט דאָך אָן די גאַנצע וועלט”... יאָ, ער, דער דופט פון דער „בלויער בלום”, פילט אָן די גאַנצע וועלט, און ערשט דורך איהם ווערט זי גאַנץ, די וועלט, ערשט דורך איהם ווערט אָבגעשאַפט דער דואַליזם, אָבגעמעקט די גרעניץ צווישען רעאַל און נישט-רעאַל, — די גרעניץ, וואָס פיהלט זיך נאָך אַלץ ביי פּרצ׳ן, וואָס פיהלט זיך אין זיין „חסידיש” נאָך אפילו. אין אַ סך חסידישע זאַכען פילט די ראָמאַנטיק נישט אויס נאָך די גאַנצע וועלט פּרצ׳ס; דאָס איז גיכער אַנ׳אַריינקוקען אין אַ פרעמדער, ווי אַ פערזינקען אין דער אייגענער וועלט... די זויגען ברענען פון התפעלות, אָבער נאָך אויך פון נייגיריגקייט; אַזוי ווי אַ פינגער אַ פערבאָרגענער וואָלט אָנגעצייגט: זעהט, ס׳אַראַ שענקייט: אַזוי ווי אַ מין פּראָפּאַגאַנדע פאַר׳ן רעיון פון חסידות וואָלט דאָ נאָך געפיהרט ווערען, אַזוי ווי דער פערפאַסער וואָלט נאָך געמוזט זיין אייגענע איבערצייגונג מאַכען פעסטער, זוכט ער דערפאַר אַנדערע צו איבערצייגען. עס איז נאָך מיט איהם ווי מיט יענעם ליטוואַק, וואָס ערשט דאַן, ווען ער בעהאַלט זיך ביי׳ן נעמיראָווער אין חדר און זעהט

מיט זיינע אויגען, ווי ער, דער רבי, שטעהט אויף ביינאַכט, קליידט זיך אָן ווי אַ פויער, געהט אין וואַלד אַריין און ברענגט פון דאָרט האָלץ אַן אָרימער קראַנקער יודינע, — ערשט דאַן, בעת מען זאָגט, אַז דער רבי פליהט אַרויף סליחות-צייט אין הימעל אַריין, גיט ער צו שטילערהייד: אויב נישט נאָך העכער! ערשט דאַן וואונדערט ער זיך.

אָבער דער חסיד וואונדערט זיך גאָר נישט אויף די וואונדערליכע מעשים פון רבי׳ן; נאָר דער, וואָס איז נישט קיין חסיד בטבע, נאָר דער ליטוואַק און האַלב-ליטוואַק ווערט פער׳חדוש׳ט, ווען פלוצלונג הויבט זיך אויף דער פאָרהאַנג פאַר זיינע קאַלטע אויגען.

דער חסיד איז אויך קיינמאָל נישט אַזוי בעוואוסטזיניג, ווי ער איז ביי פרצ׳ן אין די מאָנאָלאָגען, דיאַלאָגען און ערצעהלונגען, וואו ער טוט און גריבעלט זיך אין די חלוקים, אין די איידעלע און טיעפע חלוקים צווישען דער חסיד׳ישער און נישט חסיד׳ישער וועלט. דער חסיד דער אמת׳ער זאָגט תורה, ריכטיגער, ער זאָגט-איבער די תורה פון רבי׳ן, אַזוי ווי ער זאָגט-איבער די נגונים דעם רבי׳נס, אָבער ער חקרנ׳ט זיך נישט וועגען דעם און ער דרשנ׳ט נישט; דער חקרן און דער דרשןביידע זענען זיי מתנגדיש׳ע, נישט קיין חסיד׳ישע טיפען. אויב אָבער דער חסיד ביי פרצ׳ן איז נאָך פאָרט אַ שטיקעל חקרן און אַ שטיקעל דרשן, איז עס, ווייל דאָס חסידות ביי איהם איז פערליטעראַרישט אַ ביסעל, ווייל עס איז פאַר איהם נאָך דערווייל מעהר נישט ווי אַ תורה, אַ מין טעאָריע, וואָס איז נאָהענט צו זיין אייגענער און איז דאָך נישט זיין אייגענע טעאָריע, אַ מקדש, אין וועלכען ער געהט אַריין מיט שטילע טריט און מיט אַן אַראָבגעלאָזטען קאָפּ פאַר דרך-ארץ, און וועלכער איז דאָך נישט זיין הייליג אָרט.

פרץ דער דענקער האָט מיט דעם דענקען דעם חסיד׳ישען נישט געקאָנט זיך בעהעפטען אַזוי, אַז עס זאָל גאָר נישט קענטיג זיין, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ בעהעפטונג. אָבער דאָס, וואָס איז אונמעגליך געווען דעם דענקער פרצ׳ן, איז מעגליך געווען פאַר פרץ׳ן דעם קינסטלער. דער דענקער האָט געהאַט צו טון מיט געדאַנקען, וואָס מען מוז זיי טראַכטען, כדי זיי זאָלען זיין עפּיס אַ יש, און ווען מען טראַכט זיי, בעקומען זיי נישט ווילענדיג די פאַרב פון דעם, וואָס טראַכט; דער קינסטלער פרץ אָבער איז אַ חוץ דעם, וואָס ער איז

בטבע אַ אָביעקטיווער, ווי דער דענקער, האָט ער דערצו נאָך געהאַט צו טון נישט מיט הוילע אַבסטראַקציעס, נאָר מיט לעבעדיגע געשטאַלטען פון דער פערגאַנגענהייט, און אַט די לעבעדיגע געשטאַלטען איז שוין נישט אַזוי שווער געווען צו בעווייזען אונז אַזוי ווי זיי זענען געבוירען געוואָרען אין דער פאַנטאַזיע פון די פּאַרצייטיגע דורות, אַזוי ווי זיי זעהען אויס לעבעדיגערהייד, נישט אינ׳ם ליטעראַרישען גלגול. דערפאַר האָט טאַקע דאָס עפּישע (דאָס אָביעקטיוו-דערצעהלענדיגע) אין פּרצ׳ס „חסידיש" אַ שטאַרקערען און אַ נאַטירליכערען ריח פון אַמאָל אין זיך, וויעדער דאָס לירישע און געדאַנקליכע, און דערפאַר פיהלען מיר זיך אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען" נעהנטער צו דער אמת׳ער ראָמאַנטיק, די וועלט פון דער פערגאַנגענהייט און פון דער לעגענדע האָט דאָרט אַ לעבעדיגערען אָטעם, ווי אין „חסידיש", ווייל דאָרט איז פאַרהאַן מעהר עפּיק, ווי דאָ.

אין דער עפּיק איז דער ראָמאַנטיקער נישט אַליין: ער האָט אַ טייערען שותף — דעם כח-הדמיון פון פאָלק. די פאַנטאַזיע פון פאָלק, אַזוי ווי די פון קינד — איז ראָמאַנטיש. דאָס קינד קען צו-ווייניג דאָס רעאַלע, דאָס פאָלק — צו-גוט, — ציהט זיי ביידען צו דער פאַנטאַזיע; דאָס קינד געפינט אין איהר זיין לעבען, דאָס פאָלק — דעם היפך פון זיין לעבען, — און ביידע גיבען זיך איהם אָב, ווי מען גיט זיך אָב אין שלאָף — דעם טרוים... און אין יענער תקופה, ווען מענשען ווי-לען מעהר נישט אָדער קאָנען נישט מעהר וואַך זיין, אין יענער תקופה, ווען דער מענשליכער געדאַנק פיהלט זיך צו-אַלט, פיהלט זיך מיעד און מאַט אונטער דער לאַסט פון דער רעאַליטעט, ווען ביים העלען ליכט פון טאָג זעהט מען, וואָס מען וויל נישט זעהען, און מען בענקט און מען חלש׳ט נאָך שאָטענס פון נאַכט און בין-השמשות, קורץ, אין יענער ראָמאַנטישער תקופה דערמאָהנט מען זיך אָן די מעשה׳לעך און ליעדעלעך פון פאָלק און קליינע קינדער; זיי ווערען דאַמאָלס אַ קוואַל פון בעגייסטערונג. אַזוי איז געווען מיט די ראָמאַנ-טיקער אין דייטשלאַנד, וועלכע האָבען זיך מיט ליעבע פערטיעפט אין דאָס פאָלקסליעד און דאָס פאָלקס-מעשה׳לע, אַזוי איז מיט די נעאָ-ראָ-מאַנטיקער פון דער לעצטער צייט, מיט אַ מאַטערלינק אַ שטייגער, וואָס אינאיינעם מיט דער טיעפסטער גייסטיגער ראַפינירטקייט פיהלט זיך אין איהם עפּיס נאַאיוועס און קינדישעס, — און אַזוי, דוכט מיר, איז אויך מיט דעם, דערוויל נאָך שוואַכען, אינטערעס, וואָס הויבט זיך אָן פיהלען אין

דער היינטיגער יודישער אינטעליגענץ צו אונזער אמאָליגער פאָלקסטימליכ־קייט. דאָס איז אַ סימן, אַ סימפּטאָם, פון געוויסע, דערווייל נאָך פּאַסיווע, ראָמאַנטישע שטימונגען... מיר רעדען דאָ בלויז וועגען דעם ראָמאַנטיזם ביי פּרצ'ן, און מיר מיינען, אַז אויך איהם, דעם פרצ'שען ראָמאַנטיזם, איז ווייניג געווען דאָס ווענדען זיך סתם צו דער פערגאַנגענהייט: נאָר דאַן איז ער אַוועק מיט זיכערע טריט, האָט אָנגעהויבען אָנצוקליידען זיך אין פלייש און בלוט, ווען ער האָט זיך גענומען נעהרען פון דער פאָלקסטימליכער פערגאַנגענהייט, פון די „פאָלקסטימליכע געשיכטען". ביי'ם פאָלק האָט פּרץ געפונען, אַ חוץ אַ ראָמאַנטישען גלויבען, אויך פרישע, לעבעדיגע, ראָמאַנטישע געשטאַלטען: אליהו הנביא אין דער געשטאַלט פון אַ דייטשיל, פון אַ פוהרמאַן, פון אַ בעטלער; דער למד-וו'ניק; דער בעל-דבר; ר' לייב שרה'ס; די מלכת-שבאָ פערשטעלט אין אַנ'ענדיק... ביי'ן פאָלק האָט ער געפונען לעבעדיגען, נישט רויהען שטאָף, דאָס פאָלק איז געוואָרען איהם אַ שותף אין זיין שאַפען. און וואָס מעהר אין די „געשיכטען" פיהלט זיך דאָס אָנטייל נעהמען פון פאָלק, אַלץ נאַטירליכער זעהט עס אויס, אַלץ מעהר לאָזט זיך עס גלויבען... גלויבען איז אַ געטליכע קראַפט, וואָס שאַפט אַ יש מאין: הערען מיר אַ זאַך, אין וועלכע אַנדערע גלויבען, איז זי לעבעדיג פאַר אונז אויך, הגם מיר גלויבען אין איהר נישט; די וואונדערליכע פאַנטאַסטישע וועלט פון די קינדערשע מעשה'לעך ענטציקט אויך אונז, גרויסע: דאָס, וואָס פאַר די קינדער איז עס אַ שטיק לעבען, איז'ס פאַר אונז אַ שטיק קונסט. אָבער פאַר אימעצען מוז עס זיין אַ שטיק לעבען אָט דאָס, וואָס דאַרף ווערען פאַר אַנדערע אַ שטיק קונסט. און דערפאַר האָט פּרץ נאָר דאַן דערנעהענט זיך צו דער מדרגה פון ראָמאַנטישער קונסט, ווען ער האָט אָנגעהויבען אונז דערצעהלען זאַכען, וואָס אויב ער גלויבט אין זיי אַליין נישט, גלויבט אין זיי דאָס פאָלק, וואָס אויב פאַר איהם אַליין איז עס פאַנטאַזיעס, איז עס פאַר'ן פאָלק — ווירקליכקייט. פריו ער איז זיין ראָמאַנטיק געווען די ראָמאַנטיק פון היינריך היינע, די צוויי-פּנימ'דיגע ראָמאַנטיק, וואָס אָנהויבען הויבט זי זיך אָן נאַאיוו און ענדיגען ענדיגט זי זיך קלוג; די ראָמאַנטיק, וואָס צייכענט זיך אויס נישט מיט דער ראָמאַנטישער אמונה, נאָר מיט דער אַזוי אָנגערופענער „ראָמאַנטישער איראָניע", מיט דעם שאַפען אילוזיעס, כדי זיי אַליין דערנאָך צו צושטערן. פּרץ, וואו ער האָט נישט פאַר אַ שותף דעם פאָלק, איז

מעהר בריה אויף צוצושטערען, ווי אויף צו שאַפען אילוזיעס און דיין ראָמאַנטיק, כל זמן זי איז נישט פאָלקסטימליך, האָט זי אַ טעם און אַ ריח נאָר, ווען זי איז געווירצט און פערפעפערט מיט דער „ראָמאַנטי־שער איראָניע". מיר האָבען פריהער געזאָגט, אַז די רעאַליסטישע זאַכען פרצ׳ס, ווען זיי זענען נישט סאַטיריש, זענען זיי סענטימענטאַל; אָבער אויך זיין ראָמאַנטיק, ווען זי איז ליריש־פערזענליך, נישט עפּיש־פאָלקסטימליך, איז זי סענטימענטאַל, ווי באַלד נאָר איהר פעהלט די איראָניע.

אַזוי אַ שטייגער זענען סענטימענטאַל און רעטאָריש די ליעבעס־דראַמעס: „עס זענען קיין וואונדער געשעהן", „געה נישט מיט מיר", „אַ ליעבע". מען קאָן זיי נישט לייענען נאָכאַנאַנד אַ פּאָר מאָל, אַזוי ווי מען קאָן נישט עסען מיט אַמאָל צופיעל זיסיגקייטען... פאַרהאַן דאָ עפּיס שענעס, נאָר ס׳איז אַ קאַלטע, ווייל אַ צופיעל אויסגעפּוצטע שענקייט. די סענטימענטאַליטעט האָט זיך תמיד ליעב צו פּוצען און צו מאַכען קוראַזש מיט אַזוינע ווערטער ווי „שטילע טויב", „אָדלער־פליגלען", „גינגאָלדענע האַרפע"... נאָר די פרישע נאַאיווע ראָמאַנטיק פון פאָלק איז נישט געזאַלצט מיט איראָניע און נישט געזאַלבט מיט דעם בוימאייל פון סענטימענטאַליזם. אָבער ווי דערגרייכט מען זי, אָט די דאָזיגע ראָמאַנטיק? דורך פערבויגען אַ ביסעל דעם אייגענעם איך! מען מוז זיך אַיינלעבען, אַריינוועבען אינ׳ם איך פון פאָלק, מען מוז לייהען ביי איהם זיין נאַאיווע שפּראַך; און נאָך בעסער איז, ווען מען האָט אין זיך אַליין אַ ביסעלע נאַאיוויטעט. פּרץ פערמאָגט נישט קיין נאַאיוויטעט (און דאָס איז אייגענטליך דאָס פּראָבלעמאַטישע פון זיין ראָמאַנטיזם), נאָר ווייל ער איז אַ קינסטלער, איז ער משיג די נאַאיווע וועלט פון דער פאָלקס־פאַנטאַזיע קינסטלעריש, אַרטיסטיש, ווען נישט אינטים־מענשליך, און קינסטלעריש, אַרטיסטיש גיט ער זי אונז צו פערשטעהן און צו פיהלען. דאָס פאָדערט פון איהם נאָך אַ טיעפערן פערגעסען אָן זיך אַליין, נאָך אַ אינטענסיווערן אַריינלעבען זיך אינ׳ם גייסט און גוסט פון פאָלק, און ווייל עס איז גאָר נישט קיין לייכטע זאַך, טרעפט, אַז פלוצלונג דערפיהלען מיר, ווי, צום ביישפּיעל, אין די „דריי מתנות", — די קאַלטע שאַרפקייט פון זיין אייגענעם איך, פלוצלונג דערפיהלען מיר, אַז נישט דאָס נאַאיווע פאָלק, נאָר דער קלוגער שרייבער רעדט צו אונז. דער קלוגער שרייבער פּרץ איז ראָמאַנטיש אָבער נאָר אין די געדאַנקען, נישט אין דעם לעבעדיגען

אָטעם פון זיין שרייבען, נישט אין די פאַנטאַסטישע בילדער, וועלכע זעהען אויס ביי איהם ווי געליהענע, געבאָרגטע, נישט אין די מלאכים, וואָס ער דערצעהלט וועגען זיי און וואָס זיי זענען נישט מעהר ווי דעקאָראַטיוו.

אין דער מעהר פריצישער, ווי פאָלקסטימליכער געשיכטע, — „דריי מתנות", זעהען מיר בחוש, ווי אַזוי דאָס אינטעלעקטואַליסטישע, דאָס געדאַנקליכע אין אונזער שרייבער פּאָרט זיך מיט דאָס ראָמאַנ-טישע: מיר זעהען, ווי אַזוי אָט די ביידע זאַכען בעגרעניצען, אָבער שליסען נישט אויס איינע די אַנדערע...

אין אַ בעזונדער אַרטיקעל פערנעהמען מיר זיך מיט דעם אינ-האַלט פון די „פאָלקסטימליכע געשיכטען", און דאָרט זעהען מיר, אַז אינ'ם דאָזיגען שענעם, אפשר שענסטען, יעדענפאַלס גאַנצעסטען, בוך פּרצ'ס איז פאַרהאַן נישט בלויז דער ראָמאַנטיזם און דער אינטעלעקטו-אַליזם, נאָר אויך דער דריטער יסוד פון אונזער דיכטער, — דער עטיציזם.

נאָך מעהר: דאָס עטישע איז דאָ שוין נישט אַזוי אונבעשטימט, ווי פריהער; עס איז שוין קלערער און זיכערער; פאַרהאַן שוין דאָ אַפילו אַ רמז אויף אַ אידעאַל אַ עטישען. דער אידעאַל איז — די מאָראַלישע סעלעקציאָן (אויסוואַהל): אינווענינ אינ'ם מענשען פיהרט זיך אַ מלחמה צווישען דעם העכערען און דעם נידעריגערען איך, — דאַרף גובר זיין דאָס העכערע; מ'דאַרף תמיד גרייט זיין צו מלחמה מיט זיך אַליין און צו זיעג — איבער זיך אַליין. מאָראַלישע סעלעקציאָן אַלזאָ נישט אינ'ם זין פון די צום לעבען מעהר צוגע-פּאַסטע, נאָר אינ'ם זין פון די העכערע מאָראַלישע פונקציעס...

איז פּרץ אויסען אונז מוסר צו זאָגען מיט זיינע „געשיכ-טען"? — גיכער נישט; מיר קאָנען דאָך פון זיי אַ מוסר אָבלערנען; פון דעם גרעסטען טייל פון זיי לייכט אונז די הויכע פּערזענ-ליכקייט אַנטקעגען, דער מאָראַלישער כאַראַקטער, דער הייליגער עקשן, וואָס איז גרייט זיך מוסר נפש צו זיין, נאָר נישט צו פער-שוועכען זיין הייליגקייט.

נישט קיין אידעאַליזאַציע פון דעם עבר, נאָר אַ אידעאַל פון דער צוקונפט ליעגט אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען". אַ אידעאַל, וואָס אין דער „גאָלדענער קייט" האָט ער זיין פּאָהנענטרעגער — שלמה'ן. ווי שטעלט זיך פאָר שלמה די לאַגע פון דער וועלט?

עס הענגט אין דער הויך דאָרט אַ וואָג
פאַר'ן כסא הכבוד...
וויעגט זיך, וויעגט זיך די וואָג...
ס'ציגגעלע צאַפּעלט, צאַפּעלט...
אַ מצוה'לע טוט אַ יוד
און — איין עבירה'לע...
שטעלען קאָן זי זיך נישט...
נישט כולו חייב,
נישט כולו זכאי, —
צאַפּעלט זי...

און ער וויל, זי זאָל אויפהערען צאַפּלען, ער וויל, איין שאָל זאָל אַריבערוועגען, ער וויל מאַכען אַ סוף צו דער מיטעלמעסיגקייט, צו דער וואָכעדיגקייט —

שבת זאָל זיין!
שבת!
נישט געאַקערט,
נישט געזייט,
נישט געבויט און נישט פּעררייכט...
נישט געהאַנדעלט, נישט געוואַנדעלט...

און אַז ס'פרעגט אַ חסיד: „חרוב זאָל ווערען די וועלט?" — ענטפערט ער:

חרוב זאָל ווערען די וועלט!
און מיר,
מיר שבת'דיגע,
מיר יום-טוב'דיגע,
מיר נשמה-יתירה'דיגע יודען
וועלען איבער איהרע חורבות געהן...

אָט די שבת'דיגע, די יום-טוב'דיגע, די נשמה-יתירה'דיגע יודען, די גרויסע, שטאָלצע יודען, וואָס בעטען נישט און בעטלען נישט, נאָר זיי שטעלען איין אין קאָן דעם לעבען און פיהרען מלחמה מיט'ן שטן און מיט גאָט אַליין, — אָט דאָס זענען די זעלביגע יודען, וואָס טרעפען זיך אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען" — זיי זענען פּרצ'ס אידעאַל. און אויב ער ווייזט זיי אונז, ווי געשטאַלטען פון אַמאָל, איז עס נאָר, ווייל ער קאָן זיי נישט שילדערן ווי טיפען פון איצט,

אָבער נישט, ווייל ער וויל, מיר זאָלען זיך אומקעהרען צום אַמאָל. די ראָמאַנטיק פּרצ׳ס איז גלייך צו היינע׳ס אויך אין דעם פּרט, וואָס זי איז נישט קיין רעאַקציאָנערישע ראָמאַנטיק, נאָר, פּער-קעהרט, אַ רעוואָלוציאָנערישע. אין׳ם אידעאַל פון דיכטער זוכט פּרץ (אין דעם פריהער שוין ציטירטען אַרטיקעל) „נישט די פערגאַנ-גענהייט, בעשפּונען און גאָלד-בעוועבט”, נאָר „דאָס נייע לעבען”; און אויך ער אַליין זוכט (אפילו אין דער ראָמאַנטישער תּקופה זיי-נער) נישט די פערגאַנגענהייט, נאָר דאָס נייע לעבען. ער קוקט זיך אום אויף דער פערגאַנגענהייט, אָבער ער קעהרט זיך נישט אום צו איהר. ער שטעהט מיט דרך ארץ פאַר איהר, ווי אַ יונגערער פאַר אַן׳עלטערן, אָבער ער פאַלט פאַר איהר נישט קיין כורעים, ווי אַ קנעכט פאַר זיין האַר. איהם איז טייער און הייליג די טראַדיציע, די גאָלדענע קייט, וואָס אונז איז בירושה געבליבען, אָבער ער וויל זי ווייטער שמיעדען; די גאָלדענע קערנדלעך פון אונטער דעם שטויב פון דער קייט קלייבט ער צונויף, אָבער ער ווישט אָב פון זיי דעם שטויב, ער פּוצט און רייניגט זיי, ער האַלט נאָך אַלץ פון׳ם כלל: די שאָלעכץ וואַרף אַוועק, דאָס קערנדעל געניס...

VII.

איז פּרץ אַ נאַציאָנאַלער דיכטער? אין׳ם ערשטען, מעהר רעאַליסטישען, מעהר סאַטירישען פּעריאָד, איז ער געווען נאָהענט צום טיפ פון׳ם פאָלקס-דיכטער: ער האָט געשריבען וועגען פאָלק, ער איז אויסען געווען נאָר זיין טובה. דער עצם יודיש שרייבען האָט געהייסען דאַן אַ טובה טון דעם פאָלק: „ווער עס וויל טרעפען צום האַרץ און מוח פון פּראָסטען, איינפאַכען פאָלק, צו די, וואָס די העַ-כערע קלאַסען רופען מיט פעראַכטונג „המון עם”, דער מוז שרייבען זשאַרגאָן”. דאָס איז געווען אַ מוז-שרייבען.

אָבער פון אונטער דעם דאָזיגען מוז צו שרייבען פאַר׳ן פאָלק האָט אַרויסגעקוקט אויך עפּעס אינדיווידועלעס. פּרץ איז געקומען צום פאָלק מיט דער העכערער קולטור פון׳ם למדן, פון׳ם תּלמוד חכם, פון׳ם יודישען אינטעליגענט; איז אַפילו אין די פאָלקס-נאָוועלען און פאָלקס-

ליעדער זיינע געוועזן שוין יענע שאַרפקייט און דיפערענצירטקייט פון דענקען, מיט וועלכער עס צייכענען זיך אויס די פאָרשטעהער פון אַ העכערער קולטור. פערגלייכט מען דעם רוהיגען, גלאַטען, ברייטען, ווי אַ טייך וועסנע-צייט, און ווי אַ טייך וועסנע-צייט צוגאָסענעם מאָנאָלאָג פון שלום-עליכמ׳ס פאַרשוינען מיט דעם קורצען און שאַרפען דיאַלאָג, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר פּרצ׳ן, זעהט מען, אַז די פּראָסטע, זיכערע, גלייכאַרטיגע פאָלקס-קולטור, וועלכע עס שפּיגעלט אָב שלום-עליכם, איז ביי פּרצ׳ן נישטאָ אָדער כמעט ווי נישטאָ; אין פּרצ׳ס שפּראַך איז פאַרהאַן דאָס רעדען אויפ׳ן וואונק, דאָס נערוועזע שטום-לשון פונ׳ם ראַפינירטען גייסט. ער שטעהט נעהענטער אין דעם פּרט צו מענדעלי מוכר ספרים. מענדעלי, אַזוי ווי שלום-עליכם, שילדערט דאָס לעבען פונ׳ם פּראָסטען פאָלק, אָבער ער גיט אונז אַ סינטעז פונ׳ם פאָלק אינגאַנצען גענומען, נישט נאָר פון בעזונדערע איינציגע פאָלקס-גרופּען און ווידער שפּיגעלט ער אָב דאָס לעבען פון פאָלק אַקטיוו, נישט, אַזוי ווי שלום-עליכם, פּאַסיוו; דערפאַר איז די שפּראַך ביי איהם נאָר אין גייסט און געשמאַק פון פאָלק, אָבער זי איז נישט די איינפאַכע, פּראָסטע, רויהע, אונגעקינצעלטע פאָלקס-שפּראַך, וואָס ביי שלום עליכם. צווישען מענדעלי׳ס שפּראַך און פּרצ׳ס איז אָבער פאַרהאַן דער חילוק, וואָס ביי מענדעלי׳ן האָבען מיר דעם שפּראַך-סינטעז פונ׳ם יודישען כלל, ביי פּרצ׳ן פיהלט זיך שוין די שפּראַך פונ׳ם יחיד, וואָס הויבט זיך אָן אויסצוטיילעז, אויסצושיילען פונ׳ם כלל.

און וואָס נעהענטער צו אונזער צייט, אַלץ קענטיגער ווערט אין פּרצ׳ן דער יחיד, דאָס אינדיווידועלע. די אָבקלאַנגען פון דער פאָלקס-נשמה, פונ׳ם כלל, וואָס הערען זיך אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען”, זענען מעהר נישט ווי אָבקלאַנגען דערפון, וואָס דאָס פאָלק דערצעהלט וועגען די יחידים, וועגען די גרויסע מענשען. די וויכטיגסטע נייעס, וואָס פּרץ האָט געבראַכט מיט זיך אין דער יודישער ליטעראַטור — דאָס איז, ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט איינמאָל, די דיפערענצירטע פערזענליכקייט. און אָט די דיפערענצירטע פערזענליכקייט האָט געקאָנט זיין די בריק, וואָס פיהרט פון דער פאָלקס-דיכטונג צו דער נאַציאָנאַלער דיכטונג. די ערשטע דריקט אויס די אָפענסטע און פערשפּרייטעסטע געפיהלען פון פאָלק; די צווייטע — די טיעפסטע און פערבאָרגענסטע פאָראויספיהלונגען פון

דעם יחיד. דער פאָלקס-דיכטער טראָגט אין זיך די געגענוואַרט, די אַלטעגליכע נשמה פון פאָלק, אינ׳ם נאַציאָנאַלען דיכטער לעבט די צו-קונפט, די נשמה יתירה, דאָס היסטאָרישע פּאַטאָס פון דער נאַציע; ווען דער פאָלקס-דיכטער וועקט דעם זעלבסט-בעוואוסטזיין אין פאָלק, פלאַנצט דער נאַציאָנאַלער דיכטער אין איהם אַ נייעם בעוואוסטזיין, ווען דער ערשטער זאָגט מוסר, זאָגט דער אַנדערער נביאות, ווען יענער איז דער שופר פון פאָלק, איז דער — זיין משיח... אַ דאַנק דער דיפערענצירטער און אין דעם אייגענעם רשות שטעהענדיגער פּער-זענליכקייט, וואָס פרץ האָט אין דער יודישער ליטעראַטור אַריינגע-בראַכט, האָט ער זיך געקאָנט, זאָג איך, דערנעהענטערן צום טיפ פון נאַציאָנאַלען דיכטער; אין דער אמת׳ן אָבער איז ער נאָר איבערגע-וואַקסען דעם פאָלקס-דיכטער, די מדרגה פון אַ נאַציאָנאַלען דיכטער און טיעפען זין פון וואָרט האָט ער נישט דערגרייכט: מען קאָן נישט ווערען קיין אויסלייזער, קיין בעפרייער פונ׳ם דור, ווען מען שטעקט אין איהם אַליין, ווען מען איז אַליין ביי איהם אין גלות; מען קאָן נישט ווירקען אויף אַנדערע, ווען מען געפינט זיך אַליין אונטער פרעמ-דע ווירקונגען; מען קאָן נישט זאַמלען די כחות פון אַנדערע, ווען די אייגענע כחות זענען נישט געזאַמעלט. פרץ איז דער רייכסטער, דער פיעלזייטיגסטער יודישער שרייבער, אָבער מיר האָבען שוין פריהער געזעהען, אַז די דאָזיגע רייכקייט איז אַ צוזייטע און אַ צושפּרייטע, און די פיעלזייטיגקייט איז כון דעם מין, וואָס מאַכט קליגער, אָבער נישט שטאַרקער: שטאַרק איז די איינהייט, נישט די פיעלקייט. דאָס אינטעלעקטואַליסטישע, דאָס עטישע, דאָס ראָמאַנטישע — די דריי גרונד-ליניען, וואָס ציהען זיך דורך דאָס גאַנצע שאַפען פרצ׳ס זענען אָבער נאָר אַ טענדענץ פון איינהייט, נישט די איינהייט אַליין. ערשטענס, פּאַסען זיי, די גרונד-ליניען, נישט גאָר איינס צום אַנדערן, זיי שניי-דען דורך און בעגרענעצען איינס דאָס אַנדערע: דאָס אינטעלעקטואַ-ליסטישע קיהלט-אָב דאָס ראָמאַנטישע, מאַכט קריטיש און סקעפטיש דאָס עטישע. און צווייטענס איז יעדע פון די גרונד-ליניען נישט דורכ-געפיהרט ביז׳ן סוף, זיי האַקען זיך איבער אינמיטען: דער אינטעלעק-טואַליסטישער כח שאַפט נישט קיין וועלטאַנשויאונג, נאָר סתם געדאַנ-קען און אַפאָריזמען; דאָס עטישע, וואָס אין פרצ׳ן, פיהרט נישט צו אַ בעשטימטער עטיק; און פונקט אַזוי איז פאַרהאַן אין איהם עפּיס ראָמאַנטישעס — און ער איז דאָך נישט קיין ראָמאַנטיקער. וואָס-זשע

איז ער? דער נישט גאַנצער גאון, וואָס וועגען איהם רעדט עדגאַר פאָ, — דער נישט גאַנצער גאון, וואָס לייכט נישט, נאָר ער בליצט־אויף. מיט טויזענדער בליצען, מילדע און שאַרפע, טראָגט זיך דורך דער פראַגמענט פון אַ גאון דורך דער לופט פון דער יודישער ליטעראַטור, מיט טויזענדער בליצען, וואָס גיבען אַנ׳עפען אָבגרונדען און הימלען; אָבער מיליאָנען בליצען קאָנען נישט פערנעהמען דעם אָרט פון איין זון...

פרץ, דער גראָהער קאָפּ מיט די הייסע, יונגע אויגען, איז נישט די זון, ער איז אָבער דער ברענפּונקט פון דער יודישער ליטעראַטור, דער ברענפּונקט, וואו אַלע שטראַהלען קלייבען זיך צונויף, סיי די העלע, סיי די בלאַסע... ער האָט די אינטערשטע שורה ביי זיך נאָך נישט אונטערגעצויגען, און ער וועט זי אפשר אויך נישט אונטערציהען, ווייל ער פיהרט נישט איינעם, נאָר אַ פולע חשבונות, — ער האָט נישט געשאַפען איין ריכטונג, נאָר פראַגמענטען פון פערשידענע ריכטונגען, ער געהערט נישט צו איין תקופה, נאָר צו פערשיעדענע תקופות, קורץ, ער איז נישט פון די שרייבער, וואָס מען קאָן זיי אָנרופען זומערדיגע שרייבער, ווייל זיי גיבען אונז פאַרטיגע צייטיגע פּירות: זיין איינציגע פאַרטיגע זומערדיגע פרוכט זענען די „פאָלקסטימליכע געשיכטען” און אַ טייל פון „חסידיש”. דאָס איבעריגע זענען פעטערע אָדער מאָגערערע זייה־קערנדלעך פון כל׳ערליי מינים, — זייהקערענדליך, וואָס זייער ווערט ליגט דערין, וואָס זיי בעפרוכטען דעם באָדען, אויף וועלכען זיי פאַלען...

פרץ איז דער גרעסטער בעפרוכטער אין דער יודישער ליטעראַטור.

פאַר אָט דער בעפרוכטונג, וועט מען איהם דאַנקען נישט ווייניגער, ווי פאַר די פרוכט. די קערענדלעך וועלען אויפגעהן, און מען וועט געדענקען דעם, וואָס האָט זיי געשאָטען מיט אַזאַ ברייטער און פולער האַנד.

דאָס בוך.

(„פֿאָלקסטימליכע געשיכטען" פון י. ל. פּרץ.)

I.

אויף יודיש פלעגט מען שרייבען און דער עיקר לייענען נאָר ביכלעך — מעשה-ביכלעך — נישט קיין ביכער.

נישט קיין ביכער, וואָס איין דור לאָזט דעם אַנדערן בירושה, וואָס יעדער מאַכט נייע פירושים אויף זיי, מאַכט זיי טיעפער און ברייטער, און וואָס, ווייל זיי זענען אייביג, זענען זיי הייליג, האָט מען פאַר זיי אַראָפּפאַל און מען האָט אין זיי אמונה...

אַזוינע ביכער (ספרים האָבען זיי געהייסען) האָט דאָס פאָלק געהאַט אַמאָל, ווען עס איז „תמים עם אלהיו" געווען, און זיינע רביים זענען נישט די קלוגע, נאָר די הייליגע געווען...

דאַן זענען די יודישע ספרים, די נייע, אַזוי ווי די אַלטע, געירשנ'טע געווען, און מען פלעגט זיי נישט לייענען, נאָר לערנען — פערטיעפען זיך אין זיי און זוכען אַחידוש, עפּיס אַנ'איינפאַל... פוסקים פלעגט דער יוד מיט'ן שאַרפען קאָפּ לערנען פון מצוה וועגען אָדער לשם הוראה, הנאה אָבער פלעגט ער האָבען פון די מפרשים, נישט פון די פוסקים, פונ'ם אַרויסדרינגען דעם דין, נישט פונ'ם דין...

דאָ פלעגט זיך אַרויסווייזען נישט בלויז די פערשפּיצטקייט פון בטלנים מיט קרומע קעפּ (ווי אַ סך מיינען), נאָר אויך — און פריהער ווי אַלץ אפשר — דער חשק און די גלוסטונג עפּעס אויפצוטון, מחדש צו זיין, — אויב נישט מיט אַתכלית, איז גלאַט אַזוי, אין דער וועלט אַריין... פון קערפּערליכער אַרבייט, פון פּרנסה זוכען זענען זיי, די בית-המדרש-לייט, די יושב-אהל'ניקעס, פריי געווען, אַ קאָפּ האָבען

זיי געהאַט אַ קלאָרען, האָט זיך געקליבען דאָרט ענערניע, מאַרך-ענער-גיע, שאַפונגס-פאַנטאַזיע, האָט עס געמוזט אויף עפּיס פערניצט ווע-רען, איז עס פערנוצט געוואָרען אויף פּלפּול און חדושי-תורה... שאַ-פען עפּיס ממש׳דיגעס — נייע ווערטען, נייע שיטות — האָבען נישט אַלע געקאָנט, און נישט אַלע, וואָס האָבען געקאָנט, — האָבען געוואַגט: די געשטאָרבענע דורות, די ראשונים, האָבען זיי אַרומגע׳כשופ׳ט מיט אַ כשוף-קרייז, און זיי האָבען געמוזט בלייבען, מיט אַ פערגליווערטען ווילען, אינ׳ם כשוף-עגול, דרעהען זיך אין איהם און זוכען נישט נייע ציעלען, נאָר מיט נייע — קרומע — וועגען געהן צום אַלטען ציעל: — פּאַלען אויף אַ המצאה, ווייזען קאָפּ-שטיק, „רייסען בערג״, „דורכפיהרען אַ העלפאַנט דורך דאָס אויער פון אַ נאָדעל״...

איצט לאַכען מיר דערפון, ס׳איז אונז פריקרע; אָבער מען דאַרף נישט פערגעסען, אַז אין אָט דער אַרבייט, וועלכע האָט קיין פּראַק-טישען ציעל נישט געהאַט, און דאָך, הגם קיינער האָט זי נישט גע-דאַרפט, איז זי געטון געוואָרען מיט אַזאַ ברען און מסירת-נפש, — אין דעם דאָזיגען גייסטיגען און בעגייסטערטען שפּיעלען זיך (דער פּלפּול איז דאָס איינציגע אָרט געווען, וואו יודען האָבען ערלויבט זיך צו שפּיעלען), אין דעם דאָזיגען, ערלויבט מיר צו זאָגען, אינטע-לעקטועלען אַרטיזם איז געווען עפּיס שענעס און עפּיס טראַ-גישעס: דער קוואַל פון שאַפען, וואָס מען האָט איהם פערשטעלט דעם וועג, האָט זיך געגראָבען אין דער טיעף, געריסען זיך אויף די ווענד, זיך דורכגעשלאָגען דורך קרומע, פערדרעהטע, פערבאָרגענע רינעס... דער גייסט פון שאַפען, די פאַנטאַזיע, וואָס האָט נישט געקאָנען אַרויס אויף דער וועלט, האָט זיך אַריינגעטון אין זיך, אין דער אייגענער שאָ-לעכץ און דאָרט געזויגען די אייגענע זאַפט, געשפּונען דעם אייגענעם פאָדעם, דעם פער׳כשופ׳טען פאָדעם, געשפּונען און געריסען, געשפּו-נען און געריסען... און מיר האָבען זיך צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז נישט אויסשפּינען, נאָר שפּינען דאַרף מען: „נישט דאָס וויסען איז דער עיקר, נאָר דאָס קלערען״, ווי עס זאָגט איינער פון פּרץ׳ס משוגעים („אין פליגעל פאַר משוגעים״)...

דאָס קלערען איז ביי אונז אַ זעלבסטשטענדיגע פונקציע געוואָ-רען. און אַז מיר פלעגען מעיין זיין אין אַ ספר — און ווען פלעגען מיר נישט מעיין זיין אין אַ ספר? — איז דער עיקר געווען ביי אונז דאָס קלערען, נישט דאָס וויסען; דער דרש, נישט דער פּשט;

דאָס, וואָס צווישען די שורות, נישט די שורות; דאָס, וואָס מיר אַליין פלעגען, אַריינטועענדיג זיך אין ספר, מחדש זיין, נישט דאָס, וואָס דער ספר פלעגט מחדש זיין...

פלעגט עס פיהרען אָפט צו קאָמישע און נאַרישע זאַכען, צו פוסטע חקרנות, צו בטלנות; דאָ פלעגט זיך אַרויסווייזען אָבער דאָס ערנסטע, דאָס דאָן-קיחאָטיש ערנסטע פערהאַלטען זיך צום ספר, די נאַאיווע, אָבער טיעפע ליעבע צום שאַפען און צו די, וואָס שאַפען...

שפּעטער, אַז עס האָבען זיך בעוויזען די טרף-פסול'ען, די השכלה-ספרים, האָט מען, על פי הרגל, אויך אין זיי (כאָטש זיי זענען געווען אָפטמאָל פשוט בתכלית הפשטות) — געזוכט כונות, געלערנט פשט, אַ פעליעטאָן אין בלאַט אַפילו... נאָר וואָס ערשט אַפילו, — דווקא אַ פעליעטאָן אין אַ בלאַט, ווייל עס איז געלעגען אין דעם קלות-ראש, האָט דער יודישער מוח עס נישט געקאָנט סובל זיין און געזוכט אין דעם אַ כונה, עפּיס אַ בעהאַלטענעם מיין...

מאַי קאָ-משמע-לן? — אַנ'קעגען וואָס זאָגט ער דאָס? — דאָס איז געווען די ערשטע און די איינציגע פראַגע, אויף וועלכער אַ מחבר האָט געמוזט ענטפערן.

נאָר דער העברעאישער מחבר, ווען ער פלעגט אויך נישט אויסהאַלטען דעם מאַי-קאָ-משמע-לן-עקזאַמען, — האָט ער דאָך געהאַט אַ מעלה, וואָס ער איז נאָהענט געשטאַנען צו די אַלטע, צו די פאַר-צייטיגע ספרים. אַ חוץ דער שפראַך, איז ער פערבונדען געווען מיט זיי אי דורך דעם, וואָס ער פלעגט זיך סומך זיין אויף זיי, אי דורך דעם, וואָס ער פלעגט מיט זיי מלחמה האַלטען: ס'איז אויך אַנ'אַרט פערבינדונג! ער האָט זיי געוואָלט בייקומען מיט זייער אייגענעם געוועהר, האָט ער זיך געהאַלטען אין דער נאָהענט פון זיי, האָט ער גענאָסען דערוויייל פון דעם אָבשיי, וואָס מען האָט געהאַט פאַר זיי: אַז צוויי האַלטען מלחמה און מען האָט אָבשיי פאַר איין צד, האָט מען עס שוין ממילא אויך פאַר'ן אַנדערן...

די יודישע ליטעראַטור אָבער (איך רעד וועגען דער אָריגינעלער, נישט וועגען דער, וואָס איז פון די הייליגע ספרים געווען איבערזעצט) די יודישע ליטעראַטור האָט געהאַט צוטון ס'רוב מיט דאָס לעבען דאָס אַלטע (יודישע פרנסות, יודישע פיהרונגען, יודישע פיהרער) נישט מיט די ספרים די אַלטע. מיט די ספרים די אַלטע האָט

זי זיך נישט געמישט: ס'איז געווען לכתחילה אַ ליטעראַטור פאַר עם-הארצים... טאָמער פלעגט אייזיק מאיר דיק „אַריינבראָקען" אַ גמרא צי אַ מדרש'ל, האָט עס געהאַט דעם אויטאָריטעט, אָבער נישט דעם חן פון אַמאָל... אַזוי איז די יודישע ליטעראַטור פאַר דעם יודישען לע-זער, (נישט פאַר דעם, וואָס זי האָט אַליין געדאַרפט שאַפען) — געווען עפּיס אַ נייע, אַ טשיקאַווע, אַ פרעמדע זאַך. ער האָט נישט געהאַט קיין אַראָבפּאַל פאַר איהר. זי האָט נישט קיין שיין, קיין יחוס-בריעף, קיין טראַדיציעס: זי איז געקומען צו איהם „פון שוסטער-גאַס" און, וואָס נאָך ערגער איז, פון דער ווייבערשער שוהל (ערשט פון „צאינה וראינה" זיך אָבגעריסען), גערעדט מיט אַ בעטלערישען תחנונים'דיגען קול, מיט אַ בטול צו זיך זעלבסט, געברויכט אַנ'אָרימע, אַ פּראָסטע שפּראַך און איז, מחילה, אַליין אויך געווען פּראָסטליך, אָהן דער עמקות, דער שאַרפקייט, דעם „וצריך עיון", צו וועלכע דער יודישער לעזער, דער אַלטער יודישער לעזער, **דער עלטסטער פון אַלע לעזער אויף דער וועלט**, — איז געוועהנט געווען. „גוט, זאָגט מענדעלי מו"ס, אמת גוט איז ביי יודען נאָר אַזוינס, וואָס ברעכט דעם מוח און איז אונמעגליך צו פערשטעהן. אַז מען פערשטעהט עס נישט, מסתמא מוז דאָך דערינען עפּיס שטעקען".

מענדעלי מוכר ספרים פלעגט יאָ צופריעדען שטעלען אַ ביסעל דעם לעזער דעם יודישען: עפּיס האָט ער גערעדט מיט רמזים, מיט משלים, מיט אָנצוהערענישען, געהאַט עפּיס שטענדיג אַ מיין... „נישט דאָס, זאָגט ער, בין איך אויסען". — מסתמא טראַכט זיך דער לעזער דער יודישער, דער פערשטעהער דער גרויסער, — מסתמא איז ער דאָך יאָ עפּיס אויסען, דער קלוגער רבי מענדעלי, דאַרף מען טרעפען, זיך מאַטערן אַ ביסעל... איז איהם פרעהליכער, דעם יודישען לעזער: פאַרהאַן וואָס צו טון, אין וואָס זיך אַרייצוטון...

דאָך איז רבי מענדעלי פאַר'ן יודישען לעזער צו קאָנקרעט, צו נאָהענט צום לעבען, צו דער סביבה, וואָס אַרום; זעלטען, זעלטען, ווען ער פערקריכט אין די ווייטע, טאַקע גאָר אין די ווייטע דרכים. ס'רוב האָט ער אין זינען דאָס נאָהענטע און רעאַלע, און אפילו אין די רמזים, אין די סודות אין זיינע שטעקט אַ שטיק פשטות: מענ-דעלי איז סוף כל סוף דער רש"י, דער פשטן פון דער יודישער ליטעראַטור...

פרץ איז געווען דער ערשטער, ביי וועמען דער לעזער דער

יודישער האָט געקאָנט זוכען—און געפינען—ע ם ק ו ת, שאַרפקייט; דער ערשטער, וואָס איז געווען אַ ל ײ ע נ י ש פאַר'ן לעזער, נישט קיין רש"י, נאָר עפּיס אַ מין מהרש"א...

דער קלוגער זיידע אונזערער זאָגט דער טאַכטער און מיינט דער שנור, אָדער ער זאָגט איין זאַך און מיינט אַנ'אַנדערע; די זאַך אָבער, וואָס ער זאָגט, זאָגט ער אינגאַנצען, ביז'ן סוף. פּרץ—די זאַך אַליין, וואָס ער זאָגט, זאָגט ער נישט אינגאַנצען, ביז'ן סוף; זיינע פּינטע-לעך זענען נישט גלאַט אַזוי פּינטעלעך, וואָס מען דאַרף ט ר ע פ ע ן— מען דאַרף טראַכטען, ד ע ר ט ר א כ ט ע ן...

ער גיט אונז אַ פאָדעם—מיר זאָלען איהם דערשפּינען, אַ גע-וועב—מיר זאָלען עס דערוועבען...

דער יודישער לעזער, דער אַלטער, אין חקירות און חריפות ערצויגענער, לעזער, האָט עס ליעב, און דאָס פערבינדעט איהם—אינ-טעלעקטועל און מאָראַליש—מיט פּרצ'ן.

נאָר נישט דאָס אַליין.

פּרץ ריהרט אָן נישט סתם אין דער וועלט אַריין ט י ע פ ע ענינים, ה ו י כ ע מאַטעריעס; ער גיט זיך אָב מיט די טיעפע ענינים און הויכע מאַטעריעס, מיט וועלכע אַ יוד האָט ליעב זיך אָבצוגעבען בטבע. „וואָס הייסט נשמה?" „ווער בין איך?" די וועלט און יענע וועלט; יצר טוב און יצר הרע; חסידישע נגונים, חסידישע תורות, פאַנטאַזיעס, חלומות—

דאָס זענען אַלץ זאַכען, וואָס זענען שייך נישט צום קאָנקרע-טען, נאָר צום אַבסטראַקטען, נישט צום הײנטיגען, נאָר צום אייבי-גען לעבען; זיי וועקען אויף און צוציהען דעם געדאַנק, די פאַנטאַזיע... און דאָס וויל אַ יוד! ער האָט פיינט ערנסט צו טראַכטען וועגען דאָס אַרומיגע, דאָס נאָהענטע, דאָס רעאַלע: עט, ווייס איך וואָס... נאַ-רישקייטען, חיי שעה! דאָס ביסעלע יאָהרען, וואָס אונז איז בעשערט צו לעבען אויף דער וועלט, וועלען מיר ווי עס איז אָבלעבען, אי-בערשלאָפען, אַז גאָט וועט רחמנות האָבען... אָבער אויף טשיקאַוועס זעהט נאָר, מיט וואָס פאַר אַ חשק און וואָס פאַר אַ ברען מיר „בע-קלערען די וועלט", וואָס פאַר אַ פייערלעך צינדען זיך אָן ביי אונז, יודען, אין די אויגען, בשעת מיר שמועסען (יעדער'ער אויף זיין שטייגער: די אַלטע—אויף זייערן, מיר, יונגע, אויף אונזערן) וועגען „פּאָליטיקע", וועגען נאַפּאָלעאָנ'ען מיט ביסמאַרק'ן מיט'ן תוגר מיט

מאַרקס׳ן! זעהט נאָר, ס׳אַראַ הנאה מיר האָבען, בעת מיר פערקריכ׳ן אין ווייטע דרכים, שוועבען אַרום אין די הויכע עולמות!...

מיר זאָגען נישט, אַז ס׳איז פּרצ׳ס פּסיכאָלאָגיע אָט דאָס יאָגען זיך נאָך דאָס אַבסטראַקטע. פּרץ, הגם ער ליעבט געוויס דאָס אַבסטראַקטע און אוניווערסאַלע, איז ער עס דאָך „מקרב אל השכל״: דער אַבסטראַקסטער און אוניווערסאַלסטער אינהאַלט בעקומט ביי איהם אַ קאָנקרעטע און נאַציאָנאַלע פאָרם, און אויב זיינע בילדער זענען אידעען, זענען די אידעען זיינע — בילדער...

נאָר אונז אינטערעסירט דאָ דער לעזער, אונז אינטערעסירט, ריכטיגער, דער דיכטער אין דעם לעזער׳ס אָבשפּיגלונג. דער לעזער זוכט אַ וועג נישט צום דיכטער׳ס, נאָר צו זיין אייגענער נשמה; ביי׳ן הייליגען פייער, וואָס דער דיכטער האָט פון הימעל, צי פון אָבגרונד, גענומען, וויל ער זיך אַליין, זיין אייגענעם אָבגרונד און אייגענעם הימעל, דערזעהן; ער וויל הערען און הערט נישט די שטים דעם דיכטער׳ס, נאָר דאָס אָבהילכען, וואָס די שטים הילכט ביי איהם אין האַרצען אָב... און אָט דאָס זאָגען מיר, אַז פּרצ׳ס שטים הילכט אין האַרצען פון׳ם יודישען לעזער אָב הויך און טיעף: דער יודישער לעזער געפינט ביי פּרצ׳ן, וואָס ער זוכט. אין איהם האָט אויפגעוואַכט דער אַלטער, נישט נאָך פלאַסטישען און עסטעטישען, נאָר נאָך עטישען און אינטעלעקטועלען שאַפען, דורשטענדיגער יודישער דיכטער, און, אַ דאַנק איהם וואַכט אויף אויך דער אַלטער, נישט הוילע עסטעטיק, נאָר מוסר און געדאַנקען זוכענדיגער, יודישער לעזער...

דער מוסר און די געדאַנקען, וואָס מיר בעגעגענען ביי פּרצ׳ן, זענען אַלגעמיין-מענשליכע, נאָר זיי זענען אַזוי פעריודישט, אַזוי איינגעטונקען אינ׳ם גייסט און אין דער פּאַרב פון דער יודישער סביבה, פון דער יודישער שפּראַך, פון דעם יודישען איינפאַל, פון דעם יודישען קניייטש און יודישען חן, אַז, לייענענדיג, טוט אייך הנאה נישט בלויז דאָס, וואָס איהר האָט צוטון מיט אַזוינע גרויסע און וויכטיגע פראַגען, נאָר אויך דאָס, וואָס אָט די גרויסע, וויכטיגע פראַגען זענען געוואָרען אייך אַזוי נאָהענט, אַזוי היימיש...

און נאָך אַ זאַך איז פאַראַן, וואָס דערנעהנט — מוז דערנעהנטען — פּרצ׳ן צום יודישען לעזער: — דאָס איז זיין פערבונדען זיין מיט דער פערגאַנגענהייט (נאָר נישט פערגעסט, אַז פערבונדען איז

נישט דאָס אייגענע, וואָס צוגעבונדען זיין)... דער אַלטער יודי־שער, ריכטיגער: העברעאישער, ספר האָט געגומען דעם לעזער, ווי געז. ט, מיט צוויי זאַכען: מיט זיין עמקות, ערשטענס, און, צוויי־טענס, מיט זיין שורש, דערמיט, וואָס ער איז געווען אַ רונג אין דער גאָלדענער קייט פון דער סביבה. פרץ האָט נישט בלויז די ער־שטע, נאָר אויך די צווייטע מעלה: ער איז פערבונדען מיט דער יו־דישער מסורה, — פערבונדען מיט איהר נישט בלויז דאַן, ווען ער האָט צו טון מיט דער פערגאַנגענהייט, נאָר אויך דאַן, ווען ער רעדט וועגען דער געגענוואַרט און דער צוקונפט...

און דאָ איז ווידער אַ חילוק צווישען פרצ׳ן און דעם אַנדער גרויסען פאָלקס־דיכטער, דעם זיידען פון דער יודישער ליטעראַטור — מענדעלי מוכר ספרים.

מענדעלי מוכר ספרים מאָלט די דורות, וואָס נעכטען האָבען זיי געלעבט און היינט שטאַרבען זיי; פרץ — די דורות, די גייסטיגע, וואָס נעכטען זענען זיי געשטאָרבען געווען פאַר אונז, און היינט לעבען זיי אויף, — ווענינגסטענס, מיר ווילען זיי זאָלען אויפלעבען, זיי זאָ־לען זיך אומקעהרען צו אונז... מענדעלי מאָלט די וואָך פון דער פערגאַנגענהייט, פרץ — איהר שבת. די פערגאַנגענע וואָך ווילען מיר קענען, דעם פערגאַנגענעם שבת — אָנערקענען; די פערגאַנגענע וואָך ווילען מיר געדענקען, דעם פערגאַנגענעם שבת — פייערן. ס׳איז ביי אונז נישט קיין בילד פון דער פערגאַנגענהייט, נאָר אַ פאָר־בילד פאַר דער צוקונפט; אין דער דאָזיגער פערגאַנגענהייט זוכען מיר אַ טרייסט, אַ האָפנונג פאַר דער צוקונפט: אַמאָל זענען ביי אונז גרויסע, אַמאָל זענען ביי אונז שענע געווען, — ווען מיר אפשר אויך שפּעטער גרויסע און שענע האָבען? אפשר וועלען מיר אַליין, יאָ, אַליין שען און גרויס ווערען?...

„פרוכטבאַר מאַכען די פערגאַנגענהייט און געבוירען די צוקונפט — אָט דאָס דאַרף זיין די געגענוואַרט"; דאָס איז פרצ׳ס געגענוואַרט: די געבורט פון דער צוקונפט, פון דעם צוקונפטס־טרוים, דורך דער בעפרוכטונג פון דער פערגאַנגענהייט...

II.

די דאָזיגע בעפּרוכטונג האָט לאַנג זיך שוין אָנגעהויבען, נישט איינמאָל האָט שוין פּרץ געפּרובט אָבצוטרייסלען פון זיך דעם גרויען שטויב פון דער געגענוואַרט און שטראַהלען צו זוכען, גאָלדענע שטראַהלען, אין דעם זילבערנעם שטויב פון דער פערגאַנגענהייט, פון דער פאָלקס-לעגענדע. נאָר ביז די „געשיכטען" האָט פּרץ נאָך אַזוי ווי געקוויינקעלט, פלעגט מאַכען צוויי טריט אין דער טיעף, צו דער ראָמאַנטיק, צום גלויבען, און אַ טריט צוריק, צום רעאַליזם, צו דער סאַרקאַסטישער איראָניע.

דער לעזער געדענקט נאָך מסתמא „מאָניש" (אַז ס'וואָלט געווען נישט אויף יודיש געשריבען און כ'וואָלט רעדען צו נישט אַ יודישען לעזער, וואָלט איך זיכער געווען, אַז ער ווייס אויף אויסווענדיג „מאָניש", נאָר ביי'ן יודישען לעזער מוז מען פרעגען) — געדענקט ער עס? האָט ער בעמערקט מסתמא, אַז די דאָזיגע, — אויך פאָלקסטימליכע, — געשיכטע איז רעאַליסטיש און אין דער זעלביגער צייט אויך ראָמאַנטיש:

— — — — — — — — — — — — — — — — —

געלעבט האָב'ן דעמאָלט
נאָך ד'אַלטע בעל-הבתּים,
מיט מעשענע ברילען
און זילבערנע בתּים...

דאָך ציהט נאָך דאָ אונז, ווי אויף דעם דיכטער, נישט צו די אַלטע. מיט אַ ווייכען, אַ שטילען, אָבער דאָך אַ איראָנישען שמייכעל שרייבט דער דיכטער וועגען זיי, — און עס ווילט זיך אָוועקגעהן פון זיי, פון די אַלטע, און פרעהען זיך מיט מאָניש'ן, מיט דעם יונגען, מיט דער יונגער תּאוה, מיט דער יונגער קראַפט, וואָס וואַכט אויף אין איהם, — די קראַפט פון לעבען און פון ליעבע, די קראַפט, וואָס שטעלט זיך ווי אַ וואַנד צווישען איהם און דער אַלטער וועלט, דער יודישער גאַס, וואו ס'איז —

... שטיל ווי אַ קברות,
מענשען, ווי מתים;
קיין גאוה, קיין תּאוה —
מ'לעבט פון תּעניתים...

פֿאַר דעם תּעניתים-לעבּען, פֿאַר דער אויסוועניגסטער פֿערטריקענטקייט, אונטער וועלכער פּרץ האָט ענטפּלעקט שפּעטער אַ קוואַל פֿון לעבּען און אינוועניגסטער שענקייט, — האָט ער נאָך דערווייל קיין וואַרעם געפֿיהל און קיין וואַרעם וואָרט נישט, ס׳זענען נאָך „מענשען, ווי מתים“, — און טאָמער איז די מוטער מאַניש׳עס אַ ליעבּע, אַ ליכטיגע, אַ צערטליכע געשטאַלט, איז עס די ליעבּקייט און די ליכטיגקייט און די צערטליכקייט פֿון אַ מוטער, נישט פֿון אַנ׳אַלטער מוטער דוקא. פֿון די אַלטע, די אַמאָליגע, לאַכט פּרץ, און ער קוועלט נישט פֿון זיי, און אויך אין דער שענער געריימטער ערצעהלונג „דער בּעל-עגלה“ פֿיהלט זיך נאָר רחמנות צום אַלטען פּאַטריאַרכאַלען לעבּען, וואָס שטאַרבּט נעבּאַך אָבּ, אָבּער נישט קיין בּענקשאַפֿט נאָך איהם... און אַז מיר זעהען, ווי מאַניש, וואָס האָט געשמ׳ט ווי אַנ׳עילוי, וועלכער וועט אַראָבּבּרענגען משיח׳ן, — ווערט פֿערכשופֿ׳ט פֿון מאַרי, דער פֿערשטעלטער לילית, דער קליפּה, „און ער שווערט איהר בּיי׳ם פּרכת, בּיי דעם כּתר, בּיי דער תּורה“... „און ער גרייפֿט אַלץ העכער, העכער, האָט גאָטס נאָמען אויסגערופֿען“ — אַז מיר זעהען עס, דוכט זיך אונז אַז שולמית — די כּנסת ישׂראל — קניעט פֿאַר ווענוס... די פֿערצייטיגע יודען, — דרינגען מיר אַרויס פֿון „מאַניש“ — זענען נישט אינגאַנצען „מתים“, ווי דער שד מסר׳ט סמאל׳ן. פֿאַרהאַן אין זיי אַ מעגליכקייט פֿון לעבּען, בּיי זיי איז מעגליך אַ מאַניש, אַ מרידה אין דעם תּעניתים-גייסט, אָבּער פֿערווירקליכען קאָן זיך די מעגליכקייט נישט פֿון אינוועניג, נאָר פֿון דרויסען, — דורך דעם טייטשס טעכטערל, דורך ווענוס, דורך לילית, דורך דער סטרא-אַחרא... אַזוי ווי איינער וואָלט אונז זאָגען: מאַניש ליעבּט אַזוי שטאַרק נישט, ווייל ער איז אַ מענש גלייך מיט אַלע מענשען, נאָר ווייל דאָס מענשליכע איז גובר אין איהם דאָס יודישע... פּרץ האָט אין יודען דערזעהן די מענשליכע שענקייט, די מענשליכע קראַפֿט, ער האָט נאָך נישט דערזעהן אָבּער די יודישע שענקייט, די יודישע קראַפֿט...

שפּעטער, אין די חסידישע מעשׂיות האָט ער טיעפֿער, דרייסטער און מיט מעהר צוטרוי אַריינגעקוקט אין דער פֿערגאַנגענהייט דער יודישער; פֿון אונטער דער גראָבּער שאָלעכץ פֿון אַבּערגלויבּען האָט גענומען שלאָגען אַ קוואַל פֿון חכמה, פֿון גייסטיגער שענקייט און פֿון ריינעם, קלאָרען גלויבּען. מיר האָבּען דערזעהן שוין נישט יפֿת׳עס

שענקייט אין די געצעלטען פון שם — די שענקייט פון קערפער, פון דער חצוניות, פון דער קלפה, נאָר די שמ׳ישע, די יודישע, די אינווייניגסטע, די הייליגע שענקייט — די שענקייט, וואָס מען קאָן זי נישט זעהען מיט׳ן אויג, נאָר בענקען נאָך איהר, דענקען וועגען איהר... עס איז פאַרהאַנען אַ נגון, זאָגט דער מקובל, וואָס מוז האָבען ווערטער... דאָס איז גאָר אַ נידעריגע בחינה... עס איז פאַרהאַנען אַ העכערע בחינה: אַ נגון, וואָס זינגט זיך אַליין, גאָר אָהן ווערטער — אַ ריינער נגון! נאָר דער נגון דאַרף נאָך האָבען אַ קול און ליפּען, דורך וועלכע דאָס קול געהט אַרויס... און ליפּען — פערשטעהסט דו — זענען דאָך גשמיות! און דאָס קול אַפילו, ס׳איז איין עדעלער גשמיות, גשמיות איז עס! לאָז זיין, אַז דאָס קול שטעהט אויף דער גרעניץ צווישען רוחניות און גשמיות, נאָר סיי ווי סיי דער נגון, וואָס הערט זיך מיט אַ קול, וואָס העגגט אָב פון די ליפּען, איז נאָך נישט ריין, נאָך נישט אינגאַנצען ריין, נאָך נישט קיין אמת׳ע רוחניות!... דער אמת׳ער נגון אָבער זינגט זיך גאָר אָהן אַ קול... עס זינגט זיך אינוועניג, אין האַרץ, אין די געדערים..." (מקובלים)".

אָט דאָס איז דער אמת׳ער נגון, דער עכט רוחניות׳דיגער...

וועגען אָט דעם נגון, וועגען אָט דער אינערליכסטער שענקייט, האָבען מיר ביי פּרץ׳ן געלעזען אין די חסיד׳ישע מעשיות; אָבער דעם נגון אַליין, די שענקייט אַליין האָבען מיר נאָך נישט אינגאַנצען געפיהלט. די אַלע חסיד׳ישע און פאָלקסטימליכע זאַכען, וואָס זענען געדרוקט געוועזען אין די ערשטע זאַמלונגען פון פּרץ׳ס שריפטען, אַ חוץ דער ערצעהלונג „אויב נישט נאָך העכער" און טיילווייז „צווישען צוויי בערג" — מאַכען אַנ׳איינדריק פון אַ טעאָרעטישען גרייטען זיך צו אַ פּראַקטישער אַרבייט: דאָ איז נאָך אַ סך אַבסטראַקציע פאַרהאַן, אַ סך רויה מאַטעריאַל... דאָ איז פאַרהאַן ליריק און נישטאָ נאָך די זיכערקייט און רוהיגקייט פון עפּאָס: דער דיכטער מאָלט נאָך נישט די חסיד׳ישע נשמה, ער בעטראַכט זי; איידער ער וועט געבען דעם קינסטלערישען, גיט ער דערווייל דעם פילאָזאָפישען סינטעז איהרען, און די בילדער, די מעשיות, וואָס זענען דאָ פאַרהאַן, זענען אויך אָפטמאָל מעהר נישט ווי אַ בעווייז, אַ „והא ראיה" צו דער פילאָזאָפיע, צו דער טעאָריע. פּרץ איז נאָך אַזוי ווי נישט זיכער אינגאַנצען, אַז דאָס חסידות איז אַ פּראַקטיק, נישט קיין טעאָריע...

ערשט אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען", וואָט צו זיי געהערט

אויך „אויב נישט נאָך העכער” און „צווישען צוויי בערג”, — ערשט אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען” האָבען מיר דערזעהן די פראַקטיק, די בילדליכע פערקערפערונג פון דער אינווענינסטער שענקייט...
„קומט, רבי, איך וועל זי (די תורה) אייך ווייזען” — זאָגט דער ביאַלער רבי צום בריסקער רב („צווישען צוויי בערג”). און אויך פרץ לערנט דאָ מיט אונז נישט די תורה, די חסיד׳ישע, נאָר ער ווייזט זי אונז: מיר זעהען זי.

מיר זעהען דאָ שוין די ווירקליכקייטען, נישט נאָר די מעגליכקייטען פון דער יודישער נשמה.

פרץ האָט זיך שוין אינגאַנצען פערטרויט דער יודישער פערגאַנגענהייט.

פריהער איז ער געשטאַנען אַזוי ווי אויפ׳ן ברעג, און פוז ברעג, פון דער הויך האָט ער געוואַגט אַראָבקוקען אין דער טיעף, אין די שטילע אוצרות פון די „געשיכטען”, פון דער לעגענדע; איצט האָט ער אַליין, ווי אַ דרייסטער פערל-זוכער, אין די טיפעניש זיך אַראָבגעלאָזען, און די שטים זיינע דערגרייכט צו אונז שוין, אַזוי ווי די שטים פון אַ דאָרטיגען: שוין נישט אין פאָלק׳ס, נאָר אין זיין אייגענעם נאָמען דערצעהלט ער די מעשיות אונז, און מיט זיין מויל רעדט שוין דאָס פאָלק, דער שאַפענדיגער, נאַאיווער און קלוגער גייסט פון פאָלק...

דאָס פאָלק וועט נישט געפינען אין די „געשיכטען” זיין וואָכעדיג איך (ווי ער געפינט עס אין אַ טייל פון די פריהערדיגע ווערק פרץ׳ס), ער וועט דאָ אָבער געפינען זיין העכערעס איך, זיין נשמה-יתירה, זיין בן-מלך-אידעאַל... דאָס פאָלק האָט נישט געשאַפען די „געשיכטען”, עס האָט אָבער געגעבען דאָס מאַטעריאַל זיי צו שאַפען, דאָס מאַטעריאַל און די בעגייסטערונג. בעגייסטערן דעם דיכטער אַ ווערק צו שאַפען הייסט האָבען אַ חלק אין איהם. דאָס פאָלק האָט אַ חלק אָבער נישט בלויז אינ׳ם ווערק, נאָר אויך אינ׳ם דיכטער זעלבסט: דאָס פאָלק איז די ערד, וואו דעם דיכטערס וואָרצלען זויגען, דער הימעל, וואו זיין שטערן לויכט, די לופט, וועלכע ער עטעמט אַריין — און אַרויס... דאָס פאָלק וועט געפינען אין די „געשיכטען” זיין ערד און זיין הימעל און די לופט פון זיין נשמה, די „פאָלקסטימליכע געשיכטען” (הלואי וואָלט נאָך דער נאָמען געווען „פאָלקסטימליך”!) גיבען דעם פאָלק צוריק דעם פאָדעם, דעם געוועסט פערלאָרענעם פאָ-

דעם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען שפּינען אין דער פערגאַנגענהייט און וועט זיך אויסשפּינען אין דער צוקונפט. די „פּאָלסטימליכע געשיכטען" וועלען זיין פאַר'ן פאָלק אַ בוך, נישט קיין ביכעל. אַ בוך, וואָס מיר האָבען גע'ירשנ'ט פון אונזערע עלטערן, און אונזערע קינדער וועלען פון אונז ירש'ענען...

אַ בוך פון איינעם, אַנ'איינציגען, פאַר אַלעמען... און פאַר יעדערן בעזונדער: דער קונסט-געניסער, דער עסטעט וועט בעוואונדערן די האַרמאָניע, וואָס דאָ הערשט אָפּט צווישען דעם אינהאַלט און דער פאָרם, און די שענקייט פון די טראַגישע נשמות... דער גלויבער, דער חסיד וועט חדוש'ן זיך. ווער האָט עס דעם סוד, אונזער סוד איהם ענטפּלעקט? ווער האָט עס די כונה, דעם מוסר, דעם ניצוץ פון די הייליגע מעשיות פערשטאַנען אַזוי גוט, אַזוי טיעף? און ווי גרויס, אָ, ווי גרויס איז דער כח פון גלויבען אין אַ צדיק, — אַז בלינדע דערזעהען, טויבע דערהערען און פרעמדע ווערען נאָהענט!...

דער קאַלטער מתנגד וועט נישט גלויבען אין די מעשיות, ער וועט מיינען — מ'לאַכט עס, וועט ער הנאה האָבען פון נמשל...

דער פערשפּעטיגטער משכיל וועט אין האַרצען שלאָגען זיך: אשמנו! פערזעהן! ער האָט געזעהן די שאָלעכץ און דאָס אינוועניגסטע, דאָס קערנדיל פערזעהן!

אונזערע מאַמעס מיט שפּאַקולען אויפ'ן נאָז וועלען עס צוגלייכען צו זייערע ספרים'לעך: דאָרט, וועלען זיי טראַכטען, איז עס לייכטער, איינפאַכער געוועזען, אָבער אויך דאָ איז אַזוי האַרציג און געשמאַק...

און די יונגע — מיט פערבענקטע, מיט דאַנקבאַרע אויגען — וועלען טראַכטען, שטיל און שעמעוודיג טראַכטען: ווי דערגרייכט מען די מדרגה פון די מענשען, וועגען וועלכע דאָ דערצעהלט זיך?

די יונגע, די, וואָס שטענדיג זינדיגען זיי און טוען שטענדיג תשובה, די, וואָס ביי זיי אין האַרצען ברענט אַ דורשט נאָך דאָס גרויסע און דאָס שענע, — וועלען פיהלען, אַז ס'איז נישט קיין שפּיגעל, וואָס ווייזט אונז: אַזוי זייט איהר, נאָר אַ בילד, אַ פאָרבילד, וואָס רופט צו אונז: איהר זאָלט זיין אַזוי!

מענשען, גאַנצע מענשען מיט אַ גאַנצען ווילען, מיט אַ שענעם ווילען — זאָלט איהר זיין!

פערזענליכקייטען, נישט קיין „כל-בו"!

מען זאָל אייך קאָנען געבען אַנ׳אָרט — אין גן-עדן אָדער... אין גיהנם.

איהר זאָלט נישט בלייבען הענגען אין לופטען, אין כּף-הקלע, צווישען הימעל און ערד, ווי סוף-זומערדיגע שפּינוועבס...

אַז מען וועט לעגען אויפ׳ן וואָג אייערע מצוות און עברות, זאָלען די מצוות זיין מצוות און די עברות — עברות... עס זאל נישט פּאַסירען מיט אייך, ווי מיט יענער אומגליקליכער נשמה, וואָס, אַז מען האָט געלעגט אויף איין שאָל איהרע גוטע — און אויף דער אַנדערער — די שלעכטע מעשים איהרע, האָט קיין איין שאָל נישט איבערגעוואויגען, ווייל אי די גוטע, אי די שלעכטע מעשים איהרע האָבען קיין ממשות נישט געהאַט: „...אַ פּראָסטער יוד געווען — אָהן גרויסען „להכעיס”, ווי אויך אָהן „קדוש השם”... אַזוי — קליינע מצוה׳לעך, קליינע עברה׳לעך, שרעטעלעך, שטויבעלעך...” („דריי מתּנות”).

III.

פּרץ האָט שוין לאַנג געפיהלט, אַז אין דער געגענוואַרט, אין דער ווירקליכקייט האָבען מיר נישט קיין מענשען. דער עכטער מענש שטעהט קיינמאָל נישט אינמיטען, צווישען דאָס גוטע און דאָס בייזע; ער פערנעהמט אַנ׳אָרט אויף איין זייט, רעכטס אָדער לינקס, ביי די צדיקים, אַ ניט איז ביי די רשעים. אָבער „ביי אונז אין שטעדטיל, דערצעהלט זיך אין איינער פון די אַלעגאָרישע מעשה׳לעך — ביי אונז אין שטעדטיל איז כּמעט קיינער קיינמאָל נישט רעכט געשטאָרבען, ווייל עס האָט קיינער נישט רעכט געלעבט! נישט קיין גוטע, נישט קיין שלעכטע, קיין רשעים, קיין צדיקים”... („די טויטע שטאָדט”).

„ווען גאָט, געלויבט זאָל זיין זיין נאָמען, זאָל וועלען אַמאָל אָבשטעלען און משפּט׳ן די וועלט, אַזוי ווי עס איז, מיט אַמאָל... און פון איין זייט זאָל זיך שטעלען אַ סניגור און שיטען פון ווייסען זאַק אַרויס שרעטעלעך און שטויבעלעך; און פון דער צווייטער זייט — דער קטיגור זאָל שיטען דינע פּיצלעך און ברעקלעך, וואָלט געדויערט

און געדויערט, איידער די זעק וואָלטען לעדיג געוואָרען... אַזוי פיעל קליינינקייטען, אַזוי פיעל!

אָבער אַז די זעקלעך וואָלטען שוין לעדיג געוואָרען, וואָס וואָלט געוועז?

דאָס צינגעל וואָלט געוויס געבליבען שטעהן אין דער מיט!

ביי אַזוינע קליינינקייטען, ביי אַזוי פיעל קליינינקייטען קאָן גאָרנישט איבערוועגען... ווארום וואָס? נאָך אַ פעדערל, נאָך אַ שטרוי-עלע, נאָך אַ פלעווע, נאָך אַ שטויב!..

און וואָס וואָלט גאָט געטון, וואָס וואָלט ער געפסקנ'ט?

צוריק צו תהו ובהו? נישט: די עבירות וועגען נישט איבער די מצוות...

אויסלייזען? אויך נישט: די מצות וועגען נישט איבער די עבירות...

וואָס דען?

— געה ווייטער, וואָלט ער געזאָגט... פליה ווייטער צווישען גיהנם און גן-עדן, ליעבשאַפט און האַס, רחמנות'דיגע טרערען און רויכערדיג בלוט... צווישען וויעגען און קברים... ווייטער, ווייטער!... („דריי מתנות”).

און מיר געהען ווייטער און אַלץ צווישען, אַלץ אינמיטען און אָהן אַנ'אָנהויב און אָהן אַ סוף און אָהן אַ צוועק...

אָהן אַ צוועק, וואָס זאָל אונז ציהען אין איין זייט, צו איין פינטעלע...

אָהן אַ צוועק, וואָס זעלבסט דאָס שטרעבען צו איהם מאַכט גרויס, ווען ער אַליין אפילו איז נישט גרויס...

און מענשען ווערען אַלץ קלענער, — אַזוי קליין, אַז קוים וואָס מען בעמערקט זיי, און אַז מען בעמערקט זיי, קאָן מען איינעם נישט אָבטיילען פון דעם אַנדערען, פון איינעם ביז דעם אַנדערן איז קיין אונטערשיעד נישטאָ. „די גאַנצע נפקא מינה, זאָגט יוחנן מלמד, צווי-שען אַ משכיל און אַ חסיד איז היינטיגע צייטען נישט מעהר, ווי אינ'ם נאָמען” („וואָס אַמאָל וועניגער”). דער נאָמען איז פערשיעדען, דער תוך אָבער איז איינער: אַ פוסטער; דער משכיל איז קיין משכיל נישט און דער חסיד קיין חסיד נישט...

און עס בענקט זיך נאָך אַ מענשען, וואָס זאָל עפּיס זיין, עפּיס האָבען, — עפּיס אַזוינס, וואָס קיין אַנדערער, אַ חוץ איהם,

האָט עס נישט. צווישען די, וואָס מען רופט אָן „קלאָרע", האָט פרץ אַזוינע מענשען געפינען נישט געקאָנט: זיי זענען נישטאָ; האָט ער זיך געוועסט געווענדעט צו... משוגעים. אין „דולהויז", אין „פליגעל פאַר משוגעים", האָט ער געזוכט בילדער, געשטאַלטען, פערזאָנען, וואָס זאָלען האָבען אין זיך עפּעס אונגעוועהנליכעס, עפּעס אונרוהיגעס...

„מיר, האָט ער געשריבען, קומט טיילמאָל פאָר, אַז די אַלע, וואָס מען האַלט זיי פאַר משוגעים, מעהר אָדער וועניגער געפעהרליכע משוגעים, זענען נאָר נייגיריגע מענשען, וואָס האָבען זיך ליעב אַמאָל אַראָבצוכאַפּען פון טראַקט, פון שאָסיי, און זוכען אָן אַ זייט נייע וועגען... ——— גאַנץ אָפט האָב איך הנאה, וואָס איך לעב צווישען די דרייסטע וועג-זוכער... ביי זיי איז וועניגסטענס נישט אַזוי לאַנגווייליג"... („אין פליגעל פאַר משוגעים").

לאַנגווייליג איז דאָ נישט, לאַנג בלייבען דאָ אָבער קאָן מען אויך נישט: דער „משוגעים-פליגעל" איז אַ פּאָזיציע אַ גוטע צו וואַ־פען פון דאָרט פיילען פון קריטיק און סאַטירע; ס'איז אָבער נישט קיין פּלאַץ צום שאַפען; אין דולהויז זענען וועג-זוכער, אָבער נישט קיין וועג-ווייזער...

האָט פרץ געווענדעט זיך, געמוזט ווענדען זיך צו דער פער־גאַנגענהייט.

דער סאַטיריקער איז געוואָרען ראָמאַנטיקער.

די סאַטירע האָט איהם געפיהרט צו דער ראָמאַנטיק: דער ראָמאַנטיזם, דער נאַאיווער גלויביגער שמייכעל איז אַ ברודער (ווי מאָדנע דאָס זאָל נישט אויסזעהן)—פונ'ם פעסימיזם, פונ'ם קלוגען, שפּאָטישען שמייכעל. אַז מען פערהאַסט די ווירקליכקייט, פערליעבט מען זיך אין אַ טרוים, און אַז מען איז זיך מיאש פון דער געגענ־וואַרט, זוכט מען טרייסט אין דער פערגאַנגענהייט...

די פערגאַנגענהייט איז נישט אַזוי נאָהענט צו אונז, ווי די גע־געגנוואַרט, קאָן מען זי אידעאַליזירען; פון דער אַנדער זייט איז אָבער די פערגאַנגענהייט אַמאָל אַ געגענוואַרט, אַ רעאַלהייט געווען, האָט זי שוין פאַרטיגע, אַלעמען בעקאַנטע, בילדער און געשטאַלטען, הויכען מיר אַריין אין זיי אונזערע טרוימען און אידעען, אין דעם אַלטען קערפּער טוען מיר אַ נייע נשמה אַריין...

די נייע נשמה, וואָס פרץ האָט אין די „געשיכטען" די אַלטע

אַריינגעהויכט — דאָס איז די נשמה, דער טרוים פון אונזער איצטיגער צייט, — דער טרוים פון דעם איינציגען וועגען דעם איינציגען, דעם גרויסען... אַנדערע שטרעבען צום איבערמענשען. פאַר אונז וואָלט גענוג געווען אַ מענש. אַ גאַנצער און אַ שטאַרקער מענש מיט אַ שטאַרקען ווילען. דער עיקר פעהלט אונז ווילען: מיר האָבען פערלאַנגען און האָבען נישט קיין אַקטיוויטעט, וואָס זאָל די פערלאַנגען אין לעבען דורכפיהרען, און אָט די ווילענס-אַקטיוויקייט איז די קראַפט, וואָס די „געשיכטען" זענען אָנגעזעטיגט מיט איהר. דאָס איז דאָס בוך פון ווילען... דער העכסטער ווילען איז ניט דער, וואָס זאָגט: יע! נאָר דער, וואָס קאָן דורכפיהרען זיין ניין. דער העכסטער ווילען איז דער, וואָס האָט אַ געגען-ווילען, דער, וואָס מען מוז שטרייטען פאַר איהם, — שטרייטען מיט זיך צוליעב זיך, בייקומען דעם נידריגען ווילען, דאָס „נפש הבהמית", אין נאָמען פון דעם הויכען, דעם עכטען: — קדוש השם, מסירות-נפש... און אָט דאָס, דער זיעג פונ'ם גרויסען איך איבער דעם קליינעם, דאָס ביישטעהן ביים נסיון, דאָס כפית-היצר, קורץ, די קראַפט פון דער פערזענליכקייט, — דאָס איז דער אינהאַלט פונ'ם גרעסטען טייל „געשיכטען"...

IV.

לייב'ל קאָנסקיוואָלער איז אַ יוד אַ צדיק, צוויי מאָל אין טאָג רוישען אַלע זיעבען הימלען מיט זיין שמע ישראל, נאָר, אַזוי ווי ביי אַ סך פון זיינגלייכען, איז דאָס רוחניות'דיגע לעבען אָבגעטיילט ביי איהם פון דעם גשמיות'דיגען: אין דעם ענין פון רוחניות האָט ער דערגרייכט אַ הויכע, גאָר אַ הויכע מדרגה, דער חומר אָבער — די פרנסה — ציהט איהם אַראָב... דערשפירט דער שוואַרצער מלאך — ער איז גוסס, זענען געקומען צו איהם צוויי מלאכים, אַ שוואַרצער און אַ ווייסער — דערשפירט דער שוואַרצער, דער מקטרג, אַ זאַק ביי איהם אונטער בעט, שלעפט ער איהם אַרויס, עפענט אויף און „דערלאַנגט איהם אַ שטויס מיט'ן פוס. אַ גאָלדענער גלאַנץ וואַרפט זיך איבער דער שטוב, אַ גאָלדענער קלאַנג לויפט איהם נאָך — גאָלדענע רענדלעך שיטען זיך אויס"... — „זיי מפקיד דיין געלד", בעט זיך דער גוטער מלאך...

ער איז אָבער ניט מפקיר. איהם וואָלט זיך וועלען דער גוטער מלאך זאָל אין גן עדן איהם פיהרען; ער האָט אָבער קיין ווילען ניט, קיין קראַפט ניט צו טון עפּעס פאַר'ן גן-עדן, אָבצוזאָגען זיך פון עפּעס, ניין זאָגען, כדי זיין יע זאָל מקוים ווערען... פערקעהרט אָבער, נחמנ'קע פון זבאָראַש, די צווייטע פערזאָן אין דער געשיכטע, — זאָגט לכתחילה ניין, ווען דער מלאך וויל אין גן-עדן איהם נעהמען: פאַר-האַן דאָרטען גליק, לייטזעליגקייט, מען קריגט עס אָבער אַזוי, אָהן שטרייט, אָהן אָנשטרענגונג פון ווילען... „ווי לעבט זיך דאָרט אין הימעל, אין גן-עדן דאָרט?" — פרעגט ער ביי'ן גוטען מלאך...

— גוט... פון גאָט'ס גנאָד בעשטראַהלט... אין גלאַנץ פון כסא הכבוד... מיט גאָלדענע קרוינען אויף די קעפּ...

— גלאַנץ... גאָלד... קרוינען... שטאַמעלט דער גוסס נאָך: וואָס וועל איך דאָרט טון?"

ער האָט דאָרטען ניט, וואָס צו טון, פאַר וואָס מקריב צו זיין זיך...

און ער געהט בעסער אין גיהנם, צו די בעשטראָפטע, צו די אומגליקליכע...

„העלפען, זאָגט דער שלעכטער מלאך, וועסט דו נישט קאָנען, אָבער צוזאַמען ליידען, מיטפיהלען".

אויב מען קאָן נישט ליידען פאַר אַנדערע, איז, וועניגס-טענס, מיט אַנדערע ליידען: אין ליידען איז שטענדיג פאַרהאַן עפּיס אַ אינוועניגסטע אַקטיוויטעט...

„ביי'ם גוסס צוקאָפּענס" קאָן אויסגעטייטשט ווערען אַנדערש: לייב'ל קאָנסקיוואָלער איז פרום „בין אדם למקום", נחמנ'קע אָבער היט אָב די מצוות, וואָס „בין אדם לחברו", איז ער העכער דערפאַר. נאָר עס וואָלט געווען צו „משכיליש" און צו פלאַך, ווען מיר זאָלען עס ניט פערשטעהן ווידער אין דעם זין, אַז די פרומקייט „בין אדם למקום" נעהמט זיך אַמאָל פון בורא, פון זעלבסטליעבע, ניט פון זעלבסט-אָפּפערונג, און זי איז פּאַסיוו, אין דער צייט, ווען די בין-אדם-לחברו-פרומקייט איז אַ רעזולטאַט פון זעלבסט-אָפּפערונג און גייסטיגער אַקטיוויטעט, ס'איז ניט קיין פערזענליכע, נאָר אַ פערזענ-ליכקייטס-זאַך...

אָנגעשריבען איז „ביים גוסס צוקאָפּענס", די „געשיכטע", וואָס שטעהט אין אָנהויב הוך, ווי אויך די ווייטערדיגע געשיכטען — מיט

יענער פאַרב-רייכער און דאָך קלאָרער, פאָלקסטימליכער און דאָך אינדיווידועלער שפּראַך, וואָס ביי פּרץ׳ן פלעגען מיר זי שוין אויך פריהער בעגעגענען, נאָר אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען“ האָט זי דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה... ביי אונז איז די שפּראַך אָפט מאָל אָדער פערייודישט, „פערסקאַרבאָוועט“ אַזוי, אַז מיר דערקענען דורך איהר די יודען, אָבער נישט דעם יודען, דאָס פאָלק, אָבער נישט דעם דיכטער (דער דיכטער מאַכט דעם פאָלקס סטיל פאַר זיין סטיל); אָדער אַזוי פערגוי׳ישט, אַז מיר דערקענען אין איהר קיינעם נישט, נישט דאָס פאָלק און נישט דעם דיכטער... די פאָלקסטימליכע געשיכטען האָבען אַ סטיל, וואָס איז דער איינגעגעבענסטער פון אַלע סינטעזען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרען, צווישען דעם פאָלקס און דעם דיכטערס שפּראַך: דאָ איז נישטאָ קיין איין שורה, וואָס מען זאָל קאָנען זאָגען אויף איהר: ס׳איז נישט יודיש, און נישטאָ קיין איין שורה, וואָס מען זאָל קאָנען זאָגען אויף איהר: ס׳איז נישט פּרצ׳ס...

אין „מאָניש“ האָט פּרץ געקלאָגט זיך אויף יודיש, אויף „זשאַרגאָן“, וואָס עס האָט נישט „קיין רעכטען קלאַנג, קיין רעכטען טאָן“: „ס׳האָט פאַר ליעבע, פאַר געפיהל נישט קיין פאַסענד וואָרט, קיין סטיל“...

די „געשיכטען“ האָבען געוויזען, אַז פאַר יודישע ליעבע און פאַר אַ יודיש געפיהל האָט עס אַי אַ קלאַנג, אַי אַ סטיל...

נאָר אויף איין פעהלער מוז דאָ אָנגעוויזען ווערען. פּרץ האָט צוטון אָפט מיט דער הימעל-וועלט און איהרע איינוואויינער (מלאכים, נשמות א. אַ. וו.), איז ער געוואָרען צו היימיש אין איהר. עפּיס פעהלט, ריכטיגער, עפּיס איבעריגס, עפּיס אָבקיהלענדיגעס איז פאַראַן אין דעם טאָן, מיט וועלכען ער רעדט וועגען די צאַרטע, דורכזיכטיג-הימעלשע בעשעפּענישען: צופיעל דערנעהנט ער זיך צו זיי אָדער צופיעל דערנעהנט ער זיי צו זיך... פּראָסט, אָהן חכמות רעדען וועגען מלאכים און וועגען גאָט אַליין קאָנען קינדער. פּרץ קאָן נאָכמאַכען, איבערגעבען אונז די קינדישע שפּראַך (אויף דערויף איז ער אַ קינסטלער!); אַליין אָבער רעדען קינדיש — קאָן ער נישט. אויב עפּיס פעהלט אין די „פאָלקסטימליכע געשיכטען“ — איז עס דאָס קינדישע... „און עס סקריפּען די פעדערן און עס רוישען מיליאָנען-מיליאַסען פייגעל, טייל ווייסע, ווי שניי, ס׳רוב גראָהע און פער-

פלעקטע, מאַנכע אויך רויט פערבלוטיגטע", — ס'פּאַסט פאַר די „מעשה'לעך" פרצ'ס (זיי זענען ס'רוב סאַטירישע), אָבער נישט פאַר די „געשיכטען". די „געשיכטען" זענען — און מוזען זיין — שטיל, און אַז עס הויבט אָן מיט אַמאָל צו „סקריפּען", פערדריסט עס. קיין ביי-שפּיעלען וויל איך נישט ברענגען מעהר: מ'קאָן עס נישט אָנטאַפּען מיט די הענד, נאָר עס שפּירט זיך אַליין, וואו ס'איז פאַרהאַן...

קעהר איך זיך אום צום אינהאַלט.

„דריי מתנות". די צווייטע געשיכטע.

אַ נשמה האָט גלייך מצוות מיט עבירות, און די מצוות זענען פונקט אַזוינע קליינע, אַזוינע גרינגע, ווי די עבירות, קאָן קיין איין שאָל נישט איבערוועגען די אַנדערע, איז פאַר איהר, פאַר דער נשמה הייסט עס, קיין אָרט ניטאָ נישט אין גיהנם, נישט אין גן-עדן (ווע-גען אַזוינע נשמות רעדט פּרץ אויך אין „כל-בו" און אין „די טויטע שטאָדט"). גיט מען איהר אַ פּסק: נע ונד זיין. איז דער נשמה נעבאַך שלעכט, וויינט זי אויף איהר מזל דעם ביטערן, גיט איהר אַ מלאך פון הימעל אַן עצה — זי זאָל פליהען אויף דער ערד, ברענגען פון דאָרטען מתנות די צדיקים אין גן-עדן, וועלען זיי זיך מיהען פאַר איהר. געהט זי זוכען מתנות... שווער, שווער צו געפינען מתנות אויף דער ערד פאַר די צדיקים אין הימעל... יאָהרען, הונדערטער יאָהרען גע-העז פאָריבער... דאָך איינמאָל אין הונדערט, איינמאָל אין טויזענד יאָהר ווערט עפּעס געבוירען, אַ גרויסע טואונג, אַ גרויסער מענש אַמאָל... פּרץ האַלט נישט פון מענשען, פון דעם מענשען זָבער, פון דעם איינציגען, דעם חד-בדרא האַלט ער. ער גלויבט נישט אין דאָס גראָהע, אין דאָס געוועהנליכע, ער גלויבט אָבער אין דאָס אונגעוועהנליכע אין לעגענ-דאַרישע: וואונדער געשעהען! און דאָס זענען די מתנות, וואָס די נשמה די פערוואָגעלטע ברענגט די צדיקים אין גן-עדן... אַ יוד לאָזט, מען זאָל צונעהמען, מען זאָל אַוועקרויבען ביי איהם זיין גאָלד און זילבער, זיין גאַנץ פערמעגען, נאָר... „די גזלנים טרעפען צום לעצטען בעהעלטעניש און ציהען אַרויס אַ קליין זעקעלע", — דאָס איז ארץ-ישראל-ערד, נאָר די גזלנים מיינען ס'איז געלד, ס'איז אַ טייערער חפץ, ווילען זיי עס אויך אָברויבען ביי איהם, — האַלט שוין דער יוד ניט אויס מעהר. פריהער האָט ער געשוויגען, ניט געריהרט מיט אַן אבר, ווי מען האָט איהם בעפוילען, איצט קאָן ער מעהר ניט שווייגען, —

ער איז זיך מוסר נפש... די צווייטע מתּנה איז ווידער מסירת-נפש, די דריטע — אויך...

דעם אינהאַלט איבערגעבן וויל איך ניט; מען מוז עס לייענען ביי׳ן דיכטער. דער אינהאַלט פון אַ קינסטלערס ווערק איז ניט אין דער „מעשה“, נאָר אין דעם שטייגער דערצעהלען די מעשה, און נאָך מעהר איז דער שטייגער דערצעהלען וויכטיג ביי פּרץ׳ן, ביי וועמען יעדעס בילד האָט ביי-בילדער, יעדער געדאַנק — ביי-געדאַנקען.

איך דערמאָן דעם אינהאַלט פון די „דריי מתּנות“, כּדי צו ווייזען, אַז אויך אין דער דאָזיגער „געשיכטע“ איז דער גרונד-מאָטיוו — די קראַפט פון דער פּערזענליכקייט, פון דעם העכערען ווילען — דאָס גובר זיין זיך זעלבסט און זיך זעלבסט געטריי בלייבען. די פּערזענליכקייטען, וואָס דער דיכטער האָט פּראַייביגט דאָ, האָבען אַלע עפּיס אַ פּערלאַנג, וואָס איהם פאַר אַ קרבן ברענגען זיי אַלע אַנדערע פּער-לאַנגען, עפּיס אַ זאַך, אַ הייליגקייט, וואָס איז זיי טייערער, ווי דאָס לעבען, ווי דאָס גליק, און וויכטיג פאַר אונז און פאַר זיי איז נישט דער אָביעקטיווער און רעאַלער ווערט פון דער דאָזיגער הייליגקייט — אומשטיינס געזאָגט: ארץ-ישראל-ערד אַ הייפעל... אַ יאַרמולקע אויפ׳ן קאָפּ... — וויכטיג איז דאָס שטרייטען פאַר דער הייליגקייט, די טראַגישע שענקייט פון מוסר נפש זיין זיך „על ערקתא דמסנאי“... נישט די מצוה מאַכט גרויס דעם מענשען, נאָר, פּערקעהרט, דער מענש מאַכט זי גרויס און דער מענש ווערט גרויס נישט דורך די מעשים די גרויסע, וואָס ער טוט אויף, נאָר דורך די גרויסע שטע-רונגען, וואָס ער קומט ביי... „ביים כּסא הכּבוד, — זאָגט דער מלאך אין די „דריי מתּנות“, — ביים כּסא הכּבוד האָט מען ליעב נישט די פיינגעבוירענע, נאָר די אויפגעקומענע“... נישט דאָס שטעהן אין דער הויך איז וויכטיג, נאָר דאָס הויבען זיך פון דער נידער. אַ מענש דאַרף קיינמאָל נישט מורא האָבען אַראָבלאָ-זען זיך פון באַרג, אויף וועלכען ער קלעטערט, ווייל ער דאַרף שטענדיג זיכער זיין, אַז ער וועט זיך אויפהויבען צוריק, און, הויבענדיג זיך צוריק, וועט ער אַרויפשטייגען נאָך העכער, ווי פריהער...

די שענקייט פון חיים-יונה וויטעלס („איין אָבקומעניש“) בעשטעהט דערין, וואָס ער האָט זיך צוריק אויפגעהויבען פון טאָל. אַ תּהום פון זינד, פון תּאוה, האָט זיך געעפענט פאַר איהם — און דער תּהום

ציהט, רופט אַזוי שטאַרק, נאָך שטאַרקער, ווי דער באַרג — און ער איז בייגעשטאַנען. אַ רגע — אַ רגע פון דער נשמה איז אָבער אַנ׳איי-ביגקייט — האָט ער געזינדיגט אין דער מחשבה, — איז ער אָבגעקומען פאַר דער זינד און האָט זי אויסגעקויפט דורך דעם מוט, דורך דער גייסטיגער גבורה, וואָס ער האָט געהאַט — זיך זעלבסט צו בעשטראָ-פען: בפני קהל ועדה זיך מודה צו זיין...

אין אַנדערע „געשיכטען" ווערט אויך — אַזוי אָדער אַנדערש — דערצעהלט, ווי אַזוי דער מענש ווערט געבראַכט צו אַ נסיון, ווערט בעפאַלען פון עפיס אַ תאוה, פון עפיס אַ אינוועניגסטע קראַפט, מוז מלחמה האַלטען מיט זיך זעלבסט און אָדער ער האַלט אויס די מלחמה, דאַן ווערט ער בעלוינט (זיעבען גוטע יאָהר"; „נסים אויפ׳ן ים"; „דער קונצענמאַכער"; „דער אוצר"; „מסירת נפש"); אָדער, פערקעהרט, ער האַלט ניט אויס — און בעקומט אַנ׳עונש („די תאוה צו קליידער"; „לא תחמוד"; „אַ גאַנץ יאָהר שכור — פורים ניכטער"; „אַראָבגעלאָזטע אויגען").

V.

„די געשיכטע מיט די אַראָבגעלאָזטע אויגען" מוז אָבגעטיילט ווערען, אגב, פון די איבעריגע. דאָס געפרובט ווערען מיט אַ נסיון און דער אינוועניגסטער שטרייט איז דאָ ניט דער עיקר; אויף אַנ׳-אַנדער געדאַנק שטעהט דאָ די טראָפּ, — אויף איינעם פון די הויפּט-געדאַנקען, וואָס אויף זיי איז געבויט דער חסידיזם: „די תפילה איז אַ גוף מיט אַ נשמה; די ווערטער זענען דער גוף, די כונה — די נשמה" („דער הינטישער סדר")...

די כונה איז די נשמה פון דער תפילה — און פון אַלץ. מעשים זענען נויטיג, דורך זיי ווערט דעם מענשענס נשמה געפרובט, אָהן זיי איז זי הויל, ווי אָהן אַ גוף; אָבער מעשים אָהן כונה זענען ווי אָהן אַ נשמה, — טויטע מעשים. די כונה גיט זיי לעבען, זי מאַכט זיי פאַר גוטע אָדער פאַר שלעכטע, אָן איהר ווענדט זיך זייער איכות, זייער מאָראַלישער ווערט... דער דאָזיגער מאָטיוו, איינער פון פּרץ׳ס גרונד-מאָטיוון, איז אויסגעדריקט קינסטלעריש אין די

„אַראָבגעלאָזטע אויגען": פון יחיאל מיכל דעם אַרענדאַרס טעכטער האָט איינע, מלכה'לע, די יונגערע, געטון, — ריכטיגער: מען האָט מיט איהר געטון אַ שדוך — זעהר אַ פיינעם, אַ בעל-הבת'ישען: פון אויבען איז אַלץ געוועו אַזוי שען, אַזוי ריין און כשר, אינוועניג אָבער אין האַרצען ביי מלכה'לען האָט געלעבט דער פריץ, דער יונגער פריץ, וואָס האָט געוואָרפען אַנ'אויג אויף איהר אַמאָל, בעת זי איז נאָך ביי'ן טאַטען אין קרעטשמע געוועו און וואָס צוליעב דעם האָט מען איהר דאַן אויס-געריכט קיין פּראַג און געאיילט זיך זי חתונה מאַכען... איז זי לפנים געוועו גוט מיט'ן מאַן, און די כונה, דאָס האַרץ איהרס האָט געהערט אַנ'אַנדערן... „צו וואָס איז דאָס געגליכען! צו איין עפּיל, וואָס הענגט, דאַכט זיך, געזונד און פריש אויף אַ גרינער צווייג, אויף אַ גאָלדענעם עפּעלבוים, און די הויט פון אויבען איז געראָטעלט, ווי דער מזרח איידער די זון בעוויזט זיך, און אַ פרישער הויך, ווי פון גן-עדן, ליגט אויף איהם: אַזוי שמעקעדיג, אַזוי פערנעמיש; אָבער אין אמת'ן אַריין איז געזונד אין פריש נאָר די הויט, די שאָל פון אויבען, אינוועניג אָבער האָט שוין אַלץ דער וואָרם אויסגעגעסען. אינוועניג ביי מלכה'לען לעבט אַ מחשבה זרה, אַ זינדיגע כונה, אַ זינדיגע נשמה, דערפאַר, אַז זי שטאַרבט, געהט די נשמה אַרויס פון גוף אַ פינסטערע, אַ פערפלעקטע, זי ווערט פערפאַלען ערגיץ אין גיהנם, אין כף הקלע, דער גוף אָבער בלייבט גאַנץ, ער שטאַרבט ניט, ווייל... ער איז שוין פריהער געוועו אַ געשטאָרבענער; די נשמה האָט געהערט אַנ'אַנדערן, ניט איהם... פערקעהרט, נחמה, די עלטערע שוועסטער, האָט געזינ-דיגט מיט'ן גוף (אַ פריץ האָט אין וואַלד, וואו זי האָט ביי נאַכט, אויס מורא פאַר חיות רעות, אויף אַ בוים זיך בעהאַלטען, — זי געפונען און מיט געוואַלד זי צו זיך גענומען), אָבער די כונה, די נשמה איהרע איז ריין געבליבען: „עס געהט צו איהר צו דער פריץ, — פערמאַכט זי די אויגען און טראַכט: „די מאַמע קושט מיך"... עס האַלזט זי און עס קושט זי די מוטער און לערנט זי ברכה זאָגען און „גאָט פון אברהם" זאָגען"... זי האָט אַ ריינע, אַ הייליגע כונה, מעהר ניט דער גוף ווערט פעראומווירדיגט; דערפאַר נאָך איהר טויט בלייבט פון איהר קערפּער קיין שריד ופליט, קיין קבר ניט אַפילו; „די נשמה אָבער, קוים האָט זי זיך בעפרייט פון זינדיגען גוף, האָט זי זיך לייכט און שטיל, ווי אַ טויב, אויפגעהויבען אין דער הויך צום הויכען הימעל. פאַר'ן טויער איז זי אַפילו געבליבען שטעהן פערצי-

טערט. נאָר גאָטס רחמנות האָט זיך צו איהר בעוויזען, און האָט איהר געעפענט דעם טויער, און האָט זי געטרייסט, און אויסגעווישט די טרערען פון די אויגען״...

אַזוי האָט פּרץ אין דער יודישער פאָלקס-לעגענדע, אינ׳ם חסידות, געפונען דעם געדאַנק, וואָס דער שטילער מיסטיקער, מעטערלינק, האָט מיט אַזאַ צאַרטער און טיעפער איבערצייגונגס-קראַפט אַרויסגעזאָגט אין זיין וואונדערליכען בוך: „דער אוצר פון אָרימע״, — דעם געדאַנק, אַז די נשמה אונזערע איז טיעפער פון אונז און זי איז ניט פערענט-פערליך פאַר אונזערע מעשים: זי קאָן גרויס זיין, ווען אונזערע מעשים זענען קליין, זי קאָן ריין בלייבען, ווען דער גוף אונזערער איז אומריין, און, פערקעהרט, דער גוף קאָן שען און ריין זיין — און די נשמה זינדיגט, די נשמה פאַלט...

צו חיים-יונה וויטעלס („אַנ׳אָבקומעניש״) זאָגט דער אַ ל ט ע ר: „האָסטו, הייסט עס, געזינדיגט אַ רגע מיט דער מחשבה... מיין בעל תפילה האָט אַ רגע געזינדיגט מיט דער מחשבה. וואָס? און מחשבה איז נפש... און ווער דען זינדיגט, אַז נישט דאָס נפש? דער גוף אפשר זינדיגט? דער עפר ואפר אפשר? וואָס?״

דער עפר ואפר זינדיגט ניט, זינדיגען זינדיגט מען מיט דער כּ ו נ ה, און אַז די כּונה איז גוט — איז אַלץ גוט. פאַרהאַן אויף דעם ביי פּרץ׳ן צוויי משלים („צוויי וועגען — צוויי משלים״), איבערגעגעבען אין נאָמען פון של״ה הקדוש און אין זיין סגנון מיט אַלע תגים, אַזוי ווי פּרץ קאָן.

אַז דער עיקר איז די כּונה, דאָס פּנימיות, דאָס בעהאַלטענע אינ׳ם מענשען — זעהען מיר אויך אינ׳ם „הינטישען סדר״ און אין „אַ גאַנץ יאָהר שכּור — פּורים ניכטער״. און דאָ שטעקט אויך דער סוד פונ׳ם למד-וו׳ניק, אָדער דער נסתּר, — דאָס איז דער שענסטער, דער געליעבטעסטער העלד פון אונזערע פאָלקס-געשיכטען: אין יעדען דור מוזען זיין ז ע ק ס א ו ן ד ר י י ס י ג צדיקים בעהאַלטענע; אַ ניט — וואָלט די וועלט קיין קיום נישט האָבען; וועניגסטענס, די וועלט פון דער לעגענדע. וואָס-זשע איז אַזוינס דער למד-וו׳ניק? קיין אויסוועניגס-טען גלאַנץ האָט ער נישט; ער נעהמט אונז מיט זיין אינוועניגסטער שענקייט, מיט די גרויסע, מיט די געטליכע מעגליכקייטען, וואָס לי-גען בעהאַלטען אין איהם: ער איז אַ ג י י ס ט י ג ע ר ריעז. און וואָס קלענער, וואָס אונבעדייטענדיגער ער איז קערפּערליך, אַלץ שאַרפער

און אַלץ קענטיגער איז זיין נשמה-ריעזיגקייט. יוחנן מלמד („וואָס אַמאָל וועניגער”) וויל אונז ברענגען אַ ביישפּיעל פון די אַמאָליגע דורות, פון זייער גרויסקייט, דערצעהלט ער אונז פון זישעל’ן: — „די גרויסע נשמה, זאָגט ער, האָט געשטעקט אין אַ גוף, וואָס האָט געקאָנט שפּאַצירען אונטער’ן טיש”... זעהט איהר דער בריסקער רב — „דאָס איז געווען אַ מענש — איין עמוד ברזל”... „אַ הויכֿער, הויכֿער יוד, טאַקע משכמו ומעלה” (צווישען בערג”)... — דאָס איז די מתנגדי’שע שענקייט! די חסיד’ישע, די לעגענדאַריש-יודישע שענקייט, איז אַנ’אינווענינסטע, אונגעריכֿט קומט זי. די נישט יודישע לעגענדע האָט אויך ליעב אַלץ זאָל אומגעריכֿטערהייד זיין, פּלוצלונג זאָל זיך עפּיס בעווייזען אָדער פערשווינדען, פּלוצלונג זאָל זיך אַ זאַך פאַרשטעלען, מגולגל ווערען אין אַנ’אַנדער זאַך; דאָרט איז אָבער דאָס פאַרשטעלען זיך, דאָס מגולגל ווערען אַ בילדליכער, אַ קערפּערליכֿער עפעקט, אין דער צייט, ווען ביי אונז פאַרשטעלען זיך און ענטפּלעקען זיך — נשמות... דער למד-וו’ניק איז אַ פערשטעלטע נשמה. ווען ער ווערט נתגלה, ווערט נתגלה נישט אַ נייער גוף, נאָר אַ נייע נשמה... איהר זעהט פאַר זיך אַ וואַסער-טרעגער, אַ האָלץ-העקער, אָדער אַזוי עפּיס אַ יגיע-כפּים’ניק, אַ פּראָסטען מענשען. ער שווייגט, און אין קיין זאַך מישט ער זיך נישט. ער קאָן קיין צוויי נישט צעהלען. אַלע זיינע זאַכֿענישען, זיינע גרויסע און וואונדערליכֿע מעשים טוט ער אָב אין דער שטיל, ביינאַכֿט, ווען אַלע שלאָפען! דאַן היילט ער קראַנקע, העלפט אָרימע, לייזט אויס געפאַנגענע, דאַן קומט צו איהם אליהו הנביא אָדער איינער פון די אבות און ענטפּלעקט איהם די סודות פון דער תורה און פון אַלע שבע חכֿמות; אָבער נאָר דאַן ביינאַכֿט, ווען קיינער זעהט נישט, קיינער ווייסט נישט. ביי טאָג איז ער ווידער וואַסער-טרעגער, האָלץ-העקער, — אַ פּראָסטער מענש, אַ שטומע נשמה. נאָר אַמאָל מאַכֿט זיך עפּיס אַמוז, — און די שטומע נשמה הויבט אָן רעדען — נישט פאַר אַלעמען, נאָר פאַר איינעם, וואָס איז זוכֿה דערצו... אַזוי האָט יוחנן וואַסער-טרעגער („אַ קאַפּיטעל תהלים”) ענטפּלעקט זיך פאַר’ן אורח-חיים, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער, דער וואַסער-טרעגער מיט זיין קאַפּיטעל תהלים, מיט דער טיעפער כונה, וואָס אין זיין תהלים האָט געשטעקט, האָט דערגרייכֿט אַ העכֿערע מדרגה, ווי דער אורח-חיים, ער האָט געזעהען אַזוינס, וואָס דער אורח-חיים האָט נישט געזעהען. ער האָט געזעהען די כונה דעם מענשענס, נישט נאָר די

מעשים זיינע. דער פרוש איז געזעסען און געלערנט, ער האָט אָבער געלערנט פאַר׳ן טייוועל; דער פייער, וואָס האָט געברענט אין איהם איז געווען אַ טמא׳דיגער, אַ שוואַרצער פייער. יוחנן וואַסער-טרעגער האָט עס געפיהלט...

און דער אַלטער (ר׳ לייב שרה׳ס, ווי מען האָט פערשטאַנען דערנאָך) איז געקומען אויף דער חתונה, וואו עס האָט געשפּילט אברמ׳לע באַס („שמע ישראל״) — „אין אַ צוריסענעם ספּאָדעק, מיט צושויבערטע, גראָהע באָרד און פאות, אַ בעטלער ווי אַלע בעטלער, נאָר מיט אויגען, וואָס קוקען מיט דער גדולה פון אַ מלכות״...

אָט דאָס איז די יודישע שענקייט:

אויגען, וואָס קוקען מיט דער גדולה פון אַ מלכות, אונטער אַ צוריסענעם, אַ בעטלערישען ספּאָדעק... נאָך דאָ גאָר ניט לאַנג איז די דאָזיגע שענקייט, די וואונדערליכע צוזיפּאַרונג פון׳ם בעטלער מיט׳ן בן-מלך געווען אַ גאַנצע און אַ שטאַרקע. איצט ווערט זי אַלץ שוואַ-כער: אין לעבען בלייבט דער בעטלער, און די אויגען, וואָס קוקען מיט דער גדולה פון אַ מלכות — דאָס ווערט אַ לעגענדע... אפשר, אַז מען וועט אָפּט אונז דערצעהלען אַזויגע „געשיכטען״, ווי פּרץ׳ס, וועלען אונטער דעם בעטלערישען ספּאָדעק צוריק נעהמען לייכטען די בן-מלך׳שע אויגען?

P. S. אַ קליינע התנצלות פון מחבר, פאַר וואָס ער גיט זיך אָב אין אָט דעם אַרטיקעל נאָר מיט „מאָראַלישע״ פראַגען: ווייל ער איז מעהר נישט ווי אַ יוד און, ווען ער זעהט אַ שענע נשמה און איז אַליין טיעף געפּייניגט און ענטציקט, קאָן ער נישט קניען, ווי אַ געצענדי-נער, פאַר דער שענער געשטאַלט. אין פּרץ׳ס בוך האָט ער דער-פיהלט און ליעב געקראָגען פריהער ווי אַלץ די נשמה, דעם אינהאַלט.

און נאָך אַ פּאָר ווערטער:

צוויי זאַכען פון די „פאָלקס. געשיכטען״ זענען אין דעם אַרטיקעל נישט דערמאָנט געוואָרען: „נחת פון קינדער״ און „דריי חופות״. די ערשטע זאַך האָט קיין איינוועניגסטע שייכות ניט צום בוך. מען קאָן זיך בענוצען מיט איהר, נאָר אַזוי ווי מען בענוצט זיך מיט אַ קאָנטראַסט, מיט אַנ׳אַנטיטעזיס, ווען מען וויל קענטיגער מאַכען דעם

טעזיס: אין בוך ווערט דערצעהלט וועגען דער גאַנצקייט און דער שטראַהלענדיגער קראַפט פון אַמאָל און דאָס ווערט נאָך קענטיגער, ווען מען זעהט אין דער ערצעהלונג „נחת פון קינדער" די גאַנצע צו־בראָכענקייט, צוריסענקייט און שוואַכקייט פון היינט, פון היינטיגען יודען און דער היינטיגער יודישער פאַמיליע.

„דריי חופות" מאַכען קיין אַנדריק ניט אויף מיר. משמעות, מען קאָן נישט שרייבען קיין לעגענדע אין דער געשטאַלט פון אַראָמאַן, זאָל זיין אַפילו פון אַ העכסט־אינטערעסאַנטען. דער ספור המעשה פון די „דריי חופות" איז אַזוי פערוויקעלט און פערפלאָנטערט, אַז מען מוז אָנשטרענגען שרעקליך דעם זכרון, כדי נישט צו פערלירען דעם פ‍ָ‍דעם פון דער מעשה. מען קאָן אָבער נישט לייענען קיין לעגענדע און מען קאָן ניט גלויבען אין איהר, אויב זי פאָדערט פון אונז אָנשטרענגונג. אַ לעגענדע ווערט דערצעהלט לייכט, פריי, שפילענדיג, און אין איהר איז פאַרהאַן פאַנטאַזיע, נישט קיין פאַנטאַסטיק; די „דריי חופות" איז פאַנטאַסטיק. אויך זענען זיי אָנגעלאָדען צופיעל מיט געדאַנקען. דערצו האָט דאָ פרץ געוואָלט פעריודישען אַזוינע בילדער און געשטאַלטען, וואָס זענען אין תוך נישט יודיש, דערפאַר מאַכט די זאַך אַנ'איינדריק פון עפּיס פרעמדעס און געמאַכטעס, און אַפילו די סטיליזאַציע, וועלכע גיט זיך שטענדיג פרץ'ן אַזוי אַיין, איז דאָ קינסטליך, ניט קינסטלעריש; נאָר איינציגע בילדער, איינציגע קאַפּיטלעך זענען דאָ פאַרהאַן טיעף יודישע, טיעף פרצ'ישע און דערפאַר אויך שענע און רייכע אין גייסט...

דוד פינסקי.

דָוִד פִּינְסְקִי.

(דער דערצעהלער).

I.

טענדענץ-שרייבער און אידעען-שרייבער — זיי טרעפען זיך אַמאָל אויף איין וועג, מ'דאַרף זיי דאָך נישט צונויפמישען איינע מיט די אַנדערע.

ביי'ן טענדענציעזען שרייבער איז רעכט צו פאַלשעווען, צו פערדרעהען די ווירקליכקייט, אַבי די טענדענץ זאָל אַרויסטאַרטשען; דער אידעען-שרייבער פעלשט נישט קיין פעלשונג אין דער ווירקליכקייט, ער דערצעהלט וועגען איהר און מאָלט זי, אַזוי ווי זי „איז". וואָסזשע דען? — ער איז נישט גלייכגילטיג צו איהר. מיט ווערטער צו אַנדערש-ווי, — אָבער ער טייטשט אויס בפירוש: דאָס געפעלט מיר און דאָס — נישט, דער איז מיר אַ פריינד, יענער — אַ שונא...

דער טענדענץ-שרייבער איז לכתחילה קיין קינסטלער נישט, מעהר נישט, ער וויל אויסברענגען זיין מאָראַל, פערצוקערט ער די פיל און וויקעלט זי איין אין אַ שאָקאָלאַד-בילדעל; דעם אידעען-שרייבער טרייבט צו דער אַרבייט דאָס קונסט-געפיהל, די דורשט צו שאַפען, מעהר נישט, עס איז פאַרהאַן ביי איהם נאָך אַ צווייטער אָנטרייבער: דער מאָראַליסט; נעבען, הינטער דעם קינסטלער, זיצט אַ מאָראַליסט אין איהם. אָבער די מאָראַל, וואָס ביי'ן טענדענציעזען שרייבער איז זי דער עיקר, און זי טאַרטשעט אַרויס ווי שטרוי פון אַ לעכערדיגען זאַק און לעכערט דעם זאַק, וואו ער איז גאַנץ, אַזוי, אַז מיר זעהען שטרוי און מעהר גאָרנישט, — די זעלביגע מאָראַל איז ביי דעם אידעען-שרייבער מעהר נישט ווי אַ הוספה, אַ געווירץ צום קינסטלערישען געריכט, אַ געווירץ, וואָס אַמאָל בלייבט עס שווימען פון אויבען, אָבער אַמאָל,

אַז עס גילט אָב, ווערט עס צוקאָכט און עס צוגעהט; מען פיהלט דעם טעם דערפון, אין די אויגען אָבער ווארפט זיך עס נישט מעהר; אַ הוספה, וואָס ס'טרעפט טאַקע, אַז זי שלעפּט זיך נאָך פון הינטען, ווי אַן עק, אָבער עס טרעפט אויך, אַז זי געהט פאָראויס, ווי אַ פייער-זייל, וואָס בעלייכט דעם וועג...

דער אידעען-דיכטער, — און דערמיט טיילט ער זיך אָב פון אַנ-דערע מינים דיכטער, — ווען ער פיהרט אייך אַריין אין לאַבירינט פון לעבען, פיהרט אייך אום אין אַלע ווינקעלעך, און איהר געהט מיט איהם טרעפ-אויף, טרעפ-אָב, אין דער הויך און אין דער נידער, — געהט ער די גאַנצע צייט נישט נעבען אָדער הינטער אייך, אַ רוהי-גער, אַ שמייכלענדיגער, און מיינט מעהר נישט אויסצעווייזען אַלץ, איהר זאָלט זעהן, וואָס ער האָט אויסגעמאָלט. ניין! פאַר אייך געהט ער, מיט איילינגע טריט און בלישצענדיגע אויגען. ער פערגינט זיך נישט דעם נחת אומצופיהרען אייך גלאַט אין דער וועלט אַריין, ער וויל אייך ברייננגען צו פיהרען אין ערגעץ, ער האָט אַ ציעל...

צום דאָזיגען מין אידעען-שרייבער געהערט פינסקי דער דער-צעהלער.

ווען איהר לייענט די נאָוועלען פון אַש אָדער פון אַנדערע, וואָס זינגען, „ווי דער פויגעל זינגט”, אָהן כונות און גריבלעריי, — דוכט זיך אייך אויס, אַז מען האָט אייך אַריינגעלאָזט אין אַ פּאַלאַץ מיט אָהן אַ שיעור חדרים, און איהר געהט אַרום, וואַנדעלט אַרום אין זיי, ווי אַ פויגעל אין דער לופט, איהר קוקט אַרום אַלץ, אייער אויג טוט זיך אָן וואוילטאָג, און איהר ווייסט נישט, וואו איין און וואו אויס. איהר בלאָנדזשעט און זוכט קיין וועג נישט, איהר ווילט פון דאַנען נישט אַוועק, אייך איז גוט דאָ... דער אידעען-שרייבער אָבער לאָזט אייך נישט בלאָנדזשען: וואָס איז עס פאַר אַנ'אַרומבלאָנקען זיך שלינג-און-שלאַנג, אָהן אַ וועג און אָהן אַ ציעל? ער האַלט אייך פאַר'ן אַרבעל מיט איין האַנד, פון דער אַנדערער שטעקט ער דעם טייט-פינגער אויס און טייט: אַהין, אַהין! דאָרט אין סוף איז דער עיקר, דער תמצית; די „אידעע” ווערט אויסשווימען דאָרט ווי בוימאייל אויפ'ן וואַסער... דאָס האַלט אייך אָבער פאַר'ן אַרבעל און טייט מיט'ן פינ-גער נישט דער קינסטלער: ער איז פאַרטון אין זיך און האָט אפשר אינגאַנצען גאָר פערגעסען, אַז איהר שטעהט דערביי און ער וויל ביי

אייך אַרויסרופען עפּעס אַ יאָ צי אַ ניין, עפּעס אַ הסכם — אַ פּראָ-טעסט-געשריי, — דאָס האַלט אייך פאַר׳ן אַרבעל דער „צווייטער איך" דעם אידעען-קינסטלער׳ס, דער מאָראַליסט. ער, דער מאָראַליסט, האָט עס מורא — אַזאַ טבע איז שוין ביי׳ן מאָראַליסט, אַז ער האָט מורא שטענדיג — טאָמער כאַפּט איהר זיך נישט, וואָס מען מיינט דאָ; וויל ער עס צוקייען און אין מויל אייך אַריינלעגען...

„דער רובעל!... דער רובעל!..." (די לעצטע שורה אין דער ערצעהלונג „אין צוואַנגגען") — דאָס איז, ווי בוימעל אויפ׳ן וואַסער, אַרויפגעשוואומען די „אידעע". „דער רובעל", די נויט, האָט עס מאַ-שע׳ן, אַ מאַמען פון דריי עופ׳עלעך, אַוועקגעשיקט פון שטוב, און זיי, די קינדערלעך, זענען געבליבען אַליין, און אַז די מאַמע איז געקומען האָט זי דערווישט זיי צו׳מזיק׳טע, צובייטע; „דער רובעל", די צוריסענע שטיוועל דעם מאַנ׳ס, האָבען זי געטריבען אַראָבצעוואַר-פען די בושה פון זיך און אַרומטראָגען זיך מיט קאָשיקעס, ווי די געוועזענע דיענסט-מויד, באַשע-לאה; „דער רובעל" האָט עס גערעדט פון בצלאל׳ס מויל, ווען ער האָט געפאָדערט פון זיין ווייב, פון זיין מאַשע׳ן, זי זאָל ווערען אַ טרעגערקע... „דער רובעל" — דאָס איז די מאָראַל פון דער געשיכטע. זי האָט נישט פּינסקי דער קינסטלער געשריבען: ער האָט דעם דיאַלאָג צווישען בצלאל׳ן און זיין ווייב געשריבען; די דראַמאַטישע סצענע, וואָס שפּילט זיך אָב צווישען די קינדער, ווען זיי בלייבען אַליין, האָט ער געשילדערט, נאָר ווען ער, דער קינסטלער, האָט אויף אַ ווייליע זיך אָבגעקעהרט (און אפשר האָט ער מיט אַ כיון זיך אָבגעקעהרט), האָט זיך פּינסקי דער צווייטער, פּינסקי דער אידעען-מענש, צוגעכאַפּט צו דער פען, צוגעשריבען די לעצטע שורה און עטליכע שורות אַריינגעשריבען אין מיטען..

אַזוינע „צוגעשריבענע" און „אַריינגעשריבענע" שורות זענען פאַר-האַן אויך אין אַנדערע, און אַפילו אין די בעסערע, פּינסקי׳ס ערצעה-לונגען („אין צוואַנגגען" האָב איך גענומען נאָר ווי אַ ביישפּיעל) און אָט פון די שורות, וואָס דער קינסטלער האָט זיי אָבגעגעבען, ווי אַ מין מעשר, צום מאָראַליסט, — האָבען זיך אייניגע געלאָזט פערפיהרען און האָבען אַריינגעשטעלט פּינסקי׳ן אינ׳ם צעטעל פון די טענדענציעזע שרייבער. דאָס איז אָבער אַ טעות. פּינסקי איז אין זיינע ערצעהלונגען נישט טענדענציעז, פאַרקעהרט: ער איז געטריי (אַמאָל צופיעל געטריי) צו דעם, וואָס מען רופט אָן ווירקליכקייט, מעהר נישט ס׳איז פאַרהאַן

ביי איהם, ווי ביי יעדען שרייבער, בעסערע און ערגערע זאַכען; און פאַרהאַן — ווידער אַמאָל, ווי ביי יעדען שרייבער — אויך גאָר שלעכטע זאַכען. „די מלחמה מיט גאָט", צום ביישפּיעל. אַ ענערגישע שפּראַך, אויסרופס-צייכענס, פּאַטעטישע געשרייען, איוב-קללות, פּראָטעסטען — און עס נעהמט נישט. ביי אונז וועקט זיך נישט אויף קיין פּראָטעסט געגען גאָט, און מיר האָבען אַפילו קיין רחמנות נישט אויפ׳ן אונגליקליכען, וואָס האַלט „די מלחמה מיט גאָט". וואָרום עס מעג זיך זיין דער גרעסטער רחמנות אויף דיר, פונדעסטוועגען דאַרף מען זיין אַן איידעלמאַן, און נישט זאָגען: „גאָט האָט אונטערגעשטעלט אַ פוס", און מען דאַרף אַפילו אין אַ האַלוצינאַציע נישט פאָרשטעלען זיך גאָט, ווי אַ „גרויסען ברייטען ריעז", וואָס ליעגט אויפ׳ן פעלד, א. אַז. וו. אין גוטען מוט איז עס געשמאַקלאָז, נאָר אַז מען איז געשמאַקלאָז, רעדענדיג וועגען גאָט, — ערגערט עס, און אַז מען איז געערגערט, קאָן מען קיין רחמנות נישט האָבען, און אַז מען האָט קיין רחמנות נישט אויפ׳ן געשטראָפטען, איז מען נישט אין כעס אויפ׳ן שטראָפער און מען ווערט נישט נתפּעל אַפילו אַ קאָפּ ניסט פון דעם געשטראָפטענס כעס: ער, דער געשטראָפטער פון גאָט, וואָס האַלט מיט גאָט מלחמה, וויל, אַז „יעדעס וואָרט זאָל זיין אַ פייל, יעדעס וואָרט זאָל זיין אַ דונער, יעדעס וואָרט אַ בליץ", און אונז דוכט זיך דער היפך: אַז יעדע „פייל" זיינע איז... אַ וואָרט, און די „דונערן" זענען ווערטער און די „בליצען" — ווערטער, „און די גאַנצע מלחמה מיט גאָט" איז אַ ווערטער-מלחמה. צו ווייל פינסקי האָט דאָ געמוזט לכתחילה אַ פאַלשען, אַ פאַטעטישען טאָן (און אפשר איז עס שוין תמיד אַזוי, ווען מען וויל אויפהויבען אַ משא, וואָס איז צו שווער: מען גורט אָן די לענדען און מען פערקאַשערט די אַרבעל...) צו די טעמע איז פאַר פינסקי׳ן אַבסטראַקט (רעאַליסטען ווערען שטענדיג געשטרויכעלט אין אַבסטראַקטע טעמעס, — און פינסקי איז אַ רעאַליסט שבּרעאַליסט), און אפשר האָט זיך גלאַט אַזוי די זאַך נישט איינגעגעבען: אַ בעל-מלאכה גיט זיך דאָך אויך נישט אַלץ איין; אַ פשיטא שוין אַ קינסטלער...

נאָר פאַרהאַן ביי פינסקי׳ן דאָך אַנדערע שוואַכע זאַכען, און זיי זענען שוואַך שוין טאַקע מעהר נישט דערפאַר, ווייל פינסקי דער קינסטלער האָט זיך לכתחילה דאָ אָבגעגעבען אין די הענד פון פינסקי דעם אידעען-מענש און געזאָגט: טו, וואָס דו ווילסט, איך בין דאָ נישטאָ... אַזוי זענען בעשאַפען געוואָרען אַזוינע צייטונגס-שטיקער, ווי „קעמפּ-

פער״, דער סוף פון „שיני״, „די יונגע״, „אונזער ערשטער מאַי״, א. ד. ג.

דאָרט אָבער, וואו דער קינסטלער פינסקי איז פאַרהאַן ביים שרייבען — און אין׳ם גרעסטען טייל פון די ערצעהלונגען איז ער פאַר-האַן — דאָרט שטערט איהם נישט דער מאָראַליסט, ער געטרויט איהם, ער פערלאָזט זיך אויף איהם, און טאָמער האַלט ער זיך אַמאָל נישט איין און וואַרפט אַריין אַ ווערטעל, איינעם גיט ער אַ גלעט פאַר׳ן בעקיל: אַ שענער בחור! אויפ׳ן צווייטען האָט ער רחמנות, אויפ׳ן דריטען איז ער בייז, — איז ווענען אַרט עס? אַבי דער קינסטלער טוט דאָס זייניגע.

„רבי שלמה״... דאָס איז איינע פון די ערשטע זאַכען פינסקי׳ס (אונטערגעשריבען 1893), און דווקא נישט פון די בעסטע. נאָר איך נעהם מיט אַ כיון אָט די זאַך, כּדי צו ווייזען, אַז דעם קינסטלער, כּל זמן ער איז קינסטלער, קאָן גאָר נישט שאַדען דאָס, וואָס ער איז צו דער פערזאָן, וועלכער ער שילדערט, נישט גלייכגילטיג, דאָס, וואָס ער מאָלט זי אי דערפאַר, ווייל ער האָט גלאַט הנאה פון מאָלען, אי טאָקע, ווייל ער איז עפּעס אויסען דערמיט... מיט „ר׳ שלמה׳ן״ איז פינסקי אויס׳ן געוועזען צו ווייזען „די קראַפט פון בילדונג און וויסענשאַפט״; ער איז אויך אויסען געוועזען אפשר, מיר זאָלען זעהען, אַז אויב אין אַלטען דור איז פאַרהאַן עפּעס שענעס, אידעאַליסטישעס, מענשליכעס, געפינט עס מיטגעפיהל נאָר ביי די „יונגע״, ביי די אַרבייטער; און נאָך אַ סך, אַ סך זאַכען קען מען אָבלערנען פון דער ערצעהלונג „ר׳ שלמה״. עס איז נישט נויטיג אויסצורעכענען אַלץ, דער עיקר איז, וואָס „ר׳ שלמה״ איז געשריבען געוואָרען מיט אַ פּניה, מיט אַ כּונה (אויב איך האָב קיין טעות נישט, האָט עס געדאַרפט דיענען בפירוש פאַר אַ אויפרוף פון אַ בילדונגס-פערלאַג), און דאָ איז אַזוי גרינג געוועזען צו ווערען טענדענציעז, — דאָך איז נאָר דער לעצטער מאָמענט, ר׳ שלמה׳ס מאָנאָלאָג פאַר׳ן טויט, אַ ביסעלע צו זיס-אידעאַליסטיש; אין דער גאַנצער ערצעהלונג אָבער איז נישטאָ כּמעט איין וואָרט, וואָס זאָל נישט זיין וואָהרהאַפטיג. אַנ׳אַלטער זיבעציג-יעהריגער יוד איז זיך מישב אין מיטען דעריינען און הויבט אָן לערנען מיט אַ לעהרער „שבע חכמות״... אַ אונגלויביגע זאַך, נישט אמת? פינסקי אָבער דערצעהלט עס אַזוי, אַז איהר גלויבט. קיין ווירקליכקייט איז עס נישט, ס׳איז אָבער אַ מעגליכקייט אַ קינסטלערישע, און דער שמועס, וואָס קומט

פּאָר צווישען ר׳ שלמה׳ן און דעם לעהרער, צווישען ר׳ שלמה׳ן און זיין „אַלטער״ שבת בייטאָג, ווען זי שטעהט אויף און זעהט, אַז זיי האָבען זיך פערגעדט און נאָך קיין טיי נישט געטרונקען, די רייד, וואָס מען רעדט וועגען ר׳ שלמה׳ן אין שטעדטיל — דאָס אַלץ איז אַזוי שען און אַזוי פול מיט הומאָר, אַז עס ווערט אייך קלאָר, אַז פאַר פינסקי׳ן איז כאַראַקטעריסטיש נישט דאָס, וואָס ביי איהם איז אַ טענדענץ פאַרהאַן, נאָר דאָס, וואָס ער איז גובר די טענדענץ, דאָס, וואָס שטעהענדיג כּמעט שטענדיג אויפ׳ן גרעניץ פון דער טענדענץ, טרעט ער דאָך די גרעניץ נישט איבער... אַ קונץ איז צו זינגען, „ווי דער פויגעל זינגט״, אָהן זאָרגען און פּניות; נישט וועניגער קונץ אָבער איז צו זינגען, ווי אַ מענש זינגט, מיט מענשליכע זאָרגען און מענשליכע [illegible]עלען — און דאָך בלייבען וואָהרהאַפטיג און אָביעקטיוו...

II.

„ר׳ שלמה״ איז פון דער אָבטיילונג „אַלטינקע״ (די צווייטע בענד ערצעהלונגען פינסקי׳ס האָבען דריי אָבטיילונגען: „ליעבע״, „אַלטינקע״, „אַרבייט-לעבען״). פון די „אַלטינקע״, פון דעם אַלטען דור, האָט פינסקי, ווען ער האָט די ערצעהלונגען געשריבען, נישט איבעריגס געהאַלטען. ער איז דאַן נישט געווען קיין ראָמאַנטיקער, פאַרקעהרט, אין איהם האָט געשטעקט נאָך אַ שטיק אפּיקורס. דאָס איז געווען די אפּיקורסות, וואָס איז געקומען אינאיינעם מיט דער השׂכּלה און וואָס דער סאָציאַליזמוס האָט אין איהר אַריינגעבראַכט שפּעטער אַ סאָציאַלען אינהאַלט. ר׳ משה צבי איז „דער איינציגער און לעצטער יוד״, וואָס פינסקי אידעאַליזירט; ר׳ משה צבי איז אָבער אַ אויסגעטראַכטע פיגור. איז אין דעם אַלטען דור, צווישען די ר ע אַ ל ע יודען, הייסט עס, נישטאָ אפילו קיין איינציגער, וואָס פינסקי זאָל האַלטען פון איהם; פונדעסטוועגען זענען די „אַלטינקע״ געשילדערט ביי איהם פריש, לע-בעדיג און אָהן אַ ברעקעל טענדענץ; נאָך מעהר: פינסקי אַליין ווייס אפשר נישט, וואו די אַלטע טרעפען זיך ביי איהם צוזאַמען מיט די יונגע. אויב דאָס זענען נישט קיין בעל-בתּים מיט אַרבייטער, דוכט זיך שטענדיג כּמעט, אַז די אַלטע זענען שענער, מענשליכער, געזינטער,

קליגער אפילו פון די יונגע. איז דען די אַלטע, לאה׳ס מוטער (אין דער ערצעהלונג „צוויי וועלטען״) נישט סימפּאַטישער און נישט קליגער פאַר איהר איידעם, דעם יונגען, וואָס האָט זיך איינגעשפּאַרט און וויל איהר נישט טון די געפעליגקייט געהן טובל זיין די כלים אין טייך. וואָס איז? — ס׳איז נישט אין הסכם מיט זיינע „פּרינציפּען״... און האָבען דען די דאַוונער און לערנער אין שוהל נישט געפיהלט דאָס אומגליק פונ׳ם מיידעל, וואָס איז געשטאַנען ביי׳ם ארון קודש („דאָס מיידעל ביי׳ם ארון קודש״) אין געבעטען אויף איהר געליעבטען, ער זאָל נישט שטאַרבען, חלילה? וואָלט זיך דען אָבגעטון די שכינה פון זיי און פון דער גאַנצער שוהל, ווען נישט לייבע דער בטלן, דער „קהל׳שער טאַטע״, וואָס האָט זיך אריינגעמישט אין דער געשיכטע?

ביי׳ן אידעען-שרייבער זענען פאַרהאַן שטענדיג זאַכען, וואָס ער שרייבט צוליעב דער „אידעע״, צוליעב דער „איבערצייגונג״; ביי איהם זענען פאַרהאַן אָבער אויך זאַכען, וואָס ער שרייבט „אַזוי זיך״, נישט וויסענדיג אַליין, פאַרוואָס און צוליעב וואָס, און די נשמה פונ׳ם שרייבער ליעגט נישט אין די „איבערצייגונגען״, נאָר דערין, אין וואָס ער איז דוקא נישט „איבערצייגט״, דערין, וואָס קומט צו איהם פון ערגיץ-וואו, און קיינער, ער אַליין אַפּילו, ווייס נישט, — פון וואַנען... און ווען עס וואָלט מעגליך געווען אָבצוטיילען אין פינסקי׳ן דעם קינסטלער פון דעם אידעען-מענשען, און ווען די פיגורען זיינע וואלטען זיך לאָזען שטרענג פאַנאַנדערטיילען אויף „אַלטע״ און „יונגע״, וואָלט גרינג געוועזען צו דערקענען, אַז אויף די אַלטע האָט געאַרבייט מעהר דער קינסטלער, דאָס אונבעוואוסטע, אויף די „יונגע״— מעהר דער אידעען-מענש, די „איבערצייגונג״. די יונגע, ווי ווייט זיי טרעטען אַרויס, ווי יונגע, ווי פאָרשטעהער פון נייעם דור, זענען שטענדיג כמעט בלאָס, בלוט-אָרעם, זיי רעדען מעהר, וויפיעל זיי לעבען, און אויך דער שרייבער רעדט וועגען זיי מעהר, וויפיעל ער לעבט זיי דורך. די אַלטע, פערקעהרט, זענען קרעפטיג, אין זיי לעבט אַ הייסע, אַ שטורמישע ליידענשאַפט. לייענט „די אַלטינקע״, „ביים אַדוואָקאַט״, „אין שטורם״, „באַשע-לאה״... פיהלט איהר נישט, ווי אַ שטורם-ווינט יאָגט זיך דאָ אַרום? הערט איהר נישט, ווי עס דונערט? אָבער ווער דונערט עס, ווי קומט אַהער אַ שטורם-ווינט? זענען מיר

דען נישט געוועהנט אָבצוגעבען פאַר געזונטע, פאַר לײדענשאַפטליכע יודען אַ בעזונדער אָרט, עפּיס אַ מחוץ-למחנה, „אַ קוילער-געסעל"? איז עס דען נישט אַנ׳אָנגענומענע זאַך בײ אונז, אַז אויף יענער זײט קוילער-געסיל זענ־ זען פאַרהאַן נאָר „צעווײקטע יודען", יודען מיט מיחוש׳ן? פאַר וואָס עפּיס בײ פּינסקי׳ן זענען אַלע יודען און אַלע יודענעס, אַפילו די בית-המדרש-געסיל׳דיגע, אַזוי קרעפטיג און אַזוי פערבלוטיגט און, אַז זײ טוט עפּיס וועה, זיפצען זײ נישט, נאָר זײ שרײען, און אַז זײ זענען ברוגז, קלאָגען זײ נישט, נאָר זײ דונערן און די אױ־ גען בליצען, און אַז זײ פרעהען זיך, איז די פרײד ווי אַ שטורם בײ זײ אין האַרצען? דאָס נעהמט זיך פון פּינסקי׳ן טעמפּעראַמענט.

בײ אַש׳ן זענען פאַרהאַן מענשען, „יונגען" מיט הײס בלוט; ער אלײן אָבער איז קיהל, ווי אַ ווינטעל פאַרנאַכט, זומער. פּינס־ קי׳ס העלדען בעקומען פון פּינסקי׳ן אַלײן זײער היציגקײט. אַ טיעפע לײדענשאַפטליכקײט שטעקט אויך אין ווײסענבערג׳ן, אויף איהר לוי־ ערט אָבער שטענדיג כמעט אַ וואָלקען, אַמאָל אַ דורכזיכטיגער און אַמאָל אַ שווערער, שטענדיג אָבער אַ שווײגענדיגער, און, אַז די לײדענ־ שאַפטליכקײט קוקט אַרויס דורך איהם, איז זי אַנ׳אײנגעהאַלטענע, מיט אַ שלאָס אויף די ליפּען... בײ פּינסקי׳ן איז דער שלאָס פון מויל אַראָב־ געריסען, שוים איז בײ איהם אויף די ליפּען, ער שרײבט מיט פּאַ־ טאָס... אַש איז אַ מילדער, צאַרט שפּיעלעווודיגער שטראַהל און זיס פערבלאָנקעטער שמײכעל פון פריהלינג; ווײסענבערג איז די שטרענג־ קײט און די אָנגעלאָדענקײט און דער כמורנער שמײכעל פון הערבסט; אין פּינסקי׳ן לעבט די היציגקײט, די נאָך נישט מיעד געוואָרענע הי־ ציגקײט פון אַ זומער-טאָג: זײן ריטמוס איז דער ריטמוס פון אַ ברײט און ווײט צושאָטענעם דונער, — אַ טרוקענער און אַ קנאַקעדיגער...

דעם זעלביגען ריטמוס הערען מיר נישט בלויז אין די פּראָטעס־ טען און די צוזאַמענשטויסונגען פון די אַרבײטער-ערצעהלונגען, נאָר אויך אין אַזוינע ערצעהלונגען, ווי „ערוואַכונג", „אַלטינקע", „בײם אַדוואָקאַט", „אַ פרעהליכער גביר". נאָר מעהר ווי אַלע איז כאַראַקטע־ ריסטיש פאַר פּינסקי׳ן „אין שטורם".

...„אַ שלאַקסרעגען האָט גענאָסען פון די שוואַרצע וואָלקען, גע־ מישט מיט האָגעל. דער ווינט האָט איהם אונטערגעכאַפּט, געדרעהט, גע־ וואָרפען אַרויף און אַראָב. עס האָט געקאָכט, ווי אין אַ קעסיל... אָבער דאָס האָט גאָר אין דער אַלטער כיענען געקאָכט, עס האָט אין

איהר געשריען פאַר ווילדקייט. זי האָט נישט געהערט די ערד אונטער זיך" א. אַ. וו. און אַז איהר לייענט, ווי כּיענע, די אַלטע יודינע, די תהלים-זאָגערקע, טראָגט זיך אום פון גאַס צו גאַס און פון שטוב צו שטוב זוכען איהר טאָכטער, וואָס איז אום שבת תשובה אַוועק צום „שטיק-משומד" — זעהט איהר בחוש, ווי עס טראָגט זיך אום אויף צוויי פיס און מיט אַ טוך אויפ'ן קאָפּ אַ שטורם, און איהר ווייסט נישט, וואו עס שטורעמט, צי אין דער וועלט אַרום, צי אין כּיענען אינווייניג, צי גאָר אינ'ם שרייבער, וואָס האָט אויס-געגאָסען, אויסגעשטורעמט דעם גאַנצען פּאַטאָס פון זיין פען...

אַ שטורמישער פּאַטאָס און עפּיס אַ פאַנאַטישע איינגעשפּאַרטקייט איז פאַרהאַן ביי פינסקי'ן נישט נאָר אין דעם פּראָטעסט פון דאָס „יונ-גע" געגען דאָס „אַלטע", נאָר אויך אין דעם כּעס, וואָס די „אַלטע" זענען אין כּעס אויף די „יונגע". מיט וואָס פאַר אַ ברען און מיט וואָס פאַר אַ ליידענשאַפטליכער פעראַכטונג רעדט וועגען די „יונגע" ר' זעליג („אַלטינקע"), אָדער דער יוד, וואָס דערצעהלט דעם אַדוואָקאַט, ווי אַזוי ער האָט אויסגעפּאַטשט זיין פלימעניצע!... די רייד, וואָס זיי רעדען זענען אַ ביסעל „האַמעטנע" און טאַקע גאָר מגושמ'דיג, נאָר געה פאָדער איידעלקייט און „געשמאַק" פון אַ ווילדע און אַ צורודער-טע קראַפט!

פינסקי האָט אַזוי ליעב אָט די ווילדע, מגושמ'דיגע און צו-רודערטע קראַפט!

דערפאַר שטעלט ער איהר שטריכלונגען, מאַכט אַ צוזאַמענשטויס, כּדי די קראַפט זאָל נאָך קרעפטיגער ווערען, נאָך ווילדער און מגושמ'-דיגער. כּמעט אין אַלע ערצעהלונגען זענען פאַרהאַן צוזאַמענשטויסונ-גען, קאָנפליקטען, מלחמות: צווישען אַלטע און יונגע, עלטערן און קינדער, אַרבייטער און בעל-בתּים... פינסקי'ן דעם אידעען-מענש ווילט זיך שילדערן דעם צוזאַמענשטויס צווישען אַרבייטער און בעל-בתּים, ווייל ער האָט ליעב דעם ערשטען און האַסט דעם אַנדערן; דער קינסטלער אָבער פינסקי, דער פערפאַסער פון „יענקיל דעם שמיעד", האָט ליעב דעם עצם צוזאַמענשטויס, ער האָט ליעב צו שילדערן קראַפט, אַלץ איינס ווער עס ווייזט זי אַרויס, דער בעל-הבית צי דער אַרבייטער, אַבי זי זאָל קענטיג זיין, מע זאָל זי קאָנען אָנטאַפּען מיט די הענד, מ'זאָל זי זעהען פאַר זיעבען מייל... אין דעם בעל-הבית'ס קראַפט, אין דעם בעל-הבית'עווען איז פאַרהאַן

עפּיס בייזעס, העסליכעס, מאַכט פּינסקי אַ גראָבען פּאַס אונטער דאָס בעזע און העסליכע און איהר וועט עס שוין בעמערקען, אייערע אױ־גען מעגען זיין בלינדליך און אייער געוויסען — טויבליך... אינ׳ם אַר־בייטער׳ס פּראָטעסט איז, פּערקעהרט, פאַרהאַן עפּיס שענעס און מענש־ליכעס, שטעלט פּינסקי אויפ׳ן שין ווידער דאָס פּינטעלע. אָבער, ווי געזאָגט, נישט קיין טענדענץ איז עס, נאָר די געוועהנהייט פון דעם הייסען טעמפּעראַמענט און פון דעם, וואָס האָט אין זיך אַ מאָראַלישען פּאַטאָס, צו שטעלען די טראָפּ אויפ׳ן סוף פּסוק, און אָבטיילען שאַרף דעם יאָ פון דעם ניין, — דאָס איז די טבע פון דער גאַנצער און וועניג געשליפענער נשמה צו רעדען „קלאָרע דבורים”...

פּינסקי׳ן איז פרעמד די קונסט, די פיינע און שווערע קונסט פון האַלבע ווערטער און האַלבע טענער. ער ווייס נישט „דעמערונג”, נאָר טאָג און נאַכט. נישטאָ ביי איהם צווישען־מדרגות, נאָר הויך און ני־דער, נאָר געדיכטע פאַרבען: שוואַרץ און ווייס; נאָר גראַדע ליניעס: מזרח און מערב...

כדי דאָס שוואַרצע זאָל שוואַרצער זיין, לעגט ער ווייס דער־ביי; כדי דער מזרח זאָל קענטיגער זיין, ווייזט ער אויך דעם מערב...

אפשר שטאַמט עס פונ׳ם דראַמאַטיקער, וואָס זיצט אין איהם. דאָרט, וואו עס זענען נישטאָ קיין קאָנפליקטען, ווייזט ער אונז קאָנ־טראַסטען... אין דער „ערוואַכונג” מאָלט ער נישט דעם עצם מאָמענט פון „פריהלינגס־ערוואַכונג” — דאָס איז אַ איבערגאַנגס־מאָמענט — ער מאָלט אונז דעם קאָנטראַסט צווישען דעם יונגעל פריהער, איידער אין איהם האָט אויפגעוואַכט דער „פריהלינג”, און דעם יונגעל דערנאָך; אין דעם „ערד־גייסט” זעהען מיר דעם קאָנטראַסט צווי־שען דעם גייסט פון „ליעבע און לוסט אין לעבען”, וואָס שוועבט אין דער פריהלינגס־נאַכט, און די שטעדטעלדיגע יודען, וואָס זענען אַריינגעטון אין תיקון־שבועות, און... אין איינער פון די שענסטע פּינסקי׳ס ערצעהלונגען — אין „ליעבע”, מאַכט זיך דאָס ווייבעל קאַלט צום מאַן, און דאָס מאַכט איהר ליעבע צו איהם נאָך הייסער, נאָך שטומער און נאָך קענטיגער...

יאָ, אויך אין די ערצעהלונגען פּינסקי׳ס שפּירט זיך דער דראַ־מאַטיקער...

III.

אין דער נייער יודישער ליטעראַטור איז די ליעבע ביי קיינעם נישט אַזוי הייס, אַזוי שטורמיש, ווי ביי פינסקי׳ן. דער עיקר — די פרויען-ליעבע. אויף איהר, אויף דער פרוי, ליגט נישט די לאַסט פון יודישקייט, זי איז נישט געגאַנגען אין חדר, זי האָט נישט געקנייטשט דעם שטערן, נישט געקרימט דעם רוקען אין קלויז, אין בית-מדרש אויף דער גמרא, אויפ׳ן טרף-פסול; זי איז נעהנטער צום לעבען, צו דער נאַטור, צו זיך זעלבסט. מאיר׳ל (פון „ערד-גייסט") קומט אין גאָרטען, וואו זי וואַרט אויף איהם מיט אַ תיקון-שבועות אונטער׳ן אָרעם; מיט איין האַנד נעהמט ער זי אַרום, אין דער אַנדערער ליגט ביי איהם דער „תיקון", שעמט ער זיך פאַר׳ן תיקון. זי אָבער שעמט זיך נישט, איהר ליעבע איז אַנ׳אָפענע, אָהן גרעניצען. זיין ליעבע איז אויך שטאַרק אפשר, נאָר מיר זעהען זי נישט: דער פרוי׳ס ליעבע פערשטעלט זי; ער לאָזט זיך ליעבען — און זי ליעבט: „איך וואָלט געוואוסט, וואו ער וואוינט, וואָלט איך געגאַנגען צו איהם" („אין אָנהויב"); זי געהט צו איהם; זיין געפיהל צינדט זיך אָן אָן איהרען, און עס צוגעהט אין איהרען, ווי אַ פונק אין אַ פלאַם. זיין געפיהל איז ציטערדיג, טרוימעריש, שטיל, אַמאָל גאָר שוואַך, סענטימענטאַל; ביין „קלויזניק" — קאָמיש; ביי דער פרוי איז עס דראַמאַטיש.

אגב, די פרוי ביי פינסקי׳ן איז שטענדיג כמעט אַן אַקטיווע, אַ שטורמישע נאַטור — נישט נאָר אין דער ליעבע. נאָך דעם טרעגער פון „אַראָב דער יאָך" זענען די ערשטע, וואָס פראָטעסטירען געגען דער הערשאַפט פון די בעלי-הבתים — פרויען (חיים משרת׳ס טאָכטער און חנה אין דער ערצעהלונג „אויסגעפיהרט"). די פרוי מאַכט פון דעם אַרבייטער — אַנ׳אַרבייטער, זי מאַכט פון איהם אויך אַ בעל-הבית (דראַבקין׳ס ווייב). זי שטעהט אין צענטער פון די אַרבייטער-ערצעהלונגען נישט אַלס אַרבייטערין, נאָר אַלס פאַמיליען-מיטגליעד, אַלס מענש, — אַלס מענש, וואָס זיצט אין דער היים און איז דערפאַר נישט אַזוי דערשראָקען און נישט אַזוי אונטערגעוואָרפען אונטער דעם בעל-הבית, ווי דער מאַן, דער אַרבייטער, דער משרת; זי פיהלט טיעפער די בעליידיגונג, זי האָט מעהר מוט צו פראָטעסטירען געגען איהר: דען בעליידיגט ווערט ביי פינסקי׳ן נישט דאָס אַרבייטערישע

אין דעם מענשען, נאָר דאָס מענשליכע אין דעם אַרבייטער; און פּראָ-טעסטירען פּראָטעסטירט אויך דאָס מענשליכע, נישט דאָס אַרבייטערישע.

דער אַרבייטער-פּראָטעסט איז אַ מאַסען-פּראָטעסט; ביי פּינסקי'ן איז נאָר אין איין ערצעהלונג („ערב יום כפור") פאַרהאַן אַ רמז אויף אַ מאַסען-פּראָטעסט, אויף אַ שטרייק. אין אַלע איבעריגע ערצעהלונגען זעהען מיר יחידים, נישט קיין מאַסע, נישט קיין קלאַס; נישט קיין פּראָלעטאַריאַט, נאָר פּראָלעטאַריער. און די פּראָלעטאַריערליידען זעהר אָפט נישט אונמיטעלבאַר פון בעל-הבית: איינע ליידען נאָר דער-פון, וואָס זיי האָבען קיין בעל-הבית נישט, זיי געהען אום אָהן אַר-בייט („אַ מעשה מיט אַ הונגעריגען", „די מלחמה מיט גאָט", „טראָם, טראָם"); אַנדערע מוזען, אַ חוץ דער אַרבייט זייערער, נעהמען זיך פאַר נאָך אַ בעשעפטיגונג, אַ זייטיגע — אַזאַ, וואָס איז אַ בעליידיגונג פאַר זיי („אַ פערפאַלענער", „אין צוואַנגען"), נאָר אַפילו דאָרט, וואו די אַרבייטער שטויסען זיך צונויף מיט די בעלי הבתים, שטעקט דער צוזאַמענשטויס ס'רוב נישט אונמיטעלבאַר אין די אַרבייטס-בעציהונ-גען, נישט אין דער עקאָנאָמישער עקספּלאָאַטאַציע, נישט אין קאַמפּף פאַר דעם „מעהר-ווערט", נאָר אין קאַמפּף פאַר דעם מענשליכען ווערט.

דער בעל-הבית, וואָס פּינסקי שילדערט, איז אַ איבערגאַנגס-טיפּ: ער שטעהט צווישען דעם גביר און דעם קאַפּיטאַליסט; ער האָט שוין אין זיך נישט די איידעלקייט, דעם גייסטיגען אַריסטאָקראַטיזם פון דעם פאַרצייטיגען פּאַטריאַרכאַלישען גביר, דעם גרויסען מופלג אָדער דעם פייערדיגען חסיד, דעם גביר, וואָס קאָן אַמאָל האָבען דרך ארץ פאַר דעם, וואָס דיענט ביי איהם, מעהר נישט דערפאַר, ווייל ער איז אַ גרויסער למדן, אַ גרויסער עהרליכער יוד אָדער גלאַט אַ בן-טובים; ער איז נאָך אויך נישט דערוואַקסען ביז'ן היינטיגען איירא-פּעאיזירטען קאַפּיטאַליסט, וואָס פערהאַלט זיך צום אַרבייטער, ווי צו אַ געגנער, ווי צו אַ צווייטען צד; ער, דער בעל-הבית, וואָס מיר בעגעגנען ביי פּינסקי'ן, קוקט אויפ'ן אַרבייטער, ווי אויף אַ נידעריגער בריאה, ווי אויף אַ קבצן, וואָס דאַרף וויסען, ווער עלטער איז, און נישט זיין קיין עזות-פנים... דערפאַר איז די ערשטע זאַך געוואָרען דער אַרבייטער אַן „עזות-פנים"; דאָס איז געווען די ערשטע מרידה, דער ערשטער פונק פון זעלבסבעוואוסטזיין: אָהן מענשליכען בעוואוסט-זיין איז נישטאָ קיין סאָציאַל-בעוואוסטזיין; נאָר אַ שטאָלצער מענש קען זיין אַ חבר; דער יחיד מוז זיך בעפרייען גייסטיג, כדי דער כלל

(דער קלאַס) זאָל זיך מאַטעריעל בעפרייען. און אַט די בעפרייאונג פון דעם יחיד און דעם קאַמפּף פון דעם יחיד האָט בעמערקט פינסקי אין דעם יודישען אַרבייטערלעבען: דער בעל-הבית בעליידיגט די טאָכטער דעם אַרבייטער'ס (דעם אַרבייטס-מענשען'ס, וואָלט ריכטיגער געווען צו זאָגען), ער ריהרט אָן דאָס הייליגסטע, — דאַן, נישט ווען ער עקספּלאָאַטירט איהם, פּראָטעסטירט ער, דאַן וואַכט-אויף דער מענש אין איהם („אַראָב דער יאָך"); דער בעל-הבית וויל פערשטערען דעם יום-טוב דעם אַרבייטער, ער פערשוועכט דאָס יום-טוב'דיגע, דאָס גייסטיגע אין איהם („אויסגעפּיהרט", „אברמ'ל דער טויבער"), דאַן זאָגט ער אָדער די מיהר שטאָלצע און וועניגער פערשקלאַפּטע פּרוי זיינע זאָגט: ניין! אַלץ יאָ — דאָס נישט!

און נישט קיין צופאַל איז דאָס, וואָס זעהר זעלטען זעהען מיר די אַרבייטער פינסקי'ס ביים וואַרשטאַט, אין דער פאַבריק, און זעהר אָפט זעהען מיר זיי אין דער היים, נעבען ווייב און קינדער, ביי אַ יום-טוב'דיג געגרייטען טיש, — נישט קיין צופאַל איז דאָס, ווייל פינסקי מאָלט אונז די יודישע אַרבייטער, נישט אַלס עקאָנאָמיש אָדער פּאָליטיש שטרייטענדיגען קלאַס, נאָר אַלס גייסטיג זיך בעפרייענדע פּערזענליכקייטען. „חיים משרת" איז נישט נאָר אַלס אַרבייטער, אַלס משרת פערשקלאַפּט און דערשלאָגען: דער שקלאַף שטעקט אין דער נאַטור ביי איהם, ער איז בטבע אַ פּחדן (פינסקי מאָלט ערגיץ נישט דעם אַרבייטער, אַלס פאַך-מענשען און אויך נישט אַלס גרופּען-טיפּ; די גרופּען-פּסיכאָלאָגיע איז ביי איהם שטענדיג בעהעפט און צונויפגעגאָסען מיט דער אינדיווידועלער פּסיכאָלאָגיע), און דראַבקין איז נישט קיין סאָציאַליסט, נישט קיין „בעוואוסטזיניגער פּראָלעטאַריער", ער איז פּשוט אַ „פרייער פויגעל", אַ לעבעדיגער יונג, אַן „עזות-פּנים", וואָס בעשטעהט אין קיינעם נישט, ווי די בעל-הבתים זיינע זאָגען; ווען דער בעל-הבית בעגעהט זיך שלעכט מיט אַן אַרבייטער, רופט ער נישט די חברים, זיי זאָלען זיין אייניג, סאָלידאַריש און צוזאַמען פּראָטעסטירען. ניין! ער שפּרינגט אַליין אַרויס: „איך קאָן נישט שווייגען", זאָגט ער; ער פּערזענליך קאָן נישט שווייגען, זיין פּערזענליכען יושר-געפיהל, זיין פּערזענליכען שטאָלץ האָט מען פערטשעפּעט. און קיין פּסיכאָלאָגישע, און קיין מאָראַלישע פערענדערונג קומט נישט פאָר אין איהם שפּעטער, ווען ער שטרעבט צו ווערען אַ בעל-הבית פאַר זיך, וואָרום דאָס איז נישט קיין ווידערשפּרוך צו זיין

פריהערדיגער שטרעבונג, פערקעהרט, דאָס איז איהר העכסטער און רעאַלסטער אויסדריק: פריהער האָט ער געשטרעבט צו פערזענליכער זעלבסטשטענדיגקייט, איצט שטרעבט ער אויך דערצו; נאָר פריהער פלעגט ער, כדי צו זיין זעלבסטשטענדיג, כדי אַרויסצעווייזען זיין שטאָלץ, בייטען איין בעל-הבית אויף דעם אַנדערען, איצט וויל ער גאָר קיין בעל-הבית אויף זיך נישט האָבען... אַי-וואָס ער וויל אַליין ווערען אַ בעל-הבית? — דערין איז ער נישט שולדיג: ער קען עס נישט אויסמיידען; אגב דינגט זיך מיט די אַרבייטער די ווייב זיינע, ער איז אין שטוב נישטאָ...

מענשען, וואָס זענען טעאָרעטיש פעראינטערעסירט אין דעם, קאָנען זעהען אין דראַבקינ׳ען אַ בעוויז, אַז די „פראָלעטאַרישע פסיכאָלאָגיע" פיהרט דעם יודישען אַרבייטער נישט צום פראָלעטאַרישען, נאָר צום „קליין-בירגערליכען אידעאַל", צום אידעאַל פון „פערזענליכער זעלבסטשטענדיגקייט". אין דער אמת׳ן אָבער איז דראַבקינ׳ס שטרעבען צו פערזענליכער פרייהייט מעהר נישט ווי אַ סימן, אַז פינסקי מאָלט די יודישע אַרבייטער אין דער ענטוויקלונגס-סטאַדיע, ווען די אַרבייטער זענען שוין אַ „קלאַס געגען אַנדערע קלאַסען", אָבער נאָך נישט קיין „קלאַס אין זיך"; אין דער דאָזיגער סטאַדיע איז די בעוועגונג צווישען די אַרבייטער, ווי בעוואוסט, נישט קיין סאָציאַל-בעוואוסטזיניגע, נאָר אַ סטיכיש-אַנאַרכיסטישע, נישט געזעלשאַפטליך-בעפרייענדע, נאָר אַ פערזענליך-בעפרייענדע.

דעם קינסטלער איז דאָס פערזענליכע נעהענטער, ווי דאָס געזעלשאַפטליכע (דאָס געזעלשאַפטליכע איז ראַציאָנאַליסטיש, אָפט מעכאַניש): „אונזער ערשטען מאַי" האָט געשריבען פינסקי דער מ א ר אַ ל י ס ט; פינסקי דער ק י נ ס ט ל ע ר האָט געשילדערט אינ׳ם אַרבייטער דאָס פערזענליכע, דאָס אונמיטעלבאַרע און אונאָרגאַניזירטע, — דאָס ריין-מענשליכע...

שלום אש.

שָׁלוֹם אַש.

„...דיך זאָלב איך פאַר אַ נביא צום גאָט פון דער ערד”— — —
האָט דען די ערד נביאים? דער נביא לעבט אין טרוים, וועבט אַ טרוים... אָבער אַש'ס ערד איז אַ געטרוימטע: ליכט און פראַכט און שענקייט איז איהר קלייד, שבת—איהר טאָג, און איהר טרויער—מוצאי-שבת-טרויער. אַ כּלה, בעת מען פיהרט זי צו דער חופּה: פער-הילט אין אַ לייכטען דורכזיכטיגען שלייער פון שטילער פרייד און אומרוהיגער בענקשאַפט.

זי ווייס, אַש'ס ערד די רוהיגע, פון אומרוהע און פון בענק-שאַפט, אויך פון שרעק אפילו. אָבער נישט די אומצופריעדענהייט, דאָס לײדען, איז דער מקור פון איהר בענקשאַפטליך געפיהל: ס'איז דער שטילער זיסער אומעט, וואָס קומט צו דיר אַמאָל פאַרנאַכט. דו שטעהסט אַליין אין פעלד, די זון פערגעהט, אַרום איז שטיל, דו ביזט פערליעבט. אין וואָס, אין וועמען—ווייסטו נישט, נאָר עס ציהט דיך ערגיץ-וואו, און דיר איז אַזוי אומעטיג און היימליך...

און אַש'ס שרעק? ס'איז ס'געפיהל פון קינד, וואָס כאַפט זיך אויף ביינאַכט. אַרום איז פינסטער; דערשפּירט עס נעבען זיך דער מאַמעס אָטעם, הויבט עס ווידער אָן צו דרעמלען און צו שמייכלען...

דער מאַמעס אָטעם... איז עס נישט אַש'ס וואָרט? איז פאַרהאַן נאָך איינער, וואָס זאָל אַזוי זיין צערטליך, ווי ער? איז פאַרהאַן נאָך אַזאַ וואָרט, וואָס ער זאָל דערמאָנען אַזוי אָפט, ווי דאָס וואָרט מאַמע? אפילו דער „גנב” ביי איהם (ספורים, תושיה) בענקט נאָך אַ מוטערס האַרץ: עטליכע מאָל קעהרט ער זיך אום צו איהר,

צו זיין מוטער, און אַוועקגעהן געהט ער אַוועק נאָר דערפאַר, וואָס זי בעגעהט זיך מיט איהם, ווי אַ פרעמדע, נישט ווי אַ מאַמע...

— דאָס יודישע פאָלק האָט אַ מאַמען — די מאַמע רחל — האָב איך געהערט איהם אַמאָל זאָגענדיג מיט התפעלות. דעם יודישען פאָלק איז גוט — האָב איך געלייענט אין זיין ווייכען, חנ׳עוודיגען, חלומ׳ענדיגען בליק: — עס האָט אַ מאַמען, וואָס וויינט, ווען איהם טוט וועה, בעט פאַר איהם און טרייסט איהם. און ווי אָפט דערמאָנט ער זי אין זיינע ווערק, אָט די מאַמע רחל!

„...ווער איז דאָס, פון וואַנען קומט דאָס די, וואָס געהט אַרויס פון דער נאַכט און פון דעם שוואַרצען אין איהרע ווייסע תכריכים, אין איהר הויב אויפ׳ן קאָפּ און איהרע שבת-אוירינגלעך אין איהרע אויערן? און הויך איז זי, ווי אַ קעניגין, און געהט, ווי אַ משוגע׳נע מאַמע וואָלט זי געווען, און טראָגט עפּיס אין איהר ברייטען שירץ אַרויס — זעה: שטיקער צוריסענע ספר-תורות, שטיקער צוריסענע טליתים, שטיקער צוריסענע פרוכת׳ער, און נייהט, נייהט אַ לאַנגע, אַ לאַנגע פלאַכטע, און רעדט שטיל און שמייכלענדיג צו זיך“... ווער איז זי דאָס אָט די, וואָס איז אין דער שוואַרצער נאַכט געקומען לייליכער צו נייהען, „איהרע קינדערס לייבער צו פערדעקען“? אין ווער איז עס די, וואָס מרים האָט דאָס האַרץ פאַר איהר אויסגע-רעדט און וואָס דערנאָך איז זי „פון איהר קבר אַרויסגעגאַנגען, און ווייסע תכריכים אָנגעטון און אין אַ ווייסען שלייער אויפ׳ן קאָפּ, און האָט פון דערוויטען נאָך איהר איהרע לאַנגע בלייכע הענד נאָכגע-שטרעקט: גאָט זאָל דיר בענשען, מיין קינד!“? ווער איז עס די, וואָס זאָרגט פאַר איהרע קינדער און גליק און אין אומגליק, אויב נישט די מאַמע פון אונזער פאָלק? אין אַ׳ס מוזע — איז זי נישט אַזוי צאַרט — ווי אָט די מאַמע? *) און זיין בענקשאַפט — איז עס נישט די בענקשאַפט נאָך אַ מאַמען? „ווי אין אַ מאַמעס האַרץ האָב איך אין דעם בערגיל מיין פנים איינגעגראָבען, אין דער אַרומיגער שטילקייט האָט עס מיינע זיפצען פערנומען“... און וואָס איז זיין טרייסט, אויב נישט דאָס, וואָס „וואו דער מענש וועט אויף דער ערד נישט פאַלען, וועט ער איינגעשלאָפען ווערען ווי אויף זיין מאַמעס ברוסט“?

*) בעל-מחשבות: געקליבענע שריפטען, I, 136

און וואָס פאַר אַ געפיהל האָט ער געהאַט, בעת ער האָט זיך דערנעהענט צום דאָרף, וואו עס האָט געוואוינט די, וואָס האָט געזאָלט ווערען אַמאָל זיין כלה? „איך האָב געהאַט, שרייבט ער, דאָס געפיהל, אַז איך קום אַ היים און וועל טרעפען דאָרט מיין היים". זיין היים? — „עס איז פרייטאָג צו נאַכט — די ליכט האָט זי שוין אָנ־געצונדען און געבענשט איבער זיי — און אַזוי פיעל לייכטער בלישטשען אין שטוב, און די פערל אויף איהר האַלז, און איהרע שוואַרצע צוויי צעפ פאַלען אַראָב אויף איהר האַלז, אויף איהר נאַקען, אויף איהר רוקען, און הענד האָט זי לייכטע, וואַסערדיגע, און די נאַכט איז אין דרויסען טונקעל, און איהר פאָטערס ווינדמיהלען יאָגען, און דער ווינד בלאָזט, און זי זיצט אַליין און וואַרט אויף מיר — די פערשלאָפענע בת־מלכה. זעה, די ליכט ברענען זיך קיינמאָל נישט אויס, דער שבת געהט קיינמאָל נישט אַוועק פון שטוב, און זי זיצט אַליין ביים טיש און די הענד פערלעגט, און וואַרט, אַז איך זאָל קומען אַ היים". און ער בענקט נאָך אָט דער היים, וואָס וואַרט אויף איהם ערגיץ, — און ער ווייס ניט וואו; נאָך אָט דער היים, וואָס איז דער סימבאָל פון צערטליכער מאַמעשאַפט, פון געבענשטען פריעדען, פון אייביגען שבת. אויך דאָס שטעדטיל, וואָס זעהט אויס אַזוי פריעדליך, אַזוי שבת'־דיג, איז נישט סתם אַ אידיליע: ס'איז אַ משפחה־אידיליע. אַלע אינ־וואוינער פון שטעדטיל, אָרעם און רייך, גרויס און קליין, זענען קרובים — איין עדה און איין פאַמיליע; איין הימעל איבער'ן קאָפּ, איין טאַטע אין הימעל. אַפילו די גויים, וואָס זענען פערהאַן דאָ, געהערען צום שטעדטיל, זיי שטערען נישט די אידיליע, דעם שלום־בית. טאָמער טרעפט זיך אַמאָל אַ מחלוקת, איז עס מעהר נישט, ווי אַ פאַמיליען־מחלוקת, מען ווערט ברוגז און באַלד צוריק גוט־פריינד: אייגענע מענשען...

אָבער נישט נאָר דאָס שטעדטיל — גאָטס וועלט אינגאַנצען, ווען זי געפעלט איהם — און ווען געפעלט זי איהם נישט? — זעהט איהם אויס, ווי „אַ ליבליך הויזגעזינד וואָס לעבט זיך אין שלום, יעדער טוט דאָס זייניגע". — — — — — „און פערהלומט איז אַלץ אין גאָטס לייטזעליגען שלאָף, און אַלץ בויגט זיך, טוליעט זיך צו דער מאַמעס ברוסט — דער ערד, איינגעשלאָפען אויף גאָטס שויס. אַ פנים, אַלץ אַרום איז צופריעדען מיט זיין גורל, וואָס עס איז פאַר איהם בעשערט, און פערלאַנגט נישט קיין בעסערעס" ——— „אַפילו

דער הויכער שפּיץ פון דער קירכע און דאָס קליינע פּעהנדיל פון דער שוהל האָבען פערגעסען זייער בעשטענדיגע מלחמה, וואָס איז צווישען זיי, און לעבען איצט אין אחדות, אין שלום, איין הימעל ציהט זיך דאָך איבער זיי, אין איין טאָל זענען זיי פערחלומ׳ט, און איין גאָט וואַכט איבער זיי״. איין הימעל און איין גאָט — ווי ליעב האָט אַש צו שילדערן אָט די איינינקייט, די גאַנצקייט, די בעהעפטקייט צווישען מענשען און אין דער נאַטור! און ס׳איז אפשר גאָרנישט קיין קאַפּריז און קיין „גוישקייט״, וואָס איהם האָט זיך פערגלוסט אומצוקעהרען אַהיים צוריק די „טאָבּטער מרים״ און דעם פערלוירענעם זוהן („אין אַ קאַרנאַוואַל נאַכט״, „אין ארץ-ישראל״). ער האָט אַזוי ליעב די היים מיט דער היימליכקייט! פונ׳ם היימישען משפחה׳שען לעבען זענען גענומען אויך די שוין אַביסעל אפשר צופיעל „פערשטעטדטילדיגטע״ פערגלייכענישען אין זיינע בעשרייבונגען: „דער הימעל קוקט מיט ליעבשאַפט אויף דער ערד, ווי אַ טאַטע אויף זיין הויזגעזינד״ — „זומער, ווען דער וואַלד, דער גרינער זיידע פון שטעדטיל בליהט״... — „די פערחושכ׳דיגטע הייזלעך מיט די ליכטיגע שבת׳דיגע פענסטער זעהען אויס, ווי אָרימע מחותנים, וואָס קומען אויף אַ חתונה אין צוריסענע בגדים״ — „די גרויסע ווינטערלאָמפּ מיט דער ברייטער שיין, ווי אַ באָבע אין אַ ברייטען פאַרטוך, ברענט זיך איינע אַליין צווישען די שאָטענס אין מיטען שטוב״ — „אונזער הייזעל, ווי אַן אַלטער בעל הבית אין תכריכים, שטעהט זיך ביים ברעג א. אז. וו.״ ווען ער רעדט וועגען זיין בענקשאַפט נאָך דער פרומקייט, וואָס ער האָט פערלאָרען, רופט ער עס אָן די „היים פון רעליגיאָן״. און נאָך אין אַן אָרט לייענען מיר: „ווייט זענען די מענשען, ווייט זענען די הייזער איינס פונ׳ם אַנדערן בייטאָג, אָבער ווי נאָהענט זעגען זיי ביינאַכט! ס׳דוכט זיך, אַז אַלץ איז צוזאַמענגעבונדען מיט משפחה-פעדים, ווי אַ ברודער מיט אַ שוועסטער״... מיט משפחה-פעדים, מיט צאַרטער, סאַמעטענער משפחה-בענקשאַפט און משפחה-טרערען, ווי מיט קינדערשע תפילות, איז אויסגעבעט די ערד, וואָס אַש איז איהר נביא... איז נישטאָ קיין לעבעדיגע מוטער, וואָס זאָל טרייסטען, — טוליען זיך די מענשען צו דער מוטער-ערד, זוכען אין איהר שויס אַ היים. יוסטינע איז אַליין געבליבען זיצען אויפ׳ן שטיין. איהר משפחה איז „אַוועקגעגאַנגען אין אַ פרעמדעס לאַנד״.

זי בענקט און שרעקט זיך, ווי אַ קינד, וואָס האָט פערבלאָנדזשעט, מוט זי תפילה צו דער ערד:

— ... מאַמע-ערד, איך בין דיין קינד, פון דיר געקומען, צו דיר געה איך צוריק, נעהם מיך מיט, טוליע מיך צו צו דיין ברוסט... טוליע מיך איין אין דער טיעפעניש פון דיין סוד...

* * *

זאָש'ס ערד האָט אַ סוד, — ווי ליעב ער האָט צו געברויכען אָט דאָס וואָרט — סוד! ווי ליעב האָט ער צו שרייבען: דאָס ווייטע, דאָס פערבאָרגענע... אָבער אַש איז נישט קיין מיסטיקער: ס'איז מעהר נישט ווי אַ סטיל אַזאַ. ער רייסט בלומען — נישט קיין פרוכטען — אויף די געהיימע בייטען: אַזוי פערליעבט איז ער אין דאָס רעאַלע, אַז ער געפינט דערפאַר קיין ווערטער נישט אין דער רעאַלער וועלט, און ער קרוינט דאָס ענדליכע מיט דער קרוין פון דער אונענדליכקייט, און וועגען מענשען רעדט ער אויף דער מלאכים-שפּראַך... זיי זענען אָבער אויף דער ערד געבוירען, אָט די מלאכים, און זייער סוד איז גאָר נישט טיעף פערבאָרגען: ס'איז דאָס „געהיימניס", וואָס אַ יונג מיידעל רוימט איין איהר חבר'טע אין דער שטיל, נישט מיט'ן מויל — מיט די אויגען: „ס'איז גאָרנישט, נאָר ס'איז אַ סוד"... אַ נאַאיווער, חנ'עוודיגער סוד...

אַש איז דער פּאָעט פון חנ'עוודיגקייט...

זיין קאָקעטעריע איז אַ נאַטירליכע, נישט קיין געמאַכטע. נישט אַלץ איז שען, אָבער אויך דאָס, וואָס איז נישט שען, געפינט חן אין זיינע אויגען. ער האָט אַ טאַלאַנט צו געפעלען ווערען; אָבער אויך אַ טאַלאַנט צו מאַכען, אַז איהם זאָל אַלץ געפעלען. אָבער נישט נאָר צוליעב חן געברויכט ער אַזוי אָפט דאָס וואָרט — כלה: ער איז פערליעבט אין דער כלה-וועלט. „אַלץ, וואָס גאָט האָט בעשאַפען, האָט ער צום גוטען בעשאַפען" — און ער וואונדערט זיך און קאָן זיך גאָר נישט אָבוואונדערן אויף גאָט'ס וועלט, וואָס איז אַזוי גוט, אַזוי ליעב. איהם איז אַלץ איינס, צי עס שיינט די זון, צי דער הימעל איז בע-דעקט מיט כמאַרעס; צי עס איז שטיל אין שטעדטיל, אַ מחיה, בעל-הבתים זיצען אויף די גאַנקעס ביי דער שטילער שיין פון דער לבנה,

אָדער עס איז אַ טומעל, אַ הוהאַ, גוואַלדגעשרייען, ס׳ברענט, עס געהט אַוועק מיט׳ן רויך דאָס ביסעל גוטס, ווייבער ברעכען מיט די הענד, קינדער וויינען, — איהם איז אַלץ איינס: אַלץ בעשיינט ער און בע׳חנ׳ט, אַזוי ווי אַ מאַמע איהר קינד. אַזוי ווי אַ מאַמע פאַר איהר קינד, אַזוי זאָרגט ער פאר דער ערד, זי זאָל געפינען חן אין אונזערע, נישט נאָר אין זיינע אויגען: אַזוי ציערט ער זי און פוצט זי. דער גייסט פון דער ערד האָט איהם פאַר אַ נביא צו זיך געזאַלבט און גע־וויזען צו איהם האָט ער זיך (ווי כאַראַקטעריסטיש עס איז פאַר אַש׳ן!) אין דער געשטאַלט פון אַ צערטליכער פרויענצימער. „און עס איז מיר געווען, זאָגט ער, ווי אַ מאַמע וואָלט מיר די האָהר געגלעט און ווי אַ שוועסטער וואָלט מיר אַ ליעד פון דער היים געזונגען״ — „איהרע ברוסטען זענען פול און בעהאַלטען אין די זאַנגען פון פעלד, און איהר קאָפּ איז בעפּוצט מיט די פרוכטען פון דער ערד, און איהר שאַנד איז צוגעדעקט מיט די בלעטער פון פייגענבוים.

אין איהרע הענד האַלט זי די ווינדען פון דער ערד, און איהרע פיס זענען ווי איינגעפלאַנצט אין דער ערד, און איהר געשטאַלט איז געגליכען צו אַ בוים פון דער ערד״ — — —

„און זי האָט געזאָגט צו מיר אַזוי: — צו אַנדערע געטער האָט איהר זיך געטון קעהרען, און גאָט אייער בעשעפער האָט איהר נישט ערקענט.

וואָרום וואָס איז דען דער מענש, אַז נישט איינס פון מיינע שעפּפונגען, וואָס ציהט זיך חיונה פון דער ערד און קומט פון איהר און געהט צוריק צו איהר נאָך דער צייט פון זיינע יאָהרען?

איז ער דען נישט דער ברודער פון בוים? — און ווי דאָס גראָז אין פעלד איז ער דען נישט געגליכען, וואָס האָט זיינע וואורצלען אין די ערד איינגעפלאַנצט, וואָס קומט פון איהר און געהט צו איהר?״ —

* *

אַש האָט ליעב דאָס, וואָס האָט וואורצלען אין דער ערד (אפשר, ווייל ער אַליין איז אָהן וואורצלען?). אין „משיח׳ס צייטען״ וואָס זענען, אַזוי ווי אַלע זיינע טעאַטער־ווערק, מעהר ליריק ווי

דראַמע, האָבען זיך איהם מעהר ווי אַלץ איינגעגעבען די „מענשען פון היינט“, די קינדער פון דער ערד. חיים און בן-ציון, וואָס טרוימען דעם טרוים פון דער ווייטער צוקונפט און נאָך ווייטערער פערגאַנגענהייט — זענעןביידע אַרויס בלאָס, אָהן פּאַרב, אָהן לייב און לעבען, גלאַט רעזאָנערען. אַט דער אָנקעל קאָהן, וואָס „דאָס הייליגע לאַנד אונזערער הערן פּראָפּעטען“ לאָזט ער איבער פאַר דעם „פרעדיגער אין זינאַגאָגא“ און אַליין בלייבט ער זיצען אין לייפּציג; באָריס, וואָס איז „אַ בעל הבית אין שטאָדט“ און קאָן אין „דאָס ווייטע און נאָהענטע לאַנד „ניט פאָהרען“ („איך לאָז דאָך שטעהן, זאָגט ער, דאָ מיין האָב און גוטס, אַ הויז אויף מאַריאַנסקע און קאַרמעליצקע“), אָדער משה און יוסטינע, וואָס זענען צוגעבונדען איינער צו דער פראָזע, די אַנדערע צו דער פּאָעזיע פון היינט, — זיי האָבען זיך אַש׳ן מעהר אָדער וועניגער איינגעגעבען: זיי קאָנען זיך נישט זעגענען מיט דער היים, מיט דער ערד, אין וועלכער זיי זענען איינגעפלאַנצט — זענען זיי דען נישט שון דורך דעם גופא אַש׳ס קרובים? בעזונדער נאָהענט איז איהם אָבער יוסטינע: זי איז דער סימבאָל פון זיין פּאָעזיע, פון זיין ערדישער ראָמאַנטיק. זי איז פער׳חלומ׳ט, געוועבט איז איהר חלום פון חן און טרויער, פון לבנה-שטראַהלען; אָבער עס לעבט אין איהר די ערד, די פּוילישע ערד. זי זויגט איהר ברוסט, איהר מוטער-ברוסט אינאיינעם מיט די „איינזאַמע טאָפּאָליען“, אין וועלכע זי איז פערליעבט אַזוי... זי טרעט אַרויס אויף דער סצענע, ווי אַ געטין אַ פערבענקטע, אָבער זי איז די געטין פון דער ערד... צווישען די איינזאַמע טאָפּאָליען, וואָס זייערע וואורצלען זענען אין דער ערד פערפלאַנצט, פלאַטערט אַרום דער חלום, דער ווייסער חלום פון אסתר׳קעס פּאַלאַץ: די ווירקליכקייט איז בעלויכטען מיט דער שיין פון דער לעגענדע — איז עס נישט דען אַש׳ס ווירקליכקייט? זעהט זי דען נישט אויס ביי איהם ווי אַ לעגענדע?

און אויב יוסטינע איז די פּאָעזיע פון אַש׳ס ערד, איז משה איהר פּראָזע. ער נעהמט די כלה-ערד כמו-שהיא, אַזוי ווי זי שטעהט און געהט: „אַ מאַמע אַ קאַליקע איז אויך אַ מאַמע“. ער זאָגט: „איך ווייס נישט, ברודער, אַז מאָרגען זאָל משיח קומען, צי וועט זיך נישם געפינען אַ שניידערל אין אַ קליינשטעדטיל, וואָס וועט זאָגען: אהבתי את אשתי — און וויל נישט פערלאָזען דאָס בלימעל, וואָס

שטעהט פאַר זיין פענסטער״... איהם איז טייערער דאָס אָרימע, אָבער היימישע, נאָהענטע בלימעל פון אַלע רייכע, אָבער ווייטע גן-עדנ׳ס. „איך בין, זאָגט ער, אַ יוד, וואָס ליעבט דעם גלות אָט אַזוי ווי ער איז, מיט דעם בית-מדרש-געסעל, מיט׳ן רב און דין, מיט׳ן שופר און חליצה-שוך. דאַכט זיך, דאָס איז דאָס יודישקייט, דאָס אמת׳ע, דאָס פּראָסטע״...

אַש, דער דיכטער פון יוסטינע, איז אויך דער שאַפער פון טיפּ משה: דער פּאָעט פון חנ׳עוודיגקייט איז אויך דער פּאָעט פון דאָס פּראָסטע. אָבער אויך דאָס פּראָסטע איז בע׳חנ׳ט ביי איהם. קוקט זיך צו צו זיין „שטעדטיל״. דאָס איז שוין נישט דאָס אָרימע, וואָכעדיגע, גלות׳דיגע שטעדטיל, — דאָס רייזענ׳שע שטעדטיל, וואו — „ביי איטליכער טהיר נאָר אַ בערגעלע מיסט״, וואו אַלץ איז פעריאָמערט, פערקלאָגט, קיין פרייע מינע, מ׳לעבט אין דער לופטען, מ׳לעבט פון ווינד, גרייט צו נעהמען אין דער האַנד דעם שטעקען מיט דעם קלומעק און לאָזען זיך וואָגלען און וואַנדלען איבער דער גרויסער וועלט... ניין, אַש׳ס שטעדטיל איז אַנ׳איינגעזעסענע, אַ רוהיגע, אַ היימישע, און אַלץ געהט דאָ איבער בירושה פון דור צו דור, פון טאַטען צום קינד. אינ׳ם הויז ביים וויַיכסעל „זיצט אַ משפחה פון יאָהרענלאַנג. דאָרט לעבט מען מיט זיך און מיט׳ן טייך, דעם שכן. „חיים איבערפיהרערס״ הייסט דאָס הייזעל היינט. אַמאָל, מיט דרייסיג יאָהר צוריק, האָט עס געהייסען „משה איבערפיהרערס״ און אפשר אין צוואַנציג יאָהר אַרום וועט עס גאָר הייסען „דוד איבער-פיהרערס״. נאָר עס איז נישט קיין חילוק. בלויז דער נאָמען טוישט זיך מיט די יאָהרען. אָבער דאָס הייזעל, דאָס וואַסער און דער נאָ-מען „איבערפיהרערס״ בלייבען ביז איצט״. אייביג, דוכט זיך, וועלען זיי בלייבען. אייביג וועט חיים דער איבערפיהרער און זיינע קינדער און קינדסקינדער זיין משפחה מיט׳ן וואַסער, וואָס שפּייזט זיי און וואָס איז שוין אַזוי היימיש געוואָרען, אַז עס פיהרט זיך יודישלעך: עס האַלט מיט שבתים און יום-טובים. שטיל איז עס, עס קושט איין כוואַליע די צווייטע, און ער, חיים מיט׳ן ווייב, זיצען פאַר דער טהיר. ער זאָגט פּרק, דאָס ווייב לייענט אין צאינה-וראינה, און זיי דערצעהלען די כוואַליעס גאָטס וואונדער, און יעדע כוואַליע כאַפּט אַ וואָרט און מאַכט פליטה... אַפילו די כוואַליע פון טייך איז פערהיי-מישט געוואָרען. נאָך מעהר אָבער פיהלט זיך די היימישקייט און

איינגעפונדעוועטקייט פון אַש'ס שטעדטילדיגע יודען אין „שטוב" ביי ר' יחזקאל גאָמבינער, אין דער „שטאָדט-שטוב", וואו אַלע זענען און דער היים, וואו קיינער פיהלט זיך נישט פרעמד; וואו עס הענגט איבער'ן טהיר אַזוי ווי עפּיס אַ ברייטער שלום-עליכם און נעהמט אויף יעדערן אַזוי בנעימות'דיג, אַזוי גאַסטפריינדליך; וואו עס שוועבט אין דער לופט אַזאַ רוהיגקייט, אַזאַ זיכערהייט, אַזאַ פעסטקייט... „נאָטע, דער יונג ביי די פערד, אַהויכער, ברייטביינינגער, פון ר' יחזקאל'ס גוואַרדיע, מיט אַ שוואַרץ אָנגעברענט געזיכט, מיט ליכטיגע צו-גרויסע אויגען, וואָס קוקען פון דערווייטען, ווי צוויי שטורקאַצען, פיהרט אַרויס פון שטאַל צוויי הויכע פערד, בולאַנעס"... גאָר ווי ביי גוים, להבדיל... דאָך איז דאָ אַלץ אַזוי יודישלעך. די פערד אַפילו פיהלען, „ווען עס איז פרייטאָג און מען דאַרף זיך אויף שבת אַהיים אַיילען"... אויף אַלץ ליגט דאָ אויסגעגאָסען עפּיס אַ שבת'-דיגער חן, עפּיס אַגעלאַסענקייט, אַזאָרגלאָזיגקייט...

אָבער נישט נאָר דאָס שטעדטיל (און די נאָוועלען, וואָס געהערען, לויט זייער אינהאַלט און שטימונג, צום שטעדטיל) איז אַזוי אידיליש: — דאָס גאַנצע שאַפען, די גאַנצע פּאָעזיע אַש'ס איז אידייליש. נישט סענטימענטאַל, אָבער ווייך. עפּאָס — און דאָך ליריש. און חן אָנשטאָט שענקייט. און מעהר צערטליך, ווי ליידענשאַפטליך. ווי אַ קוש פון אַ שוועסטער. ווי אַ לינד ווינטיל אין אַ זומער-פאַרנאַכט: ס'קיהלט און גלעט און בערוהיגט.

אין שטילקייט, נישט אין שטורם ענטפלעקט זיך צו אַש'ן דער רוח-הקודש. שטיל איז זיין פרייד און נאָך שטילער זיין צער. קוים וואָס מען בעמערקט איהם. ווי אַ דין פערבאָרגען פעדעמיל שניידט ער דורך דאָס געוועב פון אַש'ס אידיליע; ווי אַ ווייטער פרומער ניגון, ווי אַ שעמעוודיגער קינדער-בליק ציטערס עס, דאָס שטילע בענקעניש... „די שכינה, די געטליכע מאַמעשאַפט, טוליעט איין דאָס שטעדטיל, אין דער טיעפעניש פון איהר סוד", און מיט גרויס גענאָד און באַרעמהערציגקייט שיצט זי און בענשט דאָס פאָלק ישראל, וואָס אינאיינעם מיט איהם איז זי אין גלות אַוועק און אינאיינעם מיט איהם גלוסט זי און בענקט נאָך דעם תיקון פון דער וועלט...

* *

•

אַש ווייס פון בענקעניש, פון צער, ער ווייס אַפילו (נאָר שוין נישט ווי אַ קינסטלער) פון קאַמפף, וואָס ק׳מט פאָר אין דער וועלט. ער פרובט זיך אַפילו שילדערן אָט דעם קאַמפף. אָט איז די שענע, נישט זעהר דראַמאַטישע, אָבער זעהר פּאָעטישע סצענע אין „גאָט פון נקמה", ווען מאַנקע, די געטין פון זינד, כשופ׳ט רבקה׳לען, דער שקלאַפין פון דער אונשולד — אַוועקצוגעהן פון טאַטענס הויז. דער אונטערשטער שטאָק וויל איינגעהמען דעם אויבערשטען. צוויי נשמות, צוויי בענקשאַפטען בעגעגענען זיך: רבקה׳לעס ריינע מיידעלשע נשמה בענקט נאָך אַ גוף, וואָס, ווי אַ קנויט און אַ ליכט, זאָל זי אין איהם ברענען; מאַנקעס זינדיגער גוף זוכט אַ נשמה צו הערשען איבער איהר... „קום, רבקה׳לע, נעהמט מאַנקע זי ליידענשאַפטליך אַרום, — קום, רבקה׳לע, איך וועל דיינע אויגען אין רעגענוואַסער וואַשען. די נאַכט איז אַזוי ליעב, דער רעגען איז אַזוי וואַרים און אַלעס שמעקט אַזוי אין דער לופט... קום..." און רבקה׳לע דערצעהלט איהר: „...איך בין געלעגען אַ גאַנצע נאַכט... איך האָב געהערט, ווי דו האָסט מיך גערופען... עס האָט מיך געצויגען צו דיר..." מאַנקע טוליעט זי צו זיך: „... עס איז דיר קאַלט, רבקה׳לע? טוליע זיך צו מיר..." און זי טוליעט זיך צו איהר: דער אונטערשטער שטאָק נעהמט איין דעם אויבערשטען גאָר אָהן קאַמפף. און אָט דאָס האָט אַש ווייך, שען, צערטליך געשילדערט: דאָס איז אַש׳יש. נאָר אָט קומט דער אייגענטליכער דראַמאַטישער העלד פון דער טראַגעדיע — יענקעל שאַפּשאָוויטש. ביז צום דריטען אַקט איז ער נאָך אַ געוועהנליכע פּראָסטע, געזונדטע, קוילער-געסילדיגע, קורץ, אַש׳ישע פיגור. אָבער אַזוי ווי אין אַלע קוילער-געסילדיגע שטעקט אויך אין איהם אַ בענקשאַפט נאָך דאָס „בית-מדרש-געסיל": אויף דער „שענער, אָבער ניעדעריגער" ערד, צווישען זינד, שמוץ, וויל ער אַ שטיקעל ריינעם הימעל זעהען — זיין טאָכטערס אונשולד — ענדיגט זיך עס מיט אַ טראַגעדיע: שאַפּשאָוויטש פערלירט די לעצטע האָפנונג, די לעצטע הייליגקייט, ער וואַרפט, כביכול, גאָט צוריק אין פנים אַריין די תורה, וואָס האָט איהם זיין טאָכטער נישט אָבגעהיט, — ער פּראָטעסטירט. אָבער אויך ער קעמפפט נית, און אויך זיין פּראָ-

טעסט איז אַ... אונגאַטירליכער. יענקעל שאַפּשאָוויטש איז געוויס די דראַמאַטישסטע פיגור אַש׳ס, אָבער נישט די יודישסטע און נישט די קינסטלערישסטע — נישט די אַש׳ישסטע פיגור. מיט אַש׳ס צאַרטער און חנ׳עוודיגער קונסט איז אין „גאָט פון נקמה״ פערבונדען דער צווייטער אַקט, די שענע בעאַרבייטונג פון דער „שענער מאַרי״ (אַזוי רופט זיך אַנ׳ערצעהלונג אַש׳ס): דאָ זעהט מען אין איהר גאַנצען גלאַנץ די קראַפט, וואָס אַש האָט צו בעחנ׳ען דאָס, אויף וואָס אַנדערע וואַרפען אַנ׳אומחן, אידיליש צו שילדערן דאָס, וואו אַנדערע זעהען טראַגיזם; אָט די ל׳עבע, כמעט פרומע און צניעות׳דיגע אידיליע, וואָס שפּיעלט זיך אָב אין הייזעל און וואָס נ״ר מענשען מיט אַ פערדאָרבענעם געשמאַק האָבען געקאָנט געפינען אין איהר אויסגעלאַסענקייט, — געהערט אַש׳ן; איהם געהערט טיילוויז אויך דער ערשטער אַקט, און אינ׳ם דריטען איז זיינס דאָס פּאָרזיכטיגע, אי צאַרטע, אי צאָרנדיגע געשפּרעך, וואָס יענקעל פיהרט מיט רבקה׳לען, וואו עס פיהלט זיך אַזוי פיעל איידעלע און אומגליקליכע פאָטער-ליעבע; דאָס איבריגע איז נישט פונ׳ם אינווענינסטען מקור אַש׳ס: דאָס איבעריגע איז טעאַטראַליש, אָבער נישט אינטים-קינסטלעריש; ס׳איז „ליטעראַטור״, ס׳איז אַ „טעמע״...

אַ נאָך דרייסטערע פּראָבע צו שילדערן קאַמפּף האָט אַש געמאַכט אין „שבתאי צבי״. און די דראַמע איז איהם נאָך ווייניגער געלונגען. „שבתאי צבי״ האָט געדאַרפט ווערען אין דער ליטעראַטור אָדער „אַ מצבה אויף אַ פּאָלק״, אַזוי ווי דער כותל מערבי, אָדער אַ מצבה אויפ׳ן געוועזענעם העלד פון פּאָלק. מיט אַנדערע ווערטער: ס׳האָט געדאַרפט זיין אָדער די נאַציאָנאַלע טראַגעדיע פון אונזער היסטאָריע אָדער די אינדיווידועלע טראַגעדיע פון דער היסטאָרישער פּערזענליכקייט — אָדער ביידע זאַכען אינאיינעם. אַש, קענטיג, האָט זיך פּערמאָסטען צונויפצובינדען ביידע טראַגעדיעס אין איין טעאַטראַלישער מאָזאַיק, — ער האָט געוואָלט זיין, אי ברייט, אי טיעף; ער האָט אָבער קיין איין טראַגעדיע נישט געשאַפען, ער איז געבליבען אי שמאָל, אי אויבערפלעכליך. דער קינסטלער שטעהט העכער פון דער היינטיגער ווירקליכקייט, און ער דאַרף זיך אויך העכער שטעלען פאַר דער היסטאָרישער ווירקליכקייט. אָבער אָנשטאָט צו ווערען דער אויבערהאַר, דער דיכטער, דער דיכטער פון די היסטאָרישע געשעהענישען, איז אַש געוואָרען זייי אונטערטעניג. ער האָט זיי בעפּוצט פון דרויסען אָנשטאָט זיי צו בעלייכטען פון אינווענינ. דער אויסענווע-

ניגסטער טעאַטראַלישער פּוץ, וואָס אַש איז אַזאַ בריה אויף איהם ' האָט אָבער דאָ ווייניג וואָס גיַהאָלפען: דער געל געוואָרענער פּאַרמעט פון דער שבתאי-צבי-געשיכטע איז נאָך אַלץ פרישער, לעבעדיגער און רייכער אין אינהאַלט פון אַש׳ס אויסגעצאַצקעטער דראַמאַטישער דיכ-טונג. ווען מען לייענט די וואונדערליכע, כמעט לעגענדאַרישע כראָ-ניקעס פון דער שבתאי-צבי-צייט, זעהט מען די טיפסטע און משונה׳-דיגסטע סתירות פון דער מענשליכער נשמה; מ׳זעהט, ווי דער יאוש שפייזט דעם גלויבען, ווי דער אמת פּאָרט זיך מיט׳ן שקר, די העכסטע נבואה — מיט דער נידעריגסטער רמאות, מ׳זעהט די בלישצענדיגע אוי-גען פון דעם המון — און זיין בלינדקייט, די אייביגע ליכטיגסטע האָפ-נונגען פון דעם יודישען פאָלק, בעגעגענט זיך מיט דער פינסטערסטער גלות-שרעק, — מ׳זעהט הימעל און ערד זיך צונויפטרעפענדיג אויפ׳ן היסטאָרישען האָריזאָנט... איבער אָט די אַלע מורא׳דיגע, נאָך עד היום נישט אויסגעפאָרשטע אָבגרונדען האָט אַש געוואָלט אַריבערוואַר-פען אַ פלאַטשיג ברעט פון... ריטמישער פּראָזע — אַזוי ווי ווען פּראָזע וואָלט אויפגעהערט זיין פּראָזע, ווען עס ווערט ריטמיש! נאָר דאָס קליינע און ווייניג בעדייטענדע איז פּאָעטיש אין „שבתאי-צבי” — אָט די איינפאַכע, נאַאיווע, שטיל-בענקענדיגע, חנ׳עוודיגע, אַש׳ישע שטי-מונגס-פּרויען, אָט די קליינע יוסטינעס: רחל, לאה, אויך שרה אין ערשטען אַקט, איידער זי הויבט אָן שפּיעלען די גרויסע ראָליע, — אויך דער אַלטער יוד מיט זיין קינדישער, הילפלאָזער פראַגע אין נאָכשפּיעל: „צו האָט איהר נישט געזעהען, צו האָט איהר נישט געהערט?” אַלעס איבעריגע, ד. ה. דאָס וויכטיגסטע, איז פּראָזע, — פּראָזע, וואָס מאַכט אַנ׳אָנשטעל פון פּאָעזיע. דעקלאַמאַציע, וואו עס בעט זיך נביאות; שענע, אָבער טויטע פּסוקים אָנשטאָט דעם, וואָס האָט געדאַרפט געשריבען זיין מיט בלוט; פילוסופיה (די דיאַלאָגען פון שבתאי צבי און שרה) און קיין איין טראָפּען פּסיכאָלאָגיע. געדאַרפט האָט אָבער זיין פערקעהרט: די לעבעדיגע פּסיכאָלאָגיע פון די העלדען, וואָס זענען אַזוי בעדייטענד, האָט זיך געדאַרפט אויפהויבען אַליין ביז צו דער מדרגה פון פילאָזאָפישער בעלייכטונג. די שענע דעקאָראַציעס מיט די קאָסטיומען מיט די אַלע טעאַטראַלישע עפעקטען מיט דער יום-טוב׳דיגער, אָבער קאַלטער און נישט געשליפענער שפּראַך קאָנען נישט פערבייטען דעם עיקר — דאָס רעטעניש פון שבתאי צבי, וואָס איז מיט אַנ׳אמת געווען אַ גאָט, אַ וואָרים, אַ משיח, אַ

קנעכֿט פון גלות. דאָס רעטעניש פון שבתאי-צבי מיט זיין עראָטישער מיסטיק, מיט זיין געניאַלער עזות׳קייט און נאַרישען סוף, דאָס רעטעניש פון דער עפּאָכֿע מיט איהרע ווילדע סתירות, מיט איהר הויבען זיך און פאַלען, מיט איהר ערנסט און לייכֿזיניגקייט, מיט איהר קעמפּפען און ליידען... אַ שאָטען, אַ בלאַסער בית-עולם-שאָטען איז געוואָרען ביי אַש׳ן פון דעם גרויסען חורבן, וואָס הייסט „גזרת ת״ח״ (ערשטער אַקט, צווייטעס בילד), פון דעם גרויסען חורבן, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ ראָליע אין דער משיח-בעוועגונג. נאָר אין די רעמאַרקען (אין דריטען אַקט, ערשטעס בילד) זעהען מיר דעם מאַסען-פּסיכאָז, דעם מיסטישען היפּנאָז, די רעליגיעזע איבערקעהרעניש, וואָס איז דאַן, ווי אַ שטורם, אויסגעבראָכֿען אין דער יודישער וועלט; נאָר אין די רע-מאַרקען זעהען מיר עס, נישט אינ׳ם טעקסט, וואָט איז אַזוי ווי אָהן אַ נשמה... פאַר וואָס איז עס אַזוי? פאַרוואָס האָט זיך „שבתאי צבי״ אַש׳ן נישט איינגעגעבען? ווייל די טעמע איז צו טיעף פאַר איהם? ריכֿטיגער וועט זיין צו זאָגען: ווייל די טעמע איז צו טראַגיש פאַר איהם. אַש איז נישט קיין טראַגיקער. ער איז דער היפּך פון אַ טראַגיקער. ער איז האַרמאָניע, ער איז דער זינגער פון אחדות, פון רוהיגקייט, ער איז דער מאַלער פון אידיליעס, ער איז שטילע ענטציקונג, ער איז פאַרנאַכֿטיגע בענקשאַפט, ער איז חנ׳עוודיג, כֿאטש לאו דוקא טיעפע פערליעבטקייט.

ער פערשטעהט נאָך דיסאָנאַנסען, קאָנטראַסטען; אָבער טיעפע קאָנפליקטען, אמת׳ע מלחמות, דראַמאַטישע שטורעמס — ער מוז זיך אַ כח אָנטון, ווען ער פּרובט זיי שילדערן. און ווען ער טוט זיך שוין אָן אַ כח, קאָן ער אונז דערצעהלען וועגען זיי, איבערגעבען זיי-ער אַבסטראַקטען פערגליווערטען אינהאַלט, נישט די לעבעדיגע בע-וועגליכֿע פאָרם; זייער אויסגאַנג, נישט זייער גאַנג. „דאָ ביי מיר אין האַרצען, זאָגט דוד („יצא וחזר״), האָט זיך אַלץ אומגעבי-טען... פון זיך אַליין האָט זיך אומגעביטען. איך ווייס נישט, ווי אַזוי און איך ווייס נישט, ווען״... אַש איז דער מאַלער פון „וואָס?״, נישט פון „ווי אַזוי?״ ער קאָן מאָלען די סטאַטיק, אָבער נישט די דינאַמיק, פון דער נשמה; דאָס געוואָרענע, נישט דאָס ווע-רען. אינ׳ם דראַמאַטישען דיאַלאָג, וואָס ווייזט אונז דאָס ווערען, דאָס „ווי אַזוי״ פון מענשליכֿע ליידענשאַפטען און כֿאַראַקטערען, איז ער דערפאַר קינסטלעריש נאָר, ווען אויף דער סצענע שוועבט דער

שטילער, לירישער גייסט פון טשעכאָוו׳ס שטימונגס-דראַמע, וואו דאָס שווייגען איז וויכטיגער פאַר׳ן ריידען. אָט די שטילע שטימונגס-סצענע, אָט די האַלב-לירישע מאָנאָלאָגען און דיאַלאָגען פון יוסטינע, פון אַנדרזשיי, פון מאַנקע, פון אַמנון און תמר, פון רחל און לאה אָדער פונ׳ם אַלטען יודען אינ׳ם נאָכשפּיעל פון „שבתאי-צבי״, — זענען אַלע פּאָעטיש, זענען אַלע וואָרהאַפטיג, כאָטש נישט רעאַליסטיש. אָבער פון דעם קאַמפּף צווישען פערשיעדענע קרעפטען און אידעאַלען אינ׳ם יודישען פאָלק איז געוואָרען (אין „משיח׳ס צייטען״) אַ... דיסקוסיע; און אין דער טראַגעדיע פון יענקעל שאַפּשאָוויטש גלויבען מיר נאָר, ווען ער געהט אַרום איבער׳ן שטוב אַ פערקלעמטער, אַ שווייגענדיגער, מיט וויל׳ע בלאָנדזשענדיגע אויגען; ווען ער רעדט אין דער שטיל צו זיך אַליין; ווען ער שמועסט ווי אַ משפחה-מענש, ווי אַ טאַטע, מיט רבקה׳לען; אָבער נישט דאַן, ווען ער ליאַרעמט און גוואַלדעוועט און פּראָטעסטירט און קריגט זיך מיט גאָט... דאַן איז ער אונז פרעמד, דאַן איז ער נישט אַש׳ס. פון דער אמנון-תמר-געשיכטע, וואָס אין תנ״ך איז זי שטורמיש און דראַמאַטיש, האָט אַש געמאַכט אַ שורה פּאָעטישע (כאָטש צופיעל פערדייטשמערישטע) דיאַלאָגען, וועלכע זענען טיילווייז אידיליש און דורכאויס ליריש; אידיליש און ליריש אָבער איז דער היפך פון דראַמאַטיש. און דער היפך פון דראַמאַטיש איז אויך די סצענע, ווען דוד („מיט׳ן טראָם״) זעגענט זיך מיט זיין משפחה. פאַרהאַן אויך דאָ שטימונג, פאַרהאַן שענע געדאַנקען (צום ביישפּיעל, אין ר׳ זרח׳ס רייד צו דוד׳ן): „...און דענסטמאָל וועסטו צו אַלע געטער דיענען און קיין איינציגער וועט דיינער נישט זיין, אין אַלע לענדער וועסטו וואַנדלען און קיין איינס וועט דיינס נישט זיין, אין אַלע שפּראַכען וועסטו ריידען און קיין איינע וועט דיינע נישט זיין א. אַז. וו.״ — אין די דאָזיגע נביאות-רייד איז אויסגעדריקט די גאַנצע טראַגעדיע און קאָמעדיע פון דער יודישער אינטעליגענץ, נאָר קיין קינסטלעריש בילד, קיין דראַמאַטישע שילדערונג איז דאָ און אין דער גאַנצער זאַך נישטאָ.

און דאָס אייגענע איז מיט דעם וויכטיגסטען טייל פון דער „שבתאי-צבי״-טראַגעדיע — דעם דיאַלאָג צווישען שרה און שבתאי אינ׳ם צווייטען אַקט. אינ׳ם דאָזיגען דיאַלאָג ליגט דאָס גאַנצע פּראָבלעם פון דער טראַגעדיע, וועדליג ווי אַש טייטשט עס אויס, דאָס פּראָבלעם, וואָס קאָן אויסגעדריקט ווערען אין דער פראַגע: ווער וועט גובר זיין—

גאָט׳ס הייליגע טאָכטער, די כלה-תורה, דער גייסט פון הימעל, דער דור שכולו זכאי, אָדער שרה, די טאָכטער פון דער ערד, די קראַפט פון זינד, דער דור שכולו חיב? אַש האָט נישט געקאַרגט דאָ קיין שענע רייד, אָבער דעם טראַגישען קאַמפף, וואָס שפּילט זיך דאָ אָב צווישען די צוויי לעבענס-כחות, די צוויי וועלטען, די צוויי נשמות, די געטליכע און די מענשליכע, אין משיח׳ס ברוסט — זעהט מען נישט און מען הערט נישט. מען הערט, ווי עס רעדט פייערליך, אָבער אָהן פייער, מיט אַ קאַלטער פסוקים-שפּראַך, שבתאי צבי; ווי עס רעדט מיט היץ, איבערחזור׳נדיג אַלץ די אייגענע ווערטער — שרה; נאָר ס׳איז אַלץ נישט מעהר ווי ווערטער: מען פיהלט נישט דעם שטורם, וואָס שטורעמט ביי זיי אינ׳ם בלוט... ס׳איז פייערווערק. עס שיסט, אָבער עס טרעפט קיינעם נישט אין האַרצען; ס׳געפעהלט, אָבער עס צינדט נישט אָן דאָס בלוט: איהר שטעהט זיך רוהיג און קוקט...

* *

*

יאָ, אַש׳ס זאַך איז צו שטעהן רוהיג (מיט אַפערבאָרגענער בענקשאַפט) און קוקען. נישט פרעגען און נישט ענטפערן, נישט שטע- לען קיין „פּראָבלעמען”, נישט אַריינלאָזען זיך אין חקירות, — נאָר קוקען: מיט אַ שמייכעל פון טרויער אויף די ליפּען, מיט ענטציקטע אויגען. קוקען און מאָלען. מאָלען און אויסדריקען די אייגענע נשמה, די אייגענע שטימונג, אָבער נישט די אויסערליכע וועלט מיט איהרע אויסערליכע פאָרמען. ווארום אַש איז אַ מאָלער און נישט קיין אַרכי- טעקט, וואָס רעדט אויף דער אויסגערעכענטער, געמאָסטענער און גע- וואויגענער שפּראַך פון קאַלטע ליניעס; ער איז אַ ליריקער און נישט קיין דראַמאַטיקער, וועלכער מוז דאָך אויך זיין פריהער ווי אַלץ אַ בוי-מייסטער. ער קאָן נישט שרייבען וועגען זאַכען אָדער פּאַרשוינען, וואָס זענען איהם אינגאַנצען פרעמד; זיי קומען אַרויס ביי איהם קאַלט, אָהן פאַרבען; איהר פיהלט, אַז ער האָט פון זיי קיין נחת נישט, אַז ער מוטשעט זיך מיט זיי; ער שענקט זיי זיין אויג, אָבער נישט די ווייכקייט, אָבער נישט די וואַרעמקייט פון זיין בלוט; ער לאָזט זיי געהן אָנגעטון אין וואָכעדיגע קליידער — שוין דאָס אַליין איז נישט

קיין גוטער סימן... ער מוז זיין פערליעבט אין זיינע „העלדען”, ער מוז זעהען די שכינה, אַ פערבענקטע, איבער’ן קאָפּ ביי זיי רוהען, ער מוז זעהען אַ יום-טוב’דיגען גלאַנץ איבער זיי שיינען — דאַן איז ער אָבער שוין נישט קיין געוועהנליכער דערצעהלער: דאַן שמייכעלט אַרויס פון אונטער זיין צערטליכער פּען, ווי אַ ווייס וואָלקענדיל אין אַ קיהלען זומערטאָג אַ לויטערן, דאָס שטעדטיל; דאַן טריפט פון פּען ביי איהם לבנה-שיין: עס ווייזט זיך אין דער זיסער טרויעריגער טונ-קעלקייט יוסטינע און עס עטעמט מיט שיר-השירים-אָטעם און עס גלאַנצט מיט’ן יחוס-גלאַנץ פון מערי’ס זיידענס — דאַן איז ער נישט קיין געוועהנליכער דערצעהלער: ער שרייבט דאַן פּאָעמעס.

אויך זיינע ליידענשאַפטען זענען לירישע פּאָעמעס. ליעדער, נישט קיין בילדער. שטימונגען. דערפאַר איז ביי איהם די נאַטור אַזוי פּערזאָניפיצירט (דער וואַלד — „אַ זיידע”, דער טייך — „אַ שכן”), דערפאַר איז זי — ער, נישט זי. איז זי דערפאַר פּעריודישט. (פּרובט איבערזעצען אויף אַנ’אַנדער שפּראַך „חסידיש-נגידישע וואָלקענדלעך”!). אויך מענדעלי’ס פּייזאַזש איז שטאַרק פּעריודישט; נאָר דאָרט איז ער מעהר אַ שפּראַך-פאָרם. אַש אָבער זעהט אין דער נאַטור גופא טאַקע מעהר נישט דאָס, וואָס איהם חלומ’ט זיך.

און אומעטום זעהט ער נאָר דאָס, וואָס איהם חלומ’ט זיך, ווי עס פּאַסט פאַר אַ ראָמאַנטיקער... אַש’ס ראָמאַנטיק איז אָבער גאָר אַ נייע זאַך. די יודישע ליטעראַטור אין דער השכלה-צייט איז געווען וואָכעדיג און טרוקען — מתנגד’יש. א. מ. דיק מאַכט זי ווייכער, גוט-מוטיגער. מענדעלי וואַרעמט זי אָן מיט זיין ליעבע, ס’איז אָבער די ליעבע פון אַ שטרענגען טאַטען. דינעסאָן קעהרט זיך אום צו דיק’ן און טראָגט ווידער אַריין אַ האַרציגען, אַ מאַמעשען טאָן. ערשט מיט פּרצ’ן אינ’ם צווייטען פּעריאָד פון זיין שאַפען הויבען זיך אָן ראָ-מאַנטישע זוכענישען. דאָס איז אָבער פערגאַנגענהייטס- און צוקונפטס ראָמאַנטיק: אַש איז דער ערשטער ביי אונז געגענוואַרטס-ראָמאַנטיקער. ער גיט אונז נישט קיין אידעאַל, אָבער ער עפענט פאַר אונז דעם קוואַל פון אידעאַליזאַציע. דאָס איז נויטיג פאַר’ן אידעאַל גופא: מיר ליעבען די צוקונפט, ווייל מיר אידעאַליזירען זי, ווייל מיר שטעלען זי אונז פאָר בעסער, ווי זי איז. דער חסרון, וואָס מען קאָן געפינען אין אַש’ן, איז, וואָס ער אידעאַליזירט די געגענוואַרט. אָבער אפשר איז עס נוצליך פאַר אונז, יודען, מיר זאָלען זיין אַ ביסעלע מעהר

צוגעבונדען צום לעבען, צום היינטיגען טאָג? אפשר איז עס גוט, וואָס עס קלינגט צו אונז אַרויס אין דער שטיל אַ שטים פון אַש׳ס ווערק: לאַכט נישט — שמייכעלט, ווי דאָס קינד; איהר אַלטער, איהר אַלט-געוואָרענער, ווערט יונג אַ ווײלע און וואַקסט און זינגט, ווי דער פויגעל אין וואַלד, ווי די גראָזען אין פעלד?... אפשר איז עס גוט, וואָס מיר דערפיהלען זיך היימישער און היימליכער, ווען מיר לייענען אַש׳ס ווערק?...

אמת, צווישען זיי זענען אויך פאַרהאַן זאַכען (אַ שטייגער, די „תושיה״-ספורים), וואָס זענען ווייט פון היימליכקייט און רוהיגקייט; זאַכען, וואָס דערמאָנען אָן די צוויי אַזוי פערשידענע חברים אַש׳ס — נאָמבערג׳ן מיט זיין ווייכער, אינטעליגענטיש-סקעפּטישער מעלאַנכאָליע און רייזען מיט זיין גראָבער „גראָהער נויט״; אָבער אין די זאַכען איז אַש — נישט אַש. עס גיט אין זיי אַ קלונג אַמאָל זיינע אַ סטרונע, אַ ווייכע און אַ זיס-אומעטיגע, אָבער דער אַלגעמיינער טאָן איז אַ קאַל-טער, אַ פרעמדער. דער בעסטער סימן, אַז אין זיי האָט זיך אַרויסגע-וויזען דאָס צופעליגע, דאָס וואָכעדיגע, נישט די אמת׳ע פּערזענליכקייט, נישט דער רוח הקודש, וואָס ענטפּלעקט זיך נאָר, ווען אינווענינ אין׳ם דיכטער איז שבת...

און שבת אין אַש׳ן פיהלט זיך נאָר, ווען מען לייענט די נאָוועלען און פּאָעמעס, וואָס זענען פול מיט האַרמאָנישקייט און היימ-ליכקייט; די זאַכען, וואו עס ווערען דערצעהלט און געשילדערט „פּשוטע מעשיות״, איינפאַכע סיטואַציעס, נאָר אין אַזאַ טאָן, אין אַזאַ שפּראַך, מיט אַזאַ טראָפּ, אַז עס בעקומט גאָר אַ נייעם חן און הויבט אָן צו שיינען מיט גאָר אַ נייער שיין, — מיט דער שיין פון אַ חלום אויף דער וואָהר...

* *

*

מיר וואונדערן זיך ניט, וואָס די לעצטע צייט האָט זיך אַש ריינגעטון אין דער ביבעל. זעהט דען נישט אויס דאָס, וואָס ער דערצעהלט אונז פון היינט, ווי ווען עס וואָלט געשעהען אַמאָל, אין עפּיס אַ גאָלדענער, אַ קינדישער צייט? איז דען אַ וואונדער, וואָס אין איין שענעם פריהמאָרגען דערזעהען מיר איהם שפּילענדיג און בלומען

רייסענדיג אויף דער „גרינער ווייספּע״ פון דעם פאָלקס קינדער-יאָהרען? איז דען אַ חידוש, וואָס ער קוויקט זיך אַזוי מיט די פּראָסטע, הייליגע, קינדישע לעגענדען? איז ער דען אַליין נישט ביי אונז קיין לעגענדע, אָט דער בן-זקונים, וואָס איז ווי דורך אַ וואונדער געבוירען געוואָרען ביי אַלטע, וועלכע האָבען פּלוצלונג ווידער אַמאָל דערזעהען ארום זיך קינדערשע צאַצקעס, קינדערשע טרערען און אַ קינדערשען שמייכעל? איז ער אַליין ניט כּמעט אַ לעגענדע צו אונז געקומען?

ש. ניגער.

וועגען יודישע שרייבער.

קריטישע אַרטיקלען.

צווייטער באַנד.

פאַרלאַג
ש. שרעבערק

פערקויף געז. „צ ע נ ט ר אַ ל" וואַרשאַ

Printed in Poland.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

צווייטער באַנד.

אינהאַלט:

שלום אַש . . . .
אַש׳ס ביבלישע מאָטיוען . . . .
י. מ. ווייסענבערג . . . .
נאָך וועגען י. מ. ווייסענבערג . . . .
ה. ד. נאָמבערג . . . .
ל. שאַפּירא . . . .
י. ד. בערקאָוויטש . . . .
בעל מחשבות . . . .

אש'ס ביבלישע מאטיווען.

אַש׳ס ביבלישע מאָטיווען

„ביבלישע מאָטיווען” רופען זיך דריי זאַכען, וואָס זענען געדרוקט געוועזן פריהער אין „פריינד” און דערנאָך איבערגעדרוקט אינ׳ם באַנד: „פון שטאָדט און דאָרף”: „עלי און שמואל; „דער קעניג פון יהודה”; „ישראל און יהודה”... דאָס זענען אָבער נישט די איינציגע זאַכען אַש׳ס, וואָס האָבען אַשייכות צו דער ביבעל; אַחוץ „אמנון און תמר” קעהרען זיך אָן קרובים מיט איהר אויך די היסטאָרישע בילדער, וואָס האָבען דעם אונקלאָרען נאָמען: „אין ארץ ישראל” און וואָס, קענטיג, צוליעב אויסערליכע סבות, פעהלט דאָ דאָס קאַפּיטעל „ווען משיח קומט” („דאָס בוך”, 2, בערלין).

אָט די „היסטאָרישע בילדער” געהערען אייגענטליך צו דער לעצטער תקופה פון בית-שני, ווען עס הויבט זיך שוין אָן די עראַ פון די קריסטען; נאָר ערשטענס איז ביבעל, כידוע, אַ ברייטערער בעגריף, ווי תנ״ך, און צווייטענס איז דער עיקר דאָך נישט די צייט, נאָר די לופט פון די ביבלישע ערצעהלונגען ... און אַ קליין קיהל ווינטעלע פון אָט דער לופט איז, ווי אַנ׳אָבגעריסענער אַקאָרד, פערפלויגען אויך אין דער דראַמאַ „שבתי צבי”, וואָס שפּיעלט זיך אָב שוין גאָר אין אַ סך אַ שפּעטערע צייט... און נאָך מיט מעהר רעכט מעג מען צורעכענען צו די ביבלישע מאָטיווען די פּאָעמע „חורבן ירושלים”, און אויך די ערצעהלונג „אין אַ קאַרנאַוואַל-נאַכט” (אינ׳ם באַנד „פון שטאָדט און דאָרף”), וואו מיר בעגעגענען „די מאַמע רחל מיט איהר טאָכטער

מרים", "דעם יוד פין דער שטאָדט נצרת אין גליל" — און משיח'ן...

* *

*

אין "שבתי צבי" — איך הויב מיט אַ כיון אָן פון אַ זאַך, וואָס אי לויט דער צייט, אי לויט דעם גייסט איז עס ווייט פון דער ביבלישער וועלט, כדי איבערצוגעהן דערנאָך צו די זאַכען, וואָס זענען נעהנטער צו איהר — אין "שבתי צבי" הערען מיר אָפט זעהר די שפּראַך פון די נביאים: "אַזוי טהוט גאָט זאָגען", הערען מיר פון אברהם היכיני; "און גאָט'ס וואָרט איז געווען צו מיר אַזוי", זאָגט נחמיה הכהן... נאָר גאָט'ס וואָרט איז דאָ נישט הייליג, עס וואַרפט אויף אונז קיין שרעק נישט, און עס גיט אונז נישט קיין האָפנונג. עס שמעקט דערפון מיט מאַסקע פון טעאַטער: דעם שוישפּיעלער, דעם ראַליענשפּיעלער האָט געזעהען דער דיכטער פאַר די אינוועניגסטע אויגען, ווען ער האָט גע-שריבען אָט די אַלע הויכע צאינה-וראינה-ווערטער — נישט דעם נביא, וואָס גאָט'ס וואָרט ברענט, ווי אַ פייער, אין זיין בלוט...

אָבער נישט נאָר די רייד פון די נביאים — אויך די שיר-השירים-פּערזען, וואָס דער צווייטער אַקט איז אַזוי שען, אַזוי קאָקעטיש מיט זיי אויסגעפּוצט, אויך זיי זענען "אימיטאַציעס", כאָטש זיי בלישצען מיט דעם בלישץ פון עכטע דימענטען און בריליאַנטען; זיי דערמאָהנען אָן די "סצענעס פון רות און שיר השירים", וואָס זענען אויסגע-האָפטען אויף די דיוואַנעס, מיט וועלכע אַש לאָזט אַרומהענגען אין צווייטען אַקט די ווענד פון סאַלאָן ביים סאַריף-באַשי יוסף רפאל, ד. ה. זיי זענען אויך נישט מעהר, ווי אויסגעמאָלטע דעקאָראַציעס... אמת, אַש אַליין טוט עס זעהר אויפריכטיג: ער האָט דאָך אַזוי ליעב זיך צו שפּיעלען מיט כל'ערליי צאַצקעס און פליטערלעך. ווי קומט עס אָבער צו דער עכטקייט, צו דער הייליגער קלאָרקייט פון דער ביבעל? אַפילו שיר-השירים, וואו עס איז שוין פאַראַן אַזוי פיעל גלאַנץ און אָריענ-טאַלישער פּוץ, האָט נאָך אין זיך מעהר איינפאַכקייט און נאַטירליכען געשמאַק, ווי עס קאָן זיך אויסדוכטען אַמאָל דעם לעזער אין דער היינטיגער צייט. דער איינדריק פון דער ביבעל איז גרויס דערפאַר, ווייל זי וויל אויף אונז נישט מאַכען קיין איינדריק; איהר שענקייט איז אַזוי ווי בעשאַפען פון זיך אַליין, — אַזוי ווי די שענקייט פון דער

נאַטור. זי שטעהט נאָך אָבער העכער פון דער נאַטור, ווייל זי האָט אין זיך אָפטמאָל מעהר, וויפיעל זי ווייזט...

* *

*

קלאַפּט אַלזאָ אַש, וואָס אָפט ווייזט ער אונז, פערקעהרט, מעהר, וויפיעל ער האָט — קלאַפּט ער אומזיסט אין די טהירען פון דער ביבעל-וועלט? מוז טאַקע איהר קוואַל פאַר איהם פערשלאָסען בלייבען? ניין. די ליעבע צו פערשענערן, — דאָס אונביבלישע אין איהם — איז דער שורש פון נאָך אַ ליעבע זיינער — און אָט די פיהרט איהם צו דער ביבעל: — דאָס איז די ליעבע צו מעשה׳לעך, צו פערווירקליכטע אונווירקליכקייטען, צו געשטאַלטען, וואָס דאַכט זיך, זיי זענען מיט אונז, זיי קומען צו אונז און דאָך זענען זיי נישט גלייך צו אונז. עפּעס אַ שיין פון אַן אַנדער וועלט איז געפאַלען אויף זיי, און אַז זיי געהען, ריהרען זיי נישט אָן די ערד, און צו מיר ווילען אין זיי זיך גוט איינקוקען, ווילען זיי נישט ווערען... די ליעבע צו מעשה׳לעך, וואָס זענען לייכט און שוועבעוודיג, ווי וואָלקענדלעך אויפ׳ן זומער-הימעל, און ווי וואָלקענדלעךביים זון-פערגעהן גלאַנצען זיי און ציטערען פון זונען-גאָלד און שמייכלען און טרויערען צוזאַמען... די ליעבע צו אָט דעם אונרעאַלען חן מאַכט איהם נאָך נישט פאַר אַ מענשען, וואָס האָט אַ טייל אין דער ביבעל (אין איהר אַ טייל האָט נאָר דער, וואָס פאַר איהם זענען איהרע וואונדער נישט קיין וואונדער און די מעשה׳לעך קיין מעשה׳לעך נישט, נאָר רעאַליטעטען), אָבער זי מאַכט די ביבעל פאַר אַ שטאָף, וואָס איז איהם ליעבער ווי יעדער אַנדער שטאָף, וואָס גיט זיין ווייכען פערטרוימטען בליק מעהר רחבות ווי דאָס שטעדטיל.

לייענענדיג דאָס שטעדטיל, האָט מען געקאָנט שוין זעהען, אַז אַש וועט ניט בלייבען לאַנג ביי דער געגענוואַרט, ביי דער וואכעדיגקייט, וואָס קוקט דאָך אַרויס מיט די ברוגז׳ע אויגען, מען מעג עס טויזענד מאָל פערדעקען מיט זיידענע שלויערס. שוין לייענענדיג דאָס שטעדטיל, האָט מען זיך געפיהלט נישט אינ׳ם שטעדטיל, נאָר אינ׳ם דיכטער׳ס וועלט פון טרוימען... און די אַלע פריהערדיגע און שפּעטערדיגע בילדער און ערצעהלונגען, ווי ווייט זיי זענען טיפּיש פאַר

אַש'ן — זענען זיי דען נישט אַלע הקדמות און הוספות צו אָט דעם אויסגעטרוימטען שמעדטיל? זענען זיי דען נישט אַלע גערוסען, ליעבע-בריעוועלעך פון אָט דער שוואַרץ-חנ'עוודיגער געליעבטער פון זיין יוגענד?

און ווער איז זי, אָט די אויסדערוועהלטע פון זיין יוגענד, אויב נישט עפּעס אַ ווייטע פּרינצעסין פון דוד המלך'ס הויז, וואָס שון לאַנג, לאַנג איז זי פערטריעבען געוואָרען פון איהר פאָטער'ס קעניגרייך און זי קאָן עס נאָך אַלץ נישט פערגעסען?

אָט דאָ ערשט האָט אונז אַש דערצעהלט (ראַשעל, „דער פריינד"), ווי ער חלום'ט צו זעהען פאַר די אויגען „דעם אַדעל פון יודישען בלוט, פון תמר", און אָט די בענקשאַפט נאָך דער יודישער קעניג'ס-טאָכטער האָט ער אַריינגעחלום'ט אין דאָס שטעדטיל, און זעהר אָפט, אַז מיר הערען דאָרט די שיר-השירים-פערזען, אויף וועלכע עס ליעגט נאָך דער הייסער גלאַנץ פון דער מזרח-זון, ווייסען מיר נישט, וואו מיר זענען, צו אין גלות-פוילען, צו גאָר אינ'ם לאַנד יהודה... און אָט די בענקשאַפט צו דעם אַדעל פון יודישען בלוט האָט איהם גערופען, גע'כשופט צוריק פונ'ם שטעדטיל, וואָס איז דאָך מעהר נישט, ווי אַ שאָטען פון דעם אַמאָליגען יודישען אַדעל, — צוריק אויפ'ן וועג, וואָס פיהרט קיין בית-לחם, וואו אין שטילע נעכט שטעהט אויף פון איהר רוה די מאַמע פון אונזער שטאָלצער און טרויעריגער שענקייט, די מאַמע רחל, — צוריק אויפ'ן וועג, וואָס פיהרט צו דוד'ס שטאָדט, וואו עס רוהען נאָך די שטיינער, וואָס זאָגען עדות אויף אונזער יחוס, וואו עס איז ליעב אויסגעשפּרייט דער הימעל, וואָס האָט געהערט משה'ס שירה און ירמיה'ס קלאָג און ישעיה'ס טרייסט, און האָט געזעהן, ווי עס פלעגען אָנקומען, צו בעגעגענען די עולי-רגל, „די נביאים און די סגנים פון בית-המקדש, און מיט זיי די רייכע חשוב'ע בעלי-הבתים פון ירושלים. אין טייערע זיידענע טיכער אויף די קעפּ, דער צייכען פון זייער חשיבות, די לייבער אין עהלען געשמירט, זענען זיי אין זיידענע ווייערע טליתים געווען געהילט, מיט גאָלדענע קייטען בעפּוצט. אין זייערע מלבושים איז געלעגען אַ בע-האַלטענער סוד פון טייערע שמעקענדע עהלען. אין זייערע הענד האָבען זיי געהאַלטען די פרוכטען פון זייערע פעטע גערטנער אויף זייערע דיניטשקע גאָלדענע בלעכען, אויף וועלכע עס זענען מייסטער-האַפט אויסגעקלאַפּט ווייַנטרויבען-שטאַנגען און עהלבערטען-בוימער — —

— — פאַראויס פאַר זיי זענען געגאַנגען די לויים, אַכצעהניעהריגע בחורים, וואָס זענען מיט זיי דער מחנה אַ קעגען געקומען. אין בלאָהע פורפורנע העמדער אָנגעטון, מיט גאָלדענע פראַנזעלען, טייערע זייַדענע טליתים אויף זיך פערוואָרפען, האָבען זיי אויף לאַנגע דינע פישטשאָלקעס, אויף אַכטזייטיגע פידלען, אויף געדרעהטע, פיעל-פאַכיגע, פיעל-זייטיגע הארפען, אויף זילבער-בלעכען זייערע נגונים געשפיעלט ...״ (אין ארץ-ישראל, 33). אָט די וועלט, פול מיט פראַכט, כשופ׳ט דעם טרוימער, וואָס ווי אַן איינינקעל פון אַנ׳אָבגעקומענער פירשטליכער פאַמיליע לעבט נאָך אין זיין בלוט דער געשמאַק פון איידעלע זאַלבען, דער גערויש פון זיידענס קלינגט נאָך אין זיין אויער, און זיין אויג איז נאָך געוועהנט צו דער ריינקייט פון פערל און צו די שטילע פייערלעך פון טייערע שטיינער... אין אָט דער גאָלדענער וועלט פיהלט ער זיך היימיש און גוט, כאָטש גאַנצע דורות און וועלטען ליעגען צווישען זיין מאַלעריש-וויכען, מיידעלש-צאַרטען פערפוצטען סטיל און דער איינפאַכקייט און הייליגער נאַקעטקייט פון דער ביבעלשפראַך, וואָס רופט אָן אַלץ מיט זיין נאָמען און ווייס נישט פון פערשטעלען און פערשענערען ... ווארום די צניעות פון די ביבלישע פאַקטען לאָזט געווג איבער אָרט פאַר די דיכטער פון אַלע צייטען, גאַנץ בעזונדער אָבער פאַר אַזוינע דיכטער ווי אַש, וואָס דער איבערגאַנג פונ׳ם געוועהנליכען צום וואונדערליכען איז ביי זיי אַזוי נאַאיוו, אַזוי זעלבסט-פערשטענדליך! אָט הויבען מיר אָן לייענען אַן איינפאַכע רעאַליסטישע בעשרייבונג, ווי אַ יונג מיידעל, מרים איז עס געווען, געהט פון אַ ווייט שטעדטיל אין גליל אויפ׳ן וועג קיין בית-לחם, וואו עס געפינט זיך איהרע אַ קרובה, און מיר וואונדערען זיך גאָר נישט, וואָס אָט דערנעהענט זי זיך צום קבר, וואו עס ליעגט די מאַמע רחל און זי רעדט מיט איהר אַזוי איינפאַך, ווי זי וואָלט שטעהן נעבען איהר אַ גוטע, אַ געטרייע און איהר גלעטען די האָר ... און עס איז אונז אַזוי זעלבסט-פערשטענדליך, וואָס זי געהט אַוועק פון דאָרט מיט אַ גרינג האַרץ, און וואָס איהר דאַכט זיך, אַז „זי געהט איבער אַ ברייטען לאַנגען הימעל-וועג, וואו עס ציהען זיך ליכטיגע מילך-וועגען — — — אויף די מילך-וועגען, איבער די ליכטיגע פעלדער, זענען מלאכים געגאַנגען. פון אַלע פיער זייטען וועלט זענען זיי אָנגעקומען, אין גאָלדענע קליידער זענען זיי געגאַנגען, און זייערע גאָלדענע קרוינען האָבען זיי און זייערע הענד געהאַלטען, און געגאַנגען

זענען זיי איבער ליכטיגע פעלדער און געבויגען זייערע קעפ פאַר איהר און געגנויגט זייערע קרוינען צו איהרע פיס, און בעגלייט זי פון דער ווייטענס מיט אַ שטיל געבעט קיין בית-לחם אַריין...״

אַנ׳אַנדערער וועט פרעגען, צו איז דאָ אַש געטריי געבליעבען דעם גייסט פון דער יודישער טראַדיציע, און ער וועט זיין פאַר זיך געזעכט, ווען ער וועט בייז זיין אויף דעם ג י י ן, מיט וועלכען מען מוז ענטפערען אויף אָט דער אונבעקוועמער פראַגע... איך פרעג: צו איז אַש געטריי דאָ זיך אַליין? און יעדער וועט ענטפערען אויף דעם: יאָ! פון יעדע שורה זינגט דאָ אַרויס צו אונז זיין געטרייע ליעבליכע מוזע, — און זי פערשפרייט צערטליך איהרע פליעגלען אויפ׳ן דיכטער און שיצט איהם פון די אונבעקוועמע טענות... אַש איז דאָ געטריי צו זיך אַליין — און דאָס איז, ווייל ע ר, וואָס אין די שוואַכקייטען, וועל-כע ער האָט געגנוג, איז ער „מ אָ ד ע ר ן״, — איז ער אין זיין קרן ט, אין דעם פ י נ ט ע ל פון זיין איך, אַ מענש, וואָס געהערט צו אַנ׳אַנ-דערער, אַ גילדענער צייט, ווען מלאכים זענען נאָך געווען אי אויפ׳ן הימעל, אי אויף דער ערד, ווען דער איבערגאַנג פונ׳ם געוועהנליכען איז נאָך געווען אַזוי נאַטירליך, ווען עס האָט נאָך געלעבט אָט די שטאָלצע פירשטליכע משפחה, וואָס ער איז איהר אָבגעקומענער, אָבער טרייער איניקעל...

אין אָט דער צייט איז נאָך דער מענש געווען איינס מיט דער נאַטור — און אויך דאָס ציהט צו צו איהר אַש׳ן. איהם האָט אין גע-פאַנגשאַפט גענומען די ש ט אָ ד ט, דאָס מאָדערנע לעבען, און ער קאָן זיך שוין נישט בעהעפטען מיט דער נאַטור, ער קאָן נאָר די נאַטור מ י ט ז י ך בעהעפטען, און אין זיינע לאַנדשאַפטען גיסט ער אַריין זיין גאַנצע בענקשאַפט נאָך דער נאַטור, און זיי זעהען אויס, ווי אָנגעזאַפט מיט מענשליכע תפלות, אַזוי ווי דער דיכטער וואָלט אין זיי זיין אָטעם אַריינגעאָטעמט, זיין טרוים אַריינגעטרוימט, — אַזוי ווי זיי וואָלטען גע-לעבט נישט מיט זייער אייגענעם, נאָר מיט דעם דיכטער׳ס לעבען, — און נאָר אין דער ביבעל איז די נאַטור נישט פערמענשליכט, נאָר, פערקעהרט, דער מענש אַליין איז נאָך אַ שטיק נאַטור; זאָל עס נישט ציהען צו זיך אַש׳ן? — איז עס דען נישט דאָס, נאָך וואָס ער בענקט? אַז ער לייענט מיט קינדערשער פרייד די מעשיות פון תנ״ך, וואָס זע-העו אויס, ווי דערצעהלט פון דער נאַטור אַליין, זאָל זיך איהם נישט פערוועלען דאָס איבערדערצעהלען? פערגלוסט זיך דען נישט דעם

מאַלער, אַז ער בעמערקט עפּעס אַליניע, אַ פאַרבען-ניואַנס, וואָס איהם געפעלט, פערגלוסט זיך איהם נישט עס איבערצייכענען, איבער-מאָלען? נעהמט אונז נישט אָן קיין חשק, אַז מיר לייענען אַ שען גע-דיכט, הערען אַ שען מעלאָדיע, עס איבערצוזאָגען אָדער איבערצוזינ-גען? אָבער אַש איז צופיעל קינסטלער, ער זאָל זיך בענוגענען מיט'ן בלויזען איבערזאָגען אָדער איבערזינגען, און געוויס וועלען די, וואָס לער-נענדיג תנ"ך זעהען זיי פאַר זיך נישט קיין שום לעבעדיגע גע-שטאַלטען, — זיך וואונדערען, אַז זיי וועלען הערען, ווי פנחס, עלי הכהנ'ס זוהן, זאָגט צו שמו...'ן אין אַש'ס איבערדערצעהלונג: „פרומער צדיק מיינער" און חפני שווערט זיך: „כ'לעבען", אַזוי ווי זיי וואָל-טען געווען נישט כהנים אין משכן פון שלה, נאָר יונגען פון „קוי-לערגעסעל". פאַר אַש'ן זענען אָבער די געשטאַלטען פון תנ"ך און די אגדתות נישט קיין טויטע זאַכען, זיי שטעהען איהם פאַר די אויגען, אַזוי ווי ער וואָלט מיט זיי אין איין חדר געגאַנגען, איז גאָר קיין חידוש נישט, וואָס אָפט מישען זיי זיך אויס ביי איהם אין דער פאַנ-טאַזיע מיט די יודען, וואָס ער האָט געזעהן אין קוטנע. און דערצו איז ער צו ליריש און האָט צו ווייניג אָביעקטיוויטעט אין זיך, ער זאָל קאָנען אָדער וועלען אונז געבען היסטאָרישע בילדער, ד. ה. אַזוינע, וואָס זענען פאַר איהם פערגאַנגענהייט, און נאָר פער-גאַנגענהייט. ער וויל און קאָן אונז געבען דעם איינדריק, וואָס די ביבעל מאַכט אויף איהם, די געשטאַלטען, וואָס זי רופט אַרויס ביי איהם אין זיין פאַנטאַזיע, אין דער פאַנטאַזיע, וואָס איז וואַך און פול מיט לעבעדיגע פאָרשטעלונגען און איז גרייט ניט נאָר צו נעהמען פון דער וועלט, מיט וועלכער זי קומט אין בעריהרונג, נאָר אויך איהר צו געבען... דעריבער איז אין אַש'ס ביבלישע מאָטיווען פאַרהאַן מעהר אַש, ווי ביבעל, און דעריבער האָבען זיי אַ ווערט פאַר אונז. אַז זיי וואָלטען געהאַט אין זיך נאָר ביבעל, וואָלטען זיי איבריג געווען, אַזוי ווי עס איז איבריג אַ קאָפּיע פון אַ בילד, בעת עס איז פאַראַן דער אָריגינאַל. נאָר אַש בעגעהט זיך מיט דער ביבעל אַזוי ווי ער טוט מיט דער נאַטור: ער גיסט זיך נישט צונויף מיט איהר, נאָר פערקעהרט, ער נעהמט זי אויף אין זיך, און ער נעהמט זי אויף נישט אינגאַנצען, ווי זי איז, נאָר ווי ווייט זי האָט אין זיך עלעמענטען, וואָס זענען איהם נאָהענט, וואָס קאָנען זיך מיט איהם אַסימילירען. איז עס בלויז אַ צופאַל, וואָס דער ערשטער ספר אין

תנ"ך, וואָס אַש'ן האָט זיך פערגלוסט איבערזעצען איהם אויף יו-
דיש, איז גראָד די אידיליע רות? אָבער אַ אידיליע ווערט ביי איהם
אויך פון דעם שטאָף, וואָס אין דער ביבעל איז עס גאָר נישט
אידיליש. צום ביישפּיעל די מעשה מיט דעם נביא פון יהודה (ביי
אַש'ן שטעהט, קענטיג, על פּי טעות, דער קעניג פון יהודה), וואָס
איז געקומען קיין בית-אל נביאות זאָגען אויף ירבעם'ן און זיין מזבח
און וואָס, ווייל ער האָט ווידערשפּעניגט אין גאָט'ס מויל, וואָס האָט
איהם בעפוילען, ער זאָל נישט עסען און נישט טרינקען אין דעם דאָ-
זיגען אָרט, און ער האָט זיך געלאָזט איינריידען פון דעם פאַלשען
נביא פון בית-אל און געגעסען מיט איהם, האָט איהם אַ לייב אויפ'ן
וועג געטויט, נאָר נישט פערצוקט, — די דאָזיגע מעשה, ווי זי ווערט
דערצעהלט אין תנ"ך (מלכים א', י"ג), איז זי גיכער דראַמאַטיש
איידער אַ אידילישע הומאָרעסקע, וואָס איז געוואָרען פון איהר ביי
אַש'ן. דערצעהלען אַ געשיכטע ווי זי איז, אָהן קיין שום פּרושים, און
מיט דער געניאַלער קורצקייט, אויף וועלכע נאָר די אַמאָליגע זענען
פעהיג געווען — דאָס קאָן נאָר דער ביבלישער עפּאָס, וואָס פאַר איהם
עקזיסטירען די מעשים, אָבער נישט די רעיונות דעם מענשען'ס,
ביי אַש'ן אָבער טראַכטען די מענשען אַ סך מעהר, וויפיעל זיי
טוען, און אויף יעדער טואונג זייערער האָט ער אַ פּירוש, און פון
דער ביבלישער קאַרגקייט אויף ווערטער איז קיין זכר נישטאָ. אַ חוץ
דעם האָט אַש אַריינגעפיהרט זייטיגע פּאַרשוינען (די בעלי-בתים, וואָס
קומען מיט מתנות צום נביא, און די יודענע מיט'ן קראַנקען קינד אויפ'ן
האַנד); דער תנ"ך אָבער ווייס נישט פון קיין פאַרשוינען, וואָס זענען
נישט אונבעדינגט נויטיג פאַר דעם עיקר פון דער האַנדלונג, אַזוי ווי ער
ווייס נישט פון קיין שום דעקאָראַציעס און מאַלערישע פערפּוצונגען. אָבער
דאָס איז נאָך נישט אַלץ; דער אונטערשיעד צווישען דער ביבלישער און דער
אַש'ישער דערצעהלונג געהט נאָך ווייטער: אין תנ"ך איז דער הויפּט-
פּאַרשוין פון דער געשיכטע דער נביא פון יהודה; און עס פער-
שטעהט זיך, אַז מעהר ווי דעם נביא זעהען מיר נישט אין איהם; ער
רעדט נאָר די רייד, וואָס גאָט לעגט איהם אין מויל אַריין, טוט נאָר
דאָס, וואָס גאָט הייסט איהם טון. און אַפילו דעם פעהלער, וואָס ער
איז בעגאַנגען, איז ער בעגאַנגען נאָר, ווייל דער אַלטער נביא פון
בית-אל האָט איהם געזאָגט, אַז אַ מלאך פון גאָט האָט זיך צו
איהם בעוויעזען און געהייסען איהם אומקעהרען, דעם נביא פון יהודה,

און געבען איהם עסען און טרינקען. ביי אַש׳ן אָבער שטעהט ערשטענס אין רעכטען מיטען פון דער ערצעהלונג נישט דער נביא פון יהודה, נאָר דער נביא פון בית-אל, און צווייטענס איז די שאַרפע גרעניץ, וואָס פיהלט זיך אין תנ״ך צווישען דעם ערשטען און דעם לעצטען, ביי דעם מאַלער, וואָס ווייס נישט פון שאַרפע ליניעס, אַזוי גוט, ווי אָבגעמעקט געוואָרען: פון דעם בית-אל-נביא איז געוואָרען ביי איהם כמעט ווי אַ קאָמישע פיגור (וועלכע איז איהם, אגב, זעהר געלונגען), און דער נביא פון יהודה, וואָס אין תנ״ך איז ער שטרענג און רעדט נאָר געצעהלטע ווערטער, זעהט אויס ביי איהם אויך, ווי עפּעס אַ גוטמוטיגער נאַאיווער אַלטינקער, אַ ליעבער זיידע פון אַ קינדער-מעשה׳-לע. וואָס מען וויל קאָן מען מיט איהם מאַכען. ווענינער פון אַלץ איז ער אַ נביא, אין וועלכען עס לעבט אַ גוואַלדיגער, געטליכער כח...

קורץ, אַש האָט אַרויסגעלייענט אין תנ״ך נישט קיין תנ״כ׳ישע, נישט קיין שטרענגע, קורצע און עפּיש-קיהלע געשיכטע, נאָר אַנ׳אַש׳-ישע, אַ ווייכע, פערמאַלערישטע, פערפּוצטע, הומאָריסטיש-געמיטליכע ערצעהלונג, און וואָס ער האָט פון תנ״ך אַרויסגעטראָגען, דאָס האָט ער אונז אונטערגעטראָגען: אַנ׳אייגענאַרטיגען סינטעז צווישען דעם ביבלישען סטיל און דעם סטיל פון אַ דיכטער, וואָס נאָר געוויסע עלע-מענטען פון דער ביבעל זענען איהם נאָהענט.

* *

*

און פונקט אַזאַ אייגענאַרטיגען סינטעז צווישען דעם היסטאָרישען אינהאַלט און דעם אַש׳ישען סטיל געפינען מיר אין די שוין פריהער דערמאָהנטע בילדער, וואָס האָבען דעם נאָמען „אין ארץ ישראל״. אויך דאָ זענען די „היסטאָרישע בילדער״, ווי זיי רופען זיך, נישט ווענינ-גער אַש׳ישע, ווי היסטאָרישע. די צייט, וואָס עס רעדט זיך דאָ וועגען איהר, איז געווען פול מיט שטורם און מלחמה. די מאַכט פון די אויפקומענדיגע רוימער-הערשער, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען דאַן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער צו פיהלען, אינאיינעם מיט די אינווע-ניגסטע רייסערייען צווישען די פערשיעדענע יודישע פּאַרטייען, האָט אויפגערודערט דאָס לעבען אין ארץ ישראל און עס אָנגעפילט מיט ברען-שטאָף, וואָס יעדע מינוט איז עס גרייט געווען זיך אָנצוצינדען

און זיך פונאַנדערצופלאַקערען אין אַ מורא׳דיגער שרפה. אין אַש׳ס בילדער פון דער דאָזיגער עפּאָכע איז פאַרהאַן אָבער נור אַ שוואַכער, בלאַסער אָבקלאַנג פון אָט דעם דערוויילּ נאָך זיך איינהאַלטענדיגען, אָבער שוין ברומענדיגען שטורם-ווינד. ער פיהרט אונז אָנשטאָט דעם אַוועק אין דער גליל-פּראָווינץ, וואו עס וואוינען די פּראָסטע לייט, די אידילישע בעלי-בתּים פון דעם דאַמאָלסדיגען יודישען שטעדטיל. ער ווייזט אונז דעם חן, וואָס עס ליעגט אויסגעגאָסען אויף זייער פּראָסטען, שטילען, נאאיווען לעבען: „... און פּראָסט איז געווען דער יוד, וואָס האָט געוואוינט אויף די (דער) גליל׳שע ערד, ווי די פּאַלמע און דער ציפּריס-בוים, וואָס אויף זיין פעלד. געלעבט פון זיין אַקער און שניט, האָט ער גאָט געקענט נאָר פון פעלד, אין וועלכען ער האָט געאַרבייט, האָט ער זיך בעצויגען צו איהם פּראָסט און אָפענהערציג א. אז. וו.״ די בענקשאַפט פון אָט דעם פּראָווינץ-יודען צו ירושלים, וואו דער מקדש געפינט זיך, דערמאָנט זעהר שטאַרק אָן דער בעציהונג פונ׳ם פּראָסטען יודען פון „קוילער-געסעל״ צום „בית-המדרש-געסעל״, מעהר נישט, וואָס דאָס „בית-מדרש-געסעל״ פון יענער צייט, — ירושלים, — איז געווען נישט נאָר פול מיט תּורה, נאָר אויך רייך אין גלאַנץ און פּראַכט, און אָט די אויסערליכע, דעקאָראַטיווע שענקייט, דעם פּוץ פונ׳ם דאַמאָלסדיגען ירושלים, נישט דעם אינוועניגסטען שטורמישען לעבען מאָלט אונז אַש. מיר האָבען שוין געבראַכט פריהער אַ ציטאַט, וואו עס איז געשילדערט דער גלאַנץ און דער חן, מיט וועלכען מען פלעגט בעגעגענען די עולי-רגל אין ירושלים; אָבער כּמעט אַלע פּרקים, וואו עס רעדט זיך וועגען די ימים-טובים אין ירושלים זענען פול מיט אָט דעם בלענדענדיגען בליאַסק. עס שימערט אין די אויגען, אַז מען לייענט עס, פון די טייערע שטיינער, פון די גאָלדענע הענגלייכטער, פון דעם פּורפּור-שטאָף און די פּערל-שנורען, עס רוישט זיס אין די אויערען פון די האַרפּע-טענער און די כאָר-געזאַנגען. די זייטלעך, וואו עס איז געשילדערט דער עקסטאַז פון שמחת-בית-השואבה אין ירושלים, ווען אַ פּער׳שכור׳נדיג ליכט פילט אָן דעם בית-המקדש, — געהערען צו די שענסטע און מעכטיגסטע שילדערונגען אין דער יודישער ליטעראַטור. וואָרום ערגעץ ווייזט זיך נישט אַרויס אַזוי שטאַרק ווי דאָ די כאַראַקטעריסטישע ליעבע אַש׳ס צו יום-טוב׳דיגקייט, פאַרביגקייט און פּרעכטיגקייט, קיין זאַך מאָלט ער נישט מיט אַזאַ מייסטערשאַפט און אויסדריקס-קראַפט ווי אָט די יום-טוב׳דיגקייט, פאַרביגקייט און פּרעכטיגקייט.

אפילו אין דעם פרק, וואו עס האָט געזאָלט זיך פיהלען די מרידה-לופט, וואָס האָט אָנגעפילט דאַן דאָס יודישע לאַנד, — אפילו אָט דאָ פערנעהמט דעם בעסטען און שענסטען אָרט די שילדערונג פון דער פרעהליכער און מיט גלאַנץ פולער חתונה, וואָס איז פאָרגעקומען אינ'ם קליינעם שטעדטיל צפת, אין דער צייט, ווען די טענער פון אומרוה און קאַמפּף, וואָס רייסען זיך אַריין אַהער פון דרויסען, קלינגען מאַט און שוואַך. „אָנגעטון אין זיינע יום-טוב'דיגע קליידער מיט דער חתן-קרוין אויף זיין קאָפּ, פיהרט ער די כלה ביי זיין האַנד פון איהר פאָטערס הויז, צו זיין מוטער-שטוב ברענגט ער זי זיך אַהיים. אַראָבגעלאָזט די אויגען צו דער ערד, ווי עס פּאַסט פאַר אַ כשר'ע יודישע קעניג-טאָכטער, געהט די כלה צו זיין זייט, בעפּוצט איהר קאָפּ מיט כלה-קרוין, געשמירט איהר לייב מיט טייערע בשמים, וואָס איהר מוטער האָט זי צו איהר חופה-נאַכט אויסגעשמירט, — פערשפּרייט זי איהר כלה-געשמאַק אַרום זיך..."

איין בילד אַזאַ איז טייערער אַש'ן, ווי צעהן מרידות! וואָרום, איך חזר נאָך אַמאָל איבער: נישט דעם היסטאָרישען אמת, נאָר דעם ראָמאַנטישען חן זוכט — און געפינט — ער אין די ביבלישע מאָטיווען.

אָט דער חן געפעלט איהם אויך אין מרים. און הגם די לעגענדע, וואָס איז פאַרבונדען מיט איהר נאָמען, איז נישט קיין יודישע לעגענדע, הייסט עס נאָך נישט, אַז ס'איז געשריעבען געוואָרען נישט פאַר יודען, „פאַר דעם איבערזעצער". יעדערער, וואָס קען און פיהלט אַש'ן, מוז, אויב נאָר ער איז אויפריכטיג, מודה זיין, אַז דאָס בוך „אין ארץ ישראל", פונקט אַזוי ווי די לעצטע קאַפּיטלען פון דער ערצעהלונג „אין אַ קאַרנאַוואַל-נאַכט", שטאַמט פון די טיעפסטע, קינסטלערישסטע סימפּאַטיעס אַש'ס, מעגען זיך די דאָזיגע סימפּאַטיעס צוזאַמענפאַלען מיט אַנדערע, נישט-קינסטלערישע צוועקען. משפט'ן און פער'משפט'ן דעם דיכטער (דאָס דאַרף אונז נישט מאוס ווערען איבערצו'חזר'ען) קאָן מען נאָר דאַן, ווען ער זינדיגט געגען זיך אַליין, ד. ה. געגען זיין קונסט; איז ער איהר אָבער געטריי, איז ער פונ'ם קינסטלערישען שטאַנדפּונקט ריין. און אַזוי ווי אין די זאַכען, וואָס זענען געשריבען געוואָרען אונטער דער השפעה פון דער ביבעל אינ'ם ברייטערען, „גוי'שען" זין פונ'ם וואָרט, פיהלט זיך דער אינוועניגסטער אַש'ישער ריטמוס נישט וועניגער, ווי אין אַנדערע זאַכען, ליעגט די פראַגע וועגען

נישט-יודישקייט און נישט-פאָלקסטימליכקייט אויף יענער זייט גרע-
נעץ פון דער קינסטלערישער קריטיק ...

און איצט געהען מיר איבער צו דעם אייגענטליך ביבלישסטען
און דאָך מאָדערנסטען פון אַש׳ס ביבלישע מאָטיוען — צו דער דראַמע
„אמנון און תמר״. אין תנ״ך (שמואל ב׳ י״ג) איז, ווי געוועהנליך,
די געשיכטע דערצעהלט פּראָסט און זאַכליך, אָהן קיין שום חקירות,
נאָר איין פּסוק איז דאָך פאַרהאַן, וואָס קאָן דיענען צו ערקלעהרען
די זאַך פּסיכאָלאָגיש; עס שטעהט: „און אמנון האָט זי (תמר׳ן)
פיינד געקראָגען (מיט) זייער אַ גרויסע פיינדשאַפט, דען די פיינד-
שאַפט, וואָס ער האָט זי פיינד געקראָגען, איז גרעסער געוועזן פון דער
ליעבע, וואָס ער האָט זי ליעב געהאַט״. עס איז אַלזאָ דער „צופלוס
און אָבפלוס״ פון דער עלעמענטאַרער תאוה, וואָס איז פּונקט אַזוי
נאַטירליך און אונפערמיידליך, ווי דער צופלוס און אָבפלוס אין ים.
ביי אַש׳ן אָבער איז די זאַך נישט אין ערך קאָמפּליצירטער, און צו-
ליעב אָט דער פּערוויקעלטקייט איז אינ׳ם הויפּט-העלד פון אַש׳ס דראַ-
מע „אמנון און תמר״, אַ חוץ דעם נאָמען, פון דער ביבעל אַזוי גוט
ווי גאָרנישט געבליעבען. פון דעם צופּעסטשעטען, אָבער געזונטען, פּראָס-
טען, כמעט ווילדען נאַטור-קינד אמנון פון תנ״ך איז געוואָרען ביי אַש׳ן אַ
צאַרטער, בענקענדיגער, נערוועזער, כמעט מאָדערנער ראָמעאָ; פון דעם
תנ״ך-אמנון, וואָס טוט און רעדט נישט, איז געוואָרען אַנ׳אמנון,
וואָס פון זיינע ליפּען רינט האָניג און צערטליכקייט און וואָס זיינע מאָנאָלאָ-
גען בעטען זיך געזאָגט, געזונגען צו ווערען אויף דער פידעל-שטים פון אַ
מאָאיסי. פון זיין קעניג-פאָטער האָט אמנון׳ס האַרץ גע׳ירשנ׳ט צוויי מעכטי-
גע תאוות:—צו ווייבער און—מלחמות; נאָר ווען איינע וואַכט, שלאָפט די
אַנדערע. איז אָבער די ערשטע, די ליעבע צו תמר, געשטילט, אַזוי צינדט
זיך אָן אין איהם די צווייטע, די מלחמה-לוסט, און עס איז אַ שענער
דראַמאַטישער מאָמענט ביי אַש׳ן, ווען אַמנון, וואָס פּלוצלונג דערהערט ער
די פידעל דוד׳ס שפּיעלען, פון האַלבע-נאַכט-ווינד געוועקט, אַ סימן,
אַז דער קעניג מיט די גבורים זענען גרייט, — כאַפּט זיך אויף פון
תמר׳ס חופּה-בעט און רופט: „העי, ווייב, דעם פאַנצער דערלאַנג!״ עס
איז אַ שענער, אָבער אַ נייער מאָמענט, וואָט אַש האָט אַריינגעטראָ-
גען: אין תנ״ך איז עס נישטאָ, דאָרט איז עס איינפאַכער, עלעמענטאַרער,
ביבלישער.

און אויך די תמר, וואָס אַש האָט געשאַפען, איז אין דער תנ״ך-

ערצעהלונג נישט לייכט צו געפינען. אין תנ"ך איז איהר ראָליע אַ
פּאַסיווע, און נאָר אַ פּאָר ווערטער איהרע גיבען אונז אָנצוהערעניש,
אַז זי האָט אַמנונ'ען ליעב. ביי אַש'ן איז איהר ליעבע נאָך שטאַרקער
און צערטליכער, ווי אַמנונ'ס. אלזא, נישט תמר פון שמואל ב', נאָר
שולמית פון שיר-השירים האָט אונז דאָ אַש געגעבען, שולמית, וואָס
איהרע ליעבע-געזאַנגען זענען אי שטורמיש, אי צערטליך, פּראָסט און
פול מיט קאָקעטישען חן. און אויב אין אַש'ס „אמנון און תמר" איז
פאַראַן עפּעס ביבלישעס, איז עס, אַחוץ די נעמען און די דעקאָראַציעס,
אָט די תמר-שולמית געשטאַלט. אמנון, דער הויפּט-העלד, איז מאָ-
דערניזירט. איהם פעהלט אי איינפאַכהייט, אי קרעפטיגקייט. אויך
זיין שפּראַך איז אָפטמאָל צו... ניימאָדיש; צום ביישפּיעל: „ציטער אויף
מיר מיט דיין וואַכענדער נשמה און שלאָפענדיגען לייב".
אגב, יהונדב, אמנונ'ס פריינד, איז נאָך „מאָדערנער": „און שטיל
ווי אַליעד, און לאַנגזאַם, ווי אַ בענקעניש". נאָר דאָס איז שוין בע-
סער, ווי ווען אין די רעכטע געדיכטע פונ'ם „הויכטייטש", וואָס האָט
זיך צוגאָסען איבער דער גאַנצער דראַמע, פאַלט פלוצלונג אַריין אַזאַ
מין אָרימער קרוב, ווי „נישט ווייט פאַלט דאָס עפּעלע פון בוים" (ז' 20)...
אָבער איך בין נישט אויסען דאָ צו קריטיקירען דעם אין עצם פאַר אַ
ביבלישער זאַך אויף יודיש פּאַסיגען, נאָר אָנגעשטאָפּטען מיט פעהלערען און
גרייזען טייטשמערישען סטיל פון דער דראַמע „אמנון און תמר". איך
האָב געוואָלט נאָר זאָגען, אַז דאָ האָט אש נאָך וועניגער, ווי אומע-
טום, זיך אונטערגעגעבען דעם ביבלישען שטאָף און ביבלישען גייסט,
און נישט ווי אויף אַ פעהלער האָב איך געוואָלט אויף דעם אָנווייזען, נאָר
פאַרקעהרט, ווי אויף אַ סימן פון אייגענאַרטיגקייט, וואָס ווערט ניטש
בטל אַפילו פאַר דער מאַכט פון דער אייביגער ביבעל

י. מ. ווייסענבערג.

מ. ווייסענבערג.

אין דער יודישער גאַס, אין שוהל, צי אין שטוב, צי אין פינסטערען קעלער בײ׳ן וואַרשטאַט אַפילו, איז נישט פערלאָשען געוואָרען אינגאַנצען גאָט׳ס ליכט: ערגיץ אין אַ ווינקעלע פלעצל זיצען שטיל אַן׳עילוי, אַ שאַרפער קאָפּ, אַ נישט — איז אַ הויכע נשמה, וואָס איז געקומען אויף דער וועלט מיט אַ תשוקה און אַ דורשט עפּיס אויפצוטון, נאָר דער דור האָט נישט זוכה געווען...

ווער ווייס, וויפיעל ווערק זענען געבליבען נישט אָנגעשריבענע, וויפיעל סודות זענען פערשטומט געוואָרען אויף אייביג אין די הערצער פון די „בעהאַלטענע״, וואָס פלעגען „נעלם״ ווערען און זיך קיינמאָל נישט בעווייזען; פון די למד-וו׳ניקעס, וואָס ביי טאָג פלעגען זיי וואַסער טראָגען אָדער אַלטע בגדים לאַטען — בעהאַלטען זיך פון מענשען, נישט געטרויט זיי דעם כוד, וואָס האָט געגליהט ביי זיי אין האַרצען, — און ביי נאַכט, אין דער פינסטער, פלעגען זיי אויפשטעהן, זיך איינהערען אין דער שטילקייט, וואָס אַרום און אין זיי, און בלאָנזשען מיט אָפענע אויגען און אָפענע הערצער אין וועלדער און אין פעלדער, זוכענדיג אַ וועג צו גאָט און אַ שליסעל צום רעטעניש פון זייער אייגענער נשמה, און נישט האָבענדיג וואו אַהין צו טון זיך פון דעם בענקעניש, וואָס פלעגט זיי רוהען נישט לאָזען, פון דער שאַפונגס-קראַפט, וואָס פלעגט זיך רייסען און נישט קאָנען זיך אַרויסרייסען פון האַרצען...

אונזערע זיידעס און באָבעס פלעגען האָבען הכנעה און אָבשיי פאַר אַזוינע לייט, ווען זיי פלעגען פלוצלינג דערשפּירען, אַז דאָ,

אין דעם מענשען, שטעקט עפּיס אַ קראַפט; ווען פלוצלינג, אונגעריכט גאָר פלעגט זיי אַ ברען טון זיין בליק, פון זיין שווייגען פלעגט אַ סוד אַרויסקוקען, און זיינע רייד פלעגען מאָדנע אונבעקאַנט אַזוי קלינגען— איינער פלעגט דעם אַנדערען אויפ'ן אויער עס אײַנרוימען און אַלע פלעגען וויסען, אַז אַ צדיק, אַ בעל-מופת, אַ געטליכער מאַן לעבט צווי-שען זיי און איז מגין אויף זיי. נאָר וויפיעל זענען געווען אַזעלכע, וואָס קיינער האָט נישט בעמערקט — אַזוי טיעף איז דאָס פּיערל גע-ווען בעהאַלטען אין זיי — און אַז זיי האָבען בעמערקט זיך אַליין, האָבען זיי נישט געוואוסט, וואָס צו טון מיט זיך און מיט זייער קראַפט?

נאָר אָט די קראַפט איז נישט פערלאָרען געגאַנגען. אין משך פון די צעהנדליגער און הונדערטער יאָהרען, וואָס די יודישע מאַסע איז געשלאָפען, געווען ווי אין היפּנאָטיזירט, האָט זי, די ווילדע און נאַאיווע און שטומע קראַפט, די קראַפט פון שאַפען — זיך אויפגעהיט אין מאַרך און אין בלוט, זיך אויפגעהיט, פון דור צו דור בירושה איבערגעגאַנגען און וואָס מעהר פערשפּאַרט זי איז געווען, אַלץ גרע-סער און אומגעריכטער מוז זיין דער אימפּעט, מיט וועלכען זי וועט אַרויסשפּאַרען און אַרויסשטראַהלען, ווען די צייט וועט קומען...

און אפשר איז שוין די צייט געקומען?

דאָס יודישע פאָלק — אַ גרויסער טייל פון איהם — האָט געעפענט דאָס אויג צו זעהען די פאַרבען און אָנגעשטעלט דאָס אויער צו הע-רען די טענער פון דער וועלטליכער עולם-הזה'דיגער קולטור; דער שטומער שטיין — דער שאַפונגס-גייסט, וואָס איז פון דרויסען פער-מויערט און פון אינוועניג פערשלאָסען געווען — עפענט זיין קוואַל, עפענט זיך זעלבסט: דער יחיד, וואָס דערפיהלט אין דער אַרומיגער מאַסע זיך איינזאַם און שטום, דערפיהלט אין דער שטומקייט און איינ-זאַמקייט זיך זעלבסט, זיין שליחות דאָ אויף דער וועלט: — דער מאַ-לער דערוויסט זיך, אַז אויף איהם וואַרט דער לייוונט מיט'ן פּענזיל און אַ וועלט מיט פאַרבען און ליניעס, וואָס קיינער האָט נאָך נישט געזעהען; דער שניצער דערפיהלט, אַז זיין זאַך איז שניצען; דער דיכטער הויבט אָן דיכטען...

די נשמה טוט זיך אָן אין אַ גוף — און ווערט דערלייזט.

דער **גוף** דער יודישער — די **אויסוועניגסטע** וועלט, די וועלט פון פאָרמען און פאַרבען — ליידט פון גלות מעהר, ווי די

נשמה די יודישע. ער איז אָרימער פאַר דער נשמה, און איהר פערקערפערונג, איהר אויסלעזונג קאָן נישט זיין קיין גאַנצע. — דאָך עפּיס...

עפּיס בעווייזט זיך אינ׳ם לעבען פונ׳ם יודישען גייסט, וואָס שטרעבט צו פערקערפערונג. עפּיס וואַכט אויף. די יודישע מאַסע וואַרט שוין נישט מעהר, גוטע מענשען, בעל-יועץ׳ען מיט שענע בערד און גלאַטע צינגער זאָלען קומען און בעלייכטען דאָס פינסטערניש, אין וועלכען זי זינקט; פון זיך אַליין, פון אינוועניג לאָזט זי אַרויסשטראַה-לען אַליכטיגקייט, וואָס איז פון לאַנג אָן, דוכט זיך, געווען, נאָר עפּיס אַ פאָרהאַנג איז געהאַנגען, און ס׳איז פערשטעלט געווען פון אונז...

אַזוינע רעיונות קומען מיר אין זינען, ווען איך לייען די ווערק פונ׳ם געוועזענעם אַרבייטער ווייסענבערג.

ווייסענבערג האָט מיט זיינע שאַרפע און שטילע אויגען צו אונז דורכ׳ן פאָרהאַנג אַרויסגעקוקט, און אַז איך טראַכט וועגען איהם, דוכט זיך מיר, אַז אין אַסך, אַסך דורות האָט געלעבט און געשטומט די נשמה פון דער קונסט, וואָס האָט אין איהם איצט אויפגעפלאַמט. נאָר בירושה פון דער פערגאַנגענהייט האָט ער גע-קענט בעקומען דעם אוצר, וואָס ער האָט: פון דער געגענוואַרט און איהר קולטור האָט ער ווייניג גענאָסען.

אַחוץ איהם זענען פאַראַן נאָך אַנדערע שרייבער, וואָס די יודישע מאַסע, וועלכע לערנט זיך ערשט לייענען און שרייבען, האָט פאַר דער לעצטער צייט אַרויסגעגעבען עפּיס אַזוי ווי דורך אַנס; נאָר זיי אַלע כמעט מאַכען דעם איינדרוק, ווי זיי האָבען אָקאָרשט דערזעהן גאָטס וועלט, און אָדער זיי זענען בלינד פאַר איהרע פאַר-בען, אָדער זיי זענען פערבלענדט פון זיי. פאַר ווייסענבערג׳ן אָבער איז אָפען די וועלט, פונקט ווי ער וואָלט שוין הונדערטער יאָהרען געלעבט אין איהר, פונקט ווי די גאַנצע צייט, וואָס זיינע זיידעס און טאַטעס און ברידער זענען, בלינדע און פערבלענדעטע, געשלאָפען, האָט ער מיט זיין נשמה געוואַכט און מיט אָפענע אויגען געקוקט און געזעהען...

פונקט אַזוי ווי דערפאַר האָבען מיר נישט עובר געווזען טויזענדער יאָהרען אויפ׳ן פערבאָט: „לא תעשה לך פסל וכל תמונה" — „נישט מאַך זיך קיין בילד און קיין געשטאַלט" — און נישט געניצט קיין

געצייג פון מאָלען און שניצען, כדי אויפצוהיטען זיי פאַר'ן קינסטלער, וואָס וועט שפּעטער מיט אַ ווילדער און לאַנג-איינגעהאַלטענער תאווה זיך צורייסען צו זיי, און ווי אַנ'עכּטער געצענדיענער זיך בוקען און קניען פאַר'ן בילד און פאַר דער געשטאַלט, וואָס ער אַליין, מיט זיין איי-גענער האַנד און פאַנטאַזיע, וועט אויסהאַקען פון שטיין, אויסשניצען אויף האָלץ אָדער אויסמאָלען אויפ'ן לייווענט.

וויסענבערג איז געוויס נישט דער איינציגער און נישט דער ערשטער, וואָס האָט עובר געווען אויפ'ן פערבאָט און געמאַכט צלמים בילדער און געשטאַלטען; אָבער ער איז דער ערשטער און דער איינ-ציגער, וואָס האָט אונז געוויזען קונסט, אַלס אינסטינקט, קונסט, וואָס לעבט נאָר פאַר זיך און ווייס נאָר פון זיך...

און אַז מיר לעזען זיינע ווערק און שפּירען די הנאה און דעם שטילען נחת, וואָס ער האָט פון יעדען בילד, וואָס לעבט אָב אונטער זיין פעדער, און זעהען, ווי ער שאַפט שטיל און שטאָלץ, מיט עפּיס אַ פאַנאַטישער איינגעגלויבטקייט אין זיך אַליין, פאָרמען, וואָס אין דער יודישער ליטעראַטור פלעגען מיר זיי זעהען נאָר דאַן, ווען זיי פלעגען ניצען צו עפּיס אַ געדאַנק, — דוכט זיך אונז, אַז אָט דער כמורער שווייגעדיגער מענש מיט דעם ווילדען און דאָך מילדען געזיכט און מיט די ברייטע געזונדטע אַקסלען, אין וועלכע עס פיהלט זיך עפּיס אַנ'איינגעשפּאַרטקייט, — איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרען נייעט אין קעלער ביי'ם וואַרשטאַט „אין די שמאָלע געסלעך", נאָר ערגיץ אויף אַ פעלז פון אָלימפּ...

ער געוועלטיגט איבער דער געשטאַלט — ער האָט זי דאָך בעשאַפען — און איז איהר קנעכט; ער קאָן זיך נישט בעפרייען פון איהר אויף איין מינוט. אויב איהם איז שווער, אונמעגליך כמעט, דורכצולאָזען אַזוינע פּרטים פון בילד, וועלכע אַנ'אַנדערער וואָלט געוויס דורכלאָזען, ווי, צום ביישפּיעל, אין „אַטאַטע מיט בנים": „ — שלמה האָט געהאַלטען אין איין נאָכיאָגען די שיקסע — ביז דעם זוהן האָט זיך דאָרט אין דער הויך דער קאָפּ פערדרעהט, און ער האָט פריהער געגעבען אַ בראָך אַראָב דעם טאַטען אויפ'ן קאָפּ, מיט וואָס ער האָט פאַר צעהן יאָהר געגעסען, און אָבגע-וואַשען איהם, אַז עס האָט גערונען איבער'ן פּנים און איבער דער באָרד" א. אַז וו. — אויב וויסענבערג'ן איז עס שווער, כמעט אונמעגליך, דורכצולאָזען, איז עס נאָר, ווייל די זאַך, וואָס ער

בעשרייבט, שטעהט איהם פאַר די אויגען, און כל זמן אַלע איהרע שטריכען און שטריכעלעך האָבען אויפ׳ן פּאַפּיר ביי איהם נישט אָבּגעלעבט, קאָן ער זיך נישט בערוהיגען: יעדעס פּינטעלע, אויב ס׳איז נאָר ריכטיג און אויפ׳ן אָרט אַוועקגעשטעלט, מאַכט עס דאָס בילד לעבעדיגער...

דער קינסטלער אין איהם אָבער פיהלט, אַז מאָלען דאַרף מען נישט יעדעס, נאָר דאָס פּינטעלע — דעם עיקר — פון יעדער זאַך, און זעהר אָפט גיט זיך איהם טאַקע אַיין אַרויסצורופען ביי אונז אַ פאָרשטעלונג וועגען אַ גאַנצען בילד דורך איין פּינטעלע: „די טהיר האָט זיך געעפענט, און ציפּע, די בעל-הבית׳טע פונ׳ם הויז, אַ יודינע מיט אַ ווערצעלע אויף דער גאָמבע, איז אַריין אין שטוב" („צום איידעם אויף קעסט") — אַ יודינע מיט אַ ווערצעלע אויף דער גאָמבע — מעהר דאַרפט איהר נישט! איהר שטעלט זיך שוין פאָר די יודינע, ווי זי געהט און ווי זי שטעהט און וואָס פאַר אַ קול זי האָט, און אויב איהר האָט נאָר אַ שטיקעל פאַנטאַזיע, זעהט איהר שוין פאָראויס, וואָס זי וועט טון און ווי אַזוי זי וועט רעדען... אין דער זעלביגער ערצעהלונג איז פאַרהאַן נאָך אַ בעל-הבית׳טע, ביילע, „אַ יודינע אין אַ ברייט פאַרטוך פון פלוטשענקעס און מיט אַ רייפעל שליסעלעך פערשטעקט אין גאַרטעל" — און אָט דאָס „רייפעל שליסעלעך פערשטעקט אין גאַרטעל" גיט אונז צו פערשטעהן בעסער ווי טויזענד ווערטער דאָס, וואָס ווייטער ווערט דערצעהלט וועגען דער יודינע, אַז „טאָמער געפינט זי אַ שפּענדיל אין גאַס הויבט זי עס אויף, אַ שטיין — טראָגט זי עס אַוועק צו זיך אונטערן פענסטער, און אַז עס קומט די צייט פון פּאָדאַטקעס צאָהלען, ניי-יאָהר, טוט זי דעם מאַן אָן דעם פאַרצייטיגען פעלץ, שטעלט איהם אויף דעם קאָלנער, אונטערגעבונדען מיט אַ רויטער פאַטשיילע, און גלייכט איהם אויס דאָס קאַשקעטיל אויפ׳ן קאָפּ. דערנאָך זוכט זי איהם אויס ביי זיך אין אַ קופער די קוויטען פון פאַר-אַ-יאָהריגען אָבצאָהל, שטעקט זיי איהם אַריין אין בוזעם און זאָגט איהם אָן, אַז ער זאָל נישט פערגעסען דאָס קאַפּול אַריינצולעגען אין קעשענע, און אַזוי ווי ער וועט נאָר איבערטרעטען די שוועל פון דער קאַנצעליאַריע, זאָל ער למה"ש באַלד אַראָבכאַפּען דאָס היטעל"...

פונקט אַזוי כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס יאָסעל, וועלכער קומט געוואָהר ווערען מנחם „שווייגער" (אין דער זעלביגער ערצעהלונג —

איז „אַ יונג מיט גראָבע בעק” — אַ רך לב און אַ ביסעל מגושמ'דיג; וואָס יאָסעל דער פּוהרמאַן (די משוגענע אין דאָרף) איז „אַ יונגער יונג מיט ברייטע פּלייצעס”; ר' עוזר דער פאַבריקאַנט („אַ שטעדטעל”) — „אַ לאַנגער יוד מיט אַ לאַנגליך געזיכט מיט אַ צוויישפּיציג באָרד א. ד. גל.

ווייסענבערג וועקט אונזער פאַנטאַזיע. ער וויל נישט ביי אונז אַרויסרופען קיין געפיהל פון צאָרן אָדער מיטלייד צו דעם, וואָס ער שילדערט, ער וויל נאָר, מיר זאָלען עס זיך פאָרשטעלען: „עפּיס אַ מאָדנע בריאה'לע איז דאָס (דער יונגערמאַנטשיק, וואָס איז געקומען צופאָהרען אויף שבת אין „שטעדטעל”): אַנ'איידעלס, מיט אַ בלאַסליך לענגליך געזיכט, אַ בלאָה העמדעל, אונטערגעבונדען מיט רויטע פּאָמ-פּאָניקלעך, אַ שפּינקעלע אונטער'ן האַלז, אַ שוואַרץ קאַפּעליושעל אויפ'ן קאָפּ און שוואַרצע לאַנגע לאָקען ביז איבער די אַקסלען צולאָזט, און דאָס האָט געשוועבט איבער דער גאַס גרינג, ווי אַ פייגעלע” („אַ שטעדטיל”). „און הערשעל מלמד לויפט מיט'ן דין-אויסגעצויגענעם העל-זעל פאַראויס, מיט'ן אויסגעשטרעקטען קעפּעל, די הענד אין די הינטערשטע קעשענעס, די דינע עלענבויגענס אויסגעשטעלט, ווי די פליגעל ביי אַ דאַרע גאַנד, וואָס גרייט זיך צום פליהען („מזל טוב”).

ס'איז נישט געמאָלט, נאָר געשניצט, — אַזוי בולט, אַז איהר קאָנט עס כמעט אָנטאַפּען, נאָר ווייסענבערג איז נישט בלויז סקולפּ-טאָר: די סקולפּטור ווייס נישט פון בעוועגונג; ווייסענבערג האָט אין זיך די בולטקייט פון דער פּלאַסטיק אינאיינעם מיט דער בעוועג-ליכקייט פון דער דראַמע. דאָס האָט ער געוויזען נישט אַזוי אין די ערצעהלונגען זיינע, ווי אין די קלענערע דראַמאַטישע ווערק. אין די ערצעהלונגען שטעהען מיר אויך קיינמאָל נישט אויף איין אָרט, נאָר דאָ איז פאַר איהם אַלץ אַזוי פּלאַסטיש, יעדער שטריך קריצט זיך איין אַזוי אין זכרון, אַז מיר האָבען אַזאַ געפיהל, פּונקט ווי מיר געפינען זיך צווישען בילדער, וואָס, כאָטש זיי האָבען אַ שייכות איינס צום אַנ-דערען, איז דאָך יעדעס פון זיי צוגעקלעפּט און צוגעשמיעדט צום אָרט. גאָר אַנדערש זענען די דראַמעס.

אַ שטייגער „ר' יואל”. אַז דער פאָהרהאַנג הויבט זיך אויף, זע-הען מיר ר' יואל'ס שטוב שבת אין דערפריה. אַ שבת'דיגע לופט. ר' יואל איז אַ שענקער, דער שענק איז דאָ דערביי אין צווייטען צימער,

נאָר פון שענק איז קיין זכר נישטאָ. ר׳ יואל זיצט ביי׳ם טיש פער-
טיפט איבער אַנ׳אָפענער גמרא. צירעלע, זיין פרוי, טוט זיך אָן פאַר׳ן
שוהל-געהן. שמועסט אין מיטען מיט דער דינסט, זאָגט איהר מוסר, ווי
דער שטייגער איז... עפענט זיך די טהיר, אין שטוב געהט אַריין
פלעדערמויז, אַ יונג אין אַ גראָבער מאַרינאַרקע מיט אַ פוטער׳ן הי-
טעל ביז איבער די אויגען, האַלט עפיס אונטער׳ן בוזעם, געבראַכט
צו פערקויפען — אַ פּאָר זילבערנע לייכטער — און איהר דערפיהלט, ווי
אין דער לופט פון שבת האָט זיך פּלוצלונג אַריינגעריסען דער שענק.
ר׳ יואל וויל נישט הערען און נישט זעהען, ער פערטיפט זיך נאָך
מעהר אין דער גמרא, שאָקעלט זיך און זינגט אונטער, אָבער דער
שטן טרעט נישט אָב. ביי צירעלע׳ן בלישצען שוין די אויגען: פּרנסה!
און אין ר׳ יואל׳ס נשמה הויבט זיך אָן אַ שטרייט — צווישען דעם שענ-
קער, און דעם שבת׳דיגען יודען מיט דער נשמה יתרה. דאַכט זיך,
גאָר אַ קליינינקייט — אַ „יונג” האָט געבראַכט אַ פּאָר לייכטער „פער-
קויפען” — דאָך עפענט זיך דאָ פאַר אונז די גאַנצע צושפּאָלטענקייט
פון דעם דורכשניטליכען יודען: אָט איז ער אַ ריינער, אַ שטילער, אַ
שבת׳דיגער יוד, פערטיפט אין דער גמרא — און הינטער׳ן טהיר לויערט
שוין אויף איהם די וואָכעדיגקייט מיט איהר גאַנצען שמוץ — די טהיר
גיט זיך אַנ׳עפען — און אויס שבת, אויס רוה, אויס „פרינץ”!

אָבער דער „פרינץ” גיט זיך נישט אונטער אַזוי גיך. מיט אַ
טיפען פסיכאָלאָגישען טאַקט שילדערט אונז ווייסענבערג, ווי ר׳ יואל,
וואָס האָט נאָר וואָס געשריען: „מוקצה!” — „וואָס ביזטו מיך מבטל?”
ציהט זיך אַריין, נאָר ביסלעכווייז, אַ וואָרט נאָך אַ וואָרט, פּראָטעסטי-
רענדיג און בייזערענדיג זיך, אין „געשעפט”, ער וואַרפט זיך און
קרעכצט, דאָך זעהט ער, דאָס ווייב זאָל זיך, ח׳לילה, נישט אָבנאַרען...
אָבער תיכף ווי די טהיר נאָך פלעדערמויז׳ן פערמאַכט זיך, דאָס
געשעפט איז געענדיגט, הויבט זיך ווידער אָן שבת. ר׳ יואל טרינקט
קאַווע, רוהיג מיט הרחבת הדעת, דערנאָך טוט ער אָן שטיל די קאַ-
פּאָטע מיט דעם זיידענעם גאַרטעל און דאָס סאַמעטענע היטעל, נעהמט
דעם טלית, קושט פרום די מזוזה, און צירעלע, מיט אויפגעהויבענע
הענד און אַ פרום אָבשיידענדיג פנים, זאָגט:

— אוי, אַ מין לייכטיגער מאַן דאָס איז!

און עס קלינגט נישט איראָניש. פריהער, אַז זיי האָבען צוגענו-
מען די גנבה, איז עס געווען — פּרנסה (וואָס טוט נישט אַ יוד פון

פרנסה וועגען? איצט איז אָבער ווידער שבת קודש, און ר׳ יואל, איז ווידער ר׳ יואל — „אַ ליכטיגער מאַן״!

דאָס דראַמאַטישע בילד „דבורה׳לע״ האָט אויך אַ יודישען קאָלאָריט, נאָר די טעמע איז אָבער דאָ שוין נישט קיין ספּעציעל-יודישע. דבורה׳לע, אַ יונג ווייבעל פון אַ יאָהר 22, איז אויך געוויס אַ עהרליכע פרוי, פּונקט אַזוי ווי ר׳ יואל איז אַן׳עהרליכער יוד. זי האָט איהר מאַן ליעב, נאָר אַז ער געהט אַוועק אַרבייטען, און זי בלייבט איינזאַמע אַליין אין שטוב אַ גאַנצען טאָג, איז איהר אומעטיג, און ווייל איהר איז אומעטיג, איז זי צופרידען פון מנשה׳ן, וועלכער פאַלט פּלוצלונג אַריין צו איהר אין אָווענד, איידער דער מאַן איז געקומען, און דערצעהלט איהר מעשיות פון „אָפיצירען״. און זי בעמערקט גאָר אפשר אַליין נישט, ווי אין איהר בייט זיך עפּיס און ביסלעכווייז, וואָרט ביי וואָרט, ווערט זי פער׳כישופ׳ט און פער׳שכור׳ט פון מנשה׳ס רייד. זיין פערלאַנג ווערט איהר פערלאַנג — און אַז דער מאַן קומט אָן אין מיטען און זי וויל, ער זאָל נישט בעמערקען, אַז ביי איהר איז דאָ אימעצער פאַרהאַן, הויבט זי אָן איהם צו נאַרען שוין בעוואוסטזיניג, מיט אַלערליי קונצען. די קליינע סצענעס, ווען דבורה׳לע פערברענגט מיט מנשה׳ן און דערנאָך מיט׳ן מאַן, זענען אַזוי קינסטלעריש, דאָ איז פאַרהאַן אַזוי פיעל ווייבערשע פּסיכאָלאָגיע (צום ביישפּיעל, דאָס ווייבערשע ניין, וואָס איז גאָרנישט ווערט, ווי עס דריקט זיך איינער אויס ביי שעקספּיר׳ן) און אַלץ איז דאָ אַזוי דראַמאַטיש, אַז ס׳איז נישטאָ, דוכט מיר, קיין איין וואָרט, וואָס זאָל נישט האָבען קיין אַקטועלע בעדייטונג. יעדעס שטריכעלע דערנעהענט אונז צום ציעל.

די צוויי דראַמאַטישע בילדער, „דבורה׳לע״ און „ר׳ יואל״, ווייזען אונז, אַז ווייסענבערג, ווען ער איז פריי פון זייטיגע ווירקונגען און געטריי צו זיך אַליין, קאָן ער שאַפען נישט נאָר ווערק, וואָס מען קאָן זיי צופּאַסען צו דער ביהנע (ווי דאָס רוב יודישע דראַמעס), נאָר אויך ווערק, וואָס זענען טאַקע פון אָנהויב אָן, לויט דעם גאַנצען מהות זייערען, דראַמאַטיש.

אין דער דראַמע „קנאה און תאוה״ איז ווייסענבערג, ווי עס ווייזט, אונטער דער ווירקונג פון דער שעקספּירישער דראַמע און ווער ווייס אונטער וואָס נאָך פאַר אַ ווירקונגען, און דערפאַר איז זי שוין נישט געלונגען. עפּיס קלינגט אין איהר כסדר אַ מאָדנער גאָר

אַ פאַרצייטיגער פּסוידאָ-קלאַסישער טאָן, עפּעס זענען די העלדען און די רעד און די אַלע געגנג זייערע אונז פרעמד, מיר ווייסען נישט, ווער זיי זענען, — צי יודען, צי גויים, צי גלאַט אַזוי הוילע, אויסגעטו-ענע פון דער אַרומיגער סביבה „מענשען”; דער דיאַלאָג, כ'מיין דער אַלגעמיינער טאָן זיינער, איז נישט אויסגעהאַלטען: אָט איז ער שטאַרק, „הויך פּאָעטיש”, ראָמאַנטיש, און פלוצלונג פאַלט ער אַראָב ביז צו גע-וועהנליכער בילִיגער פּראָזע; פאַרהאַן אַ סך נאַאיווע און אויך געשמאַק-לאָזע שטעלען (צום ביישפּיעל; פאַר אַ משל אָדער אַ „סימבאָל” צו עפּעס איינעם גאָר נישט קיין אידילישען געדאַנק, ווערט געבראַכט... אַ „האָן מיט אַ הוהן”, און דערנאָך געהט אַ פּירוש, אַז „דאָס האָט אַ גרויסען אָנהאַנג צו אונז, מענשען” א. אַז. וו.), דאָך איז אין דער דראַמע אַריינגעלעגט אַ סך ווייסענבערגישע קראַפט און טעמפּעראַמענט; דן און אננא, די הויפּט-העלדען, זענען אַקטיווע און הויך-דראַמאַטישע פּער-זאָנען; קנאה און תאוה איז פאַר זיי נישט קיין שפּילכעל, נישט קיין „שטימונג” פון אַ איצטיגען אינטעליגענט, נאָר טאַקי אַ שטורם און אַ שרפה, וואָס נעמט בלוט קאָן עס איינשטילען... דאָס בלוט, — אין סוף פון דער דראַמע, — איז צופיעל איינגעטונקט אין ווערטער, אָנשטאָט דעם, וואָס די ווערטער האָבען געדאַרפט זיין איינגעטונקט אין בלוט, — דאָך שמעקט מיט אָט דער רויטער זאַפט — און ס'איז אַזאַ שאָד, אַזאַ שאָד, וואָס דער אונגעוועהנליכער טאַלאַנט און די אונגע-וועהנליכע ליידענשאַפטליכע קראַפט, וואָס מען האָט געדאַרפט פאַרניצען אויף די דאָזיגע דראַמע, איז אַזוי נישט ווי עס דאַרף צו זיין פאַר-ניצט געוואָרען.

נאָר, איך חזר איבער, אויך אין „קנאה און תאוה” האָט אונזער שרייבער געוויזען, אַז ער האָט אַ דראַמאַטישען, אויב נישט אַ דראַמאַטיקער-טאַלאַנט, און אויך דאָ, ווידער, האָט ער געוויזען, אַז זיין האַרץ איז וואַך פאַר גרויסע און אייביגע פּראָבלעמען פון דער מענשליכער נשמה און אַז ער האָט אין זיך די דרייסטקייט און דעם מוט מיט די דאָזיגע פּראָבלעמען זיך אָבצוגעבען, הגם זיי זענען ביי איהם נישט דער עיקר.

* *
*

ביי יעדען קינסטלער איז פאַרהאַן עפּעס אַ חוש, וואָס איז מעהר ביי איהם ענטוויקעלט, ווי ביי אנדערע; ביי ווייסענבערג׳ן איז שטאַרקער ווי ביי אַנדערע דער חוש-הראיה.

ער קוקט אויף אַלץ מיט זיין אייגענעם, מיט זיין אינוועניגסטען קוק. נאָר דאָס טוט יעדער קינסטלער. כאַראַקטעריסטיש פאַר איהם איז דאָס, וואָס ער קוקט אויף אַלץ, וואָס אַרום איהם, און זעהט אַלץ גענוועהנליך אַ יודישער שרייבער, אַז ער בעמערקט עפּיס אַ זאַך, הויבט ער אָן צו טראַכטען וועגען דעם; ווייסענבערג נעהמט בעטראַכטען די זאַך און ער זעהט נישט נאָר דאָס, וואָס איהם אינטערעסירט אין דער זאַך, נישט נאָר די בעציהונג, וואָס זי האָט צו איהם און צו זיין טעמע, נאָר טאַקי זי אַליין, און ס׳איז נישט קיין צופאַל, קאָן זיין, וואָס ווען די יודישע בעלעטריסטען זענען רייך דאָס רוב אין אַבסטראַקטע שם-עצמ׳ס (ווי ליידען, בענקעניש, צווייפעל) און נאָך מעהר אין שם-תאר׳ס (שען, גרויס, זיס, אומעטיג), איז ביי ווייסענבערג׳ן מעהר ווי אַלץ פאַרהאַן קאָנקרעטע, גשמיות׳דיגע שם-עצמ׳ס: ער האָט צו טון מיט זאַכען, וואָס מען קאָן זיי אָנטאַפּען מיט די הענד, מיט זאַכען, וואָס האָבען אַ וואָג און אַ מאָס. איצט, בעת ער שרייבט, שטעלט ער זיי זיך פאַר אין זיין פאַנטאַזיע, אַמאָל אָבער האָט ער זיי געזעהען, זיי גופא אָדער אַנדערע זאַכען, וואָס דערמאָנען אָן זיי, און ער שילדערט זיי פּראָסט, אָהן קונצען, פּריש און בולט, פּונקט אַזוי, ווי זיי זענען אין דער ווירקליכקייט, אין דער פּראָסטער אָרימער ווירקליכקייט, וואָס איז איהם בעקאַנט. איך ברענג מיט אַ כיון אַ פּאָר ביישפּילען, כדי דער לעזער זאָל זעהען, ווי אַזוי אָט די פּראָסטע, אָרימע און וואָכעדיגע בילדער וועקען אונזער פאַנטאַזיע און ווי אַזוי זיי דערגרייכען אַנטיק זייער ציעל:

„דער טאַטע מיט דעם זוהן האָבען זיך דעמאָלט געפיהלט אָנגעשטויסען איינער אויף דעם אַנדערען, ווי צוויי ציגען, אָנטרעפענדיג זיך הערנער אין הערנער אויף איין ברעט“ (אַ טאַטע מיט בנים). אָדער אין דער זעלביגער ערצעהלונג: „זיין באָרד

איז זיך צופלויגען אויףביידע זייטען לאַצען, ווי אַ צעוואָרפענער בעזים״... מען דאַרף וויסען, ווער איז שלמה דער גראָבער קאָפּ און וואָס פאַר אַבן דאָס איז פנחס׳ל, כדי צו פערשטעהן, ווי אָנגעמאָסטען דאָ זענען אָט די גראָבע מגושם׳דיגע פערגלייכענישען.

אין דער ערצעהלונג, וואָט רופט זיך „צום איידעם אויף קעסט״, פון פראָסטען אָרימען לעבען, געפינען מיר אַזעלכע אייגענאַרטיגע אויס-דריקען, ווי: „אַ ווייַלע האָבען זיך ביידע ווייבער אָנגעקוקט, ווי די היהנער״; „ער האָט זיך אַוועקגעלעגט אין זיין ווינקעלע אויפ׳ן בעט צוגעמאַכט די אויגען, ווי אַ היהנדעל ביים אַיינדרעמלען״; „טרערען, גרויס ווי אַרבעס״ א. ד. גל.

אָפטמאָל בעגעגענען זיך אויסדריקען, וואָס דערמאָנען דוקא אָן די ווייכע, איידעלע און בע׳חנ׳טע בילדער פון שלום אַש. צום ביי-שפּיעל: „... און איבער׳ן בערגיל — — — — — טוקען זיך עטליכע ווייס פערטראַכטע וואָלקענדלעך אין דער בלאָהער לופט און קוקען אַראָב מיט אַ שטילער אויפמערקזאַמקייט, ווי קליינע נאַאיווע קינ-דערלעך, וואָס געהען פערביי פאַר עפּיס און פערטראַכ-טען זיך״ („זעלנער״).

אָדער אין אַ „שלעכטע פרוי״ פון אַנהויב: „... און דאָ אין שטוב ווערען די ווענד אַלץ טונקעלער, זיי האָבען שוין, דאַכט זיך, קיין ממשות נישט און זענען צוזאַמענגעוועבט פון אַ גראָהען און אַ טיפען נאַכט-קאָליר״.

אָדער אין „אַ שטעדטיל״: „... און די וואַסערלעך פון אונטען רוישען — — — מיט מיליאָנען בלישצעדיגע אויגעלעך פאַר דער ליכטי-גער זון, וואָס קוקט אויף זיי מיט אַ ליעבע וואַרעמקייט, ווי אַ מאַמע קוקט אויף איהרע לוסטיגע קינדערלעך״ ... אינ׳ם זעלבי-גען „שטעדטיל״ אָבער בעגעגענט איהר ווידער אַזאַ אייגענאַרטיג-פּראָסטע פערגלייכעניש, ווי: „... און שטיל, ווי די היהנדעלעך פאַר נאַכט, שטעהען זיי, און דער שלאָף, דאַכט זיך, ליגט זיי אויפ׳ן שפּיץ פון די בלאַסע נעז״. אָדער אַזאַ פאַלקסטימליכען, כאָטש נאַאיווו-מגושם׳דיגען אויסדריק, ווי: „יאָסעלע האָט אַ פאָר גראָבע ליפּען אויפ-געשטעלט, ווי אין הייסע קאַשע אַריינצובלאָזען״.

אין „די משוג׳ענע אין דאָרף״ לעזען מיר: „דאָט ליכט-פלעמיל ציהט זיך צום בעליק מיט אַ העל-בלאָהע לויטערקייט, צושאָקלענדיג זיך שטיל און ערנסט, ווי אַ צנועה צו ליכט-בענשען״ — צאַרט און

דורכזיכטיג, ווי עס פאַסט פאַר אַ אינטעליגענטען יונגען מאַן, אין ווע-מענס נאָמען עס ווערט דערצעהלט; נאָר שפּעטער אַ ביסעל, אַז יאָסעל דער פּוהרמאַן, הויבט אָן צו רעדען, רעדט ער שוין אויף זיין פּראָס-טען בעל-עגלה׳שען לשון און זאָגט, אַז דאָס האַרץ ווערט ווייך, „צע-לאָזט ווי פּוטער אויף וואַרעם ברויט“...

אָט דאָס איז איינער פון די בעסטע קינסטלערישע סמנים ווייסענבערג׳ס: ער האָט פאַר יעדען פאַרשוין זיינעם אַנ׳אַנדער לשון; ער רעדט קיינמאָל נישט אָנשטאָט זיינע העלדען, ווי עס טוט נישט איינער אַפילו פון די בעסערע יודישע שרייבער; די העלדען ריידען ביי איהם אַליין, יעדערער ווי איהם פּאַסט... „ער ווייס, אַז דער אַל-טער מאַכט נאָך אַ ברית, און די מאַמע חנה לאה, ריכט זיך אַ ליאַדע טאָג אַרויסוואַרפען נאָך אַבן פון די געדערים אַרויס“— אַז איהר לעזט עס, פערקרימט איהר געוויס די נאָז, אויב איהר זייט אַ מפונק; דערפאַר אָבער ווייסט איהר שוין און ביי אייך איז קיין ברעקעל ספק נישטאָ, אַז דאָ רעדט זיך וועגען משה בריטאַן און זיין טאַטען — שלמה דער גראָבער קאָפּ, נישט וועגען אַנדערע. און אַז איהר לייענט ווייטער: „זי גיט אַ קוק צום זוהן אויפ׳ן געלעגער, ווי ער שנאָרכט מיט זיין געזונד רויט געזיכט, ווי די ליפּען בלאָזען זיך און ווי די נאָזלעכער הויבען זיך, עפּיס פּונקט ווי אַ גאַנצע פאַרע-מאַשין וואָלט דאָ געאַרבייט“—אַז איהר לייענט עס, קרימט איהר זיך אפשר וויעדער, איהר זייט דאָך אַ מפונק, אָבער מודה זיין זייט איהר מודה, אַז ווייסענבערג פאָדערט נישט פון אייך, איהר זאָלט איהם גלויבען, חלילה, אויפ׳ן וואָרט: זאָגט ער אייך, אַז פּנחס׳ל, דער צווייטער „בן“, שלאָפט — שלאָפט ער, איהר זעהט עס בחוש, און ער שלאָפט נישט אַזוי סתם, ווי אַלע שלאָפען, נאָר אַזוי ווי ער, פּנחס׳ל, דער פערד-יונג, שלאָפט; אויף אַנ׳אַנדער שלאָפעדיגען פערבייטען איהם קאָנט איהר נישט.

און נישט נאָר איהם, קיין איין פאַרשוין, קיין איין וואָרט ווייסענבערג׳ס קאָנט איהר אויף אַנ׳אַנדערען נישט פערבייטען!...

* *

*

אַ חוץ דעם זכרון פון דער ראיה, וואָס איך האָב פריהער

גערעדט פון איהם, איז ביי ווייסענבערג׳ן ענטוויקעלט שאַרף דער זכּרון, וואָס איז שייך צו די מוסקעלן.

ער געדענקט און פּערצייכענט יעדע מוסקעלן-בעוועגונג פון זייגע פאַרשוינגען, יעדען ריהר, וואָס זיי טוען מיט אַנ׳אבר. און ריהרען זיי זיך שטאַרק מיט די אברים, בעווייזען זיי די קראַפט און די תאוות פון זייער קערפּער, — דאַן שילדערט ער זיי מיט אַ בעזונדער ליעבשאַפט און קענטשאַפט. אין „אַ שטעדטיל” איז בעשריבען איינמאָל און נאָך אַמאָל אַ געשלעג, וואָס קומט פאָר אין בית מדרש צווישען חברה קצבים און דער יונגוואַרג, — „אַ מהומה צווישען בליצענדיגע פּנימ׳ער און אַ געוואָרפעריי מיט הענד איבער קעפּ און קעפּ איבער הענד”. מיט עפּיס אַ מאָדנער פּינקטליכקייט און מיט אַ געלאַסענקייט, וועלכע איז נאָר לפנים קאַלט און אין דער אמת׳ן בעהאַלט זי אין זיך אַ בריהענדיגע איינגעהאַלטענקייט, מיט יענער געלאַסענקייט, וואָס נאָך איהר נאָך דערקענען מיר ווייסענבערג׳ן — איז דאָ געשילדערט די ווילדע צורייצטע תאוה פון אַ מאַסע, וואָס פּלוצלינג — קיינער האָט נישט געזעהען, ווי אַזוי און ווען — איז זי אַרויס פון די כּלים און זעהט אויס „ווי איין גרויסע חיה מיט טויזענדער ריהרעוודיגע גליעדער, וואָס גראָבט און אַמפּערט זיך און רוקט זיך און שלעפּט זיך איבער אַלע ווינקלען”... אָבער אויך דאָ, אין דעם ווילדען הו-האַ, אין דער מאַסען-מהומה בעמערקט ווייסענבערג נישט בלויז די גרויסע טויזענד-גליעדערדיגע חיה, נאָר אויך יעדעס גליעד בעזונדער, יעדען ריהר און יעדען צאַפּעל: „איטשעלע, מיט אַנ׳אימפּעט פון אַ געוואָרפענע צרייצטע חיה, האָט אויסגעריסען אַ פוס פון שולחן און פאָהרט שוין מיט איהר איבער קעפּ... עס ליגט אַ יונג אויף זעליג שינדער איבער דער ברייט טיש אַריבערגעבראָכען און דריקט איהם ביים האַלז, אַז דער קאָפּ פערדרייסט זיך איבערן קאַנט פון טיש”... וואָס פאַר אַ שאַרף אויג און וואָס פאַר אַ קינסטלערישען זכרון דאַרף מען האָבען צו בעמערקען אין דעם דאָזיגען מיש-מאַש פון „אַ געשטיקעריי און אַ גערייסעריי און אַ ווילד אַרומכאַפּען זיך” — ווי ביי איינעם פערדרייסט זיך דאָרט דער קאָפּ איבער׳ן קאַנט פון טיש!

אין אַנדערע ווערק זיינע שילדערט ווייסענבערג די פיזישע קראַפט, די תאוה פון די מוסקעלן, וואָס ציינדט זיך אָן און ווילדעוועט שוין נישט אין דער מאַסע, נאָר אין יחיד. מיט זייער פיזישער קראַפט בעוצען זיך נישט איינמאָל דער „שוואַרצער” און דער „געלער”, די

ווילדע מענשען, וועלכע ווייסענבערג האָט אַרויסגעפיהרט אין דער ערצעהלונג „קריינדעלע". אין די „משוגענע אין דאָרף" לייענען מיר, ווי די מוטער דער משוגע׳נער׳ס, „מיט שוים אויף די ציטער־דיגע ליפּען" „לויפט אַוועק צום קינדערשען בעטיל, וואו זי בייגט זיך איין און כאַפּט אַ שטריק צונויפגעלעגט אין צווייען און לויפט צו־ריק צו דער טאָכטער"... „דערנאָך רייסט יאָסעל אויף די טהיר, שפּרינגט צו איהם צו (צו דער משוג׳ענער׳ס מאַן), אַריינהאַקענדיג איינע נאָך די אַנדערעביידע פויסטען אין פּנים אַריין, און דער יונגער מאַן פאַלט אויף דער ערד פערגאָסען אין בלוט". בלוטיגע געשלעגען קומען פאָר אויך אין „אַ שלעכטע פרוי" — צווישען רבקה׳לען און איהר מאַן, צווישען רבקה׳לען און די ווייבער...

* *

*

און אויב די פאַרשוינען פון׳ם גרעסטען טייל יודישע שרייבער האָבען אַ סימן: — שוואַכע נערוועך, האָבען ווייסענבערג׳ס העל־דען אַ סימן: פעסטע מוסקעלן. אויב אייניגע פון זיי זענען שוואַך — זענען זיי שוואַך פון אַלטקייט — אַ נאַטירליכע שוואַכקייט („דור הולך ודור בא", „צום איידעם אויף קעסט", אַ מעשה מיט אַ ציג", „אַ פאַמניק").

שטאַרבען שטאַרבט מען ביי איהם אָדער דורך עפּיס אַ שטאַרקע תאוה, אַנ׳אייגענע צו אַ פרעמדענס, און ביי אונגעוועהנליכע אומשטענ־דען („אין דער שטיל", „דער בעל תשובה", לאָזער דער קרעמער אין „אַ שטעדטיל", עלליושקא אין „קנאה און תאוה", דאָס קינד אין „אַ טאַטע מיט בנים"), אָדער מען שטאַרבט אויף דער עלטער, שטיל און פשוט, מען האָט אַ ביסעלע יסורים, נאָר אָהן קיין שום טראַגעדיע; „...נאָטע איז אַ ווײלע געבליבען שטיל, נאָר נישט אויף לאַנג. באַלד האָט זיך איהם דאָס געזיכט משונה אויסגעקרימט. זיינע אויגען האָבען ביי איהם שאַרף און געשווינד אויפגעגלאָצט, ווי ביי׳ן אַ צאַנקענדיג ליכט, און האָבען זיך באַלד צוריק פערשלאָסען"... אין אַ מינוט אַרום איז איהם אויסגעגאַנגען די נשמה — ווי ביי אַ צאַנ־קענדיג ליכט: אַ ליכט האָט געברענט, געברענט, דערנאָך איז אויס־געגאַנגען דער חלב, פערצעהרט דאָס קנויטעל, האָט עס אָנגעהויבען

צאַנקען, צאַנקען — און ס'איז פערלאָשען געוואָרען... וועט מען אָנ-צינדען אַנ'אַנדער ליכט: ווײניג ליכט אויף דער וועלט? נאָך נאָטע'ן איז געבליבען חיימ'ל: דור הולך ודור באָ!

דער רבי איז געשטאָרבען („מזל טוב"), איז געבליבען דער זוהן, וועט ער זיין אַרבי: „אויפ'ן גוטען אָרט צווישען די בוימער איז שוין געוועזן גרייט דאָס קבר און דער ארון, און בשעת קבורה האָט מען דעם רבי'ן אין אָפּענעם קבר אַריין „מזל טוב" אָבגעגעבען, און דער גאַנצער עולם האָט זיך באַלד געווענדעט צום זוהן: מזל טוב, רבי! מזל טוב!..." דור הולך ודור בא...

דאָס אייגענע זעהען מיר אין אַ„פּאָמניק". די דאָזיגע איידעלע און שטילע ערצעהלונג האָט כמעט ווי אַסימבאָלישע בעדייטונג... אַ פּאָר אַלטינקע פויערים, אַ גוי מיט אַ גויה, פּיהלענדיג, אַז דער טויט איז נאָהענט, האָבען זיי זיך געוואָלט שטעלען „פּאָמניקעס", — „קרייצען ביי די וועגעלעך צווישען זייערע פעלדער". די שטיין-העקער, וואָס זיי האָבען געדונגען, אַ פּאָר יונגע שקצים, האָבען זיך בעקענט און זיך בעפריינדעט מיט די אַלטינקע פויערימס אייניקלעד, „שיקסע-לעך פון זעכצעהן, זיעבעצען יאָהר, וואָס זענען זיי געב[illegible]ען נאָך אַ געשטאָרבענער טאָכטער" — און די צייט, וואָס זיי האָבען געדאַרפט קריצען די קרייצען פאַר די אַלטע, האָבען זיי גאָר פערבראַכט מיט די אייניקלעך... איינמאָל, די שיקסעלעך און אויך די שקצים האָבען זיך עפּעס פערשטעטיגט, די זון פערגעהט און זיי זענען נאָך אַלץ פון פעלד נישטאָ; האָבען ביידע אַלטינקע „זיך אַרויסגעזעצט אין דרויסען אונטער'ן פענסטער'ל אויסקוקען די צוויי שקצים מיט טרערען אין די אויגען — — — — ביז די נאַכט איז אָנגעקומען, און די דאָזיגע צוויי אַלטיטשקע זענען געבליבען זיצען פערשטיינערט אין דער זעלבער פּאָ-זע, איינגעהילט אין דער נאַכטפינסטערניש און צוגעטוליעט איינס צו דאָס אַנדערע, אַזוי איז זיי שוין די נשמה'ס אויסגעגאַנ-גען — — — — — — — — — — — — —

און ווידער אַמאָל איז אויפגעגאַנגען די זון און ווידער אונטערגעגאַנ-גען און שוין פערגעסען אָן די צוויי אַלטע לייט, וואָס זי האָט בע-לאָזט זיצען אונטער'ן פענסטער, ווי צוויי אויסגעלעדיגטע שטי-קער קאָרע, אַרויכציהענדוג פון זיי זייער לעצטען בענקשאַפטליכען בליק — און אַריינקוקענדיג צו זיי אין שטיבעל אַריין האָט זי צוויי בייע נשמה'לעך דערבליקט, ערשט געבוירענע פון צוויי יונ-

געטשקע מוטערלעך... אַזוי, איין לעבענס-קרייז האָט זיך געענ-דיגט, האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייער: דור הולך ודור בא! און די סצענע אויפ׳ן בית-עולם אין „קריינדעלע״? דאָ גראָבט מען אַ קבר, מ׳האָט געבראַכט אַ בר-מינן, און דער „שוואַרצער״ מיט די ברייטע פלייצעס און דעם האָריגען האַלז קוקט שוין אויף קריינדלען מיט אַ ווילדען שמייכעל און מיט אויגען, וואָס ברענען פון תאוה: — קראַנק זענען זיי שטאַרבען ביי טאָג... אַ מיתה אויף זיי — — — — — און אין דיר אַ לעבען... אַזוי, קריינדעלע?...

דאָס לעבען און די אייביגע קראַפט פון לעבען — די לוסט צו שאַפען און געבאָרען — דאָס פיהלט זיך און עטעמט אַרויס צו אונז פון יעדער שורה ווייסענבערג׳ס. דער וואָס איז שוואַך אַליין, און דערפאַר דוכט זיך איהם, אַז דאָס פאָלק איז שוואַך, דאָס פאָלק גוסס׳ט, דער זאָל לייענען ווייסענבערג׳ן, וועט ער דערשפירען אַ קוואַל פון לעבען, אַ פרישען קוואַל, וואָס האָט זיך נאָר וואָס פון דער ערד, פון דער שוואַרצער ערד אַרויסגעשפאַרט, און ער וועט אָנהויבען גלויבען נישט נאָר אין ווייסענבערג׳ן, נאָר אויך אין דעם פאָלק, אין דער מאַסע, וואָס ווייסענבערג שטאַמט און זויגט זיין קראַפט פון איהר...

ווייסענבערג פרעדיגט נישט קיין לעבען און קיין גלויבען — דעם קינסטלערס זאַך איז נישט פרעדיגען דאָס גוטע און דאָס שענע, נאָר עס שאַפען; — און ווייסענבערג שאַפט עס, פון זיין גאַנצען וועזען וועהט מיט לעבען און גלויבען אין לעבען. ער פאָעטיזירט נישט די געזונדקייט און די פעסטע מוסקעלן, נאָר אין זיינע ווערק גופא, אין זיי בוי און שניט, פיהלט זיך אַ געזונדקייט און עפיס אַ געבוירענע מוסקעלהאַפטיגע קרעפטיגקייט.

טאָמער מאָלט ער אַמאָל, מיט אַ ווייכער פעראַכטונג און אַ שמייכעל אויף די ליפען, אַ „שמעריל״ און אַ „בעריל״ — בלייכע צוקראָכענע נשמות, „האַלב-עקסטערנעס און האַלב-פילאָזאָפען״, שלים-מזל׳ס פון די געוועהנליכע קהל׳שע יודישע „העלדען״ — איז עס נאָר צו ווייזען, ס׳אַראַ היפוך עס איז צווישען אָט דעם „געלערנטען״ שמערלען, אָהן בלוט און אָהן מוט, און דעם פראָסטען יונג, דעם „הויכ-געוואָקסיגען בחור מיט אַ פנים אַ ראָזעווען, אויגען ווי די רעדער און צייהן, וואָס בלאַנקען פאַר ווייסקייט״; ער שילדערט שמערלען, דעם סימבאָל פון דער „געלערנטער״ „אינטעליגענטישער״ אונבעהאָלפענ-

קייט, כדי דער בחור מיט די „געזונדטע לאַפּעס" און שטאַרקע אָרעמס, וואָס קושט פּאַר איהם אין די אויגען, אין זיין צימער, ביי איהם אויפ'ן בעט, דאָס מיידעל, נאָך וועלכער ער בענקט, — זאָל איהם, דעם בעליידיגטען, קאָנען זאָגען איראָניש און מיט שפּאָט: „די לייט קאָנען גוט אין די ביכער"...

וויסענבערג אַליין, דוכט זיך, קוקט „אויף די לייט אין די צימערלעך, וואָס קאָנען גוט אין די ביכער", אויף די לייט, וואָס האָבען בלייכע פּנים'לעך און נאָך בלייכערע נשמה'לעך, ווי אויף עפּיס „מאָדנע בריאה'לעך", וואָס די וועלט אייגענטליך וואָלט געקאָנט אָהן זיי אויך אויסקומען ... ווען יאָסעל („די משוגענע אין דאָרף") וואַרפט זיך אַרויף מיט האַסט און רציחה אויף איהר, דער „משוגענער'ס", מאַן (זי ליעבט איהם, יאָסלען, און דעם מאַן מיט אַ בלאַסליך פּנים און אַ שוואַרץ בערדיל וויל זי נישט), און מען פרעגט ביי איהם, ביי יאָסלען הייסט עס: „פּאַר וואָס? אַ מענשען!" — שמייכעלט ער ווילד: „אַ מענש איז דאָס?! אַ ווייך שוועמעל, וואָס צוקוועטשט זיך אין דער האַנד!" און אַז ער זאָגט דערנאָך צום יונגען מאַן, וואָס פּאָהרט מיט איהם: „נו, ווי געפעלט אייך די היינטיגע נאַכט?" און יענער ענטפערט איהם, ווי עס פּאַסט פאַר אַ „אינטעליגענט", אַ „שמעריל": — רופט זיך אָב יאָסעל, וואָס אין איהם שטורעמען נאָך די געבליטען: — „אַזוי? טאַקע גאָטס וואונדער!" דערביי „שמייכעלט ער שפּאָטיש און דרעהט זיך אַוועק, שעלמיש אַ הויב טוענדיג די אַקס-לען"... יאָסעל, דער פוהרמאַן, דער פּראָסטער מענש וואָס הייס בלוט און הייסע תאוות קאָכען אין איהם, פיהלט, אַז נישט ער, דער פּראָסטאַק, קאָן נישט פערשטעהן דעם „אינטעליגענט" מיט די פער'חלומ-טע אויגען, נאָר, פערקעהרט, דער „אינטעליגענט" קאָן איהם נישט פערשטעהן.

• •

*

יאָסעל מיט זיין שפּאָטישען שמייכלען פונ'ם „אינטעליגענט", דעם „וויכען שוועמעל" — דאָס איז דער סימבאָל, וואָלט איך זאָגען, פון וויסענבערג'ס שאַפען. וויסענבערג האָט אַ שמייכעל געטאָן שפּאָטיש פון דעם „אינטעליגענט" און דעם „אינטעליגענטישען" שרייבער, דעם

פילוסוף און ליריקער, וואָס קאָן „בענקען“ אָבער נישט ליעבען, וואָס האָט נערוועןן און נישט קיין מוסקעלן, וואָס שרייט היסטעריש און האָט נישט קיין איין שטילען און טיפען געפיהל, און אַפילו דאַן, ווען אַרום שטורעמט אַ שטורעם פון תאוה און קנאה, שטעהט ער אַ קאַלטער מיט אויגען צום הימעל פערגלאָצטע און פלאַפּעלט: „זעהר שען! די לבנה שיינט.“ — וויסענבערג האָט פון דעם אַלץ אַ שמייכעל געטון, און אַ הויב טוענדיג די קרעפטיגע אַקסלען, ווי יאָסעל, האָט ער זיך אַוועק-געדרעהט און זיך געשטעלט אין דער ליטעראַטור דער יודישער פון אַ זייט, פאַר זיך.

וויסענבערג איז פערבונדען מיט דער ליטעראַטור דער יודישער — איך רעד וועגען איהר דורכשניטליכען טיפּ — אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל ער איז אַ פּראָטעסט געגען איהר.

אונזער ליטעראַטור — דאָס איז דאָס „בית-מדרש-געסיל“ און „קוי-לער-געסיל“ — דאָס זענען צוויי גאָר בעזונדערע וועלטען.

דאָס ערשטע, ווי אַש דערצעהלט, איז דאָס געסיל, „וואו דער רב וואוינט מיט די שוחטים און אַלע מלמדים און וואו עס איז די מקוה מיט'ן שעכט-הויז פאַר עופות“. מען קאָן מוסיף זיין, אַז אַ חוץ די פאַרצייטיגע כּלי-קדש און גלאַט אזוי יודען מיט „מידוש'ען“, זקנים און זיידענע יונגע לייט, וואָס קלאָגען אויפ'ן חורבן, — געפינען זיך אין בית-מדרש-געסיל נאָך אַנדערע אינסטיטוציעס און פאַרשוינען: משכּילים אינטעליגענטען, אַקושערינס, פאַרטייען, עקסטערענס, פער-איינען, ליטעראַטען א. ד. ג. די איבעריגע געהערען צו דער „מאַסע“. נאָר אי די „פּני“, אי די „מאַסע“ פון בית-מדרש-געסיל זענען פערכאַפּט פון דער שטימונג, וואָס הערשט אין וויסענ-בערג'ס איינאַקטיגער דראַמע „אין ערוואַרטונג“. דאָס איז די שטימונג פון אייביגער שרעק, פון אייביגען וואַרטען, פון אייביגער פיזישער און גייסטיגער געבונדענקייט. מען איז געבונדען און מען מען לויפט מיט די פּענטעס אויף די פיס און אויף די הענד, מיט אַ שרעק אין האַרצען. מען שרעקט זיך פאַר דער שטילקייט און פאַר אַ קלאַנג, וואָס קומט אָן פון ערגיץ, מען שרעקט זיך פאַר דער פינסטערקייט און פאַר אַ פייערל, וואָס צינדט זיך אָן ערגיץ; מען האָט מורא פאַר דעם איי-גענעם שאָטען, מען ענטלויפט פון דעם אייגענעם שאָטען און מען יאָגט זיך נאָך דעם אייגענעם שאָטען. און מען וואַרט. מ'וואַרט אויף ישועות, מ'וואַרט אויף גזרות — מ'וואַרט. פריהער איז מען נערוועז,

הייסט עס בעוועגונג, דערנאָך ווערט מען מיעד, ווי דער שטייגער איז, רופט זיך עס — מען רוהט, — און אָט אַזוי לעבט מען. אַזוי לעבט מען אין בית-מדרש-געסיל. און אָט דאָס בית-מדרש-געסיל מיט זיינע בלאַסע פּנים׳ער און „תשעה-באב׳דיגע נעזער“ האָט ביז דער לעצטער צייט פערנומען אין דער יודישער ליטעראַטור דעם אויבען-אָן. טאָמער פלעגט זיך טרעפען אַמאָל אַנ׳„אריה בעל-גוף“, אַ יוד וואָס, איז גאָר קיין יוד נישט, איז עס געווען „אויף חידושים“ אי אין דער יודישער, אי אין דער העברעאישער ליטעראַטור.

אַש איז כמעט דער ערשטער געווען, וואָס האָט אונז דערצעהלט, אַז חוץ דאָס בית-מדרש-געסיל, איז פאַרהאַן נאָך אויך אַ קוילער-געסיל, וואו עס וואוינט — און פיהלט זיך ווי אין דער היים, גאָרנישט ווי אין גלות — די חברה „דריי פ׳ען“ (פישער, פליישער, פוהרמאַנעס). די דאָזיגע חברה מיט די ברייטע פלייצעס, מיט די פרייע נשמות און שטאַרקע, כאָטש גראָבע, געפיהלען — האָט פאַר די איינוואוינער פון בית-מדרש-געסיל אַ צונעמעניש: — „אויסגעווייקטע יודען“. אַש האָט אונז געוואָלט ווייזען אַ נייעס, נישט קיין „אויסגעווייקטען“ יודען, אַ יודען פון קוילער-געסיל. נאָר אַש אַליין איז נישט פון קוילער-געסיל; ער איז דאָרט נישט קיין תושב, ער שטעקט מיט איין פוס אין בית-מדרש-געסיל. מעהר נישט — ער דערצעהלט אונז, בית-מדרש-געסיל׳דיגע, וואָס ער האָט דאָרטען, ביי די רויטע, געזונדטע יודען, געזעהען. און ער דערצעהלט נישט פּראָסט, ווי מען דערצעהלט וועגען מענשען, וואָס אַלע קענען זיי, נאָר אַזוי ווי ער וואָלט זיך איבערנעהמען: וואָס איך האָב געזעהען! פלאי פלאים! ער ווערט נתפעל פון דער „קוילער-געסיל“, — ווייל ער איז אַ אונזעריגער.

ווייסענבערג איז אָבער טאַקי אַליין פון דאָרט. ער איז נישט געגאַנגען אַהין זוכען „טעמעס“, „טיפּען“: ס׳איז זיין היים. און ער דערצעהלט וועגען זיינע פּאַרשוינען, אַזוי ווי מען דערצעהלט וועגען גאַנץ געוועהנליכע מענשען. זיי האָבען ברייטע פלייצעס, רויט בלוט, קרעפטיגע אָרעמס, שטאַרקע געפיהלען; — ווי זשע אַנדערש? זיי זעבען דאָך מענשען, נישט קיין „ווייבע שוועמלעך“, נישט קיין הערמאַלין-פילאָזאָפען...

צווישען אַש׳ס און ווייסענבערג׳ס קוילער-געסיל איז פאַרהאַן נאָך אַנ׳אונטערשיעד.

ביי אַש'ן איז דאָס קוילער- און בית-מדרש-געסיל אַ מין „זבולן און יששכר": ביי זבולנ'ען — סחורה, ביי יששכר'ן — תורה; ביי זבולנ'ען — גבורה, ביי יששכר'ן — חכמה...

דאָס קוילער-געסיל — זבולן — האָט זיך די גאַנצע עולם הזה צוגענומען, זיך איינגעפּונדעוועט דאָ אויף דער ערד, פּונקט ווי יודען זענען גאָר קיינמאָל אין גלות נישט געווען, און נאָר „אַז עס האָט זיך געמאַכט, ווען מען האָט געדאַרפט עפּיס צום הימעל, ווי אַ קוויטעל שרייבען פאַר אַ קראַנק קינד צום רבי'ן, אָדער אַ קאַפּיטעל תהלים זאָגען (צו דעם קיין גרויסע בריות זענען זיי שוין נישט), האָבען זיי געמוזט אָנקומען צום „בית-מדרש-געסיל". און אַז ביי ישראל זשאַרלינער, „דעם עלטסטען און מכובד'סטען פון אַלע איינוואוינער אין קוילער-געסיל", איז אויפגעוואַקסען אַ טאָכטער, האָט ער געוואוסט, אַז יחוס איז נישט אין קוילער, — נאָר אין בית-מדרש-געסיל און איז צוגעגאַנגען צום רבי'ן: „רבי, קלייבט מיר אויס אַנ'איידעם פאַר מיין קינד פון אייערע בחורים". גענומען דעם איידעם, אַוועקגעזעצט אין זיין הויז אויף כל ימיו: „נאַ דיר דיין עסען, דיין טרינקען, דיין שבת-בגד און דיין טאַשען-געלד, און דו לערן מיר אין דער הייליגער תורה"...

הייליגע תורה, גייסטיג לעבען, גייסטיגע ליידען, — דאָס איז ביי אַש'ן אין קוילער-געסיל נישט בנמצא.

ווייסענבערג'ס „קוילער-געסיל" האָט פאַר דער תורה פון שוהל-געסיל גאַנץ ווייניג אָראָפּאַל. ווייסענבערג'ס פאַרשוינען, פערקעהרט, פעראַכטען און שפּאָטען פון „די לייט אין די צימערלעך, וואָס קאָנען גוט אין די ביכער". זיי זענען אויך גראָבע, פּראָסטע געזונדטע יונגען, ווי אַש'ס נאָטקע (אין „שטעדטיל" און אין „קוילער-געסיל") אָדער מאַטיס (די „יאַטישע טאָכטער"); זיי זענען אָבער אַזוי געזונד, אַז זיי פיהלען עס נישט און מאַכען נישט קיין וועזען דערפון, האַלטען עס נישט פאַר קיין שאַנד און נישט פאַר קיין כבוד; און דערצו זענען זיי געזונד נישט בלויז פיזיש, נאָר אויך גייסטיג: זיי דאַרפען נישט אָנקומען צום שוהל-געסיל, ווען זיי מוזען האָבען עפּיס צום הימעל: זיי ווייסען אַליין אַהין דעם וועג. זיי זינגען, אַזוי ווי דער „טאַטע מיט די בנים", דעם מאַרש פון דער קאַראַזעליע מיט אַ שבת'דיגען זמר.

דער יודישער חן — דער „שבת'דיגער זמר" — ווערט אויף אַ

האָר נישט געמינערט צוליעב דעם, וואָס דער מאַרש איז אַ „מאַרש פון דער קאַראַזעליע".

אַ פּאָר ראיות:

מנחם „שווייגער" („צום איידעם אויף קעסט") וואוינט אויב נישט אין, איז יעדענפאַלס נישט ווייט פון קוילער-געסיל: ער איז אַ פּראָס-טער בעל-מלאכה, אַנ׳עם-הארץ; דאָך, אַז ס׳קומט שבת צו שלש-סעודות, מען דאַרף זיך זעגענען באַלד מיט דער „מלכה" און דער נשמה-יתירה, רוהט ביי איהם און שטיבעל די שכינה, די שטילע, טרויעריגע שכינה, וואָס מען מיינט, אַז זי איז פאַרהאַן נאָר אין שוהל און אין שוהל-גאַס: „...ער דערמאָנט זיך אַ נגונ׳דעל פון אַ רבי׳ן, וואָס איז אַמאָל דאָ דורכ-געפאָהרען... און מנחמ׳ן ציהט דאָס נגונ׳דעל, ווי אַ מאַגנעט. אין שטוב איז פינסטערליך. אַ געלע בלייכע שיין שלאָגט נאָר קוים אַריין דורך דאָס קליין פענסטער׳ל, און מנחם זיצט, דער אונטערשטער טייל איינגאַנצען פערזונקען אין פינסטערניש, נאָר וואָס דער קאָפּ שטאַרט אַרויס געגענאיבער דאָס פענסטער׳ל, און ער זינגט זיך זיין וועגס.

דאָס ווייב מיט דער טאָכטער זיצען דעמאָלט אויפ׳ן בעט הינטער זיינע פּלייצעס פערשטעלט שוין אין דער פינסטערניש, נאָר וואָס די געזיכטער בלייכען זיך אַרויס פון דער טונקעלקייט. זיי הערען זיך איין, און דאָס נגונ׳דעל איז זיי שוין אַזוי גוט בעקאָנט, אַז נישט ווילענדיג חזר׳ן זיי עס אַליין נאָך אין געדאַנק שטילערהייט...

ווען דאָס נגונ׳דעל הערט אויף צוזאַמען מיט די לעצטע ווער-מער פון אתקינו סעודתא, שוועבט נאָך לאַנג אַרום אין דער הוילער פינסטערניש דער אָבקלאַנג פון אַ זשומען, ווי פון אַ געפייניגטער פליג, וואָס האָט זיך ערגיץ אין אַ ווינקעל אונטער׳ן סופיט פערפּלאָנ-טערט אין אַ נעץ פון שפּינוועבס און צאַפּעלט זיך און ראַנגעלט זיך דאָרט יעמערליך קלאָגענדיג...

אַז ער האָט אָבגעבענשט, שטעהט ער אויף, קוקט דורך דאָס פענסטער׳ל מיט אַזוינע שטילע טרויעריגע בליקען, ווי דער שטערן, וואָס האָט זיך שוין אויפ׳ן הימעל בעוויזען..."

נאָר וואָס דאַרף מען מעהר — יאָסעל דער פוהרמאַן (די משוגע׳נע אין דאָרף) שטאַמט דאָך געוו׳ס פון די „דריי פ׳ען" (פישער, פליישער, פוהרמאַנעס), דאָך האָט ער אויך נישט נאָר ברייטע פּלייצעס, נאָר אויך אַ ברייט הארץ און אַ שטאַרקע טיעפע נשמה... נאָכדעם, ווי ער האָט „צוקוועטשט" דאָס „ווייך שוועמעל" — דער משוגע׳נער׳ס מאַן —

„דרעהט ער זיך אַרום נישט ווייט פון דער שטוב, דעם קאָפּ האַלט ער אַראָב צו דער ברוסט און פייפט זיך ווידער צו עפּיס אַ מעלאָ-דיעלע, אַזוי זיס, האַרציג-טרויעריג, ווי אַ נשמה וואָלט זיך געקלאָגט דערינען, און טיילמאָל רייסען זיך די טענער שטאַרקער, העכער און בייזער, און איין טאָן יאָגט דעם צווייטען מיט אימפּעט, ווי די כוואַליעס אין טייך איינע די אַנדערע, ווען זיי צו-שפּיעלען זיך אין אַ געוויטער. און דאָ האָט זיך שוין נישט געהערט אַ זיס-ווייַנענדיגע נשמה, נאָר ווי אַ טייוועל פון האַס און נקמה צו-פלאַקערט זיך און ברענט מיט אַ ווילדען כעס"...

דערנאָך רעדט זיך וועגען איהם, אַז ער איז „אַ קליינער רעד-נער מיט אַ ברייטער קרעפטיגער פאַנטאַזיע, וועלכע, ווען זי צושפּיעלט זיך, איז זי אימשטאַנד צו שניידען אַ האַרץ, ווי מיט קאַלטע שטאָלענע מעסער, אָדער גלעטען עס מיט דער ווייכ-קייט פון אַ צערטליך-געליעבטער מיידעלשער האַנד".

אָט דאָס איז יאָסעל. און אָט דאָס איז ווייסענבערג'ס „קוילער-געסיל": עס שניידט, ווי מיט קאַלטע שטאָלענע מעסער, און גלעט מיט דער ווייכקייט פון אַ צערטליך-געליעבטער מיידעלשער האַנד; עס האָט אין זיך אי גראָבקייט, אי איידעלקייט.

ווייסענבערג איז אַ סינטעז פון גראָבקייט און איידעלקייט, פון שטאַרקייט און ווייכקייט.

ביי אַש'ן איז אויך פאַרהאַן אי שטאַרקייט, אי ווייכקייט; נאָר ווייכקייט איז ביי איהם מעהר: ווערט אין איהר אָפט דערטרונקען די שטאַרקייט. ביי ווייסענבערג'ן איז, פּערקעהרט, מעהר שטאַרקייט; טרעפט זיך, אַז זי שלינגט די ווייכקייט איין, איז די ווייכקייט דאַן בעהאַלטען, פערשטעלט, אָבער זי לאָזט זיך פיהלען פון אינוועניג.

יאָ די ווייכקייט, ווי אויך די שטאַרקייט, ווייסענבערג'ס איז אַ אינוועניגסטע, אַ טיעפע — און אויך דאָס טיילט איהם טאַקע אָב פון אַש'ן, צו וועלכען ער איז פון ערשטען קוק נאָהענט, פאַר וואָס עס בעט זיך אַזוי פערגלייכען זיי איינעם מיט דעם אַנדערען...

ביי אַש'ן איז חן אָנשטאָט שענקייט. דער עיקר איז ביי איהם די דעקאָראַציע, דאָס אויבערשטע הייטעל, וואָס איז בעפּוצט, ווי די טאַטואירטע הויט פון די ווילדע, מיט די פערשיעדענסטע קריצונגען און מאָלונגען. אָט דער אויבערשטער גלאַנץ איז ליעב אַזוי, ער פער-

בלענדט אַזוי דאָס אויג, אַז ס׳איז שוין פערשפּאָרט טאַקי צו קוקען אין דער טיעף, וואָס אינווענייג טוט זיך.

ביי ווייסענבערג׳ן קוקען מיר שטענדיג — דורך דאָס אויסוועניגסטע — אינווענייג, ער איז נישט קיין דעקאָראַטאָר, ווי אַש, ער קאָן אַ זאַך נישט בעפּוצען, — אַגב וויל ער גאָרנישט בעפּוצען: ער ווייזט אונז די זאַך אַליין, נישט איהר בלייכע ציטערדיגע אָבשפּיגלונג.

זיינע בילדער זענען נישט געמאָלט, אַפּילו נישט געשניצט, ווי עס איז פריהער געזאָגט געווען, נאָר אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען אין אַ האָלץ אָדער אין אַ שטיין דורכגעבויערט. דערפאַר קריצען זיי זיך איין ביי אונז אין זכּרון און נעהמען אונז דורך, „ווי אַנ׳עגבער וואָלט אונז אין האַרצען אַריינגעקראָכען“... ווען יאָסעל („די משוגע׳נע אין דאָרף) האַלט דעם קאָפּ צו דער ברוסט אַראָבגעלאָזען און פייפט זיך צו עפּיס אַ מעלאָדיע׳לע, איז עס „אַזוי זיס, אַזוי האַרציג-טרויעריג, ווי אַ נשמה וואָלט זיך געקלאָגט דערין“; אַז חנה׳לע („חנה׳לע“) וואַרט אין דער שטיל ביי נאַכט אויף איהר מאַן, וואָס איז איהר נישט טריי, איז פול מיט איהר וואַרטעניש די גאַנצע לופט אַרום. איהר שטימונג שוועבט נישט פון אויבען, זי האָט זיך אַזוי ווי אַריינגעזויגען אין אַלץ, וואָס אַרום; איהר דוכט, „אַז די גאַנצע שטוב איז אויסגעלעדיגט, נאָר אַ סודות׳דיגע שטילקייט שוועבט אין דער טונקעל-רויטליכער לופט אַרום, איבער וואָס דאָס פייערל שטעהט אַזוי פערטראַכט... אַפּילו די פידעל אויף דער וואַנד איבער זיין בעט הענגט אזוי אָבגעלאָזט... אַ טונקעלע הוילקייט קוקט פון אונטער די סטרונעס אַרויס, און די פערלאָרענע קלאַנגען, האָט זיך געדאַכט, בלאָנדזען ערגיץ אין דער לופט אַרום און זענען אַוועק זוכען זייער בעל-הבית אין דער ווייטער נאַכט אַריין...“

אין דעם דראַמאַטישען שטימונגס-בילד „אין ערוואַרטונג“ קוקט אויך אַרויס די שרעק און די שטילקייט פון יעדען שאָרך, פון יעדען בליק. אויך אין דער ערצעהלונג, וואָס רופט זיך „אין דער שטיל“, איז די שטילקייט, וועלכע בעהאַלט אין זיך עפּיס אַ געהיימניס און עפּיס אַ פאָרגעפיהל, אַזוי בולט, אַזוי געדיכט, אַז מען קאָן זי, דוכט זיך, אָנטאַפּען, אַזוי ווי די פינסטערניש אין מצרים, מיט די פינגער... די דאָזיגע ערצעהלונג האָט אַנ׳אויסלאָז, וואָס (פאַר מיר יעדענפאַלס) איז ער נישט איבערצייגענדיג; דאָך געהערט זי, אויב

נישט לויט׳ן סטיל, וועלכער איז אַביסעל געמישט, איז לויט דער טיעפקייט פון איהר שטימונג און דער בולט׳קייט פון איהרע שילדערונגען צו דאָס בעסטע, וואָס וויסענבערג האָט אָנגעשריבען. דורך דער דאָזיגער ערצעהלונג איז דערוויזען, אַז ביי׳ן אמת׳ן קינסטלער איז די שילדערונג קלאָר, פּלאַסטיש און מיט רייכע פאַרבען אפילו דאַן, ווען אין דער לופט, וואָס דער קינסטלער בעשרייבט, שוועבט אַרום אַ סוד און אין אַ ווינקעל דאָרט לויערט און טוליעט זיך אַ שרעק...

די שטילקייט, ווען זי ווערט העכסט אָנגעצויגען, גיט אונז וויסענבערג צו פיהלען דורך דעם, וואָס ער דערצעהלט אונז, ווי „פון הינטער דער וואַנד (ווען איינער פון שטוב איז אַרויס פערמאַכען די לאָדען) האָבען זיך געהערט זיינע געזעצטע לאַנגזאַמע טריט. אין אַ ווײלע אַרום האָט זיך בעוויזען זיין ערנסט קאַלט געזיכט איבער דער שויב און אַ שאָרכען פון אייזענס און אַ רייבען פון לאָדענס האָבען זיך געהערט״... צוריק אין שטוב איז ער נישט אַריין, און „זיינע טריט פון הינטער דער וואַנד און דאָס רייבען פון אייזען איז ערגיץ ווי געבליבען הענגען פערגליווערט אין דער דרויסענדיגער שטומקייט פון דער נאַכט, און נאָר ווי אַ שטיל שומיען האָט נאָך אין דער שטילער לופט זיך אַרומגעדרעהט און געשומיעט אין זייערע אויערן״... דערנאָך, אַז דער פרעמדער, וואָס איז אין שטוב געזעסען, איז אויך אַרויס אויפ׳ן גאַס, געקומען ביז׳ן בריק — און דאָס געהיימניס פון דער שטילקייט און די שרעק פון דעם געהיימניס האָט דערגרייכט איהר לעצטע אָנשטרענגונג, אָט-אָט, דוכט זיך, וועט עס זיך אָברייסען, ווי מיט אַ מעסער אָבגעשניטען — זאָגט אונז וויסענבערג מעהר נישט ווי אָט די עטליכע ווערטער: „דערווייל האָט זיך עפּיס אַ וואָרף געטון אויפ׳ן ברעג פון צווישען די טונקעלע גראָזען מיט אַ פלעסק אַראָב אין וואַסער... ער האָט זיך איינגעהערט: אַ יעמערליך נאַכט-קול פון אַ וואַסער-וואָרם האָט געשריעגען און איז אונטערדריקט געוואָרען, ביסלעכווייז אָבשטאַרבענדיג אין דער פינסטערער נאַכט״ — און פונקט ווי עפּיס אַ טהיר האָט זיך געעפענט פאַר אונז אַ טהיר פון אַ לאַנגען פינסטערן קאָרידאָר...

די דאָזיגע ערצעהלונג איז ווידער אַ ראיה צו דעם, וואָס מיר האָבען געזאָגט, אַז וויסענבערג׳ס „פּראָסטקייט״ און „גראָבקייט״ איז מעהר נישט ווי איין זייט פון זיין שאַפען: ער איז פּראָסט און גראָב דאָרט, וואו דאָס פאָדערט פון איהם די קינסטלערישע וואהר-

הייט; דאָרט אָבער, וואו עס בעט זיך צו זיין שטיל און איידעל, איז ער שטיל און איידעל... איך האָב פריהער געזאָגט, אַז ביי ווייסענבערג׳ן איז וואָס פאַר אַ פאַרשוין, — אַזאַ שפּראַך. דאַרף מען צוגעבען, אַז ווייסענבערג אַליין, ווען ער רעדט פון׳ם אייגענעם נאָמען, רעדט ער אויך — ווי אַמאָל: אַמאָל האַרט און אַמאָל ווייך, אַמאָל ערנסט און אַמאָל — מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען, און אויב אין די ערצעהלונגען „אַ מעשה מיט אַ ציעג״, „שמעריל און בעריל״ און אַנדערע, האָט ער אונז געוויזען, אַז ער האָט, — אמת, נאָך נישט גאָר קיין גלאַטען, — אָבער דאָך אַנ׳אייגענעם סטיל פאַר הומאָר, האָט ער אונז אין דער מעשה מיט דעם „בעל תשובה״ געוויזען, אַז ער האָט אַ פאַרטיגען און אַ אויסגעצייכענטען סטיל פאַר מעשיות, וואָס ווערען דערצעהלט אין גייסט פון פאָלק. די עצם מעשה מיט׳ן יודען, ווי ער איז אין וועג ווינטער שיער נישט דערפרוירען געוואָרען, נאָר עפּיס אַ גויה האָט איהם דערזעהן, רחמנות געקריגען, איהם אָבגע׳חיה׳ט און גענומען צו זיך; ווי ער איז שוין געבליבען ביי דער גויה און פערגעסען אָן יודישקייט און ווי דערנאָך האָט זיך אין איהם אויפגעכאַפּט ווידער די יודישע נשמה און ער טוט תשובה — די עצם מעשה די דאָזיגע איז אונז אַזוי נאָהענט, אַזוי בעקאַנט, פּונקט ווי מיר האָבען זי שוין געהערט אַמאָל, צי אין שוהל פון אַ חסיד, ביי׳ן אויוועז ווינטער, צי פון דער מאַמען, שבת פאַר הבדלה, ווען אַרום איז שטיל און פינסטערליך געוועזען; דאָך איצט, אַז מיר לייענען זי אין ביכעל, הערען מיר די שטים פון ווייסענבערג׳ן, נישט פון אַנאַנדערען, און מיר לייענען און לייענען נאָך אַמאָל איבער די דאָזיגע ווייכע, האַרציגע, מענשליכע ווערטער: „ווי דער יוד האָט דאָס דערהערט (אַז די גויה, וואָס האָט איהם אָבגע׳חיה׳ט און אַזוי צוגעזעהען, ווען ער איז קראַנק געוועזען, בעט איהם, ער זאָל בלייבען דאָ ביי איהר אין שטוב) — איז איהם דאָס בלוט געקומען אין פּנים אַריין און ער האָט די אויגען אַראָבגעלאָזט און געשוויגען, און זי קוקט אויף איהם מיט אַ ליעבע וואַרעמקייט אין די אויגען, ווי אַ שוועסטער אויף איהר איינציגען ברודער און זי איז שטיל אויפגעשטאַנען פון אָרט און האָט איהם אָנגענומען ביי דער האַנד און געקוקט איהם אין די אויגען אַריין און געוואָלט פרעגען, וואָס ער שעמט זיך; דערשפּירט זי אָבער, ווי זיין האַנד ציטערט אין איהרער, האָט זי איהם צוריק אָבגעלאָזט, ווייל זי איז בטבע געוועזען אַ גוטע און האָט איהם נישט געוואָלט מצער זיין״...

די, וואָס קענען ווייסענבערג׳ן נאָר פון אַזעלכע ערצעהלונגען, ווי „אַ טאַטע מיט בנים״, וועלען זיך געוויס וואונדערן, ווי קומט עס צו איהם... די, וואָס קענען איהם אָבער פון דער נאָהענטען, ווייסען, אַז צוויי נשמות זיצען — און לעבען בשלום — אין זיין ברייטער ברוסט: איינע אַ שטאַרקע און אַ מגושמ׳דיגע, די אַנדערע — אַנ׳איידעלע און אַ שטילע.

נאָך װעגען י. מ. װײסענבערג.

I.

אין דער נײער זאַמלונג, װאָס איז אַרױס נישט לאַנג *), זענען פֿאַרהאַן צװײ פֿון די רײכסטע זאַכען װײסענבערג׳ס: „אַ פּאָמניק״ אין דעם טײל „סקיצען״, און צװישען די „ערצעהלונגען״ — „קרײנדעלע״. דעם לעזער אָבער איז דאָ נעהנטער װי אַלץ — „דאָס לעבען״. װײסענבערג לאָזט דאָס רוב אױסלעבען זיך פֿאַר אונז אַ שטיק לעבען און אַלײן בלײבט ער שטעהן אָן אַ זײט, אַזױ װי הינטער אַ פֿאָרהאַנג, און נור אין זײן שװײגען פֿיהלען מיר די ערנסטע פֿערטיעפֿונג און אַזױ װי פֿון דער לופֿט, נישט פֿון איהם, קלינגט אַרױס דער שטאַרקער, געזונדטער געלעכטער. אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט װײסענבערג צו אונז זיך נעהנטער, האַרציגער צוגערוקט. שױן דער נאָמען אַלײן איז מעהר װי אַ געװעהנליכער נאָמען: װײסענבערג זאָל אָנרופֿען אַן ערצעהלונג „דאָס לעבען״ — איז עס נישט אומגעריכט? די זאַך האָט זיך נישט אױסגעשײלט, אױף װײסענבערג׳ס שטײגער, װי אַ יאָדער פֿון אַ נוס, גאַנץ און בולט, נאָר זי האָט װײך און װאַרים אַרױסגעציטערט, אַזױ װי אַ טרער, פֿון אונטער דער פּען. עס האָט אַרױסגעציטערט אַ נשמה, װאָס זינדיגט און האָט חרטה, און װאָס אי אין איהר זינדיגען און אי אין איהר חרטה-האָבען איז פֿאַרהאַן עפּיס טיעף-מענשליכעס: — „מענשען האָבען שױן אַזאַ טבע פֿריהער צו זינדיגען,

*) י. מ. װײסענבערג. געקליבענע שריפֿטען. פֿערלאַגס-בוכהאַנדלונג [illegible] סרעבערק, װילנאַ.

דערנאָך חרטה צו האָבען" — און דאָך איז עס אַזוי יודיש, אַז באַם דאָס ווייבעל, וואָס וועגען איהר רעדט זיך דאָ, וואָלט זיך נישט רו-פען פויגעלע, וואָלט אונז עפּיס געפעהלט, און די גאַנצע זאַך וואָלט געהאַט גאָר אַן אַנדער אויסזעהן... פויגעלע, דאָס ווייבעל, וואָס איהר מאַן איז אין דער היים נישטאָ, קאָן אויפ'ן בחור'ל, וואָס געהט אויס נאָך איהר, נישט קוקען „אַנדערש ווי מיט אַראָבגעלאָזטע ברעמען"... אַזוי איז עס אין אָנהויב פון דער ערצעהלונג. און אַזוי לאַנג קוקען זיי איינס אויף דאָס אַנדערע מיט אַראָבגעלאָזטע ברעמען און לאָזען געוועלטיגען איבער זיך די „הייסע ציטערדיגקייט" פון זיי-ערע הערצער און שטימען, ביז עס קומט צום מיטען פון דער גע-שיכטע, ווען „זיי טראַכטען שוין ביידע: ער — ווען זיין מאַמע זאָל דאָס וויסען, און זי — ווען איהר מאַן זאָל דאָס וויסען"...

„און נאָך שפּעטער איז זי שוין געלעגען און געוויינט מיט'ן פּנים אין קישען אַריין".

עס איז געקומען דאָס, וואָס דאָס וואָרט חרטה איז דערפאַר צו-איינג, צו קלאָר; דאָס, וואָס עס איז וועניג צו זיין אַ פרוי, כדי עס צו פיהלען אינגאַנצען, מען דאַרף זיין דערצו אַ יודישע, אַ פּויליש-יודישע פרוי, וואָס ביי איהר פּאָרט זיך נאָך צניעות מיט לעבענס-לוסט; אין דער צניעות'דיגקייט ברענט אַ זינד-גלוסטעניש, און אין דעם זינדיגען איז פאַרהאַן צניעות. אין פּוילען, אַזוי ווי אין וואָ-לין צווישען די חסידים, זענען פאַרהאַן נאָך יודען, וואָס דער שפּיצי-גער מוח און די טרדת הפרנסה האָבען ביי זיי נישט קאַלט געמאַכט דאָס האַרץ (אפשר טאַקע דערפאַר, ווייל דער מוח איז ביי זיי נישט אַזוי שפּיציג און די פּרנסה קומט זיי נישט אָן אַזוי שווער, ווי אין ליטאָ) און ביי ווייסענבערג'ן, עפּטער ווי ביי אַנדערע יודישע שריי-בער פון פּוילען, טרעפען מיר אַזוינע יודען מיט לעבעדיגע געפיהלען; אַזוינע יודען זענען די פאַרשוינען פון דער מעשה „דאָס לעבען". ווען פויגעלע, געפּייניגט פון חרטה, מורא און ליעבע, שטאַרבט, נאָכדעם ווי זי האָט-אָבּ דאָס קינד, זעהט מען, אַז די צניעות פון אַ בת-ישראל איז אַ געפיהל, וואָס איז נישט וועניגער שטאַרק ביי איהר און נישט וועניגער נאַטירליך, ווי איהר ליידענשאַפט; זי שטאַרבט — און אין איהר שטאַרבען שפּירט מען די הייסע געפיהלען, מיט וועלכע זי האָט געלעבט.

די אייגענע הייסע געפיהלען שפּירט מען אויך ביים בחור'ל,

וואָס שטיל אין האַרצען ביי זיך טראָגט ער דעם סוד, דעם פיינליכען סוד פון פויגעלע׳ס טויט. צוריקגעהענדיג פון דער לויה, קאָן ער זיך שוין מעהר קיין אָרט נישט געפינען, „געהענדיג דעם גאַנצען וועג מיט אַנ׳אַראָבגעלאָזטען קאָפּ און זייהענדיג די טרערען אויף די שטיי- נער פון גאַס״. מיט די טרערען אין די אויגען הויבט ער זיך אויף און געהט צו צום מאַן פויגעלע׳ס און זאָגט איהם:

— הער זשע, דו מענש, איך האָב דיין ווייב געטויט!

דער חסרון פון דער שענער ערצעהלונג איז, וואָס דער פער- פאַסער, אָנשטאָט צו שטעלען אָט דאָ, ביי דער אָקאָרשט ציטירטער שורה, וואו עס עקט זיך די מעשה, אַ פונקט, האָט ער צוגעשריבען נאָך היבשע עטליכע שורות, וואָס זענען דעם שרייבער אפשר נויטיג געווען, אָבער דעם לעזער זענען זיי איבעריג. די ערצעהלונג אינגאַנ- צען האָט דאָך פערדיענט כשר דעם נאָמען: „דאָס לעבען״: דאָ זענען אויסגעמאָלט אַזוינע טיפע, איידעלע סתירות, וואָס נאָר דאָס מענשלי- כע לעבען ווייס פון זיי.

II.

אָבער נישט וועניגער, אויב נישט נאָך מעהר, זענען ווערט צו טראָגען דעם דאָזיגען נאָמען אַנדערע ערצעהלונגען ווייסענבערג׳ס. נישט ווייל זיי זענען „גענומען פון לעבען״ — דאָס איז פאַר איינעם אַ מעלה, פאַר אַנ׳אַנדערן — אַ חסרון, — נאָר ווייל זיי זענען אַליין לעבען, ווייל זיי שטאַמען פון דעמזעלביגען טיפען פערהוילענעם שורש, פון וועל- כען עס שטאַמט דאָס לעבען בכלל. ביי ווייסענבערג׳ן, כל זמן ער איז ווייסענבערג, איז נישטאָ קיין סימן פון דעם, וואָס האָט דאָס צו- נעמעניש „ליטעראַטור״. מיר זעהען ביי איהם נישט די האַנד, וואָס שרייבט. און דערפאַר ערגערן אונז נישט אַזוי די פעהלערן, וואָס זי בעגעהט מיר זעהען, אַזוי ווי אין דער נאַטור, דאָס געשאַפענע, נישט דאָס שאַפען; דאָס געשאַפענע, וואָס מאַכט דעם איינדריק פון לעבו רענעם. שוין אין דעם מאָמענט, ווען ער שרייבט זיינע זאַ- כען, שיידט ער זיך אָב פון זיי, און ווען זיי קומען צו אונז, לע- זער זעהען מיר פאַר זיך אַ שטיק נאַטור, נישט קיין ווערק פון

אַ קינסטלער. און ס'איז נישט קיין נאָכגעמאַכטע נאַטור: ווען מיר האָבען פאַר זיך צוויי בוימער גלייכע, האַלטען מיר דען איינעם פאַר אַ קאָפּיע פונ'ם אַנדערן? ניין, ביידע זענען זיי פון דער ערד אַרויס־געוואַקסען. אַזוי וואַקסען אַרויס פאַר אונז די וויסענבערג'שע געשטאַלטען.

דערפאַר פערדיענען פיעל וויסענבערג'ס ערצעהלונגען נאָך מעהר, מ'זאָל זיי — הגם מיט אַנ'אַנדער כונה אַ ביסעל — אָנרופען דאָס לעבען, ווי די ערצעהלונג מיט דעם דאָזיגען נאָמען. אין דער ערצעהלונג, וואָס רופט זיך „דאָס לעבען", האָט דער שרייבער שוין געוואָלט אַזוי ווי אַריינהויכען זיין אָטעם דעם וואַרימען. תמיד אָבער לאָזט ער די זאַך אַליין, פון זיך אַליין, עטעמען; ער איז אַזוי ווי גאָרנישט אויסען מיט זיין שרייבען: ס'איז עפּיס אויסען דאָס גראָז, וואָס וואַקסט, דאָס וואַסער'ל, וואָס רינט און ברומט פון באַרג אַראָב? האָט עס דען אַ ציעל?

און דאָך האָט עס אַ זין. דען עס לעבט. די קראַפט, וואָס עטעמט אַרויס פון וויסענבערג'ס קונסט, קאָן מען אַנדערש נישט אָנרופען, ווי די קראַפט פון לעבען; פאַרהאַן אינטעלעקטועלע, אינטואיטיווע קינסטלער, וויסענבערג'ס קונסט איז, אויב מען מעג זאָגען אַזוי, אַ „ביאָלאָגישע". דערפון נעהמט זיך אי די „צוועקלאָזיגקייט", אי די וואונדערליכע אינוועניגסטע „געזעצמעסיגקייט" פון זיינע ערצעהלונגען. דער שכל, די פאַנטאַזיע אפילו קאָן אַראָבקריכען פון וועג; דער אינסטינקט נישט.

III.

דער אינסטינקט ווייסט נאָר פון איין צייט — דעם הוה, — און ביי וויסענבערג'ן איז דער עבר טאַקע מעהר נישט ווי אַ גראַמאַטיקאַלישע פאָרם, אין דער אמת קומט אַלץ פאָר פאַר זיינע — און אונזערע — אויגען. דערפאַר געברויכט ער אָנשטאָט דעם אַבסטראַקטען פערגליווערטען אָביעקטיוו דאָס לעבעדיגע צייטוואָרט; ער שרייבט נישט: „דאָס פנים איז געל ווי וואַקס", נאָר: דאָס פנים איז „ווי אָבגעגאָסען מיט געל וואַקס"; און אפילו די שילדערונג פון דער

נאַטור איז ביי איהם דראַמאַטיזירט: „...דער פרישער מאָרגען קומט אָן און ווייסט אויס אַלע שטיבלעך („דאָס לעבען״); די ערצעהלונג „קריינדעלע״, נישט פון איין גוס, און דאָך איינע פון די שענסטע און לעבעדיגסטע זאַכען אין דער נייער יודישער ליטעראַטור, הויבט זיך אָן אַזוי: „אַ הייסער זומער-טאָג. אין טיפען בלויען הימעל בלישטשעט די זון און עס דוכט זיך, אַז זי ציטערט. דער פּלויט, וואָס איז שוין האַלב איינגעזונקען אין דער ערד פאַר אַלטקייט, איז העל בעלויכטען. אויף יענער זייט פלויט, אויפ'ן בית-עלמין, איז שטיל; די בוימער דרעמלען אַזוי ווי מיד און פער'חלש'ט פון דער היץ. די הינטערשטע צווייגען הענגען אַראָב און קוקען שטום אויף די בערגלעך ערד. אויפ'ן גראָז ליעגען דיקע שאָטענס. עטליכע גרעזלעך האָבען פלוצלונג אַ ציטער געגעבען — אַ זשאַבע איז דורכגעשפרונגען. אַ בלעטיל האָט זיך גערודערט — אַ זומער-פויגעלע איז צוגעפלויגען צום בוים, און אַ צווייטס יאָגט דאָס ערשטע נאָך און דרעהט זיך אַרום איהר אין דער לופט — — — אויף דער לאָנקע שפּאַצירט אַרום פאַמעליך אַ באָציאַן, שאָקלענדיג מיט'ן לאַנגען האַלז און אויסציהענדיג דעם שנאָבעל ביי יעדען טריט״...

ווען איהר לייענט די דאָזיגע און אַנדערע בעשרייבונגען, וואָס ווען עס איז וועלען זיי בעשיינען אונזערע שול-חרעסטאָמאַטיעס, ענטפלעקען זיך פאַר אייך נישט מאַלערישע בילדער, נאָר דראַמאַטישע סצענעס, וואָס שפּיעלען זיך אָב אין דער נאַטור.

IV.

אויך דער הומאָר איז דראַמאַטיש ביי ווייסענבערג'ן: נישט ער לאַכט, די געשעהענישען לאַכען.

דער אינהאַלט פון זיינע הומאָריסטישע ערצעהלונגען, מען זאָל איהם נעהמען איבערדערצעהלען, איז ער אַנעקדאָטיש, נאָר דאָס איז די מעשה, וואָס נישט אינ'ם אינהאַלט ליגט דער תּוך ווייסענבערג'ס, ווי אויך נישט אין דער פאָרם, וועלכע איז ווייט פון שלמות, נאָר אין דעם לעבעדיגען אָטעם, מיט וועלכען עס עטעמען זיינע געשטאַלטען — די בעדייטענדע, ווי די אונבעדייטענדע. איך

האָב געזאָגט פריהער, אַז מיר בעמערקען ביי וויסענבערג׳ן דאָס גע-שאַפענע, נישט דאָס שאַפען — הנאה אָבער האָבען מיר נישט אַזוי פון דעם געשאַפענעם, ווי פונ׳ם שאַפער, פון דער קינסטלערישער ווי-טאַל-קראַפט, וואָס לעבט און וועבט אין איהם. ווען איינער קאָן אין אַ הויפען ערד אַריינהויכען אַ נשמה, עס זאָל לעבען, איז אונז געוויס אַ גרויסע נפקא מינה, וואָס פון אָט דעם הויפען ערד וועט ווערען: אדם הראשון, צי מעהר נישט ווי אַ שימפּאַנזע; דאָך ווער עס שאַפט פון טויט, פון תהו — לעבען, מעג עס זיין דאָס לעבען פון אַ וואָרים, פון אַ פליגעלע, וואָס לעבט מעהר נישט ווי איין טאָג, — האָט אין זיך אַ געטליכען פונק און, כל זמן ער גליהט, וועט ער אונז זיין ליעב און טייער. „דער לעהרער גרינשטיין", מען זאָל קוקען אויף דעם, וואָס ער איז, איז ער גאָרנישט; ס׳איז פון אברהם רייזענ׳ס לעהרער, און ווען אַנ׳אַנדערער, נישט וויסענבערג, וואָלט אונז דערצעהלט די מעשה, ריכטיגער, דעם אַנעקדאָט מיט דעם דאָזיגען לעהרער אין זיין נייעם קאָסטיום און די בזיונות, וואָס ער האָט נעביך געהאַט אויסצושטעהן, וואָלט עס אונז געוויס געווען לאַנגוויילי. אין בעסטען פאַל וואָלטען מיר רחמנות געקראָגען אויף איהם. ביי וויסענבערג׳ן אָבער זענען די פיער זייטלעך, וואו עס איז דערצעהלט דער אַנעקדאָט, אַזוי פול מיט לעבען און בעוועגונג, אַז עס פערשאַפט אונז אַ געפיהל, וואָס האָט מיט׳ן אמת׳ן, קאָמישען, נודנעם גרינשטייגען נישם צו טון; עס פערשאַפט אונז אַ קראַפט-געפיהל.

דער קאָמיזם גרינשטיינ׳ס, ווי בכלל די לעבענס-קאָמיק, ווי מען זעהט זי ביי וויסענבערג׳ן, בעשטעהט דערין, וואָס דער מענש האָוועט און האָוועט — און עס לאָזט זיך אויס קאַפויר, דער היפך פון דעם, וואָס ער זוכט צו דערגרייכען; דער קאָמיזם ליעגט אין דעם, וואָס דוקא דער היפך איז אַ נאַטירליכע זאַך, אַנדערש קאָן נישט זיין און עס דאַרף גאָר אַנדערש נישט זיין, נאָר דער נאַרישער מענש ווייסט עס ניט, דער נאַרישער מענש וויל „קלוג" זיין. די „באַבישעס" („די באַבישעס אָבהיטען") ווילען קלוג און פרום זיין, און זיי ווייסען נישט, אַז דערמיט, וואָס זיי וועלען שרה׳לען, דעם אייניקעל זייערן, דערמאָהנען, אַז זי איז שוין נישט קיין קליין מיידעלע, דערמיט, וואָס זיי וועלען איהר דערצעהלען פון דער מוטער שרה׳ן, ווי אַזוי זי איז געגאַנגען איבער אַ וואַסער׳ל און האָט זיך אין איהם אָנגעשפיגעלט, דערמיט וועלען זיי זי נישט „אָבהיטען", נאָר, פערקעהרט, זיי וועלען

אויפוועקען אין איהר דאָס נאַטירליכע, וואַכענדיג-דרעמלענדיגע געפיהל... און אויך גרינשטיין דער לעהרער חאַפּט זיך נישט אויפ׳ן שכל, אַז דער נייער אָנצוג קאָן אין דער „בעקאַנטער שטוב מיט די אַראָבגעלאָזטע גאַרדינען איבער די פענסטער", מיט דער „סימפּאַטישער בלאַסליכקייט" פון דעם שענעם פריילין מאַכען אַנ׳איינדריק, וואָס איז פונקט פערקעהרט פון דעם, אויף וועלכען ער ריכט זיך... און וואָס פאַר אַ הומאָריסטישע ערצעהלונג ווייסענבערג׳ס איהר זאָלט נישט לייענען, אומעטום וועט איהר אָנטרעפען דאָס דאָזיגע „נישט ריכטען זיך" און אומעטום איז דאָס „אונגעריכטע" — דאָס נאַטירליכע, און יענע, וואָס ריכטען זיך נישט, בלייבען די נאַראָנים... דעם אינסטינקט-קינסטלער זעהען אויס נאַריש די אַלע, וואָס פערלאָזען זיך אויף די חשבונות פון שכל... איך האָב ערגיץ נישט געפיהלט ביי ווייסענבערג׳ן די קראַפט פונ׳ם מענשליכען שכל, פון מענשליכע פלענער. אַ פאַטאַלישער מוז שפירט זיך אין דעם טאָן, ווי ער דערצעהלט. אַ קינסטלערישער סאָמנאַמבוליזם.

V.

די דרייסטקייט פון אַ סאָמנאַמבולע שפירט זיך אויך אין דער קרעפטיגער שפּראַך ווייסענבערג׳ס. דער פאָרשער פון דער יודישער שפּראַך, בעת ער וועט לערנען די ווערק פון מענדעלי מו״ס, וועט ער זיך דערמאָהנען אָן ווייסענבערג׳ן; ער וועט זיך אָבער דערמאָהנען אָן איהם, ווי אָן אַ קאָנטראַסט, — וואָס דאַרף, אגב, נישט פערשטאַנען זיין ווי אַ סתירה. אַזוי ווי ביי מענדעלין אינ׳ם אַלטען, אַזוי איז אויך ביי ווייסענבערג׳ן אינ׳ם יונגען דור אַנ׳אמת-יודישע שפּראַך; נאָר די אמת׳דיגקייט ביים זיידען איז אַ בעוואוסטזיניגע, אַ אויסגעהאָראָוועטע, אַ קולטיווירטע, און עס ליעגט אויף זיין שפּראַך אויסגעגאָסען דער חן און דער קיהלער גלאַנץ פון קונסט; ביי ווייסענבערג׳ן איז די אמת׳דיגקייט פון ערשטען און הייסען מקור; איהר מוז איז, אַזוי ווי דער מוז פון דעם גאַנצען שאַפען זיינעם, אַ אונבעוואוסטער, אַ סטיחישער. מענדעלי שרייבט אין גייסט, אין סטיל פון פאָלק; ווייסענבערג איז דאָס פאָלק גופא, דאָס פאָלק, בשעת עס שאַפט, בשעת עס פיהלט נישט

איבער זיך קיין אַנדער אויבערהאַר, אַ חוץ זיך אַליין; קיין אַנדערע געזעצען, אויסער די, וואָס לעבען אין איהם אינווענינ. מענדעלי'ס שפּראַך שאַפט דער יחיד דורכ'ן כלל, ביי ווייסענבערג'ן האָט זיך דער כלל, דאָס פאָלק אין יחיד, אינ'ם זעלבסטשטענדיגען יחיד אַריינגעקליבען און זיין שפּראַך איז דעריבער, ביי אַל איהר פאָלקסטימליכקייט, טיעף אינדיווידואַליזירט: פערשיעדענע סטרונעס פון דעם קינסטלער'ס איך געפינען אין איהר פערשיעדענע אָבקלאַנגען; פון די יונגערע יודישע שרייבער האָט נאָך קיינער אין דער יודישער שפּראַך נישט געפונען אַזוי פיעל טענער, פון די גרעבסטע ביז די איידעלסטע, וויפיעל עס האָט ענטפלעקט אין איהר ווייסענבערג. פאַר איהם האָבען זיך געעפענט אין איהר קוואַלען, וואָס פאַר אַנדערע זענען זיי פער'חתמ'עט געווען. ער שאַפט נייע ווערטער און עס דוכט זיך, ער שעפט זיי פון ערגיץ: אַזוי טיעף זענען זיי פערוואַקסען מיט'ן מקור פון דער שפּראַך, אַזוי היימיש זענען זיי. מענדעלי, שלום עליכם זענען די גרויסע זאַמלער פון דער יודישער שפּראַך, ביי ווייסענבערג'ן איז איהר לאַבאָראַטאָריום, איהר נאַטירליכעס לאַבאָראַטאָריום. מיר פיהלען די פערבאָרגענע שוימיגע יוגענדליכע זאַפטען פון אַ שפּראַך, וואָס האָט נאָך נישט ענטפלעקט איהרע קרעפטען, ס'איז אַנ'אָנהויב פון אַ נייעם פעריאָד, נישט קיין פאַרטיגע, פערענדיגטע, פיקסירטע שפּראַך-פאָרם, ווי ביי מענדעלי'ן. פּרץ, אַש, דינעזאָהן, פינסקי, נאָמבערג, שאַפּירא, — זיי אַלע, בעזונדערס פּרץ און אַש, האָבען נייע טענער, נייע ריטמען אין דער יודישער שפּראַך אַריינגעטראָגען, זיי האָבען זי פעהיג געמאַכט נייע קינסטלערישע פערזענליכקייטען אין זיך אויפצונעהמען, זיי האָבען זי רייכער געמאַכט דערמיט, וואָס זיי האָבען איהר זייערע אייגענע רייכקייטען אַוועקגעשענקט; ביי ווייסענבערג'ן אָבער ווערט זי רייכער אַזוי ווי פון זיך אַליין, איהר אייגענער קאַפּיטאַל וואַקסט: נישט נור איהר סטיל, איהר ריטם, — דער סכום פון איהרע ווערטער פערמעהרט און פערצווייגט זיך, און ווייל עס קומט פאַר אויפ'ן נאַטירליכען שטייגער, על פי הכרח און אונבעמערקטערהייט, כלאחר יד, אָט אַזוי ווי דאָס כאַלק „זאָגט" זיינע ווערטליך און אונז דוכט, אַז זיי ווערען געזאָגט פון זיך אַליין, אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען שוין פון ששת ימי בראשית אָן, — דערפאַר קאָן מען האָפען, אַז די אַלע נייע ווערטער און פאָרמען, וואָס ווייסענבערג שאַפט, וועלען איינגעוואָרצעלט ווערען

אין דער שפּראַך און ווערן ווערען דאָס פערמעגען פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור.

די אונבעוואוסטקייט פון דער שפּראַך-קראַפט און פון דעם גאַנ-צען שאַפען ווייסענבערג׳ס בכלל פערגלעט דעם איינדריק פון דער אונאָבגעטאָקטקייט, פון דער ווילדקייט, וואָס טרעפט זיך ביי איהם. דאָס איז אַ געזונדטע, כ׳מיין, אַ אונפערמיידליכע ווילדקייט. מיר מיידען אויס איהרע דערנער די שטעכיגע — און פליקען די בלומען. מיר מיי-דען אויס און מאַכען זיך נישט זעהענדיג אפילו געשמאַקלאָזיגקייטען, ווי אַ שטייגער „קריטיש-אויסגעשטעלטע אויגען” אָדער „זיין פרייד האָט איהם געקאָנט בלייבען שטעקען, ווי אַ ביין אין האַלז” („דאָס לע-בען”), און מיר וואָלטען אפשר אויך גאָרנישט געדאַרפט דערמאָהנען די משונה׳דיגע זאַך, וואָס רופט זיך „איינער אַ מענש”, הגם דער דאָזיגער מענש פּלאָנטערט עפּיס מיט׳ן צונג וועגען פושקין און אפילו ניטשע און הגם ער פערנעהמט מעהר ווי אַ פערטיל פונ׳ם בוך. מיר וואָלטען עס אפשר גאָרנישט געדאַרפט דערמאָהנען, דען אַ חוץ דעם ערשטען פּרק און נאָך עטליכע שורות, וואו עס פיהלט זיך ווייסענבערג, איז עס פשוט אַ ווילדקייט. אויב מיר דערמאָהנען עס, איז עס נאָר, ווייל אין דעם פאַל איז עס שוין נישט קיין געזונדטע, נאָר, פערקעהרט, אַ קראַנקע, אַ אונבערעכטיגטע ווילדקייט. ווייסענבערג האָט זיך דאָ פשוט פערבלאָנדזשעט, אַזוי ווי ער האָט זיך פערבלאָנדזשעט אַמאָל אין „קנאה און תאוה”. אַזוי ווי דאָרט, אַזוי פיהלט זיך אויך דאָ, אַז דער שרייבער, וואָס האָט עס געשריבען, איז אַ אייגענאַרטיגער שרייבער, נאָר עס איז געשריבען אָהן דעם מעכטיגען אינווייניגסטען מוז, וואָס מאַכט די פען פאַר אַ שליח פון דער פערבאָרגענער קראַפט, וואָס מען רופט אָן טאַלענט. ווייסענבערג איז אָהן אָט דעם מוז אַ שלעכטער קינסטלער, און ווען ער איז אַ שלעכטער קינסטלער, איז ער נאָך אַנ׳ערגערער בעל-מלאכה: עס קאָן נישט שאַפען פון קאָפּ דער, וואָס זיין קראַפט איז — דער אינסטינקט.

ה. ד. נאמבערג.

אויף דער גרעניץ פון טויט און לעבן.

ה. ד. נאָמבערג.

„איהר האָט זיך גערוכט, אז איצט שטעהט זי אויפ'ן גרעניץ פון טויט אין לעבן, אויף דעם פונקט, וואו זיי ריהרען אָן איינער דעם אַנדערן און ווערען פערשלונגען איינער אין אַנדערן און זענען איינס".

(ה. ד. נאָמבערג: „שוויג, שוועסטער".)

1.

די וועלט און די מענשען, וואָס אַרום, זעהען מיר אין שפּיגעל — פון אונזער נשמה. אַ שפּיגעל, וואָס בעסער ער איז, אַלץ ריכטיגער מוז זיין דאָס בילד פון די זאַכען, וואָס ער ווייזט אונז; אונזער נשמה — פערקעהרט: וואָס בעסער און איידעלער זי איז, אַלץ אייגענאַרטיגער, אינדיווידועלער איז די וועלט, וועז זי שפּיגעלט זיך אין איהר אָב... פונקט אַזוי ווי גאָט האָט דעם מענשען בעשאַפען „בצלמו ובדמותו", אין זיין אייגענעם פורעם און געשטאַלט, — אַזוי שאַפט איבער דער מענש גאָט און זיין וועלט לויט זיין אייגענער געשטאַלט. אַפילו די ווערק, וואָס לויט דער פאָרם און דעם טאָן זענען זיי עפּיש, — זענען אין תוך גענומען בלעטער אויטאָביאָגראַפיע, לעבע-

דיגע שטיקער פון דעם דיכטערס הארצען. אין דער רות-אידיליע מיט איהר געלאסענעם, עפּישען „ויהי....” האט זיך געוויס פּונקט אזוי אָבּ-געשפּיגעלט דעם דיכטער׳ס פּערזענליכקייט, ווי אין דעם לירישען שיר-השירים; דען ליריקער איז דער דיכטער נישט נאָר, ווען ער ציהט אראָבּ די מאַסקע, וואס פערשטעלט זיין געזיכט, זיין אייגענע פּערזענ-ליכקייט; ליריקער איז ער אויך, בעת ער גיט זיך אָבּ מיט אנדערע מענשען, אויך דאַן איז ער דער העלד פון זיינע ווערק.

ה. ד. נאָמבערג שרייבט רוהיג, געלאַסען און אמאל קאלט, ווי נישט איהם מיינט מען; אין זיינע ווערק ווערט גערעדט „בלשון נסתר”; ער אליין מיט זיין איך פיגורירט אין זיי זעלטען; דאָך זע-נען די ווערק זיינע ליריש. דאָס קיהלע ליכט, וואָס בעשפּינט זיינע העלדען, איז זיין ליכט; דאָס מידע, שטומע ליידען, וואָס קוקט פון זייערע אויגען אַרויס, איז זיין ליידען, און די סביבה, וואָס פון איהר שטאַמען זיי, איז זיין סביבה: די אינטעליגענטישע און האַלבּ אינטעליגענטישע יודישע באָהעמע.

אין אָנהויבּ האָט ער אזוי ווי אנדערע יודישע שרייבער, זיך אויך אָבּגעגעבען מיט דעם פּאַרצייטיגען לעבען פון אונזערע טאטעס און מאַמעס: „דער רב און דעם רב׳ס זוהן”, „אין א פּוילישע ישיבה” און אַנד. די דאָזיגע זאַכען אָבער זענען שוואַכע: פאַרהאַן נאָך אין זיי אַ סך זייטיגע, נישט קיין וויכטיגע איינצעלהייטען; עס פעהלט נאָך אין זיי די גאַנצקייט, די אָבּגעשלאָסענקייט און די בעזונדערע נישט קאַלטע, אָבער קיהלע אַטמאָספערע, וואָס רינגעלט אַרום די שפּעטער-דיגע ווערק פון אונזער שרייבער. נאָר עס פיהלט זיך שוין אייך אין אָט די ערשטע פּראָבּעס זיינע, אַז איהם ציהט צו אינטעלעקטואַליסטי-שע טיפּען, צו מענשען, וואָס הגם זיי זענען ווייך און ליריש, טראַכטען זיי און גריבּלען זיך און לעבען פאַר זיך, אָבּגעשיידט, אָבּגעריסען פון די אַרומיגע. דעם רב׳ס זוהן און יצחק׳ל, דאָס עלפיאָהריגע יונגעל, וואָס די מאַמע שיקט איהם אָפּ צום טאַטען, מיט וועלכען זי האָט זיך געג׳ט, און דער טאַטע — צוריק צו דער מאַמען („צווישען טאַטע און מאַמע”) — זענען קאַנדידאַטען אויף די שפּעטער-דיגע טיפּען נאָמבערג׳ס: זיי וועלען איינגיכען, אם ירצה השם, אַוועק-לאָזען זיך און די גרויסע שטעדט, וועלען זיך בעזעצען דאָרט ערגיץ אויפ׳ן פינפטען שטאָק, אין ענגע צימערלעך, וועלען זיך קליידען „דייטש”, וועלען אומגעהען מיט ביכלעך אונטערן אָרעם און זוכען

„שטונדען״ און גמילת חסדים, און מיאש זיין זיך פון זיך אַליין, און פילאָזאָפירען וועגען דער וועלט, וועגען בודדאַ און שאָפּענהויער און אַרויסגעבען פון זיך די פליגעלמאַנ׳ס און די בענדער׳ס און די שוואַרצוואַלד׳ס און די שייקער׳ס און די שלימזל׳ס,—אָט די אַלע לייט פון דער יודישער באַהעמע, וואָס זענען צוקריגט מיט זיך אַליין, אָבער נאָך מעהר מיט די אַרומיגע, און זענען אייגענטליך גאָר נישט קיין גרופּע, נאָר אַ סומע פון יחידים, וואָס לעבען יעדערער פאַר זיך, יעדערער מיט זיין אומעט און מיט זיין איינזאַמקייט...

2.

„שווייג, שוועסטער״. די העלדין פון דער ערצעהלונג איז פעליאַ פיינשטיין. אַ יונג, שען מיידעל. דאָך האַלט זי שטענדיג ביי זיך אַ פלעשעלע ציאַן-קאַלי. אַמאָל האָט זי דערפיהלט, אַז ס׳איז געקומען די מינוט. זי איז געלעגען אויפ׳ן בעט און האָט זיך געזעגענט מיט איהר לעבען. האָט זיך איהר געדוכט, אַז „עפּיס אַ פאַרביגע ליכטיגקייט, וואָס האָט געשטאַמט פון איהר אייגענעם וועזען, איז געלעגען אויסגעגאָסען אויף אַלעס און האָט געגעבען גאָר אַ נייען קאָלאָריט דער וועלט אַרום, איהר אַליין, איהרע אַלע געדאַנקען און געפיהלען. אַלץ האָט זיך איצט אויסגעדוכט צו זיין שטיל, רוהיג און געבענשט אין זיך״ — — — זי איז גרייט געוועזן צו נעהמען זיך דאָס לעבען, — און אַרום האָט געהערשט אַ שטילע, אין זיך געבענשטע רוהיגקייט, און אויף אַלץ איז אויסגעגאָסען געוועזן עפּיס אַ ליכטיגקייט, און די ליכטיגקייט האָט געגעבען דער וועלט גאָר אַ נייעם קאָלאָריט — — — איז עס נישט באַמבערג׳ס ליכטיגקייט? איז עס נישט די זון, די צאַנקענדיגע, שטילע זון, צו וועלכער עס ציהען זיך אַלע נאַמבערג׳ס העלדען? איז עס נישט די זון פון נירוואַנאַ, פון זיין און נישט-זיין, די זון וואָס גלעט און בעפרוכפערט נישט, וואָס ברענט און צאַנקט „אויפ׳ן גרעניץ פון טויט און לעבען״, אויפ׳ן גרעניץ פון דער וועלט, „וואו ליידען זענען אונמעגליך, וואו קיין זאַך שרעקט מעהר נישט, וואו מען בענקט נישט און מען פערלאַנגט גאָרנישט״?

און איז עס דער טויט, וואָס רייסט איבער דאָס לעבען און

פיהרט מיט איהם אַן׳אייביגען קאַמפף? ניין, ס׳איז דער טויט, וואָס גיסט זיך צונויף מיט׳ן לעבען, און מאַכט מיט איהם שלום.

אויפ׳ן וואַנד אין דער קאַוויאַרניע, וואו עס זענען אַמאָל געזעסען „שייקער און שלימזל״, איז געהאָנגען אַ בילד. אויסגעריסעוועט אויפ׳ן בילד איז געווען דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען, פון דער בליהענדיגער קינדהייט ביז דער גרויער איינגעהויקערטער עלטער. שייקער האָט זיך פערקוקט אויפ׳ן בילד, און אַ פילוסופישער געדאַנק איז איהם אַרויף אויפ׳ן זינען: „דער דאָזיגער מאַלער האָט פערפעהלט אויסצוריסעווען נאָך דעם נײַנציגיאָהריגען אַלטען אַ טויטען מיט אַ קבר״. לויט שייקער׳ס געשמאַק איז אויף דעם בילד, וואו ס׳איז אויסגעמאָלט דעם מענשען׳ס לעבען, דער קבר פונקט אַזוי נויטיג, ווי... דאָס קינדישע וויג-בעטיל; דער קבר איז אין זיינע אויגען נישט דער היפך, נישט דער סוף, נאָר דער המשך פון לעבען. „מורא האָבען, זאָגט שייקער, אונזער „פילוסוף״, — מורא האָבען דאַרף אַ מענש פאַרביידע נישט: נישט פאַר׳ן לעבען, נישט פאַר׳ן טויט״. דאָס איז דאָן קישאָט׳ס אַנ׳אַפאָ-ריזם; אין דער אמת׳ן האָבען די קליינע קאַריקאַטורען אויפ׳ן גרויסען דאָן-קישאָט פאַר׳ן לעבען שטאַרק מורא, זיי ווייכען פון איהם; אויפ׳ן טויט אָבער וואַרטען זיי טאַקי מיט אַ זיסער, מיט אַ ביטערער בענקע-ניש. זיי בעגעגענען איהם מיט אַ מידען, אָבער רוהיגען שמייכעל, און אויב זיי זעהען אין איהם די העכסטע מדרגה פון לעבען, איז עס נישט, ווייל ער בעהאַלט פאַר זיי אַ העכער לעבען, נאָר ווייל אין זייע-רע אויגען איז עס די איינציגע תקופה, וואָס ווייס נישט פון מאַטער-ניש, פון ליידען, פון אומרוהה און פון קאַמפף, די איינציגע תקופה, וואָס איז געבענשט מיט שטילקייט און רוהיגקייט.

דערפאַר לעבען נאָמבערג׳ס העלדען אַלע, ווי פעליא פיינשטיין,— „אויף דערווייל״. אַלע האַלטען זיי ביי זיך אַ פלעשעלע ציאַן קאַלי. אַלע שטעהן זיי אויפ׳ן שוועל פון טויט. אויב זיי בלייבען לעבען, איז עס נאָר, ווייל יעדע מינוט זענען זיי גרייט צו שטאַרבען. אויב זיי שטאַרבען נישט, איז עס, אָדער ווייל זיי האַלטען עס פאַר איב-ריג: צו וואָס שטאַרבען, ווען מען קאָן דעם טויט, די נירוואַנאַ, אַריבערטראָגען אין לעבען אַריין, אָדער—ווייל נעהמען זיך דאָס לעבען פאָדערט דאָך אַ געוויסע ענערגיע. נאָמבערג׳ס העלדען האָבען מוט, אָבער זיי האָבען נישט די קראַפט צו שטאַרבען. זיי האָבען נישט די קראַפט זיך אַ ריהר צו טון פון אָרט, פון דער פערגליווערטקייט, אין

וועלכע זיי זענען אַריינגעטון, בלייבן זיי לעבן אפילו, ווען זיי האָבן שוין קיין שום שייכות נישט צום לעבן, בלייבן זיי לעבן מיט אַ געשטאָרבענעם ווילן, מיט אַ ווילן צום טויט...

אויב אין נירוואַנאַ, אין זיסער פערגליווערטקייט, אין אונ-בעוועגליכקייט, קאָן זיין פּאָעזיע, קאָן זיין ליריזם, איז נאָמבערג דער פּאָעט, דער ליריקער פון נירוואַנאַ, וואו עמיץ אָהן אויגען און אָהן אַ געזיכט שטעהט און פאַכט שטילערהייט מיט אַ געהיימען ווייסען פליגעל און פערשפרייט אַרום לייטזעליגקייט און רוה. הערט, וואָס ער דערצעהלט: „אַ ווילדער פערלאַנג האָט מיך געצויגען אַהין, צו דעם אָבגרונד דאָרט. ער האָט זיך געדוכט צו רופען און צוצוזאָגען גליק און רוה אין זיין טיפעניש. איך האָב געפיהלט, אַז געהענדיג אַהין, וועל איך מעהר נישט צוריקקומען; איך בין געבליבען שטעהן פערזונקען אין געדאַנקען. פון הימעל אויבען האָבען געוואונקען די שטערן און האָבען דערצעהלט פון אייביגקייטען, וואָס פאַר זיי איז גלייך פרייד און ליידען, גליק און אומגליק, לעבען און טויט" („צווישען בערג"). ווען די שטערן דערצעהלען נאָר פון אייביגקייטען, וואָס פאַר זיי איז גלייך לעבען און טויט, איז שוין דער וועג, וואָס זיי, די קאַלטע שטערן, בעלייכטען, דער וועג פון טויט: דאָס לעבען קאָן נישט זיין גלייך צום טויט. איז עס נישט בעסער, איז בעסער דער טויט — — — — מיט וואָס פאַר אַ שטילער איינגעהאַלטענער, אָבער דאָך פער-ליעבטער ענטציקונג בעשרייבט נאָמבערג די מינוט, ווען פעליא פיינשטיין קלויבט זיך אויסצוטרינקען דאָס פלעשעלע קאַלי... „זי האָט זיך אויסגעטון און אָנגעטון קלאָרע וועש, דערנאָך האָט זי איבערגעצויגען די קישענס מיט ווייסע ציכלעך, איבערגעטוישט דאָס ליילעך, אַזוי, אַז איהר געלעגער האָט געבלאַנקט שפּאָגעל ווייס און ניי, אין איין העמד האָט זי זיך געשטעלט פאַר'ן שפּיגעל, האָט אויפגעפלאָכטען איהרע שוואַרצע האָהר — דאָס שענסטע, וואָס איהר איז געבליבען, און האָט זיי גע-לאָזט אַראָבפאַלען פריי איבער איהר קאָפּ און מיט שטילע רוהיגע טריט איז זי צוגעגאַנגען צום בעט און האָט זיך געלעגט. זי האָט זיך נישט געאיילט. זי האָט זיך אַריינגענומען אין זינען שטאַרבען רוהיג און שען, נישט אין איילעניש און חאַפּעניש, נישט אין אַ אויפגערעגטער מינוט" — — —

„זי האָט אויסגעצויגען איהר שלאַנקען קערפּער אין בעט, גלייך אַראָבגעלאָזט די הענד איבער דער דעק, האָט צוגעמאַכט די אויגען

און זיך פערטראַכט. זי האָט זיך פאָרגעשטעלט דעם נאָהענטען טויט און ער האָט זי נישט געשראָקען"... זי האָט זיך פאָרגעשטעלט, „ווי איהר קערפּער ליגט פערגליווערט אין בעט, די אויגען פערמאַכט, דאָס פּנים בלאַס, דאָס האַרץ שלאָגט נישט מעהר, דער מוח איז אָנגעגאָסען מיט בליי, און ערגיץ, ערגיץ איז נישטאָ מעהר קיין שפּור פון דעם שווערען קלעמעניש; איהר איז שוין איצט פרעהליך געוואָרען ביים געדאַנק, אַז איהר האַרץ וועט זיין פריי פון דעם געפיהל, וואָס האָט עס געשטיקט טאָג און נאַכט, ווי אַ שטיין. אויף איהר טיעף פערטראַכטען פּנים מיט די פערמאַכטע אויגען איז דורכגעלאָפען עפּעס אַ שמייכעל".

דער שמייכעל פון נירוואַנאַ.

מיט אַזאַ שמייכעל שטאַרבט אַ מענש, וואָס דער טויט, דער זעלבסטמאָרד, איז פאַר איהם נישט קיין פינסטערע קללה פון גאָט, נישט קיין אויסברוך פון יאוש, נאָר עפּיס אַ אינטימער אַקט, אַ לאַנגאָנעדיגער טרוים, אַ שטיל געבעט, אַ תפלה צום גאָט פון בודדאַ— עפּיס אַ „מיתת נשיקה"!

3.

אַזוי שטאַרבען נאָמבערג'ס העלדען און — דאָס איז נאָך וויכטיגער — זיי לעבען אַזוי, זיי לעבען און אויפ'ן לעבענסוועג בעגלייט זיי דער מלאך פון טויט, און אויף די ליפּען שוועבט דער שמייכעל פון טויט. „אויף שוואַרצוואַלד'ס פּנים ליגט אַ שטילקייט און אַ רוהיגקייט — אַ רוהיגקייט פון אַ טויט פּנים". פעליאַ פיינשטיין שרייבט פאַר'ן טויט: „איך שטאַרב, שוועסטער. אייגענטליך בין איך שוין לאַנג געשטאָרבען". דאָס איז נישט פעליאַ'ס ודוי אַליין, דאָס איז דער ודוי פון אַלע נאָמבערג'ס העלדען. זיי זענען „אַלע שוין לאַנג געשטאָרבען". די, אין וועלכע עס שלאָגט נאָך אַ לעבעדיגער אָדער, זענען געגליכען צו די מתים, וואָס שרייען: „טאַנצען, טאַנצען!" — אין פּרצ'ס „ביי־נאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק". זיי ווילען טאַנצען, פּרובען טאַנצען — און הויבען נישט די פיס, און שטעהען אויף איין אָרט; ביין ערשטען קרעה פון האָהן ווערען זיי דערשראָקען און געהען צוריק אַוועק אין

זייער רוה אַריין. נאָמבערג׳ס העלדען געהען אויך אַוועק רוהען, מידע און דערשראָקענע, נאָך דעם ערשטען לעבענס-טאַנץ, נאָך דעם ערשטען מתים-טאַנץ, וואָס זיי פּרובען געהן און קאָנען נישט. טאָמער איז אין איינעם פון זיי פאַרהאַן נאָך אַנ׳אמת׳ער לעבענס-אָדער, אַ ביסעל הייס בלוט, ווערט דערפון נישט קיין כח, וואָס אַרבייט, וואָס זוכט, ווערט דערפון נישט קיין האָפנונג, וואָס איז געזונד און אַקטיוו, נאָר עפּיס אַנ׳איינגעשפּאַרטע וואַרטעניש, אַ פּאַסיווער, אַ קראַנקער, אַ בלינדער בטחון, אַ מאַניע, אַ אידעע פיקס. אַ שטייגער גורשטיין אין דער „גאָלדענער פאַנטאַזיע”. גורשטיינ׳ס פאַנטאַזיע איז— צו ווערען אַ גביר. אָבער ווען מען זאָל נישט רעכענען דאָס, וואָס ער וויל שפּיעלען אויף דער לאָטעריע, טוט ער לחלוטין און אַבסאָלוט גאָרנישט, זיין פאַנטאַזיע זאָל מקוים ווערען. ער פערדיענט זיך אפילו אויף דער חיונה נישט, ער לעבט פון גמילת חסדים. אַז מען פרעגט ביי איהם: „צו וואָס לעבט איהר?” בלישצעט אין זיינע אויגען אויף עפּיס אַ פייער׳ל (די לאָטעריע!) און ער ענטפערט, ציהענדיג מיט די אַקסלען:— נישט מיין זאַך... איך לעב. דער איין און איינציגער טראָפען בלוט, וואָס אין איהם איז נאָך פאַרהאַן, איז גענוג איהם שפּעטער משוגע צו מאַכען, ער איז אָבער קנאַפּ צו מאַכען איהם זאָרגען, קנאַפּ אויף צו צושטערען זיין „רוהיגקייט און גלייכגילטיגקייט”. און זיין בעקאַנטער דערצעהלט וועגען איהם: „פויל איז ער געוועזן ביז גאָר, נישט נאָר צו אַרבייטען, עפּיס צו טון, אפילו צו טראַכטען און קאָמבינירען מיט זיין אייגענעם מוח האָט ער פיינט געהאַט”. נישט זיין זאָרג.

בענדער („דאָס שפּיעל אין ליעבע”). אויך אַ טיפּישע פיגור נאָמבערג׳ס, אַ מצבה אויף זיך זעלבסט. — בענדער האָט איינמאָל דערפיהלט, אַז „ער דאַרף זיך נוקם זיין אָן איהר (אָן מאַניען), אַריינלאָזען איהר אַ קויל אין דער ברוסט און טויטען זי אויפ׳ן אָרט”... מיינט איהר, אַז ער איז חלילה וחס בעגאַנגען אַ פערברעכען?— שרעקט זיך נישט: אַ יודישער גזלן! —„און ווידער אַ מאָמענט, דערצעהלט דער שרייבער, — האָט זיך זיין גייסט בערוהיגט, און דער געדאַנק וועגען טויט האָט זיך אָבגערופען פון אַ ווינקעל מוח”...

דאָס איז ביי נאָמבערג׳ן אַ כלל: ווען „דער גייסט בערוהיגט זיך”, הייסט עס, אַז ערגעץ פון אַ ווינקעל מוח רופט זיך אָב דער געדאַנק וועגען טויט, — דער זיסער חלום פון נירוואַנאַ. ביי בענדער׳ן

האָט אָבער ערגיץ וואו אין אַ ווינקעל מוח פון שטענדיג אָן גערוהט, גרייט אויפצעוואַכן, „דער געדאַנק וועגען טויט": פון קינדהייט-יאָהרען אָן, איז ער זיך מודה אין איין אָרט, האָט ער געפיהלט, אַז אויב ער וויל, קאָן ער „ווערען רוהיג, גאָר רוהיג" („בריעף"). נאָמבערג גלויבט, אַז בענדער איז נישט געוואָרען, נאָר געבוירען בענדער. דאָס איז אַ טעות; נישט קיין לאָגישער — אַ פּסיכאָלאָגישער; אַזוינע טעות'ן זענען פאַר די, וואָס בעגעהען זיי, אמת'ער, — נאַטירליכער — ווי אַנדערע אמת'ן: בענדער'ס נירוואַנאַ-פּאַסיווקייט איז פאַר נאָמבערג'ן נישט קיין מקרה-זאַך, נישט קיין רעזולטאַט פון אויסוועניגסטע בעדינגונגען, נאָר אַ געזעץ, אַ אינוועניגסטער מוז, און בענדער איז נישט קיין צופעליגער פּאַרשוין, ער איז דער העלד פון אַלע נאָמבערג'ס ערצעהלונגען. פון אָט די אַלע ערצעהלונגען האָט געקאָנט ווערען איין גרויסער ראָמאַן מיט איין צענטראַלער פיגור: בענדער. אויב נישט בענדער איז פליגעלמאַן, אָדער שוואַרצוואַלד, אָדער יצחק טויבקאָפּ, אָדער גוטמאַן („אויף איין קוואַרטיר"); אויב נישט, איז זיין חבר פיינער, אויב נישט, איז דער לעהרער, וואָס „אין אַ חסידיש הויז"... דאָס זענען אַלע נשמות פון איין און דעמזעלבען אוצר, איין בוך אין אַ סך עקזעמפּליאַרען, אין פערשיעדענע אויסגאַבען און אַ פערשיעדענעם פאָרמאַט; ליובאַ פידלער („קורסיסטקע") אָדער פעליאַ וויינשטיין איז אויך מעהר נישט ווי בענדער אין אַ קליידעל, מעהר נישט, ווי די „בחינת-נקבה" פון פליגעלמאַן.

פליגעלמאַנ'ס ביאָגראַפיע איז די ביאָגראַפיע פון אַלע נאָמבערג'ס העלדען, די ביאָגראַפיע פון מענשען, וואָס זענען „שוין לאַנג געשטאָרבען", כאָטש זיי בלאָנדזשען אַרום אין די גאַסען, ווי „שוואַרצע שאָטענס".

חאָטש פליגעלמאַן לעבט נישט, חקרנ'ט ער זיך דאָך וועגען לעבען. ווייל ער לעבט נישט חקרנ'ט ער זיך, און זיין ביאָגראַפיע איז אייגענטליך די ביאָגראַפיע פון זיין חקרנות. „שענקייט, זאָגט אונזער פילוסוף, — „שענקייט איז אַלץ". קאָן זיך דאָך אייך דוכטען, אַז ס'איז נישט אַ פילוסופישער געדאַנק גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין, נאָר מען מיינט עס טאַקי איהם אַליין, פליגעלמאַנען, — האָט איהר אַ טעות. ביי פליגעלמאַנען אַליין איז אַלץ דער היפך פון שענקייט. הגם ער וואוינט אין אַ צימער, וואוהין „עס שיינט אַריין די לבנה ביינאַכט". שענקייט מוז מען געניסען, און גענוס איז אַ זאַך, וואָס מען

מוז דערפאַר קעמפפען: בענקעניש אַליין איז אַ קנאַפּע סגולה דערצו. און אויך די לבנה אין פענסטער איז אַ קאַלטע רפואה. דיאָגענעס אין פאַס קען אין בעסטען פאַל געניסען די נאַטור, די זון, אויב אַלכסנדר פערשטעלט זי נישט אָבער נישט די שענקייט פון מענשליכען לעבען, וואָס נאָר, ווען מען לעבט זי, זעהט מען זי. פליגעלמאַן אָבער לעבט נישט, ער רעדט נאָר וועגען לעבען, דערפאַר פעהלט איהם אויך די אַ-ווענינסטע שענקייט, די שענקייט פון ליידען: ליידען ליידט נאָר דער, וואָס לעבט. נעהמט דאָס לעצטע בלאַט פון זיין געשיכטע. אַ אויסגעמאַטערטער, אַ פערביטערטער לאָזט ער זיך אַוועק אינסטינקטיוו דורך די שוואַרצע נאַכט-גאַסען צום בריק. איהר וואַרט אויף אַ קאַטאַס-טראָפע. איהר וואַרט אויף דעם, ווי אויף אַ נאַטירליכען סוף. עס שרעקט אייך נישט, פערקעהרט, עס קאָן זיין, ערגיץ טיף אין אַ פאַרבאָרגענעם פינסטערען ווינקעל פון אייער נשמה זייט איהר צופריע-דען, וואָס אייער אָרימער פריינד, וועלכער האָט נישט געקאָנט לעבען ווי אַ מענש, וועט לכל הפחות שטאַרבען, ווי אַ מענש; אייער אָרימער פריינד, וועלכער האָט נישט געהאַט קיין כח צו געבען זיך לעבען, וועט כאָטש האָבען קראַפט נעהמען זיך דאָס לעבען. אָבער ניין! אָנ-שטאָט אַריינצופאַלען אין טייך, פאַלט ער אַריין אין... „אוטשאַסטאָק״!

די טראַגעדיע ענדיגט זיך מיט — אַ פאַרס.

נאָר די טראַגעדיע, וואָס ענדיגט זיך מיט פאַרס, איז זי נישט פון אָנהויב אָן אַ פאַרס?

כ'האָב געזאָגט, אַז פון אַלע נאָמבערג'ס נאָוועלען קאָן מען מאַ-כען איין ראָמאַן מיט איין העלד: פליגעלמאַן. אָבער פליגעלמאַן טויג נישט פאַר אַ ראָמאַן, ער איז אַ העלד פון אַ וואָדעוויל. אָט הערט זיך נאָר צו: „לעבען אָהן ליעבע האָט נישט קיין אינערליכע בערעכטיגונג״. אַזוי זאָגט דער פילוסוף פליגעלמאַן. וואָס-זשע טוט ער, כדי איגער-ליך צו בערעכטיגען זיין לעבען? איהר ווייסט, וואָס ער טוט? דורכ'ן פענסטער פערליעבט ער זיך אין עפּיס אַנ'אונבע-קאַנט מיידעל, וואָס געהט אַרויס אַנטקעגען זיין צימער אויפ'ן באַלקאָן: ביינאַכט קומט דאָס מיידעל צו איהם אין חלום, אָבענד-צייט קוקט ער אויף איהר מיט מעלאַנכאָליש-פערבענקטע אויגען דורך די שויבען פון זיין פענסטער, פון וועלכען ער ציהט אַראָב דעם פאָרהאַנג און, ווען דאָס מיידעל גיט אויף איהם... אַ מיידעלשען קוק, הויבט ער זיך אָן

שטאַרק צו „קאָנפוזען” פאַר אַזאַ מין אייגענאַרטיגער „בערעכטיגונג פון לעבען”, געהט שנעל אַוועק פון פענסטער און איז צופריעדען, וואָס... ער האָט זיך „מנצח” געווען!

פליגעלמאַנ׳ס אַ נצחון.

ענדיגען ענדיגט זיך דער „ראָמאַן” דערמיט, וואָס דעם מיידעל פון באַלקאָן ווערט לאַנגווייליג און, ווען פליגעלמאַן הויבט זיך אָן שטאַרק אין איהר איינצוקוקען, שטעקט זי איהם אויס... אַ צונג! איז עס אַ טראַגעדיע? וואו די ליעבע-ראָמאַנטיק איז אַ מעלאַנכאָלישער קוק דורכ׳ן פענסטער אין אַ בלאַסער לבנה-נאַכט, און די דראַמאַ פון דער ליעבע איז — די אויסגעשטעקטע צונג, — דאָרט איז נישטאָ קיין טראַגעדיע. דאָרט איז דאָ טויט.

בעת פליגעלמאַן כאַפּט זיך אויף אין דער פריה אין אוטשאַסטאָק און דערזעהט פאַר זיך אַ פּאַר שליפעס מיט אַ שווערד און דערהערט אַ שטרענג קול, בליצט אויף עפּיס אַ געדאַנק אין זיין קאָפּ און ער זאָגט:

— איך האָב די עהרע אונטערטעניגליך צו בעטען... בעגראָבט מיך! איך האָב אַ פּאַספּאָרט, אָט!

רעדט ער „פון וועג”? יאָ, אַ פּנים „פון וועג”, אָבער ס׳איז גאָר נישט אַזוי קרום, וואָס ער בעט, מען זאָל איהם בעגראָבען; ער איז אַ בר-מינן, און אויב איהר בעגעגענט איהם אין גאַס, נעהמט אַ פּושקע אין האַנד און שרייט: צדקה תציל ממות!

4.

די פליגעלמאַנס און די שוואַרצוואַלדס, די „שוואַרצע שאָטענס” אין מאַנסבילשען אָדער ווייבערשען קאָסטיום, קאָנען איבערחזר׳ן וואָרט אין וואָרט נאָך בענדער׳ן: „איך בין איינזאַם און עלענד, און קיין מענש, און קיין זאַך עקזיסטירט נישט אויף דער וועלט, וואָס איך זאָל דערויף קאָנען זאָגען: אָט דאָס האָב איך ליעב, אָט דאָס האָב איך מיר אויסדערוועהלט, אָט דאָס געהערט מיר”. קיין זאַך ליעבען זיי נישט, די דאָזיגע נירוואַנאַ-קאַנדידאַטען, דערפאַר ווייסען זיי נישט פון אמת׳ע ליידען: ליידט ליידט נאָר דער, וואָס ליעבט. די ליעבע-

טראַגעדיע פון נאָמבערג׳ס העלדען בעשטעהט נישט דערין, וואָס מען ליעבט זיי גישט, נאָר אין דעם, וואָס זיי ליעבען נישט. די טראַגעדיע פון דער אימפּאָטענץ? ניין! די טראַגעדיע זייערע ליגט אין דעם, וואָס זיי האָבען נישט קיין טראַגעדיע. וואו ס׳איז נישטאָ קיין דראַמאַ — קיין דראַמאַטיזם, קיין בעוועגונג, קיין אַקטיוויטעט — דאָרט איז נישטאָ קיין טראַגעדיע. מאַניע איז גערעכט, ווען זי האָט איבער אָהן קיין שום רחמנות די טרויעריגע רייד פון בענדער, מיט וועלכע זי „שפּיעלט זיך אין ליעבע״:

— אייך, בענדער, זאָגט זי, דאַרף מען נאָר געבען און געבען. איהר שטעהט שטענדיג מיט אָפענע הענד און וואַרט, מען זאָל אייך געבען. און שטענדיג קלאָגט איהר אייך, און שטענדיג בלייבט איהר גערעכט. פאַרוואָס נעהמט איהר נישט דאָס גליק, אויב איהר ווילט עס? א. אז. וו („דאָס שפּיעל אין ליעבע״).

אַ סימן, אַז בענדער וויל נישט דאָס גליק, ווען ער נעהמט עס נישט אַליין מיט די אייגענע כחות, אַ סימן, אַז ער האָט חשק, אָבער נישט קיין ווילען צום גליק. אמת, ער איז צום לעבען נישט צוגעפּאַסט און קאָן נישט אַזוי לייכט „נעהמען דאָס גליק״, ווי אַנדערע. אָבער פאַרוואָס זוכט ער נישט, פאַרוואָס מאַטערט ער זיך נישט צוצופּאַסען דאָס לעבען צו זיך? פאַרוואָס געהט ער, אַזוי ווי אנכי׳ס גבריאל, „בײ׳ם זייט פון מענשען און זייער לעבען״, און נישט אין רעכטען מיטען נישט בראש פין זיי? דער תירוץ איז: ער איז אַנ׳איינזאַמער, און נישט יעדער איינזאַמער איז, ווי איבסען מיינט, דער שטאַרקסטער. נאָמבערג׳ס איינזאַמע זענען די שוואַכסטע, ווייל די פּאַסיווסטע: אַלץ וואָס לעבט און בעוועגט זיך אַרום, איז פאַר זיי נאָר אַ טעמע צו פילאָזאָפירען.

זיי אַליין זענען פאַר זיי אויך נאָר אַ טעמע צו פילאָזאָפירען, זיי זענען אינקוויזיטאָרען איבער זיך אַליין, זיי צושניידען און צופּיצלען זייער אייגענע נשמה, זיי פּאַלמעסען זי, ווי מען פּאַלמעסט אַ טויטען, אַ זעלבסטמערדער; זיי שטעהען אייביג איבער זיך מיט׳ן שאַרפען, קאַלטען מעסער פון זעלבסט-אַנאַליז, מיט דעם „שווערד פון שטראָף״, וואָס אויב זיי בענוצען איהם נישט, איז עס נאָר, ווייל שטראָפען שטראָפט מען דעם, וואָס מען ליעבט, אָדער דעם, וואָס מען האַסט, און זיי ליעבען זיך נישט און האַסען זיך נישט; זיי זענען גלייכגילטיג צו זיך אַליין, אַזוי ווי צו דער גאַנצער וועלט, וואָס

אַרום, נאָר אַמאָל טרעפט זיך, אַז זיי האָבען רחמנות אויף זיך אַליין. אָבער רחמנות איז דאָך אַ געפיהל, וואָס שוואַכט אָב דעם מענשען, נישט עס שטאַרקט איהם. און ווי לאַנג דויערט רחמנות? ליעבע לעבט, ביז וואַנען זי ווערט נישט בעפרידיגט; רחמנות בעפרידיגט זיך אַליין — — — „שטענדיג, שרייבט בענדער, איז דאָס געפיהל אָב-געשטאָרבען אין האַרצען, איידער ס'איז נאָך אַרויס אויף דער ליכטי-גער וועלט". עס איז ווייניג צו טראָגען געפיהלען אין זיך, מען מוז זיי אויסטראָגען און אַרויסטראָגען זיי אויף דער ליכטיגער וועלט. דאָס איז בענדער נישט בכח; זיינען די געפיהלען זיינע — מפיל-גע-פיהלען: זיי שטאַרבען איידער זיי ווערען געבוירען. „איך הער, שרייבט ער, מענשען ריידען וועגען ליעבע, האַס, קנאה און פער-שיעדענע אַנדערע זאַכען. טיילמאָל דוכט זיך מיר, אַז זיי פּלוידערן נאָר, אַז זיי זיינען נישט וואָהרהאַפטיג, אַז אין דער אמת'ן, איז אויף דער וועלט נישטאָ נישט קיין ליעבע, נישט קיין האַס, נישט קיין קנאה און דאָסגלייכען. עס זיינען פאַרהאַן נאָר טויזענדער פערשיעדענע פאַרבייגעהענדיגע געפיהלען, נישט עהנליכע איינס צום צווייטען; דער מענש אַליין ענדערט זיך פון מינוט צו מינוט" ... („בריעף"). בענדער קאָן זיך גאָר נישט פאָרשטעלען, אַז מענשען זאָלען האָבען געפיהלען, וואָס זיינען נישט פאַרבייגעהענדיג, געפיהלען, וואָס ענדערן זיך נישט פון מינוט צו מינוט. איז עס דערפאַר, ווייל בענדער פיהלט נישט? ניין. ס'איז, ווייל זיין פיהלען איז אַ שוואַכעס. דער זעלבסט-אַנאַליז, די אייביגע רעפלעקסיע צוברעקעלט זיינע געפיהלען און זויגט אויס פון זיי די לעבענס-קראַפט. „איך קאָן, זאָגט ער, נישט לעבען, ווייל איך בין קלוג, ווייל איך האָב אָפענע אויגען" ...

דאָס גאַנצע אומגליק פון נאָמבערג'ס פאַרשוינען איז, וואָס זיי זיינען „קלוג", וואָס זיי קלערען וועגען אַלץ; ווען זיי וואָלטען ווייני-גער געקלערט, וואָלטען זיי אפשר שטאַרקער געפיהלט...

5.

נאָר ווייל זיי פיהלען שוואַך און קלערען שטאַרק האָבען זיי אויף אַלץ אַ ערקלערונג: „פערשטעהן הייסט פערגעבען". זיי פער-

שטעהען אַלץ און זענען סוף כל סוף מוחל אַלעמען. אָבער זיי איז קיינער נישט מוחל, קיינער איז זיי נישט מוחל זייער גלייכגילטיגקייט.

„צו וואָס לעבט אַזאַ מענש״? — פרעגט וועגען שוואַרצוואַלד׳ן סאָניאַ, אַ ווייב פון בלוט און מוסקעלן, אַ לעבעדיגער אַנטיטעזיס פונ׳ם טויטען נירוואַנאַ-טעזיס.

צו וואָס לעבען אַזעלכע מענשען, ווען אָנשטאָט ליעבע האָבען זיי „בענקשאַפט״, אָנשטאָט ליידען — קלעמעניש, אָנשטאָט קאַמפף — מאַטערניש, אָנשטאָט לעבען — אַ פלעשעלע ציאַן-קאַלי?

צו וואָס לעבען אַזוינע מענשען?

— ער לעבט, ווייל ער לעבט. צו וואָס לעב איך, צו וואָס לעבסטו?

אַזאַ ענטפער בעקומט סאָניע און אַז מען פרעגט ביי גורשטיינע׳ן: „צו וואָס לעבט איהר? צו וואָס?״ ענטפערט ער אויך דאָס זעלבע „נישט מיין זאָרג — — — איך לעב״. נאָר גורשטיין האָט נאָך עפּיס אַ פאַנטאַזיע, אַנ׳איינריידעניש, אַז ער מוז רייך ווערען; אַנדערע נאָמבערג׳ס פאַרשוינען האָבען דאָס אויך נישט. און כאָטש זיי זענען אַלע אינטעליגענטען און אַנדערע האָבען אַפילו פּראָפעסיעס כלומרשט, געהערען זיי דאָך אַלע צו דעם אינטעלעקטואַלישען... לומפּען-פּראָלעטאַריאַט. זיי האָבען קיין שום חלק נישט אין דער גייסטיגער פּראָדוקציע. געניסען געניסען זיי נאָך פון איהר וואָס עס איז און ווי עס איז, נאָר אויפטון טוען זיי גאָרנישט נישט אויף: דאָס אָבגעקיהלטע בלוט, די ווילענסלאָזיגקייט האָט, אַ חוץ פּאַראַזיטיזם, נאָך קיינמאָל גאָרנישט געשאַפען.

נאָר ווען זיי, די פליגעלמאַנ׳ס און די שוואַרצוואַלד׳ס, וואָלטען געווען נאָר איינציגע צופעליגע פיגורען, וואָלטען זיי אונז אינטערעסירט, נאָר ווי אַ ליטעראַרישע און ווי אַ פּסיכאָלאָגישע ערשיינונג. אין דער אמת׳ן אָבער איז אין דעם אומעט, אין דער וויסטקייט פון זייער נשמה, אין דער שוואַכקייט, אין דער אונבעהאָלפענקייט פון זייערע געפיהלען, אין דער אַפּאַטיע, וואָס פילאָזאָפירט, אין זייערע אונפרוכטבאַרע אונטראַגישע מאַטערנישען, אין זייער בלאָנדזשען אָהן אַ וועג און אָהן אַ צוועק, אין דעם גאַנצען טויטען לעבען זייערן — פאַרהאַן עפּיס אַנ׳ אָנצוהערעניש אויף אַ גרויסען טייל פון דער גאַנצער היינטיגער יודישער אינטעליגענץ. פון אַ גרויסען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ, ווען

מען זאָל צונעהמען דאָס הייפעלע געזונדטע אָדער מיט אַנ׳אמת טראַגישע יחידים, בלייבט — אַ קאָלעקטיווער פליגעלמאַן. ווען מיר זעהען צוויי דאַרע, מידע, איינגעהויקערטע יודישע „וועלט-שמעלצלער" האַלטען אַ וכוח וועגען וועלט-פראַגען, וועגען דעם זין אָדער דער אונזיניגקייט פון לעבען — דערמאָהנען מיר זיך דען נישט אָפט אָן „שייקער און שלימזל"? וואָס טוט זי, אָט די גלייכגילטיגע, אונפרוכטבאַרע לומפען-אינטעליגענץ? זי דרעהט זיך אַרום, ווי אַ גייסטיגער מעקלער, אויף אַלע ירידען, איבער אַלע שיידוועגען, און זי פילאָזאָפירט, און שטעקט אַריין די נאָז, און גיט עצות און זאָגט מוסר און שמייכעלט צו און לאַכט אָב — און געגעצט. פאַר איהרע אויגען שפיעלט זיך אָב די דראַמאַ פון דער וועלט-געשיכטע, פאַר איהרע אויגען שטאַרבען און ווערען געבוירען וועלטען, זונען צינדען זיך אָן און לעשען זיך אויס, און זי שטעהט, ווי אַ אייביגער לץ, אַמאָל אין אַ טראַגישער, אַמאָל אין אַ טריאומפירענדער פאָזע, און בעגעגענט מיט אַ היסטערישען „הידד!" די וועלטען, וואָס ווערען געבוירען, און די וועלטען, וואָס שטאַרבען, און אין דער זעלביגער מינוט שטעקט זי אויס אַ צונג אי די וועלטען, וואָס ווערען בעשאַפען, אי די וועלטען, וואָס שטאַרבען..... וואָס אַרט עס איהר? דערצעהלט דען נישט איינער נאָמבערג׳ס אַ העלד, אַז וועלטען ווערען געבוירען, נישט דורך ליעבע און ליידען, נאָר דורך בראַהמאַ׳ס אַ שמייכעל און בראַהמאַ׳ס — אַ געניץ?

6.

די טראַגעדיע פיהרט צום גלויבען, דאָס פעהלען פון דער טראַגעדיע — צום סקעפטיציזם. פון סקעפטיציזם נעהמט זיך גלייכגילטיגקייט, בטול-היש, ציניזם, מאָראַלישע נירוואַנאַ. נאָמבערג׳ס העלדען, וועלכע ווייסען נישט פון אמת׳ן טראַגיזם, קומען, מוזען קומען אין דער לעצטער תקופה פון זייער ענטוויקלונג צום סקעפטיציזם. נישט צום סקעפטיציזם, וואָס שפייט מיט גיפט און פייער און ברענט און רייניגט די לופט, נאָר צום קאַלטען גלייכגילטיגען נירוואַנאַ-סקעפטיציזם. די פריהערדיגע מדרגות זענען: אָהן אַ תכלית זיך מאַטערן, פערביטערונג, פערצווייפלונג, מידקייט, בטול. הויבט מען אָן שמייכ-

לען פון דער וועלט, הויבט מען אָן שמייכלען פון זיך. ד"ר וויינ-שטיין (אין דער „קורסיסטקע"), וועלכער געפינט זיך שוין אין דעם לעצטען פּאַזיס פון זיין ענטוויקלונג, אין דעם מצב פון סקעפּטישער אַפּאַטיע, — לאַכט טאַקע פון זיך אַליין: „דאָס וואָרט „אַזוי" האָט ער אויסגערעדט מיט אַ האַלבען שמייכעל, אין וועלכען ס'איז געלעגען אַנ'אָרט איראָניע פון זיך אַליין". זעלבסט-איראָניע פיהרט צו זעלבסט-פעראַכטונג. ד"ר וויינשטיין פעראַכטעט זיך זעלבסט: „שטענדיג קליינליכקייטען, שטענדיג האַלבקייטען, אָהן קראַפט, אָהן מוט... גי-דעריג, מאוס!"

7.

מעהר פון אַלע אָבער פעראַכטעט און פעראַכטעט זיינע העלדען דער שרייבער אַליין. אפשר, ווייל ער איז פערבונדען מיט זיי, וויל ער זיך פון זיי בעפרייען... איבסען, ווען ער פלעגט אָנשרייבען אַ ווערק, פלעגט ער זאָגען: „איך האָב זיך בעפרייט פון דעם דאָזיגען ווערק". „פון אַ סך העסליכקייטען מיינע, האָט געשריבען דער גרויסער רוסישער סאַטיריקער גאָגאָל, — פון אַ סך העסליכקייטען האָב איך זיך בעפרייט דורך דעם, וואָס כ'האָב זיי איבערגעגעבען מיינע העלדען". אָט די שרייבער, וואָס גיבען איבער זייער העלד די פערהאַסטע איי-גענשאַפטען פון זייער אייגענעם כאַראַקטער, — אָט די שרייבער פער-האַלטען זיך שטענדיג צו זייער העלד מיט עפּיס אַנ'אונווילען, מיט אַ ביטערער איראָניע. נישט ווי צו אַ קינד, נאָר ווי צו אַ שטיף-קינד, נישט ווי צום אייגענעם בילד, נאָר ווי צו דער אייגענער קאַריקאַטור. זיי פיהלען, אַז דאָס אונגליקליכע בילד זייערס מוז ווערען בעזיעגט פון דרויסען און „איבערוואונדען" פון אינוועניג, און זיי ווילען מיט איהם נישט שטעהן אויף איין ברעט, זיי שטעלען זיך העכער פון איהם. נאָמבערג אין זיינע ווערק שטרעבט שטענדיג צו שטעהן העכער פון זיין בילד, אפילו דאַן, ווען ער האָט אויף איהם רחמנות. דאָס פיהלט זיך אין זיין אַרט שרייבען, אין זיין טאָן, אין דער רו-היגער עפּישער קאַלטקייט, מיט וועלכער ער פערטויבט די ציטערדיגע סטרונעס פון זיין לירישען געמיט; דאָס פיהלט זיך אין דעם לייכטען,

האַלב-פערבאָרגענעם, האַלב-אָפענעם שמייכעל, מיט וועלכען ער בע-גלייט שטילערהייט כמעט אַלע זיינע העלדען.

נאָמבערג׳ס שמייכעל וועט נישט יעדער פערשטעהן, נישט יעדער וועט איהם בעמערקען. נישט ווייל ער איז טיעף פערבאָרגען, פער-קעהרט, ווייל ער איז אויבערפלעכליך, גרינג, „נוגע ואינו נוגע״, ווי מען וואָלט זאָגען אין העברעאיש. און אויך, ווייל אַזוי ווי דער שמיי-כעל, וואָס איז געלעגען אויף די ליפּען פון יצחק טויבקאָפּ, אַזוי האָט אויך דער שמייכעל ביי נאָמבערג׳ן אַ סך פירושים. עס דוכט זיך אַמאָל, אַז ער אַליין איז נישט זיכער אין דער עכטקייט פון זיין שמייכעל; עס דוכט זיך, אַז פון זיין שמייכעל גופא שמייכעלט ער; אַזוי ווי ער וואָלט זאָגען: אויב איהר ווילט, איז דער „העלד״ מיינער קיין העלד נישט, נאָר אַ לעקיש אַ שלימזל, און די מעשה, וואָס איך דערצעהל אייך, איז איינגאַנצען ווערט אַ דרייער! נאָר, צוריקגערעדט, ביי אייך, גוטע, נאַרישע מענשען, קאָן עס אַוועקגעהן פאַר גוט-געלד און, אויב איהר האָט אַ שוואַך האַרץ, קאָנט איהר נאָך פערגי-סען אַמאָל אַ טרער — — וואָרום אין דער אמת׳ן איז אויף מיין העלד אַ ביטערער רחמנות...

און עס טרעפט טאַקע, אַז נאָמבערג אַליין קריגט צו זיין אָרי-מען העלד גרויס רחמנות. דאַן ענטפלעקט זיך פאַר אונז די גאַנצע ווייכקייט פון זיין ליריזם — — — אַזוינע ווערק, ווי אין „אַ חסידיש הויז״, לעזען זיך, נישט געקוקט אויף דער איראָניע, וואָס שטעקט אין זיי, מיט עפּיס אַ מאָדנעם מיטליידס-געפיהל, ווי אַ אומעטיגער, אינטי-מער בריעף, ווי אַ טאָג-בוך פון אַנ׳איינזאַמען. עס שפּירט זיך, ווי עס לעבען-אויף עראינערונגען, אינטימע זיסע עראינערונגען פון די יונגע יאָהרען; ווי אַנ׳אָנגעצייגענע סטרונע, ווען איהר גיט זי אַ ריהר מיט אַ נישט פאָרזיכטיגען פינגער, אַזוי וואַכט אויף ערגיץ אין אַ ווינ-קעל פון דער נשמה עפּיס אַנ׳אַלטע פערגעסענע בענקשאַפט, אַנ׳אַלטע וואונד, און עס ווערט ווידער אַמאָל איבערגעלעבט דאָס, וואָס ס׳האָט אַמאָל פערשאַפט אַזעלכע ליידענישען, זיסע וועהטאָגען, פערקלערטע, שווייגעדיגע מינוטען — — — —

נאָר זעלטען, זעהר זעלטען ערלויבט זיך נאָמבערג אַזוינע סענטימענטען. מעהרסטענטיילס בלייבט ער טריי זיין געלאַסענהייט און קאַלטען, סקעפּטישען שפּאָט-געלעכטער: „וואָס איז דאָס פאַר אַ שלעכטע נייגונג אין מיר? איך האָב ליעב זיך צוצוקוקען, ווי עמיץ ראַנגעלט

זיך אומזיסט, רייסט זיך און מאַטערט זיך און קלאַמערט זיך מיט אונ-מאַכט פאַר׳ן לעבען, ווען קיין שום האָפנונג איז שוין נישטאָ. עפּיס אַ שפּאָט-געפיהל רופט דאָס אַרויס אין מיין האַרץ, אַ שפּאָט-געפיהל, וואָס איך ליעב לײדענשאַפטליך" („אין אַ זומער-וואוינונג")... מיר מעגען עס אָננעהמען פאַר דעם שרייבער׳ס אַוודוי: מעהר ווי אַלץ האָט אונזער ערצעהלער ליעב — און מעהר ווי אַלץ ליידט ער פון זיין „שפּאָט-געפיהל", נאָר ליידענשאַפטליכקייט — דאָס איז אין זיין שפּאָט-געפיהל נישטאָ; די גוטמוטיגע, קאַלטע גלייכגילטיגקייט פון דעם קלוג און מיד געוואָרענעם פיהלט זיך אין איהם עפּטער, ווי די הייסע פעראַכטונג פון דעם אין זיך פערליעבטען אָבלאַכער — — —

נאָמבערג׳ס ווערק קאָן מען איינטיילען אין צוויי מינים. אין איי-נע (אין די ערשטע) שטעהט ער פון ווייטען און קוקט זיך צו, און טראַכט זיך אַריין, און מאָלט און קאָפּירט מיט ערנסטקייט און טיעפען מיטלייד; אין אַנדערע (אין די לעצטע) שטעהט ער אויך פון ווייטען און קוקט, נאָר דאָ קוקט ער שוין מיט אָט דעם שמייכעל, מיט אָט דער צווייזייטיגער איראָניע, וואָס זאָגט: פון איין זייט איז אויף אייך, בידנע מענשעלעך, אַ צער בעלי חיים, נאָר פון דער אַנדער זייט האָט איהר, שוואַכע, קראַנקע נפשות פערדינט, וואָס איהר מוטשעט זיך אויף דער וועלט! און ווען איך לייען: „וואָס טויגען קליינע, דאַרע, קראַנקע בוימעליך? גאָט האָט זיין וועלט בעשאַפען פאַר גרויסע דיקע, געזונטע און שטאַרקע בוימער" („דאָס בוימעל"), — ווען איך לייען עס, דוכט זיך מיר, אַז דאָס בעדויערט נאָמבערג די פאַרשוינען, וואָס ער האָט געשילדערט, די פליגעלמאַנס, בענז׳ערס און שוואַרצ-וואַלדס, ער בעדויערט און פּראָטעסטירט געגען זיי.

8.

און אָט דאָס איז גוט, וואָס ער פּראָטעסטירט געגען זיי, לאַכט פון זיי. אויב נישט, וואָלטען מיר, לעזער, פון זיי געלאַכט. און נישט נאָר פון זיי, מיר וואָלטען פון שרייבער געלאַכט, — פון שרייבער, וואָס זעהט אַ לעבענס-טראַגעדיע, וואו ס׳איז נישטאָ קיין לעבען...

„וואָס טויגען קליינע, דאַרע, קראַנקע בוימעליך"? וואָס טויגען

זיי אין לעבען, פרעג איך, נישט וואָס טויגען זיי אין דער ליטעראַ-
טור. ווען אין לעבען ביי אונז וואָלטען זיי נאָר אַ צופעליגע זאַך גע-
ווען, וואָלט די ליטעראַטור מיט זיי זיך נישט געדאַרפט אָבגעבען:
אויב די ליטעראַטור שילדערט אויך דאָס אָדער אפשר דוקא דאָס,
וואָס אין דער ווירקליכקייט איז נישטאָ, אויב זי שאַפט אַ נייע ווירקליכ-
קייט, איז זי, די ווירקליכקייט אַ שענע, אַ שטאַרקע, אַ רייכע; זי טראַכט
אויס זונען, נישט „שוואַרצע שאָטענ׳ס", זי שאַפט צויבער-וועלטען, נישט
זייפען-בלאָזען, און ווען די „קליינע, דאַרע בוימלעך" וואָלטען נישט
האָבען קיין ברייטע, טיפע וואָרצלען אין לעבען, וואָלט זיי אודאי
נישט געלוינט „אויסצוטראַכטען" אָבער די קראַנקע בוימלעך, וואָס
נאָמבערג מאָלט, האָבען זיך ביי אונז אין לעבען פונאַנדערגעוואַקסען
אין וועלדער גאַנצע, אונענדליכע זומפען בעדעקען זיי מיט די דאַרע
שווינדזיכטיגע צווייגען זייערע. די קלענסטע זאַך ווערט גרויס, ווען
זי איז גרויס אין צאָהל, און פליגעלמאַן איז ביי אונז נישט איינער.
פליגעלמאַנ׳ס זענען ביי אונז טויזענדער. פון אָט די צובראָכענע און
צוקראָכענע נשמות שוויבעלט און גריבעלט אין דער יודישער גאַס, ווי
פון ווערים, וואָס פערקריכען אין אַ קערפער אַ פערפוילטען...
דערמיט האָט זיך געלוינט אָבצוגעבען.

9.

לאַנג, אפשר צולאַנג האָבען מיר זיך אָבגעשטעלט אויף דער
עטישער און פסיכאָלאָגישער זייט פון נאָמבערג׳ס ווערק. פאַרוואָס? ווייל
נאָמבערג איז ביי אונז פון די נישט פיעלע שרייבער, וועלכע האָבען
אַ עטישען און אַ פסיכאָלאָגישען טאָן, וואָס ציהט זיך דורך אַלע זייערע
ווערק און רייסט זיך כמעט ערגיץ נישט איבער. איז גענוג, עס זאָל
זיך ענטפּלעקען אָט דער טאָן — און פאַר אונז שטעהט שוין דער שריי-
בער איינגאַנצען. מען חדוש׳ט זיך און מען האָט עפּיס אַ בעזונדער
בעפרידיגונג, ווען מען דערפיהלט, אַז אַזאַ אַנאַליטישע, אַזאַ בויגעוודיגע,
ווייכע און שוואַנקענדיגע און פערוויקעלטע נאַטור, ווי נאָמבערג, איז
דאָך, אין תוך געגומען, אַ גאַנצע און אין איהר גאַנצקייט איינפאַכע
און האַרמאָנישע נאַטור: גאָר נישט מעשה-באַהעמע.

אין דער פּובליציסטיק, וואָס די לעצטע צייט גיט אונזער נאָוועליסט איהר אָב כּמעט אַלע זיינע כּחות, — אין דער פּובליציסטיק ביי איהם, מען זאָל זוכען, קאָן מען געפינען אפשר סתירות און דיסאָנאַנסען, אָבער ווי ווייט זי איז אינטערעסאַנט, ד. ה. ווי ווייט זי לעבט אויפ'ן חשבון פון דעם בעלעטריסטישען טאַלאַנט נאָמבערג'ס, איז אויך אין איהר פאַרהאַן אַ געוויסע איינהייט און שטענדיגקייט פון טאָן, וואָרום די אַרטיקלען־פעליעטאָנען זענען פּונקט אַזוי ווי די נאָוועלען נאָמבערג'ס קאָנסעקווענצען פון איין און דעמזעלביגען לעבענס־ריטמוס.

דאָס איז דער ריטמוס פונ'ם לעבען, וואָס האָט זיך איינגעמידט צו זוכען זיך אַ ציעל און האָט זיך בערוהיגט, אָדער זוכט זיך צו בערוהיגען. דאָס איז דער ליריזם, וואָס האַלט שוין נאָהענט ביים עפּאָס. עס בענקט זיך נאָכ'ן שטילען ברעג, און דער ים, וואָס האָט אַמאָל געשטורמט, האַלט ביי ווערען אַנ'עראינערונג: דער ליריזם פון דער עראינערונג. ער איז ווייך, און זיין ווייכקייט איז אַ שטילע, אַ קיהלע. קוקט זיך צו צום סטיל: אַ נאַטירליכער סדר, אָהן אימפּעט, אָהן מוזיק (מוזיק איז די שפּראַך פון דער ליידענשאַפט, דער נירוואַנאַ־גייסט ווייסט נישט פון ליידענשאַפטליכקייט), אָבער אין איהם איז פאַרהאַן אַ ריטמוס, — דער ריטמוס פון דער געלאַסענקייט, וואָס איז אַ מתּנה נישט אַזוי פון דער נאַטור, ווי פון דער ביטערער קלוגער ערפאַהרונג, וואָס לערנט, אַז מענשען און לעבען פערדיענען נישט, מען זאָל זיי שטאַרק אַכטען אָדער פעראַכטען, זיי פערדיענען נאָר, מען זאָל מיטלייד צו זיי האָבען און מען זאָל פון זיי נישט פערלאַנגען צופיעל.

קוקט זיך צו צום סטיל: עס קאַפּען אַראָב פון פּען, רוהיג און מיד, ווי פערשפּעטיגטע טרערען, קיהלע, קיילעכדיגע טראָפּענס, קאַפּען אַראָב בהדרגה איינער נאָך דעם אַנדערן, איינער גלייך צום אַנדערן, אַלע אין איין מאָס, אַלע מיט איין קלאַנג. קיין איין פּלוצלונגער אַקאָרד, קיין איין אומגעריכטער בליץ, וואָס דעקט פּלוצלונג אויף אַ וועלט, נאָר ווייכע בלייכע ליכטפּאַסען, וואָס לעשען זיך, נאָך איידער איהר בעמערקט זיי, אויפ'ן קיהלען אָווענד־הימעל נאָך אַ הייסען זומערטאָג; נאָר ווייכע בלייכע ליכטפּאַסען, וואָס זאָגען אָן, אַז ערגיץ ווייט, ווייט שטורעמט אַ געוויטער, נאָר אַהער וועט ער נישט קומען: איהר מעגט רוהיג זיין.

נאָר אַמאָל איז עס די קיהלע, שטילע ליכטיגקייט, וואָס טריפט פאַרטאָג אין פעלד, וואו דו זוכסט דיין וועג. די זון איז נאָך נישט אויפגעגאַנגען, מיט קרומע וועגען קומען אָן די שטראַהלען, ציטערנדיג, פון ערגיץ ווייט, ווי פון אַ פרעמדען לאַנד, וואָס ליגט אויף יענער זייט פון האָריזאָנט —

אויף דער גרעניץ פון טויט און לעבען — — —

ל. שאפירא.

ל. שַאפִּירָא.

אין פערלאַג „פּראָגרעס”, וואַרשוי, זענען אַרויס זיינע נ אָ וו ע ל ע ן — בישט אַלע, געקליבענע... „פאַמיליע גערער”, „טיגער”, „בערטע”, „אויף דער וואַכט”, „גוטע פריינד” און אַנד. — זענען אויסגעבליבען; ס׳רוב זענען עס פון די פריהערדיגע, די ערשטע זאַכען. אין זיי איז פאַרהאַן שוין די פעהיגקייט צו מאָלען אַ זאַך רוהיג און מיט אַנ׳אויסגערעכענטקייט, די פעהיגקייט פונאַנדערצונעהמען פערוויקעלטע, צופּלאָנטערטע געפיהלען; פאַרהאַן אַ פּאָר פרישע, נישט גאָר געוועהנליכע טעמעס („גוטע פריינד”, „טיגער”), אויך אָ נ צ ו ה ע ר ע נ י ש ע ן אויף אייגענאַרט; ד י א ײ ג ע נ אַ ר ט אַ ל ײ ן א י ז נ אָ ך נ י ש ט אָ ד אָ ר ט. נישטאָ נאָך די פערשפּיצטע שטרענגקייט, די געטאָקטע, געציהלטע ווערטער, וואָס אין די שפּעטערדיגע ווערק, אין די טעמעס איז נאָך קיין שאַרפקייט נישטאָ... דער שרייבער האָט נאָך נישט געפונען צו זיך דעם וועג, און אפשר איז ער נאָך אַליין דאַן אַנ׳אַנדערער געווען, אַ וועניגער אָבגעזונדערטער, אַ וועניגער פערשפּיצטער, אַ מעהר באַאיוועך.

אין די שפּעטערדיגע זאַכען, אין די, וואָס זענען איצט מיט דעם נאָמען „נאָוועלען” אַרויס, זעהען מיר אַ שרייבער, וואָס, הגם זיין ענטוויקלונג, זיין זעלבסט-ערציהונג איז נאָך נישט צו ענדע, איז ער שוין דאָך ג ע וו ע ן ב י י ז י ך, נישט איין מאָל זיך שוין איבערקליגען געפּרובט, אַ שרייבער, וואָס שוין אַן אייגען געשפּינס האָט ער פון זיך אַרויסגעשפּונען, האָט זיך פון שורה אַרויסגערוקט און שטעהט אָן אַ זייט...

אין אָנהויב, אַז איהר געהמט׳ס לייענען (גראָד זענען אין אָנ-הויב די פּאָגראָם-מעשיות: קיין שרעקליכערע זענען דאָך נישטאָ,— און די שפּראַך איז אַזאַ עפּישע, דאַכט זיך, אַ רוהיגע)—טראַכט איהר:— אַן אָבגעקיהלטער מענש, אַ האַרטע נשמה. קוילען פּאַלען—און שפּרינ-גען אָב, ווי פון אַ פּאַנצער; ער שטעהט און צעהלט: איינס, צוויי, דריי... און אפשר צעהלט ער עס די וואונדען אַזוי רוהיג? „זאָגט מיר, איך בעט אייך, וואָס ווייס די נאַטור, דאָס וועלטאַל וועגען שמוץ און שאַנד. נישטאָ אין וועלטאַל אַזעלכע זאַכען, ווי שמוץ און שאַנד". פאַרהאַן נאָר, מיינט איהר, פאַקטען, ציפער... אַז איהר לייענט עס אָבער דורך, טאַקע די אייגענע קאַלטע, „ציפערדיגע" שורות, דערפיהלט איהר אי דעם שמוץ, אי די שאַנד; דער שוידער, וואָס האָט אייך, לייענענדיג, דורכגענומען, איז נישט אונפערשטענדליך: צווי-שען די שורות די קאַלטע פערטייעט איז ער געלעגען... ס׳איז אַ מענש—קומט אייך אויפ׳ן זינען—אַנ׳עקשן, שווייגט ער; און אפשר ווייל ער פערשטעהט צופיעל און האָט פיעל צו זאָגען, און אפשר ווייל ער האָט שוין אַלץ בייגעקומען און נישט מיט אַלץ דורכגעקו-מען—שווייגט ער; אָבער איהם טוט וועה. ווייל ער שווייגט איז נאָך שאַרפער דער וועהטאָג...

נאָר ווען-נישט-ווען כאַפּט ער זיך אַרויס מיט אַ וואָרט—נישט וועגען עיקר: דעם עיקר, אויב איהר וועט נישט פיהלען אַליין, איז אַרויסגעוואָרפען די רייד—נאָר אַזוי אַ וואָרט וואַרפט ער אַריין, פערבייגעהענדיג, אַ וואָרט מיט אַ וואונק, און עס דוכט זיך אייך אויס: ער דריקט שטייף צונויף די ליפּען, לעגט אַ פינגער אויף זיי, מיר זאָלען זעהן, הערען, ווי ער שווייגט. מיר הערען עס אַזוי אָבער נאָך בעסער. מיר הערען, ווי עס שטעהט הינטער די גע-שעהענישען עפּעס און צווינגט אונז איינצוהאַלטען דעם אָטעם, און צווינגט אונז צוצוהערען דאָס אויער, אַזוי ווי אַ פינסטערניש אַ זע-הענדיגע וואָלט אונז נאָכגעגאַנגען, אונזערע טריט געהיט. אַנטלוי-פען מוז מען, און מ׳מוז זיך אָבקעהרען אַ קוק טון, וועד געהט׳ס אונז נאָך...

— — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — —

און פיהלסטו שרעק,
פערבייס די ליפּען,

פערקריץ די צייהן —
און שווייג... און שטום!
און רינט דיין בלוט
און פּלאַצט דיין האַרץ
און שטאַרבסטו — שטאַרב!
און שווייג און שטום!
און שטרעקסט דיין האַנד
און ציעלסטו — טרעף!
און שלאָגסטו — טויט!
און שטום! *)

דאָס שטומען איז — נאָכ'ן וואונק — דאָס שאַרפּסטע אייסדריקס-מיטעל שאַפּירא'ס.

2.

זאָל עס הייסען עפּאָס? זאָל עס הייסען דאָס דראַמאַטישע, די שטום-רעדעוודיגע טאַט? ס'איז אָבער ליריק. די סוביעקטיווסטע ליריק. מעהר נישט — נסתר: ער אָנשטאָט איך. פערשיעדענע פּערזאָנען בעגעגענען זיך, שטויסען זיך צונויף, פיהרען אַ שטרייט, בענשען, שילטען איינע די אַנדערע, נאָר אַז ס'ווערט שטילער און איהר טוט זיך אַריין גוט, הערט איהר איין שטים, כסדר איין שטים, אַ פּערטויבטע, אַ גלייכמעסיגע, פון אונטען, וואו עס זיצט דער סופּליער, תמיד איין סופליער, איין איך, אָהן אַ מאַסקע, מיט אַ פּערבאָרגענעם שפּאָט און נישט אַנ'אַרויסגעזיפּצטען וועהטאָג, זיצט אַ בעהאַלטענער, מישט די בלעטער געשווינד, און קוקט און לוגט און צייגט מיט אַ פינגער אַ געהיימען — און פּלוצלונג, — איהר ווייסט נישט, ווען און ווי אַזוי עס איז געשעהן — רייסט ער זיך אַרויס פון בעהעלטעניש, און מאַכט אייך ציטערן און דערשרעקט אייך מיט זיין געשריי

---

*) ל. שאַפּירא: „זעלבסט-שוץ".

און זיין געלעכטער, מיט זיין מענשליכען געשריי און טייוועלשען גע-לעכטער — — —

עה, מענשעלעך-ליאַלקעלעך, פייגעלעך, פישעלעך —
אַהער-צו צום טענציל זיך שטעלט!
און הענטלעך צו הענטלעך, פיסלעך צו פיסלעך —
גאָט האָט בעשאַפען די וועלט...

— — — — — — — — — — — — — — — —

ער קלאַפּט זיך צום טאַקט אין אַ פייקעל מיט שטעקעלעך,
מאַכט קונצען און קרימט זיך און קוועלט.—
אַ גאָט אין אַ מיצעל, אַ מיצעל מיט גלעקעלעך
— כאַ-כאַ — האָט בעשאַפען די וועלט...

דאָס איז דער סוף פון „אַ טויטע שטאָדט”. די רוהיגע, די קאַלטע ערצעהלונג האָט זיך צובראָכען אין אַ געדיכט: די פינסטערע כמאַרע האָט אויסגעבליצט. איהר האָט זיך געוואונדערט אויף דער שטילקייט, ערשט ס'איז אַ שטילקייט פאַר אַ שטורם געוועזען. און נישט אונגעריכטערהייט איז ער געקומען, דער שטורם. ס'איז אונפער-מיידליך געווען: דאָס שווייגען איז צו-אָנגעצויגען, צו אָנגעשטרענגט געווען. אַ מיידעלע, ביילעניו רופט זי דער זיידע, האָט אין די ערשטע, גאָר אין די ערשטע יאָהרען פון איהר קינדהייט אַ פּאָגראָם געזעהן, געזעהן און אַריינגעזויגען אין דער בלויקייט און אין דער אומשולד און אין דער שרעק פון די קינדערשע אויגען — און פערגעסען. פון דאַן אָן מאַטערט זי זיך עס צו דערמאָהנען... זי איז געבליבען אַ יתומה, לעבט זי אין אַ טויטער שטאָדט, אויף אַ בית-עולם: דן, איהר זיידע, איז דאָרט אַ שומר. קברים זענען אַרום און אין הארצען ביי איהר — אַ קבר — פון עפּעס אַזוינס, וואָס איז גע-שטאָרבען — און לעבט. די לעבעדיגע, וואָס וואוינען אונטען, אין טאָל, זענען טויט פאַר איהר, די טויטע — לעבען; זיי רינגלען זי אַרום, שוועבען אום אין דער לופט און מורמלען איהר אין אויערל אַריין: „קינדעלע... מיידעלע... קינדעלע...” עפּעס שווייגט אין איהר — און זי הערט זיך צו... אַ מאָל פערטראַכט זי זיך, די אויגעלעך, די פייכטע, ליכטיג בלויע אויגעלעך ווערען טונקעל-פינסטער — כמעט שוואַרץ... עפּעס וואַכט אין איהר, אַ שרעק וואַכט אין איהר — און דרעמעלט... מען קומט מיט לויות אויפ'ן בית-עולם, אלול-צייט קומען זיך גאָר אַ סך מענשען צונויף, יודען מיט יודענעס,

זיי זענען איהר פרעמד, זי האָט פאַר זיי מורא, עפּיס רודערט זיך אין איהר, ווען זי זעהט זיי, זי ווייכּט פון זיי... מיט אַ שגצ׳יל, אויך אַ קינד, ווי זי, עהנליך צו די נשמה׳לעך, וואָס שוועבען ארום אין דער לופט דער טויטער, בעפריינדעט זי זיך; כאַפּט ער איינמאָל אַ זומער-פויגעלע, האַלט עס פאַר אַ פליגעלע. דאָס פויגעלע זשומעט, צאַפּעלט זיך. „לאָז אָב — שרייט זי — לאָז אָב דאָס נשמה׳-לע". ער לאָזט נישט אָב, ער פערשטעהט נישט, וואָס זי זאָגט. ער איז אַ גוט שגצ׳יל, נאָר אַ נייגיריגער, און ער פערשטעהט נישט, וואָס זי זאָגט. אפשר ווייל ער איז אַ שגצ׳ל: פון אַנ׳אַנדער גזע. כאַפּט איהם ביילעניו פאַר׳ן האַנד, אַ דערשראָקענע. ווערט ער בייז, צוקוועטשט דאָס זומער-פויגעלע און וואַרפט עס אַוועק, און גיט ביילקע׳ן אַ שטויס. שפרינגט זי אויף, דאָס פנים׳על בלאַס, די בלויע אויגעלעך — פינסטער און טיעף, צווישען די ליפּעלעך, די האַלב-געעפענטע, פינקלען צוויי ציילען ווייסע, צוזאַמענגעדריקטע צייהן: זיי שניידען זיך אריין יאַש-קען אין האַנד... אַ קאָפּיע דערפון, וואָס איז אַמאָל אין די ערשטע, גאָר אין די ערשטע יאָהרען פון איהר קינדהייט געשעהען: דאַן האָט זי אויך איינגעביסען זיך מיט די צייהן, מיט די קינדערשע צייהנד׳לעך אין אַ גוי, אין זיין שטיוועל; אויפ׳ן אָרט פון דעם זומער-פויגעלע איז די מאַמע, איהר מאַמע געוועזן... דער קבר, די עראינערונג אין האַר-צען ביין איהר גיט זיך אַנ׳עפּען — און פערשליסט זיך. זי געהט אַרום אַ צוטומעלטע, הערט זיך צו צו עפּיס, הערט זיך צו נאָך טיעפער, נאָך שווייגענדיגער, ווי פריהער... דער טייך, וואָס פליסט אונטען, ביי׳ן בית-עולם, „שטעלט זיך". אין פריהלינג עפענט ער זיך, בעפּ-רייט זיך פונ׳ם אייז; דער ליאַרם, דער שטרייט, וואָס קומט פאָר אין דער נאַטור, וועקט אין איהר זכרונות, שאָטענס דרעמלענדיגע, — און קאָן נישט אויפוועקען. עס וואַקסט ביי איהר אין האַרצען דאָס געהיימניס, דאָס שווייגען; נאָר וואָס האָט זי עס געוואוסט — און פערגעסען. עס ליגט איהר אויפ׳ן צונג, אָט-אָט דערמאָהנט זי זיך, עס שטעהט איהר פאַר די אויגען, נאָר אַ שלייער, אַ בייזער שלייער פּאַרשטעלט עס פון איהר... אַ שטורם האָט דעם שלייער אַראָבגעריסען, און עס האָט זיך ענטפּלעקט פאַר איהר דאָס בילד, דאָס געהיימניס... „...אין יע-נער נאַכט איז די וועלט איבערגעגעבען געוואָרען אין די הענד פון אַ שוואַרצער צעווילדעטער מכשפה. איהרע טונקעל-גרויע צושויבערטע האָר האָבען זיך געדרעהט, געשמיסען איבער׳ן הימעל און איהם אין גאַנצען

פערדעקט; איהרע אויגען האָבען פון צייט צו צייט גרין-בלאַסע פונקען געשאָסען; זי האָט געקריצט מיט די צייהן און געברומט, דערווייל נאָך דומפף און איינגעהאַלטען און איהר שווערער אָטעם האָט געטריי-סעלט די לופט" — — — „אַ דערשראָקענער שאָרך איז געגאַנגען האַרט ביי דער ערד. העכער אין דער לופט, וואו עס האָבען געטונקעלט די אויסגעבלאָזענע קעפּ פון די בוימער, האָבען פערשטיקטע קרעכצען און אַ שאַרף געמורמעל געשניטען די נאַכט, און צווישען די קברים האָבען ווי פערוואונדעטע פייגעלך מיט'ן טויט זיך געראַנגעלט, זיך געצאַפּעלט און מיט אָבגעשוואַכטע פליגעלעך אָן די מצבות געפּאַטשט".

„פייל אויס'ן בויגען האָט ביילקע דעם בית-עולם דורכגעשניטען און איז צוגעפליגען צו דער ווערבע, וואָס האָט זיך שטום און פערבי-סען זיך געריסען אַמאָל צום אָבגרונד, אַמאָל צום הימעל. מיט חוצפּה האָט דער ווינד געהויבען און געריסען ביילקע'ס העמד פון לייב און מיט ווילדער תאוה האָט ער זיך געוויקעלט אַרום איהר ווייסען קערפּער און זיך געפּרעסט צו איהר ברענענדער הויט. זי איז אַרויפגעשפּרונגען אויף די ווערבע, האָט מיט איהרע פינגער אויף טויט פערקלעמט די פלאַטערנדע צווייגען און אַריינגעשטאָכען איהרע אויגען אין אָבגרונד"...

„פון דער ווערבע איבער'ן אָבגרונד רייסט זיך און רייסט זיך אַ שטילער יאָמער:

— מאַמעלע — מאַמעלע — מאַמעלע!" ...

עס האָט זיך ענטפּלעקט פּאַר איהר דער סוד, אויפגעוואַכט די ערּאינערונג—זי איז פּלוצלונג זעהענדיג, פּלוצלונג קלוג געוואָרען. און נישט בלויז דער מענש: אַלץ, וואָס לעבט, — איז אַ שפּיעל, אַ שפּיעל-כעל אין די הענד פון אַ גאָט — אַ ליץ, אַ גאָט — אַ מעפּיסטאָ — — —

— — ער שפּיעלט זיך מיט ליים און מאַכט מאַנעלעך, ווייבעלעך,
אַ קאַץ, אַ לבנה, אַ האָהן. —
עה, וועלפּעלעך, שעפּסעלעך, שלענגעלעך, טייבעלעך —
שטעלט אַלע זיך שנעלער צום קאָן!
ער טראָגט אַ כאַלאַטעל און רינגלעך און שטרייפּעלעך
און הויזען האַלב געל און האַלב רויט.
ער שפּיעלט אויף אַ קעמעל, און פייפט ער אין פייפעלעך,
געהט ס'לעבען אַ טאַנץ מיט'ן טויט.
ער קלאַפּט זיך צום טאַקט אין אַ פייקעל מיט שטעקעלעך,
מאַכט קונצען און קרימט זיך און קוועלט...

אַ גאָט און אַ מיצעל, אַ מיצעל מיט גלעקעלעך —
כאַ-כאַ — האָט בעשאַפען די וועלט...

אי פסיכאָלאָגיש, אי קינסטלעריש האָט זיך עס אַנדערש נישט געקענט ענדיגען: די ליריק האָט געמוזט אויסברעכען, וואו דער עפּאָס איז אין אָהנמאַכט געבליבען. אַ געשריי האָט געמוזט אַרויספּלאַצען, ווען שווייגען האָט מען מעהר נישט געקאָנט...

3.

...ביאַליק האָט דערפיהלט די שרעק פון דער שאַנד, וועלכע מיר האָבען איבערגעלעבט און וועלכע מיר טראָגען איצט, ווען ער האָט זי אויפגעדעקט, ווי אַ געלע אַ שרייענדיגע לאַטע אויפ׳ן איינגעבויגענעם נכנע׳דיגען רוקען, — ביאַליק האָט דערפיהלט די שרעק פון דער שאַנד; שאַפּירא האָט די שרעק גופא דערשפירט, און נישט מיט מוסר און נישט מיט צייהן-קריצעניש, און נישט מיט צאָרן האָט ער זי בייקומען געקאָנט, נאָר מיט דעם מוט, וואָס ער האָט געהאַט זיך אָבצושטעלען און גלייך אין די אויגען איהר אַריינצו-קוקען. אַזוי ווי ביילקע, — דאָס אַרויסגעדונערטע שווייגען, — האָט ער אויך די בליקען „אין אָבגרונד אַריינגעשטאָכען“...

וואָס האָט ער געזעהען דאָרט? וואָס מען זעהט אין אַ תהום, איבער וועלכען עס פלאַטערט שוין נישט אום רער רוח אלהים, דער גייסט פון שאַפונג און אָרדנונג... „עס האָט אויסגעזעהען ווי די וועלט קעהרט זיך אום צוריק צום תהו ובהו, פון וועלכען זי איז ענטשטאַנען, פון וועלכען זי איז אַזוי אַזוי וועניג ווייט אַוועקגעגאַנגען“. עס זענען בטל געוואָרען אַלע געוועהנליכע פּרהעלטניסען, אַלע גע-וועהנליכע צוציהונגס- און אָבשטויסונגס-קרעפטען, עס זענען צורודערט געוואָרען די נאָרמען פון דער מענשליכער מאָראַל, — נאָך ערגער: די געזעצען פון דער מענשליכער נאַטור. אין מענשען האָט זיך אַריינגע-קליבען דער כאַאָס, דער מענש איז געוואָרען אַ געצייג אין די הענד פון אַ בלינדען כח, די לעבעדיגע האָבען זיך בעהאַלטען, און די טויטע, דאָס טויטע, וואָס האָט אפשר קיינמאָל גאָרנישט געלעבט, עפּעס אַזוינס, וואָס פון פאַר דער בריאה, וואָס פון תהו ובהו, — האָט אויפגעוואַכט.

נישט אינ'ם גוי, אינ'ס מענשען האָט עס אויפגעוואַכט. דער יוד איז אויך אַ מענש, נישט קיין שערביל, האָט עס אין איהם אויפגעוואַכט, אין איהם אפשר נאָך מיט אַ בייזערער, ווייל מיט אַ פערביטערטערער, מיט אַ פערשפיצטערער קראַפט. זיין כאַאָס האָט פאַר זיך שוין אַ מוסטער געהאַט: ער האָט נאָכגעקרימט דאָס, וואָס דער מענש מיט'ן צלם טהוט אָב אין צימער ביי מינאַ'ן, — דאָס איז שוין נישט דער כאַאָס אליין, נאָר אַ גרימאַסע זיינע, דאָס האָט דער טייוועל דאָס מויל געעפענט, די צונג אַרויסגעשטעלט — און זיך פונאַנדערגעלאַכט!... דער מענש מיט'ן צלם אָבער איז אַ יוד, אַ יוד! אויפ'ן אָרט פון „לטוטפות" איז אַ צלם ביי איהם אויסגעקריצט — אַ סימבאָל פונ'ם דבוק, פון דער טומאה, פונ'ם כאַאָס, וואָס האָט זיך בעזעצט אין איהם...

— אַ יוד? אַ יוד זאָל עס טהון?

— און אַז נישט קיין יוד? אַז נישט קיין יוד איז עס פערשטענדליך? ניין! דאָס, וואָס מיר רופען אָן „פאָגראָם", איז — פריהער ווי אַלץ — אַ מענשליכעס רעטעניש; זיין תהום איז טיעפער, ווי די וואונדען אויף אונזער לייב. שאַפּירא האָט עס דערפיהלט, דערין ליעגט די אונהיימליכקייט פון זיינע פאָגראָם-מעשיות, דער עיקר פון „צלם". ער האָט עס נישט גענומען פון לעבען, ער האָט עס אויך אָבער נישט אויסגעטראַכט, ער האָט עס נאָר דערטראַכט, דערפיהרט ביז'ן „לאָגישען" גרונד. ער האָט אונז געמאָלט אַ פאָגראָם, ווי ער וואָלט געקענט זיין, אַ פאָגראָם, וואו אַ „שעפעלע" האָט זיך אָנגענומען מיט דער ווילדקייט, מיט דער פערצוקונגס-קראַפט פון די „וועלף", ווהו משוגעת האָט קאָנקורירט מיט בייזקייט, טייוועלשע פעראַכטונג — מיט מענשליכער ליעבע. „...אַב'אַלטער יוד לויפט איבער דער גאַס, און נאָך איהם — אַ יונגער שגץ פון אַ יאָהר זעכצעהן מיט אַ האַק אין האַנד. דער שגץ דעריאָגט דעם אַלטען און מיט איין קלאַפּ שפּאַלט ער איהם דער קאָפּ, און אַז דער אַלטער שטאַרבט, דריקט דער שגץ צו מיט זיין שטיוועל דעם געעפענטען קאָפּ.

„אין דער רגע לויפט אָן אַ יודישער יונגערמאַן מיט אַ רעוואָלווער אין האַנד, אַ בלאַסער יונגערמאַן, אַ מאָגער געזיכט, ברילען.

„זיי לויפען, און איך — נאָך זיי, דער יונגערמאַן שיסט אויס און טרעפט נישט. דער שגץ פערלאָזט די אָפענע ברייטע גאַס און

לאָזט זיך אין אַ הויף אַריין, איך האָב זיך אָן עפּעס פערטשעפּעט און בין געפאַלען.

„ווען איך בין אַריין אין הויף, איז דער שגץ געשטאַנען אין אַ יוינקעל, מיט'ן רוקען אָנגעשפּאַרט אָן פּלויט. זיין כמעט קינדערש געזיכט איז גרין געוואָרען, די גרויע אויגען זענען געווען גרויס און קיילעכדיג און די צייהן זיינע האָבען געקלאַפּט שנעל און דראָבנע.

„דער יונגערמאַן איז געשטאַנען האַרט נעבען איהם מיט'ן רעוואָלווער אין דער אויפגעהויבענער האַנד. אָבער זיין פּנים איז געווען נאָך בלאַסער ווי פריהער. ער האָט געקוקט אויף דער ווילדער שרעק פון יונגען בלוט און פלייש, געקוקט אַ ווייל, דערנאָך האָט ער צוגעשטעלט דעם רעוואָלווער צו זיין אייגענעם קאָפּ און האָט אויסגעשאָסען.

„אין דעם שגץ'ס אויגען איז פערלאָרען געוואָרען די לעצטע שיין פון זינען. ער האָט זיך צוגעזעצט צום קערפּער, וואָס האָט געצוקט נעבען זיינע פיס, האָט זיך ווידער אויפגעהויבען און מיט אַ משוגע'נעם געשריי איז ער אַריבערגעשפּרונגען איבער'ן טויטען און איז אַרויסגעלאָפען פון הויף". וואָס איז דאָ געשעהען? ווער איז דער גערעכטער? ווער פון די אַלע קרבנות איז ווערט, מען זאָל איהם אַכטען, מען זאָל האָבען צו איהם מיטלייד?

און ווער איז דאָ דער קרבן? דער אַלטער יוד? דער רעוואָלוציאָנער אין ברילען — דער „יודישער גזלן", וואָס טרעפט נאָר, ווען ער שיסט אין דעם אייגענעם קאָפּ? דער שגץ, דער רוצח מיט'ן קינדערשען געזיכט? ווער האָט די „מענשליכע געשטאַלט", די מענשליכע ווערדע, פערלאָרען? ווער איז פון זינען אַראָב? דער מענש איז פון זינען אַראָב. אַלץ איינס, ווי רופט מען איהם, אַלץ איינס, וואָס ער טוט, ווען ער טויט — זיך, צו אַן אַנדערן. ער טוט עס נישט מיט דעם אייגענעם ווילען. פון דבוק, פון גלגול ווערט ער געטריבען, ווי פון ווינד אַ שטרויעלע. פון דעם, וואָס איז אויף זיך אַליין קיין בעל-הבית נישט, איז נאַריש גערעכטיגקייט צו פאָדערן. נאָך דעם ערשטען שטורעמדיגען וואַהנזין ווען, אַזוי ווי ביי דעם זעכצעניאָהריגען פּאָגראָמשציק, קומען דער צווייטער, דער מידער, דער שטילער וואַהנזין: מיר וועלען קוקען אין זיך און בייסען די פינגער. אָ'נישט — וועלען מיר טון דאָס אייגענע, וואָס דער מענש מיט'ן צלם: — „ביי מיר האָט זיך אויסגעריסען, דערצעהלט ער, אַ

הויך געלעכטער. מיין פוס האָט זיך אַליין אויפגעהויבען און אַ בריק געטון דעם פערבלוטיגטען פגר, וואָס האָט זיך צוזאַמענגעדרעהט אויף דער ערד, ווי אַ צעטראָטענער וואָרים״. איז׳ס אכזריות? ניין, ס׳איז אַזאַ אַרט משוגעת, אַ לאַכעוודיג, שפּאָטעוודיג, פּעראַכטעוודיג משוגעת: כאַאָם האָט געבוירען כאַאָס. האָט דאָך דער אייגענער מענש זיין אייגענער מוטערס שטאַרבען געהאָלפען: „נישטאָ מעהר דאָס גליהענדע אויג״. אַזוי ווי אַלץ אין „צלם״, האָט דאָס אויך אַ גע-זעלשאַפטליך-סימבאָלישע אויסטייטשונג; מען מוז עס אָבער פערשטעהן פריהער ווי אַלץ פּסיכאָלאָגיש, ריין-מענשליך. האָט ער עס געטון פון האַס, אָדער פון ליעבע? מעהר פון ליעבע, פון פערסמ׳טער ליעבע. עס קומט נישט אָן גרינג אַזאַ ליעבע: „ווען איך בין אַרויס אין גאַס, האָט די זון געהאַלטען ביים אונטערגעהן — די אַלטע זון, וואָס האָט דאָ געשפּינט (געשפּונען?) איהר גאָלד מיט טויזענד יאָהר צוריק. ווער האָט דאָס געזאָגט, אַז טויזענד יאָהר איז מעהר ווי איין מעת-לעת?— איך בין אַלט געווען טויזענד יאָהר״... אין גאַס האָט ער געזעהען די פערבלוטיגע פּגרים, וואָס האָבען זיך צוזאַמענגעדרעהט אויף דער ערד, ווי צוטראָטענע ווערים. עס איז געוואַקסען אין איהם די פעראַכטונג און די קראַפט פון פעראַכטונג — די קראַפט פון צושטערונג. ער איז אַוועק צו מינא׳ן, וואָס מיט איהר נאָמען איז זיין לעבען, זיין אידעאַל געווען פערבונדען, האָט זיך פערנייגט פאַר איהר „מיט אַנ׳אַנגעגעהם שמייכעלע״ און — געטון דאָס, וואָס ער האָט געטון... געלאָזען דער וועלט זיך אומקעהרען צום תהו ובהו ביז׳ן סוף, ביז׳ן לעצטען אַטאָם, געלאָזען זיך פאַנאַנדערוויקלען אין איהר גאַנצער ברייט דער „לאָגיק״, וואָס איז אָנגעשטאַנען, — דער „לאָגיק״ פון כאַאָס... זינד איז מיט זינד געוואָרען אָבגעוואַשען... מ׳איז חושד דעם „צלם״-העלד אין נקמה, ס׳איז פאַלש!

וארור האומר נקום!
נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
עוד לא ברא השטן!

און אויך די נקמה פאַר אַ מוטער און אויך די נקמה פאַר אַ פאָלק, פאַר טויזענדיעהריגע ענויים פון אַ טויזענדיעהריגען פאָלק—האָט נאָך דער טייוועל נישט אויסגעטראַכט, און אויך נישט דער מענש, וואָס איז בייזער פאַר׳ן טייוועל. נאָר ווען עס וואָלט געווען אַ נקמה, איז זי אויך אַהער נישט שייך: נקמה איז אַ מענשליכער בעגריף, דאָ איז

דער חורבן, די צומישונג פון אַלע מענשליכע בעגריפען; דאָס אונ-בעגרייפליכע איז דאָס. אויב עס איז פאַרהאַן דאָ אַ צומישונג פון ראַכע, איז עס נישט פון דער, וואָס איין לעבען נעהמט פונ׳ם אַנ-דערען, נאָר פון דער, וואָס דאָס לעבען, פערלירענדיג זיין זין, נעהמט פון זיך אַליין, — די נקמה פון כאַאָס. — — — — — —

4.

— — — — — — אָבער דער מענש, דער יוד מיט׳ן צלם אויפ׳ן שטערן, בלייבט לעבען. נאָך מעהר: — רוהיג. אַז מען זאָל גלויבען דעם דיכטער — און איהר גלויבט איהם נישט ווילענדיג — איז ער אין גאַנצען ביים זינען; דאָס איז אָבער נאָכדעם, ווי אין מינאַ׳ס צימער איז פאָרגעקומען די אויסלאָדונג, די אויסשעפונג פון משוגעת, נאָכדעם, ווי דער כאַאָס, דער טייוועל האָט דעם לעצטען גיפט זיי-נעם אויסגעשפיגען... איך בין נישט אימשטאַנד צו ברענגען די בע-שרייבונג פון דער זאַך, ווי זי איז פאָרגעקומען, איך ציטיר נאָר די לעצטע שורות:

„...זי איז געוואָרען רויט, בלוי און באַלד דערויף שוואַרץ. עס האָט גיך געגומען אַנ׳ענדע. איך האָב זיך אַ וואָרף געטון אויפ׳ן שטוהל און כמעט אין דער זעלבער רגע אַנטשלאָפען געוואָרען, ווי איך וואָלט מיט אַמאָל פערזונקען אין אַ טיעף וואַסער. קיינע חלומות”...

אַז ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט ער בעמערקט, אַז „דאָס סטעאַרין-ליכט אויפ׳ן טיש איז כמעט נישט קלענער געוואָרען”; ער איז געשלאָפען אין גאַנצען פופצעהן מינוט. ער האָט זיך גוט אָבגעוואַשען דעם קאָפּ און די הענד. „דער שפּיגעל האָט מיר געוויזען, אַז איך בין גרוי. איך האָב ענדליך דערזעהן אָט דעם צלם, וועלכען איך האָב די גאַנצע צייט בלויז געפיהלט — די וואונד האָט מעהר נישט וועה געטון, זי האָט בלויז אַ ביסעל געביסען”. זי האָט נאָך געביסען. איז ער אַוועק אין אַמעריקע, געלאָזט זיך וואַנדערן איבער די פּרעריעס. אין עטליכע יאָהרען אַרום האָט ער זיך ווי ניי געבוירען דערפיהלט, איז ווידער קרעפטיג געוואָרען. אין גיכען האָפט ער זיך אומקעהרעז צום ישוב... כאַאָס וועט געבוירען

האַרמאָניע... דאָס איז עפּעס נייעס. איהר הויבט אָן טראַכטען, אַז די אַלע שוידערהאַפטע און אונמענשליכע זאַכען, וואָס דער מענש מיט'ן צלם — דער שטאַרקסטער און משונה'דיגסטער העלד פון דער נייער יו־דישער ליטעראַטור, — טוט אָב, איז עס נישט נאָר, ווייל איהם כאַ־פּען אָן די משוגעת און צעווילדעטקייט פון אַרום, נאָר אויך, ווייל אין מיטען דער משוגעת און אַ דאַנק דער משוגעת איז איהם אזוי ווי קלאָר געוואָרען פּלוצלונג, אַז די אַלע מענשליכעליידען און געפיהלען זענען גאָרנישט אין פערגלייך מיט דעם רעטעניש פון כאַאָס, אין פערגלייך מיט דער בלינדער, משוגע'נער, לצנ'ישער קראַפט, וואָס טרייבט קאַטאָוועס מיט'ן מענשען און מאַכט פון איהם אַ שפּיעלכעל. איהם איז קלאָר געוואָרען, אַז וואָס פאַר אַ גוטע מעשים ער זאָל נישט טון איצט, וועט עס נישט גוט זיין, און וואָס פאַר אַ בייזע פער־ברעכען ער זאָל נישט בעגעהן, וועט עס נישט בייז זיין, ווייל עס איז נישטאָ קיין גוטס און קיין בייז, וואו עס איז קיין ווילען נישטאָ: „וואָס האָב איך געטון דעמאָלט? איך ווייס נישט. אָט האָב איך זיך געפונען אין די רייהען פון זעלבסטשוץ און אָט אין די רייהען פון די פּאָגראָמשטשיקעס. איך האָב זיך געפיהלט, ווי אַ בלעטעל געטראָגען פון שטורם". דאָס איז נישט נאָר אַ סימבאָל פון דער אינטעליגענץ דער יודישער, וואָס האָט פּלוצלונג דערפיהלט די צווייטייטיגקייט פון איהר לאַגע, די צובראָכענקייט פון איהר פער־זענליכקייט. אויפ'ן שטערן, אין קאָפּ, אַ צלם, אַ פרעמדע וועלט, און אין די אויערן קלינגט דער מאַמע'ס, דער פערלאָזענער אומה'ס קול: „אוי, מיין זוהן!" דאָס איז אַ פּסיכאָלאָגישער צושטאַנד פון דעם איינציגען, וואָס דערפיהלט, אַז ס'איז מעהר נישטאָ קיין איינציגער. פאַרהאַן נאָר אַ מאַסע — אַ מאַסע צורייצטע וועלף פון איין זייט, אַ סטאַדע שעפּעלעך דערשראָקענע — פון דער אַנדערער. ווערענדיג אַ טייל פון דער מאַסע, אַ טראָפּען אין ים, אַ פונק אין פלאַם, איז דער מענש שוין מעהר קיין מענש נישט, נאָר אַ שטיק נאַטור, אַ שטיק רויהע, שטומע, אונפעראַנטוואָרטליכע נאַטור. „וואָס ווייס די נאַטור, דער וועלטאַל פון שמוץ און שאַנד? נישטאָ אין וועלטאַל אַזוי־נע זאַכען, ווי שמוץ און שאַנד". שמוץ און שאַנד און שרעק און רחמנות און „אַלעס מענשליכעס, צופיעל מענשליכעס" — פיהלט דער מענש מיט'ן צלם — מוז בייגעקומען ווערען. מען מוז גלייך אין די אויגען זיי קענען קוקען, פון אויבען אַראָב אויף זיי קוקען; וועט דאַן

די שרעק אונערשראָקענהייט געבוירען, די פעראַכטונג — ליעבע, דער כאַאָס — לעבען. „עס וועט אויפשטעהן אַ דור פון אייזערנע מענשען און זיי וועלען אויפבויען דאָס, וואָס מיר האָבען דערלאָזען חרוב צו ווערען". און אַז מען דערמאָהנט זיך אָן דער פעראַכטונג צום לעבען און צום טויט פון די שוואַכע און ווילענסלאָזע און אָן דעם גייסט פון ענטשלאָסענהייט און אָן דער געוואַלדיגער אָנגעשטרענגטער קראַפט, וואָס פילט אָן די לופט פון דער אונהיימליכער געשיכטע, — ווערט אונז דער דרייסטער, טרייסטענדיגער שלוס פונ'ם „צלם" נאָך פערשטענדליכער. וואָרום אין די פאָגראָמען, אַזוי ווי שאַפּיראָ זעהט זיי, איז נישט בלויז אָהנמאַכט, נאָר אויך מאַכט געווען, מאַכט פון צאָרן און פון ווילדקייט, מאַכט פון ליפען פערביסענע און ציינער צונויפגעדריקטע, מאַכט פון שווייגען. די שלאַנג, די שטילע, גיפטיגע שלאַנג האָט אויפגעוואַכט אין אונז, זי מאַכט אונז פאַר מענשען, פונ'ם פערבאָטענעם בוים לערנט זי אונז פרוכטען רייסען... ביילעניו, אַ פּיצעל קינד — דערצעהלט שאַפּיראָ — אַז „זי הערט די מאַמע שרייט פערדומפּפען: חיים! נאָר פון ווינקעל הערט מען נישט מעהר, ווי די ווייבע, אָבער דייטליכע קלעפּ אין טאַטענס קאָפּ: טופּ-טופּ-טופּ, און די מאַמע כריפּעט: ביילעניו!" דאַן הויבען זיך ביי ביילעניו די צייהנדלעך, די קינדישע צייהנדלעך, אָן צו שאַרפען. „זי רוקט זיך צום בעט איבער דער ערד אַמאָל מיט איין זייט, אַמאָל — מיט דער צווייטער, און די צייהן שאַרפען און שאַרפען זיך. ווען די שטיוועל זענען שוין גאָר נאָהענט, לאָזט זי אַריין איהרע צייהן אין איינעם פון זיי און מיט פערמאַכטע אויגען פערגעהט זי זיך אין ווילדען שכור'ן פערגניגען". אַזוי טוט ביילעניו, דאָס פּיצעל קינד. און ר' שכנה, שוין אַנ'עלטערער מענש, — אַז אַ שגץ, אַ פאָגראָמשטשיק, הייסט אין פוס איהם קושען און דאַנקען פאַר דאָס לעבען, וואָס מיט זיין גרויס געגאַד און לייטזעליגקייט האָט ער איהם געשענקט, — וואָס טוט ר' שכנה? ער איז זיך מוסר נפש פאַר זיין עהרע און די עהרע פון זיין פאָלק, אָבער ס'איז שוין נישט דאָס אַלטע, פאַסיווע מסירת-נפש פון די „קדושים": „הא לך צוארי, קום שחט! איך שטעל זיך נישט אַנטקעגען, אונזער קראַפט איז אין ליידען!" אין ר' שכנא'ן שטעקט אָן אַנדער קראַפט, אַ וועניגער הייליגע, אַ מעהר מענשליכע, אַ שיילאָק-קראַפט: „אין גאַס האָט געבושעוועט די בייזע פאָגראָם-מהומה, און צווישען די פערשיעדענע קולות האָט קיינער נישט בע-

מערקט די אונטערגעריסענע געשרייען פונ׳ם לעבעדיגען, וואָס האָט לאַנגזאַם געגוסס׳ט ביים טויטען אין די צייהן". קיינער האָט עס נישט בעמערקט. אין לעבען האָט עס אפשר שאַפּירא אויך נישט בעמערקט, ער האָט אָבער דעם מוט און די פעהיגקייטען געהאַט עס אויסצוטראַכטען. נישט קיין מאוסע, עקעלהאַפטע, בעטלערישע תחינה האָט ער אויף דעם יודענ׳ס בלאַסע ליפען נאָך די פּאָגראָמען געזעהן, נאָר אַ פערביסענקייט, אַ בייזעס, אַ געהיימעס שוויגען. דעם יודענס קוק נאָך די פּאָגראָמען איז אַנ׳אונהיימליכער געוואָרען: מאיר׳ל (אין „שפוך חמתך") דערמאָהנט זיך, ווי איינמאָל אויפ׳ן שיף (זיין פאָטער איז מיט איהם און מיט זיין מוטער — זי איז געשענדעט געוואָרען — קיין אַמעריקע געפאָהרען) האָט אַ גוי עפּיס פערטשעפּעט זיין טאַטען, — האָט עפּיס „אַ לאַך" געטון פון איהם, צי וואָס — האָט זיך דער טאַטע אַ שטעל געטון און געגעבען אויף יענעם אַ קוק, — דוכט זיך, נישט מעהר ווי אַ קוק — האָט זיך דער גוי דערשראָקען, האָט זיך אָבגערוקט און האָט זיך געגומען צלמ׳ען, און שפּייען און שפּעטשען עפּיס מיט די ליפען"... דעם יודענס קוק נאָך די פּאָגראָמען איז אַ שרעקענדער, נישט בלויז אַ דערשראָקענער, דער יוד וויינט נישט, ער שילט: „זיין בייז זאָל זיי יאָגען! זאָל יאָגען — דערגרייכען, דערגרייכען — פערניכטען פון אונטער די הימלען!"

און דער קומענדיגער היסטאָריקער פון יודישען פּיין און שאַנד וועט וויסען, אַז דער פינסטערער, ביטערער אמת, וואָס ביאַליק דערצעהלט אין „משא נעמירוב", איז נישט דער איינציגער, נישט דער גאַנצער אמת; ס׳איז דער אמת וועגען קהל, וועגען רוב. ס׳איז געווען נאָך אַ מעוט, און אַזוי ווי אומעטום האָט ער אויך דאָ אַ גרויסען חלק אין דער געשיכטע און אין דער צוקונפט. אויב מיט ביאַליק׳ס יודען, מיט די יודען פון דער מעהרהייט, האָט די שכינה זיך געשעמט, די שאַנד איז גרעסער, ווי דער וועהטאָג געוועזען, — האָבען די פון צאָרן צעווילדעטע, קרעפטיגע, אייזערנע יודען, וואָס שאַפּירא האָט געזעהן, מיט דער שכינה געשעמט זיך, מיט אַ ווילדער לעסטערונג — זי געלעסטערט, אַ מיצעל מיט גלעקעלעך פון איהר כתר בעמאַכט...

און אין דער קומענדיגער געשיכטע פון די יודישע ליידען וועט פערשריבען זיין:

נאָך די פּאָגראָמען אין אָנהויב פון 20-טען יאָהרהונדערט איז

דאָס יודישע פאָלק געבליבען זיצען שטיל, ווי אַנ׳אבל. אַ מידקייט איז אין דער שטילקייט געלעגען און אַ שטומע, צווישען מורא און האָפנונג זיך וואַקלענדיגע, ווערטעניש. און אונטען האָט די וואונד גע-שריען — אָהן אַ ווידערקלאַנג. נאָר דער דיכטער, חיים נחמן ביאַליק, האָט פון אונטער דער שטילקייט אַנ׳אָבקלאַנג אין זיין האַרצען פערנו-מען. ווי אַ חלף שאַרף האָט די וואונד צו אונז פון זיין געשריי אַרויסגעבליצט, — אַרויסגעדונערט האָט דער צאָרן — אויף זיך זעלבסט, פון זיך זעלבסט — דער שפּאָט. נאָר נאָך אַ צאָרן און נאָך אַ שפּאָט — אַ נישט ווענינער פערסמ׳טער — איז אין דער שטילקייט געוועזען בעהאַל-טען טיעף אויף — און פון — דער וועלט: האָט שאַפּיראָ איהם אַרויס-געשריען. דאָס איז נישט קיין עכאָ ביאַליק׳ס, נאָר נאָך אַ געשריי... ממעמקים... ביאליק האָט פון בערג אַראָבגעדונערט, און אַן אימה אויף אונז געוואָרפען, שאַפּיראָ שרייט אַרויף פון אָבגרונד — און גיט אונז האָפנונג... פון בערג זעהט מען דעם תהום אונטען, פון תהום ציהט מען זיך אַרויף...

און אין דער געשיכטע וועס פעריבשרייבען זיין: מיר האָבען נאָך מוט געהאַט צו שילטען זיך, קראַפט — די וועלט צו שילטען! אין לעבען איז עס נישט קענטיג געוועז, אונז האָט׳ס געוויזען די פּאָעזיע. דאָס געהיימע און אונפּאָלקאָמענע פון לעבען האָט די פּאָעזיע, ווי תמיד, ענטפלעקט און צו פּאָלקאָמענהייט געבראַכט.

5.

דער „צלם” לאָזט זיך נאָך אַלעגאָריש, געזעלשאַפטליך און נאַ-ציאָנאַל אויסטייטשען. די קראַפט זיינע ליגט אָבער אין די ריין-מענש-ליכע פסיכאָלאָגישע רעטענישען, וואָס זענען ענטפלעקט געוואָרען אין איהם. געוויס פיהלען מיר, לייענענדיג דעם „צלם”, די אימה, די וויל-דע אונהיימליכקייט, דאָס אונגלויבליכע און אונמענשליכע, וואָס אין די פּאָגראָמען; די הויפּטזאַך דאָ אָבער איז דער תהום פון דער מענשליכער נשמה. דער תהום, וואָס זיין טיעפקייט וואַקסט אינ-איינעם מיט אונזער פערטיעפען זיך אין איהם און וואָס נאָר אויגען, וועלכע שרעקען זיך נישט פאַר פינסטערניש, האָבען דעם מוט אין

איהם אַריינצוקוקען; דער תּהום, וואָס פערשיידענע זאַכען, וועלכע מיר זענען געוועהנט צו זעהען אָבגעטיילט, אָבגעריסען איינע פון די אַנדערע, אַזוי ווי ליעבע און האַס, דרייסטקייט און שרעק, מישען זיך צונויף אין איהם, פערפלאָנטען זיך און ווערען איינס, אַזוי, אַז עס וועבען זיך געהיים פּאַסירונגען, וואָס מיר האָבען זיך גאָרנישט גערעכט אויף זיי און מיר וועלען זיי קיינמאָל נישט פערשטעהן און נישט וויסען, פון וואַנען זיי קומען, פון לעבען צי פון טויט, און וואוהין זיי פיהרען, צו ליכט אָדער צו פינסטערניש. די קראַפט שאַ-פּיראָ׳ס ווייזט זיך אַרויס דערין, וואָס מיר גלויבען אין די דאָזיגע פּאַסירונגען, מיר פיהלען זיי, הגם זיי זענען אונז אונפערשטענדליך.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין „צלם״, אין „שווייגען״, אין „ער און זיין דיענער״ שטעהט שאַפּיראָ אויף אַ שמאָלער, אַ גליטשיגער ליניע, וואָס הענגט איבער אַן׳אָבגרונד. ער בויגט זיך אַראָב, קוקט אַריין אין דער פינסטערער געפאַהר — און שטעהט דאָך פעסט אויף דער ליניע: דער געהיימסטער, צאַרטסטער אינהאַלט פעראייניגט זיך מיט דער איינפאַכסטער רעאַליס-טישער (אָפט אימפּרעסיאָניסטישער) פאָרם.

די גראָבע, עטוואָס האַרטליכע שאָלעכץ נעהמט אָבער צו שטייף אַמאָל אַרום דאָס פיינע, צאַרטע קערענדיל, און עס בלייבען אויף איהם פרעמדע, נישט נויטיגע סמנים; עס מאַכט אַן׳איינדריק פון שוואַרצליכע, נישט גאָר ריינע טריט אויפ׳ן ווייסען, ערשט געפאַלענעם שניי. דער ווייכער, ווייסער טעפּיך איז בעפלעקט, ערטערווייז צורי-סען...

די צוריסענקייט אין אַנדערע זאַכען שאַפּיראָ׳ס האָט נאָך אַ סבה, זי איז אויך צום סטיל שייך. אינ׳ם סטיל שאַפּיראָ׳ס (ווי ווייט ער איז שוין פאַרהאַן) איז די קרעפטיגקייט מיט אַ לאַנגזאַמקייט פעראייניגט. די לאַנגזאַמקייט איז נישט אין די געשעהענישען — זיי ווערען אָבגעטון דוקא שנעל, האַסטיג, שטורמיש, אין איין אָטעם — די לאַנגזאַמקייט איז צווישען די געשעהענישען. אויפ׳ן שוועל פון דער שפּאַנענדסטער דראַמע בלייבט שאַפּיראָ רוהיג און, הגם אַ פער-באָרגענע נערוועזיטעט שפּירט זיך אין זיינע רייד, רעדט ער דאָך, ווי אַ געזעצטער אַ מיושב׳דיגער מענש. ער צעהלט די ווערטער רע-דענדיג און האָט ליעב אַ הקדמה׳לע, ער איז זיכער, אַז זיינס וועט ער נישט פערשפּעטיגען, עס וועט נישט אַנטלויפען. און אפשר כדי

די שפּאַנענדע אונגעריכטע פּאַסירונג זאָל אונז נישט פערוואונדערען צו שטאַרק, אפשר דערפאַר איז ער איינגעהאַלטען, אַזוי ווי בעת מען געהט אַראָב באַרג און עס לויערט אַנ׳אָבגרונד אונטען; — די גאַנצע קראַפט ווענדט מען אָן דאַן אויפ׳ן צוריקהאַלטען זיך . . . נאָר שאַפּי-ראָ׳ס פּען האָט זיך שוין איינגעוועהנט אַזוי זיך האַלטען „אויפ׳ן צוים״— שאַ, נישט געהאַפּט — אַז אַמאָל ציהט זי שוין צופיעל צוריק, שטעהט צופיעל אויף איין אָרט, און יעדער איינציגער טייל איז צופיעל, צו אויספיהרליך בעאַרבייט. צום ביישפּיעל: „אייזבאַרג״. די איינציגע מאָמענטען זענען אַזוי גרינדליך געשילדערט, יעדער איינציגער טייל איז אַזוי לעבעדיג, אַז אין אָנהויב בעמערקט מען נישט דעם טיפערען אַלגעמיינעם זין, וואָס ליעגט אונטער די איינצעלהייטען די רעאַליס-טישע פערבאָרגען, און אויך דער איינפאַכער רעאַליסטיש-קינסטלערישער איינדריק וואָלט שאַרפער און גאַנצער געווען, ווען דער טעמפּ פון דער זאַך וואָלט אַ ראַשערער געווען.

ל. שאַפּיראָ אָבער ווייס נישט פון ל י נ י ע ס גראַדע און נישט איבערגעהאַקטע. ער וואַרפט פלעקען אויפ׳ן לייווענט, בעוועגליכע, קינסטלערישע, לעבעדיגע פלעקען. זיי גיסען זיך נישט צונויף, זיי פערבינדען זיך אָבער איינס מיט דאָס אַנדערע, אַזוי ווי רינגלעך אין אַ קייטעל אַ צופלאָנטעטער, און אַז מען שטעהט פון דערווייטענס אַבי-סעל און מען נעהמט זיי אַלע אַרום מיט איין בליק, דערזעהט מען עפּעס גאַנצעס, מען דערזעהט אַ בילד. דאָס איז דער נערוועז-רוהיגער אימפּרעסיאָניסטישער שטייגער שרייבען. נישט קיין לייכטער שטייגער, מיט אינטואיציע אַליין קען זיך דאָ בעגעהן נאָר אַ גאון; אַ געוועהנלי-כער טאַלאַנט מוז צו-אַרבייטען „מיט׳ן קאָפּ״: מען מוז האָבען אַ פּלאַן, אַנ׳אויסגערעכענטקייט. די אויפגאַבע איז: געבען דעם איינדריק נישט דאַן, ווען ער איז פּ א ר ה אַ ן, לאחר המעשה, נ אָ ר ב ע ת ע ר ו ו ע ר ט — דאָס גע ב ו י ר ע ן ו ו ע ר ע ן פונ׳ם איינדריק. ער ווערט מיט אַמאָל נישט געבוירען, נאָר פריהער איין טייל, דערנאָך נאָך איינער, פריהער אין דער ערשטער סטאַדיע, דערנאָך אין דער צווייטער א. אַ. וו. נישט שטענדיג בעמערקען מיר עס, ס׳איז אָבער אַזוי. דאַרף מען ווייזען, דורכפיהרען פאַר אונזערע אויגען, פאַר אונזער פאַנטאַזיע אַלע טיילען, די אַלע ענטוויקלונגס-סטאַדיען אין דער אָרדנונג און אין דער פערבינדונג, אין וועלכער זיי ענטפלעקען זיך פאַר אונז אין לעבען, אין דער נאַטור; עס דאַרף אַזוי ווי איבערגעע׳חזר׳ט ווערען

דער פּראָצעס, וואָס מיר האָבּען אַליין דורכגעמאַכט, בעת מיר האָבּען
בעקומען דעם איינדריק צום ערשטען מאָל; עס דאַרף בעשאַפען ווע-
רען אַנ׳אילוזיע פון די בעדינגונגען, ביי וועלכע דער פּראָצעס איז
פריהער פאָרגעקומען, אום ער זאָל אַליין — איצט שוין קינסטלע-
ריש — זיך איבּער׳חזר׳ן. און אום דאָס רעזולטאַט זאָל דאָס אייגענע
זיין, ווי פריהער, און נאָך אין אַנ׳אינטענסיווערער פאָרעם,—ווייל עס
בעקומט זיך איצט שוין נישט איינפאַך, נאָר קינסטליך, קינסטלעריש,
און די אַלע זייטיגע, פרעמדע, שטערענדע פּרטים זענען אָבגעשאַפט—
מוז דער קינסטלער, בעת ער צוגלידערט דעם איינדריק אויף די פער-
שיעדענע טיילען, פון וועלכע ער בעשטעהט, האָבּען פאַר זיך תּמיד
דאָס גאַנצע; ער מוז אָנהויבּען פון דאָס גאַנצע און, געהענדיג דורך
די טיילען, צו דאָס גאַנצע צוריקקומען: דאָס געלינגט נישט שטענדיג
שאַפּיראָ׳ן. די איינציגע טיילען, די איינציגע ענטוויקלונגס-פאַ-
זען פון יעדען געפיהל אָדער געדאַנק, מאָלט ער, ווי געזאָגט, קינסט-
לעריש און גאַנץ; אין די פּאָעמען און נאָוועלען זיינע פיהלט זיך
כּמעט שטענדיג אַ שטייגען — פון דער נידעריגערער טרעפּ אויף דער
העכערער: פריהער עפּעס אַ וואונק, אַנ׳אָנצוהערעניש, אַ סימן, אין אַ
ווילע אַרום — נאָך אַ סימן און נאָך איינער, נאָך אַ שאַרפערער, די
זאַך הויבּט אָן קלאָר ווערען, ביז זי ענטפלעקט זיך פאַר אונז אינגאַנ-
צען, ביז׳ן דעק; נישט אַלע מאָל ענטדעקט זיך אונז אָבער דאָס גאַנ-
צע לייכט, אָהן אַ־שטרענגונג פון אונזער זייט. ס׳טרעפט, אַז די איינ-
צעלנע טיילען ליגען בעזונדער, אַזוי ווי אָבגעזונדערט איינער פונ׳ם
אַנדערן; פאַרהאַן, אמת, די אַלע רעדעלעך און שרייפעלעך און הע-
רעלעך, וואָס זענען נויטיג צו דער זאַך, אָבער עס פעהלט אָדער עס
איז אָבגעשוואַכט דאָס קייטעל, וואָס פעראייניגט זיי. אין „אייזבאַרג"
און אין „ער און זיין דיענער" (די בּיידע זאַכען זענען נאָך זייער
געהיימען זין נאָהענט איינע צו די אַנדערע) — איז דאָס קייטעלע גאָר
שוואַך, אין „אַ טויטער שטאָדט" און אין „העלשטערן" גיט עס זיך שוין
אַ ביסעל מעהר צו שפירען, עס איז דאָך אָבער נישט גענוג אָנגעצוי-
גען, און נאָר אינ׳ם שענעם „שווייגען", אין „קוש", אינ׳ם מייסטער-
ווערק „צווישען פעלדער", אין „שטאַרקער", און טיילווייז אין
„צלם" איז אַלץ שטייף און מעהר אָדער ווענינער צונויפגעפּרעסט.

דער מייסטער שאַפּיראָ ווייזט זיך אַרויס אין בּויען דעם זאַץ:
ער איז בּיי איהם אָבגעטאָקט, שאַרף און קרעפּטיג. עס טרעפּט זיך אַ

שורה, וואָס פלוצלונג, אונגעריכט גאָר מאַכט זי אַ סך-הכל, אַ שורה, וואָס דער אינהאַלט, וועלכער איז צונויפגעפרעסט אין איהר, וואָלט אַן אַנדערען קלעקען אויף עמודים גאַנצע. דער איינציגער זאַץ איז ביי איהם אָפט אויך אונמיטעלבאַרער, פרישער, ווי דאָס גאַנצע. דערמיט וויל איך נישט זאָגען, אַז נישט אַלץ געהט ביי איהם „פון האַרצען", נאָר עס דוכט זיך אַמאָל, אַז איידער עס קומט צו אונז, לייטערט זיך עס דורך ביי איהם אין קאָפּ פריהער. דערצו איז אַליין דאָס האַרץ אַמאָל קלוג און איינגעהאַלטען, און וואָס ס'קומט צו אונז פון דאָרט, איז געשליפען, געטאָקט, אַ ביסעל אָבגעקיהלט. אָבער אַן איינציגע שורה אַ שטיפערין גליטשט זיך אַרויס אַמאָל פון אונטער דער פען דער שטרענגער און צ י כ ט י ג ע ר, צופיעל ציכטיגער, און לויפט אַנטקעגען אונז אַ קיהלע, אָבער אַ פרישע, אַ קלינגעדיגע: „איך קוש דיין קאַלטע, טויטע האַנד, מיין ליעבע, ליעבע מוטער נאַכט! שען וועט זיין דער טאָג, וואָס געהט געבוירען ווערען, אָבער אויך דיך מיט דיין טיעפען, האַרציגען אומעט וועל איך קיינמאָל נישט פערגע-סען"... פאַר אַזוינע האַרציגע אינטימע שורות — און אויך דערפאַר, וואָס זיי זענען זעלטען אַזוי — געפינען מיר אַ „התנצלות" אין „ריח פון לאַנד":

„... פון דאַן אַן בין איך געוואָרען פיעל „קליגער", וועניגער „סענטימענטאַל". דאָס לעבען, וואָס האָט מיך אָבגעוועהנט פון לאַכען, האָט מיך אויסגעלערנט אָבצולאַכען, אָבער דאָ אין מיטען ברייטען ים ... אונטער פיער אויגען, וועו קיינער הערט און זעהט אונז נישט— פערשטעהסט? ... וועל איך דיר שעמעוודיג פערטרויען אַ סוד: דאָס אַלעס איז נישט מעהר, ווי דעם טאַטענס לאַנגער ראָק, וועלכען איך, קינד, האָב אַרויפגעצויגען אויף זיך, כדי אויסצוזעהן, ווי אַ טאַטע — און דער ראָק פלאָנטעט זיך מיר אונטער די פיס, פערביטערט מיר דאָס לעבען". „דער ראָק פלאָנטערט זיך אונטער די פיס", ער פער-שטעלט אָבער דאָס „קינד" פון אונז, מיר פיהלען שוין נישט די לייכטקייט פונ'ם קינדערשען טראָט, די פרישקייט פון דער אונשולד, דעם חן פון נישט-וויסען. שאַפּיראָ ליידט, פון וואָס עס ליידען כמעט אַלע טיפערע שרייבער אונזערע: ער ווייס צופיעל, ער פערשטעהט צופיעל. דאָך האָט ער צום „טאַטענס לאַנגען ראָק" און צו די ברילען אויף די אויגען נאָך נישט צוגעוועהנט זיך אין גאַנצען: זיין שטרענ-גער סטיל איז נאָך האַרטליך, ער אַרבייט נאָך אויף איהם. שאַפּיראָ

איז מייט זיין סטיל און מיט זיין טעמאַ נישט געבוירען געוואָרען — פאַרהאַן שרייבער, וואָס ווערען געבוירען מיט זיי — ער האָט זיך אויף זיין סטיל און זיין טעמאַ אַרויפגעאַרבייט, אינערליך — דורך טיפען ערנסט און טיפע שמערצען — זיך אַרויפגעאַרבייט.

איצט שרייבט ער ווייניג, און ער האָט קיינמאָל קיין סך נישט געשריבען: ער געהערט צו די, וואָס פיהלען טיף די פעראַנטוואָרטליכקייט, וועלכע אַ שרייבער נעהמט אויף זיך, און איהם איז ווייניג האָבען אַ טעמאַ; דאָס טעמא דאַרף איהם האָבען, דאַרף ווערען אַ רעטעניש, וואָס פייניגט און פרעהט און לאָזט נישט רוהען, האַרף ווערען אַ זאַך, וואָס איז מעהר ווי ליטעראַטור, אַ זאַך, וואָס אי זי פערשאַפט פערגניגען, אי זי עגבערט אין געדאַנק און וועקט דאָס געוויסען...

ער שרייבט ווייניג, ווייל ער איז נישט קיין ברייטער טייך, וואָס פליסט פריי און אָפען, נאָר אַ טיפער, פערבאָרגענער אונטערערדישער קוואַל, וואָס פאַמעלעך און מיט מיה מוז ער זיך דורכשלאָגען אַ וועג צום ליכט.

ער איז אימפרעסיאָניסטיש אין זיין סטיל, נאָר דער תוך פון זיין שרייבען טראָגט אויף זיך דעם שטעמפעל נישט פון אינוועניגסטע איינדריקען, נאָר פון אַ טיפער אינוועניגסטער קולטור. ער איז פראַגמענטאַריש, נאָר הינטער יעדען פראַגמענט זיינעם בעהאַלט זיך אַ גאַנצעס מענשליכעס און קינסטלערישעס איך...

י. ד. בערקאָוויטש.

י. ד. בערקאָוויטש.

1.

די געזאַמעלטע שריפטען זיינע ווידמעט י. ד. בערקאָוויטש שלום-עליכם׳ן. עס איז נישט בלויז גוטע פריינדשאַפט; ערטערווייז אין׳ם דיאַלאָג און דער עיקר אין׳ם „גרינעם" פיהלט זיך שטאַרק די שפּראַך און דער שטייגער שרייבען פון שלום-עליכם׳ן. אָבער מעהר נישט ווי אין׳ם „גרינעם" און ערטערווייז אין׳ם דיאַלאָג. אין אַנדערע זאַכען איז בערקאָוויטש פריי פון שלום-עליכם׳ס ווירקונג — אויף וויפיעל עס קאָן זיין פריי פון דער דאָזיגער ווירקונג אַ יודישער שרייבער אַ ר עאַ ל י ס ט, בפרט נאָך, אַז ער האָט חשק צו הומאָר.

בערקאָוויטש׳עס הומאָר איז דאָך אָבער אַנ׳אַנדערער, נישט דעו׳, וואָס ביי שלום-עליכם׳ן. שלום-עליכם איז אַ הומאָריסט און ביי בערקאָוויטש׳ן איז פאַרהאַן הומאָר: דאָס זענען גאָר צוויי בעזונדערע זאַכען. ביים הומאָריסט איז הומאָר, נאָר הומאָר, גאָרנישט אויסער הומאָר; וואָס ער זאָל נישט זאָגען, וואָס פאַר אַ תנועה ער זאָל נישט מאַכען, איז פאַרהאַן אין דעם עפּיס אַזוינס, וואָס טרייסט אונז מיט דעם טרייסט פון אַ בערוהיגטען; ער נעהמט דאָס הומאָריסטישע נישט פון „לעבען", נור פון זיך אַליין; דאָס לעבען ווערט ערשט אונטער זיין בליק, אונטער זיין לאַכען — לאַכעדיג; ביי דאָס קאָמישע מאַכט ער אַן ערנסט פּנים — ווערט עס נאָך קאָמישער, נור אפילו דאָס ערנסטע שמייכעלט ביי איהם מיט דעם שמייכעל פון אינוועניגסטער רוה. ביי בערקאָוויטש׳ן אָבער איז דאָס ערנסטע — ערנסט, נאָך ערנסטער

װי עס איז, און טאָמער לאַכט ער אַמאָל, איז עס אויך נישט מעהר װי פון ערנסטקייט: אַז מען דערצעהלט אַן אַנעקדאָט, — װי לאַכט מען נישט?...

בענצי דער שניידער („אָהן לשון") האָט אָבגעטראָגען „אַרבייט" צו דער פאַמיליע מיכליך, פאַלט איהם איין רעדען מיט דער „מאַדאַמיכע" רוסיש דוקא. קען ער דאָך נישט, איז „פאַטיעכעס": — די מאַדאַם רעדט צו איהם רוסיש און איז אין כעס און קאָכט זיך, — און ער שטעהט פאַר איהר „אַ בלייכער, אַ שטומער, אַ פערפאַלענער"... צום גליק קומט אַריין דער בעל-הבית, װייס ער, אַז מיט אַ שניידער רעדט מען יודיש, פראָסט; װערט דער שניידער לעבעדיג. עס עפענט זיך ביי איהם דאָס מויל און ער הויבט אָן „שיטען און רעדען, אויף װאָס די װעלט שטעהט"... נו, פרובט אדרבה, דערצעהלען די דאָזיגע מעשה אין אַן אַנדערען, נישט אַ הומאָריסטישען טאָן?

אָדער די מעשיות מיט'ן „מישאל'ן", מיט'ן „מפטיר", מיט „עליאַטע'ן" („דער כח פון פאַנטאַזיע"). האָט דען דער שרייבער אין זיי אַריינגעטראָגען זיין הומאָר? האָט ער זיי דען געמאַכט הומאָ-ריסטיש, װי עס מאַכט זיינע מעשיות הומאָריסטיש — מיט זיין שפראַך, מיט זיין עצם צוריהרען זיך צו זיי — שלום-עליכם? ניין, זיי זענען אליין, לויט זייער עצם מהות נאָך, הומאָריסטיש; װער עס זאָל זיי נישט דערצעהלען, — אויב ער האָט נור אַ טאַלענט, װעט ער זיי דערצעהלען הומאָריסטיש. בערקאָװיטש דערצעהלט זיי נישט אַנדערש, װי אַנדערע: אַז בענצי נעהמט „בעזאָרגען זיין שטעקעל אין װינקעל ביי דער טהיר", גליטשט זיך דאָס שטעקעל אויס און „גיט זעהר אַ מאוס'ען און הילכיגען פאַל אויף דער פאָדלאָגע"; דערצעהלען דען נישט אַלע אַזוי? איז עס דען נישט געװאָרען שוין אַ מנהג, אַז אַ קאָמישער העלד, װען ער קומט אַריין אין שטוב, זאָל די ערשטע זאַך ביי איהם פאַלען — מיט „אַ מאוס'ען הילכיגען פאַל" — דאָס שטעקעל? און אַז אַ „מאַדאַם" איז אין כעס — איז עס דען שוין נישט איינגע-פיהרט פון קדמונים, אַז זי מוז איבערקעהרען בשעת מעשה — נישט אַנדערש — אַ גלאָז טיי? און אַז די מאַדאַם קעהרט איבער אַ גלאָז טיי, — איז עס דען אַ נייעס, אַז „איהר טאָכטער, דאָס פריילין מיט די געשוירענע האָר, גיט זיך האַסטיג אַ הויב פון טיש, גיט אַ כאַפּ דאָס בוך און לויפט אַרויס װי אַ פער'סמ'טע (טאַקע נישט אַנדערש װי אַ פער'סמ'טע) פון צימער"? איז עס אַ נייעס דען?

פערשטעהט זיך, בערקאָוויטש האָט טאַלענט, פיהלט זיך דער טאַלענט אויך אין די ערצעהלונגען, וואו עס איז פאַרהאַן הומאָר; אינ׳ם הומאָר גופא אָבער פיהלט ער זיך נישט. דער הומאָר איז ביי איהם אַ געבאָרגטער; קיין נפקא-מינה נישט, וואו, ביי וועמען ער איז געבאָרגט, — ביי אַ שרייבער, צי ביים „לעבען" אַליין, אַבי ער טריפט נישט אַרויס, ווי זיסע, קיהלע טראָפּענס, רוהיג און שמייכעלדיג, פונ׳ם שרייבער׳ס הארצען, פונ׳ם שרייבער׳ס פערהאַלטען זיך צום לעבען.

דאָס אייגענע, הגם נישט נייע, וואָס בערקאָוויטש האָט אין זיין הומאָר, — איז דאָס, וואָס אָבהילכט ער אָב מיט אַ קרעכץ ביי איהם. אָנגעהויבען מיט אַ שמייכעל און אויסגעלאָזען מיט אַ קרעכץ. שלום-עליכם׳ן אָדער אַנאַנדער אמת׳ן הומאָריסט, אַז איהר לייענט, פערנעהמט אייך אויך אַמאָל פאַר׳ן האַרצען, נור כאָטש אייך פערנעהמט פאַר׳ן האַרצען, לאַכט איהר דאָך; איהר וואַרפט זיך אַליין אויף, וואָס איהר לאַכט, בעת אויף יענעם איז אַ רחמנות נעבעך, — און איהר לאַכט פאָרט. ביי בערקאָוויטש׳ן איז פערקעהרט: דאַכט זיך איהר לאַכט — און עס דריקט אייך אין האַרצען. איהר טרייסט זיך אַליין: ס׳איז דאָך קאָמיש, אַ געלעכטער צו מאַכען — און אויכ׳ן האַרצען איז ביטער...

„ע, ברודער! מאַכט צו מיר זאַוויל און צעוויינט זיך בעת מעשה שיער אַליין נישט — נאַרישקייטען... אָט גאָר נישט... וואָס פאַר אַ וויינען?... („אַ גרינער").

„וואָס פאַר אַ וויינען?" — און שיער, וואָס ער צעוויינט זיך אַליין נישט!

אָדער „מישאל". אין אַלע טעג פון אַ גאַנץ יאָהר איז ער גאָר קיין מענש נישט, גלאַט עפּעס „אַ בחור׳אַלע", אַ מאוסער נפש, אַ קאָמישע זאַך. נור קומט הושענא רבה, ער ווערט אַ „סוחר" כון הושענות, נעהמט אַ ביסעל בראָנפען מיט די שותפים אין קאָמפּאַניע, — ווערט ער ערנסט, וואָס ערנסט הייסט: „איהר ווייסט גאָר וואָס, קינדער, — רופט זיך אָב מישאל ביי דעם פיערטען קעלישעק — לאָמיר גאָר נעהמען אַלע און ווערען מענשען"... און אַ ביסעלע שפּעטער „לעגט ער זיך אַוועק אויפ׳ן בענקעל מיט׳ן פּנים אַראָב, און דאָס געוויין כאָרכעלט ביי איהם עפּיס מאָדנע אין האַלז און אין נאָז"...

2.

דאָס קאָמישע אינטערעסירט בערקאָוויטש׳ן נור, אויף וויפיעל עס האָט אין זיך אַן ערנסטען, אויב איהר ווילט, אַ טראַגישען שטריך. וואָלט איהם אינטערעסירען דאָס קאָמישע אַליין, וואָלט דאַן איבער אַלע ערצעהלונגען זיינע, נישט נור איבער די הומאָריסטישע, שוועבען אַ שמייכעל, וואָלטען דאַן אַלע ערצעהלונגען זיינע הומאָריסטישע געווען, וואָרום נישט נאָר מישאל, נישט נור בענצי דער שניידער, נישט נור דער „מושלם״, אויך אַנדערע העלדען בערקאָוויטש׳עס, אפילו די ערנסטע, זענען אין דער אמת׳ן קאָמיש.

טראַגיש זענען נור די, וואָס ליידען פון זיך. איך מיין די, וואָס אין זייער אייגענעם האַרצען טראָגען זיי די סתירות, די קרעפטען, וואָס ציהען זיי אין פערשיעדענע זייטען, און מאַכען זייער נשמה פאַר אַ פעלד פון מלחמה. „שענקייט, זאָגט קאַראַמאַזאָוו, איז אַ זאַך, וואָס איז פול נישט נאָר מיט שרעק, נור אויך מיט סודות; דאָ שטרייט דער שטן געגען גאָט, און דער פלאַץ פון שטרייט איז דעם מענשענס האַרץ״. נור דאָרט, וואו דער שטרייט, דער קאָנפליקט צווישען פערשיעדענע קרעפטען, קומט פאַר אינווענינ, אין מענשענס האַרצען, נור דאָרט אין די שענקייט כול מיט שרעק און מיט סודות, נור דאָרט איז די שענקייט — טראַגיש, און דער טראַגיזם — שען (אינ׳ם העכערן זין פון וואָרט). די קאָנפליקטען אָבער, וואָס קומען נישט פון אינווענינ, נור פון דרויסען, די ליידען, וואָס נעהמען זיך נישט פון דעם נישט־פאַסען צו זיך אַליין, נור פון דער נישט־צוגעפאַסטקייט צו דער סביבה, וואָס אַרום—די דאָזיגע ליידען און קאָנפליקטען גיבען מעהר שטאָף פאַר אַ קאָמעדיע, ווי פאַר א טראַגעדיע: ווען דער מענש איז נישט צוגעפאַסט צו דער סביבה, וואָס אַרום, און ער בלייבט דאָך אין איהר,— ניט ער איז זי גובר, ניט ער מאַכט זיך פריי פון איהר, — איז עס אַ סימן פון שוואַכקייט, און אויפ׳ן גרונד פון שוואַכקייט קאָנען אויסוואַקסען קאָמעדיעס, נאָר קאָמעדיעס.

דאָס איז — איינס. און צווייטענס ווען דער מענש איז צוקריגט מיט זיך זעלבסט, ווען ער ליידט דערפון, וואָס די אינווענינסטע כחות זיינע, די פערשיעדענע תאוות און געפיהלען, זענען סותר איינע די אַנדערע, דאַן זענען נישט נור די ליידען, נור אויך דאָס אויפהערען

פון די ליידען — טראַגיש. וואָרום אויפהערען קאָנען די ליידען נאָר דאַן, ווען איין קראַפט, איין ליידענשאַפט איז גובר די אַנדערע, איין טייל פונ׳ם מענשליכען איך שטארקט זיך אויפ׳ן חשבון פון דעם אַנדערן, אין איין אָרט, אין איין ווינקעל פון זיין אינווענינסטען לעבען געווינט מען, אינ׳ם אַנדערן — פערשפּיעלט מען, אין איין ספערע ווערט מען רייכער, אין דער אַנדערער — אָרימער... בעת דער מענש אָבער איז נישט צוגעפּאַסט צו דער אַרומיגער סביבה, צו די אַרומיגע קרעפטען, דאַן איז איינס פון די צוויי: שטרייט ער געגען די אַרומיגע, די פרעמדע קרעפטען — איז ער נישט טראַגיש: נישט געגען זיך, נישט געגען די אייגענע קרעפטען שטרייט ער; וואָס-זשע דען? — ער שטרייט נישט — איז ער אודאי נישט טראַגיש, וואָרום קיין פּאַסיווער טראַגיזם איז נישטאָ; מעהר נישט עס איז אַ רחמנות אויף איהם, אָבער פונ׳ם רחמנות-שמייכעל ביז׳ן שפּאָט-שמייכעל איז מעהר נישט ווי איין שריט, דען, איך חזר נאָך אַמאָל איבער, דער מקור פון יעדען קאָמיזם איז נישט בלויז די שוואַכע הנאה, נאָר אויך די שוואַכע ליידען אָדער — וואָס איז איין און דאָסזעלבע — די ליידען פון שוואַכע... און די ליידען, וואָס זענען איינגעזאַפּט אין בערקאָוויטשעס ערצעהלונגען, זענען דאָך ליידען פון שוואַכע: די העלדען פון די דאָזיגע ערצעהלונגען ליידען נישט פון זיך, נאָר פון דער סביבה, אין וועלכער זיי לעבען; נישט זיך, נאָר די סביבה דאַרפען זיי גובר זיין. אָבער גובר זיין זי קאָנען זיי נישט, זיי האָבען קיין קראַפט נישט, בלייבען זיי שטענדיג פרעמדע, שטענדיג עלענדע, „מאָדנע” און אונבעהאָלפענע, שטענדיג קאָמישע... דעריבער זאָג איך: ווען בערקאָוויטש וואָלט געווען אַ הומאָריסט, וואָלטען אַלע, נישט נאָר עטליכע ערצעהלונגען זיינע, הומאָריסטישע געוועזען.

3.

בערקאָוויטש׳עס פאַרשוינען, אַזוי ווי די פאַרשוינען פון כמעט אַלע יונגע שרייבער אונזערע, זענען פּראָסטע, געוועהנליכע מענשען. נאָר בערקאָוויטש האָט ליעב אַוועקצושטעלען אָט די געוועהנליכע מענשען אין אַ אונגעוועהנליכער לאַגע. וואָס דאַרף מען געוועהנ-

ליכֿער פון מאַריאַשען? אַ דיענסט-מיידעל! דאַרף זי זיך פערליעבען אין לעווינסאָנ׳ען, — אַ לעהרער, — „אַ הויכֿער בחור מיט אַ בלייך געזיכֿט און מיט גרויסע בלויע אויגען". און פון דער ערשטער מינוט אָן פיהלט זי, אַז ער איז נישט איהר גלייכֿען, אַז ער איז איהר נישט קיין פּאָר: „זי טוליעט זיך צו איהם אַ פּאָרזיכֿטיגע, אַ שרעקעדיגע, ציטערט אין זיינע הענד, לאָזט אַראָב דעם קאָפּ צום שויס טרויעריג, פערזאָרגט, מיט אַ פאַרב אין די באַקען און מיט אַ וואונדער אין די שוואַרצע אויגען... עס ווערט איהר מיט אַמאָל מאָדנע וואונדערליך, וואָס אָט דער לעהרער, וואָס איז בעסער און העכֿער פאַר אַלעמען, וועלכֿער לייענט אַ סך און ווייסט אַ סך, וואָס זיינע האָהר זענען לאַנגע און געקרויזטע און זיינע הענד — צאַרטע און ווייסע — און זי איז מיט איהם אַזוי נאָהענט, טוליעט זיך צו איהם א. אַז. וו." און אין סוף אפילו, ווען ער איז צו איהר אַזוי צוגעלאָזט, אַזוי פריינדליך, און זי ווייסט, אַז ער נאַרט זי נישט, וואָס ער זאָגט — מיינט ער (אויף דער הייסער מינוט, וועניגסטענס), זאָגט זי דאָך: „... מיר דאַכֿט, אַז דו וועסט... אַז איהר וועט מיט מיר נישט חתונה האָבען. איהר וועט נעהמען אַן אַנדערע... אַ רייכֿע, אַ געבילדעטע, אָט אַזוי ווי דעם בעל-הבית׳ס טאָכֿטער". זי פיהלט, אַז דער לעהרער מיט די לאַנגע האָהר און ווייסע הענד איז איהר אַ פרעמדער, און זי גלויבט נישט, אַז זי זאָל די פרעמדקייט קאָנען בייקומען. זי גלויבט נישט, אַז עס זאָל קאָנען פּאָרקומען עפּיס אַזוינס, וואָס קומט קיינמאָל נישט פּאָר, עס זאָל קאָנען פּאָרקומען עפּיס אונגעוועהנליכעס.

זי גלויבט נישט, — און דער שרייבער, משמעות, גלויבט אויך נישט. נישט אומזיסט איז דער מוראַוואַנקער רב, — דער איינציגער גרויסער אונגעוועהנליכֿער מענש אין בערקאָוויטש׳עס שריפטען — אַ „לעצטער" (אַזוי רופט זיך די ערצעהלונג). נישט אומזיסט זאָגט דער פּערפאַסער, אַז עס איז „אַן אַלטע מעשה פון אַן אַלטען פנקס": דאָס איז אַלץ אַמאָל געווען, אַמאָל, ווען ביי אונז זענען געווען פנקסים מיט גרויסע געשעהענישען, מיט גרויסע וואונדער; איצט קען נאָר טרעפען אַ מענש זאָל אַריינפאַלען אַמאָל אין אַ לאַגע אַ אונגעוועהנליכֿע, ער אַליין אָבער זאָל זיין, זאָל ווערען אונגעוועהנליך, זאָל טון עפּיס אונגעוועהנליכֿעס — דאָס נישט. קיין אונגעוועהנליכֿע, קיין גרויסע, קיין וואונדערליכֿע מענשען זענען נישטאָ, — אַזאַ איינדריק מאַ-

בּען בערקאָוויטש׳ס ערצעהלונגען: די מענשען, וואָס פערנעהמען דעם אויבענאָן אין זיי, — זענען אַלע גראָהע, געוועהנליכע, שוואַכע. ווע-ניגסטענס די „ווירקליכקייט״ איז שטאַרקער פון זיי. פון זיי און פון זייערע „פאַנטאַזיעס״... בערקאָוויטש האָט זעהר ליעב אַוועקצושטעלען די „ווירקליכקייט״ געגען כל׳ערליי „פאַנטאַזיעס״, און שטענדיג לאָזט זיך אויס ביי איהם: „אַך, ווי שען איז דאָס לעבען אין בוך און ווי מאוס איז עס אין דער ווירקליכקייט!״ („דער כח פון פאַנטאַזיע״).

אַ מאוס׳ע, אַ בייזע און אַ דריקענדיגע ווירקליכקייט איז אין דער ערצעהלונג „נישט-גוטע״. מיכל, די צענטראַל-פיגור פון דער ער-צעהלונג (אויב זי האָט בכלל אַ צענטראַל-פיגור) איז אַ האַלבער אַ משוגענער, אַ מרה-שחורה׳ניק, אַ נישט-גוטער, וואָס דער מחבר האָט איהם געשילדערט מיט אונקלאָרע און ריין-אויסוועניגסטע שטריכען: וואָס, ווער, ווען — ווייסען מיר נישט, מיר ווייסען נאָר אַז ער האָט זיך אָבגעזונדערט (אָדער מען האָט איהם אָבגעזונדערט) פון דער וועלט, און ער איז אין כעס אויף דער וועלט: אָדער ער שווייגט, אָדער ער בייזערט זיך... צווישען די „נישט-גוטע״ איז פאַרהאַן אָבער אַ זלאַטקע, איז עס בערקאָוויטש׳ס אַ זלאַטקע: אין דער סביבה, וואו זי גע-פינט זיך, אין דעם אַלטען, פערפרוירענעם, האַלב-איינגעפאַלענעם שטיבעל — איז זי אַ דיסאָנאַנס... „וואוהין שלעפּט איהר מיך, פלעגט זי טענה׳ן צו די ברידער, וואָס פלעגען זי ברענגען צופיהרען אָוועכד-צייט פון גאַס אַ צופלאַמטע, — וואוהין שלעפּט איהר מיך? איך בין אַ פרעמדע״. „עס איז מאוס ומאוס דאָס לעבען מיט דער אָרימ-קייט, מיט דעם קליין פינסטער שטיבעל, מיט דעם קאַלטען שמוציגען געלעגער, וואָס זי האָט דאָ ביינאַכט״. בייקומען אָט די פרעמדע מאוס׳ע סביבה אָדער בעפרייען זיך פון איהר — איז איהר אונמעגליך: זי איז פונקט אַזאַ שוואַכע פערבענקטע נשמה, ווי מאַריאַשע, מעהר נישט זי איז אַ ביסעל ליידענשאַפטליכער, היציגער, גיט זי זיך נישט אונטער אַזוי גיך, פּרובט אַנטלויפען, קעהרט מען זי אום, ווערט זי קראַנק, פיהרט מען זי אַוועק אין שטאָדט אַריין... „אין אַ חודש אַרום, אַז זי איז געקומען אַהיים צופוס, איז זי שוין געווען רוהיג״, „און די פערשטאָרבענע יוגענד וועט שוין מעהר נישט אָבלעבען, די שיטע-רע האָהר אונטער׳ן טיכעל וועלען שוין מעהר נישט וואַקסען, די יונ-גע ברוסטען וועלען פערדאַרט ווערען...״

אַזאַ סוף האָט אויך רבקה פון די „אוגערקעס״. אַזאַ סוף — און

אויך אַזאַ אָנהויב: ו איז אויך אַ פרעמדע אין דער היים. זי האָט געוואוינט אין אַ גרויסער שטאָדט, אַ שניידערקע איז זי דאָרט געווען, האָט זי זיך אָנגעשמעקט דאָרטען מיט אַ נייעם, מיט אַ שטאָדטיגען אַרט לעבען, פיהלט זי זיך אין דער היים, אינ'ם שטעדטיל, וואוהין זי קומט צופאָהרען, ווי אַן אָבגעריסענע, ווי אַ פרעמדע, נישט אַ שטוביגע. „וואונדערליך פרעמד זעהען דאָ אויס איהר אָנגעזייפט שמע-קענדיג פנים, איהרע ווייסע קלאָרע וועש, איהרע ריינע נאַקעטע אָרעמס". זי האָט זיך נישט, וואו אַהינצוטון. בלייבט ביי איהר געהן אין גאָרטען גלייך מיט אַלעמען אַרבייטען קוקט מען דאָרט אויף איהר, ווי אויף אַ משוגע'נער:

„— רבקה! וואָס מאַכסט דו זיך נאַריש? דו זעהסט דאָך, מען איז אַזוי פערנומען...

— וואָס איז? — פרעגט דער טאַטע, ווי אַ פרעמדער.

— ווייס איך! עס האָט זיך איהר פערגלוסט מיט אַמאָל אַרביי-טען אין גאָרטען!"

דאָס זאָגט אַזוי די מאַמע, און אברמ'צי, דאָס קליין ברודערל, גיט אַ קוק אויפ'ן טאַטען און שיסט אויס מיט אַ געלעכטער. אפילו דער גוי זאַכאַר, וואָס שטעהט דערביי, קען זיך נישט איינהאַלטען און שמייכעלט פון דער „פריילין", וואָס איז געקומען פון שטאָדט און פלוצלונג האָט זיך איהר פערגלוסט גאָר צו אַרבייטען אין גאָרטען ביי די אוגערקעס... געהט זי אַוועק אַהיים אַ צובראָכענע, אַ אינגליקליכע, און זוכט טרייסט אין די ביכלעך, וואָס זי נעהמט אין ביבליאָטעק. דערצו „טרוימט" זי וועגען דעם יונגען מאַן, וואָס זיצט אין ביבליאָטעק. זי שטעלט זיך פאָר, ווי אין אַ שענער וואַרימער נאַכט, ווען זי וועט זי-צען אויפ'ן גאַניק, וועט ער קומען צו איהר און נאָך אַ לאַנגען און זיסען געשפרעך וועט ער איהר זאָגען אויף אַנ'איידעלען לשון: „מאַד-מואַזעל, האָב איך האָפנונג?..." אַזוי לאַנג „טרוימט" זי, ביז אין איי-נעם גאָר נישט קיין שענעם הערבסט-טאָג עפענט זיך די טהיר פון זייער שטוב און עס געהט אַריין... אַ שדכנ'טע. דאָ האַלט זי שוין נישט אויס. ביינאַכט טוט זי זיך אָן און לויפט אַרויס פון שטוב; לויפען לויפט זי אַהין, וואוהין מען „דאַרף" לויפען אין אַזאַ מאָ-מענט, — טרינקען זיך; נאָר „שטעהענדיג אויפ'ן בריק, דערמאָהנט זי זיך, אַז באַלד וועט זי שטאַרבען, נעהמט זי פאַנטאַזירען, וואָס וועט נאָך איהר טויט זיין, וואָס וועט מען טון, וואָס וועט מען זאָגען, וואָס

וועט ער זאָגען, ער, פון ביבליאָטעק... פאַנטאַזירט זי אַזוי לאַנג, ביז זי געהט אַראָב פון בריק און זעהט, אַז דאָס וואַסער איז... „שוואַרץ און קאַלט". אויף מאָרגען אין דער פריה געפינט איהרדי מאַמע זיצען אונטער'ן פאַרקאַן, שטעלט זי זיך אָב, קוקט אויף איהר און קוועטשט מיט די פּלייצעס: — אַ משוגעת אַ ביסעל! געגעכטיגט אין דרויסען! מען קאָן זיך דאַך, חלילה, פערקיהלען! אָט געה בעסער אַהיים, ווערט דיר פריידעל מאַכען אַ פיינקוכען...

און זי קעהרט זיך אום אַהיים, צו די אָרימע פערהאָרעוועטע עלטערן, צו פריידלען מיט'ן פיינקוכען, צו דער שדכנ'טע און צו די אוגערקעס. דער אייגענער סוף, וואָס ביי מאַריאַשקע'ן, וואָס ביי זלאַטקע'ן. זיי אַלע „פאַנטאַזירען", ווילען זיך אַרויסרייסען פון דער סביבה, אין וועלכער זיי לעבען, נאָר זיי האָבען קיין כח נישט, קיין ווילען נישט און זיי בלייבען ביי די „אוגערקעס", — ביי דער אָרים-סטער און וואָכעדיגסטער ווירקליכקייט.

די דריי ערצעהלונגען, וואָס וועגען זיי האָב איך גערעדט, זע-נען נישט קיין אויסנאַהם. אויך אין אַנדערע ערצעהלונגען בערקאָווי-טש'עס ליידט דער מענש פון דער סביבה, פון דער פרעמדער סביבה, אין וועלכער ער געפינט זיך, און אויך דאָרט איז ער שוואַך און אונגליקליך.

פייווקע („פייווקע יום הדין"), „אַ ווילד דאָרפיש יונגעל פון אַ יאָהר זיבען, וואָס האָט זיך תמיד געהאָדעוועט צווישען ווילדע דאָר-פישע שקצים", קומט צום ערשטען מאָל ימים נוראים אין אַ מנין, זעהט איהם אַלץ אויס ווילד, און אויך ער זעהט אַלעמען אויס ווילד; טשעפּען זיך צו איהם אַלע, און פאַר'ן יום-כפור'דיגען טאָג שטעהט ער אויס נעבעך אַזוינע עִנויים, אַז ער האַלט נישט אויס און ווערט קראַנק...

נאָר נאָך ערגעץ האָט בערקאָוויטש אַזוי נישט אַרויסגעוויזען זיין חשק צו נעהמען פּראָסטע געוועהנליכע מענשען און אַוועקשטעלען זיי אין אַ מאָדנער אונגעוועהנליכער לאַגע, ווי אין דער ערצעהלונג „ביי די קראַנקע". אַ קאָמפּאַניע יודען, מורא האָבענדיג פאַר אַ פּאָגראָם, פאַלט אַיין זיך בעהאַלטען אין הקדש ביי די קראַנקע. פערשטעהט זיך, אַז די קראַנקע קוקען פון זייערע בעטלעך ווילד, פערוואונדערט און מיט חשד אויף די געזונטע מענשען, וואָס האָבען זיך אַריינגעריסען אַהער אין גרויסע וואַרימע פּעלצען און פּאַטשיילעס פון דער קאַלטער

פינסטערער נאַכט, אָנגעבראַכט מיט זיך ווינדען פון גאָר אַנ'אַנדער וועלט. דאָ איז נישט בלויז די סביבה, אין וועלכער די מענשען זע-נען אַריינגעפאַלען, אַן אונגעוועהנליכע, נאָר אויך די אומשטענדען, ביי וועלכע דאָס איז פאָרגעקומען, זענען אונגעוועהנליך, און בערקאָ-וויטש האָט עס מייסטערהאַפט אָבגעשילדערט. נאָר וועגען דעם שפּע-טער. דערווייל וויל איך זאָגען, אַז, ווען מיר זאָלען איבערהיפּען דעם „ודוי" (ס'איז אַן „אַלט ליעדעל", ווי דער מחבר אַליין רופט עס אָן, און עס וואָלט רעכט געווען, אַז ער וואָלט עס נישט איבערגעזוונגען נאָך אַמאָל) — אַז, ווען מיר זאָלען איבערהיפּען דעם „ווידוי", האָבען מיר ווייטער פאַר זיך אַ שורה ערצעהלונגען, וואו דער געוועהנליכער מענש געפינט זיך אין אַן אונגעוועהנליכער לאַגע, און אַז ער פּרו-בירט זיך אַרויסקאָראַבקען פון דער לאַגע, מאַכט ער זיך מעהר נישט אָן, ווי צרות און יסורים און האַרץ-קלעמעניש. אַזוינע ערצעהלונגען זענען: „אַ בריעף" און „דער פרעמדער", „דער גרינער", „אָהן לשון", שמוץ", „דער מושלם", „מפטיר", און אויך די לשון-קודש'דיגע „התלוש", „ממרחקים", איינע פון זיינע בעסטע זאַכען — „נכד" און אַנד.

4.

ס'וואָלט אַ טעות געווען צו מיינען, אַז בערקאָוויטש'עס בוך איז איינאַרטיג, אַז עס דרעהט זיך אַלץ אַרום איין פּינטעל, אַרום איין טעמע. דורך אַלע טעמעס בערקאָוויטש'עס ציהט זיך איין פאָדעם. זיי אַליין אָבער, ווי אויך דער סטיל און די בעאַרבייטונג, זענען פער-שיעדענאַרטיג. און געוויס איז קיין חסרון נישט, אַז מען איז פער-שיעדענאַרטיג, ביי בערקאָוויטש'ען איז עס אָבער דאָך אַ חסרון: עס נעהמט זיך ביי איהם פון יונגקייט, נישט פון רייכקייט. ער האָט זיך, משמעות, נאָך נישט פערטיפט גענוג אין זיך, ער האָט זיך נאָך נישט דערקענט — און נישט בעגרעניצט. ער זוכט נאָך זיין שטערען, און ער זוכט איהם נישט אינווענינג, „אינ'ם הימעל פון זיין האַרצען", נאָר איז דרויסען, אין אַלע פיער זייטען (דערפון נעהמט זיך די „פיעל-זייטיגקייט"). געפינט ער אַ פּובליציסטישע טעמע, איז רעכט אַ פּובליציס-טישע טעמע („ודוי"); מאַכט זיך הומאָר — איז הומאָר; שלום-עליכם'ס

אַ ווערטיל — איז שלום-עליכם׳ס אַ ווערטיל... דאָס הייסט נישט, אַז ער מאַכט נאָך, אַז ער האָט נאָך גאָר קיין סטיל נישט קיין אייגענעם, דאָס הייסט נאָר, אַז ער האָט נאָך נישט די אָבגעזונדערטקייט, די עקשנות פון אַן׳אייגענעם סטיל... פאַרהאַן צווייערליי ווינטער-וועגען: איינער אַן׳איינגעפאָהרענער, אַן׳איינגעפאָהרענער מיט דיקען אייז בע-דעקט: — וואָס מעהר מען פאָהרט אויף איהם, אַלץ שטייפער ווערט ער, אַלץ מעהר פערהאַרטעוועט; דער אַנדערער — אַ נייער, מיט פריש געפאַלענעם שניי בעשאָטען: — יעדער דורכגעהער לאָזט אויף איהם אַ שפור, אַ צייכען איבער, יעדער דורכפאָהרער שניידט אין איהם זיין ראָד איין... בערקאָוויטש׳עס וועג איז נאָך אַ יונגער, אַ פרישער, זע-נען נאָך קענטיג אויף איהם טריט, פרעמדע טריט פון פרעמדע דורכ-געהער. נאָר ער האָט שוין אַ וועג, און בעסער איז, ער זאָל ווערען שמעלער, וועט ער איהם קאָנען דורכטרעטען אַליין, אָהן קיינעמס הילף.

אַליין, פריי פון יעדער ווירקונג (אַ חוץ די ווירקונג פון דער רעאַליסטישער שול בכלל), איז בערקאָוויטש שוין אויך איצט, ווען ער בעשרייבט די סביבה, דאָס אַרום פון זיינע ערצעהלונגען. אייגענאַרטיג ביי איהם איז נישט די עצם בעשרייבונג פון דער סביבה, נאָר דאָס אַכטונג געבען, דאָס טביעת-עין, מיט וועלכען ער בעשרייבט זי. בערקאָוויטש איז אַ רעאַליסט, בעשרייבט ער יעדע זאַך מיט אַלע פרטים, נאָר אַזוי אויספיהרליך, מיט אַזאַ אינטערעס, ווי ער בעשרייבט די סביבה, בעשרייבט ער קיין זאַך נישט: אַזוי ווי זיינע העלדען, אַזוי בויגט ער זיך אַליין פאַר איהר מאַיעסטעט — דער סביבה. אַלץ קומט פאַר אין איהר, דורך איהר, צוליעב איהר. ער דערצעהלט אַ מעשה וועגען מאַריאַשקען, בעשרייבט ער פריהער ווי אַלץ די שטוב, די שטוב און וואָס אין און אַרום איהר, די שטוב און איהר בעל-הבית מיט דער בעל-הבית׳טע מיט די קינדערלעך, זאָלען געזונד זיין. און איידער עס הויבט זיך נאָך אָן שפינען די מעשה, איידער עס הויבט זיך נאָך אָן מאָלען דאָס בילד, האָט איהר שוין פאַר זיך אַ שטיק לייווענט, און וואָס ווייטער, וויקעלט ער זיך אַלץ מעהר פונאַנדער און עס ווייזען זיך אויף איהם אַלץ מעהר אויסנייעכ-צען, אַזוי, אַז עס פערליערט זיך אַמאָל די פראָפּאָרציע צווישען דעם לייווענט און דעם בילד: דער לייוועגט איז ברייט און לאַנג, און די

פיגורען פונ׳ם בילד זעהען אויס אויף איהם ווי פלעקען, ווי פינטע-לעך...

נישט שטענדיג איז אַזוי. די אויספיהרליכע אָבשילדערונג פון דער סביבה, פונ׳ם „הינטערגרונד״ מאַכט אַמאָל נאָך קענטיגער, נאָך בולט׳ער די פיגורען, וואָס ווייזען זיך דערנאָך; די אויספיהרליכע אָב-שילדערונג פ׳ן דער סביבה, פון דער אַטמאָספערע מאַכט אַמאָל גאָר איבעריג די שילדערונג, די בולט׳ע און אויספיהרליכע שילדערונג פון די פיגורען: זייער אָבשפּיגלונג האָבען מיר געזעהען שוין אין דער אַטמאָספערע, דורך דער אַטמאָספערע; דערצו אָבער דאַרף מען האָבען די מייסטערשאַפט און דעם מאָס-געפיהל פון אַ מאָפּאַסאַן צו אַ טשעכאָוו. אַזאַ מייסטערשאַפט און אַזאַ מאָס-געפיהל קאָן מען פון יעדערען נישט פאָדערען. פון יעדען ערצעהלער אָבער, ער מעג זיין אַ רעאַליסט צו אַפילו אַ נאַטוראַליסט, מוז מען פאָדערען אַ געוויסע קאָנצענטרירטקייט (צונויפגעפּרעסטקייט), און אַ געוויסע האַרמאָנישע צונויפגיסונג פון דער זאַך מיט דער אַטמאָספערע, וואָס אַרום איהר. ביי בערקאָוויטש׳ען איז די קאָנצענטרירטקייט און אָט די האַרמאָנישע צונויפגיסונג נישט אין אַ גענוגענדער מאָס; די פעדים פון דער סביבה-שילדערונג רייסען זיך ביי איהם צו אָפט און צו שאַרף אַריין אינ׳ם געוועב פון דער ער-צעהלונג, די העלדען פון דער לעצטער לעבען אָפט יעדערער מיט זיין בעזונדער און אָבגעזונדערט לעבען און די זייטיגע, די אַרומיגע פאַרשוינען ווערען אָפט געשילדערט בולט׳ער, זאַפטיגער, ווי די הויפּט פאַרשוינען, בעזונדער שאַרף פיהלט זיך עס אין די גרעסערע ערצעה-לונגען, ווי „מאַריאַשקע״, „אוגערקעס״, „נישט גוטע״. אין דער לעצ-טער איז אָבגעשילדערט אויסגעצייכענט די אַטמאָספערע, וואָס אין איהר לעבען די „נישט גוטע״; די לעצטע אַליין אָבער, אַ חוץ זלאַט-קען, וואָס וועגען איהר האָבען מיר פריהער גערעדט, זענען עהנליך מעהר צו שאָטענס, ווי צו לעבעדיגע מענשען, און, אַ חוץ דער אַט-מאָספערע, אין וועלכער זיי לעבען, ווייס איך נישט, וואָס בינדט זיי צונויף...

5.

אין די קלענערע ערצעהלונגען בערקאָוויטש'עס איז די טעכניק בעסער, און אין אַ פּאָר פון זיי איז אויך דער אינהאַלט נישט בלויז בולט'ער, קאָנצענטרירטער, נאָר אויך געדיכטער, בעדייטענדער.

זעהר אַ בעדייטענדער אינהאַלט איז אין דער ערצעהלונג „ביי די קראַנקע". דאָס איז די איינציגע ערצעהלונג, וואו בערקאָוויטש האָט געשריבען מיט הומאָר וועגען אַ זאַך, וואָס עס קען אויסווייזען, אַז עס איז גאָרנישט הומאָריסטיש. ס'איז אַ מעשה מיט יודען, וואָס האָבען מורא פאַר אַ פּאָגראָם: — פּאָגראָם-פּסיכאָלאָגיע. שוין נישט איי-נער האָט געשריבען וועגען דעם, נאָר אַזוי, אין אַזאַ טאָן, ווי בער-קאָוויטש, האָט נאָך קיינער נישט געשריבען. בערקאָוויטש האָט אַ קוק געגעבען אויף דער שרעק, וואָס יודען לעבען איבער אין אַ פּאָגראָם, נישט מיט אויגען פון אַ מענשען, וואָס לעבט מיט די שרעק און איז אַליין אַ דערשראָקענער; אויך נישט מיט אויגען פון אַ מענשען, וואָס איז העכער פון שרעק און ער שטעהט און מינטערט און בייזערט זיך און שטראָפט און רופט; ער האָט אַ קוק געגעבען אויף דער פּאָג-ראָם-שרעק מיט אויגען פון אַ קינסטלער, פון אַ מענשען, וואָס איז נישט צו נאָהענט און נישט צו הויך פון דער זאַך, וואָס ער בע-טרייבט: זעהט ער דערפאַר אי די גרעסערע, אי די קלענערע שטרי-כען איהרע. בערקאָוויטש האָט אונז בעוויזען, מאָדנע דייטליך בעוויזען די קלענערע שטריכען פון דער פּאָגראָם-שרעק,—די קאָמישע שטרי-כען. די קאָמישע שטריכען זענען נאָך טרויעריגער, ווי די טרויעריגע, זיי דעקען אויף די גאַנצע שוואַכקייט און אונבעהאָלפענקייט אונזערע; זיי ווייזען, אַז אין די פּאָגראָמען איז פאַרהאַן נישט בלויז אַ ווילדע קראַפט, נאָר אַ ווילדע (בפירוש אַ ווילדע) קראַפטלאָזיגקייט, און אַז די פּאָגראָם-שרעק איז שרעקליך, נישט בלויז דערפאַר, וואָס עס איז אַ טראַגעדיע, נאָר אויך דערפאַר, וואָס אין מאָמענטען איז עס אַ קאָמעדיע. דער ערשטער (אין דער ליטעראַטור) האָט עס דערפיהלט ביאַליק. ער האָט דער ערשטער דערפיהלט, אַז די טראַגעדיע אונזערע וואָלט גאָר נישט געווען אַזוי טראַגיש, ווען זי וואָלט נישט געווען אַזוי קאָמיש און אַזוי אונזיניג. אָבער ער האָט אַ קוק געטון אויף דעם נישט מיט דעם רוהיגען פאַרשענדיגען קוק פון אַ קינסטלער, נאָר

מיט דעם וועהטאָג, מיט דעם צער און צאָרן פון אַ נביא, אַ שטראָפער, האָט ער געשאַפען נישט קיין קאָמעדיע, נאָר אַ סאַטירע, — די שאַרפסטע סאַטירע, וואָס מיר פערמאָגען. ער האָט געהאַט פאַר זיך די שרעקעניש, וואָס בשעת און נאָכ׳ן פּאָגראָם, האָט ער נישט געקאָנט זיין רוהיג, איז ער געוועזן פריהער אַ מענש, אַ יוד, דערנאָך ערשט אַ קינסטלער. בערקאָוויטש אָבער שפּיגעלט אָב די שרעקעניש, וואָס פאַר׳ן פּאָגראָם, אָן אַ זייט פון פּאָגראָם, בלייבט ער רוהיג, אָביעקטיוו, זעהט ער די אונזיניגקייט, די מאוס׳ע אונזיניגקייט פון דער יודישער שרעקעניש און לויפעניש אין איהר עכטער, אין איהר נאַקעטער, אין איהר קאָמישער געשטאַלט...

יודען לויפען, נישט וויסענדיג וואוהין. געפינט זיך צווישען זיי איינער, אַ יונגער מאַן אין בלויע ברילען און אַ טולופעל מיט אַ קאַראַקולענעם קאָלנערעל, און דער דאָזיגער יונגער מאַן איז געוועזן בלייך, און עס האָט איהם געטרייסעלט אַ צאָהן אָן אַ צאָהן — איז ער געפאַלען אויף אַ המצאה:

— הערט, יודען! פאָלגט מיך: דאָס בעסטע אָרט איז אין הקדש. לאָמיר געהן אין הקדש. — האָבען זיך אַלע אַוועקגעלאָזט אין הקדש. „און ער אַליין. דער יונגער מאַן אין די בלויע ברילען, איז געגאַנגען פאָראויס, ווי אַ פעלד-מאַרשאַל, פעסט און בעשלאָסען אויף אַלץ, געפיהרט פוןביידע זייטען צוויי ווילד פרעמדע יונגלעך פאַר די הענד— און בשעת מעשה האָט ער שרעקליך געציטערט און די צייהן האָבען זיך ביי איהם געטרייסעלט”... איהר ווייסט אַליין נישט, לייענענדיג, וואָס צו טון — לאַכען צי וויינען, און בערקאָוויטש אַליין ווייס אויך נישט, וואָס דאַרף מען דאָ טון — לאַכען צי וויינען; דערפאַר בייט זיך ביי איהם דער טאָן, פון אַן ערנסטען אויף אַ הומאָריסטישען, פון אַ הומאָריסטישען אויף אַן ערנסטען. נאָר אַז איהר לייענט ווייטער די אַלע פרטים, די אַלע שרעקליכע לעכערליכקייטען — ווילט זיך אייך לאַכען, לאַכען, — לאַכען מיט אַ מאוס׳ען, אַ פער׳סמ׳טען, אַ משוגע׳נעם געלעכטער...

„— פע, אַ פּאַסקודנע פאָלק!—האָט חיים וואָלף אויסגעשפּיגען און אָבגעטראָטען אָן אַ זייט”.

אַ פּאַסקודנע פאָלק!

אָט דער איינדריק, אָט דער סך-הכל דריקט, ווי אַ שטיין, און מען קאָן זיך נישט בעפרייען פון איהם...

דער סוף פון דער ערצעהלונג מאַכט אַן איינדריק נאָך אַ ביטערע-רען. דער סטרוזש, דער „הויכער סטרוזש אין׳ם קורצען פעלצעל״, געהט אַריין און איז מודיע: אין שטאָדט ברענט! די שרעק און דער טומעל און די געשרייען ווערען גרעסער, אומגעלומפערטער; די קראַנ-קע ליאַרמען: דער הקדש איז זייערער, די פרעמדע, די געזונדע, זיינען געקומען און האָבען אָנגעבראַכט אויף זיי אַ בהלה, אַנ׳אונגליק, אַ סכנה... איז דאָ פאַרהאַן אַ קינד, דער דאָקטאָרינ׳ס אַ זוהן, אַ בלייך דערשראָקען קינד. עגבערט איהם אין מוח אַ געדאַנק: שטיל, שטיל זאָל ווערען... „פלוצים איז ער צוגעלאָפען צו די קראַנקע און האָט אָנגעהויבען טופּען מיט די פיסלעך, געוויינט און געריסען פון זיך די האָר:

„— שטיל... שטיל... אַזוי ווי איהר וואָלט געשטאָר-בען... אַט וועלען מיר זיך אַלע צוזעצען... שטיל וועלען מיר זיצען... זיך נישט ריהרען... מיר וויסען גאָרנישט... מיר זיצען זיך גלאַט אַזוי שטיל... וועלען זיי אַריינקומען... וועלען זיי דערזעהן: מענשען זיצען שטיל... שטיל... ריהרען זיך נישט... וואָס? וועלען זיי שלאָ-גען? פאַר וואָס וועלען זיי שלאָגען? זיי וועלען נישט שלאָגען... אַז מיר זיצען דאָך שטיל...״

און אין אַ מינוט אַרום:

„— אָדער מיר וועלען זיך גאָר לעגען שלאָפען... מיר שלאָפען אַלע... שטיל... מיר זענען געשטאָרבען... וועלען זיי אַריינ-קומען און זעהן: מיר זענען שטיל... מיר שלאָפען... אַלע שלאָפען... קיינער, קיינער וועט נישט אויפהויבען דעם קאָפּ״...

און קיינער האָט נישט אויפגעהויבען דעם קאָפּ.

„אַ צויבער האָט בענומען אַלעמען, פון קליין ביז גרויס — מען האָט פּאַוואָלי, קוים געריהרט מיט די אברים, זיך אַראָפּגעלאָזט אויף דער ערד, געלעגען מיט פערמאַכטע אויגען, געטוליעט די קלאַפּעדיגע הער-צער צו דער קאַלטער פּאָדלאָגע״...

מען האָט געפאָלגט דעם בלייכען, דערשראָקענעם קינד: מען איז געלעגען שטיל... איז עס נישט קיין משוגע׳נע שטילקייט? איז עס נישט קיין שטילע משוגעת? אַ עדה (איך האָב מורא צו זאָגען: אַ פאָלק) יודען, מענער און ווייבער, יונג און אַלט האָבען זיך אַוועקגע-לעגט אויף דער ערד, לויט׳ן בעפעהל פון אַ קינד, פון אַ דערשראָקען

קינד, און זענען געבליבען שטיל. מעהר האָט מען נישט געהערט, ווי טריט פון אַ גוסס אַ זקן, די טריט פון טויט...

איז עס נישט קיין סימבאָל?

יאָ! די האַלב-הומאָריסטישע ערצעהלונג „ביי די קראַנקע" גע-הערט צו דאָס ערנסטעסטע, צו דאָס שרעקליכסטע, וואָס ביי אונז איז געשריבען געוואָרען וועגען פּאָגראָמען, וועגען גייסטיגע פּאָגראָמען...

אין וויסענבערג'ס „אין ערוואַרטונג" איז אויך פאַרהאַן אַ רמז אויפ'ן קאָמיזם, אויפ'ן ביטערען קאָמיזם, וואָס אין דער פּאָגראָם-פּסי-כאָלאָגיע, אין דער פּאָגראָם-וואַרטעניש, נאָר דאָרט איז אַן עפּיזאָד, און דאָ — אַ סימבאָל, דאָרט זענען איבערגעשראָקענע דאַמען און דאָ — אַן איבערגעשראָקען פּאָלק...

אַזוינע זאַכען ווי „ביי די קראַנקע" און דאָס העברעאישע „נכד" לאָזען אונז וואַרטען פון בערקאָוויטש'ען ווערק, רייכע'ע און אָריגינע-לערע, ווי די, וואָס זענען אָבגעדרוקט אין די „געזאַמעלטע שריפטען".

בעל מחשבות.

בַּעַל־מַחֲשָׁבוֹת

דער פּובליציסט און קריטיקער.

די התחלה איז געווען האַלב-בעלעטריסטיש: „ישראל'יק איז קראַנק" (אַ חנוכּה-פאַנטאַזיע) — האָט עס געהייסען (1897); און די „געקליבענע שריפטען" שטעהט עס צווישען די **איראָנישע מעשה'לעך**. און אָט דאָ שוין, אַזוי ווי אין די שפּעטערדיגע מעשה'לעך, ווייס מען נישט, וואו עס הערט אויף די איראָניע און עס הויבט זיך אָן דער ערנסט, דער ביטערער און האַרציגער ערנסט; שוין דאָ איז פאַרהאַן אָנצוהערעניש אויף יענער פערבאָרגענער, מיט פעראַכטונג פולער, מעפיסטאָפעל-מינע, וואָס פלוצלינג ווערט פון איהר אַ קנייטש, פול מיט צער, און ס'איז שוין מעהר ליעבע, ווי שפּאָט.

און אינאיינעם מיט'ן פערוויקעלטען **גרונד-געפיהל** איז דאָ, אין דער ערשטער זאַך, שוין פאַרהאַן אויך די געמישטע און דאָך האַרמאָנישע **גרונד-פאָרם** בעל-מחשבות'עס: **בעלעטריסטישע פּובליציסטיק**.

דאָס זענען נישט קיין מאמרים אין דער געשטאַלט פון בעלעט-ריסטיק; דאָס בעלעטריסטישע איז דאָ ווייניגער און אויך מעהר, ווי אַנ'אויסווענינגסטע פאָרם: ס'איז דער אָטעם פונ'ם אינהאַלט; ס'איז אַזאַ מין דענקען, אַזאַ מין דרך צו דערווייזען — צו **בעווייזען** אַ זאַך: דורך בילדער און פערגלייכענישען; נישט געבען צו פערשטעהן, נאָר געבען צו פיהלען דעם אַנדערן; און אפשר אַליין אויך מעהר פיהלען, ווי פערשטעהן מיט'ן שכל, מעהר פיהלען דאָס פלייש און בלוט, ווידער דעם אויסגעדאַרטען סקעלעט, די סכעמע פונ'ם געדאַנק. „אַ שפּראַך, לייענען מיר אין די „געקליבענע שריפטען", — אַ שפּראַך

איז אַ ל ע ב ע ד י ג ע ז אַ ך״, — און שוין דער אופן, ווי דער פערפאַ-סער רעדט וועגען איהר, ווייזט אונז, אַז זי איז ביי איהם גאָר בעזונדער לעבעדיג: „זי איז אַ געפעס, וואָס פערלירט נישט קיין טראָ-פען. אַלץ, וואָס די פריהערדיגע דורות האָבען אין איהר אַריינגעג-לעגט, בלייבט ביי איהר, ווי אין אַ קאַלכגרוב, ווי אין אַ ברונען, וואָס לאָזט נישט דורך קיין אָנגערעגענט וואַסער; זי איז אַ גומענער זאַק, וואָס ציהט זיך, און ציהט זיך, אום אויפצונעהמען נייע אוצרות פון מענשליכע בילדער און געדאַנקען... ווי אַ לעבעדיגע הויט נעהמט זי אַרום די נשמה פון דעם מענשען, וואָס רעדט און טראַכט אויף איהר״. און אין חזר איבער נאָך אַמאָל: ס׳איז נישט אַ ס ט י ל אַזאַ אַ בילדליכער, ס׳איז אַ לעבעדיג, פיהלענדיג, קינסטלעריש ד ע נ ק ע ן... פאַרהאַן מענשען, וואָס האָבען אין זיך אוצרות פון קונסט איינגעשלאָ-סען, נאָר עס פעהלט זיי דער שליסעל צו זיי, ציהען זיי די שענע זאַכען דורך שפּאַלטען, ציהען שטיקלעכווייז, און די דאָזיגע גלאַנציגע, אומגעריכט-שטראַהלענדיגע ברעקלעך בליצען דורך די טונקעלע לופט פון זייער שאַפען, אַזוי ווי שטערען, וואָס פּאַלען; אַזוי ווי שטערן, וואָס פאַלען און ווערען צושאָטען... דער שר-של-שכחה האָט אַ צויבער צושפרייט אויף דער וועלט פון קונסט, וואָס האָט געלעבט אין זיי אַמאָל, אפשר נאָך איידער זיי זענען אויף ד ע ר וועלט געקומען, און נאָר ווען זיי געניסען אימעצענס אַנ׳אַנדערס קונסטווערק, דערשפּירען זיי דאָס פיינליכע פערגניגען פון טיילווייזען דערמאָהנען זיך, דען נאָר טיילווייז דערמאָהנען זיי זיך, נאָר פרטים, נישט אַלץ, און דורך די פרטים קאָנען זיי נאָר אין דער פרעמדער וועלט אַריינקוקען, נישט די אייגענע עפענען. צום דאָזיגען מין מענשען, געלעהמטע קינסטלער, האַלב-שטומע זינגער, געהערען אָפּט די, וואָס מען רופט זיי אָן קרי-טיקער. אויך בעל-מחשבות׳עס שרייבען איז בעפרוכטעט דורך דעם בלו-מען-שטויב פון קונסט, נאָר איהם פעהלט דער שליסעל, די קראַפט פונ׳ם שטויב עפּיס גאַנצעס צו מאַכען; ער מוז אָנקומען צום משרת פון דער קונסט, דעם געניטען אינטעלעקט, ער זאָל די גאָלדענע שטויב-קערנדלעך צונויפקלעפּען אינאיינעם; דער געדאַנק מוז ווערען דער פיהרער פון די בלינדע, פון אַנ׳אַנדער וועלט אַהער פערבלאָנ-דזשעטע, געשטאַלטען.

און ווייל די געדאַנקען זענען ביי איהם דאָך מעהר נישט, ווי אַ מיטעל אויסצודריקען דאָס, וואָס ער פיהלט, מעהר נישט עס פעהלט

איהם אַ בילד דערצו, דערפֿאַר זענען זיי פריש ביי איהם תּמיד, הגם נישט תּמיד זענען זיי ניי...

אַ רעיון, וואָס איז נישט אַזוי רייך, אַז תּיכּף, ווי ער ווערט געבוירען, זאָל ער נעהמען לעבען אויף זיין אייגענער רעכנונג, אַ רעיון, וואָס זיין ווערדע און חיות ליגט נאָר אין דעם געפיהל, פון וואַנען ער קומט אַרויס, און אין דער טואונג, וואָס ווערט אַרויסקומען פון איהם — לעבט נאָר, ווען ער ציהט זיין חיונה פונ'ם קוואַל, וואָס ער שטאַמט פון איהם, ווען ער צעוואַרעמט זיך פון דער קראַפט פון איבערצייגט זיין, דורכ'ן ווילען פון דעם, וואָס זאָגט איהם אַרויס. בעל-מחשבות פערמאָגט די קראַפט צו דערוואַרעמען און דערפרישען אַזוינע געדאַנקען. דערמיט, וואָס ער אַליין לעבט זיי דורך, — גיט ער זיי אַריין אַ ניי לעבען; ער שענקט זיי אַ טייל פון זיין איך, דורך דעם ווערען זיי זיינע, ווען זיי האָבען אָנגעהערט אפילו פריהער צו אַנדערע. ער מיהט זיך ניט צו ברענגען ראיות שטאַרקע, אַז זיי זענען ריכטיג, דען וואָס איז שייך, ריכטיג צו נישט ריכטיג, אַז אַ זאַך לעבט און שפּראָצט, ווי אַ קנאָספּע, דערוואַרעמט פון דער פריה-לינגס-זון.

זיי קאָנען זיך אייך, די דאָזיגע געדאַנקען, נישט געפעלען, אָבער איהר וועט זיי נישט אַוועקמאַכען אונטער דער האַנד, איהר וועט נישט זאָגען: עט, נאַרישקייטען, פּוסטע רייד. בעל-מחשבות געהערט צו די שרייבער, וואָס זייערע געדאַנקען מאַכען דעם איינדריק פון פאַקטען, פון אינוועניגסטע פאַקטען. נעהמט זיך עס פון לירישען טאָן? ניין, בעל-מחשבות איז דער היפך דערפון: עפּיש. נאָר ס'איז אַ בעזונדער מין אויפריכטיגקייט, אַ בעזונדער פעהיגקייט אָבצושאַפען די מחיצה (אָבער נישט די דיסטאַנץ) צווישען אונז און אונזער פען.

אין בעל-מחשבות'עס אַנ'אַרטיקעל חזר'ט זיך אַמאָל איין געדאַנק איבער עטליכע מאָל; דאָך איז יעדעס וואָרט לעבעדיג. דערפֿאַר דערעסט עס אונז נישט: אין אַ לעבעדיגען וואָרט, אַזוי ווי אין אַ לעבעדיגען מענשען, איז פאַרהאַן תּמיד עפּיס נייעס. בעל-מחשבות שרייבט „אָהן אַ סדר" (וועגען אַ סכעמע איז נישטאָ גאָר, וואָס צו רע-דען), דאָך איז אין יעדען פון זיינע מאמרים פאַרהאַן עפּיס אַ גאַנצ-קייט. אין זיין נישט גאָר דורכזיכטיגען, אָבער איבערזיכטליכען סטיל איז פאַרהאַן עפּיס אַ געדיכטקייט. כ'וואָלט זאָגען: אַ פעטקייט, אַזוי, אַז די איינציגע טיילען פון זיינעם אַנ'אַרטיקעל זענען נישט אויסער-

ליך פערבונדען איינס מיט׳ן אַנדערן, נאָר אַזוי ווי צונויפגעקלעפּט. ווי יעדע קינסטלערישע נאַטור, אַזוי זוכט ער אויך צו מאַכען פון דער קלענסטער זאַך אַן׳אָרגאַניזם. ביי די קלענערע זאַכען דערגרייכט ער עס לייכטער, ווי ביי די גרעסערע, דער עיקר איז אָבער, וואָס ער דער-גרייכט עס מיט אינוועניגסטע, נישט מיט „אַרטיסטישע" מיטלען...

אין דער יודישער פּובליציסטיק געפינט מען האַרמאָניע און קינס-טלערישע גראַציעזישקייט און פיינקייט ביי דוד פרישמאַן אין אַ סך אַ פולערער מאָס, ווי ביי בעל-מחשבות׳ן; נאָר ביי פרישמאַנ׳ען איז די גראַציעזישקייט, די לייכטקייט און די דורכזיכטיגקייט און די בוי-געוודיגקייט פונ׳ם סטיל, דער ווייכער קאַצען-שפּרונג, דער קאָקעטי-שער קנייטש, דאָס ערנסט זיין — מיט אַ מאָס, און דער חנ׳ודיגער פּאַראַדאָקס, און דער סימולירטער, נישט צו-הויכער און נישט צו-שטי-לער קרעכץ, און דער נישט צו-טיפער וויץ, — ביי פרישמאַנ׳ען איז דאָס אַלץ נישט קיין אויסוועניגסטער גלאַנץ, נישט דאָס מיטעל, נאָר דער ציעל, דער תוך, דער תכלית, דער טאַלענט, קורץ, דער גאַנ-צער יש (איך זאָג נישט, אַז ס׳איז אַ צו-קליינער יש); ביי בעל-מחשבות׳ן איז גראַציע פון אַנ׳אַנדער מין: זי איז מעהר פאָרם, ווי אינהאַלט. פרישמאַן איז קודם-כל אַרטיסט און סטיליסט, בעל-מחשבות איז אָבער פריהער ווי אַלץ אַנ׳אויפריכטיגער שרייבער (הגם עס איז אָפט מעהר נישט, ווי אַ שטימונגס-אויפריכטיגקייט) און ער זאָגט עפּיס אַ זאַך נאָר דאַן, ווען ער מוז — און נאָר אַזוי, ווי ער מוז עס זאָגען...

בעל מחשבות׳ן, האָב איך געזאָגט פריהער, פעהלט די קראַפט, אָבער — מען דאַרף עס צוגעבען — נישט די רוהיגקייט פונ׳ם קינסטלער. נאָר פון אָט דער רוהיגקייט, וואָס אין זיין שרייבען, לייכט אַרויס צו אונז האַרציגע טיפקייט. וואָרום נישט פון „עסטעטיזם" און נישט פון גרויסהאַלטערישער גלייכגילטיגקייט, נישט פון מידקייט און אויך נישט פון זוכען צו זיין אַ געזעצטער, מיושב׳דיגער מענש — קומט די רוהיג-קייט, נאָר פון אַ גאַנץ אַנדער קוואַל, פון אַ קוואַל, וואָס אַלץ, וואָס האָט איהם מוטנע און קאַליע געמאַכט, איז זיך אָבגעשטאַנען אויפ׳ן דעק, און דאָס וואַסער איז לויטער געוואָרען און שטיל...

מען האַלט בעל-מחשבות׳ן פאַר אַ סקעפּטיקער, און מען מיינט, אַז דערפון נעהמט זיך די רוהיגקייט מיט דער בעהאַלטענער איראָניע אין איהר. ס׳איז אַ טעות. ביי איהם איז פאַרהאַן סקעפּטיציזם (נאָר אַ קליי-

נער מעוט ליידט נישט ביי היינטיגען טאָג פון דער עפידעמיש-וויר-קענדיגער מחלה), ער איז אָבער נישט דער סקעפּטיקער בטבע (גי-כער וואָלט פון איהם געקאָנט אַרויסוואַקסען אַ סאַטיריקער). והא ראיה: האַלט ער נישט פון עפּיס, איז ער ברוגז אויף דעם; דער סקעפּטיקער בטבע איז נישט ברוגז; ער קאָן זיין אַ מענש מיט האַרץ, מיט געמיט. אָבער גאַל? אַנ׳עכטער סקעפּטיקער איז אַ מענש אָהן גאַל!...

און דאַרף מען נאָך אַ בעווייז, אַז ער איז נישט קיין קאַלטע סקעפּסיס-נאַטור, נאָר דער היפך דערפון: אַ מענש, וואָס ליידט שטאַרק, בעת ער פערליערט זיין גלויבען, און זוכט, מיט וואָס עס ממלא צו זיין, און איז ער עס נישט ממלא, פּלאָגט ער זיך מיט דער פּוסט-קייט, — דאַרף מען נאָך אַ בעווייז דערצו, זאָל מען לייענען, ווי בעל-מחשבות בעשרייבט, ניין, בעזינגט, „די נאַציאָנאַל-יודישע טעג״, זאָל מען זעהען, וואָס ער האָט דורכגעטראַכט און דורכגעלעבט אַמאָל אין אַ ראש השנה: „... מיינט נישט, האָט ער געטראַכט און געזאָגט אויפ׳ן קול, מיינט נישט, אַז די יאָהרען מאַכען אונז אינגאַנצען אויס קינד. די יאָהרען פערהאַרטעווען דאָס האַרץ, פערזאָרגען אונזער געוויסען, מאַכען קנייטשען אין אונזער נשמה, זיי נעהמען ביי אונז צו די מעגליכקייט צו זיין דאָס, וואָס מיר זענען געווען אין אונזער גאָלדענער קינדהייט. מיר קאָנען אָבער קיינמאָל נישט בעגראָבען אין אונז דעם אַלאייביגען וואונש צו וועלען זיין, „אַזוי ווי קינדער״.

מיינט נישט, אַז די יאָהרען מאַכען אונז אינגאַנ-צען אויס קינד...

אָדער איהר מיינט, אַז ס׳איז מעהר נישט, ווי אַ בענקעניש נאָך דאָס קינדישע: דען וואָס מעהר מען דערווייטערט זיך פון דעם, אַלץ מעהר גלוסט זיך עס? אָבער ווי קומט צו אַ סקעפּטיקער בענקשאַפט? איז דען די פערגאַנגענהייט מעהר ווערט אין זיינע אויגען, ווי אַ שמייכעל? און זעהט ער דען נישט אין דער צוקונפט דאָס אייביגע כמעט קאָמישע אומקעהרען זיך פון דער פערגאַנגענהייט? נאָך וואָס, צו וואָס בענקען? דאָס, וואָס איז געווען, וועט זיין, און וואָס ס׳וועט זיין איז שוין טויזענד מאָל געווען... האָט ער דען נישט אַ פערלאַנג— אויב ער האָט בכלל פערלאַנגען — אַז פון היינט זאָל ווערען נעכטען, פון דאָס דורכגעלעבטע — אָבגעלעבטעס? האָט ער דען נישט פון פאַנאַדערנעהמען און צושטערען פונקט די אייגענע הנאה, וואָס אַנדערע

האָבען פון צונויפשטעלען און בויען? און אויב ער איז נייגעריג אַמאָל
צו נייע זאַכען, איז עס דען נישט דערפאַר, ווייל ער האָט ליעב די
בעגולדקייט פון נאָך נישט פערלאָשענעם אַש? איז עס דען נישט דער-
פאַר, ווייל דער קאַלטער מזבח פון צווייפעל פערלאַנגט נאָך מעהר
קרבנות, ווי דער גלויבען? אָבער אויב עמיצער וויל שוין מעהר די
קרבנות נישט ברענגען, איז עס דען נישט אַ סימן, אַז ער האָט שוין
נישט ליעב מעהר דעם קליינעם שד'ל פון צווייפעל? און בעל-מחשבות
איז דאָך איינער פון די, וואָס מאַטערען און פלאָגען זיך מיט די דאָ-
זיגע נאַרישע, קאַלטע קרבנות. „עס איז שווער, זאָגט ער, צו זיין
אַנ'אייגענער פיהרער, אַנ'אייגענער גואל. עס ווילט זיך — און דאָס
איז אויך אַ זכרון פון דער קינדהייט — האָבען איבער זיך עפּיס אַ גרוי-
סען, גערעכטען, הויך דערהויבענעם פיהרער, וואָס זאָל צונעהמען פון
אונז די שווערע שרעקליכע אַרבייט פון בחירה, די דאגה צו וועהלען
צווישען פערשידענע רצונות, צווישען פערשידענע גייסטיגע און זעלי-
שע מאָטיוועז. עס איז שווער צו זיין זיין אייגענער פיהרער, זיין
אייגענער גאָט! און אין צייטען פון צווייפעל און נישט-זיכערקייט קוקט
דער נישט פרומער מיט אַ קנאה אויף אַלע די קינדער, די גרויסע, ווי
די קליינע, וואָס לעבען מיט דעם גליקליכען דמיון, אַז קיין האָהר
פאַלט נישט פון קאָפּ אָהן דעם אויבערשטענס רצון". איז עס דען נישט
מעהר, ווי די קנאה פון דעם אונענטשלאָסענעס, וואָס איז צו שוואַך
צו זיין זיין אייגענער האַר, זיין אייגענער גאָט? האָט דען נישט דער,
וואָס איז מקנא קינדער און גלויביגע, אַליין אין זיך עפּיס קינדישעס
און גלויביגעס? (און צו נישט דערפאַר האָט בעל-מחשבות דערשפירט
גלייך דאָס קינדישע אין אברהם מאפו, אין שלום אַש, אפילו אין
ד"ר הערצל)?

דער שענער עססיי וועגען שבת, די יום-טוב'דיגע אַרטיקלען
וועגען ראש השנה, פסח, סכות („די גרויסע שטאָדט"), די
טיעף דורכגעלעבטע זייטלעך וועגען פייערבערג, די קליינע ציערונג
פון דער קינסטלערישער פובליציסטיק אויף יודיש — „דער ווייבערשער
טלית" — אַלע די דאָזיגע זאַכען, וואו עס רעדט זיך מיט אַזאַ האַרצי-
גער ליעבע וועגען די יודישע יום-טובים און דער יודישער פערגאַנגענ-
הייט — זענען מעהר, ווי „סענטימענטאַלע" ראָמאַנטיק (ראָמאַנטיק איז
אָפט מעהר נישט, ווי אַ בעהעלטעניש פונ'ם סקעפּטיציזם): דאָס זענען
רעשטלעך פון אַ חרוב-געוואָרענעם רעליגיעזען געפיהל.

פונקט אַזוי איז דער שענער, הגם נישט אָריגינעלער אַרטיקעל וועגען תשעה באב, דער פעליעטאָן וועגען פורים („נאָך דער ערשטער מגלה״), דער סוף פונ׳ם „ווייבערשען טלית״ וכדומה זאַכען, וואו עס קלינגען ציוניסטישע טענער, — מעהר ווי ציוניזם, וועניגסטענס, מעהר ווי פּראָגראַם- און פּאַרטיי-ציוניזם. „צו בעווייזט נישט אָט דער דאָזיגער גוסט, אַז עס איז פּאָרט געבליבען אין אונזערע אינסטינקטען אַ זכר פון דער ליכטיגער נאַטור, וואו מיר האָבען פערבראַכט די ערשטע קינדישע יאָהרען פון אונזער אַלטער געשיכטע? צו דערצעהלט אונז נישט די טערקישע טוך, אַז אונזערע מאַמעס זענען נאָר על פי טעות ליטוואַטשקעס? אַז נישט נאָר די טויטע ציהט עס אונטער דער ערד צו זייער אַמאָליגען לאַנד, נאָר אויך די לעבעדיגע מיט זייערע האַלב-טויטע אינסטיקטען?״ צו דערצעהלען אונז נישט די דאָזיגע ווערטער פון אַ ציוניזם, וואָס איז נישט קיין טעאָריע, נאָר אַן׳עמפּפינדונג?

„יעדער דור איז נישט נאָר פערענטוואָרטליך פאַר זיך אַליין; ער ברענגט אַרויס נייע דורות, וואָס וועלען לעבען אין אַנדערע אומשטענדען, אין אַן׳אַנדער בילדונגס-צייט. און ווער וייס, אויב די נייע דורות וועלען נישט שעלטען די טאַטעס, וואָס האָבען נישט געהיילט די וואונדען, וואָס האָבען נישט פערריכט דאָס שטיבעל און זיי נאָכגעגעבען בירושה אַן׳אַלטע קרענק?״ און אויך דאָס איז מעהר, ווי אַן׳אויסגעקליגעלטע „טעאָריע״. ס׳איז אַ טויזענדיעהריגער חוב אויף אונזער געוויסען, אַ הייליגע ערבות, וואָס די געשיכטע האָט אַרויפגעלעגט אויף אונז: ביז צו אַ עטיש געפיהל האָט בעל-מחשבות דעם ציוניזם אויפגעהויבען.

דאָס עטישע געפיהל, דאָס ערבות-געפיהל, וואָס איז פערפלאַנצט אינ׳ם יחיד און מאַכט איהם פאַר אַ טייל פונ׳ם כלל, דאָס געפיהל, וואָס איז די מאָס און די וואָג און די משא פון אונזער לעבען, דאָס געפיהל, וואָס מאַכט אונז מיד און גרויס, וואָס איז דער סוד פון אונזער געשיכטע, טראַגעדיע און האָפנונג, — דאָס דאָזיגע געפיהל איז אינאיינעם מיט דער ציוניסטישער פעראַכטונג צום „גלות-יודען״, אַ גרונד-געפיהל פון בעל-מחשבות׳עס פובליציסטיק. עס זינגט אין איהם: „דו ביזט אַ קינד פון אַ פאָלק, וואָס האָט דורכגעוואַנדערט אַ גאַנצע וועלט. ערגיץ וואו טיף לעבען אין דיר די זכרונות פון די עגיפּטישע פּיראַמידען, פון ריעזעי-גרויסע ספינקסען, פון זונען-גערטנער און

אַפּיסען, פון שטעדט מיט וואונדערליכע טירען און טויערן, פון בית-עלמינ׳ס מיט שטיינערנע און מראַמאָרנע אַרונות, מיט שענע צאַרטע קרעפטיגע מענשען מיט פּנימ׳ער ווי פון עלפענביין, פון שענע פרויען מיט דינע פיינע הענד, געטאָקט, ווי פון עלפענביין״... „אין זיין טויזענד-יעהריגען גלות האָבען זיך אין זיין גייסט אָבגעשפּי-געלט אָהן אַ סוף פעלקער, קולטורען און רעליגיאָנען: דו טראָגסט מיט דיינע אייגענע זכרונות די זכרונות פון אַלע די, וואָס האָבען געלעבט מיט דיר און אַרום דיר; דו ביזט אַ שטיק לעבעדיגער ספר הזכרונות, דו ביזט די געשיכטע אַליין און אין איטליכען לעבענס-קעמערל פון דיין געטליכען גוף ליגט פערצייכענט אַ גאַנצער „דברי הימים״... „און מאַך איך אַ בעוועגונג, דוכט זיך מיר אויס, אַז טוי-זענדער עלטער-זיידעס פאַר מיר האָבען שוין דאָס אייגענע געמאַכט. מיין לאַנגע היסטאָריע האָט אויסגעפּוצט די קאַמערן פון מיין האַרצען מיט טויזענדער שפּיגלען, און טו איך עפּיס, טוען עס גלייכצייטיג טוי-זענדער, טויזענדער נאָך״. אַזוי זענען מיר פערוועבט אין די געוועבען פון דער געשיכטע און דאָס ערבות-געפיהל מוז אייביג וואַכען אין אונז, און אייביג מוזען מיר זיך ציהען צום שורש, פון וואַנען מיר שטאַמען. בעל-מחשבות פיהלט אומעטום דעם שורש. טראַכט ער וועגען ביאַליק׳ן איז איהם קלאָר, אַז „דער געטליכער פאָדעם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען שפּינען אין לאַנד כנען און דערנאָך ביי די צעדערן פון לבנון, האָט זיך נאָך נישט אינגאַנצען איבערגעריסען״; לייענט ער די האַרצענס-ביאָגראַפיע, דעם ודוי פון מ. ז. פייערבערג, זעהט ער, ווי „ער איז צוזאַמענגעוואַקסען מיט׳ן יודישען עבר״, „ווי זיין פעראַנטוואָרטליכקייט׳ס-געפיהל האָט זיך ענטוויקעלט אין אַנ׳ערבות פאַר אַלע שיקזאַלען פונ׳ם יודישען פאָלק״, און אָט די ערבות פאַר דער געשיכטע און דער צוקונפט פונ׳ם יודישען פאָלק, האָט פייערבערג גע-פיהלט נישט בלויז, ווייל ער איז געווען אַ הייסער נאַציאָנאַלער יוד, נאָר ווייל, „ווי איטליכער געהויבענער גייסט, איז ער געקומען אויף דער וועלט מיט אַ מין ערבות״. ווי איטליכער געהויבענער גייסט. דען הגם עס רעדט זיך וועגען פעראַנטוואָרטליכקייט פאַר׳ן מזל פון דער נאַציע, איז עס דאָך נישט קיין נאַציאָנאַלע, נאָר אַנ׳-אַלגעמיין-מענשליכע, אַלגעמיין-עטישע פעראַנטוואָרטליכקייט.

דאָס דאָזיגע שטילע עטישע געפיהל, וואָס איז בעהאַלטען אין בעל-מחשבות׳ן, גיט צו עפּיס אַ וואַרעמקייט אויך זיין איראָניע; אין

איהר איז מעהר שטראָף, ווי שפּאָט. שטראָף, וואָס אין איהר איז פאַרהאַן אַמאָל פעראַכטונג, אין וועלכער עס פעהלט אָבער דער פּאַטאָס פון האַס. דער געבּאָרענער ניין-זאָגער האָט הנאה פון זיין ניין, ער ליעבּט זיין האַס: זעהט ער שלעכטס אין לעבּען — קוויקט ער זיך, אַזוי ווי דאָס לעבּען וואָלט איהם אַ שונא געווען, און ער זעהט אָן איהם נקמה. בּעל-מחשבות געהערט צו די, וואָס זענען צופריעדען מעהר מיט יאָ, ווי מיט ניין, און מאַכט זיך איהם — און עס מאַכט זיך אָפּט — צו זאָגען ניין, ווערט ער בּייז, נערוועז, אומרוהיג, און דאַן כאַפּט ער איבּער די מאָס. איך מיין דעריבּער, אַז פון די צוויי כמעט סתירות׳דיגע אויסדריקען פון זיין געמיט: פון דעם האַרציגען ערנסט און דער בּייזער איראָניע, איז דער ערשטער — דער טיפערער, דער אינטימערער. וועגען מענדעלי׳ן זאָגט בּעל-מחשבות, אַז ער „האָט אונז אויסגעלערנט אָבלאַכען פון נאַרישען לעבּען און דורך די אָבלאַכעריי זיך אויף אַ ווײַלע צו בּעפרייען פון דער לעבּענסענגקייט", און אויך בּיי איהם איז די אָבלאַכעריי אַ בּעפרייאונג, אַ מין שוץ-מיטעל, אַ נויט-זאַך. זי האָט אפשר אַ וואָרצעל אין זיין נשמה, אָבער נישט אַזאַ טיפען, ווי די אונמיטעלבּאַרע, כמעט נאַאיווע האַרציגקייט.

דאָס איז בּנוגע צום תוך פון בּעל-מחשבות׳עס פּובּליציסטיק.

און וואָס איז שייך צו דער „פאָרם" (הגם מען קאָן זי אייגענטליך נישט אָבטיילען פון׳ם אינהאַלט) האָט בּעל-מחשבות, ווי געזאָגט, אַריינגעבּראַכט אין דעם פּובּליציסטישען אַרטיקעל דאָס בּילדליכע, דאָס קאָנקרעטע, דאָס קינסטלערישע. שרייבּט ער וועגען דעם יודישען „אַריסטאָקראַט", דעם פּאַרוועניו, ווי ער זעהט אויס אויף אַ יודישען בּאַל, וועגען דעם מרה-שחורה׳ניק מיט זיין חשכ׳דיגען „מאין בּאת?" וועגען די פּאַרטייען און די פּאַרטיי-טוער, קאָנגרעסען און אסיפות — תמיד זעהט איהר נישט אַבּסטראַקטע געדאַנקען, נאָר געשטאַלטען, פיגורען, קאַריקאַטורען, תמיד איז בּיי איהם נישט קיין הוילע פּסיכאָלאָגיע, נאָר מאַלעריי.

נישט לאַנג האָט ער געשריבּען וועגען — און געגען דער „מאמר׳יסטיק". און קיינער האָט נישט אַזאַ רעכט אויף דעם, ווי ער. אין דעם טיפּ אַרטיקעל, וואָס ער האָט געשאַפען — און ער האָט גאָר אַ נייעם טיפּ אַרטיקעל געשאַפען — איז ווענ׳גער ווי אַלץ פאַרהאַן „מאמר׳יסטישעס". אויבּ זיין אַרטיקעל, אַזוי ווי דער „מאמר׳יסטישער"

האָט אָפּטמאָל קיין שייכות כּלומר'שט נישט צום טאָג, צום היינטיגען טאָג, האָט ער אָבער אַ שייכות צו נעכטען און צו מאָרגען: יעדער בעסערער אַרטיקעל זיינער איז אַ פּרק יודישע פאָלקס-פּסיכאָלאָגיע, זיין אָפען אויג כאַפּט אויף יעדען נייעם און נאָכמעהר: יעדען אַלטען קנייטש פון דער יודישער נשמה, וואָס ווערט פּלוצלינג בולט אין עפּיס אַ אונבעדייטענדיגען פאַקט, — זיין וואַך אויג נעהמט עס אויף און מיר אַלע דערזעהען עס. און דאָס איז נישט נאָר אין די גרעסערע שטודיען, נאָר אויך, און אפשר נאָך מעהר, אין די אָנדערטאַלבען-עמודים'דיגע „שטריכען און געדאַנקען", וואָס אַנדערע לייענען עס אין בלאַט און קוועטשען מיט די פּלייצעס: וואָס איז עס פאַר אַ „פּאָעזיע" פּלוצלינג? אָבער זייער אמת'ן ווערט וועט מען דערקענען ווען עס איז, אַז זיי וועלען צוזאַמענגענומען ווערען אין איין בוך. די בעסערע פון די „שטריכען און געדאַנקען" זענען זשורנאַליסטישע נאָוועלען. דער סימן, וואָס זיי האָבען, איז נישט די קורצקייט (מאמר'יסטען האָבען זיך שוין אויך אויסגעלערנט קורץ צו שרייבען, און דערצו שרייבט מען אַמאָל קורץ, ווייל די געדאַנקען זענען קורצע); דער סימן, וואָס די „שטריכען און געדאַנקען" האָבען, — איז די קינסטלערישע אָבגעשלאָסענקייט.

II.

אין דער ליטעראַרישער קריטיק איז בעל-מחשבות, אייגענטליך, דערזעלביגער, וואָס אין דער קריטיק פון לעבען — אין דער פּובליציסטיק. דיזעלביגע בילדליכקייט פונ'ם טראַכטען און שרייבען, דיזעלביגע בולט'ע, אָבער ווייכע, נישט-פעסטע ליניע פון סטיל, און אויך די געלאַסענקייט און בנעימות'דיגקייט פון טאָן געפינט איהר דאָ, און אויך דעם בעזונדער מין אויפריכטיגקייט, וואָס לאָזט נישט דער פען ווערען אָפיציעל-ליטעראַריש, און אויך דעם שטימונגס-כאַראַקטער פון דער אויפריכטיגקייט, — דער שטימונגס-כאַראַקטער, וואָס דאַרף נישט צונויפגעמישט ווערען מיט דעם צופעסטשעטען, אויבענאויפיגען קאַפּריז.

אין דער פּובליציסטיק בעל-מחשבות'עס איז נישטאָ קיין פּראָגראַם

(דער ציוניזם אין איהר איז נישט דאָס פּראָגראַם, נאָר, אַזוי צו זאָגען, די פּערספּעקטיוו), און דאָך, חאָטש זי איז נישט אָבגעשטעמפּעלט מיט דעם שטעמפּעל פון אַ פּאַרטיי, הערשט אין איהר איין געפיהל און, מען קאָן זאָגען, אויך איין טעמע: דאָס איז — דאָס נאַציאָנאַלע גע-פיהל און די נאַציאָנאַלע טעמע. און אַזוי אויך אין דער קריטיק טאַרטשעט ביי איהם נישט דער „שטאַנדפּונקט”, דער „מעטאָד”, ער האָט קיין איין אַרטיקעל נישט אָנגעשריבען, וואָס זאָל זיין אַ דוגמא פון אַ „עסטעטישען מאַניפעסט”, און דאָך זענען כמעט אַלע גרעסערע ליטעראַרישע אַרבייטען זיינע פון איין מין קריטיק, — ריכטיג האָט ער (אין אַ בריעף) זי אָנגערופען: נאַציאָנאַלע קריטיק.

נאַציאָנאַלע פּובליציסטיק, נאַציאָנאַלע קריטיק... וואָס מיינט מען דערמיט? מען מיינט: זוכען אומעטום (אין לעבען און אין דער ליטעראַ-טור) דאָס פּינטעלע פון דער נאַציע. בעל-מחשבות איז אין דעם דאָזיגען וויכטיגען פּרט אַ טרייער אייניקעל ביי דעם זיידען פון דער יודישער ליטעראַטור, וואָס, ווי עס איז בעקאַנט פון דעם זעלביגען בעל-מחשבות׳עס אַרטיקלען, טוט ער אויך און זוכט אומעטום דאָס פּינטעלע יוד...

אָבער דאָס נאַציאָנאַלע און אפילו דאָס אייביג-נאַציאָנאַלע פּינ-טעלע איז נישט טויט, נישט פערגליווערט. אין יעדער עפּאָכע, ביי יעדען דור „פּיקט” זיך עס אַרויס, און דריקט זיך אויס אויף אַ בע-זונדער אופן: מוז מען זוכען די פאָרמען, וואָס ס׳האָט אין יעדער תקופה, ביי יעדען דור — די היסטאָריש-נאַציאָנאַלע פאָרמען, די היסטאָריש-נאַציאָנאַלע סביבה. און אַזוי ווי מענדעלי זעהט אין דער אמת׳ן נישט בלויז דאָס שטענדיגע און פערגליווערטע אין דער סביבה, נאָר אויך די כלומרש׳טע פערענדערונגען און נייעסען, וואָס קומען אין איהר פאָר, אַזוי האָט אויך בעל-מחשבות אַנ׳אויג, און גאָר אַ בע-זונדער שאַרף אויג, פאַר דאָס, וואָס בייט זיך אינ׳ם יודישען לעבען, וואָס בייט זיך — און בלייבט ווי געוועזען.

ער רעדט אַמאָל אויך וועגען דער מאַטעריעלער, עפּטער אָבער וועגען דער גייסטיגער סביבה, וועגען דער „פּסיכאָלאָגיע” פון דור, פון דער מאַסע און דער אינטעליגענץ, — וועגען דער נאַציאָנאַלער נשמה. אין זיינע אַרטיקלען וועגען מענדעלי׳ן, וועלכען ער האָט אַזוי פלייסיג און מיט אַזאַ חריפות אויסגעפאָרשט, איז פאַרהאַן, פריהער ווי אַלץ, אַנ׳אַנאַליז, זעהר אַ פיינער, א טיפער און אַ וויציגער, הגם

אַ ביסעל אַנ'איינזייטיגער, אַנאַליז פונ'ם טיפּ משכּיל; וואָרום די השכּלה איז דער שפּיגעל און די אָבשפּיגלונג פונ'ם דור, ווען דער „זיידע" איז אויפגעוואַקסען: „און דאָס, מיט וואָס דער דור האָט זיך אויסגעפּיינט, איז אַ ביסעל קלעפּען געבליבען אויפ'ן גרויסען טאַלאַנט פון אַבראַמאָוויטש'ען". אין זיינע ווערק אָבער האָט זיך נישט נאָר דער משכּיל אָבגעשפּיגעלט, „אין איטליכען ברעקעל פון זיינע יודישע געשטאַלטען, זאָגט בעל-מחשבות, זעהט מען אַרויסשטייגען די נשמה פון דער גאַנצער יודישקייט", דערפאַר פערנעהמט זיך דער קריטיקער מיט'ן לעבענס-שטייגער, מיט'ן גוסט און גייסט פון דער גאַנצער יודישקייט, פון דער גאַנצער יודישער עדה. דאָ גלויבט ער צו געפינען די קוואַלען, אַ שטייגער, „פון וואַנען אַבראַמאָוויטש האָט געשעפּט זיין קאַלטען וויץ"; ער דרינגט אַרויס, „אַז אויף די ווערק מענדעלי'ס ליגט אויסגעשפּרייט דער גייסט פון דער יודישער מאַסע, וואָס איז זיך אַליין מבטל", און נישט נאָר אין דעם פּרט אַליין: — „ער איז איינער פון די וועניגע יחידי סגולה, פאַר וועלכע די וועלט פון דער יודישער מאַסע האָט זיך אָבגעשפּיגעלט מיט אַלע פּרטים"...

און אויך ביי שלום-עליכם'ן, וואָס אייגענטליך פערוואַנדעלט ער „אונזער רעאַלעס לעבען אין אַ חלום" און „דער יודישער סוחר אין געשטאַלט פון מנחם מענדעל ווערט (ביי איהם) עפּיס אַ פאַנטאַסטישע פיגור", — פונדעסטוועגען דערצעהלען אפילו ביי שלום-עליכם'ן „ביידע הויפּט-העלדען בדרך משל דאָס לעבען און פיהלען פון דער יודישער מאַסע". און אויך „פייערבערג'ס הערצענס-ביאָגראַפיע איז צוגלייך די ביאָגראַפיע פון דער גאַנצער יודישקייט". אויך אין דעם געלעגענהייטס-אַרטיקעל וועגען י. ל. פּרץ (וואו וועגען דעם שרייבער גופא איז, לײדער, ווייניג וואָס פאַרהאַן) רעדט זיך וועגען דער סביבה, וואו די פאַרשוינען פון פּרצ'ס נאָוועלען לעבען, ד. ה. ווידער אַמאָל וועגען דער גאַנצער יודישקייט, וועגען דער „עדה". אין די איבעריגע אַרטיקלען רעדט זיך שוין אויך וועגען די פּערזענליכקייטען פון די איינציגע שרייבער, אָבער אויך דאָרט פערבינדט זיך עס אָפט מיט דער פּסיכאָלאָגיע, מיט דעם לעבען פונ'ם כּלל, פון דער סביבה.

איז עס אייגענטליך טענ'ס סביבה-טעאָריע, די מיליע-קריטיק. נאָר דאָ בעט זיך אַ קליין הגהה'לע. די סביבה, ווי ווייט זי ווירקט אויפ'ן קינסטלער און זיין ווערק, איז אַ סביבה אין אַ סביבה, און אין דער סביבה נאָך אַ סביבה, אין אין יענער נאָך איינע, אָהן אַ

סוף און אָהן אַנ׳עק. דען אַ חוץ דער ראַסען-סביבה איז פאַראַהאַן נאָך אַנ׳ענגערע נאַציאָנאַלע סביבה; די נאַציאָנאַלע סביבה איז אַ היסטאָרי-שער בעגריף, וואָס האַלט זיך אין בייטען, און, אויסער דעם אייבי-גען עפּיס, האָט זי פערשידענע ענטוויקלונגס-מדרגות; אינווענינ אין דער נאַציאָנאַלער סביבה בעהאַלט זיך נאָך אַ סאָציאַלע אָדער קלאַסען-סביבה, דערנאָך קאָנען נאָך זיין ספּעציעלע עקאָנאָמישע און ספּעציע-לע פּאָליטישע אומשטענדען, וואָס דער מיליע-קריטיקער טאָר נישט צוועקמאַכען זיי אונטער דער האַנד; היינט ריין-אידעאָלאָגישע וויר-קונגען; היינט די פאַמיליען-סביבה, די ירושה פון די עלטערן, און — דאָס איז אויך עפּיס ווערט — די סביבה פון די, וואָס געניסען און געברויכען דאָס ווערק פונ׳ם קינסטלער, — קורץ: סביבה׳ס און סביבה׳ס... אין זיין קונסט-פילאָזאָפיע שיידט טען נישט אָב איין סביבה פון דער אַנדערער, ער איז כולל זיי אַלעמען אינאיינעם, און זוכט ער דעם שורש פון אַ געוויסען מין קונסט, אַ שטייגער, פון דער רענעסאַנס-קונסט אין איטאַליען, גריבעלט ער זיך נישט בעזונדער אין די עקאָ-נאָמישע אָדער פּאָליטישע אָדער גייסטיגע תנאים פון דער צייט, נאָר ער מיהט זיך צו שאַפען אַנ׳אַלגעמיין קולטור-בילד, אַ בילד פונ׳ם אַרומיגען לעבען, ווי גרויס און ברייט עס איז, און כל זמן ער רעדט וועגען מיליע, נישט וועגען ראַסע, איז ער אייגענטליך אויסען דעם בעריהמטען, אַזוי אָנגערופענעם, „גייסט פון דער צייט”. די תלמידים טענ׳ס זענען ס׳רוב אָבער נישט נאָר ווענינער גלענצענד, נאָר אויך ווענינער סינטעטיש, ווי זייער רבי. זיי שטעלען די טראָפּ אַמאָל אויף איינער, אַמאָל אויף דער אַנדערער זייט פון דער פיעלקאַנ-טיגער און פיעלפאַכיגער סביבה; די מיליע-טעאָריע פערבינדט זיך ביי זיי מיט פערשידענע, אָפט געגענזעצליכע, שטאַנדפּונקטען: דער מאַ-טעריאַליסט זוכט צו „דערקלערען” די קונסט דורך דער מאַטעריעלער סביבה, דער אידעאַליסט — דורך די אידעען פון דער צייט, דער סאָציאָלאָג פראַוועט סאָציאָלאָגישע קריטיק, דער ראַסען-טעאָרעטיקער — ראַסען-קריטיק א. אַז. וו. בעל-מחשבות — און דאָס טיילט איהם אָב פון אַנדערע מיליע-קריטיקער — אינטערעסירט זיך, ווי געזאָגט, אין די אַרטיקלען, וואו עס ווערט ביי איהם אָנגעווענדעט דער מיליע-מעטאָד, מעהר ווי אַלץ מיט דער נאַציאָנאַלער מיליע; ער גיט אונז אויך בילדער פונ׳ם סאָציאַלען לעבען, אָבער נאָר, ווי ווייט זיי גיבען אונז צו פיהלען און צו פערשטעהן דאָס נאַציאָנאַלע; ער

איז דעריבער נאַציאָנאַלער, נישט סאָציאַלער קריטיקער (אויב מען קאָן די דאָזיגעביידע בעגריפען אָבטיילען איינעם פונ׳ם אַנדערן).

געוויס פערגעסט ער נישט, — אַ קריטיקער קאָן עס נישט פערגעסען — אַז דער דיכטער איז פאַר זיך אַ מענש און פאַר זיך אַ וועלט און אַז טאַלענט איז אַ מתנה פון טאָג, נישט די סביבה האָט איהם געבוירען; נאָר ער האַלט, אַז די סביבה, די נאַציאָנאַלע סביבה, האָט איהם אויפגעהאָדעוועט, אין איהר חדר געפיהרט, איהרע ליעדלעך איהם אין אויער אַריינגעזונגען, מיט איהרע פאַרבען דאָס אויג זיינע אָנגעזעטיגט, מיט איהרע אידעען איהם דעם קאָפּ אָנגעשטאָפּט, און איהרע לעבענס-געוועהנהייטען, ווי אַ שווערע משא, אויף די פיס איהם אָנגעטשעפּעט, אַ עגול געמאַכט און פערכשופ׳ט: עד כאן... דרעהט ער זיך און דרעהט זיך, דער דיכטער, אין די פערכשופטע ד׳ אמות פון אָט דער סביבה און לעבט אין זיסען טעות, אַז ער טרעט זיך אויס אַליין אַ וועג, ביז דאָס וואַכע אויג פונ׳ם מיליע-קריטיקער דערזעהט דאָס רעדעל פון דער סביבה, אין וועלכען ער שוועבט אַרום, ווי אַ זומער-פליגעלע אַרום פייער, דערזעהט, ווי עס ציהט איהם פון די ווייטע וועלטען, וואָס ער שאַפט, צום פּינטע-לע פון דור, טאַפּט ער אָן, דער קריטיקער, דאָס דאָזיגע פּינטעלע, דערהערט אינ׳ם קינסטלער דעם דבוק פון דער סביבה און זוכט אויף די פעדים, וואָס ציהען זיך פון איהר צו איהם, ד. ה. פונ׳ם פער-גליווערטען, אָבער מעכטיגען כלל צום שאַפענדען און שאַפענדיג אונטערטעניגען פּרט...

איך ווייס נישט, ביז וואַנען עס דערגרייכט אין בעל-מחשבות׳עס אויגען די אונטערטעניגקייט פונ׳ם שאַפענדען פּרט. איך רעכען, מ׳וועט פועל׳ן ביי איהם די שאַפענדע פערזענליכקייט, וואָס דורך אַ וואונדער-ליכען סוד בעהעפט זיך אין איהר די טראַדיציע מיט דער אינוועניגס-טער פרייהייט, זאָל פעלשען אַ פעלשונג אין די גראָהע און פינסטערע אויגען פון דער אונגעקרוינטער קעניגין—סביבה, און זאָל צורייסען די פעדים, די גרויע שפּינוועבס-פעדים, וואָס ציהען זיך און קלעפּען זיך פון איהר צו איהם; איך רעכען, בעל-מחשבות וועט זיך נישט שטאַרק מצער זיין אויף דעם, דאָך כל זמן זיי האַלטען זיך, זיי ציהען זיך, די שפּינוועבס-פעדים פון דער סביבה, זוכט ער זיי און האַלט זיך אָן זיי אָן, ווען ער וויל נישט פערבלאָנדזשען אויף די געהיימע ווע-גען פון דער קונסט. ווען עס איז נאָר מעגליך (ביי די יונגע, די

„אינדיווידואַליסטען“, איז עס ווייניגער מעגליך, ווי ביי די „כלל-שילדערער“ מענדעלי און שלום-עליכם) — איז ער טענ׳ס אַ תּלמיד. און אַזוי ווי אַנדערע טענ׳ס תּלמידים, נעהמט ער פון דער סביבה (דעם צייט-גייסט, דער כּלל-פּסיכאָלאָגיע) די פאַקטען און די שטריכען, וואָס קאָנען נוצען צו „דערקלערען“ דעם שרייבער; אַנדערע, וואָס קאָנען נישט נוצען דערצו, וואָס קאָנען אפשר שאַדען, לאָזט ער איבער... דאָס איז נישט טענדענציעזישקייט; מעהר נישט, וואָס ער איז פאַרהאַן אי אינ׳ם קינסטלער, אי אין דער סביבה, וואו ער האָט געלעבט, — אָן דעם דערמאָהנט מען זיך, אָן אַנדערע זאַכען דערמאָהנט מען זיך נישט. אַ פּסיכאָלאָג וועט אונז עס אפשר געבען צו פערשטעהן: עס האָט אַ שייכות צום געזעץ פון אַסאָציאַציעס. דער עיקר אָבער, וואָס ס׳איז אונבעוואוסט, און מען טוט עס נישט מיט אַ כּיון. אַזוינע אונבעוואוסטע איינזייטיגקייטען איז אין דער ריינסטער קונסט פאַרהאַן. אויב דאָס איז טענדענציעז, איז יעדע קונסט טענדענציעז; דען יעדע קונסט פערבינדט נאָר דאָס, וואָס לאָזט זיך פערבינדען, דאָס איז דער סוד פון איהר האַרמאָניע...

די מיליע-קריטיק האָט, ווי יעדע קריטיק, אַ ווערדע, ווען זי שאַפט איהר אייגענע האַרמאָניע: גילט איהר אָב און זי ענטפּלעקט דאָס אינווייניגסטע צוזאַמענלעבען פון דעם קינסטלער און זיין סביבה, מעג דאָס דאָזיגע צוזאַמענלעבען זיין נאָר אַ טייל פונ׳ם גאַנצען קינסטלערישען לעבען, — האָט עס אַ ווערדע, פונקט אַזאַ זעלבסטשטענדיגע ווערדע, ווי ס׳האָט יעטווידע לעבעדיגע איינהייט, בעשאַפען דורך דער וואונדערליכער בעהעפטונג פון שטאָף און גייסט.

אַודאי איז די מיליע-קריטיק ווייניגער ווי יעטווידע אַנדערע קריטיק בכּח צו דערקלערען אונז דעם שורש פון דער קונסט: ער ליגט אין דער איינציג-אַרטיגער פערזענליכקייט פונ׳ם קינסטלער, און ווען די פערזענליכקייט וואָלט אינגאַנצען זיין אַריינגעטון אין דער סביבה, וואָלט זי נישט געווען, וואָס זי איז: אַ שאַפענדע פערזענליכקייט. דאָך האָט די מיליע-קריטיק די שענע אויפגאַבע צו בעהעפטען, ווי געזאָגט, דאָס קונסטווערק, וואָס איז אַליין אַ גאַנצע זאַך, מיט דער ברייטערער גאַנצקייט פון דער סביבה — און מאַכען דער-פון איינס: איינפאַסען דאָס בילד פונ׳ם קינסטלער אין אַ ראַם. אַ חוץ די חשיבות פונ׳ם בילד, וואָס איז אַיינגעפאַסט אין איהר, האָט זי, אַזוי ווי יעטווידע קריטיק, וואו די איינדריקען פונ׳ם קונסט-ווערק ווערען אַ

יסוד פאַר׳ן קריטיקער׳ס מיטשאַפען, אַנ׳אייגענע חשיבות. דער חילוק איז נאָר, וואָס בשעת די אַנדערע קריטיק זוכט דאָס איבוועניג-סטע ליכֿט פונ׳ם קונסט-ווערק, בעלייכֿט עס די מיליע-קריטיק מיט שטראַהלען פון דרויסען; בשעת די ערשטע אינטערעסירט זיך מיט׳ן שאַפען, איז פאַר דער צווייטער וויכֿטיג דאָס ערב-שאַפען. דער אונטערשיעד צווישען די צווייערליי קריטיקער איז, אַלזוי, נישט, ווי אַנדערע מיינען, דער אונטערשיעד צווישען „ווי" און „וואָס". קיין קריטיקער, אַזוי ווי קיין קינסטלער, קאָן נישט אָבטיילען דאָס „ווי" פון „וואָס", די פאָרם פונ׳ם אינהאַלט; דער אונטערשיעד איז דערינען, וואָס איינער שטעלט די פראַגע: ווער? ווער איז די קינסטלערישע פערזענליכֿקייט, וואָס האָט דאָס דאָזיגע ווערק בעשאַפען? דער אַנדערער פרעגט: פון וואַנען? פון וואַנען קומט עס אַזאַ מין שאַפען צו דער דאָזיגער פערזענליכֿקייט? „אויף אַ געמויזאַכץ בעווייזען זיך בלעזלעך, אין וועלכֿע עס שפיגלען זיך אָב די שטראַהלען פון דער זון און וועלכֿע פינקלען אַ ווײַלע און פלאַצען. צוויי פאָעטען שטעהען פאַר דעם געמייזאַכֿץ: איינעם אינטערעסירט דאָס בלעזעלע, זיין בעווייזען זיך און זיין פריהער טויט, דעם אַנדערען — דאָס געמייזאַכֿץ אַליין, פון וואַנען עס נעהמען זיך די טויזענדער בלעזעלעך". ווילען מיר בענוצען דאָס דאָזיגע בילד בעל-מחשבות׳עס און אָנשטאָט צוויי „פאָעטען" שטעלען צוויי „קריטיקער", דאַרפען מיר נאָר מוסיף זיין איין זאַך: די „בלעזלעך", וואָס דער אַנדערער, נישט געמייזאַכֿץ-קריטיקער, אינטערעסירט זיך מיט זיי, זענען שוין נישט די „בלעזלעך", וואָס „פינקלען אַ ווײַלע און פלאַצען": דורך דעם אָטעם פון שאַפען, וואָס איז אַריינגעהויכֿט אין זיי, זענען זיי פערפעסטיגט, אפשר פער-אייביגט געוואָרען, זיי וועלען פינקלען און בלישצען, ווען פונ׳ם געמייזאַכֿץ, וואו זיי זענען געוועזן אַ מאָל, וועט שוין נישט זיין געבליבען קיין שריד ופליט.

אָבער דער פאָעט האָט אויך דאָס געמייזאַכֿץ פאַר אויס געמייזאַכֿץ געמאַכט; דערפאַר האָט די קריטיק, וואָס פערנעהמט זיך מיט איהם, ד. ה. מיט דער סביבה, פונקט אַזאַ ווערדע, ווי די „בלעזלעך"-קריטיק, די, וואָס גיט זיך אָב מעהר מיט די פרטים, וואָס פינקלען אַרויס פון דער פערזענליכֿקייט דעם דיכֿטער׳ס, ווי מיט דעם כלל, צו וועלכֿען זי געהערט.

איין חסרון איז אָבער פאַרהאַן אין דעם „געמייזעכטס"-מעטאָד:

בעת מען ווענדט איהם אָן צו אַ גאַנצער שולע (און צו אַ גאַנצער שולע אָדער עפּאָכע אין דער ליטעראַטור איז איהם לייכטער אָנצעווענדען, ווי צו איינאיינציגע דיכטער), ווייזט ער אונז אין — און פּאַר וואָס דער פּרט איז גלייך צום כלל. אין דער שאַפֿענס־וועלט אָבער איז וויכטיגער אַ סך צו וויסען, אין וואָס דער פּרט איז צום כלל נישט גלייך. דערפֿון נעהמט זיך נאָך אַ שוואַכקייט פֿון דער מיליע־קריטיק: איהר כּוונה איז, דורך דאָס מיליע פֿערשטעהן און געבען צו פֿערשטעהן דאָס קונסט־ווערק, אין דער אמת׳ן אָבער ווערט אונזער מערקטערהייט דאָס קונסט־ווערק ביי איהר אַ מיטעל... צו פֿערשטעהן דאָס מיליע: כּמעט ביי אַלע מיליע־קריטיקער געפֿינען מיר אַ סך מעהר וועגען דעם אַרום פֿונ׳ם קינסטלער, ווי וועגען איהם גופֿא. גראָד בעל־מחשבות, בעת ער מאָלט דאָס היטעלע, וואָס די „צייט״, די „סביבה״, האָט אויפֿ׳ן דיכטער׳ס פּייער׳ל אויבען אָנגעטון, — גראָד בעל־מחשבות פֿערגעסט נישט, אַז ס׳איז דאָס היטעלע, דאָס הייטעלע, נישט דאָס פּייער׳ל גופֿא; ווען ער שילדערט די סביבה, וואו עס איז אויסגעוואַקסען, צום ביישפּיעל, מענדעלי, פֿערשטעהט ער צו ווייזען אויך דאָס, אין וואָס מענדעלי איז זיין סביבה איבערגעוואַקסען, אין וואָס זי איז איהם פֿרעמד געווען; דאָך איז ער אין די ערשטע גרעסערע אַרטיקלען זיינע פֿעראינטערעסירט אַזוי שטאַרק מיט דער סביבה, מיט דעם כּלל און דער כּלל־פּסיכאָלאָגיע, אַז מען קאָן אַ טעות האָבען און מיינען, אַז אַבראַמאָוויטשעס ווערק זענען וויכטיג נאָר דערפֿאַר, ווייל „זיי זענען איינע פֿון די וויכטיגסטע שליסלען, דורך וועלכע מיר דרינגען אַריין אין דער נשמה פֿון דער יודישער מאַסע״, אַז שלום־עליכם׳ן דאַרף מען לייענען, ווייל אין זיינע ווערק „בעקומט איהר אַ פֿול קלאָר בילד פֿון אַ יודישער מאַטעריעלער סביבה״.

אָבער אין דעם שפּעטערע, האַרציגען אַרטיקעל וועגען יעקב דינעזאָן רעדט זיך שוין נישט וועגען דער סביבה, נאָר וועגען דער אינווענינסטער פֿערזענליכקייט פֿונ׳ם דיכטער, וועגען זיין שטייגער צו פֿיהלען און צו דענקען, וועגען זיין ליעבע־געפֿיהל, זיין ווייך האַרץ פֿון אַ מוטער און גאָלדען האַרץ פֿון אַ קינד; אין די שפּעטערדיגע אַרטיקלען וועגען אַש, שניאור, ווייסענבערג, איינהאָרן און אַנדערע זוכט ער נאָך דאָס איך, דעם פּערזענליכען ריטמוס... האָט ער געביטען דעם „מעטאָד״? ניין. ער שרייבט אויך איצט אָפֿט וועגען כּלל, וועגען אַרום. מעהר נישט דער קריטיקער, אַזוי ווי דער דיכ־

טער, האָט נישט קיין „מעטאָד", וואָס זאָל זיין אַ האַר איבער איהם. דער מעטאָד ווענדט זיך אָנ'ם שטאָף, אָן דער טעמע... איהר וויר-קונג אויפ'ן שרייבער איז גרעסער אָפט, ווי די, וואָס ער האָט אויף איהר. און סוף כל סוף זענען אין דער קריטיק, אַזוי ווי אין דער קונסט, אַלע מינים גוט, אַחוץ די לאַנגווייליגע. וואָס-דען, צום קינס-טלער האָט מען זיך שוין, ווי עס איז, צוגעוועהנט נישט צוצוגעהן מיט אַ פאַרטיגער מאָס, מיט גרייטע כללים; מען ווייס, אַז די כללים, הגם זיי זענען פאַרהאַן, זענען זיי, אין זייער אייגענאַרטיגער, קאָנ-קרעטער אָנווענדונג, פערבאָרגען און פערהוילען פון אונז, יעדער דיכ-טער גיט זיי אונז צו פיהלען אויף זיין אייגענעם שניט און שטייגער, יעדער ענטפלעקט אין די אַלטע כללים נייע פרטים. דער קריטיקער איז אָבער אַלץ נאָך נישט זוכה, מען זאָל איהם שענקען די פרייהייט פון שאַפען. דער דיכטער (און דער יודישער דיכטער מיט גאָר אַ בע-זונדער תקיפות) וויל מאַכען פון איהם אַ פערמיטלער — צווישען איהם און דעם פובליקום; ער קוקט אויף איהם פון אויבען אַראָב. דער לעזער (און דער וועניג ענטוויקעלטער יודישער לעזער בעזונ-דער) וויל זעהן אין איהם אַ רבי'ן, — ער זאָל אָבער לערנען מיט איהם פון דער מאַמעס סידור, קיין אייגענעם נוסח האָבען טאָר ער נישט. אַ סך טינט וועט פערגאָסען ווערען, ביז מען וועט מודה זיין, אַז דער קריטיקער איז בנוגע צום ווערק, וואָס ער שרייבט וועגען איהם, נישט מעהר, אָבער אויך נישט וועניגער, ווי אַ לעזער, און ס'איז נישט קיין יושר, אַז צוליעב דעם, וואָס די איינדריקען און גע-דאַנקען, וואָס וועקט אויף אין איהם דאָס געלעזענע, ווערען בעקאַנט אויך אַנדערע, אַז צוליעב דעם זאָל ער אָנווערען די רעכט פונ'ם גע-וועהנליכען לעזער. ביים געוועהנליכען לעזען שיידען זיך מענשען אָב איינער פונ'ם אַנדערן נישט וועניגער, ווי ביים שרייבען: איינער ליי-ענט „אָביעקטיוו" און דער אַנדערער — „סוביעקטיוו", איינער האָט אַנ'-אָרימערע, דער אַנדערער אַ רייכערע פאַנטאַזיע אויף „פאַרשטעלען זיך" די זאַך, וואָס ער לייענט, דער איז אַ לעזער אַ רעאַליסט, דער אַנ-דערער — אַ ראָמאַנטיקער, דער אַנאַליזירט, צעגליעדערט און צוברע-קעלט דאָס דורכגעלייענטע, ביי אַנ'אַנדערען בעקומט זיך עפּעס „פון איין גוס", אַ סינטעז, פאַר דעם איז דאָס בוך אַ בילד, וואָס ער דאַרף עס מעהר נישט ווי אָבשפּיגלען אין זיך, פאַר דעם אַנדערן איז

עס אַ מאָדעל, אַ שטאָף, וואָס ווערט איבערגעגאָסען אין זיין אייגענעם פורעם. און אַזוי ווי עס זענען פאַרהאַן פערשיעדענע לעזער, מוזען זיין קריטיקער פערשיעדענע.

אויב איך האָב געפּרובט אָנווייזען אויף דעם טיף קריטיק, וואָס מיר געפינען ביי בעל-מחשבות'ן, איז עס נאָר כדי צו וויסען, וואָס ער איז אַזוינס, נישט אָבער צו זאָגען, אַז איין טיפ קריטיק איז העכער פון'ם אַנדערן. יעדע קריטיק, אפילו די ריין פובליציסטישע, איז גוט, אויב נאָר זי ענטפּלעקט פאַר אונז אַ וועלכען נישט איז, אפילו אַ ווענינ בעדייטענדען פינטעלע אינ'ם ווערק פונ'ם קינסטלער. דאָס פינטעלע, וואָס בעל-מחשבות האָט אויפגעדעקט אין די ווערק פון אַ מענדעלי, אַ שלום-עליכם, אַ דינעזאָן, אָדער אַ פייערבערג, איז דערצו נאָך אַ וויכטיג פינטעלע. די, וואָס ווילען איצט וויסען די ראָ-לע, וואָס די יודישע ליטעראַטור שפּיעלט ביים שטודירען דאָס יודישע לעבען, די יודישע פּסיכאָלאָגיע, די וועלען נישט בענוגענען זיך מיט די ווערק פון די בעלעטריסטען, זיי וועלען לייענען אויך די קריטי-שע אַרטיקלען פון בעל-מחשבות. דאָס, וואָס דאָרטען איז עס צווי-שען די שורות, איז דאָ שוואַרץ אויף ווייס פערטייטשט, דאָס, וואָס דאָרט איז עס צוזייהט און צושפּרייט, איז דאָ קאָנצענטרירט, פון גע-פיהל איז געוואָרען אַ געדאַנק, די בילדער זענען איינגעפּאַסט אין ראַ-מען. די עכטע קריטיק, אַלץ איינס, פון וואָס פאַר אַ מין, וועבט זיך צונויף מיט דער ליטעראַטור און ווערט מיט איהר איינס.

אין אַ יונגער ליטעראַטור, וואו עס איז כמעט נישטאָ קיין מסורה, וואו יעדערער איז אַנ'אָנהויבער, אַ פונדאַמענטלעגער און יעדערער ציהט צו זיך, נישטאָ קיין מרכז, — איז די קריטיק בעזונדערס נויטיג, ווייל זי העלפט דער ליטעראַטור צו ווערען אַנ'אָרגאַניזם, זי ענטפּלעקט די נאָך שוואַכע, פערבאָרגענע פעדים, וואָס ציהען זיך פון איין עק צום אַנדערן, זי זוכט אויס די אומבעוואוסטע-שותפות'ע כונות און אויך די קאָנטראַסטען, וואָס בעהעפטען זיך אין איין האַרמאָניע, זי זעהט-צו מיט ליעבשאַפט די יונגע פּלאַנצונגען, וואָס קאָנען זיך צונעהמען אויפ'ן היימישען באָדען און טייט מיט'ן פינגער אויף די ווילדע גראָזען, וואָס דאַרפען אויסגעיעט, אויסגעוואָרצעלט ווערען, — קורץ, זי האָט אין זי-נען די ליטעראַטור אינגאַנצען, זי עטעמט מיט איהר כלל-אָטעם, דערפאַר איז זי נישט נאָר איהר געוויסען, נאָך אויך איהר לעבעדיג בעוואוסטזיין, איהר איינהייטס-בעוואוסטזיין. בעל-מחשבות איז כמעט

דער ערשטער, וואָס האָט געהאָלפען און העלפט שאַפען דאָס דאָזיגע איינהייטס-בעוואוסטזיין פון דער יודישער ליטעראַטור. נעבען די פּיאָנערען-בעלעטריסטען, וואָס האָבען געאַקערט און פערזייהט דאָס פּע־וואָהרלאָזטע פעלד פון דער יודישער ליטעראַטור, איז די קריטישע מיטאַרבייט פון בעל-מחשבות געווען אויך אַ פּיאָנערען-אַרבייט. פּאַר איהם זענען אויך געווען, וואָס האָבען געשריבען קריטיק (ס'זענען געווען דאָס רוב די בעלעטריסטען אַליין: פּרץ, דינעזאָהן, שלום-עליכם, אַחוץ ראַבניצקי'ן און אַנדערע) — ס'זענען געווען ליטעראַטען, וואָס האָבען געשריבען קריטיק, אָבער עס איז נישט געווען קיין קריטיקער. דער קריטיקער איז געקומען, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען דער איבערגאַנג פון ליטעראַטען צו ליטעראַטור. ער איז געקומען און האָט גלייך אין זיך אַריינגעאָטעמט דעם אָטעם פון דער יונגער ליטעראַ-טור, דערפיהלט די בעזונדערע אַטמאָספערע, וואו זי לעבט, און די בעזונדערע מאָס, מיט וועלכער זי דאַרף געמאָסטען ווערען אין די צאַרטע קינדעריאָהרען. ער האָט זי נישט דן געווען לכף זכות, ווי מ'איז זיך נוהג בעגעהן מיט אַ שוואַכען, אַ נעבאַכ'ל, וואָס מען קאָן פון איהם נישט פערלאַנגען קיין סך; ניין, ער האָט אַ סך פון איהר פערלאַנגט און געהאָפט. ס'זענען דאָך שוין דאַן פעסטגעשטאַנען אַזוינע זיילען פון דער יודישער ליטעראַטור, ווי מענדעלי, פּרץ און שלום-עליכם; נאָר ווייל ער האָט געגלויבט אין דער ליטעראַטור, ווייל ער האָט זי געשעצט און געליעבט, האָט ער געוואָלט זי לאָזען אויסלעבען זיך אַליין, פון אינווייניג, מיט די אייגענע היימישע כחות זיך אויף אַ דרך אַרויפשלאָגען, און הגם אין דעם ערשטען אַרטיקעל וועגען מענדעלי'ן ראַנגעלט זיך נאָך די פון דער פרעמד געבראַכטע מאָס פּאַר איהר קיום, זעהט מען דאָך שוין אויך דאָ, אַז ער האָט דערפיהלט דעם אינוועניגסטען מאַסשטאַב פון דער יודישער ליטעראַטור (דען יעדע ליטעראַטור אין יעדע תקופה פון איהר געשיכטע האָט דאָך סוף כל סוף איהר אייגענעם מאַסשטאַב), און ער איז פון אָנהויב אָן גע-ווען אַן'אייגענער מענש אין דער יודישער ליטעראַטור, אַזוי ווי ער וואָלט פון איהר גופא אַרויסגעוואַקסען.

ווען מען דערמאָהנט זיך, אַז ער האָט בעקומען זיין בילדונג, און אפשר אַהיבשען טייל פון זיין קולטור-פערמעגען, אין דער פרעמ-דער, נישט-יודישער וועלט, איז צו בעוואונדערן, ווי אַזוי דער דאָזיגער גר צדק איז גיך געוואָרען אַ תושב ביי אונז, און נאָר איינמאָל,

אינ׳ם אַרטיקעל וועגען פּרץ׳ן, איז אַרויסגעשפּרונגען דער „אויפקלערער״, וואָס זיצט אינ׳ם אינטעליגענט, און, דערפיהלענדיג פאַר זיך דעם ספּעציפיש יודישען לעזער, איז ער, ערנסט און אַביסעלע פערשעמט, אַרויס מיט דער שפּראַך: „איידער מיר וועלען אָנהויבען וועגען פרצ׳ס ווערק, מוזען מיר אין קורצע ווערטער אָנווייזען, ווי בויטיג און וויכטיג עס איז די שענע ליטעראַטור, די פּאָעזיע פאַר יעדער מענשליכער געזעלשאַפט א. אַ. וו.״ נאָר איינמאָל האָט זיך געטראָפען, אַז ער האָט גענומען דאָס טייטעל אין האַנד, תמיד אָבער איז זיין כונה נישט לערנען מיט דעם פאָלק, נאָר עס קענען צו לערנען. ער איז איינער פון די ערשטע, וואָס האָבען פערשטאַנען, אַז „די זשאַרגאָן-ליטעראַטור איז הייגט נישט בלויז אַ מיטעל צו בילדען דאָס פאָלק, נאָר אויך אַ טייערעס מיטעל צו בילדען אונזער אינטעליגענץ, די דאָזיגע קלאַסען ביי יודען, וואָס האָבען זיך דערווייטערט פון פּראָסט יודישען לעבען און האָבען עס אויפגעהערט צו פערשטעהן״.

די צוויי בענדער „געקליבענע שריפטען״ בעל-מחשבות׳עס זענען, ווי אַ בוך, צו-קנאַפּ בעאַרבייט. זיי זענען אַזוי ווי אַרויסגעגעבען אין איילעניש, ס׳איז אָבער דאָס ערשטע בוך פון אַ יודישען קריטיקער, און שוין דערפאַר גופא איז עס אַ וויכטיגע דאַטע אין דער געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַטור.

ווי מיר האָבען געזעהען, האָבען אָבער די שריפטען בעל-מחשבות׳עס נישט נאָר די ווערדע, וואָס עס האָט יעדער שווערער אָנהויב, יעדע פּיאָנערן-אַרבייט. ס׳איז קודם כל אַ בוך, פון וואַנען עס לייכטען אַרויס צו אונז בליצענדיגע רגע׳ס פון אַן׳עהרליכען געדאַנק און אַן׳אויפריכטיג האַרץ, וואו עס זענען נישטאָ יענע קאַלטע טויטע ווערטער, וואָס מאַכען אַנדערע, אַפילו טאַלענטפולע, ביכער פאַר בית-עולם׳ס, וואו עס פעהלט נאָר די רוה און די הייליגע אימה פון אייביגען אָרט. ס׳איז אַ בוך, וואו עס געוועלטיגט אַן׳איידעלע, כמעט קינסטלערישע רוהיגקייט, וואו עס איז פאַרהאַן אמת׳ער טרויער און אמת׳ע ליעבע צו ליטעראַטור... אינאיינעם מיט מיינונגען פערעלטערטע אָדער לכתחילה נישט ריכטיגע זענען פאַרהאַן דאָ כאַראַקטעריסטיקעס, ווי די כאַראַקטעריסטיק פון מענדעלי׳ן, דעם „שילדערער פון דער יודישער עדה״, וואָס זענען געוואָרען ביי אונז, קאָן מען זאָגען, קלאַסיש.

די לעצטע יאָהרען זענען די אַרטיקלען בעל-מחשבות'עס, אין כמות און אָפט אויך אין איכות, קלענער, ווי אַ מאָל. צו ווייל די טעמעס זענען אָרימערע, צו ווייל דאָס וויכטיגסטע און האַרציגסטע איז שוין אַרויסגעזאָגט געוואָרען פריהער, צו ווייל ס'איז אָבגעקיהלט די פערליעהטקייט פונ'ם פיאָנער און דער צווייפעל האָט זיך געשטאַרקט איבער דעם גלויבען. אָבער דער מעהר ניכטערער געדאַנק, וועלכער איז נישט דער מעהר פרוכטבאַרער, איז דער שטרענגערער און קלערערער. דאָס קיהלערע שרייבען בעל-מחשבות'עס איז געלייטערטער, און זיין פאָלקסטימליכע בילדליכע שפראַך איז, ווי געוועזן, איינפאַך און רייך...